SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 351

Aura Kostiainen

RATIONAALISUUDEN VALLANKUMOUS

Oikeus, asiantuntijuus ja politiikka rikosoikeuskomitean (1972–1977) työskentelyprosessissa

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 351

Aura Kostiainen

RATIONAALISUUDEN VALLANKUMOUS

Oikeus, asiantuntijuus ja politiikka rikosoikeuskomitean (1972–1977) työskentelyprosessissa

Akateeminen väitöskirja, joka Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi Porthanian salissa PIII perjantaina 6. lokakuuta 2023 klo 13.

With An English Abstract

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS • HELSINKI 2023

© 2023 Suomalainen Lakimiesyhdistys ja Aura Kostiainen

ISSN 0356-7206 (painettu)
ISSN 2814-8053 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-951-855-711-4 (kovakantinen)
ISBN 978-951-855 712-1 (PDF)

Taitto: Taittopalvelu Yliveto Oy
Oy Nord Print Ab, Helsinki 2023

Alkusanat

Eräässä internetissä kiertävässä kuvassa on listattu projektin vaiheet. Ne ovat 1) valtava innostus, 2) jumalaton hämminki, 3) helvetillinen sekaannus, 4) järkiintymisvaihe, 5) syyllisten etsintä, 6) syyttömien rankaisu ja 7) niiden palkitseminen, jotka eivät osallistuneet projektiin.

Vaikka kyseinen meemi on humoristinen ja sangen kärjistävä, yhdistää omaa väitöskirjaprojektiani ja rikosoikeuskomitean työskentelyprosessia moni asia. Molemmat projektit lähtivät liikkeelle suuresta innostuksesta, käynnistyivät laajamittaisilla selvityksillä kaikenlaisista aiheista maan ja taivaan välillä, ajautuivat jossakin vaiheessa aikataululliseen kriisiin ja tulivat lopulta valmiiksi työn ja tuskan kautta. Molemmat projektit sisälsivät kiinnostavia ja toisinaan kiihkeitäkin tieteellisiä ja poliittisia debatteja, raakaa työtä, epätietoisuutta oikeasta suunnasta, epätoivoa ja toisaalta myös suurta inspiraatiota. Uskon, että kahlatessani läpi rikosoikeuskomitean jälkeensä jättämiä materiaaleja koin vastaavaa turhautumista materiaalin runsaudesta ja aikataulun ja resurssien rajallisuudesta kuin mitä komiteankin työskentelyn aikana on koettu. Koen siten voivani hyvin samastaa työni siihen valtavaan urakkaan, joka rikosoikeuskomitealla oli läpikäytävänään.

Tämäkin projekti tuli kuitenkin lopulta valmiiksi, ja siitä on kiittäminen useampaa tahoa. Haluan kiittää lämpimästi väitöskirjani ohjaajia professori emeritus Jukka Kekkosta ja professori emeritus Pauli Kettusta pitkäjänteisestä sitoutumisesta väitösprojektiini. Molemmat ovat käyttäneet runsaasti aikaa ja vaivaa ideoistani keskusteluun, käsikirjoitukseni kommentoimiseen sen eri vaiheissa sekä oivaltavien ajatusten jakamiseen. Jukka on erittäin kannustava ohjaaja, joka pitää aina omiensa puolta. Paulin kommentit avaavat aina uusia näkökulmia tutkittavaan aiheeseen ja asettavat aivot uuteen asentoon. On mainiota tehdä tutkimusta aikakaudesta, jota omat ohjaajat ovat paitsi tutkineet myös voivat muistella – kun vain mainitsee jonkun 1960- tai 1970-luvulla vaikuttaneen henkilön, jommaltakummalta saa saman tien tietää, oliko kyse vähemmistö- vai enemmistökommunistista tai liberaali- vai konservatiivikokoomuslaisesta ja mistä kyseinen henkilö teki väitöskirjansa. Molempien ohjaajieni yleissivistys on valtava. Haluan kiittää myös vastuuhenkilöäni professori Heikki Pihlajamäkeä väitöskirjan kommentoinnista sekä kannustuksesta ja tuesta paitsi väitöskirjaprosessin lopussa myös vuosien varrella.

Vastaväittäjääni ja esitarkastajaani professori emerita Kevät Nousiaista haluan kiittää todella kannustavista ja asiaan syvällisesti perehtyneen ihmisen kommenteista. On aivan erityislaatuista tulla tutkimuksessaan nähdyksi juuri

siitä näkökulmasta kuin on itse tarkoittanut, sellaisen ihmisen taholta, joka ymmärtää täysin, mitä on hakenut takaa. Tällaisen ihmisen saaminen esitarkastajaksi ja vastaväittäjäksi on etuoikeus.

Toista esitarkastajaani, professori Marja Jalavaa haluan kiittää erittäin huolellisesta käsikirjoituksen lukemisesta ja todella asiantuntevista historiantutkimuksellisista kommenteista. Käsikirjoitukseni parani aivan ratkaisevasti näiden kommenttien ansiosta.

Kiitän myös tutkijavierailuani Edinburghin yliopistossa isännöinyttä professori Richard Sparksia sekä Edinburgh Law Schoolin tutkijayhteisöä inspiraatiosta, ajatuksista ja kommenteista väitöskirjan menetelmäosioon.

Haluan kiittää hyvin lämpimästi loppuvaiheessa väitöskirjakäsikirjoitukseni lukeneita henkilöitä: Kati Niemistä, Johan Strangia sekä erityisesti Johanna Rainio-Niemeä, jonka ansiosta johdannon eri osat asettuivat kohdilleen ennen esitarkastukseen jättämistä.

Kiitän Suomalaista Lakimiesyhdistystä siitä, että saan kunnian julkaista väitöskirjani sen A-sarjassa. Kielentarkistaja Kaisa Karppista kiitän ammattimaisesta väitöskirjan kieliasun tarkistamisesta. Oikeustieteellisen tiedekunnan tutkimusavustajia, etenkin Olga Larinkaria ja Tommi Kortteista, kiitän arkistoaineistojen valokuvaamisesta ja haastattelujen litteroinnista.

Antoisista keskusteluista, menetelmiin liittyvistä näkökulmista, kommenteista, kirjavinkeistä ja -lainoista, inspiraatiosta sekä ennen kaikkea henkisestä tuesta haluan kiittää lämpimästi erityisesti oikeushistorian, yhteiskuntahistorian sekä Porthanian oikeustieteellisen tiedekunnan tutkijayhteisön jäseniä sekä erikseen seuraavia näissä yhteisöissä tai niiden ulkopuolella toimivia henkilöitä (aakkosjärjestyksessä) edellä jo mainittujen lisäksi: Lyydia Aarninsalo, Juhana Aunesluoma, Andy Aydın-Aitchison, Sophy Bergenheim, Gustavo Fratelli, Heikki Haara, Elina Hakoniemi, Henri Hannula, Topi Houni, Tomi Hämäläinen, Julia Jansson, Juho Joensuu, Milja Kalliosaari, Markus Kari, Kati Katajisto, Jenni Karimäki, Harri Karpén, Aarne Kinnunen, Kristiina Koivukari, Ilja Kokkonen, Veera Koponen, Mia Korpiola, Visa Kurki, Ilkka Kärrylä, Veera Laine, Toni Malminen, Agneta Mallén, Nathaly Mancilla Ordenes, Jani Marjanen, Dagmar Medeiros, Sakari Melander, Beata Mäihäniemi, Ada Möller, Laika Nevalainen, Liisa Nieminen, Kimmo Nuotio, Maarit Olkkola, Emilia Palonen, Tuula Pere, Otava Piha, Santtu Raitasuo, Pauli Rautiainen, Airton Ribeira da Silva, Juhana Salojärvi, Jussi Sallila, Kristiina Silvan, Katariina Simonen, Pauno Soirila, Sanna Supponen, Riikka Taavetti, Tuuli Talvinko, Paul Tiensuu, Katja Tikka, Kaius Tuori, Marianne Vasara-Aaltonen, Hanna Wass, Samuel White ja Esko Yli-Hemminki.

Kiitän lämpimästi myös kaikkia haastateltaviani: Antti Kivivuorta, Lars D. Erikssonia, Olavi Heinosta, Raimo Lahtea ja Hannu Takalaa. Antti Kivivuori ansaitsee erityiskiitoksen myös vaivannäöstään hallussaan olevien materiaalien etsimisessä ja antamisessa käyttööni.

Tämä väitöskirja ei olisi ikinä valmistunut ilman tukijoukkoja kotona: puolisoani Lars Bäckmania, joka joutui kerta toisensa jälkeen venymään väitöskirjaprosessin erilaisten määräaikojen koittaessa, omia vanhempiani Hilkka ja Raimo Kostiaista, jotka ovat tukeneet minua lukemattomin eri tavoin elämäni aikana sekä puolisoni vanhempia Anneli Sihvoa ja Torolf Bäckmania, joista on ollut korvaamaton apu perheen arjen sujumisen ja siten väitöskirjan etenemisen kannalta.

Haluan kiittää erittäin lämpimästi väitöskirjani rahoittajia, joita ilman väitöskirjani ei olisi koskaan valmistunut. Suurin rahoittaja projektissa on ollut Koneen Säätiö. Väitöskirja on viimeistelty kahdessa hankkeessa: Miten olemisesta tulee pitämistä? Tieto, arvot ja oikeus (johtaja Kati Nieminen, rahoittaja Suomen Kulttuurirahasto) sekä Kriisinhallinnoinnin pohjoismaisia polkuja (johtaja Johanna Rainio-Niemi), joka on osa suurempaa Suomen Akatemian yhteydessä toimivan Strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa JuRe-konsortiota (Oikeudenmukainen toipuminen pandemiasta? Perustuslailliset oikeudet, legitiimi hallinta ja saadut opit, johtaja Janne Salminen). Väitöskirjatutkimustani, tutkijavierailuja ja konferenssimatkoja ovat rahoittaneet myös Hämäläisten ylioppilassäätiö, Emil Aaltosen säätiö, Helsingin yliopiston juhlarahastot, Nordisk Samerbetsråd för Kriminologi eli NSfK, Olga ja Kaarle Oskari Laitisen säätiö sekä Oskar Öflundin säätiö. NSfK:lle lämmin kiitos myös antoisista seminaareista ja aloittelevan tutkijan lämpimästä vastaanotosta pohjoismaiseen tutkijayhteisöön.

Omistan tämän väitöskirjan jo edesmenneille rakkaille isovanhemmilleni Elsa (o.s. Tiitto) ja Osmo Viikarille. He, kuten tutkimani komitean jäsenet, uskoivat vankasti sivistykseen, valistukseen ja heikomman puolustamiseen. Tästä on kuvaava esimerkki, että omille sukulaisilleen kirjoittamansa muistelmat muffani Osmo päätti hiukan suureellisesti sanoihin ”liberté, égalité, fraternité”. Nämä Ranskan vallankumouksen tunnussanat kuvaavat paitsi oman muffani luonnetta ja ajattelua myös rikosoikeuskomitean henkistä ilmapiiriä erinomaisesti.

Helsingissä 22.8.2023

Aura Kostiainen

Sisällys

ALKUSANAT V

1 JOHDANTO 1
1.1 Rikosoikeuskomitea tutkimuskohteena 1
1.1.1 Tutkimuskysymykset 6
1.1.2 Tutkimusaineisto 7
1.1.3 Tutkimuksen rajoitukset 9
1.2 Tutkimuskeskustelut, joihin väitöskirjassa osallistutaan 11
1.2.1 Rikosoikeuskomitea aikaisemman tutkimuksen kohteena 11
1.2.2 Oikeus ja politiikka oikeus- ja hyvinvointivaltioissa 13
1.2.2.1 Keskustelua hyvinvointivaltion kriminaalipolitiikasta 17
1.2.2.2 Keskustelua oikeuden politisoitumisesta ja yhteiskunnallisesta murroksesta 20
1.2.2.3 Keskustelua suomalaisesta komitealaitoksesta ja yhteiskuntapoliittisesta uudistustyöstä 21
1.3 Tutkimuksen metodologiset valinnat 25
1.3.1 Politisoiminen ja epäpolitisoiminen 27
1.3.2 Kriittinen ja kontekstuaalinen luenta 30
1.3.3 Avainkäsitteet diskurssien rakennuspalikoina 39
1.3.4 Oikeussubjektin käsite kriittisessä tarkastelussa 46
1.4 Tutkimuksen rakenne 48

2 RIKOSOIKEUSKOMITEA KONTEKSTISSAAN 51
2.1 Luvun tutkimustehtävä 51
2.2 Komitean esittely 53
2.2.1 Komitean jäsenten suhtautuminen muutokseen 58
2.2.2 Voimakkaat uudistajat 61
2.2.2.1 Antti Kivivuori 61
2.2.2.2 Hannu Takala 65
2.2.3 Reformistit 66
2.2.3.1 Patrik Törnudd 66
2.2.3.2 Inkeri Anttila 67
2.2.4 Skeptikot 69
2.2.4.1 Raimo Blom 69

2.2.5 Reformistien ja voimakkaiden uudistajien välimaastossa 70
2.2.5.1 Jan Törnqvist 70
2.2.5.2 Klaus Mäkelä 70
2.2.6 Muut jäsenet 71
2.2.6.1 Olavi Heinonen 71
2.2.6.2 Juha Vikatmaa 72
2.2.7 Muita keskeisiä ajan keskusteluihin osallistuneita hahmoja .. 74
2.2.7.1 Lars D. Eriksson 74
2.2.7.2 Antero Jyränki 75
2.3 Rikosoikeuskomitean perustamiseen johtaneet prosessit 76
2.3.1 Yhteiskuntasuunnittelun kultakausi ja tasa-arvon aika 82
2.3.1.1 Komitealaitos uudistusten institutionaalisena kehikkona 86
2.3.2 Yhteiskunnallinen murros ja oikeuden politisoituminen – kamppailua tulevaisuuden suunnasta 89
2.3.2.1 Kapina oikeustieteessä 94
2.3.2.2 Kriittinen rikosoikeustutkimus ja kriminologia kritiikin käynnistäjinä 97
2.3.2.3 Oikeuslaitoskritiikki ja sisällissodan trauma 103
2.3.2.4 Presidentti Kekkosen haastattelu 104
2.3.4 Rikosoikeuden politisoituminen, pakkohoidon kritiikki ja pohjoismainen yhteistyö 115
2.3.4.1 ”Pakkoauttajat”-teos käynnistää keskustelun laitoksista 122
2.3.4.2 Liikehdinnän aikaansaamat vaikutukset: reformi-ideat siirtyvät puolueisiin ja komiteoihin .. 124
2.3.4.3 Sosialidemokraattinen kriminaalipoliittinen keskustelu- ja ohjelmatoiminta 127
2.4 Rikosoikeuskomitean työskentelyprosessin hahmottuminen 132
2.4.1 Toiminnan käynnistyminen ja agendan asettaminen 134
2.4.2 Uudelleenarvioinnin paikka – työ hidastuu 136
2.4.3 Mietinnön lukujen käsittelykierrokset 142
2.4.4 Mietinnön vastaanotto 150
2.5 Yhteenveto: rikosoikeuden murrosajan toimijat ja verkostot 154

3 RIKOSOIKEUDELLINEN JÄRJESTELMÄ JA RIKOLLISUUS 159
3.1 Luvun tutkimustehtävä 159
3.2 Rikosoikeudellinen järjestelmä ja sen suhde muihin järjestelmiin .. 161
3.2.1 Järjestelmäskeptisyyttä vai reformismia? 166
3.2.2 Rikosoikeusjärjestelmän tehtävät ja oikeutus 172
3.2.3 Seurauksia ja seuraamuksia 180
3.3 Rikollisuuden monet määritelmät 183

3.3.1 Rikollisuus: yhteiskunnallisesti määrittynyt ilmiö vai ei? .. 186
3.3.2 Valkokaulusrikollisuus ongelmana 190
3.4 Yhteenveto: sortojärjestelmästä muutoksen mahdollistajaksi 191

4 RIKOSOIKEUSKOMITEA RATIONAALISEN YHTEISKUNTASUUNNITTELUN PARADIGMASSA 195
4.1 Luvun tutkimustehtävä 195
4.2 Rikosoikeus yhteiskuntapolitiikan kokonaisuudessa 197
4.2.1 Yhteiskuntapolitiikka rikosoikeutta määrittelevänä käsitteenä 199
4.2.2 Yhteiskuntapolitiikka edistyksenä 202
4.2.3 Demokratiaa vai sosiaalitekniikkaa? 207
4.2.4 Tutkimuksen epäilyttävä poliittisuus ja tutkimukseen perustuva politiikka 211
4.3 Yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden ja keinojen määrittely 217
4.3.1 Tavoitteista keinoihin 220
4.3.2 Yhteiskunnan jakaminen osakokonaisuuksiin – tarkasteltavien elämänalueiden hahmottaminen 223
4.3.3 Elämänaluemenetelmän ajautuminen vaikeuksiin 233
4.4 Yhteenveto: poliittisuuden diskurssista edistysdiskurssiin 240

5 SUBJEKTIUS JA LUOKKA 243
5.1 Luvun tutkimustehtävä 243
5.2 ”Tavallinen kansalainen” ja hänen elämänalueensa rikoksen suojeluobjekteina 244
5.2.1 Tasa-arvon määrittelyä komiteassa 247
5.2.2 Elämänalueet mietinnössä 255
5.2.2.1 Asuminen – asukkaalle turvaa ja jatkuvuutta 257
5.2.2.2 Työsuhteet – työntekijälle suojaa työnantajalta 261
5.2.2.3 Liikenne – liikenneturvallisuus ja haittojen ja vahinkojen ehkäisy 263
5.2.2.4 Ympäristö – elinympäristön suojelu 265
5.2.2.5 Kulutus – kuluttajien talouden turvaaminen ja suojelu vaaralliselta kulutukselta 268
5.2.3 Pois jääneet osiot: koulutus, yksityiselämä ja ihmissuhteet .. 270
5.3 Rikosvastuu, paheksuttavuus ja normalisoivat tekniikat 275
5.3.1 Edistys, tieto, riski ja yksilön vastuu 277
5.3.2 Moiterikosoikeus ja syyllisyysperiaate: yksilön autonomian kunnioittaminen 280
5.3.3 Tahallisuus, tuottamus ja laiminlyönti 283
5.3.3.1 Laiminlyönti 289
5.3.3.2 Tuottamus 290

5.3.4 Vaarantaminen ja sääntöjen rikkominen 292
5.3.5 Normaalit, poikkeavat ja sallittu riski 298
5.4 Yhteenveto: tavallinen kansalainen komitean avainkäsitteenä 303

6 RATIONAALISUUS, REFORMIT JA RISTIRIIDAT 309
6.1 Luvun tutkimustehtävä 309
6.2 Laillisuusperiaatteen korostaminen ja sisällissodan näkymätön varjo 310
6.2.1 Rikoslain ajallinen soveltuvuus 313
6.2.2 Ennustettavuus rikoksentekijän näkökulmasta 314
6.2.3 Valtioelinten toimivaltasuhteet 315
6.3 Suhteellisuusperiaate ja yhdenvertaisuusperiaate 318
6.3.1 Eri rangaistus samasta teosta? 321
6.3.2 Yksilöllinen seuraamusvalinta ja erityisestävyys 323
6.3.3 Eroon epämääräisistä ja julmista seuraamuksista 326
6.4 Oikeushyvät, elämänalueet ja perusoikeudet rikoslain systematiikassa 328
6.4.1 Rikosten ryhmittelyperusteet runkosuunnitelmassa ”paheksuntaa ohjaamassa” 334
6.4.2 Vapausoikeudet ja ”oikeus johonkin” 337
6.5 Rationaalisuus ja systematisointi 342
6.6 Yhteenveto: komitean ristikkäiset tavoitteet ja periaatteet 347

7 JOHTOPÄÄTÖKSET 351
7.1 Yhteenveto tutkimustuloksista 351
7.2 Lopuksi: rikosoikeuskomitea ja suomalaisen kriminaalipolitiikan paradigma 360

ABSTRACT 369

LÄHTEET 371

LYHENTEET 383

ASIAHAKEMISTO 385

1 Johdanto

> Lainsäädännön uudistamistyö on yhteiskuntapoliittista suunnittelua. Laeissa vahvistetaan yhteiskunnan rakenteita ja suhteita koskevat perusratkaisut. Yhteiskuntapoliittisen suunnittelun yleiset periaatteet soveltuvat siis myös rikoslainsäädännön uudistamistyössä sovellettaviksi.[1]
>
> (Antti Kivivuori)

> Rikosoikeudellisilla säännöksillä on kaksi päätehtävää. Ensiksikin rangaistuksin säädellään inhimillistä käyttäytymistä. Toiseksi kriminalisoinneilla osoitetaan, mikä käyttäytyminen on paheksuttavaa ja missä määrin. Jälkimmäinen on rikoslain ideologinen tehtävä. [– –] Rikosten uudelleenmäärittelyssä on kysymys vihaisuusresurssin uudelleenkohdentamisesta [– –]. Tämä hyödyntäminen saattaa tapahtua joko ensisijaisesti käyttäytymisen säätelemiseksi tai ensisijaisesti yhteiskunnallisen vastuun ja yhteiskunnallisen syyllisyyden uudelleenjakamiseksi.[2]
>
> (Hannu Takala)

> Niin kuin kriminalisointien kohdentamista koskevassa luvussa esitettiin, on rikosoikeudellisen lainsäädäntöpolitiikan tärkeänä tehtävänä laajentaa kansalaisten vastuuntuntoa opettamalla heidät näkemään yhä välillisempiä seurauksia tekemistään ja tekemättä jättämisistään.[3]
>
> (Patrik Törnudd)

1.1 RIKOSOIKEUSKOMITEA TUTKIMUSKOHTEENA

Rikosoikeuden kokonaisuudistus oli yksi 1900-luvun lopun merkittävimmistä suomalaisista lakihankkeista. Uudistuksessa käytiin läpi ja uudistettiin rikoslain sisältö lähes kokonaan. Lakiuudistus käynnistyi asettamalla rikosoikeuskomitea, jonka jättämässä periaatemietinnössä luotiin sellaisia puitteita suomalaiselle kriminaalipolitiikalle ja rikosoikeudelliselle ajattelulle, joista monet ovat yhä keskeisiä. Ajatus rikoslain uudistamisesta syntyi 1960-luvulla osana yhteiskunnallisen ja oikeudellisen ajattelun murrosta oikeuslaitokseen ja laitosinstituutioihin kohdistuneen kritiikin seurauksena. Tässä keskustelussa oikeu-

[1] Muistio rikosoikeuskomitean työryhmälle. A: Rikoslainsäädännön uudistaminen / Kivivuori 23.7.1972. Ha 10. ROK, KA.
[2] Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973. Ha 9. ROK, KA.
[3] IV – Uuden rikoslain runko / Törnudd 22.10.1974. Ha 12. ROK, KA.

den ja politiikan ja laajemmin oikeuden ja yhteiskunnan välinen suhde alettiin nähdä uudessa valossa.

Tämän väitöskirjan tutkimuskohteena on vuosina 1972–1977 työskennellyt rikosoikeuskomitea. Komiteaa tarkastellaan aikakautensa yhteiskunnallisessa kontekstissa, osana yhteiskunnallista murrosta ja oikeuden politisoitumisen kehystä. Väitöskirjassa on kahtalainen tutkimusintressi: rikosoikeuskomitean työtä analysoimalla ja kontekstualisoimalla haluan ensinnäkin tuottaa uutta tietoa rikosoikeusuudistuksen tavoitteista ja sisällöistä sekä toiseksi valottaa yhteiskuntapoliittisen suunnittelun kehitystä erityisesti kriminaalipolitiikan yhteydessä. Ensimmäisessä näkökulmassa olennaiseksi ulottuvuudeksi tulee oikeuden ja politiikan välinen suhde, jälkimmäisessä näkökulmassa puolestaan asiantuntijuuden ja politiikan tai asiantuntijuuden ja demokratian välinen suhde.

Komiteatyön tarkastelu jäsentyy kolmella tasolla. Ensinnäkin tutkitaan niitä yhteiskunnallisia prosesseja ja oikeudellis-yhteiskunnallisia keskusteluja, jotka johtivat rikosoikeusuudistuksen käynnistämiseen ja komitean perustamiseen. Toiseksi tarkastellaan rikosoikeuskomitean prosesseja, toimijoita ja keskeisiä keskusteluja. Kolmanneksi väitöskirjassa tutkitaan rikosoikeuskomiteassa ilmenneitä keskeisiä käsitteitä sekä näiden muodostamia diskursseja. Siten tutkittavana on se käsitteellinen perusta, jota rikosoikeuskomitea oli asettamassa suomalaiselle rikosoikeudelle ja kriminaalipolitiikalle – järjestelmälle, joka yhä edelleenkin on monilta osin voimassa.

Rikosoikeuskomiteaa voidaan luonnehtia uuden paradigman muotoilijaksi tai vähintäänkin kiteyttäjäksi ja välittäjäksi suomalaiselle kriminaalipolitiikalle ja rikosoikeudelle. Rikosoikeuskomitean mietinnön linjauksia on tarkasteltu erityisesti rikosoikeustieteellisissä keskusteluissa, mutta komitean merkittävyydestä huolimatta sen varsinaiseen työskentelyyn ei ole alkuperäisaineistoihin paneutumalla juuri tarkemmin tutustuttu. Lisäksi useat tutkijat, jotka ovat osallistuneet keskusteluihin, ovat olleet itse jollakin tavalla mukana neljä vuosikymmentä kestäneessä rikoslain kokonaisuudistuksessa. Tässä vaiheessa, kun komitean työskentelystä – ja rikosoikeusuudistuksen päättymisestäkin – alkaa olla jo aikaa mutta osa komitean toimijoista on vielä ollut käytettävissä haastatteluja varten, on hedelmällistä tarkastella ulkopuolisin silmin kokonaisuudistuksen käynnistymistä ja sitä ympäröivää yhteiskunnallista kontekstia.

Tutkittaessa komiteaa yksittäisten toimijoiden merkitys korostuu huolimatta siitä, että on hyvin mahdollista ja jopa todennäköistä, että rikosoikeusuudistus olisi edennyt ilman komiteaakin ja suuria uudistuksia oli jo toteutettu. Toisaalta voidaan esittää, että yksittäisten toimijoiden tarkastelu korostuu historiantutkimuksessa juuri siitä syystä, että historiallisen tutkimuksen mielenkiinto kohdistuu usein nimenomaan käänne- ja murroskohtiin, joissa yksittäisillä toimijoilla

on erityisen suuri merkitys. Käänne- ja murroskohdissa järjestelmä on institutionaalisesti avoin muutoksille. Sen sijaan, kun järjestelmä on murroksen jälkeen vakiintunut, se alkaa noudattaa aikansa omaa kehityslogiikkaa eikä ole enää yhtä avoin yksittäisten toimijoiden tietoisille muokkauspyrkimyksille.[4]

Nähdäkseni komitean tutkiminen on hedelmällistä erityisesti kolmesta syystä: Ensinnäkin komitean tekemillä ehdotuksilla oli merkitystä sen kannalta, millaisia muotoja rikosoikeusuudistus jatkossa sai. Toiseksi komitean tarkastelua voi hyödyntää jonkinlaisena näköalana aikakauden kulttuurisiin virtauksiin, kriminaalipoliittisiin keskusteluihin ja kyseisen ”politiikkalohkon” syntyvaiheeseen. Komitean kautta pääsemme siten käsiksi laajempiin merkityksellisiin keskusteluihin esimerkiksi rikosoikeuden taustalla piilevistä oletuksista. Kolmanneksi on myös kiinnostavaa ja hedelmällistä tarkastella, tehtiinkö komiteassa sellaisia ehdotuksia, jotka eivät koskaan edenneet joko komitean sisällä tai myöhemmin rikoslakiprojektissa tai joiden sisältö olennaisesti vesittyi. Tällainen tarkastelutapa avaa nykyihmiselle niitä mahdollisuuksia ja kamppailuja, jotka aikalaisille näyttäytyivät olennaisina mutta joita nykypäivänä pidämme käsittämättöminä tai kuriositeetteina. Historiantutkimuksen avulla voidaan siten myös avartaa käsitystämme siitä, kuinka monella tavalla kriminaalipolitiikkaa olisi voitu uudistaa. Nykytilanne on vain yksi mahdollisten kehityskulkujen tulos.

Tarkoituksenani on siten tarkastella kertomusta suomalaisesta humaanin ja rationaalisen kriminaalipolitiikan paradigmasta tutkimalla tämän paradigman syntyvaihetta: pyrkimyksenäni on osoittaa tämän paradigman historiallisuus ja valottaa sen perustamisajankohtana esiintyneitä sisäisiä ristiriitoja. Tässä viimeisimmässä tehtävässä piilee tutkimukselleni genealogisen ”nykyhetken historia” -lähestymistavan tuoma lisäarvo: sen avulla voidaan dekonstruoida nykyhetkellä itsestäänselvyyksinä pidettyjä asiaintiloja.

Rikosoikeuskomitea perustettiin Rafael Paasion sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen päätöksellä vuonna 1972, ja sen mietintö valmistui noin viisi vuotta myöhemmin joulukuussa 1976. Komiteaa voidaan luonnehtia poliittisesti tai maailmankuvallisesti edustavaksi, yhteiskunnallisilta näkemyksiltään vaihtelevaksi mutta uudistusmieliseksi asiantuntijakomiteaksi, jonka jäsenet olivat suureksi osaksi oikeusoppineita mutta jonka jäsenissä oli myös yhteiskuntatieteilijöitä. Komitean mietinnön pohjalta aloitettiin vuonna 1980 oikeusministeriössä rikoslakiprojekti, jossa valmisteltiin osissa rikoslainsäädännön kokonaisuudistus. Projekti päättyi vuonna 1999, ja viimeiset lait hyväksyttiin eduskunnassa vuonna 2003.

[4] Aiheesta ks. esim. Kangas 2006, s. 199–200.

Komitea sai tehtäväkseen valmistella rikoslainsäädännön kokonaisvaltaisen perusuudistuksen. Tähän tehtävään kuului selvittää ja suunnitella *periaatteet*, joiden mukaan uudistettu rikoslainsäädäntö laadittaisiin, selvittää ja asettaa tärkeysjärjestykseen ne *päämäärät*, *etuudet* ja *arvot*, joita rikoslainsäädännöllä tuli edistää ja suojata, sekä selvittää, uudelleenarvioida ja suunnitella ne *keinot*, joilla rikoslainsäädännön avulla voitaisiin suojata näitä tärkeinä pidettäviä päämääriä, etuuksia ja arvoja. Lisäksi komitean tuli selvittää, missä määrin oli tarkoituksenmukaista koota rangaistussäännöksiä sisältävät eri lakien säädökset yhteen yhtenäiseen rikoslakiin.

Komitean puheenjohtajana toimi Antti Kivivuori. Komitean jäseniksi valittiin Inkeri Anttila, Olavi Heinonen, Mikko Kämäräinen, Klaus Mäkelä, Juha Vikatmaa (jonka korvasi myöhemmin Klaus Helminen), Raimo Blom ja Patrik Törnudd, joista viimeinen siirtyi myöhemmin tutkimussihteeriksi. Komitean tutkimussihteerinä toimi ensin Hannu Takala, joka siirtyi sittemmin jäseneksi, ja yleissihteerinä Jan Törnqvist. Komitean kokoonpanossa olivat edustettuina paitsi rikosoikeustiede myös yhteiskuntatieteet, kuten kriminologia ja sosiologia, sekä puheenjohtajan kautta myös siviilioikeus, erityisesti kuluttaja- ja vahingonkorvausoikeus. Komitean jäsenet olivat erilaisia vasemmistolaisia, kuten puheenjohtaja Kivivuori ja tutkimussihteeri Takala, tai liberaaleja, kuten Patrik Törnudd ja Inkeri Anttila.

1960-luku oli yhteiskunnallisen murroksen aikaa, jolloin vallinneet asenteet, arvostukset ja valta-asemat kyseenalaistettiin ja nuoret astuivat ennennäkemättömällä tavalla politiikan näyttämölle. Rikosoikeuden uudistamisen edellytyksenä oli 1960-luvulla syntynyt uudenlainen yhteiskunnallinen ja kriminaalipoliittinen ilmapiiri.[5] Kriminaalipolitiikan murros kytkeytyi voimakkaasti tähän laajempaan yhteiskunnalliseen murrokseen, joka voidaan nähdä rakenteellisena (muutto maaseudulta kaupunkiin, väestön kouluttautuminen, palkkatyön valtavirtaistuminen, suurten ikäluokkien aikuistuminen), kulttuurisena (sotien välisen ja jälkeisen asennemaailman kyseenalaistaminen, auktoriteettien kritisoiminen) sekä poliittisena (uuden vasemmiston esiinmarssi, vasemmiston vaikutusvallan kasvu). Trendi oli myös kansainvälinen: uusvasemmistolainen ja edistyksellinen liikehdintä levisi Suomeen muualta maailmasta.

1960-luvun yhteiskunnallinen murros ulottui siten kaikkialle yhteiskuntaelämän alueille, myös kriminaalipolitiikkaan. Ilari Hannulan mukaan muutosten voimakkuus selittyy osaltaan sillä, että oikeisto oli koko 1950-luvun kyennyt tukahduttamaan muutospaineet ja lainsäädäntö oli pahasti jäljessä yhteiskunnan

[5] Ks. myös Lahti 2013a, s. X–XI.

sosiaalisissa ja taloudellisissa rakenteissa tapahtuneista muutoksista. 1970-luvulla kriminaalipolitiikka otettiin vuorostaan entistä tiiviimmin osaksi valtion kontrolli- ja yhteiskuntapolitiikkaa ja siten Ilari Hannulan sanoin ”samalla mukaan laajaan suunnittelumekanismiin osaksi kustannus-hyötyajattelua”.[6]

Tähän 1960- ja 1970-lukujen vaihteen kriminaalipolitiikan – ja yleisemmin oikeustieteen ja vielä laajemmin koko yhteiskunnan – murrosvaiheeseen sijoittuvat myös tämän väitöskirjan tutkimuskohteen, rikosoikeuskomitean, perustaminen, työskentelyprosessi ja mietinnön antaminen. Rikosoikeuskomitea perustettiin 1960-luvun lopulla käydyn vilkkaan kriminaalipoliittisen debatin seurauksena. Tässä keskustelussa rikosoikeus politisoitui ja se esitettiin yhteiskunnallisena ongelmana. Rikoslakia kritisoitiin vanhanaikaiseksi, ankaraksi ja epäoikeudenmukaiseksi. Keskustelua käytiin tasavallan presidentti Urho Kekkosta myöten. Vuonna 1970 Lakimies-aikakauskirjassa julkaistussa haastattelussa tämä esitti, että Suomen rikoslaissa heijastuivat 1800-luvun sääty-yhteiskunnan arvostukset.[7]

Komitean voidaan ajatella sijoittuneen murroksen myöhäisvaiheeseen: kritiikki käynnistyi 1960-luvun kuluessa ja oli kiihkeimmillään 1960-luvun viimeisinä ja 1970-luvun ensimmäisinä vuosina. 1970-luvun loppu oli jo kritiikin hiipumisen ja uudenlaisten poliittisten tuulien aikaa.[8] Rikosoikeuskomitean asettamista voidaan ajatella tämän kritiikin tulokseksi. Rikosoikeuskomitean voidaan nähdä toisaalta kiteyttäneen kritiikissä esitettyjä vaatimuksia ja muotoilleen niitä kriminaalipolitiikassa ja rikosoikeudessa sovellettaviksi periaatteiksi. Toisaalta voidaan ajatella, että nämä mietintöön muotoillut ajatukset toimivat sitten tämän uuden paradigman välittäjinä myöhemmässä kriminaalipolitiikassa, lainsäädännön valmistelussa, lainkäytössä sekä oikeustieteellisessä opetuksessa. Tässä väitöskirjassa tarkastellaan myös sitä, kuinka

---

[6] Hannula 1981, s. 169–170.

[7] Kekkosen haastattelu: Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970.

[8] Juhana Salojärvi on tutkinut kriittistä ja radikaalia käännettä oikeustieteessä Suomessa, muualla Pohjoismaissa sekä Yhdysvalloissa. Hänen mukaansa kritiikin oikeustieteessä käynnisti Lars D. Eriksson vuonna 1966. Kritiikki oli huipussaan vuonna 1970, kun Lakimies-aikakauskirja julkaisi presidentti Urho Kekkosen juhlahaastattelun. Salojärven mukaan kritiikin radikaaleimmat sävyt haalistuivat 1970-luvun loppua kohden ja uudistushenkiset toimijat havaitsivat, että kritiikistä huolimatta useat asiat pysyivät samoina tai muuttuivat vähemmän kuin he olivat toivoneet. Kritiikistä ei siis seurannut suomalaisessa oikeustieteessä radikaalia katkosta perinteeseen. Ks. Salojärvi 2013, s. 23, 253–254, 257–258, 262–264, 332–335, 343. Presidentin juhlahaastattelusta ks. tämän väitöskirjan alaluku 2.3.2.4 Myös Kettusen, Jalavan, Simolan ja Varjon mukaan jo öljykriisin jälkeen vasemmistolaiset arviot kapitalistisen järjestelmän kriisiytymisestä jäivät pian kansallista konsensusta vaativan viestin varjoon. Tämä näkyi niin vuoden 1975 Miettusen ”kansallisen hätätilan hallituksessa” kuin vuonna 1977 pidetyn talouspoliittisen konferenssin mukaan nimetyssä ns. Korpilammen hengessä. Konsensuksen hengessä aloitettu elvytyspolitiikka alkoi suunnata voimavaroja yhä enemmän elinkeinoelämää ja teollisuutta palvelevaan tutkimukseen. Korkeakoulu- ja tiedepolitiikassa tämä näkyi esimerkiksi strategisesti vähämerkitykselliseksi arvioidun perustutkimuksen rahoitusosuuden pienenemisenä ja tutkimustoiminnan tuloksellisuuden painottamisena. Ks. Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 46.

rikosoikeuskomitea oli luomassa kriminaalipolitiikka-nimistä kokonaisuutta ja suhteuttamassa rikosoikeutta yleiseen yhteiskuntapoliittiseen suunnitteluun. Tässä prosessissa toisaalta luotiin politiikkalohkoa eli tuotiin rikoslainsäädäntö mukaan yleiseen hyvinvointivaltioprojektiin tai sosiaalisen suunnittelun paradigmaan muun yhteiskuntapolitiikan osaksi ja toisaalta tuotiin suunnitteluajattelua rikosoikeuteen. Esimerkiksi Sakari Melanderin mukaan rikosoikeuskomitean elämänalueajattelu kuvastaa erinomaisesti sitä 1960- ja 1970-luvuilla käynnistynyttä muutosta, jossa lainvalmistelu alettiin nähdä uudella tavalla yhteiskunnallisena uudistamistyönä.[9]

Tutkimus osallistuu rikosoikeuden ja kriminaalipolitiikan historian, historiallisen kriminologian, hyvinvointivaltion tai yhteiskuntapolitiikan historian sekä lainvalmistelun ja komiteahistorian tutkimukseen. Kontekstit, joissa rikosoikeuskomiteaa tarkastellaan, ovat erityisesti yhteiskuntapoliittisen suunnittelun valtavirtaistuminen ja valtavirtaistaminen ja toisaalta 1960-luvun maailmankuvallinen murros ja rikosoikeuden politisoituminen ja yhteiskunnallistuminen. Metodologisesti väitöskirja osallistuu sosiolingvististen tutkimusmenetelmien, historiantutkimuksen ja oikeustutkimuksen välistä suhdetta pohtiviin keskusteluihin.

1.1.1 Tutkimuskysymykset

Väitöskirjan päätutkimusongelmana on, miten rikosoikeuskomitea ilmensi ja määritti oikeuden ja politiikan sekä asiantuntemuksen ja politiikan välisiä suhteita. Laajempana teemana on siten myös oikeus- ja hyvinvointivaltion välinen suhde. Tähän tutkimusongelmaan vastattaessa tutkitaan seuraavia päätutkimuskysymyksiä:

> Mitkä olivat komitean keskeisimmät linjaukset? Mitkä olivat komitean keskeisimmät diskurssit ja minkä avainkäsitteiden ympärille ne rakentuivat? Mitkä olivat keskeisimmät rajanvedot tai eronteot (sekä eksplisiittiset että implisiittiset)?
>
> Miten nämä linjaukset, diskurssit ja rajanvedot syntyivät? Mitä keskeisiä kamppailuja, erimielisyyksiä ja ristiriitoja käsitteisiin liittyi?
>
> Miten edellä mainitut linjaukset, diskurssit ja rajanvedot sekä kamppailut niistä kytkeytyivät aikansa poliittiseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin? Miten nykyisyys, menneisyys ja tulevaisuus hahmottuivat komiteassa?
>
> Mikä on tutkimusaineiston valossa ollut rikosoikeuskomitean merkitys suomalaiselle rikosoikeudelle ja kriminaalipolitiikalle? Mikä oli rikosoikeuskomitean suhde suomalaiseen ”humaanin ja rationaalisen kriminaalipolitiikan”

[9] Melander 2008, s. 86.

asiantuntijavaltaiseen paradigmaan? Oliko rikosoikeuskomitean kriminaalipolitiikka offensiivista vai defensiivistä?

Edellä esitetyt pääkysymykset konkretisoituvat teemoittain jäsennellyn kirjan pääluvuissa, joissa näiden pääkysymysten tarkastelua operationalisoidaan kuhunkin teemaan sopivilla omilla alakysymyksillään. Teemat esitellään johdannon alaluvussa 1.4 Tutkimuksen rakenne.

1.1.2 Tutkimusaineisto

Tutkimuksen pääaineisto muodostuu rikosoikeuskomitean mietinnöstä ja sen jälkeensä jättämistä arkistomateriaaleista. Rikosoikeuskomitean arkisto on kattava ja sisältää runsaan määrän keskustelumuistioita, pöytäkirjoja ja mietintöluonnoksia sekä asiantuntijoilta tilattuja selvityksiä. Arkistossa on yhteensä 12 arkistoyksikköä.[10] Tutkimusaineiston asettama suurin haaste erityisesti tällaisen diskursiivisen, tekstin tiheään lähiluentaan pohjautuvan tutkimusotteen kannalta on sen määrä ja hajanaisuus. On tunnustettava, että dokumenttien ja tekstin valtava määrä ja niiden sekalainen järjestely ovat olleet tämän projektin suurin haaste. Ylipäänsä ehkä suurimpia hankaluuksia tässä tutkimuksessa on ollut se valtava keskustelujen ja ulottuvuuksien kirjo, johon rikosoikeuskomitean työ jollakin tavalla linkittyy.

Rikosoikeuskomitean arkisto on osin järjestetty mietinnön lukujen eli aihealueen mukaan ja osin taas materiaalin kirjoitusvuoden mukaan. Lisäksi pöytäkirjat ovat omassa kansiossaan, eli pöytäkirjan liitteet eivät ole pöytäkirjojen yhteydessä. Asiakirjojen sekalainen järjestely tarkoittaa, että samaan prosessiin ja keskusteluun liittyviä asiakirjoja on joutunut kaivamaan monesta eri kansiosta. On myös useasti käynyt niin, että juuri kun on luullut hahmottaneensa jonkin keskustelun kulun, löytyy jostakin kansiosta joukko asiakirjoja, jotka asettavat koko tarkastelun uuteen valoon. Tätä työtä ei helpota myöskään se, että osa asiakirjoista on selvästi väärissä kansioissa. Esimerkiksi vuonna 1972 koulutuspolitiikasta, kuluttajapolitiikasta ja terveyspolitiikasta laaditut muistiot, jotka kuuluisivat joko vuoden 1972 muistioihin tai asian perusteella IV luvun aineistoihin, on sijoitettu mietinnön III lukua käsittelevien materiaalien kansioon. Aineisto on myös osin puutteellinen, sillä esimerkiksi osa dokumenteista alkaa keskeltä tai loppuu kesken. On myös täysin mahdollista, että kaikkea materiaalia ei ole säilynyt.

[10] Rikosoikeuskomitean arkistossa oleviin materiaaleihin viitatessa ”Rikosoikeuskomitean arkisto, Kansallisarkisto” on lyhennetty muotoon ”ROK, KA”. Kansiot mainitaan alaviitteissä vain numerolla. Täydelliset tiedot viitteissä mainituista kansioista löytyvät lähdeluettelosta arkiston kohdalta.

Komitean pöytäkirjat ovat tutkijan näkökulmasta ilahduttavasti keskustelupöytäkirjoja, joissa ei selosteta keskustelua aivan sanasta sanaan mutta joista suurin piirtein käyvät ilmi esitetyt kannat ja myös merkittävät sanavalinnat. Valitettavasti pöytäkirjoja kirjoitettiin kuitenkin vain vuosilta 1974–1975. Komitean päätöksenteon ja sisäisen valmistelun kannalta keskeisen työjaoston kokouksista ei ole ilmeisesti pidetty lainkaan pöytäkirjoja. Onneksi kuitenkin erityisesti Patrik Törnudd on kirjoittanut runsaasti kommenttimuistioita, joista kulloinkin keskeiset kiistakysymykset ja hänen kantansa niihin käyvät selvästi ilmi.

Aineistoa on lähestytty siten, että ensin on tarkasteltu komitean työskentelyprosessia eli hahmoteltu komitean työskentelyprosessin keskeiset vaiheet. Tämän jälkeen on tarkasteltu keskeisiä vaiheita tarkemmin. Keskeisiksi vaiheiksi hahmottuivat erityisesti komiteatyöskentelyn aloitus sekä elämänalueiden hahmottuminen ja toiseksi varsinaisen mietinnön käsittelykierrokset. Käsittelykierroksia tarkasteltiin luvuittain siten, että eri dokumentteja vertailtiin toisiinsa sekä analysoitiin keskeisiä kiistoja ja keskusteluita pöytäkirjojen ja erilaisten kommenttimuistioiden avulla. Eri versioiden painotuksia ja keskusteluita on verrattu varsinaiseen mietintöön ja lukujen rakentumisprosessista on laadittu muistiot, joissa keskeiset teemat ja käsitteelliset muutokset on kuvattu. Näin on pyritty hahmottamaan kokonaiskuva komitean keskeisimmistä käsitteistä ja tarkasteltu aineistoa tutkimuskysymysten pohjalta.

Aineistoa on täydennetty haastattelemalla joitakin komitean keskeisiä henkilöitä: puheenjohtaja Antti Kivivuorta, tutkimussihteeri Hannu Takalaa sekä jäsen Olavi Heinosta. Useat komitean keskeisistä henkilöistä, kuten Patrik Törnudd, Inkeri Anttila ja Klaus Mäkelä, ovat kuolleet jo ennen tutkimuksen aloittamista, joten heitä ei ole ollut mahdollista haastatella. Toisen sihteerin, Jan Törnqvistin, kanssa on käyty lyhyt puhelinkeskustelu toukokuussa 2022, minkä jälkeen hän ei ole ollut käytettävissä tutkimukseen. Antti Kivivuorta on haastateltu suullisesti ensimmäisen kerran vuonna 2018 ja toisen kerran vuonna 2022. Hannu Takalaa on haastateltu hänen toiveestaan kirjallisesti sähköpostin välityksellä kesällä 2022. Olavi Heinosta on haastateltu tammikuussa 2023.

Haastatteluissa suurin haaste on ajan kuluminen: henkilöiden on ollut selvästi vaikeaa muistaa kaikkia tapahtumia. Eliittihaastatteluissa on myös tyypillistä, että haastateltavilla henkilöillä saattaa olla tarve antaa jälkeenpäin tietty kuva asioiden tilasta. Tällaiset haasteet toivon kuitenkin väistäväni sillä, että pääaineiston muodostavat arkistomateriaalit. Haastattelemani henkilöt ovat olleet hyvin avuliaita, ja erityisesti komitean puheenjohtaja Kivivuori on toimittanut paljon materiaalia, jonka joukossa on muun muassa komitean työskentelyvuosilta säilyneiden almanakkojen pohjalta tehty tilasto komiteaan liittyvistä kokouksista. Haastatteluilla on voitu täydentää materiaalien perusteella syntyvää kuvaa, ”haistella ilmapiiriä” ja kysyä tarkentavia kysymyksiä esimerkiksi komitean jäsenten poliittisista taustoista ja erimielisyyksien syistä.

Arkistomateriaaleista syntyvää kuvaa on täydennetty myös tarkastelemalla komitean työskentelyyn läheisesti liittyviä dokumentteja, kuten työ-, liikenne-, vero- ja ympäristörikoskomitean mietintöjä, lausuntoja rikosoikeuskomitean mietinnöstä sekä oikeudellisissa lehdissä komiteasta käytyä keskustelua, SDP:n kriminaalipoliittisen työryhmän muistioita[11] sekä komitean jäsenten kotimaisissa ja pohjoismaisissa lehdissä käymää keskustelua. Lisäksi ajankuvan täydentämiseksi on haastateltu ajan keskeistä oikeuspoliittista vaikuttajaa Lars D. Erikssonia sekä Inkeri Anttilan ja Patrik Törnuddin läheistä kollegaa ja työn jatkajaa, jo 1970-luvulla aktiivista Raimo Lahtea, joka osallistui myöhemmin rikoslakiprojektiin, vaikkei ollutkaan vielä rikosoikeuskomiteassa jäsenenä.

Erityisesti suulliset haastattelut ovat olleet puolistrukturoituja teemahaastatteluja, joihin olen tehnyt valmiit kysymykset, mutta niistä on keskusteltu vapaasti. Hannu Takalan kirjallinen haastattelu on noudattanut tarkemmin lyhyempää kysymys-vastausasetelmaa, sillä sähköpostin välityksellä ei synny samankaltaista luontevaa jutustelutilannetta kuin henkilökohtaisesti tavattaessa. Suuri osa kysymyksistä on ollut jokaisella kerralla samoja, mutta joitakin kysymyksiä on räätälöity haastateltavan mukaan.

1.1.3 Tutkimuksen rajoitukset

Tutkimuksessa pyritään osallistumaan useiden tieteenalojen tutkimuskeskusteluihin. Tämä tarkoittaa toisaalta, että joiltakin osin tutkimus jää vajaaksi siihen nähden, mitä puhtaasti yhdelle tieteenalalle sijoittuva tutkimus voisi saavuttaa. Toisaalta moninäkökulmaisuus toivottavasti myös tuo hedelmällisiä lisänäkökulmia analyysiin.

Tätä tutkimusta ei tehdä rikosoikeusteoreettisen tai -lainopillisen paradigman sisältä käsin. Tämä tarkoittaa, että siinä ei voida päästä vastaavaan käsitteelliseen tarkkuuteen ja rikosoikeudelliseen asiantuntemukseen kuin rikosoikeustieteellisessä väitöskirjassa. Tarkastelutapa on historiallis-yhteiskuntatieteellinen: pyrin hahmottamaan rikosoikeuskomitean ajatteluun sisältyvää logiikkaa, ihmiskuvaa ja oikeusideologisia piirteitä ja sitä kautta osallistumaan myös rikosoikeustieteelliseen keskusteluun. Saattaa kuitenkin olla, että useampi rikosoikeudellisen teon käsitteellisen määrittelyn hienosävyistä jää huomiotta.

Tässä tutkimuksessa hyödynnetään yhteiskunta- ja kielitieteiden alalla käytettyjä sosiolingvistisiä tutkimusmenetelmiä historiantutkimuksellisessa kontekstissa. Historiantutkimus on lähtökohtaisesti aina jossakin määrin

[11] SDP:n arkistossa oleviin materiaaleihin viitatessa ”Suomen Sosialidemokraattinen puolue, Työväen Arkisto” on lyhennetty muotoon ”SDP, TA”. ”Työväen Sivistysliitto, Työväen Arkisto” on lyhennetty muotoon ”TSL, TA”. Kansiot mainitaan alaviitteissä vain numerolla. Täydelliset tiedot viitteissä mainituista kansioista löytyvät lähdeluettelosta kunkin arkiston kohdalta.

aineistolähtöistä, ja tämä tarkoittaa, että menetelmän soveltaminen ja siitä raportoiminen on jossakin määrin löyhempää kuin usein näitä menetelmiä hyödyntävillä tieteenaloilla. Historiantutkimus on yleensä vähintään jossakin määrin narratiivista, jolloin analyysi ”leivotaan” osaksi kerrontaa, kontekstualisoinnit esitetään kerronnan lomassa, taustoittamiseen käytetään runsaammin tilaa ja prosessin kuvaukseen joudutaan paneutumaan huolellisemmin kuin monilla sisaraloilla. Samalla toisaalta itse tutkimusprosessin raportoiminen on historiantutkimuksessa tyypillisesti vähäisempää, mikä saattaa ihmetyttää esimerkiksi oikeussosiologian alan tutkijaa.

Tutkimuksen keskiössä on ideologia ja siten käytetty kieli. Tarkastelussa ovat näin ollen komitean ajattelu ja keskeiset käsitteet. Tutkimuksessa ei ole ollut mahdollista perehtyä kovin syvällisesti ja tarkasti komitean laatimaan uuden rikoslain runkosuunnitelmaan ja siinä tehtyihin konkreettisiin esityksiin kriminalisoinneista, saati sitten vertailla niitä olemassa olleisiin säännöksiin. Runkosuunnitelmaa käsitellään lähinnä elämänalueita koskevien kriminalisointien osalta. Tämä on sinänsä puute, sillä kriminalisointiehdotuksilla on sittemmin ollut käytännön merkitystä rikoslakiprojektin tekemissä ehdotuksissa. On myös huomionarvoista, että komitean sisällä runkosuunnitelma jäi periaateosaa vähemmälle huomiolle ja siitä vastasi pitkälti Patrik Törnudd, joka edusti komitean pragmaattisempaa ja vähemmän radikaalia siipeä. Myös rikosseuraamusjärjestelmän käsittely jää tässä väitöskirjassa pääosin pois lukuun ottamatta sen asemaa yleisesti osana rikosoikeudellista järjestelmää sekä luvun yhteydessä esiteltyjä seuraamuksille asetettuja vaatimuksia, kuten yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaatteita. Tätä perustelen ensinnäkin sillä, että tämän väitöskirjan keskiössä ovat ennemmin kriminalisointeja koskevat periaatteet ja niiden takana oleva ajattelu, sekä toiseksi sillä, että seuraamusjärjestelmää uudistettiin jo 1970-luvulla eikä se ollut siten rikosoikeuskomiteankaan päähuomion kohteena lukuun ottamatta joitakin ehdotettuja uudistuksia, kuten arestirangaistusta. Myös mietinnön luku VII eli Yhteisöjen rikosoikeudellinen vastuu on täytynyt pääosin rajata tutkimuksen ulkopuolelle, vaikka se olisi sinänsä erittäin mielenkiintoinen tarkastelukohde luokkadiskurssin kannalta. Siihen perehtymiseen ei yksinkertaisesti ole ollut riittävästi aikaa ja tilaa tässä väitöskirjassa.

1.2 TUTKIMUSKESKUSTELUT, JOIHIN VÄITÖSKIRJASSA OSALLISTUTAAN

Tässä väitöskirjassa osallistutaan keskusteluun oikeuden ja politiikan välisestä suhteesta. Tärkeitä keskusteluita on esimerkiksi keskustelu siitä, mitä kriminaalipolitiikan käsitteellä tarkoitetaan toisaalta yleisesti ja erityisesti suomalaisessa kontekstissa ”humaanina ja rationaalisena kriminaalipolitiikkana”. Tähän samaan teemaan kytkeytyy myös keskustelu hyvinvointivaltion ja oikeusvaltion suhteesta ensinnäkin yleisesti ja tarkemmin kriminaalipolitiikan ankaruuden ja hyvinvointivaltion välisenä tarkasteluna sekä kansainvälisessä että kotimaisessa kontekstissa sekä vielä suomalaisen tai ”suomalais-ruotsalaisen” komitealaitoksen roolista suhteessa oikeusvaltioon, hyvinvointivaltioon ja demokratiaan. Väitöskirjassani rikosoikeuskomitean kautta etsitään näkökulmia näistä kysymyksistä käytyihin tärkeisiin keskusteluihin.

1.2.1 Rikosoikeuskomitea aikaisemman tutkimuksen kohteena

Itse rikosoikeuskomitean työskentely ei ole aiemmin ollut juuri varsinaisena tutkimuskohteena, vaikka sen mietinnöstä on kirjoitettu rikosoikeustieteellisiä arvioita ja mietintöön myös viitataan usein rikosoikeustieteellisessä keskustelussa. Poikkeuksen muodostaa yksi pro gradu -tutkielma, joka sinänsä on hyvin perusteellinen ja tasokas mutta joka keskittyy rikosoikeuskomitean osalta lähinnä näkemyksiin tahallisuuden alarajasta osana rikoslain kokonaisuudistuksen tahallisuuden alarajan määrittelyä. Pro gradun kirjoittanut Mari Kokkoniemi on tutustunut kysymyksen osalta komitean arkistossa aihetta käsitteleviin muistioihin ja luonnoksiin.[12] Rikosoikeuskomitean näkemysten merkitystä myöhemmässä lainsäädännössä sekä oikeuskäytännössä on sen sijaan tarkasteltu runsaamminkin, samoin kuin rikosoikeuskomitean rikosoikeusteoreettisia ja -ideologisia lähtökohtia.[13] Suomalaisen kriminaalipolitiikan murroksesta ja humaanis-rationaalisesta mallista on kirjoitettu hyvin paljon mutta ei kovinkaan paljon itse aikalaiskeskusteluja tarkastelemalla.[14] Inkeri Anttilalle on omistettu useita suomalaista kriminaalipolitiikkaa käsitteleviä teoksia, joissa on yhdistelty muistelmia, haastatteluja ja tutkimuksellisia artikkeleita. Useat näihin teoksiin osallistuneista kirjoittajista ovat itse olleet jossakin roolissa mukana rikoslain tai kriminaalipolitiikan uudistamisprosesseissa. Näiden teosten artikkeleissa erityisesti Päivi Mäkelä on tutkinut Inkeri Anttilan ammatillista uraa historiantutkimuksellisesta näkökulmasta.[15]

[12] Kokkoniemi 2017.
[13] Ks. erityisesti Melander 2008; Matikkala 1998; Matikkala 2013 ja Melander 2016.
[14] Ks. esim. Lappi-Seppälä 2013 ja Lappi-Seppälä 2022.
[15] Ks. esim. Lahti (toim.) 1996 ja Lahti (toim.) 2016.

Rikosoikeuskomitea tavataan nähdä rikoslain kokonaisuudistuksen alkupisteenä. Esimerkiksi Sakari Melander on katsonut, että rikosoikeuskomitean mietinnössä kokonaisuudistukselle valettiin kriminaalipoliittinen ja rikoslainopillinen pohja.[16] Jussi Matikkalan mukaan rikosoikeuskomitean työllä on ollut suuri merkitys rikosoikeuden kehittäjänä sekä lainsäätäjän että lainkäyttäjän suuntaan. Rikoslain uudistusta on ohjannut melko yhtenäinen kriminaalipoliittinen ajattelu, jolle rikosoikeuskomitean periaatemietintö loi pohjan.[17]

Komitean rikosoikeudellista perusideologiaa on luonnehdittu uusklassiseksi vastareaktiona 1960-luvulle asti voimissaan olleelle erityispreventiiviselle suuntaukselle. Tällä viitataan esimerkiksi siihen, että komitean mietinnössä on korostettu yleispreventiota, tekorikosoikeutta, laillisuusperiaatetta, yhdenvertaisuusperiaatetta, syyllisyysperiaatetta ja suhteellisuusperiaatetta. Nils Jareborg on määritellyt offensiiviseksi rikosoikeuspolitiikaksi sellaisen lähestymistavan, jossa rikosoikeutta käytetään yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseen ja jonka kiinnostus järjestelmää kohtaan piilee erityisesti sen tehokkuudessa estää rikollisuutta. Defensiivisessä mallissa rikosoikeuden tehtävänä on puolestaan suojella ihmisiä vallan väärinkäytöltä. Jareborg kytkee defensiivisen rikosoikeuden klassiseen rikosoikeudelliseen ajatteluun, jonka aatehistoriallinen perusta lepää valistuksessa ja sen ihmiskäsityksessä.[18]

Jussi Matikkalan mukaan rikosoikeusuudistuksen synty ajoittuu kansallisen ja melko defensiivisen rikosoikeuden aikakaudelle. Jälkimmäisellä hän viittaa siihen, että rikosoikeutta ei nähdä ensisijaisena tapana ratkaista yhteiskunnallisia ongelmia.[19] Melander taas on pitänyt rikosoikeuskomitean suhdetta rikosoikeuspolitiikkaan pikemminkin offensiivisena, sillä rikosoikeus nähtiin instrumenttina yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden edistämisessä.[20] Tämä ristiriita on kiinnostava, ja pyrinkin vastaamaan kysymykseen rikosoikeuskomitean offensiivisuuden ja defensiivisyyden suhteesta.

Matikkala on luonnehtinut rikosoikeuskomitean mietintöä kirjoitustavaltaan käytännölliseksi sekä kriminologisesti ja kriminaalipoliittisesti tiedostavaksi. Matikkalan mukaan mietintöä ei kuitenkaan voi pitää erityisen radikaalina vaan se on melko vahvasti ankkuroitunut ”aikansa rikosoikeudelliseen matriisiin”.[21] Komitea sai myös erityisesti yleisiä oppeja koskevasta osiosta kritiikkiä systemaattisen teoreettisen ajattelun puutteesta, jonka katsottiin johtavan ristiriitaisuuksiin ja epäselvyyksiin. Kommentoijien mukaan komitea ei ollut määritellyt rikoksen yleistä tunnusmerkistöä eikä luonut yhtenäistä teoreettista kehikkoa.

[16] Melander 2016, s. 36.
[17] Matikkala 1998, s. 1339–1340 ja Matikkala 2013, s. 91.
[18] Jareborg 1994.
[19] Matikkala 2013, s. 91, 98. Offensiivisesta ja defensiivisestä rikosoikeudesta ks. Jareborg 1994.
[20] Melander 2008, s. 86–88.
[21] Matikkala 1998, s. 1326.

Mietintöä moitittiin jopa suoranaisesti virheelliseksi tiettyjen oikeustilaa koskevien selostusten osalta.[22] Matikkalan mukaan komitean yleisiä oppeja koskevaa ajattelua on tämän hajanaisuuden vuoksi vaikeaa asettaa mihinkään tiettyyn koulukuntaan. Rikoksen rakenneopin puolesta sitä voi kutsua mahdollisesti neo- tai uusklassiseksi, rangaistusteoreettisen näkökulman jatkuvan läsnäolon puolesta taas jopa funktionalistiseksi.[23] Tämä hajanaisuus on toinen aikaisemmasta tutkimuksesta nouseva kiinnostava havainto, jolle pyritään myös löytämään selitys rikosoikeuskomitean keskusteluita ja prosesseja tarkastelemalla. Tutkimuksessa keskitytään komiteaan poliittisena yhteisönä, jolloin katsotaan tärkeäksi kiinnittää huomiota juuri erimielisyyksiin ja ristiriitaisuuksiin. Tämä poikkeaa oikeusdogmaattisesta lähestymistavasta, jossa tehtävänä on usein nimenomaan koherenssin edistäminen ja ristiriitojen ratkaiseminen. Tässä tutkimuksessa ristiriitoja lähestytään jossakin määrin välttämättöminä ja erityisen kiinnostavina, sillä ne kertovat olennaisia asioita tutkimuskohteesta.

Rikosoikeuskomitean mietinnöllä on nähty olleen erityisesti jonkinlainen yleisempi ideologinen kriminaalipoliittista ja rikosoikeudellista linjaa muodostava vaikutus. Esimerkiksi Jussi Matikkalan mukaan komitean mietinnöllä on ollut syvätasoisempaa merkitystä: komitean ajattelun ansioiden on katsottu tulleen esiin rikosoikeusideologisella tasolla kriminaalipoliittisina tavoitteenmäärittelyinä.[24] Tässä väitöskirjassa pohditaan, mikä on loppujen lopuksi ollut rikosoikeuskomitean merkitys suomalaiselle kriminaalipolitiikalle ja rikosoikeudelle ja mistä tämä johtuu.

1.2.2 Oikeus ja politiikka oikeus- ja hyvinvointivaltioissa

Tämän tutkimuksen keskeinen teema on oikeuden ja politiikan välinen suhde. Laajempi teema, jota rikosoikeuskomitean kautta tarkastellaan, on myös oikeusvaltion ja hyvinvointivaltion välinen jännitteinen mutta toisiaan täydentävä suhde: oikeus- ja hyvinvointivaltiot voidaan nähdä sekä keskenään yhteensopivina että ristiriitaisina hallinnan malleina.

Oikeus ja politiikka ovat määritelmällisesti kytköksissä toisiinsa. Voidaan puhua saman kolikon eri puolista: usein katsotaan, että politiikka alkaa siitä, mihin oikeus loppuu, ja päinvastoin. Oikeustieteellisessä tutkimuksessa politiikka ja oikeus hahmotetaan usein eri sfääreinä tai alueina, jotka vaikuttavat toisiinsa.

---

[22] Komitean mietintöä kommentoivan keskustelun esittelystä ja arvioinnista ks. Kokkoniemi 2017, s. 27–31.

[23] Matikkala 1998, s. 1330.

[24] Matikkala 1998, s. 1339–1340 ja Matikkala 2013, s. 91. Tahallisuusopista ks. esim. KKO 1978 II 24 ja 1978 II 111, erehdysopista KKO 1985 I 2 ja KKO 1986 II 37, yritysopista KKO 1985 II 8, KKO 1988: 54 ja KKO 1975 I 1.

Tämä institutionaalinen jako pohjaa pitkälti Montesquieun vallanjako-oppiin, ja sillä on keskeinen merkitys oikeusvaltion ideassa. Näkemyksen mukaan modernin oikeuden oloissa oikeudelliset menettelyt eriytyvät niihin erikoistuneisiin oikeudellisiin instituutioihin: oikeusnormien antaminen kuuluu lainsäätäjälle, lainkäyttö tuomioistuimille, täytäntöönpano hallintoviranomaisille ja systematisointi ja tulkinta yliopistotasoiselle oikeustieteelle.[25] Myös Max Weberin formaalis-rationaalisella oikeusvaltion mallilla on keskeinen rooli tässä ajattelussa.[26]

Joissakin tapauksissa oikeudellisella ja poliittisella sfäärillä katsotaan olevan myös laadullisia eroja. Instituutioiden erilaista sosiaalista tehtävänjakoa korostavissa malleissa katsotaan, että rangaistusuhista päättäminen kuuluu lainsäätäjälle, tuomioistuin päättää rangaistukseen tuomitsemisesta ja rangaistuksen täytäntöönpano kuuluu täytäntöönpanoviranomaisille. Tällaisessa institutionaalisessa tarkastelutavassa huomioidaan, että lainsäätämisellä on aina tulevaisuuteen suuntautuva näkökulma, joka tekee siitä preventiivistä. Lainsoveltamisella eli rikosoikeuden tapauksessa tuomitsemisella on puolestaan menneisyyteen katsova näkökulma. Tämä tekee niiden logiikasta erilaista: lainsäätäjän näkökulma on utilitaristinen, tuomioistuimen taas retributiivinen. Lainsäätämisellä ja -soveltamisella on siis eri funktiot.[27]

Oikeuden ja politiikan väliset suhteet hahmotetaan usein kahden sfäärin välisenä vuorovaikutussuhteena. Esimerkiksi Jyrki Talan mukaan oikeus voidaan nähdä samalla sekä politiikan välineenä että sen rajoittajana. Oikeus voi olla keino poliittisten tavoitteiden toteuttamiseksi, tai sitten oikeus voi määrittää poliittiselle toiminnalle rajoja ja sääntöjä. Näistä ensimmäistä käsitystä politiikan ja oikeuden välisestä suhteesta nimitetään instrumentaaliseksi ja jälkimmäistä rajoittavaksi. Jälkimmäisessä oikeuteen liitetään tärkeitä oikeusvaltiollisia periaatteita, kuten hallinnon lainalaisuusperiaate ja rikosoikeudellinen legaliteettiperiaate.[28] Kaarlo Tuorin käsittein voidaan puhua oikeuden *ratiosta* ja *voluntaksesta*.[29]

Oikeuden materiaalistumisesta tai materialisoitumisesta käydyssä keskustelussa on kiinnitetty huomiota siihen, kuinka oikeuteen on tullut sen ulkopuolista ainesta. Max Weberin alun perin käyttämällä käsitteellä viitataan ilmiöön, jossa oikeutta käytetään poliittisten tavoitteiden ajamiseen. Tuorin mukaan ilmiössä on kyse yhtäältä yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden ja toisaalta moraaliperiaatteiden tunkeutumisesta autonomisen oikeudellisen normijärjestelmän sisäpuolelle. Modernisaatio on siten merkinnyt oikeuden ja politiikan alueiden

[25] Määritelmästä ks. esim. Tuori 1990, s. IX.
[26] Weber 2019, s. 338–447.
[27] Aiheesta ks. esim. Nuutila 1996, s. 116–118 ja Jareborg 1988, s. 106–111.
[28] Tala 2002, s. 97.
[29] Tuori 2007, s. 5.

sekoittumista. Eräitä syitä tähän kehitykseen ovat olleet yhteiskuntasuunnittelun lisääntyminen ja hyvinvointivaltion kehitys. Instrumentalisoituminen on liittynyt ajattelutapaan, jonka mukaan ihmisten ongelmien nähdään ainakin osittain olevan seurausta yhteiskunnan ja elinympäristön epäsuotuisista olosuhteista ja politiikan tehtävänä on ratkaista näitä ongelmia. Tällöin oikeudellinen sääntely hahmottuu yhtenä keinona ongelmien ratkaisemisessa ja rikosoikeudellinen sääntely kriminalisoinnit mukaan luettuna hahmottuu positiivisena asiana.[30]

Oikeuden materiaalistuminen on hämärtänyt myös kriminaalipolitiikan ja rikoslainopin välisiä rajoja, kun kriminaalipolitiikan merkitys rikosoikeuden systematiikan, rangaistusvastuun yleisten edellytysten ja rikoslainopin kannalta on korostunut. Esimerkiksi Ari-Matti Nuutila katsoo, että lainkäyttö on lakiin kirjatun sääntelyn puitteiden konkretisointia. Tämä prosessi on kriminaalipolitiikkaa niiltä osin kuin systematisoinnissa ja tulkintasuosituksissa käytetään rikoslainsäädännön tavoitteenasetteluja. Hänen mukaansa rikoslainopin tulkintatehtävä jopa edellyttää teleologis-kriminaalipoliittista systematisointia ja tulkintaa. Oikeus ”sellaisena kuin se on” ja ”sellaisena kuin sen pitäisi olla” eivät ole hänelle vastakohtia, vaan lainopissa voidaan argumentoida samalla tavalla kriminaalipoliittisesti kuin lainsäätäjäkin argumentoi.[31]

Oikeuden pitkälle viety instrumentaalinen tulkinta on toisaalta herättänyt huolta rikosoikeustieteen parissa. Kriitikot ovat esittäneet, että rikosoikeus on kehittynyt konfliktien ratkaisumekanismista yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisukoneistoksi. Pelkona on tällöin, että puhdas instrumentalismi periaatteessa mahdollistaa lainsäädännön käytön ilman siihen kohdistuvia rajoitteita. Kritiikki on kohdistunut erityisesti vaarantamisvastuun ja tuottamuksen lisääntyneeseen merkitykseen sekä niin sanottuun riskiyhteiskunnan rikosoikeuteen. Oikeuden tehtävänä nähdään tällöin tradition ylläpitäminen, sillä se tuo oikeusjärjestelmään ennakoitavuutta ja oikeusvarmuutta ja takaa sen perustuslaillisen oikeusvaltiollisuuden.[32] Rikosoikeustieteen parissa hyvinvointivaltiollistumista pidetään siten jossakin määrin vaarallisena kehityksenä oikeusvaltion näkökulmasta. Esimerkiksi Raimo Lahden mukaan rikosoikeusteoriassa pohdittavia ydinkysymyksiä on modernin rikosoikeuden perusteltavuus liberalistisen ja hyvinvointivaltiollisen oikeusajattelun ja -kehityksen ristiriidassa tai jännitteisyydessä.[33]

Toisenlaista näkökulmaa ovat kannattaneet esimerkiksi kriminologis-sosiologisia lähestymistapoja edustavat uusinstitutionalistit, jotka ovat korostaneet yhteiskunnan instituutioiden merkitystä kriminaalipolitiikalle, erityisesti sen

[30] Aiheesta ks. esim. Tuori 1990, s. X; Nuutila 1996, s. 52; Tuori 1983a, s. 111–118, 378 ja Melander 2008, s. 154.
[31] Nuutila 1996, s. 119.
[32] Melander 2008, s. 45–54, 154–157 ja Nuutila 1996, s. 52.
[33] Lahti 2013b, s. 63.

ankaruudelle. Näiden teorioiden mukaan hyvinvointivaltion, kansantalouden ja erilaisten edustuksellisten välittävien rakenteiden, kuten monipuoluejärjestelmän ja korporatistisen työntekijöiden ja työnantajien neuvottelujärjestelmän, sekä kriminaalipolitiikan ankaruuden välillä on selvä yhteys. Talouden deregulaation ja hyvinvointivaltion rakenteiden purkamisen on nähty olevan yhteydessä erityisesti anglosaksisissa maissa tapahtuneeseen kontrollin kiristymiseen ja vankimäärien kasvuun, kun taas sellaiset maat, joissa hyvinvointivaltion rakenteet ovat säilyneet, eivät ole kohdanneet vastaavaa kehitystä.[34]

Oikeusvaltion ja hyvinvointivaltion välinen suhde on tutkimuskirjallisuuden valossa siten samaan aikaan jännitteinen ja täydentävä.[35] Onko oikeusvaltion ja hyvinvointivaltion yhteensovittamisessa kyse näiden institutionaalisten mallien aatteellisten lähtökohtien mukaan jonkinlaisesta liberalismin ja sosialismin järkiavioliitosta?

Kansainvälisesti tarkastellen tätä oikeusvaltion ja hyvinvointivaltion suhteen kaksijakoisuutta voidaan nähdäkseni käsitteellistää pohjoismaisen hyvinvointivaltion paradoksiksi, joka liittyy sen ”kahteen käteen” tai ”Janus-kasvoihin”. Pierre Bourdieun ajatusta valtion kahdesta kädestä edelleen kehittäneen Loïc Wacquantin tavoin voidaan puhua ”sosiaalivaltiosta” ja ”rangaistusvaltiosta”, jotka ovat samanaikaisesti olemassa. ”Vasemman käden” tehtävänä on ollut elintasoerojen kaventaminen ja siten yhteiskunnan vakauttaminen työoikeuden, terveydenhuollon, koulutuksen ja sosiaaliturvan avulla, kun taas ”oikea käsi” muodostuu järjestystä ylläpitävästä pakkovallasta, kuten poliisista, rikosoikeusjärjestelmästä ja vankeinhoidosta.[36]

Hyvinvointivaltio on ollut erityisesti Pohjoismaissa vahva yhteiskunnan ja valtion suhteen jäsentämisen malli, mutta tämän mallin suhde oikeusvaltioon ja ihmisoikeuksiin on ollut jännitteinen: Toisaalta Pohjoismaita on pidetty kansainvälisinä edelläkävijöinä ihmisoikeuksien edistämisessä ja jopa maailman ”moraalisina supervaltoina”. Samaan aikaan on kuitenkin esitetty, että politiikan merkittävä asettaminen oikeuden yläpuolelle on johtanut erityisesti vähemmistöjen heikkoon ihmisoikeussuojan tasoon ja myös toimeenpanovallan

[34] Uusinstitutionalistisesta kriminaalipolitiikan tutkimuksesta ks. esim. Lacey 2008; Lacey 2012; Häkkinen 2020; Greenberg 1999; Savelsberg 1994 ja Lappi-Seppälä 2007. Häkkinen on tehnyt kattavan kirjallisuuskatsauksen uusinstitutionalistiseksi lähestymistavaksi nimeämästään kriminaalipolitiikan tutkimuksen suuntauksesta. Häkkisen mukaan tätä käsitettä ei ole käytetty vertailevassa rikosoikeustieteessä tai rikosoikeussosiologiassa häntä aikaisemmin. Katsauksesta ja Häkkisen itse kehittelemästä durkheimiläisestä mallista ks. Häkkinen 2020, s. 53–68. Oikeushistoriassa myös Jukka Kekkonen ja Heikki Ylikangas ovat korostaneet yhteiskunnan valta- ja varallisuuserojen merkitystä kriminaalipolitiikan ankaruudelle. Ks. esim. Ylikangas – Kekkonen 1982.

[35] Kotimaisessa keskustelussa esimerkiksi Tuori ei katso oikeusvaltion ja hyvinvointivaltion olevan toistensa synonyymeja, kun taas Kekkonen näkee hyvinvointivaltion oikeusvaltion uusimpana kehitysvaiheena. Aiheesta ks. esim. Tuori 1981; Tuori 1992 ja Kekkonen 2013, s. 124–141.

[36] Wacquant 2009, s. 6.

huomattavan suureen rooliin näissä maissa. Tämä jännite on tutkimuskirjallisuudessa kytketty erityisesti sosiaalidemokratian kanssa yhteensopivan skandinaavisen oikeusrealismin perinteeseen, jossa on suhtauduttu kriittisesti toisaalta käsitelainoppiin ja toisaalta luonnonoikeuteen.[37] Samalla on huomattava myös, että Suomessa oikeusrealismin merkitys ei ole koskaan ollut yhtä vahva kuin muissa Pohjoismaissa, vaan oikeuskulttuuri on ollut vahvan legalistinen ja nojannut pitkälti formalistiseen saksalaiseen käsitelainoppiin. Tällä on ollut merkitystä myös suomalaisen oikeusvaltion kehitykselle.[38]

Pyrin tässä tutkimuksessa hahmottamaan, miten oikeusvaltion ja hyvinvointivaltion väliset jännitteet näkyivät rikosoikeuskomitean työskentelyssä, ja osallistumaan siten myös tutkimuskeskusteluun oikeusvaltion ja hyvinvointivaltion välisestä suhteesta. Jatkan seuraavassa pohdintaa oikeus- ja hyvinvointivaltion välisestä suhteesta erityisesti kriminaalipolitiikan ja komitealaitoksen näkökulmasta.

1.2.2.1 Keskustelua hyvinvointivaltion kriminaalipolitiikasta

Suomalaista kriminaalipolitiikkaa luonnehditaan usein uusklassiseksi, pragmaattiseksi, yleispreventiiviseksi, humaaniksi ja rationaaliseksi. Tällä tarkoitetaan ensinnäkin sitä, että rikosoikeuden tavoitteena on toimia yleisesti pelotteena ja yhteiskunnallisten arvojen välittäjänä eikä niinkään rangaista tai eristää yksittäisiä rikoksentekijöitä. Toiseksi tällä viitataan siihen, että rikosoikeuden käyttöä rajoittavat tietyt periaatteet, kuten suhteellisuus-, yhdenvertaisuus- ja laillisuusperiaate, ja että rikoksentekijöitä kohdellaan inhimillisellä tavalla ja heidän oikeusturvansa taataan. Lisäksi tässä mallissa rikosoikeuden käyttö kytkeytyy laajemmin yleiseen yhteiskuntapoliittiseen suunnitteluun ja kriminologiseen tutkimukseen. Huolimatta niistä riskeistä, joita yhteiskuntapoliittiseen suunnitteluun mahdollisesti oikeuden näkökulmasta sisältyy, suomalaisen kriminaalipolitiikan humaanis-rationaalisen mallin on nähdäkseni katsottu edustavan jonkinlaista onnistunutta tasapainoa hyvinvointivaltion ja oikeusvaltion toimintalogiikkojen välillä, ja tämän mallin määrittelyyn ovat osallistuneet hyvin pitkälti juuri rikosoikeustieteilijät.

Erityisesti kriminaalipolitiikassa hyvinvointivaltion on nähty olevan hyvin yhteensopiva oikeusvaltion kanssa. Suomalaisen kriminaalipolitiikan ideologisiksi juuriksi on nimittäin esitetty pohjoismaista oikeutta ja pohjoismaista yhteistyötä, realismia, pragmatismia ja hyvinvointivaltiota.[39] Kriminaalipolitiikan

[37] Pohjoismaisen oikeusrealismin ja ihmisoikeuksien jännitteisestä suhteesta ks. esim. Strang 2018.

[38] Oikeusvaltion erilaisista historiallisesti kerrostuneista merkityksistä etenkin Saksassa ja Suomessa ks. esim. Tuori 1981; Tuori 1992; Jyränki 2002, s. 23–24; Raitio 2017 ja Tuori 2000, s. 22–25.

[39] Ks. esim. Yli-Hemminki 2020, s. 21–26.

muutostrendejä tutkineen Tapio Lappi-Seppälän mukaan pohjoismainen kriminaalipolitiikka heijastaa pohjoismaisen hyvinvointivaltion arvomaailmaa, jossa korostetaan, että sosiaalisen syrjäytymisen ja epätasa-arvon ehkäisy vähentää myös rikollisuutta. Rikoskontrolli ja kriminaalipolitiikka liittyvät sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen, eivät pelkästään tarpeeseen kontrolloida vaarallisia yksilöitä. Tällainen politiikka on seurausta ympäröivistä rakenteista: hyvinvointivaltiosta sekä konsensuaalisesta ja korporatistisesta päätöksentekojärjestelmästä. Nämä rakenteet ovat mahdollistaneet vaihtoehtojen kehittämisen vankilalle ja edistäneet luottamusta ja legitimiteettiä, mikä on puolestaan helpottanut paineita turvautua symbolisiin toimiin. Samalla nämä rakenteet ovat edistäneet legitiimeiksi koettujen normien noudattamista. Muita pohjoismaiseen kriminaalipolitiikkaan vaikuttaneita tekijöitä ovat Lappi-Seppälän mukaan olleet vahvat asiantuntijat, suhteellisen maltillinen media ja homogeeninen väestö.[40] Humaani ja rationaalinen kriminaalipolitiikka yhdistetään hyvin vahvasti tämän tutkimuksen kohteena olevan rikosoikeuskomitean jäsenenäkin toimineeseen rikosoikeuden professori Inkeri Anttilaan sekä hänen seuraajiinsa ja työtovereihinsa. Tämän käsitteen mukaan on nimetty Anttilalle omistettu 80-vuotisjuhlakirjakin.[41]

Erityisesti Inkeri Anttilan panosta suomalaisen kriminaalipolitiikan kehityksessä ovat tarkastelleet hänen työtoverinsa ja seuraajansa useissa teoksissa. Näistä vuonna 1996 ilmestynyt ”Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa”[42] on luonteeltaan muistelmallisempi ja henkilökohtaisempi, kun taas vuonna 2016 julkaistu ”Inkeri Anttila (1916–2013)”[43] sisältää akateemisempia tarkasteluja.

David Garland on kuvannut hyvinvointivaltiollista kriminaalipolitiikkaa käsitteellä ”penal welfare”, jolle on ollut ominaista vanhojen, klassisten rakenteiden, kuten poliisin, syyttäjälaitoksen, oikeuslaitoksen ja vankiloiden, päälle rakentunut modernistinen, vankeinhoidollinen päällysrakenne. Vankeinhoidossa keskeisiä lähtökohtia olivat kuntoutus, yksilöllinen hoito, kriminologinen tutkimus ja määrittelemättömän pituiset rangaistukset sitä tukevine järjestelyineen, joista mainittakoon ehdonalainen vapaus, nuorison omat tuomitsemis- ja rangaistusjärjestelmät sekä hoito-ohjelmat. Tulos oli hybridinen ”rikosoikeudellis-hyvinvoinnillinen” rakenne, jossa liberaalin legalismin periaatteet oikeudenmukaisesta käsittelystä ja suhteellisesta rangaistuksesta yhdistyivät hyvinvointivaltiollisiin kuntoutuksen ja kriminologisen asiantuntijuuden periaatteisiin. 1970-luvulle tultaessa järjestelmä näytti olevan muodostunut ja käynnissä näytti olevan jatkuva dynaaminen muutos kasvavaan vankeinhoidolliseen suuntaan. Vaikka järjestelmässä ilmenikin paikoin skandaaleja ja

[40] Lappi-Seppälä 2007, s. 298.
[41] Lahti 1996.
[42] Lahti 1996.
[43] Lahti 2016.

kriisejä, silti asiantuntijoiden kesken vallitsi laaja ammatillinen konsensus siitä kehikosta, jossa rikoskontrollia tulisi harjoittaa, ja niistä tavoitteista ja arvoista, joiden pohjalta rikosoikeutta tulisi kehittää.[44]

Usko kuntoutukseen romahti kuitenkin huomattavan nopeasti. Garlandin mukaan samat tahot, jotka olivat hetkeä aikaisemmin kampanjoineet liberaalien progressiivisten ideoiden puolesta ja korostaneet hoidollista otetta rankaisun sijaan, alkoivat pitää niitä taantumuksellisina ja vaarallisina huomattavan lyhyessä ajassa. Garlandin mukaan hoitoideologiaa kohtaan esitetty kritiikki johti erityisesti anglosaksisissa maissa lopulta koko kuntouttavan ja hyvinvointiperustaisen kriminaalipolitiikan hylkäämiseen. ”Hyvin lyhyen ajan kuluessa tuli tavalliseksi suhtautua koko hyvinvoinnillis-kriminaalipoliittiseen kokonaisuuteen paitsi mahdottomana ihanteena myös – ja mikä oli vielä tärkeämpää – arvottomana, jopa vaarallisena politiikkatavoitteena, joka oli seurauksiltaan haitallinen ja tavoitteiltaan virheellinen”, Garland kirjoittaa. Garland kutsuu tätä katkosta modernin rangaistusmallin kriisiksi (“the crisis of penal modernism”).[45]

Rikosoikeudellisen humaanin ja rationaalisen paradigman on katsottu vallinneen Suomessa 1960- ja 1970-lukujen vaihteesta lähtien. Tämä malli omaksuttiin kansainvälisesti vertaillen myöhään, kun muualla kehitys kulki jo punitiivisempaan suuntaan. Suomalaisen kriminaalipolitiikan onkin esitetty kulkeneen vastavirtaan suhteessa kansainvälisiin trendeihin: Suomen vankiluvut laskivat 1990-luvun alkuun mennessä kolmannekseen 1960-luvun tasosta, kun samaan aikaan useiden Länsi-Euroopan maiden vankiluvut kaksin- tai kolminkertaistuivat. Tapio Lappi-Seppälän mukaan jotakuinkin kaikki Suomessa vuosina 1963–1995 toteutetut merkittävimmät lakiuudistukset tähtäsivät ainakin joiltain osin repressiotason ja erityisesti vankilan käytön alentamiseen.[46]

Sittemmin on myös esitetty, että tämä 1960–1970-luvulla muodostunut suomalaisen kriminaalipolitiikan rationaalinen ja humaani malli olisi vähitellen murroksessa. Esimerkiksi Lappi-Seppälän mukaan lievenevä suunta kääntyi punitiivisemmaksi 1990-luvun loppupuolella. Vankiluvut kohosivat muutaman vuoden aikana noin 40 prosenttia. Muutos näkyi kriminaalipolitiikan retoriikassa ja puhetavoissa, uudistusten painopisteissä ja kiinnostuksen kohteissa sekä muutoksina tuomittujen rangaistusten määrissä ja rangaistustasossa. Lappi-Seppälän mukaan muutos alkoi muualla (erityisesti Ruotsissa) mutta saapui sitten Suomeen.[47] Esko Yli-Hemmingin mukaan murros[48] on 1990-luvun

[44] Garland 2001, s. 27.
[45] Garland 2001, s. 8, 53–75. Käännös suomeksi väitöskirjan tekijän.
[46] Lappi-Seppälä 2013, s. 17, 25.
[47] Lappi-Seppälä 2013, s. 17, 25.
[48] Esko Yli-Hemminki on hahmottanut pro gradu -tutkielmassaan kriminaalipolitiikan murrosta, joka johtaa mahdollisesti suurempaan muutokseen. Tässä tutkimuksessa murros nähdään suurempana muutoksena, kun taas muutokset voivat olla pienempiäkin. ”Murros”-sanaa käytetään siten toisin kuin Yli-Hemminki. Ks. Yli-Hemminki 2020, s. 2–3.

jälkeen näkynyt kriminaalipolitiikan politisoitumisena, rangaistuspopulismin kasvuna sekä ”yleisen oikeustajun” käyttämisenä perusteena rangaistusten ankaroittamiselle.[49]

Tämän väitöskirjan näkökulmasta sekä aiemmin kuvatussa oikeuden ja politiikan välisen alueen määrittelyssä että edellä esitellyssä kotimaisessa keskustelussa kriminaalipolitiikasta jää pois yksi politiikalle määritelty keskeinen ulottuvuus: arvokonflikti. Kristiina Koivukari on kritisoinut suomalaisten rikosoikeustieteilijöiden keskustelua humaanista ja rationaalisesta kriminaalipolitiikasta narratiiviksi, jossa vallitseva suuntaus otetaan itsestäänselvyytenä mutta jossa sitä ei kuitenkaan tarkemmin määritellä. Juuri tämä epämääräisyys tekee käsitteestä Koivukarin mukaan niin vaikean kyseenalaistaa. Koivukari kiinnittää huomiota siihen, kuinka keskusteluissa on tapana erotella niin sanottujen maallikkojen ”käytännöllinen” kriminaalipolitiikka ja asiantuntijoiden ”teoreettinen” ja akateeminen kriminaalipolitiikka. Tällöin keskiössä on se, kuka saa osallistua keskusteluun. Edellytyksenä keskusteluun osallistumiselle on jonkinlainen valistuneisuus, mikä mahdollistaa tehdyn politiikan rationaalisuuden eli politiikan ohjelmana (”policy”). Tämä puolestaan johtaa keskustelun siihen foorumiin, jolla kriminaalipolitiikasta keskustellaan: se on erityisesti asiantuntijoiden aluetta. Samalla keskiöön tulee ”polityn” rajojen määrittely: kuka saa määritellä tätä polityn aluetta politisoimisen ja epäpolitisoimisen kautta ja kenellä on valtaa keskustella ja päättää polityn sisälle kuuluvista asioista.[50]

Tämä arvokonflikti on myös tutkimuskohteen, rikosoikeuskomitean, ja sitä edeltäneen oikeuden yhteiskunnallistumisesta käydyn keskustelun ytimessä. Aihetta lähestytään Kari Palosen politiikan määrittelyjen kautta, joita esitellään tarkemmin alaluvussa 1.3 Tutkimuksen metodologiset valinnat. Tässä väitöskirjassa pyritään rakentamaan aikaisemmin käytyä keskustelua moniulotteisempaa kuvaa suomalaisesta ”rationaalisesta ja humaanista kriminaalipolitiikasta” tarkastelemalla sen syntyvaiheita. Väitöskirjassa pyritään esittämään, että kyseessä oli monitahoinen kokonaisuus, jota ei voi tarkastella yksinomaan ”menestystarinana” tai ”voittajien historiana”. Samalla väitöskirjassa pyritään etsimään syitä sille, miksi kriminaalipolitiikasta on tullut niin asiantuntijavaltaista.

1.2.2.2 Keskustelua oikeuden politisoitumisesta ja yhteiskunnallisesta murroksesta

1960- ja 1970-luvut olivat poliittisen alueen laajentamispyrkimysten aikaa. Yhä useammat aiemmin eliittien, asiantuntijoiden, yksittäisten sopimusten tai yksi-

[49] Nämä muutokset konkretisoituivat erityisesti Juha Sipilän johtamassa keskustan, kokoomuksen ja perussuomalaisten / sinisen tulevaisuuden muodostaman hallituksen kriminaalipolitiikassa ja kyseisen hallituksen oikeusministeri Antti Häkkäsen ”rangaistusten kiristämisen ohjelmassa”. Ks. Yli-Hemminki 2020, s. 17–20.

[50] Koivukari 2020, s. 170–186.

tyiselämän alaan katsotut teemat kyseenalaistettiin ja tuotiin julkisen keskustelun kohteeksi. Yksi teema oli siten oikeuden politisoituminen: oikeuden puolueettomuus kyseenalaistettiin ja oikeusjärjestelmä nähtiin yhteiskunnallisena ongelmana, joka tuli korjata. Rikosoikeusjärjestelmään kohdistunut kritiikki voidaan nähdä osana oikeuden politisoitumista, ja vaaditut reformit olivat vastauksia tähän kritiikkiin.

Historiatieteellistä tutkimusta 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunnallisen murroksen aikakaudesta on alkanut pikkuhiljaa syntyä myös oikeudellisen keskustelun näkökulmasta. Laajin suomalainen oikeudellisen ajattelun murroksesta tehty tutkimus on Juhana Salojärven väitöskirja, jossa tarkastellaan kriittistä ja vaihtoehtoista oikeustiedettä Suomen lisäksi myös Yhdysvalloissa ja Skandinaviassa.[51] Tuula Peren väitöskirjassa on puolestaan tarkasteltu yhteiskunnallisen ja kulttuurisen murroksen vaikutusta suomalaisen sananvapauden rajoihin erityisesti joukkoviestinnässä erilaisten oikeustapausten kautta.[52] Ajanjaksoa on käsitelty myös erilaisissa historiateoksissa. Esimerkiksi Jukka Kekkonen on nimittänyt ajanjaksoa ”radikaalin oikeuspolitiikan aikakaudeksi”.[53]

Aikakauden oikeudellista muutosta vaatineista liikkeistä ei ole runsaasti suoranaista alkuperäislähteisiin nojautuvaa historiallista tutkimusta. Esimerkiksi Demla ry:stä on tehty lyhyt historiikki, jossa on käytetty lähdeviitteitä.[54] Marraskuun liikettä on käsitelty varsinaisena tutkimuskohteena lähinnä gradutasolla.[55] Liikkeestä on tehty 1990-luvulla myös teos, jossa pyrittiin arvioimaan liikkeen saavutuksia ja yleisesti tekemään jonkinlaista tilinpäätöstä.[56] Muista näkökulmista radikalismia on kyllä tutkittu laajemmin esimerkiksi ylioppilasliikkeen, nuorisoliikkeen ja teiniliiton parissa. Niitä on käsitelty myös ylioppilasliikkeestä tehdyissä historia- ja kokoomateoksissa.[57]

1.2.2.3 Keskustelua suomalaisesta komitealaitoksesta ja yhteiskuntapoliittisesta uudistustyöstä

Rikosoikeuskomitea oli osa jo Ruotsin ajalta periytyvää instituutiota, komitealaitosta, joka toisen maailmansodan jälkeen valjastettiin yhteiskunnallisen uudistamisen areenaksi ja hyvinvointivaltion rakentamisen työkaluksi. Komitealaitoksen suhteesta oikeusvaltioon ja demokratiaan on esitetty hiukan vastaavanlaista kritiikkiä kuin edellä oikeuden materiaalistumisesta. Tässä yhteydessä asiantuntijuus näyttäytyy kuitenkin jossakin määrin negatiivisena, kun

[51] Salojärvi 2013.
[52] Pere 2015.
[53] Ks. esim. Kekkonen 2018.
[54] Fredman 2005 (päivitetty 2008).
[55] Honkala 2010.
[56] Soukola 1997.
[57] Kolbe 1996 ja Kortti 2013.

taas edellä erityisesti kriminaalipolitiikan käsitteen yhteydessä se näyttäytyi pikemminkin positiivisena asiana.

Esimerkiksi Kaarlo Tuori on tulkinnut komitealaitoksen kehitystä 1900-luvulla Weberin ideaalityyppisen byrokraattisen organisaatiomallin osittaiseksi murenemiseksi, kun hallintoa ohjattiin yhä vähemmän oikeusnormeilla, työsuhteisen henkilöstön määrä suhteessa virkasuhteiseen kasvoi, samoin kuin varsinaisen hierarkkisen linjaorganisaation ulkopuolella toimivan henkilökunnan määrä, hierarkkista ohjausta täydennettiin poikittaisella ja funktionaalisella ohjauksella, kollegiset elimet yleistyivät ja muiden kuin valtiosäännön mukaisten päätöksentekijöiden harjoittama ulkopuolinen ohjaus mahdollistettiin instituutioiden kokoonpanon kautta. Korporatismin kasvu on myös erityisesti maailmansotien välisenä aikakautena kytketty siihen, että poliittisen oikeiston luottamus puoluelaitokseen ja parlamentaariseen demokratiaan alkoi horjua ja rinnalle pyrittiin rakentamaan intressipohjaisia edustusjärjestelmiä. Suomenkin eduskunnassa käytiin 1930-luvulla talousneuvostosta kriittistä keskustelua, jossa siitä pelättiin tulevan Italiasta tuttu fasistis-korporatiivinen parlamentin vallan kaappaaja.[58]

Hieman vastaavaa keskustelua käytiin 1960- ja 1970-luvuilla Yhdysvalloissa niin sanotussa teknokratiadebatissa, jota Peter Weingart on tarkastellut artikkelissaan. Tieteen institutionalisoitumista osaksi korkeimman valtionhallinnon poliittista päätöksentekoa kritisoitiin erityisesti läpinäkymättömyydestä ja tilivelvollisuuden puutteesta. Asiantuntijoista katsottiin tulleen uusi valtaeliitti tai jopa ”tieteellinen sääty” ilman, että tästä oli kuitenkaan säädetty kirjoitetussa perustuslaissa, vaan järjestely oli osa kirjoittamatonta valtiosääntöä. Asiantuntijoiden osallistumista poliittiseen päätöksentekoon pidettiin siten epäkonstitutionaalisena ja ongelmallisena sekä oikeusvaltiollisen vallan kolmijako-opin että demokratiaperiaatteelle ominaisen läpinäkyvyyden ja tilivelvollisuuden näkökulmasta. Asiantuntijavallan pelättiin Weingartin mukaan johtavan edustuksellisen demokratian periaatteiden murenemiseen.[59]

Habermas luonnehti teknokratiadebattia kiistaksi desisionistisen ja teknokraattisen päätöksentekomallin välillä. Hobbeslaiseen traditioon sitoutuneet desisionistit, kuten Max Weber ja Carl Schmitt, korostivat tarvetta selkeälle asiantuntijan edustaman ”objektiivisen tiedon” ja poliitikon edustaman ”subjektiivisten arvojen” väliselle erottelulle. Siinä missä keinojen valinta oli mahdollista rationalisoida, valinta arvojen ja tavoitteiden välillä oli väistämättä

[58] Kivimäen hallituksen esitys talousneuvoston vakinaistamisesta hylättiin eduskunnassa yksimielisesti vuonna 1936, pitkälti siksi, koska ei haluttu luoda uutta valtiosääntöistä pysyvää toimielintä eduskunnan ja valtioneuvoston rinnalle. Korporatismin ja valtiosäännön suhteesta ks. Tuori 1983a, s. 371–378, 386, 700–719, fasismin ja korporatismin suhteesta ja eduskuntakeskustelusta ks. s. 259–263, 267, 269–270, 277–286.

[59] Weingart 1999, s. 153.

epärationaalista, eikä sitä tullut siirtää asiantuntijoiden käsiin. Baconiin pohjaavassa teknokraattisessa mallissa poliitikot taas olivat riippuvaisia asiantuntijoista ja politiikka korvattaisiin tieteellisesti rationalisoidulla hallinnolla.[60]

Edellä mainittua debattia voidaan luonnehtia jokseenkin mustavalkoiseksi: ovatko ainoat vaihtoehdot todellakin asiantuntijoiden täysi poissaolo tai puhdas teknokratia? Useat tutkijat ovat myös tehneet eron 1930-luvun fasistisen valtiokorporatismin ja sotien jälkeisen pluralistisemman yhteiskunnallisen tai sosiaalisen korporatismin välille, jota voidaan nimittää myös uuskorporatismiksi erotuksena sotien välisen ajan korporatismista. Erottelu perustuu alun perin Philippe C. Schmitterin tekemään jaotteluun. Yhteiskunnallisessa korporatismissa valtio ei määrää suhteista yhtä hierarkkisesti vaan intressitahoilla on enemmän valtaa ja korporatistiset elimet eivät syrjäytä parlamenttiin nojautuvaa valtiosääntöistä demokraattista edustusjärjestelmää. Kun valtiokorporatismissa osallistumisen ehdot asetetaan ylhäältä alas valtion taholta, kasvaa yhteiskunnallisessa korporatismissa järjestelmä orgaanisemmin järjestöjen kanssa tehdystä yhteistyöstä käsin.[61]

Toisenlaista, integroivampaa näkökulmaa edustaa esimerkiksi Henrik Steniuksen ja Risto Alapuron tutkimuksista ammentava Johanna Rainio-Niemi. Rainio-Niemen mukaan juuri suomalaisissa ja ruotsalaisissa ”valtionkomiteoissa” kiteytyy monia toivottuja ominaisuuksia, joita on pidetty tyypillisinä pohjoismaiselle hallinnan ja yhteiskuntapolitiikan valmistelun mallille: saavutettavuus, inklusiivisuus ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden yhteistyö. Pohjoismaisista kansalaisyhteiskunnan toimijoista käydyssä keskustelussa on kiinnitetty huomiota siihen, kuinka erilaiset järjestöt ja yhteisöt ovat komiteoihin ja lainvalmisteluun osallistumisen kautta toimineet välittäjinä valtion ja kansalaisyhteiskunnan välillä. Rainio-Niemen mukaan komiteat sekä heijastelivat että olivat mukana luomassa sitä paradoksia, jossa Pohjoismaissa yhdistyvät sekä vahvan valtion että vahvan kansalaisyhteiskunnan traditiot ja jossa näiden välillä ei ole ollut selvärajaista eroa. Rainio-Niemen mukaan komitealaitos voidaan ymmärtää osana valtion ja kansalaisyhteiskunnan välistä ”rajavyöhykettä”, jolta löytyy tiiviitä institutionaalisia keskinäisriippuvuuksien verkostoja erilaisten toimijoiden välillä. Rainio-Niemi näkee sotien jälkeisen uuskorporatismin nimenomaan politiikkavalmistelun demokratisoitumisena. Rainio-Niemi katsoo, että vaikka Suomen ei olekaan nähty täyttäneen yhteiskunnallisen korporatismin ehtoja kaikilta osin ainakaan ennen 1970-lukua (ja tällöinkin vain ”hyvän sään aikana”), olivat nimenomaan komiteat yhteiskunnallisen korporatismin toteutumisen paikkoja.[62]

[60] Weingart 1999, s. 153–154.
[61] Aiheesta ks. esim. Tuori 1983a, s. 689–700; Häkkinen 2020, s. 59–68 ja Rainio-Niemi 2010, s. 248–252.
[62] Rainio-Niemi 2010, s. 242–244, 248.

Rikosoikeuskomiteaa ei voida luonnehtia varsinaisesti korporatistiseksi komiteaksi, sillä kyse oli pikemminkin löyhästi maailmankuvallisesti tai poliittisesti edustavasta asiantuntijakomiteasta. Laajassa merkityksessä kansalaisyhteiskunnalla oli kuitenkin kytkös komiteaan, sillä sen jäsenet toimivat erilaisissa yhdistyksissä ja useat olivat myös puolueiden jäseniä. Vielä olennaisempi teema rikosoikeuskomitean näkökulmasta on kuitenkin keskustelu teknokratian ja demokratian suhteesta. Kriminaalipolitiikassa yhä edelleen ajankohtainen tasapainoilu arvosidonnaisuuden ja teknokraattisuuden välillä tai asiantuntijuuden ja asianosaisuuden välillä, jota edellä oikeuden ja politiikan välisen suhteen yhteydessä käsiteltiin, on tämän tutkimuksen yksi keskeisistä teemoista.

Komiteoita on tutkittu lainvalmistelussa eri hallinnonaloilla: on keskitytty esimerkiksi valtiosääntöuudistukseen[63], poliisiasioihin[64], maanpuolustukseen[65] ja etujärjestöjen rooliin[66]. Komiteoita ja lainvalmistelua sivutaan myös erilaisten instituutioiden historiateoksissa.[67] Yhtä kattavaa, pääosin yhteen komiteaan ja alkuperäisaineistoihin keskittyvää ”ruumiinavausta” kuin tässä väitöskirjassa ei ole Suomen osalta kuitenkaan tehty.

Tämän tutkimuksen pyrkimyksenä on täydentää kuvaa hyvinvointivaltion ja sen instituutioiden suhteesta rikosoikeuteen ja kriminaalipolitiikkaan tutkimalla tarkemmin yhtä hyvinvointivaltion muodostumisen kannalta keskeistä instituutiota, komitealaitosta, ja erityisesti rikosoikeuskomiteaa sen yhtenä ilmentymänä. Rikosoikeuskomitea voidaan nähdä pyrkimyksenä tuoda rikosoikeudellinen sääntely osaksi laajan yhteiskuntapoliittisen suunnittelun järjestelmää ja siten ”materiaalistaa oikeutta”. Väitöskirjan yhtenä teemana on siten rikosoikeuden kytkeminen hyvinvointivaltion kehitykseen, yhteiskuntapoliittisen suunnittelujärjestelmän osaseksi rikosoikeuskomitean työssä – tai ainakin sen yritys. Tähän liittyy kiinteästi kriminaalipolitiikka-nimisen kokonaisuuden tai ”yhteiskuntapolitiikan sektorin” kehittyminen ja rakentaminen.

Suunnitteluajatteluun liittyi vahvasti taipumus jakaa yhteiskunta erilaisiin politiikkalohkoihin ja täydentää talouspoliittista rationaalista tarkastelua myös muiden osalohkojen ottamisella käsittelyyn ja niiden uudistamisella. Aloista erityisesti sosiaalipolitiikka ja koulutuspolitiikka saivat kasvavaa merkitystä 1950-luvulla, ja 1960-luvulla oli korkeakoulupolitiikan ja kulttuuripolitiikan vuoro.

Yhtenä sodan jälkeisen uudistushenkisen komitealaitoksen pioneerialana voidaan pitää koulutuspolitiikkaa, johon alettiin soveltaa valtakunnansuunnittelijoiden esittämiä kokonaisvaltaisen suunnittelun periaatteita jo 1950-luvulla. Tämän takia rikosoikeuskomitean pyrkimystä luoda kriminaalipolitiikan

[63] Okkonen 2019.
[64] Kostiainen 2018a.
[65] Rainio-Niemi 2008.
[66] Paavonen 2006.
[67] Ks. esim. Kekkonen 2018 ja Kolbe 1996.

kokonaisuutta verrataan tässä väitöskirjassa eniten koulutuspolitiikan kokonaisuuteen. Kyse oli samalla ”hallinnonalan” ja siihen liittyvän valtiollisen, alueellisen ja paikallisen virkakoneiston – siis ”kokonaishallinnon” – rakentamisesta. Tähän kehitykseen liittyi myös se, että poliittiset puolueet alkoivat tehdä kyseiseen alaan liittyviä ohjelmia: esimerkiksi kulttuuripolitiikka itsenäistyi talous- ja sosiaalipolitiikasta, kun puolueet alkoivat laatia kulttuuripoliittisia ohjelmia.[68] Tällaista ”hallinnonalan syntyä” ja siihen liittyviä komiteoita ovat tarkastelleet koulutuspolitiikan osalta esimerkiksi Pauli Kettunen, Marja Jalava, Hannu Simola ja Janne Varjo.[69]

Toisaalta rinnakkainen – ja jossakin määrin edellisen tavoitteen kanssa jännitteinen – yhteiskuntapoliittiseen suunnitteluun liittyvä pyrkimys oli demokratisoida yhteiskuntaa edellä mainituilla ”yhteiskunnan osalohkoilla”, kuten taloudessa, koulutuksessa, asumisessa ja niin edelleen. Demokraattisuus ymmärrettiin laajasti paitsi poliittisen sfäärin osallistumismuotona ja valtiosääntöisenä periaatteena myös tasa-arvoisina mahdollisuuksina osallistua yhteiskunnan toimintaan ja nauttia talouskasvun hedelmistä. Demokratialla oli siten kytkös tasa-arvoon.[70] Pauli Kettunen on käsitteellistänyt tätä suomalaisessa politiikkatoiminnassa 1960- ja 1970-luvuilla vallinnutta kokonaisuutta ”lohkoteknokratian ja sektoridemokratian yhdistelmäksi”.[71]

Kriminaalipolitiikan kokonaisuuden rakentuminen ja sen historiallinen kytkentä tähän yhteiskuntapoliittiseen suunnittelujärjestelmään ovat vielä tekemättä. Tämä väitöskirja pyrkii osaltaan vastaamaan tähän tutkimushaasteeseen niiltä osin kuin se kytkeytyy rikosoikeuskomitean työskentelyyn ja komiteassa käytyihin keskusteluihin.

1.3 TUTKIMUKSEN METODOLOGISET VALINNAT

Väitöskirjassa tarkastellaan rikosoikeuskomiteaa kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin komiteaa tarkastellaan osana rikosoikeudellisen ja kriminaalipoliittisen ajattelun murrosta ja osana näiden suhdetta oikeuden politisoitumiseen. Toisaalta komiteaa tarkastellaan poliittisesti edustavana asiantuntijaelimenä osana suomalaisen komitealaitoksen murrosta, jossa komiteoilta vaadittiin

[68] Kolbe 1996, s. 171–176.
[69] Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012 ja Jalava – Simola – Varjo 2012.
[70] Esimerkiksi koulumaailmassa yhteiskunnallinen demokratisoituminen ymmärrettiin siten, että ihmisryhmille ei enää saanut asettaa erilaisia oppimistavoitteita yhteiskunnallisen aseman perusteella. Samalla oppilaiden tuli olla aidosti osa kouluyhteisöä ja osallistua sen päätöksentekoon tasa-arvoisina jäseninä. Kuten Kolbe asian ilmaisee: ”Kaikilla kouluikäisillä oli oltava samat mahdollisuudet kouluttautua yhteiskunnan aktiivisiksi, demokraattisiksi kansalaisiksi.” Ks. Kolbe 1996, s. 141.
[71] Kettunen 2015, s. 178.

aikaisempaa suurempaa poliittista edustavuutta ja läheisempää suhdetta kansanedustuslaitokseen. Tutkimuksessa hahmottuu keskeiseksi komitean suhde toisaalta asiantuntijuuteen ja toisaalta politiikkaan. Kyse on hyvin pitkälti vallasta eli asiantuntijavallan ja kansanvallan välisestä suhteesta.

Ensimmäisestä näkökulmasta väitöskirjassa tutkitaan erityisesti sitä käsitteellistä perustaa, jota rikosoikeuskomitea oli asettamassa suomalaiselle rikosoikeudelle ja kriminaalipolitiikalle – järjestelmälle, joka yhä edelleenkin on suurelta osin voimassa. Tutkimuksessa selvitetään, mitkä olivat komitean keskeiset käsitteet ja millaisen verkoston eli diskurssin ne muodostivat. Näkökulmana on erityisesti oikeuden ja politiikan välinen suhde – väitöskirjassa kartoitan, miten näiden välistä rajaa hahmoteltiin komiteassa ja miten niiden puolesta argumentoitiin. Toisena fokuksena ovat erilaiset subjektiviteetit: kuka ja millainen oli oletettu rikollinen – entä uhri? Kenelle uudistus oli suunnattu? Mikä oli normaalia ja mikä poikkeavaa? Näitä tarkempia tutkimuskysymyksiä, joiden avulla päätutkimuskysymyksiä operationalisoidaan, esitellään yksityiskohtaisemmin kunkin temaattisen tutkimusluvun alussa.

Toisesta näkökulmasta rikosoikeuskomitean työskentely voidaan myös hahmottaa osana kriminaalipolitiikan politiikkalohkon ja siihen liittyvän käsitteiden kentän syntymistä. Tutkimuksessa hahmotetaan tätä syntymässä olevaa kriminaalipolitiikan politiikkalohkoa ja siihen liitettyjä keskeisiä käsitteitä rikosoikeuskomiteassa käydyn keskustelun kautta. Näiden tarkastelujen myötä pyritään osallistumaan keskusteluun kriminaalipolitiikan ja rikosoikeuden välisestä suhteesta ja näiden suhteesta muuhun poliittiseen toimintaan sekä asiantuntijavallan ja kansanvallan välisestä suhteesta.

Myös historiantutkimuksellisesti tutkimuksessa on kahtalainen fokus: siinä tarkastellaan genealogisesti kriittisin silmin nykyisen rikosoikeudellisen ja kriminaalipoliittisen järjestelmämme rakentuneisuutta samalla kun komiteaa tutkitaan osana aikakautensa kontekstia oikeushistorian tutkimuksellisen perinteen mukaisesti.[72]

Tutkimus yhdistää useita eri näkökulmia ja ammentaa erilaisista tutkimustraditioista. Rikosoikeuskomitean tarkastelussa kiinnitytään sekä yhteiskuntahistorian että kontekstuaalisen oikeushistorian tutkimustraditioihin. Tieteenfilosofisesti tutkimuksessa ammennetaan kahdesta suuntauksesta: kriittisestä yhteiskuntateoriasta sekä hermeneuttisesta historiantutkimuksesta. Tässä lähestymistapojen yhdistämisessä hyödynnetään erityisesti Michel Foucault'n sekä kielellisen historiantutkimuksen näkökulmia. Metodologisesti tutkimus yhdistää toisiinsa käsitehistoriallista tarkastelua sekä diskurssiteoreettista politiikantutkimusta. Seuraavaksi esitellään tarkemmin niitä metodologisia työkaluja, joiden avulla aineistoa lähestytään.

[72] Kontekstuaalisesta oikeushistoriasta ks. esim. Kekkonen 2013 ja Kekkonen 1997.

1.3.1 Politisoiminen ja epäpolitisoiminen

Tässä tutkimuksessa keskeinen yleisteema on oikeuden ja politiikan välinen suhde. Tarkastelen rikosoikeuskomitean perustamiseen johtanutta ajanjaksoa nimenomaan rikosoikeuden ja laajemmin oikeuden politisoitumisen aikakautena. Komitean osalta tarkastelen, miten tutkimuskohteet itse määrittelivät ja käsittivät tätä suhdetta, toisaalta pyrin analysoimaan tämän suhteen ilmenemistä omien analyyttisten silmälasieni läpi. Oikeus ja politiikka, tai oikeudellinen ja poliittinen, ovat siten sekä tutkijan että tutkimuskohteiden käsitteitä. Tätä suhdetta voi käsitehistoriallisesti määritellä onomasiologian ja semasiologian väliseksi suhteeksi.[73] Tässä tutkimuksessa tutkimuskohteiden käyttämien sanojen tarkastelu, oikeuden ja politiikan määrittely, muistuttaa semasiologista lähestymistapaa ja onomasiologista puolestaan se, kun tunnistan tutkimuskohteiden toiminnasta ilmiöitä, jotka olen itse määritellyt oikeudellisiksi ja poliittisiksi, tai oikeudellistamiseksi, politisoimiseksi ja epäpolitisoimiseksi.

Suomen kielen sanalla ”politiikka” on useampi merkitys, kun taas esimerkiksi englannin kielessä on käytössä kolme eri sanaa, ”policy”, ”polity” ja ”politics”.[74] Tämä tekee keskustelun käsitteestä jossakin määrin haastavammaksi ja aiheuttaa helposti sekaannuksia, mikä saattaa olla yhtenä syynä suomalaisen kriminaalipolitiikan käsitteen epämääräisyydelle, jonka kritiikkiä edellä esiteltiin. Kriminaalipolitiikan kääntäminen englanniksi ei ole myöskään aina aivan yksinkertaista: onko kyse ohjelmallisemmasta toiminnasta ”crime policy”, kuten usein näkee teemasta puhuttavan, vai sittenkin nimenomaan poliittisemmasta toiminnasta ”crime politics”?

Kari Palonen on lähtenyt omassa politiikkamääritelmässään neljästä ulottuvuudesta, joista kaksi liittyy politiikkaan tilallisessa ja kaksi ajallisessa merkityksessä, aktiviteettina. Areenana polity tarkoittaa sitä rajattua tilaa, joka tiettynä ajankohtana nähdään varmasti politiikan alaan kuuluvana. Se on ”toisin sanoen jotakin sellaista, minkä poliittisuus ei ole enää kiistanalaista”. Policy puolestaan viittaa politiikan asiasisältöihin eli jonkinlaiseen valittuun linjaan tai ohjelmaan, tiettyyn aihealueeseen kohdistuvan tulevaisuussuuntautuneen toiminnan (jokseenkin koherenttiin) kokonaisuuteen. Policyssa on sekä normatiivinen, asioiden toivottuun tai epätoivottuun tilaan liittyvä ulottuvuus että

[73] Semasiologiassa ollaan kiinnostuneita kaikista tietyn sanan mahdollisista merkityksistä, kun taas onomasiologiassa tutkitaan niitä sanoja, joita käytetään kuvaamaan tiettyä ajatusta. Semasiologiassa lähdetään siten tutkimuskohteiden käyttämistä sanoista ja pohditaan niiden merkitystä, kun taas onomasiologia soveltuu erityisesti tutkijan omien analyyttisten kategorioiden tunnistamiseen aineistosta. Onomasiologiassa on kuitenkin tärkeää tunnistaa ne sanat, joita menneisyyden toimijat ovat itse käyttäneet, ja pohtia, olisivatko historian toimijat itse hyväksyneet tutkijan analyyttiset käsitteet kuvaamaan ajatteluaan. Ks. Ifversen 2011, s. 70–73 ja Koselleck 2011, s. 19. Aiheesta ks. myös Kostiainen 2018b, s. 219.

[74] Palonen K. 2003a, s. 171.

teleologinen, tulevaisuuteen suuntautuva ulottuvuus. Palonen huomauttaa, että policyn puutetta pidetään usein epätoivottavana ja tällöin ajatellaan, että jonkinlainen valittu linja on parempi kuin ei linjaa ollenkaan. Policy viittaa siten jonkinlaiseen johdonmukaisuuteen ja jatkuvuuteen.[75]

Politikointi on performatiivista aktiviteettia, joka tapahtuu polityn areenalla. Se viittaa ehkä suorimmin siihen, mitä miellämme puoluepolitiikaksi. Palosen mukaan politikointi performanssina hyödyntää olemassa olevia valta-asetelmia toiminnassa, jossa näitä valta-asetelmia pyritään muuntamaan toimijoille itselleen edullisemmiksi. Kyse on siten olemassa olevan tilanteen lukemisesta ja hyödyntämisestä. Politikoinnissa policy-alueella olemassa olevat hyväksytyt päämäärät ovat instrumentteja valtakamppailussa. Politisointi puolestaan viittaa toimintana polityn alueen laajentamiseen: politisoimalla jokin teema se pyritään nostamaan julkiseen keskusteluun politiikan teon kohteeksi. Toisin sanoen asiantilan itsestäänselvyys kyseenalaistetaan ja se nimetään poliittiseksi, kiistanalaiseksi. Samalla luodaan uutta pelitilaa politikoinnille. Politisointi pyrkii siten valta-asetelmien ja politiikan rajojen muuttamiseen ja uudelleenjakoon, kun taas politikoinnissa lähdetään jo olemassa olevista valta-asetelmista ja rajoista ja pyritään kääntämään ne omaksi eduksi. Vastaavasti epäpolitisoimisella voidaan viitata toimintaan, jossa jokin teema pyritään esittämään joko politiikan ulkopuolelle kuuluvana tai sitten itsestäänselvyytenä. Jälkimmäisessä tapauksessa kyse ei välttämättä ole tietoisesta valinnasta vaan syvemmistä omaksutuista diskursiivisista oletuksista.

Täydennän Palosen politiikan määritelmää vielä Pauli Kettusen ja Carol Bacchin avulla. Alueellisessa politiikan määrittelyssä policy ja politics voidaan Kettusen mukaan erotella toisistaan toiminnallisesti siten, että policy viittaa politiikkaan valtiosta yhteiskuntaan suuntautuvana toimintana ja politics yhteiskunnasta valtioon suuntautuvana vaikuttamisena ja poliittisen järjestelmän sisällä tapahtuvana toimintana (esimerkiksi liikkeet ja puolueet).[76] Carol Bacchin mukaan politiikan tutkimuksessa valtion toiminta eli policy mielletään yleensä yhteiskuntapolitiikaksi, sosiaalipolitiikaksi, politiikkaohjelmiksi sekä politiikkatoimiksi ja tutkimuksessa keskitytään hallinnolliseen toimintaan ja päätöksentekoon.[77] Tässä väitöskirjassa käytetään politiikasta ohjelmallisena ja valtiollisena toimintakokonaisuutena nimitystä policy tai -politiikka viivan kera, kun taas politiikasta Palosen polity-merkityksessä poliittiseksi hyväksyttynä alueena käytän nimitystä politics tai politiikka ilman viivaa.

Tämän väitöskirjan kannalta erityisen keskeistä on ymmärrys poliittisesta ulottuvuutena, aspektina (political). Tällä viitataan siihen, mikä mielletään

[75] Palonen K. 2003b ja Palonen K. 2003a. Ensimmäinen sitaatti Palonen K. 2003b, s. 471, toinen sitaatti Palonen K. 2003a, s. 175.
[76] Kettunen 1990, s. 176 ja Kettunen 2003.
[77] Bacchi 1999, s. 15.

julkisen keskustelun alaiseksi ja kiistanalaiseksi. Politiikkaan liittyy olennaisesti konflikteja, ristiriitoja ja kiistoja. Politiikka on jatkuvasti käynnissä ja muutoksessa oleva prosessi. Sen lähtökohtana ovat ihmisten erilaiset, ristiriitaiset tarpeet, edut, arvot ja halut.[78] Tämän näkemyksen mukaan poliittisen – ja siten myös oikeudellisen – rajojen määrittely on vallankäyttöä tai pyrkimystä siihen. Poliittisuus viittaa tässä siten siihen merkitykseen, jossa Kari Palonen puhuu politisoimisesta. Politisoimista ja epäpolitisoimista käsitellään erityisesti kielellisenä ilmiönä vielä tarkemmin jäljempänä tässä johdannossa.

Tässä tutkimuksessa lähdetään 1960-luvun kriittisten oikeustieteilijöiden tapaan siitä, että oikeus on yhteiskunnallinen ilmiö, joka on vallan, arvojen ja intressien läpitunkema. Koska oikeus on inhimillistä toimintaa, se ei ole vapaata inhimillisistä pyrkimyksistä. Oikeus on aspektinäkökulmasta tarkasteltuna poliittista. En siis lähde siitä, että oikeus olisi täysin muusta yhteiskunnasta erillinen autonominen järjestelmänsä, josta politiikka ja moraali olisi suljettu kokonaan ulkopuolelle. Rajojen määrittely on aina vallankäyttöä. Politiikan ja epäpolitiikan, politiikan ja oikeuden, politiikan ja moraalin, rationaalisuuden ja irrationaalisuuden ja muiden vastakkaisten käsiteparien määrittelyssä voidaan puhua binäärioppositiosta.

Aluenäkökulmasta politiikka ja oikeus voidaan silti jollakin tapaa erottaa toisistaan: niillä on yhteiskunnassa omat institutionaalisesti määritellyt toimialansa, joilla pätevät erilaiset säännöt ja moraaliset koodistot. Poliitikon ja tuomarin habitukset ja ihanteet ovat erilaiset, ja oikeuden jatkuvuus taataan erityisesti oikeudellisella koulutuksella, jossa opetetaan tuleville oikeudellisen profession harjoittajille instituutioiden keskeiset arvot, opit ja periaatteet. Eettisestä näkökulmasta katson myös, että oikeuden ja politiikan institutionaalinen erottelu on tärkeä tehdä oikeusvaltiolle keskeisen vallan kolmijaon näkökulmasta.[79]

Loppujen lopuksi politiikan ja oikeuden välinen suhde on tässä tutkimuksessa kuitenkin pitkälti empiirinen kysymys: tutkin, miten toimijat itse mieltävät nämä suhteet, enkä niinkään pyri rakentamaan omaa teoreettista ehdotustani parhaasta oikeusjärjestelmästä. Näillä alueilla ei myöskään välttämättä ole mitään tarkkoja rajoja, vaan rajapintoja määritellään jatkuvasti inhimillisessä toiminnassa ja ne muuttuvat historiallisesti. Tässä tutkimuksessa selvitetään, miten rikosoikeuskomitean toimijat suhtautuivat toisaalta oikeuden ja politiikan ja toisaalta asiantuntijuuden ja poliittisuuden, tai asiantuntijuuden ja demokratian, välisiin suhteisiin.

Tässä väitöskirjassa yhdytään kriittisten oikeustutkijoiden näkemykseen siitä, että oikeuteen sisältyy myös yhteiskunnallisten suhteiden elementti, sillä oikeus on vallitsevia yhteiskunnallisia suhteita ylläpitävää valtaa. 1960-luvun radikaaleimmista näkemyksistä poiketen en kuitenkaan katso, että oikeus on

[78] Poliittisen ja politiikan määritelmästä ks. esim. Heller 1991 ja Warren 1999.
[79] Ks. lähemmin tutkimuseettisestä lähestymistavastani seuraava alaluku.

väistämättä puhtaasti *yhden* ryhmän tai luokan instrumentti. Pikemminkin katson, että oikeus koostuu *useista* erilaisista historiallisista kerrostumista, jotka heijastavat siihen kunakin ajanjaksona tulleen aineksen yhteiskunnallisia suhteita ja diskursiivista todellisuutta sekä eri aikakausien vaikutusvaltaisten toimijoiden oletuksia, arvoja ja intressejä. Oikeus on erilaisten tiedostettujen ja tiedostamattomien kamppailujen ja virtausten tulos sekä toimintakenttä. Siksi oikeus on väistämättä moniaineksista ja ristiriitaista.[80]

1.3.2 Kriittinen ja kontekstuaalinen luenta

Tutkimuksessa yhdistellään erilaisia tarkastelutapoja menneeseen. Tutkimuksessa ammennetaan yhteiskuntahistorian ja kontekstuaalisen oikeushistorian sekä kriittisen yhteiskuntateorian lähestymistavoista. Lähestymistapa on samaan aikaan kontekstuaalinen ja kriittinen. Tässä tutkimuksessa ylitetään yhteiskunta- ja historiatieteiden sekä oikeustieteen välisiä rajoja tai toisin ilmaisten liikutaan näiden tieteenalojen välisellä rajapinnalla. Nähdäkseni tämän takia on hyödyllistä lähestyä tutkimuskohdettani toisaalta politiikan ja historiantutkimuksen sosiolingvististen menetelmien sekä toisaalta historia- ja yhteiskuntatieteiden traditioita yhdistäneen Michel Foucault'n sekä näistä traditioista kriminologiassa vaikutteita ottaneiden Ian Loaderin ja Richard Sparksin sekä David Garlandin avulla.

Heikki Ylikankaan ja Jukka Kekkosen työn pohjalta kehitetyn kontekstuaalisen oikeushistorian lähestymistavan tavoitteena on ymmärtää oikeudellista muutosta yhteiskunnallisessa yhteydessään. Oikeushistorian kohdealue onkin nykyään laaja: Jukka Kekkonen on määritellyt oikeushistorian keskeisiksi tutkimuskohteiksi ensisijaisesti erilaiset oikeusnormit, oikeudelliset instituutiot, oikeudelliset käytännöt, oikeudellisen ajattelun (erityisesti oikeustieteen) sekä oikeudelliset professiot.[81] Tämä "yhteiskuntahistoriallistuminen" onkin entisestään lähentänyt oikeushistoriaa muihin historiatieteisiin, mikä sopii erinomaisesti tämän tutkimuksen lähtökohtiin: tutkimuksessa lähestytään oikeutta yhteiskunnallisena ilmiönä ja siinä hyödynnetään historia- ja yhteiskuntatieteellisiä menetelmiä.

Kriittinen yhteiskuntateoria voidaan puolestaan ymmärtää normatiivisena filosofisena lähestymistapana yhteiskuntatieteisiin. Sen tehtävänä on tarjota empiiriseen tutkimukseen perustuvaa valistunutta yhteiskunnallista kritiikkiä. Lähestymistavan parissa katsotaan, että ei ole olemassa arvovapaata tai teoriavapaata tutkimusta ja että tutkimuksen taustalla vallitsevat ja vaikuttavat

[80] Oikeuden monikerroksisuudesta ks. myös Kekkonen 2013, s. 143.
[81] Kontekstuaalisesta oikeushistoriasta ks. esim. Kekkonen 2013 ja Kekkonen 1997. Lainaus Kekkonen 1997, s. 131.

teoreettiset oletukset tulee ilmaista avoimesti.[82] Ymmärrän kriittisen yhteiskuntateorian laajana ”ajattelupilvenä” tai ”perheyhtäläisyytenä”, joka on varsin löyhä muodostelma ja jolla ei tarvitse olla selkeitä, tarkasti määriteltyjä rajoja. Esimerkiksi Michel Foucault’ta voidaan ajatella historiantutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden välisen rajapinnan ylittävänä ajattelijana, ja tässä tutkimuksessa hänen ajatteluaan hyödynnetään nimenomaan tästä lähtökohdasta.

Tämä väitöskirja nojaa käsitteellisesti Ernesto Laclaun ja Chantal Mouffen diskurssiteoreettiseen lähestymistapaan, joka voidaan liittää kriittisen yhteiskuntateorian traditioon. Laclau ja Mouffe voidaan liittää myös postmoderniin tai kielelliseen käänteeseen. Heihin viitataan usein jälkimarxilaisina tutkijoina, sillä he ovat kehittäneet ja muotoilleet uudelleen Antonio Gramscin luomaa hegemonian käsitettä. Siirtymään marxilaisuudesta jälkimarxilaisuuteen viitataan usein rajan ylittämisenä taloudellisen todellisuuden ja kielen välillä tai ”materiaalisen todellisuuden” ja ”diskurssin” välillä, vaikkakin tätä näkemystä on myös kritisoitu.[83] Laclaun ja Mouffen työn pohjalta kehitettyyn diskurssiteorian perinteeseen kuuluu näkemys siitä, että jokaisessa yhteiskunnassa on jatkuvasti käynnissä hegemoninen kamppailu totuudesta. Jokainen diskurssi on ideologinen siinä mielessä, että se pyrkii piilottamaan ytimensä ”tyhjyyden” ja esittämään itsensä (ja todellisuuden) kiinteänä ja varmana legitimoidakseen ja vahvistaakseen välittämänsä maailmankuvan.[84]

Tässä tutkimuksessa hyödynnän kriittisen yhteiskuntateorian perinteeseen lukemiani ajattelijoita ja heidän tekemäänsä käsitteellistä työtä. Tarkastelemalla kriittisesti kriminaalipolitiikkamme rakentuneisuutta sekä asiantuntijatiedon merkitystä pyrin edistämään demokraattiselle yhteiskunnalle merkityksellistä keskustelua ja avoimuutta ja tuomaan enemmän nyansseja ja yhteiskunnan monimutkaisuutta huomioon ottavan näkökulman osaksi kriminaalipoliittista keskustelua, joka on paikoin nähdäkseni turhan mustavalkoista.

Tutkimus on sovellus Michel Foucault’n genealogisesta ”nykyhetken historia” -lähestymistavasta, sillä siinä tutkitaan rikosoikeuskomiteaa nykyisin vallalla olevan kriminaalipolitiikan syntyvaiheen muotoilijana. Foucault’n käsitteiden ja lähestymistapojen tarkka määrittely on toisinaan hankalaa. Foucault ei koskaan määritellyt genealogiaa systemaattisella tai tarkalla tavalla.

---

[82] Kriittinen yhteiskuntateoria voidaan määritellä Frankfurtin koulukunnasta 1930-luvulla alkaneena tutkimusperinteenä, jonka perustajina olivat muun muassa Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ja Herbert Marcuse. Tähän samaan traditioon on sittemmin liitetty Michel Foucault’n, Jacques Derridan, Antonio Gramscin ja Jürgen Habermasin kaltaisia ajattelijoita, joskin on huomautettava, että esimerkiksi Foucault’n suhde Frankfurtin koulukuntaan on jännitteinen. Aiheesta ks. esim. Benhabib 1986 ja Cooke 2006.

[83] Esimerkiksi Peter Ives katsoo, että Gramsci ei itse asettanut vastakkain kieltä ja materiaalista todellisuutta ja että hän omaksui hegemonian käsitteen erityisesti lingvistiikan tutkimuksestaan. Ks. Ives 2005.

[84] Laclau 2005, s. 69–70; Laclau 2007, s. 48–49; Sutherland 2005, s. 185–202; Norval 2000 ja Glynos 2001, s. 191–214.

Tutkimusote on siten täytynyt koostaa tarkastelemalla useita kirjoja, artikkeleita ja haastatteluja. Foucault'n suhde teoriaan oli pragmaattinen, ja häntä tutkineet ovat siten korostaneet, ettei ole olemassa mitään ”foucault'laista teoriaa” vaan pikemminkin joukko tiettyihin tilanteisiin soveltuvia teoretisoituja analyyseja.[85]

Löyhästi genealogia voidaan ymmärtää jonkin sellaisen asian tai ilmiön kriittisenä historiallistamisena, jolla ei ole nähty aiemmin olevan historiaa vaan jota on pidetty ajattomana, vakiona tai ylimaailmallisena. Foucault'n ”todellisen historian” (wirkliche Historie) erotti ”perinteisestä historiasta” vakioiden puuttuminen: hän käsitti kaikki käsitteet ja arvot kontingentteina eli muuttuvaisina ja kyseenalaisti käsitteiden, kuten elämä tai luonto, pysyvyyden.[86]

Genealogiassa pyritään näyttämään, miten nykyiset käytännöt ja instituutiot ovat syntyneet tiettyjen aikaan ja paikkaan sidottujen kamppailujen, konfliktien, yhteenliittymien ja valtasuhteiden seurauksena. Päämääränä on haastaa nykyisyyttä paljastamalla ne valtasuhteet, joiden varassa se lepää, ja ne kontingentit prosessit, joiden seurauksena se on tullut olevaksi. Genealogisessa analyysissa tunnistetaan ensin nykyhetken itsestäänselvyytenä pidetty käytäntö ja tämän jälkeen jäljitetään valtasuhteita, jotka ovat tämän käytännön synnyttäneet. Tavoitteena on siten jäljittää ne voimat, joiden ansiosta käytäntö on olemassa, ja tunnistaa ne aika- ja paikkasidonnaiset historialliset olosuhteet, joista se on edelleen riippuvainen. ”Nykyhetken historiaa” tutkittaessa ei siis pyritä anakronistisesti tulkitsemaan menneisyyttä nykyhetken näkökulmasta vaan pikemminkin kyseenalaistamaan nykyisyyttä tarkastelemalla menneisyyteen johtavia jälkiä, jotka edelleen vaikuttavat ajatteluumme.[87]

David Garland on hyödyntänyt genealogista lähestymistapaa kriminologian alalla. Merkittävässä tutkimuksessaan ”Culture of Control” Garland on luonut synteesin ja teoreettisen analyysin yhteiskunnan reaktioista rikollisuuteen viimeisten vuosikymmenten aikana anglosaksisissa maissa, erityisesti Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa.[88]

> Näkökulmani tarkoituksena ei ole historiantutkimuksellinen tarve ymmärtää menneisyyttä vaan kriittinen pyrkimys hahmottaa nykyisyyttä. Se on genealoginen lähestymistapa, joka pyrkii jäljittämään ne voimat, jotka synnyttivät nykypäivän käytännöt, ja tunnistamaan ne historialliset ja yhteiskunnalliset

[85] Aiheesta ks. Oksala 2007, s. 45–47 ja Garland 2014, s. 366.
[86] Oksala 2007, s. 45–47 ja Garland 2014, s. 366. Arkeologiasta ja genealogiasta ks. myös Foucault 1972; Foucault 2005 ja Foucault 1977. Foucault käytti tässä yhteydessä saksankielistä käsitettä, sillä hän oli omaksunut sen Friedrich Nietzscheltä ja kehitti sitä tämän työn pohjalta.
[87] Garland 2014, s. 372–375.
[88] Loader ja Sparks kuvaavat Garlandin teosta ”valaisevaksi” ja ”teoreettisesti vahvaksi”. Ks. Loader – Sparks 2004, s. 11.

> ehdot, joiden varassa nämä käytännöt edelleenkin lepäävät. Tarkoituksena ei siten ole ajatella historiallisesti menneisyyttä vaan pikemminkin käyttää tuota historiaa nykyisyyden uudelleen arvioimiseksi.[89]

Garland pyrkii ymmärtämään nykypäivän rikoskontrollin käytäntöjen ”historiallisia olemassaolon ehtoja” ja paljastamaan ne ”oletukset, diskurssit ja strategiat”, jotka antavat tälle toimintakokonaisuudelle muodon. Tämä tehdään tutkimalla, kuinka toimijat itse ymmärtävät ympäröivät olosuhteensa ja mitä käsitteitä he käyttävät kuvatakseen niitä – tämä tarkoittaa, että lähestymistavassa ollaan tekemisissä ideoiden ja diskurssien kanssa, tässä tapauksessa ensisijaisesti rikosoikeuden, kriminologian ja yhteiskuntapolitiikan diskurssien kanssa.[90]

Tutkimuksessa genealogiseen lähestymistapaan sovelletaan myös perinteisen historiantutkimuksen tradition eettisiä vaatimuksia. Se tarkoittaa, että tutkimuksessa pyritään tutkimuskohteita eli komiteaa aikansa kontekstissa ymmärtävään vivahteikkaaseen luentaan. Samalla pyritään välttämään menneisyyden tirkistysaukkomaista tarkastelua nykypäivän standardeista käsin. Tässä tutkimuksessa se tarkoittaa erityisesti pyrkimystä välttää rikosoikeuskomitean katsomista nykypäivään väistämättä johtaneena esihistoriana.

Yksi historiantutkimusta leimaava tutkimuseettinen vaatimus on ”sympaattinen luenta”, ”anteliaisuuden periaate” [91] tai ”oikeuden tekeminen tutkimuskohteille”.[92] Tällä viitataan pyrkimykseen välttää tutkimuskohteen anakronistista tai presentististä tarkastelutapaa eli menneisyyden arvottamista nykyisyyden mittapuulla tai menneisyyden alistamista nykyisyyden esihistoriaksi ilman, että sille annetaan arvoa itsessään. Historiantutkimuksessa menneisyyden subjektien kunnioittamisella viitataan siihen, että heidän toimintaansa ja ajatteluaan tarkastellaan ajallisessa ja paikallisessa yhteydessään. Suhteessa menneeseen lähestymistapa tarkoittaa, että menneisyyttä kohdellaan arvokkaana tutkimuskohteena itsessään.

Tämän tutkimuksen lähtökohtana on, että tutkimuksen tulee pyrkiä tekstin tarkastelemiseen osana aikakautensa kontekstia. Samalla tulee kuitenkin tiedostaa, että tutkijan omat lähtökohdat vaikuttavat tähän tulkintaan. Konteksti on siten konstruktio eikä vain rekonstruktio, mutta tämä ei tee kontekstin

---

89 ”The history I propose is motivated not by a historical concern to understand the past but by a critical concern to come to terms with the present. It is a genealogical account that aims to trace the forces that gave birth to our present-day practices and to identify the historical and social conditions upon which they still depend. The point is not to think historically about the past but rather to use that history to rethink the present.” Ks. Garland 2001, s. 2. Käännös väitöskirjan tekijän.

90 Garland 2001, s. 2, 25 ja Loader – Sparks 2004, s. 9–10.

91 Loader – Sparks 2011, s. 36–37.

92 Kalela 2002. Alkuperäinen teos ilmestyi vuonna 2000.

hahmottamisesta turhaa. Kontekstin hahmottaminen on osa tutkimuksen tekemistä. Muiden tutkimuksellisten valintojen tapaan se tulee perustella ja sen tulee nojautua aikaisempaan tutkimukseen. Jorma Kalelan paljon siteeratun ajatuksen mukaan tulkinnan tulee tehdä oikeutta tutkimuskohteelle eikä menneisyyttä saa tulkita teleologisesti nykyisyydestä käsin ”voittajien historiana”. Menneisyyden ihmiset tulisi nähdä vieraan kulttuurin edustajina, joilla oli oma, nykyhetkestä eriävä tapansa käsittää ja ilmaista asioita.[93] Anu Suoranta muokkasi tätä näkökulmaa väitöstilaisuutensa lektiossa vapaasti muotoiltuna seuraavasti: ”Oikeutta tutkimuskohteelle ei välttämättä pysty täysin tekemään, mutta ainakaan sille ei saa tehdä vääryyttä.”[94]

Tässä tutkimuksessa sympaattinen luenta merkitsee, että tutkimuskohteiden, menneisyyden subjektien, omat kontekstualisoinnit ja käsitteellistämiset otetaan vakavasti ja että niitä pyritään tulkitsemaan suhteessa niihin yhteiskunnallisiin muutosprosesseihin, jotka antoivat mielen toiminnalle. Laajemmaksi kontekstiksi on näin hahmottunut rikosoikeuden ja yhteiskunnan välinen suhde.

Oikeushistoriallisessa tutkimuksessa on yhteiskunnallisen tutkimusotteen takia keskitytty paljolti miksi-kysymyksiin. Jukka Kekkosen mukaan oikeushistoriallisen tutkimuksen tehtävänä on selittää oikeudellista muutosta ja jatkuvuutta. Kekkonen on jakanut kontekstuaalisen oikeushistorian tutkimuskysymykset kahteen osaan. Ensinnäkin tulee selvittää, miten oikeus muuttuu, ja tämän jälkeen, miksi se muuttuu.[95] Nämä molemmat kysymykset ovat lähellä omaa tutkimustani, mutta ne eivät sellaisenaan aivan täysin vastaa tutkimusintressejäni. Tutkimukseni keskittyy oikeudelliseen murroskohtaan, jossa rikosoikeudellisen ja kriminaalipoliittisen ajattelun paradigma oli muuttumassa ja kriminaalipolitiikka-nimistä käsitteellistä kokonaisuutta luotiin. Koska keskityn rajoitettuun aikaan, oma tutkimukseni on eräänlainen poikkileikkaus, joka keskittyy tiettyyn hetkeen tai tiettyihin vuosiin.[96] Toki rikosoikeuskomitean diskurssien muotoutuminen on oma prosessinsa, jota väitöskirjaprojektissani valotan niin ikään.

Lähestymistavassani näkyvät myös suhtautuminen todellisuuteen sosiaalisesti rakentuneena ja tulkinnallisena sekä menetelmällinen otteeni, jossa olen kiinnostunut kielen ja vallan välisistä yhteyksistä. Suhtaudun varauksellisesti mahdollisuuteen etenkään laadullisen tutkimuksen menetelmien avulla pystyä selittämään jonkin oikeudellisen muutoksen syitä. Esimerkiksi aatehistorioitsija Markku Hyrkkänen katsoo, että olosuhteet, aatteet, opit ja uskontunnustukset eivät sellaisenaan selitä ihmisten käsityksiä.[97] Myös diskurssianalyysissa

[93] Kalela 2002, s. 98–103, 115–116.
[94] Vahvistettu Suorannalta.
[95] Kekkonen 2013, s. 10.
[96] Tutkimus on siten käsitehistoriallisena tutkimuksena synkroninen. Synkronisesta ja diakronisesta lähestymistavasta ks. Ifversen 2011.
[97] Hyrkkänen 2002, s. 9.

keskeinen kiinnostuksen kohde on viestien sisältämä kuvailu ja selittäminen sekä se, miten nämä rakentavat sosiaalista todellisuutta.[98] Tässä tutkimuksessa käytössä olevilla menetelmillä ei siten voida antaa kausaalisia selityksiä tai tyhjentävästi vastata miksi-kysymyksiin, sillä kvalitatiivisessa tutkimuksessa konteksti on aina tutkijan omista lähtökohdista käsin aikaisemman tutkimuksen nojalla rakentama tulkinta. Markku Hyrkkäsen näkemyksen mukaisesti tässä tutkimuksessa pyritään perimmäisten syiden jäljittämisen sijaan hahmottamaan, osoittamaan ja ymmärtämään ilmiöiden keskinäisiä yhteyksiä.[99]

Suhtautumiseni kontekstiin on myös hieman erilainen kuin mitä miksi-kysymyksellä ymmärrän yleensä haettavan: pyrin hahmottamaan sitä käsitteellis-diskursiivista ideologista perustaa, jota rikosoikeuskomitea oli uudelle rikosoikeudelle ja kriminaalipolitiikalle asettamassa. Toki kytken tämän perustan aikakautensa yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin virtauksiin, mutta eniten minua kiinnostaa se, millaisia oletuksia nämä virtaukset sisälsivät ja miten ne näkyivät rikosoikeuskomitean ajattelussa.

Tapani hahmottaa konteksti on muotoilla siihen liittyvät kysymykseni miten-muotoon: pyrin ymmärtämään, miten kontekstit näkyivät rikosoikeuskomitean työskentelyssä ja miten rikosoikeuskomiteaa tulisi tulkintani mukaan ymmärtää osana aikakauttaan. Miten rikosoikeuskomitean toimijat sanallistivat käsillä olevaa ilmiötä? Millainen ihminen oli oletuksena rikosoikeuskomitean mietinnön taustalla? Mikä oli käsitys yksilön ja yhteiskunnan välisestä suhteesta? Millaisia käsitekamppailuja komiteassa käytiin? Miten oikeuden ja politiikan välistä suhdetta määriteltiin komitean keskusteluissa? Miten rikosoikeuskomitean diskursiiviset ratkaisut kytkeytyivät aikakautensa yhteiskunnalliseen todellisuuteen? Viimeistä kysymystä voidaan pitää myös miksi-kysymyksenä: miksi rikosoikeuskomiteassa esiintyi tietynlaisia käsitteitä tai diskursseja? Tässä koen kuitenkin, että miten-kysymykseen on realistisempaa vastata, sillä näihin kysymyksiin pystytään paremmin reagoimaan tutkimusaineiston ja aikaisemman kirjallisuuden avulla. Näitä pääkysymyksiä tarkentavia kysymyksiä esitellään tarkemmin väitöskirjan alaluvuissa niihin liittyvien teemojen yhteydessä.

Väitöskirjan haastavimpia tehtäviä on yhdistää menneisyyden toimijoita kunnioittava luenta kriittiseen. Suhteeni tutkimuskohteisiini on kaksisuuntainen: yhdeltä kannalta he ovat historian toimijoita ja tutkimukseni kohteita. Toisaalta he ovat osanottajia samassa tieteellis-poliittisessa keskustelussa kanssani. Tutkijoina, politiikan tekijöinä ja asiantuntijoina he ovat kysyneet samoja kysymyksiä kuin minä: Mikä on oikeuden ja politiikan välinen suhde? Miten rikollisuutta ja sen sääntelyä tulisi lähestyä? Millaiselle ihmiskuvalle

[98] Jokinen – Juhila – Suoninen 2016, s. 372–373.

[99] Hyrkkänen ei pidä selittämisen ja ymmärtämisen välistä erottelua tarpeellisena, mutta tässä tutkimuksessa halutaan tehdä selväksi ero kausaalisen selittämisen ja hermeneuttisen ymmärtämisen välillä. Ks. Hyrkkänen 2002, s. 11.

rikosoikeudellinen järjestelmä perustuu? Nähdäkseni on tärkeää tunnustaa, että en ole millään muotoa neutraali, tutkimuskohteideni yläpuolella oleva auktoriteetti vaan osallistun samoihin akateemisiin, asiantuntijavetoisiin ja julkisiin keskusteluihin kuin he. Jotkut tutkimuskohteistani ovat myös tehneet itse tutkimusta ja olleet kehittämässä käsitteitä, joita olen hyödyntänyt tässä tutkimuksessa.[100] Viittaan esimerkiksi Inkeri Anttilan laatimiin kirjoituksiin kriminaalipolitiikasta 1950- ja 1960-luvuilla tutkimuskirjallisuutena ja hänen haastatteluunsa muistelmina.[101] Myös esimerkiksi Raimo Lahti on sekä itse ollut tekemässä kriminaalipoliittista uudistustyötä että kirjoittanut runsaasti kriminaalipolitiikan ja rikoslain uudistuksen historiasta, vaikka hän ei ollutkaan komitean jäsen eikä siten ole tämän tutkimuksen varsinainen tutkimuskohde.[102]

Nähdäkseni tämä akateemisten toimijoiden monitahoinen suhde omaan tutkimukseensa, poliittiseen päätöksentekoon ja aikakauden yhteiskunnallisiin liikkeisiin ja keskusteluihin heijastaa tämänkin tutkimuksen keskiössä olevaa kysymystä tutkimuksen, oikeuden ja politiikan välisistä suhteista ja korostaa tämän tematiikan merkitystä. Lähden siitä, että tutkimukseni kohteet olivat ajassaan eläviä ihmisiä, jotka toimivat moninaisissa rooleissa ja osallistuivat keskusteluihin samoista ajankohtaisista teemoista niin akateemisen tutkimuksen ja käytännön kriminaalipolitiikan kuin yhteiskunnallisen debatinkin areenoilla – ja olivat osaltaan myös tuomassa näitä teemoja keskusteluun eli politisoimassa niitä. Juuri tästä ihmisten monitahoisuuden ja toisaalta kokonaisvaltaisuuden ymmärtämisestä lähtee tutkimuseettinen lähestymistapani suhteessa tutkimuskohteisiini.

Vuonna 2016 julkaistussa artikkelissaan Sparks ja Loader esittelevät puitteet projektilleen, jossa he pyrkivät kehittämään uuden lähestymistavan rikoskontrollin tutkimiseen. Kyse on poliittisesta rikoskontrollin tarkastelusta, tai vielä kunniainhimoisemmin poliittisesta kriminologiasta. Heidän mukaansa riittävän ymmärryksen saavuttaminen muuttuvasta rikollisuuden hallinnasta edellyttää huomion keskittämistä siihen, miten rikollisuus on sidoksissa poliittiseen kulttuuriin. Lähtökohtana tälle lähestymistavalle on se, että sekä kysymykset rikollisuudesta että tavoista reagoida siihen ovat väistämättä ideologisia: ne ovat riippuvaisia kamppailuista sekä poliittisten ideologioiden sisällä että välissä. Näitä kamppailuja käydään moraalista ja auktoriteetista sekä yhteisen hyvän ja kollektiivisten haittojen jakamisesta ja ylipäänsä yhteiselon ehdoista. Lähestymistavan päämääränä on selvittää, mitä on panoksena (”what is at stake”), kun rikollisuuteen puututaan. Rikoskontrolli on

[100] Myös Michel Foucault, jonka kehittämiä käsitteitä hyödynnän osana tutkimustani, oli osa tutkimani ajanjakson laitoskriittistä liikehdintää, vaikka hän ei kuulukaan tutkimuskohteisiini.
[101] Ks. esim. Anttila 1981 ja Lahti – Koskinen – Törnudd 1996.
[102] Ks. esim. Lahti 2016b ja Lahti 2016a.

siten, kuten edelläkin on todettu, väistämättä yhteydessä länsimaisen ajattelun avainkäsitteisiin, kuten järjestykseen, auktoriteettiin, oikeudenmukaisuuteen, demokratiaan, legitimiteettiin, vapauteen, kansalaisuuteen, oikeuksiin ja velvollisuuksiin, muiden muassa.[103]

Loader ja Sparks kutsuvat velvollisuuttaan yhteiskuntaa kohtaan demokratian palvelemiseksi ("democratic under-labouring"). He ehdottavat keskitietä kansansuvereniteetin ja asiantuntija-auktoriteetin välille.[104] Loader ja Sparks näkevät kriminologian julkiseksi tehtäväksi osallistumisen paremman kriminaalipolitiikan kehittämiseen samaan aikaan, kun tämän toiminnan poliittisuus ja arvosidonnaisuus tunnustetaan. Mikä tahansa pyrkimys ratkaista rikollisuuskysymys sisältää väistämättä maailmankuvan ja näkemyksen toivottavasta asiaintilasta. Kriminologit ottavat siten itse osaa ideologiseen keskusteluun siitä, miten rikollisuuteen pitäisi reagoida. Loaderin ja Sparksin mukaan ainoa kestävä tapa edistää asiantuntemukseen perustuvaa päätöksentekoa, ihmisoikeuksia tai oikeusvaltiota on tehdä se demokraattisen julkisen keskustelun ja politiikan kautta.[105]

Loaderin ja Sparksin mukaan kriminologialla on tiedon luomisessa kolme ulottuvuutta tai vaihetta ("moments"): löytämisen vaihe, institutionaalis-kriittinen vaihe ja normatiivinen vaihe. Löytämisen vaihe viittaa laadukkaan tutkimuksen tekemiseen rikollisuutta koskevan keskustelun ja päätöksenteon tueksi. Institutionaalis-kriittinen vaihe pyrkii puolestaan ymmärtämään itse päätöksentekoa ja sen suhdetta rikollisuuteen. Tekijöiden mukaan pyrkimyksenä on ymmärtää, miten rikollisuutta määritellään sosiaalisesti ja poliittisesti ja miten ongelmat valikoituvat ja kehystyvät ongelmiksi, miten mediassa luodaan kuvaa rikollisuudesta, järjestyksestä ja oikeudesta ja näiden herättämistä reaktioista, miten hallinnolliset käytännöt ja rikoskontrollin instituutiot ovat kehittyneet sekä miten rikollisuuden ja sen kontrollin kehityskulut voidaan suhteuttaa laajempaan taloudelliseen, yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen muutokseen.[106]

Normatiivinen ulottuvuus viittaa puolestaan siihen, että otetaan osaa keskusteluihin oikeudenmukaisuudesta, suhteellisuudesta, oikeusturvasta ja oikeusvaltiosta mutta myös arvokonflikteihin päätöksenteon ja poliittisen retoriikan takana ja että *otetaan kantaa* näihin aiheisiin. Loaderin ja Sparksin mukaan demokratian palvelijan normatiivinen tehtävä on tarjota jatkuva muistutus siitä, että rikollisuuden vähentämisessä on aina kyse muustakin kuin rikollisuuden vähentämisestä ja että kyse on siten laajemmasta asiakokonaisuudesta kuin

[103] Loader – Sparks 2016, s. 316, 320–321, 324 ja Loader – Sparks 2011, s. 108. Ks. myös Loader – Sparks 2004, s. 18–22. Louise Brangan havaitsi tutkimuksessaan, että 1980-luvulla rangaistusjärjestelmässä tapahtuneet muutokset yhdistyivät muutoksiin, jotka liittyivät käsityksiin normatiivisesta kansalaisuudesta. Ks. Brangan 2019.
[104] Loader – Sparks 2016, s. 318.
[105] Loader – Sparks 2011, s. 118–125.
[106] Loader – Sparks 2011, s. 124–126.

vain sen arvioimisesta, ”mikä toimii”. Samalla kun tutkija ottaa osaa julkiseen keskusteluun rikollisuudesta, hänen täytyy kuitenkin pysyä uskollisena akateemisen tiedontuottamisen laatukriteereille. Tutkimuksellisen kritiikin ja keskustelun perinteestä ponnistavilla kriminologeilla on kuitenkin sellaista vapautta, jota muilla rikollisuudesta käytäviin keskusteluihin ja kamppailuihin osaa ottavilta puuttuu.[107]

Loaderin ja Sparksin mukaan kriminologian julkinen tehtävä on tuoda esiin ristiriitoja, avata tilaa keskustelulle ja haastaa ”julkista mielipidettä”. Michal Burawoyta mukaillen tarkoituksena on osallistua dialogiin sellaisten yleisöjen kanssa, jotka jo käyvät keskenään dialogia, eli edistää deliberatiivista ja argumentoivaa kriminaalipolitiikkaa. Pyrkimyksenä ei ole välttämättä niinkään rauhoittaa tai vaimentaa kuumentuneita tunteita tai konfliktia rikoskontrollin ympärillä kuin kanavoida sitä demokraattiseen järjestelmään.[108]

Jaan Loaderin ja Sparksin normatiivisen, tai Benhabibin sanoin tulevaisuusorientoituneisuus-utooppisen (”anticipatory-utopian”), tehtävän demokratian palvelemisesta. Näen tutkimukseni tehtävänä lisätä eri yleisöjen ymmärrystä yhteiskunnastamme ja sen ydinarvoista. Nähdäkseni tutkimuksen yksi keskeinen arvo on nimenomaan edistää demokratiaa Loaderin ja Sparksin kuvaamalla tavalla: tuoda aiheita julkiseen keskusteluun, avata mahdollisuuksia, kannustaa ihmisiä kanavoimaan tyytymättömyyttä poliittisen järjestelmän kautta väkivallan sijaan samalla, kun tutkijan tulee tunnustaa arvo- ja intressikonfliktien olemassaolo ja oma positionsa.

Näin ollen traditioiden yhdistäminen tarkoittaa, että pyrkiessäni ymmärtämään tutkimuskohteitani osana aikakauttaan ja kiinnittämään huomiota käyttämiini käsitteisiin en kuitenkaan ota heidän esityksiään tai itseymmärrystään koko totuutena tutkittavasta ilmiöstä – pyrin ymmärtämään niitä oletuksia, maailmankuvia ja valtasuhteita, jotka kätkeytyvät heidän käyttämiinsä käsitteisiin. Jaan Loaderin ja Sparksin näkemyksen siitä, että keskustelussa rikollisuudesta on aina kyse jostakin poliittisesta: hyvää yhteiskuntaa koskevista visioista, resurssien jakamisesta, oikeudenmukaisuutta koskevista käsityksistä ja niitä koskevista kamppailuista. Jaan myös sen näkemyksen, että tutkijat eivät ole näiden keskustelujen ulkopuolella. Loaderin ja Sparksin mukaan kriminologia väistämättä asettaa rajoja sille, mitä voi uskottavasti esittää rikollisuudesta ja mitä sille voidaan tehdä.[109] Tämän ymmärrän siten, että tutkijat ja asiantuntijat käyttävät valtaa luomalla ja uusintamalla diskursiivisia rajoja, jotka määrittelevät kriminaalipolitiikan alalla toimivien ihmisten liikkumatilaa.

---

[107] Loader – Sparks 2011, s. 126–133.

[108] Loader – Sparks 2011, s. 132–133.

[109] ”[A]ny discussion of the criminal question encodes in miniature a set of claims about the nature of a good society.” Ks. Loader – Sparks 2011, s. 83–84, 118–125 ja Loader – Sparks 2004, s. 19, 26.

Tämä tutkimus on näkökulmaltaan paljon velkaa 1960-luvun kriittiselle tutkimustraditiolle. Oma lähestymistapani oikeuden ja politiikan käsitteisiin on saanut paljon vaikutteita kriittisestä yhteiskunta- ja oikeusteoriasta. Tämä on yksi aspekti tutkijan ja tutkimuskohteiden tai tutkittavan aikakauden välisessä suhteessa, kun tutkitaan tieteellisen ajattelun historiaa.

1.3.3 Avainkäsitteet diskurssien rakennuspalikoina

Tämän tutkimuksen menetelmät ammentavat yhteiskunta- ja historiatieteiden kielellisistä lähestymistavoista, sillä oikeus ja erityisesti kirjoitettu laki ovat hyvin pitkälti kielellisiä ilmiöitä, joissa sanojen muotoilulla ja merkityksillä on suuri painoarvo. Tutkimuksen kohteena on siten oikeuden muotoutuminen lainsäädäntöprosessissa kielellisenä ilmiönä ja siihen kytkeytyvät käsitteellis-diskursiiviset ja ideologiset valtasuhteet. Väitöskirjassa siis tutkitaan kieltä ja sen käyttöä, mutta oikeudellisen käsitejärjestelmän sisäisen logiikan ja systematiikan tutkimisen sijaan tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita oikeudellisista käsitteistä osana yhteiskunnallisia käsitejärjestelmiä ja kielenkäyttöä sekä oikeudellisten ja poliittisten käsitteiden välisestä rajankäynnistä ja vuorovaikutuksesta. Tässä väitöskirjassa omaksutun näkemyksen mukaan oikeudelliset käsitteet ovat myös yhteiskunnallisia käsitteitä: ne muotoutuvat suhteessa aikansa yhteiskuntaan, ja niillä on yhteiskunnassa tosiasiallisia seurauksia määritelmien ja oikeusvaikutusten muodossa. Toisin sanoen niihin kytkeytyy yhteiskunnallista valtaa.[110]

Väitöskirjassa omaksutun näkemyksen mukaan oikeuden kielellinen todellisuus on yhteydessä paitsi yhteiskunnassa vallitsevaan kielenkäyttöön – diskursseihin ja käsitekamppailuihin – myös sen perinteisesti rakenteellisiksi ymmärrettyihin ominaisuuksiin eli instituutioihin, yhdyskuntarakenteeseen, tuotanto-, valta- ja varallisuussuhteisiin ja elinkeinorakenteeseen. Myös jokapäiväiset sosiaaliset suhteet, kulttuuriset arvostukset ja erilaiset hierarkiat ja identiteetit ovat merkityksellisiä oikeudellisen muutoksen näkökulmasta, minkä vuoksi sosiaalihistoria ja sukupuolihistoria ovat tämän tutkimuksen kannalta olennaisia.

Tässä väitöskirjassa omaksutun näkemyksen mukaan oikeuden kielen, yhteiskunnallisen tai kulttuurisen kielen sekä yhteiskunnallisten rakenteiden ja suhteiden välillä on moniulotteinen vuorovaikutussuhteiden verkosto. Metodologisesti tätä vuorovaikutusta yritetään hahmottaa kontekstuaalisen käsitehistorian ja poliittisen diskurssiteorian keinoin. Tässä tutkimuksessa omaksutun näkökulman mukaan kielenkäyttö on ilmaisua ihmisten ajattelu- ja

[110] Tämä näkökulma erottaa tutkimuksen erityisesti Päivi Paaston aatehistorialliseksi määrittelemästä oikeushistorian tutkimuksesta: Paasto on kiinnostunut oikeudellisista käsitteistä osana oikeudellista käsitejärjestelmää. Ks. Kotkas 1999, s. 343–344.

käsittämistavoista ja osa näistä tavoista on sillä tavalla kulttuurisesti omaksuttuja, ettei niitä edes tiedosteta. Nämä käsittämistavat ovat ihmisten jokapäiväisen elinympäristön sekä yhteiskunnallisten valtasuhteiden muokkaamia. Samalla kielenkäyttö myös muokkaa ihmisten ajattelua: kieli rajoittaa sitä, mitä on mahdollista ylipäänsä ajatella. Kun jokin yhteiskunnan rakenteissa tai kulttuurissa oleva ilmiö sanallistetaan, se tehdään näkyväksi, sitä määritellään. Siitä on mahdollista tulla politiikan teon eli toimijuuden kohde. Yhteiskunnallisten käsitekamppailujen myötä sanat tulevat osaksi oikeudellista kielenkäyttöä joko poliittisen prosessin välityksellä lain kirjaimeen tai yhteiskunnallisen kielenkäytön murroksen kautta osaksi oikeudellisten asiantuntijoiden, oikeustieteilijöiden ja lainkäyttäjien puhuntaa – usein nämä molemmat reitit ovat käytössä samanaikaisesti tai lähes samanaikaisesti. Ilmiöstä tulee samalla niin yhteiskunnallinen, poliittinen kuin oikeudellinenkin ongelma.

Rikosoikeuden murros on oiva esimerkki ilmiöiden sanallistamisen yhteenkietoutumisesta: kritiikkiä pakkohoitoa kohtaan esittivät samaan aikaan niin oikeus- ja yhteiskuntatieteilijät kuin kansalaisjärjestöt ja aktivistit. Monesti samat ihmiset toimivat eri puolilla: kansalaisjärjestöissä, väitöskirjojen tekijöinä, poliittisissa puolueissa ja lainvalmistelussa. Ilmiön ongelmallistamisen jälkeen seurasi reformeja, ohjelmajulistuksia ja lakiuudistuksia, joihin edellä mainitut olivat osallisina. Lakiin päätyessään rikosoikeudelliset määritelmät muuttivat taas puolestaan juristien käsityksiä sekä oikeudellisen koulutuksen että oikeuslähdeopin ja oikeuskäytännön vaikutuksesta. Kaikki oikeustieteilijät eivät kuitenkaan välittömästi hyväksyneet uusia ajattelutapoja. Isompi, rikoslain kokonaisuudistuksen kaltainen lakireformi oli mahdollista toteuttaa vasta, kun yhteiskunnallinen kritiikki ja uusi kielenkäyttö olivat jo valtavirtaistuneet.

Tämän tutkimuksen tavoitteena on selvittää sitä perustaa (Laclau ja Mouffe) tai totuusregiimiä (Foucault), jota rikosoikeuskomitea oli asettamassa suomalaiselle rikosoikeudelle ja kriminaalipolitiikalle. Ymmärrän komitean työskentelyn prosessina, joka sijaitsi politiikan (sekä politiikan että -politiikan), oikeuden ja tieteellisen tutkimuksen rajapinnoilla. Prosessi oli siten osa modernin yhteiskunnan tieteellis-oikeudellista kompleksia[111], jossa näiden alueiden eli politiikan ja oikeuden välisiä rajoja myös määriteltiin. Tutkimuksen lähtökohtana on Foucault'n näkemys siitä, että tieto ja tieteelliset käytännöt ovat sidoksissa valtaan. Tieteellisissä diskursseissa luodaan kategorioita ja subjektiviteetteja, jotka ovat sidoksissa aikansa yleisempiin yhteiskunnallisiin diskursseihin. Samalla tutkimus muokkaa niitä tapoja, joilla ihmiset ajattelevat ja tuntevat tietystä aihealueesta. Siten tieteellinen tutkimus pyrkii rakentamaan legitimiteettiä ja uskottavuutta vetoamalla tieteellisiin käytäntöihin, joilla varmistetaan

[111] Foucault on tulkinnut modernin vankilan ja modernin rikosoikeuden syntyä tieto-valtakompleksiksi, joka on rakentunut oikeuden, psykiatrian ja kriminologian ympärille. Ks. Foucault 1977, s. 7–24.

tutkimuksen luotettavuus, rationaalisuus ja validius.[112] Samalla kun tutkin rikosoikeuskomitean keskeisiä käsitteitä, olen kiinnostunut oikeudesta yhteiskunnallisena ilmiönä ja siitä, miten se on läsnä, kun rikollisuudesta keskustellaan. Miten oikeus on vallan lähde ja työkalu? Miten tieto ja asiantuntijuus liittyvät oikeuteen? Mikä on oikeuden ja politiikan välinen suhde?

Poliittisessa kamppailussa kielellä on suuri merkitys: kuten esimerkiksi Olli Kangas huomauttaa, ihmiset tulkitsevat ja sanoittavat yhteiskunnallisia tilanteita eri tavoin. Politiikassa erilaiset kielikuvat tai kehystykset ovat keskenään kilpailevia ja poliittiset toimenpiteet valitaan sen mukaan, mikä kehys menestyy parhaiten sanallisessa valtakamppailussa. ”Tätä kielellistä kamppailua on käyty eduskunnassa koko sen historian ajan, ja kulloinkin vallalla ollut ajattelutapa on ehdollistanut sitä, mikä on ollut poliittisesti mahdollista ja mikä ei.”[113]

Semiotiikasta ammentavien Laclaun ja Mouffen mukaan diskurssi on merkitysjärjestelmä, joka rakentuu elementtien tai merkkien ympärille. Tulkitsen, että nämä elementit tai merkit voidaan ymmärtää *käsitteinä*. Diskurssi on pyrkimys artikuloida totuutta: yritys kiinnittää merkitysten verkko tietyllä aihealueella yleisesti hyväksytyksi ja kiinteäksi kokonaisuudeksi. Diskurssin toimintalogiikassa joitakin totuusvaateita esitetään ”luonnollisina” ja toisia ongelmallisina tai ristiriitaisina ja siten ideologisina. Diskurssin logiikka peittää sen, että todellisuus on jatkuvasti muuttuvainen, ja esittää todellisuuden sen sijaan kiinteänä ja selkeänä, jotta sen omat väitteet totuudesta voidaan hyväksyä ja jotta ne voivat vakiintua. Tähän prosessiin Laclau ja Mouffe viittaavat hegemonisena yhteiskunnallisena kamppailuna: diskurssit pyrkivät saavuttamaan ”arkijärjen” aseman. Politiikka ymmärretään diskurssiteoriassa gramscilaisittain kamppailuna hegemonisen ideologian aseman saavuttamisesta.[114]

Tässä tutkimuksessa ”totuutta” ajatellaan rakennettavan kolmella tasolla: aktiivisella ja eksplisiittisellä argumentaation tasolla, implisiittisellä diskurssin tasolla, jossa asioita esitetään luonnollisina tai annettuina, ja näiden välissä sijaitsevalla politisaation tai depolitisaation tasolla. Nämä kolme tasoa ovat eri kielenkäytön tilanteissa toisiinsa sekoittuneita, ja siten ne voidaan erotella toisistaan vain analyyttisina tasoina.

Politisoimisella tarkoitan asioiden tuomista julkiseen keskusteluun tai niiden itsestäänselvyyden kyseenalaistamista. Epäpolitisoimisella puolestaan viittaan asioiden esittämiseen itsestäänselvyyksinä, välttämättömyyksinä tai vain asiantuntijoiden keskustelun alueena. Kettusen mukaan epäpolitisointi on

---

112 Oksala 2007, s. 48–54.

113 Kangas ottaa esimerkkinä kielelliset kuvaukset lamasta 1990-luvulla. Taloudellisia ongelmia kuvattiin lääketieteellisin termein sairautena, joka piti parantaa: esimerkiksi julkisella sektorilla oli pöhötauti tai kasvain. Kun tautimielikuva oli saavuttanut vakiintuneen aseman, oli myös hoitotoimenpiteet välttämätöntä hyväksyä. Ks. Kangas 2006, s. 192.

114 Laclau 2005, s. 69–71.

”tarkoituksellista toimintaa, jossa asioiden määritteleminen vääjäämättömäksi asetetaan niiden kiistanalaisuutta esittäviä käsityksiä vastaan”. Tällöin ryhmien intressit esitetään yleisinä, rakenteelliset vastakohtaisuudet kiistetään ja nykyhetken tilanne esitetään ”luonnollisena”.[115] Viittaan siis politisoinnilla siihen, että asioiden ”luonnollista” tilaa kyseenalaistetaan, sitä pyritään tuomaan diskursiiviselta tasolta argumentatiiviselle tasolle. Epäpolitisoinnilla puolestaan viittaan siihen, kuinka aihealueita pyritään esittämään ”luonnollisina” ja painamaan diskursiiviselle tasolle, jossa niistä ei tarvitse keskustella ja argumentoida eksplisiittisesti.

Laclaun ja Mouffen mukaan diskurssi muodostuu keskeisten ideologisten periaatteiden tai elementtien ympärille. He käyttävät näistä nimitystä solmukohta.[116] Nähdäkseni solmukohta ja käsitehistoriassa käytetty avainkäsitteen käsite ovat hyvin lähellä toisiaan: avainkäsitteet voidaan ymmärtää diskurssien semanttisina keskuksina. Ne keskittävät ja tiivistävät sen, mihin on väistämätöntä viitata, kun tietystä aiheesta käydään keskustelua. Diskurssi on siis käsitteiden muodostama verkko, ja tämän verkon solmukohdissa sijaitsevat kyseisen diskurssin avainkäsitteet. Tämä tulkinta tuo tutkimukseen mukaan Reinhart Koselleckin ja Quentin Skinnerin ajatusten pohjalta rakentuneen käsitehistoriallisen lähestymistavan.[117]

Kielelliset ilmiöt ovat yhä kasvavassa määrin alkaneet kiinnostaa suomalaisia historiantutkijoita. Yksi alan klassikkoteos on vuonna 2003 ilmestynyt ”Käsitteet liikkeessä”, jossa tutkitaan erilaisia suomalaisen poliittisen kulttuurin käsitteitä ja niiden muutosta.[118] Hyvinvointivaltion käsitehistorian tutkimuksessa yksi keskeinen nimi on Pauli Kettunen.[119] Kielellisiä ilmiöitä ja keskeisiä käsitteitä, kuten kansanterveyttä, mentaalihygieniaa ja taloudellista demokratiaa, suomalaisen hyvinvointivaltion muototutumisen prosesseissa ovat hiljattain tarkastelleet myös esimerkiksi Sophy Bergenheim ja Ilkka Kärrylä tuoreissa väitöskirjoissaan.[120] Tämä tutkimus pyrkii valottamaan vastaavalla tavalla kielellisiä ilmiöitä osana 1960- ja 1970-lukujen kriminaalipoliittista ja rikosoikeudellista lainvalmistelua.

Semiotiikassa merkki koostuu sekä merkitsijästä, kuten sanasta, että merkitystä eli siitä ideasta, johon merkitsijällä viitataan. Tutkijat eivät ole yhtä mieltä

---

115 Kettunen 2008, s. 100.

116 Nodal point tai point de capiton. Käsite on suomennettu myös muodossa kiinnekohta tai kiinnikenappi. Ks. Palonen E. 2008, 215–216.

117 Keskeisiä tekstejä käsitehistoriassa ovat esimerkiksi Koselleck 2011; Koselleck 1985 ja Skinner 2002. Tässäkin on huomautettava, että Koselleck ja Skinner eivät itse ole katsoneet edustavansa samaa traditiota vaan että traditio on syntynyt näiden tutkijoiden lähestymistapoja yhdistäneiden tutkijoiden työn pohjalta.

118 Hyvärinen – Kurunmäki – Palonen K. – Pulkkinen – Stenius (toim.) 2003.

119 Ks. esim. Kettunen 2003; Kettunen 2008 ja Kettunen 2018.

120 Bergenheim 2020 ja Kärrylä 2019.

siitä, onko ideoiden mahdollista olla olemassa ilman niihin liitettyjä sanoja, tai siitä, viittaako sana ”käsite” pikemminkin ajatukseen tai ideaan (kuten englannin kielen sana ”concept”) vai itse sanaan (suomen kielen sana käsite on englanninkielistä concept-sanaa jossakin määrin konkreettisempi). [121] Selvyyden vuoksi mainittakoon, että kun puhun käsitteistä, viittaan koko merkkiin eli sekä ajatukseen että sanaan. Kun viittaan merkin osiin, puhun sanoista tai ideoista tai merkitsijöistä tai merkityistä. Perustelen tätä sillä, että en pääse käsiksi ajatuksiin käyttämättä niitä kuvaavia sanoja. Täten esimerkiksi sanat ”kansansuvereniteetti”, ”kansanvalta” tai ”demokratia” voivat olla pyrkimyksiä sanallistaa samaa ideaa, mutta ne ovat kuitenkin hieman eri käsitteitä, sillä niillä on sanoituksen erilaisuuden vuoksi merkityksellisiä vivahde-eroja.

Sekä diskurssiteorian että käsitehistorian edustajat näkevät käsitteet muuttuvina jatkuvien valtakamppailujen kohteena. Molemmissa lähestymistavoissa kieli ymmärretään vallankäytön areenana. Käsitehistorioitsijat korostavat sitä, että avainkäsitteitä ei voi koskaan täysin tarkasti määritellä, sillä ne ovat niin tärkeitä, että niiden merkityksestä kamppaillaan jatkuvasti.[122] Laclau ja Mouffe käyttävät kiistanalaisista käsitteistä nimitystä ”kelluva merkitsijä”.[123] Tietyn diskurssin avainsanoista, jotka ovat niin tärkeitä, että niihin ladataan kosolti merkitystä, he käyttävät nimitystä ”tyhjä merkitsijä”. Kun tyhjä merkitsijä syntyy, tämä sana ei enää viittaa vain alkuperäiseen, paikalliseen merkitykseensä, vaan siitä tulee heijastuspinta, joka edustaa koko diskurssia ja jonka kautta muutkin diskurssin merkitykset ilmaistaan.[124]

Vastaavalla tavalla Koselleck korostaa tapauksia, joissa tietyistä sanoista tulee merkittäviä yhteiskunnallista muutosta tavoittelevassa toiminnassa. Tällaisissa tilanteissa vanhoja merkityksiä haastetaan ja uusia syntyy.[125] Koselleckilaiset avainkäsitteet ovat Laclaun ja Mouffen termein tyhjiä. Kysyttäessä useimmat katsovat, että demokratia, vapaus ja oikeudenmukaisuus ovat positiivisia ja tavoiteltavia ihanteita mutta että näiden käsitteiden merkityksestä on vaikeaa päästä lopulliseen yhteisymmärrykseen. Juuri tämä tekee niistä niin tärkeitä, että tyhjät tai kelluvat merkitsijät ovat usein diskurssin solmukohtia, joiden ympärille koko diskurssi rakentuu. Oma ymmärrykseni avainkäsitteistä yhdistääkin Laclaun ja Mouffen solmukohdan käsitteen Koselleckin käsitteen

[121] Ifversen nimittää sitä näkemystä, jonka mukaan käsitteillä ei ole ontologista sanoja edeltävää statusta, lingvistiseksi, ja toista näkemystä, jonka mukaan käsitteet eli ajatukset ovat olemassa itsenäisesti sanoista, kognitivistiseksi. Ks. Ifversen 2011, s. 70.

[122] Ifversen 2011, s. 73–76 ja Koselleck 2011, s. 13.

[123] Käsitteen kehitti alun perin Claude Lévi-Strauss nimellä ”signifiant flottant”. Englanniksi tästä käsitteestä käytetään nimitystä ”floating signifier”.

[124] Laclau 2005, s. 70–71 ja Laclau 2007, s. 36–46, 55–56. Tomasz Szkudlarek käyttää esimerkkinä tyhjästä merkitsijästä sitä, kuinka telakkatyöläisten Solidarność-liikkeestä ja sen logosta tuli laajempi koko sortovaltaa vastustavan liikehdinnän edustaja ja symboli. Ks. Szkudlarek 2011, s. 119–122.

[125] Koselleck 2011, s. 8–10.

määritelmään. Koselleckista poiketen tutkin kuitenkin avainkäsitteitä aina jonkin tietyn yksittäisen diskurssin eli käsitteellisen verkon osana: avainkäsite on solmukohta, johon on kertynyt paljon merkityssisältöä tietyssä diskurssissa ja jonka kautta koko diskurssista tulee ymmärrettävä. Tässä tutkimuksessa on siis kyse paikallisista tai paikantuneista avainkäsitteistä.

Tutkiessani käsitteitä ja niiden välisiä suhteita hyödynnän Laclaun käsitteitä vastaavuuden ja eron logiikka. Laclaun mukaan näiden logiikkojen välinen jännite on identiteetin muodostumisen keskiössä. Eron logiikka korostaa erilaisten osien heterogeenisyyttä ja erityisyyttä. Tämä logiikka esiintyy esimerkiksi silloin, kun jokin vähemmistöryhmittymä korostaa omaa erityislaatuisuuttaan. Kuitenkin usein erilaiset vähemmistöryhmittymät huomaavat, että niitä kaikkia yhdistää sama kokemus: kokemus sorrosta ja eriarvoisuudesta. Tällöin ne yhdistävät voimansa ja alkavat vaatia oikeuksia suhteessa valtaväestöön tai valtioon, joka taas asettuu vastakohdaksi näille ryhmille. Samalla nämä ryhmät menettävät yhdistyessään jotakin omasta ainutlaatuisuudestaan ja keskeiseksi eroksi tulee ero suhteessa valtaväestöön. Erilaisista vähemmistöryhmittymistä tuleekin suhteessa toisiinsa ekvivalentteja, vastaavia, ja eron logiikka muuttuu vastaavuuden logiikaksi. Vastaavuuden logiikalle perustuvassa diskurssissa yksi ero, ero suhteessa diskurssin ulkopuoleen, muodostuu koko diskurssia määrittäväksi ulottuvuudeksi ja latistaa kaikki diskurssin sisäiset erot. Vastaavuuden logiikalle perustuvassa diskurssissa on keskeistä tehdä ero meihin ja heihin, mikä on Laclaun mukaan myös populistisen diskurssin tunnusmerkki. Diskurssin rajoja suhteessa ulkopuoleen määrittävät rajat voivat olla piiloisia tai näkyviä.[126]

Täydennän Laclaun käsitteitä vielä Eric M. Eisenbergin strategisen monitulkintaisuuden käsitteellä sekä esimerkiksi Sandra Taylorin hyödyntämällä hybridiidiskurssin käsitteellä. Nämä käsitteet soveltuvat nähdäkseni erityisen hyvin komiteatyöskentelyn analyysiin, sillä komiteassa pyritään viestimään retorisesti vetoavalla tavalla ja vakuuttamaan ulkopuolinen yleisö mietinnön järkevyydestä. Hybridiidiskurssilla viitataan siihen, että tekstissä on elementtejä useista diskursseista ja että se voi ammentaa useista erilaisista arvo- ja aatemaailmoista.[127] Strategisella monitulkintaisuudella puolestaan viitataan siihen, että ilmaisut on muotoiltu monitulkintaisella ja yleisellä tavalla sanoman hyväksyttävyyden varmistamiseksi. Organisaatioita tutkinut Eisenberg korostaa, että selkeyden ja avoimuuden sijaan organisaatioissa voi olla strategista pidättäytyä esittämästä näkemyksiään suoraan, mikäli johonkin aiheeseen liittyy ristiriitaisia päämääriä. Strateginen monitulkintaisuus liittyy myös kelluviin merkitsijöihin. Niiden avulla mahdollistetaan useiden tulkintojen

[126] Laclau 2005, s. 69–70 ja Laclau 2007, s. 48–49.

[127] Esimerkiksi Taylorin omassa, koulutukseen liittyvässä tutkimuksessa samasta politiikkadokumentista on löydettävissä sekä uusliberaali että sosialidemokraattinen diskurssi. Aiheesta ks. Taylor 2004.

samanaikainen olemassaolo siten, että säilytetään kuitenkin tunne siitä, että organisaatiossa työskennellään saman päämäärän eteen.[128] Nämä voidaan yhdistää siten, että strategisella monitulkintaisuudella pyritään peittämään, että kyseessä on hybrididiskurssi, ja kokonaisuus pyritään esittämään sisäisesti ristiriidattomana, vaikka se ei todellisuudessa sitä olisikaan.

Koselleck erottelee toisistaan diakronisen, pidemmän aikavälin käsitteelliseen muutokseen keskittyvän tutkimuksen sekä synkronisen (tai Ifversenin sanoin mikrodiakronisen) tutkimuksen, jossa tarkastellaan niitä kommunikaatiotilanteita, joissa sanoja käytetään ja joissa niistä muodostuu avainkäsitteitä.[129] Tässä väitöskirjassa tarkastellaan yhteiskunnallista murrosta ja rikosoikeudellisen käsitteistön muutosta, joten lähestymistapa on väistämättä synkroninen: siinä keskitytään tiettyyn historialliseen tilanteeseen, joka sijoittuu vanhan käsitekokonaisuuden ja vanhat ajattelutavat haastaneen ajanjakson jälkeiseen aikaan. Keskityn erityisesti rikosoikeuskomitean mietinnössä välitettyihin merkityksiin ja käytettyihin sanoihin sekä näistä määritelmistä ja sanavalinnoista komiteassa käytyihin kiistoihin.

Koselleckin tavoin lähestymistapani on yhdistelmä lingvistisen sekä ei-lingvistisen kontekstuaalisen näkökulman välillä. Tehtävänäni on löytää komitean materiaaleista keskustelujen avainkäsitteet ja tutkia niitä ja niiden ympärille rakentuvia semanttisia verkkoja sekä niistä käytyjä käsitteellisiä kamppailuja. Lisäksi sijoitan käsitteelliset verkot ja komitean poliittiseen ja yhteiskunnalliseen ajalliseen kontekstiinsa tarkastelemalla sekä samanaikaista ”ulkoista maailmaa” ja siinä tapahtuneita muutoksia aikaisemman tutkimuksen avulla että niitä viittauksia, joita komitean keskusteluista on löydettävissä tähän ”ulkoiseen maailmaan”. Yksi kontekstualisoinnin tapa on hahmottaa komitean avaintoimijoiden taustoja ja toimintaa muualla yhteiskunnassa: poliittisissa puolueissa, kansalaisliikkeissä ja tieteen kentällä. Pyrin komitean kautta tuomaan esiin laajempia filosofisia diskursseja, joihin komitean materiaaleissa viitataan, ja sijoittamaan komitean työskentelyn aikakautensa poliittisten ja sosiaalisten ilmiöiden käsitteellisiin kehyksiin.[130]

Käsitehistoriassa on usein ollut painotus *käsitteiden* historiassa. Tämän väitöskirjan lähestymistapana on sen sijaan pikemminkin *käsitteellistämisen* historia: Samalla kun lähestyn tutkimuskohdettani semasiologisesti ja keskityn komitean avainkäsitteisiin, pyrin ymmärtämään niitä omien analyyttisten käsitteideni kautta. Tapani tehdä käsitehistoriaa on tutkia käsitteellistämistä osana yhteiskunnallisten ongelmien ja niiden ratkaisujen konstruointia. Pyrin siis ymmärtämään komitean käsitteitä ja käsitteellistämään käynnissä ollutta käsitteellistä muutosta.

---

[128] Eisenberg 1984, s. 230–231.
[129] Koselleck 2011, s. 17–18.
[130] Ifversenin kolmesta kontekstualisoinnin tavasta ks. Ifversen 2011, s. 88.

Olen kiinnostunut käsitteellisessä tarkastelussa erityisesti oikeuden ja politiikan välisen suhteen hahmottumisesta. Ensimmäiseksi tämä tarkastelu tapahtuu Loaderin ja Sparksin ”What’s at stake” -ajattelun hengessä tutkimalla erilaisia subjektiviteetteja. Millaisia olivat komiteassa esiintyneet käsitykset rikoksentekijöistä, entä rikoksen suojelukohteista ja potentiaalisista uhreista? Miten nämä käsitykset yhdistyivät normaalin ja poikkeavan käsitteisiin? Keitä uudistuksella oli tarkoitus palvella? Mitkä olivat rikosoikeuskomiteassa esiintyneet ajatukset ihmisen vastuusta omasta toiminnastaan? Millaisia ihmiskuvia komiteassa oli? Toiseksi olen kiinnostunut siitä, miten politiikan, poliittisuuden ja oikeuden väliset suhteet hahmottuivat komitean keskusteluissa. Kriminaalipolitiikka ja rikosoikeus erotetaan rikosoikeudellisessa keskustelussa usein toisistaan, kuten yleisemminkin politiikka ja oikeus. Tarkastelen näitä erontekoja ja rajanvetoja kriittisesti, sillä tulkitsen, että sekä oikeus että politiikka ovat saman länsimaisen ajattelun avainkäsitteitä ja siten osa samaa kehikkoa. Kolmanneksi olen kiinnostunut siitä, miten tieto ja asiantuntijuus liittyivät oikeuden ja politiikan teemoihin: millaiseen asiantuntemukseen komiteassa viitattiin ja vedottiin, minkä tyyppistä tietoa arvostettiin ja millaista asiantuntemusta komitean jäsenet itse edustivat. Millaisia olivat komitean jäsenten suhteet politiikkaan ja poliittisuuteen?

Nähdäkseni diskurssiteoreettinen analyysi soveltuu hyvin aineistolähtöiseen tutkimukseen, sillä siinä olevat lähtöoletukset kohdistuvat diskurssien sisäisiin rakenteisiin ja elementtien keskinäisiin suhteisiin. Itse elementtien sisältöä ei ole määritelty etukäteen. Tämän tutkimuksen tehtävänä on aineistolähtöisesti löytää nämä keskeiset elementit ja tarkastella niiden välisiä suhteita.

1.3.4 Oikeussubjektin käsite kriittisessä tarkastelussa

Oikeussubjektin käsite ja rakentuminen ovat jo pidempään olleet vilkkaan oikeusteoreettisen keskustelun kohteena.[131] Tässä väitöskirjassa omaksutaan lähtökohtia feministisestä kritiikistä, jonka perusteella tarkastellaan, mikä oli komitean oletus oikeussubjektista. Suomalaiseen feministiseen oikeustutkimukseen näkökulman on tuonut Anu Pylkkänen, joka on tutkinut oikeussubjektin sukupuolittuneisuutta suomalaisessa oikeudessa oikeushistoriallisesta näkökulmasta.[132] Pylkkänen on kiinnostunut siitä, millaisia oikeuden olettamat *normaalit* tai *tyypilliset* henkilöt ovat, sekä niistä *eroista* ja *poissulkemisista*, joita oikeuteen sisältyy. Pylkkänen korostaa, että muodollisessa tasa-arvossa muiden kuin normaalien tai tyypillisten henkilöiden on joko sopeuduttava tai jäätävä marginaaliin.[133]

[131] Tuoreita suomalaisten tutkijoiden osallistumisia keskusteluun ovat esimerkiksi Kurki 2019 ja Nieminen 2017.
[132] Pylkkänen 2009.
[133] Pylkkänen 2012, s. 57–58.

Vaikka Pylkkäsen mukaan Suomen oikeudesta tuli vuoden 1919 hallitusmuodon myötä muodollisesti tasa-arvoista sillä tavalla, että säädyllä tai sukupuolella ei ollut näkyvää merkitystä, moderni oikeus kuitenkin tosiasiassa rakentui useille erotteluille sukupuolen, luokan, kansallisuuden, uskonnon ja seksuaalisuuden perusteella. Pylkkänen nostaa esimerkeiksi muun muassa naisten avioaseman merkityksen näiden oikeudelliselle asemalle, aviollisen syntyperän lasten oikeuksien kriteerinä sekä omistusoikeuden oikeushenkilöyden perustana.[134] Itse olen toisaalla kuvannut, miten kommunistit suljettiin kansalaisuuden ja oikeusvaltion käsitteiden ulkopuolelle tasavallan suojelulain käsittelyn yhteydessä.[135] 1920- ja 1930-luvut olivat myös rotuhygienian aikaa, jolloin pyrittiin rajoittamaan ei-toivottujen ihmisryhmien lisääntymistä. Pakkosterilisaatioiden määrä kasvoi vielä entisestään 1950-luvulla, kun kriteereitä laajennettiin ja päätöksenteko siirtyi alemmille hallintoasteille.[136] Ihannekansalaisen raamit olivat nuoressa, vasta sääty-yhteiskunnasta luokkayhteiskunnaksi muuttuneessa, sisällissodan läpikäyneessä maassa kapeat.

1960- ja 1970-luvut merkitsivät uutta murroskautta ja pyrkimyksiä ravistella vallalla olevia käsityksiä normaali-ihmisestä. Rikosoikeuskomitea ajoittui oikeussubjektiudesta käydyn kiivaan keskustelun jälkeiseen aikaan: erityisesti ”Pakkoauttajat”-teos sekä Marraskuun liike pyrkivät problematisoimaan normaalin ja poikkeavan kategorioita. Rikosoikeuskomiteassa lähdettiinkin siitä ajatuksesta, että rikollisuus ei ollut poikkeavaa. Samalla kuitenkin luotiin uusia normaalin ja poikkeavan luokitteluita erityisesti syyntakeisuuden sekä ”tavallisen ihmisen” käsitteiden avulla. Tarkastelen väitöskirjassa tarkemmin erityisesti tätä tavallista ihmistä: toisaalta hänen elämänalueitaan ja arkeaan rikoksen suojeluobjekteina ja toisaalta sitä, millaista käyttäytymistä tälle pidettiin tyypillisenä rikosvastuun näkökulmasta. Hyödynnän tarkastelussani Michel Foucault’n normalisoivan tekniikan käsitettä.

Normalisoiva tekniikka viittaa tapaan muodostaa normaaliutta väestön kautta. Tällaisessa tekniikassa tarkastellaan ensin väestöstä muodostettua

[134] Pylkkäsen sanoin: ”Omistus nautti perustuslain vahvinta suojaa, työnteko ei.” Ks. Pylkkänen 2012, s. 59.

[135] Kostiainen 2018b, s. 234–238.

[136] Esimerkkejä rotuhygieenisestä lainsäädännöstä olivat vuoden 1929 avioliittolaki, jonka perusteella mielisairaat ja ”älyllisesti jälkeenjääneet” eivät saaneet avioitua ja epileptikot, kuurot ja mykät sekä tarttuvaa sukupuolitautia sairastavat tarvitsivat presidentin luvan avioitumiseen, sekä vuoden 1935 sterilisaatiolaki, jonka perusteella ”idiootit” (henkinen ikä alle 6), ”imbesillit” (henkinen ikä 6–14) ja mielisairaat voitiin tehdä lisääntymiskyvyttömäksi. Vuonna 1950 sterilisaation kriteereitä laajennettiin: niitä voitiin nyt tehdä eugeenisin, sosiaalisin ja lääketieteellisin perustein, ja enää ei tarvittu Lääkintöhallituksen hyväksyntää, vaan sterilisaatioon riitti kahden Lääkintöhallituksen hyväksymän lääkärin päätös. Kun Lääkintöhallituksen päätöksellä sterilisaatioita tehtiin satoja vuodessa, vuoden 1950 lakimuutoksen perusteella niitä tehtiin tuhansia vuodessa. Ylivoimainen enemmistö sterilisoiduista oli naisia. Rotuhygieenisistä laeista ja sterilisaatioista ks. Hietala 2005, s. 230–236, 239–242.

normaalijakaumaa jonkin tietyn ominaisuuden mukaan ja tämän jälkeen verrataan tietyn yksilön tai ryhmän suhdetta tähän väestön kautta muodostettuun normaaliin. Väestön kautta muodostettu normaali poikkeaa normaalin legaalimääritelmästä, jossa ensin oikeudellisesti määritellään, mikä on normi, ja sitten yksilöä verrataan tähän oikeudelliseen normaaliin.[137]

Komitean oikeussubjektiuden käsitysten tarkastelua puoltaa Sparksin ja Loaderin edellä esitelty ”What’s at stake” -näkökulma. Tässä väitöskirjassa omaksutun näkemyksen mukaisesti käsitykset vastuun jakautumisesta yksilön ja yhteisön välillä sekä oletukset tämän yksilön ominaisuuksista ovat laajassa mielessä poliittisia. Niihin sisältyy merkittäviä yhteiskunnallisia arvoratkaisuja, ja siten näihin määritelmiin kuuluu merkittävää yhteiskunnallista vallankäyttöä. Tämä johtaa minut tarkastelemaan paitsi sellaisia ilmiöitä ja käsitteitä, joita yleensä luokiteltaisiin kriminaalipolitiikan alaan kuuluviksi, myös sellaisia ulottuvuuksia, joita rikosoikeustieteen piirissä ymmärretään usein yleisten oppien määrittelyksi ja siten ei-poliittiseksi tieteelliseksi, oikeusfilosofiseksi tai korkeintaan eettiseksi pohdinnaksi. Pyrin tämän uudelleentarkastelun myötä tutkimaan kriittisesti myös rikosoikeuden ja kriminaalipolitiikan välistä rajaa.

1.4 TUTKIMUKSEN RAKENNE

Väitöskirjan varsinainen käsittelyosa aloitetaan rikosoikeuskomiteaan johtaneiden yhteiskunnallisten muutosprosessien sekä komitean asettamiseen johtaneiden vaiheiden tarkastelulla (luku 2). Tämän jälkeen analysoidaan komitean työskentelyprosessia. Prosessin keskeiset vaiheet käydään läpi yleisellä tasolla ja esitellään yleisesti komitean jäsenten keskeiset linjaerot ja työskentelytavat. Luvussa käydään läpi myös mietinnön saama vastaanotto. Tämä kahdesta alaluvusta koostuva väitöskirjan ensimmäinen varsinainen luku toimii pohjana jatkon temaattiselle tarkastelulle, joka rakentuu komitean materiaaleista hahmoteltujen käsitteiden ja toisaalta aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta muodostettujen teemojen ympärille.

Loppuosan temaattinen rakenne hahmottuu osin analyyttisten käsitteiden ja osin komitean omien käsitteenmuodostusten kautta. Se on siten teoriaohjaava, yhdistelmä teoria- ja aineistolähtöistä lähestymistapaa. Löytämäni diskurssit ovat tutkimustuloksia tästä tarkastelusta, jossa ensin käyn läpi komiteassa käytyjä keskusteluja tiettyjen teemojen ympärillä, jotka kontekstualisoidaan. Työ on siten rakennettu tutkimuskysymysten ja teemojen varaan niin, että ensin tarkastellaan temaattisesti määritelmiä ja käsityksiä rikosoikeusjärjestelmästä ja rikollisuudesta, rikosoikeuden ja yhteiskuntapolitiikan välisestä suhteesta,

[137] Normalisoivasta tekniikasta ks. Foucault 2007, s. 62–63.

subjektiudesta ja luokasta sekä rationaalisuuden ja uusklassisen rikosoikeuden merkityksestä rikosoikeuskomiteassa. Täten on löydetty keskeiset käsitteet ja niiden ympärille rakentuvat diskurssit. Jokainen pääluku on siten itsenäinen temaattinen kontekstuaalinen tarkastelunsa, joka rakentuu myös narratiivisen eli kerronnallisen temaattisen historiantutkimuksen perinteen varaan.

Tarkastelun teemat ovat seuraavat:

Teema 1: Rikosoikeuskomitea kontekstissaan (luku 2)
Teema 2: Rikosoikeusjärjestelmä ja rikollisuus (luku 3)
Teema 3: Rikosoikeuskomitea ja yhteiskuntapolitiikka (luku 4)
Teema 4: Subjektius ja luokka (luku 5)
Teema 5: Rationaalisuus, reformit ja ristiriidat (luku 6)

Teemat ovat syntyneet osin aineistolähtöisesti komitean keskeisten käsitteiden ja diskurssien ja osin aikaisemman tutkimuksen pohjalta. Tutkimuksen lähestymistapaa esitellään tarkemmin edellä luvussa 1.3 Tutkimuksen metodologiset valinnat.

Rikosoikeuskomitean materiaaleista voidaan löytää useita diskursseja. Tässä tutkimuksessa on kuitenkin keskitytty muutamaan komitean työskentelyn ymmärtämisen kannalta olennaiseen diskurssiin. Niitä ovat rationaalisen suunnittelun diskurssi, jonka avainkäsite on edistys, diskurssi luokasta tai tavallisesta kansalaisesta, jolloin avainkäsite on palkansaaja, sekä diskurssi yksilön vastuusta, jolloin avainkäsite on riski.

2 Rikosoikeuskomitea kontekstissaan

2.1 LUVUN TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tässä luvussa rikosoikeuskomiteaa ja sen aikalaiskontekstia tarkastellaan prosessi- ja toimijanäkökulmasta. Ensin alaluvussa 2.2 esitellään lyhyesti rikosoikeuskomitean ja sen toimijat sekä heidän asemoitumisensa rikoslainsäädännön ja kriminaalipolitiikan uudistamiseen. Tämän jälkeen tarkastellaan niitä yhteiskunnallisia prosesseja ja tapahtumia, jotka johtivat rikosoikeuskomitean perustamiseen (alaluku 2.3). Luvussa rakennetaan siten silta rikosoikeuskomitean perustamiseen. Tutkimuskohteena on komitean perustamiseen johtanut yhteiskunnallinen muutos, joka toimii myös kontekstina rikosoikeuskomitean myöhemmälle tarkastelulle. Tässä luvussa tutkitaan rikosoikeuskomiteaa edeltäneitä keskeisiä tapahtumia sekä rikosoikeudesta ja kriminaalipolitiikasta käytyjä olennaisia keskusteluja. Lisäksi tarkastellaan kriminaalipoliittiseen keskusteluun osallistuneiden keskeisten henkilöiden muodostamia erilaisia verkostoja. Tutkimusluvun voi siten nähdä pyrkimykseksi hahmottaa vastauksia kysymykseen, miksi rikosoikeuskomitea perustettiin, vaikka tähän ei pystytäkään antamaan tyhjentävää vastausta. Alaluvussa 2.4 tarkastellaan puolestaan rikosoikeuskomitean sisäisiä prosesseja: erityisesti rikosoikeuskomitean työskentelyprosessia ja toimijoiden välisiä suhteita joissakin keskeisissä asiakysymyksissä. Käsittely rakentuu kyseisessä alaluvussa pitkälti kronologisesti.

Kiteytetysti tässä alaluvussa vastataan seuraaviin pääkysymyksiä operationalisoiviin alakysymyksiin:

Keitä olivat komitean keskeiset jäsenet ja millaisia painotuksia heillä oli?

Mitkä olivat komitean jäsenten suurimmat linjaerot?

Mitkä olivat keskeisimmät rikosoikeuskomitean perustamiseen johtaneet yhteiskunnalliset prosessit ja keskustelut?

Millaisia toimijoita kriminaalipoliittiseen keskusteluun osallistui ja millaisia verkostoja näillä toimijoilla oli?

Mitkä olivat rikosoikeuskomitean työskentelyprosessin keskeiset vaiheet?

Rikosoikeuskomiteaa voidaan lähestyä useasta eri näkökulmasta. Toisaalta kyseessä oli prosessi, jonka päämääränä oli lopputulos, valmis komiteanmietintö ja

rikoslain kokonaisuudistuksen käynnistyminen. Samalla kyseessä oli kollektiivinen toimija, joka antoi yhteisen mietinnön ja jonka näkemyksiin tultaisiin seuraavina vuosikymmeninä viittamaan yksikössä: ”rikosoikeuskomitean mukaan”. Toisaalta kyseessä oli myös *areena*, jossa yksittäiset toimijat keskustelivat ja toisinaan myös kamppailivat siitä, mitkä näkemykset ja muotoilut otettaisiin komitean yhteisiksi. Neljänneksi kyseessä oli myös *sosiaalinen ryhmä*, jossa oli sekä erilaisia virallisia rooleja, kuten puheenjohtaja, sihteeri, tutkimussihteeri, jäsenet ja asiantuntijat, että epävirallisia rooleja, kuten aktiivisen ja passiivisen jäsenen tai muutokseen eri tavalla suhtautuvien henkilöiden rooleja. Ryhmässä vallitsi oma diskursiivinen todellisuutensa, johon sisältyi jaettu ymmärrys ainakin joistakin keskeisistä käsitteistä ja lähtöoletuksista. Komitean jäsenet myös väistämättä tutustuivat lähemmin toisiinsa tavatessaan usein komitean työskentelyn yhteydessä kuluneiden vuosien aikana, joskin nämä henkilökohtaiset suhteet eivät ole tämän tutkimuksen varsinaisena kohteena. Kuten Johanna Rainio-Niemi on esittänyt, komiteat olivat olennaisia tiedon, arvojen ja näkemysten välittämisen ja jopa kollektiivisten identiteettien muodostumisen ja samalla myös ammatillisen pätevöitymisen paikkoja useille eri alojen asiantuntijoille[138]. On kuitenkin todettava, että suuri osa komitean jäsenistä oli myös entuudestaan tuttuja toisilleen 1960-luvun kriminaalipoliittisesta ja akateemisesta toiminnasta.

Rikosoikeuskomitea oli osa laajempaa institutionaalista komitealaitoksen kehikkoa, jonka kautta yhteiskunnallisia uudistushankkeita toteutettiin ja jäsenneltiin. Komitealaitos tai laajemmin sanottuna sivuelinorganisaatio muuntautui sujuvasti yhteiskuntapoliittisen suunnittelun ja – joidenkin mielestä jopa vallankumouksen – tarpeisiin. Komiteat olivat siten poliittisten kamppailujen areenoita, joissa uudistusten valmistelu tapahtui. Komitealaitosperinne soveltui myös uuden, poliittisesti edustavan lainvalmistelukulttuurin tarpeisiin, joista pisimmälle vietyjä esimerkkejä olivat parlamentaariset komiteat.

Kaarlo Tuori on määritellyt komiteatyyppisille elimille kolme tuntomerkkiä: ensinnä ne ovat monijäsenisiä eli kollegisia, toiseksi niiden jäsenyys ei ole haltijansa pääasiallinen toimeentulon lähde, ja kolmanneksi ne ovat melko irrallisia hallinto-organisaation ydinosan (eli niin sanotun linjahallinnon) hierarkkisista esimies-alaissuhteista, ja niitä kutsutaankin *sivuelimiksi*.[139] Toisin sanoen kyse on itsenäisistä toimielimistä, joille on usein annettu valtionhallinnon ”ydinosan” taholta jokin tietty tehtävä. Rainio-Niemi on huomauttanut, että suomalaiset ja ruotsalaiset komiteat ovat eronneet muiden eurooppalaisten maiden vastaavista esimeriksi siinä suhteessa, että ne ovat olleet yleensä ad hoc -tyyppisiä ja että ne ovat toimineet ministeriöiden sisäisten muodollisten hierarkioiden ulkopuolella ja rinnalla.[140]

[138] Rainio-Niemi 2010, s. 244.
[139] Tuori 1983a, s. 143.
[140] Rainio-Niemi 2010.

Komiteat voivat olla määräaikaisia tai pysyväisluonteisia, ja ne voivat koostua virkamiehistä, ulkopuolisista asiantuntijoista, etujärjestöjen edustajista tai poliitikoista. Esimerkiksi Tapani Paavosen mukaan suomalaistyyppisessä demokratiassa sivuelimet ovat koostuneet kolmenlaisista edustajista: hallituksen ja puolueiden asettamista poliittisista edustajista, etujärjestöjen asettamista intressiedustajista ja julkishallinnon piiristä tulevista asiantuntijaedustajista.[141] Tuori puolestaan erottaa toisistaan edelleen julkishallinnon virkamiesedustajat ja ulkopuoliset asiantuntijaedustajat.[142] Yksinkertaisuuden vuoksi nimitän komiteaa asiantuntijakomiteaksi, jolloin viittaan sekä ministeriön virkamiesasiantuntijoihin että ulkopuolisiin tutkija-asiantuntijoihin.

Rikosoikeuskomiteaa voidaan luonnehtia jonkinlaiseksi puhtaan virkamieskomitean ja parlamentaarisen komitean välimuodoksi: kyse oli oikeusministeriön virkamiehistä sekä ministeriön ulkopuolella vaikuttavista tutkijoista koostetusta asiantuntijakomiteasta, jonka jäsenillä oli jonkinlainen poliittinen mandaatti tai ainakin mandaatti edustaa tietynsuuntaisia ”yhteiskunnallisia arvostuksia”. Rikosoikeuskomiteaa voidaan luonnehtia poliittisesti edustavaksi asiantuntijakomiteaksi. Varsinaisten jäsenten lisäksi komiteassa oli varsinaisia päätösvaltaa käyttämättömiä erikseen nimettyjä asiantuntijajäseniä, jotka edustivat eri valtionhallinnon haaroja.

2.2 KOMITEAN ESITTELY

Ketkä olivat komitean jäsenet ja millaisia linjoja heillä oli? Entä mikä oli asianosaisuuden ja asiantuntijuuden, tai kansanvallan ja asiantuntijavallan, välinen suhde komitean kokoonpanossa? Näitä kysymyksiä tarkastellaan tässä alaluvussa. Käsittely aloitetaan komitean virallisten roolien esittelyllä. Tämän jälkeen pohditaan komitean jäsenten poliittisia kytköksiä ja taustoja. Sen jälkeen pohditaan komitean sisäisiä rooleja erityisesti siitä näkökulmasta, ketkä osallistuivat eniten mietinnön valmisteluun. Lopuksi keskeisimmät komitean jäsenet esitellään tarkemmin ja jäsenten asemoitumista suhteessa rikoslainsäädännön uudistamiseen analysoidaan.

Komitean puheenjohtajaksi asetettiin oikeusministeriön lainvalmisteluosaston hiljattain aloittanut päällikkö Antti Kivivuori. Komitean jäseniksi asetettiin tuore korkeimman oikeuden jäsen Olavi Heinonen, rikosoikeuden professori Inkeri Anttila, lainsäädäntöneuvos Mikko Kämäräinen lainvalmistelukunnan rikosjaostosta, valtiotieteen tohtori Klaus Mäkelä, oikeustieteen tohtori Juha Vikatmaa, hallintotieteiden tohtori Raimo Blom sekä erikoistutkija Patrik

[141] Paavonen 2006, s. 30.
[142] Tuori 1983b, s. 220–264.

Törnudd Kriminologisesta tutkimuslaitoksesta. Vikatmaan kuoltua jäseneksi kutsuttiin esittelijäneuvos Klaus Helminen 6.2.1975 alkaen. Pysyviksi asiantuntijoiksi nimettiin vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja K. J. Lång, poliisiylitarkastaja Erkki Korhonen, Verohallituksen pääjohtaja Mikko Laaksonen sekä oikeusministeriöstä lainsäädäntöjohtaja Per Lindholm, lainsäädäntöjohtaja Kari Sinisalo sekä lainsäädäntöneuvos Erik Svinhufvud. Kari Sinisalo erosi keväällä 1974 ja Svinhufvud syksyllä 1975.[143]

Päätoimisia sihteereitä valittiin kaksi: esimerkiksi pöytäkirjoista vastaavaksi yleissihteeriksi vt. lainsäädäntöneuvos Jan Törnqvist (virkatehtäviensä puitteissa) sekä mietintöluonnosten ja muistioiden laatimisesta vastaavaksi tutkimussihteeriksi oikeustieteen kandidaatti Hannu Takala, josta tuli komitean varsinainen jäsen toukokuussa 1974 Kari Sinisalon pyydettyä eroa. Elokuussa 1974 Patrik Törnuddista tuli Takalan tilalle komitean päätoiminen tutkimussihteeri, ja hän jatkoi kesäkuusta 1976 lähtien vielä komitean sivutoimisena sihteerinä.[144] Erityisesti tutkimussihteerin tehtävä osoittautui mietinnön kannalta keskeiseksi, sillä tämän tehtävän haltija pääsi kirjoittamaan suuren osan luonnoksista.

Rikosoikeuskomitealla oli työryhmä tai työjaosto, joka käsitteli etukäteen kokouksiin tulevaa materiaalia. Siihen kuuluivat mietinnön mukaan puheenjohtajana Kivivuori ja jäseninä Anttila, Mäkelä ja Törnudd.[145] Työryhmän tai työjaoston keskuudessa esiintyi selvää epäluottamusta komitean laajempaa kokoonpanoa kohtaan. Esimerkiksi Patrik Törnudd esitti keväällä 1972 laatimassaan muistiossa epäilyjä komitean laajan ja eri intressiryhmiä edustavan kokoonpanon mahdollisuuksista saada aikaan kovinkaan konkreettisia esityksiä.[146] Myös puheenjohtaja Antti Kivivuori suhtautui varauksellisesti komitean laajempaan kokoonpanoon. Vuonna 1973 komitean ei esimerkiksi katsottu pystyvän luontevasti osallistumaan periaatemietinnön mahdollisesta julkaisemisesta heräävään ”voimalliseen” keskusteluun.[147]

Kuten edellä on esitetty, komiteaa voidaan luonnehtia poliittisesti edustavaksi asiantuntijakomiteaksi. Antti Kivivuoren komitean asettamisen yhteydessä laatiman muistion mukaan tavoitteena oli nimittää asiantuntijoista koostuva komitea, jossa ”eri arvostukset” olivat riittävästi edustettuina.[148] Haastattelussaan

[143] Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA ja KM 72/1976, s. 3–4.
[144] Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972, s. 3–4. Ha 10. ROK, KA ja KM 72/1976.
[145] KM 72/1976, s. 4.
[146] Muistio rikosoikeuskomitean työryhmälle / Törnudd 17.4.1972. Ha 10. ROK, KA.
[147] Rikosoikeuskomitean työskentely 1.6.1973 lähtien / Kivivuori – Takala 27.5.1973. Ha 4. ROK, KA.
[148] Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

Kivivuori toisaalta muistelee, että komitean pysyviä asiantuntijoita nimitettäessä ei niinkään painotettu poliittista edustuksellisuutta vaan pikemminkin eri valtionhallinnon haarojen edustusta.[149] Hannu Takala puolestaan muistelee, että kaikilla rikosoikeuskomitean jäsenillä oli poliittinen tausta ja että periaatteessa koko puoluekenttä oli kokoonpanossa edustettuna.[150] Joka tapauksessa rikosoikeuskomiteassa oli jäseninä niin oikeusministeriön virkamiehiä kuin ulkopuolisia akateemisesti meritoituneita asiantuntijoita. Virkamiesten suurta osuutta suomalaisissa sodanjälkeisissä komiteoissa on katsottu kompensoineen sen, että useilla komiteoiden virkamiesjäsenillä on ollut kytkös johonkin poliittiseen puolueeseen.[151]

Oikeus-lehteen laatimassaan komiteaa arvioivassa kirjoituksessaan vuodelta 1977 Lars D. Eriksson esitteli jäsenten ja sihteerien puoluekannat. Hänen mukaansa jäsenistä Kivivuori, Heinonen, Mäkelä ja Takala olivat sosialidemokraatteja, Anttila liberaali, Törnudd RKP:lainen, Mikko Kämäräinen keskustalainen, Juha Vikatmaa kokoomuslainen ja tämän tilalle tullut Klaus Helminen sitoutumaton porvari. Raimo Blomin ja Jan Törnqvistin Eriksson luokitteli kansandemokraateiksi.[152] Blom oli tullut korvaamaan komiteaan siihen alun perin kaavailtua oikeusministeriön tuoretta lainsäädäntöneuvosta Helge Rontua, joka oli niin ikään taustaltaan SKDL:läinen.[153] Eriksson tulkitsi, että komitean jäsenten voimasuhteet vasemmisto-oikeistoakselilla olivat 4/4, puheenjohtajan äänen ratkaistessa. Myös työjaosto oli hänen mukaansa koostettu molemmista ”blokeista”. Eriksson nosti kirjoituksissaan avainhahmoiksi Kivivuoren ja Törnuddin ja tulkitsi, että näistä ”mielipidejohtajista” Kivivuori edusti reformisteja ja Törnudd traditionalisteja.[154] Komiteaa voidaan siten luonnehtia poliittisesti edustavaksi asiantuntijaelimeksi. Yksi poikkeus kuitenkin oli: niin sanottua konservatiivista oikeistoa ei komiteassa ollut, ehkä lukuun ottamatta pysyvää asiantuntijaa, poliisiylitarkastaja Erkki Korhosta.[155]

Hannu Takala piti komitean kokoonpanoa eräässä muistiossaan jopa historiallisena: ”Rikosoikeuskomitean kokoonpano on liki parlamentaarinen eli ensikertaa ne puitteet, joissa rikoslain valmistelu tapahtuu, vastaavat sitä ihannetta, jossa yhteiskuntapolitiikan tavoitteista päättämisen edellytetään

[149] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[150] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.
[151] Rainio-Niemi 2010, s. 251–252.
[152] Eriksson 1977, s. 72.
[153] Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA.
[154] Eriksson 1977, s. 72.
[155] Ville Okkonen viittaa valtiosääntökomiteaa koskevassa artikkelissaan konservatiiveilla siihen oikeistoon, joka jyrkimmin vaati vanhan yhteiskuntajärjestyksen säilyttämistä, arvosteli demokratiaa ja vaati politiikalta ”objektiivisuutta”. Ks. Okkonen 2019, s. 292.

yhteiskunnassamme tapahtuvan."[156] Niin ikään Antero Jyränki kiitteli komitean mietinnölle omistetun Oikeus-lehden numeron pääkirjoituksessa, että rikosoikeuskomitean kokoonpano oli avoimemmin poliittinen kuin monissa aikaisemmissa tapauksissa ja että koko uudistuksen siihenastinen valmistelu oli ollut suhteellisen avointa.[157] Myös asiantuntijakomiteana rikosoikeuskomitea oli jo ulkopuolisten jäsentensä ansiosta pelkkää oikeusministeriön sisäistä komiteaa laajempi, ja sen jäsenet eivät olleet yksinomaan juristeja, vaan mukana oli kaksi yhteiskuntatieteilijää. Rikosoikeuskomitean voidaan siten katsoa olleen jonkinlainen välimuoto hallinnonalan johdosta muodostetun komiteatyypin ja toisaalta parlamentaarisen komitean väliltä.[158] Komiteassa pyrittiin jollakin "hiljaisella" tavalla yhdistämään asiantuntijavaltaa ja edustuksellista kansanvaltaa, vaikka viralliset edustusyhteydet esimerkiksi puolueisiin tai kansalaisyhteiskuntaan jäivätkin määrittelemättä. Tässä mielessä komitea toteutti presidentti Kekkosen vuosipäivähaastattelussaan ilmaisemaa maailmankuvallisesti edustavan meritokratian ihannetta.[159]

Komitean vuosien 1974–1975 kokouspöytäkirjojen perusteella säännöllisimmin kokouksiin osallistuivat Antti Kivivuori, Patrik Törnudd, Jan Törnqvist, Inkeri Anttila ja Mikko Kämäräinen. Kukin heistä oli osallistunut lähes kaikkiin kokouksiin (28–31/31). Arviolta kahteen kolmasosaan kokouksista osallistuivat myös Hannu Takala (23) ja Olavi Heinonen (20). Noin puoleen kokouksista osallistuivat Klaus Helminen, Klaus Mäkelä ja Raimo Blom (14–15). Juha Vikatmaa, joka menehtyi vuonna 1974, osallistui vain neljään kokoukseen. Asiantuntijoista säännöllisimmin osallistuivat Erkki Korhonen (9 kokousta) ja Per Lindholm (8). Erik Svinhufvud (5) ja K. J. Lång (3) osallistuivat kouralliseen määrään kokouksia, Mikko Laaksonen ei kertaakaan. Muilta vuosilta tai työjaostosta ei ole mahdollista päätellä mitään komitean jäsenten ja asiantuntijoiden osallistumisesta kokouksiin, sillä näiden osalta arkistossa ei ole pöytäkirjoja.

Komitean arkistosta löytyneiden muistioiden ja luonnosten perusteella komitean voimahahmoja olivat puheenjohtaja Antti Kivivuori ja sekä jäsenen että sihteerin rooleissa osallistuneet Patrik Törnudd ja Hannu Takala. He kirjoittivat ylivoimaisesti suurimman osan valmistelumateriaalista. Hannu Takala kirjoitti erityisesti varhaisvaiheen muistioita, ja Antti Kivivuori sovitteli usein yhteen erilaisia näkemyksiä, kun taas Patrik Törnudd esitti hyvin paljon kritiikkiä valmisteltuja materiaaleja kohtaan. Törnuddin siirryttyä sihteeriksi hän kirjoitti itse hyvin paljon muistioita ja luonnoksia, jolloin Törnuddin kritiikin muututtua

[156] Hyvinvoinnista ja tasa-arvosta yhteiskuntapolitiikan yleisinä tavoitteina / Takala 17.1.1974.
[157] Jyränki 1977.
[158] Samansuuntainen kehitys näkyy poliisiasioita käsittelevissä komiteoissa. Varhaisemmat komiteat olivat hyvin pitkälti poliisin sisäisiä, kun taas toista äärimuotoa edusti parlamentaarinen poliisikomitea. Poliisikomiteoiden kokoonpanosta ks. Kostiainen 2018a, s. 341–343.
[159] Presidentti Kekkosen haastattelua käsitellään alaluvussa 2.3.2.4.

omaksi valmistelutyöksi keskustelu ei ollut enää aivan yhtä kärkevää kuin alkuaikoina. On kuitenkin todettava, että arkistomateriaalien antama kuva saattaa olla jossakin määrin vinoutunut, sillä ei ole tietoa, missä määrin esimerkiksi työjaostosta on annettu suoria ohjeita muistioiden kirjoittamiseen. Joka tapauksessa muistioiden ja luonnosten kirjoittaminen antoi laatijoilleen merkittävää muotoilu- ja valmisteluvaltaa, mikä näkyi siinä, että joistakin osioista laadittiin useita kilpailevia versioita, jotka oli rakennettu täysin eri tavoilla.

Kivivuori itse pitää Patrik Törnuddin ja Inkeri Anttilan osallistumista komiteaan merkittävänä, sillä heillä oli tehtävään korkein mahdollinen asiantuntemus. Näin heidän näkemyksillään oli erittäin suuri merkitys. Kivivuori pitää myös sihteerivalintoja onnistuneina, sillä Jan Törnqvistiä hän kuvaa erittäin asialliseksi ja lojaaliksi henkilöksi ja Hannu Takalaa erittäin luovaksi henkilöksi, jolla oli välillä myös ”yltiöyksilöllisiä ajatuksia”.[160] Hannu Takala nimeää komitean voimahahmoiksi Antti Kivivuoren sekä parivaljakon Patrik Törnudd ja Inkeri Anttila. Anttila oli Takalan mukaan ”uuden kriminaalipolitiikan henkilöitymä”. ”Rikosoikeuden yötyöryhmineen ja Pohjoismaisine kesäakatemioineen hän oli keulahahmo tuolloin vaikuttaneelle ’yleisedistykselliselle liikkeelle’, joka sittemmin hajosi Tandem-tutkimuksen rahoituskiistoihin”, Takala kertoo. Patrik Törnudd puolestaan toimi Takalan mukaan ”Anttilan välityksellä”, ja hänen vaikutuksensa näkyi ennen kaikkea uuden rikoslain runkohahmotelmassa, joka tuli vaikuttamaan rikosoikeusuudistuksen jatkotyöhön enemmän kuin itse mietintö, vaikka siitä käytiin huomattavasti muita osioita vähemmän keskusteluita komiteassa. Neljänneksi merkittäväksi henkilöksi Takala mainitsee Klaus Mäkelän. Mäkelä oli Takalan mukaan ”monissa tuon ajan uudistuksissa ja liikkeissä toiminut tutkija ja ajattelija, jota Antti Kivivuori erityisesti arvosti, vaikka heillä oli kiinnostavia näkemyseroja”.[161]

Kivivuori pitää komitean henkeä hyvänä ja näkee arvokkaana, että jäsenillä oli mahdollisuus esittää mietintöön eriäviä mielipiteitä. Hän huomauttaa myös, että komiteassa ei kertaakaan esiintynyt puoluesidonnaista kannanmuodostusta siten, että esimerkiksi sosialidemokraattiset edustajat esittäisivät jotakin tiettyä muotoilua. Kivivuori ei myöskään muista, että hän olisi koskaan riitautunut kenenkään komitean jäsenen kanssa tai että komiteassa olisi esitetty henkilöön menevää kritiikkiä. Patrik Törnuddista hän muistelee hieman huvittuneena, että tämä pyrki muotoilemaan jopa muiden komitean jäsenten tekemiä eriäviä mielipiteitä. Toisaalta Kivivuori koki, että kaikki eivät olleet yhtä sitoutuneita komitean työhön. Esimerkiksi hän muistelee, että Raimo Blom olisi jossakin vaiheessa ollut eroamassa komiteasta. Kivivuori pohtii, että Blom saattoi kokea jääneensä ulkopuoliseksi komiteassa, mitä pitkä matka komitean

[160] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[161] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

kokouksiin Tampereelta vahvisti.[162] Komitean arkistoaineisto antaa kuitenkin komitean työskentelystä vähemmän sopuisan kuvan kuin Kivivuori, ja myös Hannu Takala muistelee, että komiteassa olisi ollut suuriakin ristiriitoja sen jälkeen, kun yleisedistyksellinen rintama oli hajonnut TANDEM-projektin rahoituksesta syntyneisiin erimielisyyksiin.[163]

Esittelen lopuksi vielä tarkemmin komitean keskeisimmät jäsenet sekä heidän toimintansa oikeustieteen sekä kriminaalipolitiikan parissa ja analysoin heidän suhtautumistaan muutokseen. Tarkoituksenani on antaa yleiskuva komitean toimijoista, sillä monet näistä toimijoista osallistuivat useaan keskeiseen keskusteluun jo 1960-luvun aikana. Siksi heidän esittelynsä on paikallaan jo ennen kuin tarkastelen lähemmin komitean työskentelyä. 1960-luvun osalta erityisesti Inkeri Anttilan ja Patrik Törnuddin merkitystä suomalaisen kriminaalipolitiikan murrokselle käsitellään vielä tarkemmin tämän osan toisessa alaluvussa.

2.2.1 Komitean jäsenten suhtautuminen muutokseen

Jäljempänä olevassa taulukossa olen hahmotellut komitean rooleja erityisesti suhteessa säilyttämiseen ja uudistamiseen. Komitea oli lähtökohdiltaan uudistusmielinen, sillä sen keskeinen tehtävä oli valmistella uudistusta. Kaksi keskeisintä ryhmää olenkin nimennyt voimakkaiksi uudistajiksi sekä maltillisemmiksi uudistajiksi eli reformisteiksi. Muut ryhmät olen nimennyt passiivisemmiksi jäseniksi ja skeptikoiksi. Osan jäsenistä olen sijoittanut näiden ryhmien välimaastoon.

Voimakkaisiin uudistajiin kuului ainakin puheenjohtaja Kivivuori, joka halusi tehdä selvää pesäeroa vanhaan rikosoikeuteen ja joka teki hyvin paljon esityksiä. Maltillisiin tai pragmaattisiin uudistajiin eli reformisteihin puolestaan kuuluivat ainakin Patrik Törnudd ja Inkeri Anttila. Törnudd käytti paljon aikaa komitean kantojen lieventämiseen ja sen varmistamiseen, että tekstissä korostettaisiin myös olemassa olevan rikosoikeudellisen järjestelmän merkitystä uudistusten pohjana. Anttila oli vähemmän äänessä, mutta hänkään ei selvästi halunnut tehdä täydellistä erontekoa menneeseen.

Näiden kahden uudistusta ajavan pääryhmän molemmilla puolilla olivat toisaalta passiivisemmat jäsenet sekä skeptikot. Komiteassa ei ollut konservatiiveja siinä mielessä, että kukaan olisi vastustanut rikosoikeusuudistusta.[164] Sen

[162] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[163] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.
[164] Siinä mielessä komitean kokoonpano oli vastaava kuin valtiosääntöuudistuskomiteassa, jossa edustettuna oli vasemmistoa ja maltillista tai liberaalia oikeistoa. Ks. Okkonen 2019, s. 298.

sijaan ryhmässä oli vähemmän aktiivisia jäseniä, jotka eivät välttämättä olleet kovin innostuneita kaikkein dynaamisimmista muutosehdotuksista mutta jotka eivät myöskään vastustaneet uudistuksia sinänsä. Näihin olen lukenut Mikko Kämäräisen ja Juha Vikatmaan. Tosin on huomattava, että Vikatmaa menehtyi traagisesti oman käden kautta kesken komitean toimikauden vuonna 1974 ja että hän osallistui vain neljään kokoukseen, kuten aiemmin on tuotu esiin.[165] Täten hänen suhtautumisestaan on vaikea päätellä mitään aineiston perusteella. Olen lukenut myös Olavi Heinosen tähän ryhmään, vaikka hänet voisi mahdollisesti sijoittaa myös reformistien ryhmään tai johonkin reformistien ja voimakkaiden uudistajien välimaastoon. Tämä sijoitus on seurausta siitä, että Heinonen ei ollut komiteassa kovin isossa roolissa.

Olen luokitellut reformistien ja voimakkaiden uudistajien välimaastoon Klaus Mäkelän, jonka sosiologinen lähestymistapa oli usein kriittinen suhteessa Kivivuoren uudistusehdotuksiin, toisaalta hän oli jossakin määrin suopeampi yhteiskuntasuunnittelunäkemyksille kuin Törnudd ja Anttila. Lisäksi olen luokitellut tähän ryhmään Jan Törnqvistin. Törnqvist ei ollut kokouksissa lainkaan äänessä, mutta hänen laatimiensa elämänaluemuistioiden perusteella hänet voi sijoittaa jonnekin voimakkaiden uudistajien ja reformistien väliin.

Oman ryhmänsä muodostaa Raimo Blom, jolla oli selvästi vaikeuksia suhtautua koko uudistukseen. Koska hän oli lähtökohtaisesti skeptinen koko järjestelmää kohtaan, suhtautuminen rikosoikeusjärjestelmään reformien työkaluna oli vaikeaa. Hänellä oli runsaasti marxilaista analyysia tuotavaksi järjestelmää yleisesti käsittelevään osaan, mutta yksityiskohtaisiin uudistuksiin hän ei ottanut juuri kantaa.[166] Olen nimennyt hänen edustamansa ryhmän skeptikoiksi.

Komitean kaksi ehdotonta voimahahmoa olivat Kivivuori ja Törnudd, jotka ottivat usein yhteen eriävine näkemyksineen. Puheenjohtajana Kivivuori otti usein sovittelevan kannan, mutta piti myös oman päänsä, kun niin katsoi parhaaksi. Kokonaisuutena komitea oli puheenjohtajaansa maltillisempi tai konservatiivisempi. Kolmas voimahahmo oli Hannu Takala, joka ei aina voimakkaasti ilmaissut kantojaan komitean kokouksissa mutta jonka kirjoittamia erityisesti useat alkuvaiheen, radikaaleiksikin luonnehdittavat, versiot olivat. Näissä versioissa korostettiin yhteiskuntaluokkien merkitystä rikosoikeuden näkökulmasta. Tämän perusteella olen luokitellut Takalan voimakkaiden uudistajien ja skeptikoiden väliin.

Komitean jäsenten suhtautumista muuttaminen–säilyttäminen-akselilla on tarkasteltu oheisessa taulukossa. Mietinnön kirjoittamisen kannalta tärkeimmät hahmot on lihavoitu. Muuttaminen–säilyttäminen-ulottuvuus heijasti jossakin

[165] Vikatmaa osallistui vuoden 1974 aikana kokouksiin 7.5., 14.5., 30.10. ja 13.11.

[166] Salojärvi on huomauttanut, että marxilaisiin oikeustutkijoihin kohdistettiin usein Pohjoismaissa kritiikkiä siitä, että he kyllä kritisoivat järjestelmää yleisesti mutta heillä ei ollut tarjota konkreettisia ratkaisuja oikeudellisiin ongelmiin. Ks. Salojärvi 2013, s. 240–241.

määrin myös komitean jakautumista oikeisto–vasemmisto-akselilla: vasemmisto yleensä vaati uudistuksia, radikaaleimmat olivat jopa hylkäämässä koko järjestelmää. Liberaali keskusta oli mukana uudistusrintamassa, kun taas oikeisto oli joko maltillisemmin mukana tai vastusti uudistuksia. Komitean sisällä varsinaisia uudistusvastaisia ei kuitenkaan ollut.

Varmin jaotteluista olen Törnuddin, Anttilan, Kivivuoren ja Blomin osalta. Helminen, Kämäräinen ja Vikatmaa eivät olleet komiteassa niin paljon äänessä, että heidän suhtautumisestaan voisi tehdä aivan varmoja päätelmiä. Helminen oli kuitenkin melko aktiivinen runkosuunnitelman käsittelyssä ja teki eriäviä mielipiteitä yhdessä Anttilan ja Törnuddin kanssa, ja siksi olen päätynyt luokittelemaan hänet reformisteihin.

Taulukko. Komitean jäsenten asemoituminen muuttaminen–säilyttäminen-akselilla

Passiivisemmat jäsenet	Reformistit	Voimakkaat uudistajat	Skeptikot
	Patrik Törnudd	**Antti Kivivuori**	
	Jan Törnqvist Klaus Mäkelä	**Hannu Takala**	
	Inkeri Anttila Klaus Helminen		Raimo Blom
Mikko Kämäräinen Juha Vikatmaa Olavi Heinonen			

Tekemäni jaottelu saa tukea Juhana Salojärven kriittistä ja vaihtoehtoista oikeustutkimusta koskevasta väitöskirjatutkimuksesta. Salojärvi kutsuu kriittisen oikeustutkimuksen ydintä nimellä ”critical legal scholarship”, jonka olen suomentanut kriittiseksi oikeustutkimukseksi, ja sen reunoilla olevia maltillisempia kriitikkoja nimellä ”alternative legal scholarship”, jonka olen suomentanut vaihtoehtoiseksi oikeustutkimukseksi. Nämä suuntaukset erotti toisistaan radikaalius: kriittisen suuntauksen edustajat eivät tyytyneet muuttamaan pintatason yksityiskohtia vaan tähtäsivät koko oikeusjärjestelmän perustavien rakenteiden murtamiseen.[167] Vaihtoehtoiset tutkijat olivat puolestaan pikemminkin reformisteja kuin ”vallankumouksellisia”: tutkijat ajoivat uudistuksia ja kannattivat yhteiskuntatieteellisiä menetelmiä mutta eivät olleet täysin hylkäämässä

[167] Salojärvi 2013, s. 8–10.

olemassa olevaa oikeusjärjestelmää. Salojärven mukaan vaihtoehtoisen rikosoikeustutkimuksen edustajilla oli huomattava asema komiteassa, mikä myös näkyi sen työskentelyssä.

Anttila ja Törnudd on Salojärven tutkimuksessa luokiteltu vaihtoehtoisen oikeustutkimuksen edustajiksi ja Kivivuori ja Blom sekä vaihtoehtoisiksi että kriittisiksi. Blom oli Salojärven mukaan komitean radikaalein jäsen. Törnudd ja Mäkelä olivat sosiologeja, joilla oli Salojärven mukaan vaihtoehtoisia näkemyksiä oikeustieteestä.[168] Takalaa ei ole Salojärven tutkimuksessa luokiteltu, mutta hän kirjoitti Eero Backmanin kanssa komiteanmietinnöstä kriittisen artikkelin, jossa he kritisoivat komiteaa erityisesti historiallisen ja sosiaalisen kontekstin väheksymisestä.[169] Tästäkin voidaan päätellä, että hän edusti komitean kriittisempää tai radikaalimpaa siipeä.

Seuraavassa on esitelty komitean keskeisimmät jäsenet yksityiskohtaisemmin ryhmiteltyinä edellä mainittuihin kategorioihin.

2.2.2 Voimakkaat uudistajat

2.2.2.1 Antti Kivivuori

Antti Kivivuori (s. 1940) oli komitean puheenjohtajana keskeinen ja vaikutusvaltainen henkilö. Hän oli myös polarisoiva hahmo: kuten aiemmin on tullut ilmi, Juhana Salojärvi on luokitellut Kivivuoren kriittisten oikeustutkijoiden ydinryhmään.

Kivivuoren väitöskirja Suomen vahingonkorvauslainsäädännön kehityksestä käynnisti keskustelun suomalaisten oikeustieteilijöiden keskuudessa. Kivivuoren mukaan perinteinen suomalaisen oikeustieteen tutkimuskysymys, eli mikä oli oikea vallitsevan oikeuden mukainen ratkaisu kulloiseenkin käsillä olevaan oikeusongelmaan, ei ollut mielekäs tutkimuksellinen kysymys. Oikeuden tarkoituksena oli kontrolloida ihmisten käyttäytymistä, joten merkitykselliset kysymykset liittyivät oikeudellisen käyttäytymisen selittämiseen ja oikeuden tavoitteiden, funktioiden ja seurausten tarkasteluun. Väitöskirjan päämääränä oli lainsäätäjän käyttäytymisen selittäminen.[170] Salojärven mukaan Kivivuoren väitöskirja oli behavioristisen ja poliittisen oikeustutkimuksen lähtölaukaus Suomessa. Kivivuoren merkittävimmät vaikutteet tulivat filosofiasta ja erityisesti suomalaisen analyyttisen filosofian edustajalta Georg Henrik von Wrightiltä.[171] Kivivuoren tutkimusta voi luonnehtia myös sovellukseksi pohjoismaisesta oikeusrealismista: kun yleensä oikeusrealismissa oltiin kiinnostuneita

[168] Salojärvi 2013, s. 300, 302, 308, 310–312.
[169] Backman – Takala 1977.
[170] Kivivuori 1969.
[171] Salojärvi 2013, s. 260–261.

tuomarin käyttäytymisen selittämisestä, Kivivuori pyrki rakentamaan teoriaa lainsäätäjän käyttäytymisestä.

Melander on arvellut, että Kivivuoren näkemys oikeustieteen tehtävästä lainsäätäjän käyttäytymisen selittäjänä näkyi myös rikosoikeuskomitean mietinnössä: komitean näkemykset rikosoikeudellisen järjestelmän kytkemisestä yleisiin yhteiskuntapoliittisiin tavoitteisiin, näitä tavoitteita haittaavan käyttäytymisen määrittely ja ajattelun jokseenkin suora siirtäminen myös elämänalueittaiseen tarkasteluun ovat Melanderin mukaan kuvaus tai ainakin yritys kuvaukseksi rikosoikeudellisen järjestelmän toimintaprosessista.[172]

Vuonna 1971 Kivivuori julkaisi pamfletin ”Politische Rechtswissenschaft” (poliittinen oikeustiede), jossa hän kehitti edelleen väitöskirjassaan aloittamaansa teoreettista ajattelua. Koska oikeus oli ihmisten käyttäytymiseen vaikuttamaan pyrkivää inhimillistä toimintaa, oli tärkeää tutkia oikeuden alkuperää ja vaikutuksia. Erityisen tärkeää oli tarkastella yhteyksiä oikeuden ja politiikan välillä, sillä ihmiset tavoittelivat materiaalista hyötyä. Ihmisiä tarkasteltiin yksilötason sijaan yhteiskuntaluokkien osina. Kivivuori korosti myös, että oikeustiedettä ei voinut erottaa yhteiskuntatieteistä. Salojärven mukaan pamfletti oli yhdistelmä poliittis-behavioristista, yhteiskuntatieteellistä ja kriittistä lähestymistapaa. Vaikka tekstissä ei viitattukaan suoraan Marxin ajatuksiin, siinä korostettiin luokan merkitystä sekä oikeutta yhteiskuntaluokkien välisen konfliktin välittäjänä. Salojärven mukaan Kivivuoren ajattelu ei ollut suoranaisesti marxilaista, mutta se edusti 1970-luvun alun kriittisen oikeustieteen vasemmistolaista poliittista retoriikkaa. Tämän lisäksi tarkastelussa korostettiin materiaalista, tosiasiallista tasa-arvoa ja teleologista lähestymistapaa lainsäädäntöön. Salojärven mukaan Kivivuoren teoria teki tästä yhden ajan aktiivisimmista ja innovatiivisimmista oikeudellisten debattien osallistujista.[173]

Kivivuori oli myös yhteiskunnallisesti aktiivinen, sillä hän muistelee olleensa esimerkiksi oikeustieteen assistenttikunnassa aktiivisimpana vaatimassa niin sanottua mies ja ääni -periaatetta yliopiston hallintoon, jossa jokaisella yliopistoyhteisön jäsenellä olisi ollut yksi ääni vaaleissa. Uudistus olisi kasvattanut merkittävästi opiskelijoiden vaikutusvaltaa. Kivivuori oli myös useammassa sosialidemokraattisen puolueen ohjelmia valmistelevassa työryhmässä, tosin hän ei muista, oliko hän mukana valmistelemassa puolueen kriminaalipoliittista ohjelmaa.[174]

Kivivuori oli komitean työskentelyn aikana oikeusministeriön lainvalmisteluosaston tuore päällikkö. Tätä ennen hän oli hoitanut siviilioikeuden assistentuuria ja apulaisprofessuuria. Kivivuori oli tullut lainvalmistelun pariin, kun eräässä Keijo Liinamaan tulopoliittisessa sopimuksessa oli sovittu, että

[172] Melander 2008, s. 85.
[173] Salojärvi 2013, s. 271.
[174] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen. Sosialidemokraattista ohjelmatyötä käsitellään tarkemmin alaluvussa 2.3.4.3.

vuokralaisen asemaa parannetaan, ja Kivivuori pyydettiin vastaväitelleenä oikeustieteen tohtorina mukaan toimikuntaan.[175]

Antti Kivivuori muistelee, että hänen nimittämisensä oikeusministeriön lainsäädäntöosastolle marraskuussa 1971 ja sitä kautta rikosoikeuskomitean puheenjohtajaksi ei ollut itsestäänselvyys vaan pikemminkin ”kova ottelu”. Nimittämiseen vaikuttivat ajan poliittiset intohimot, ja keskeisenä tekijänä Kivivuoren nimittämisessä oli hänen mukaansa osallistuminen presidentin 70-vuotissyntymäpäivähaastattelun kysymyksiin annettujen vastausten laatimiseen yhdessä presidentin, Lars D. Erikssonin, Raimo Blomin ja Olavi Heinosen kanssa. Varsinaisen haastattelun ja kysymysten valmistelun toteuttivat Aulis Aarnio, Matti Savolainen ja Ilmari Ojanen. Haastattelussa presidentti moitti oikeuslaitosta vanhoilliseksi ja katsoi, että rikosoikeusjärjestelmä toteutti sääty-yhteiskunnan arvostuksia. Kyseinen haastattelu nostatti Kivivuoren mukaan suoranaisen myrskyn.[176]

Kivivuoren mukaan ajatus hänen nimittämisestään virkaan oli joko Jacob Södermanin tai Jyrki Talan. Kivivuori ei siis omien sanojensa mukaan itse hakenut tehtävää, vaan häntä pyydettiin siihen syyskuussa 1971. Vallassa oli heinäkuusta 1970 lokakuuhun 1971 asti Ahti Karjalaisen toinen, keskustavetoinen enemmistöhallitus, jossa sosialidemokraattien Jacob Söderman oli lokakuun 1971 oikeusministerinä ja marraskuun 1971 sisäasiainministerinä, ja tämän jälkeen lokakuun 1971 lopusta helmikuun 1972 alkuun Teuvo Auran toinen virkamieshallitus, jossa K. J. Lång oli oikeusministerinä.[177] Lars D. Eriksson muistelee haastattelussa, että Kivivuoren nimittämisidea syntyi hänen kotinsa sohvalla Jacob Södermanin kanssa keskusteltaessa. Kaksikko halusi saada aikaan lainsäädännöllisiä uudistuksia ja arveli, että Kivivuoren johdolla niitä syntyisi.[178]

Kun oikeusministeriön kansliapäälliköksi nimitettiin silloinen lainsäädäntöosaston päällikkö Kai Korte, asetti oikeusministeri Jacob Söderman Kortteen nimityksen ehdoksi Antti Kivivuoren nimittämisen tämän tilalle uudeksi osastopäälliköksi. Uusi kansliapäällikkö Korte piti Kivivuorta tämän tulkinnan mukaan ”pahana radikaalina” ja olisi mieluummin nähnyt jonkun apulaisosastopäälliköistä seuraajanaan. Kivivuoren mukaan eduskunnan oikeusasiamies Kaarlo Ståhlberg tuli istuntoon ja kyseenalaisti tämän pätevyyden, vaikka Söderman oli etukäteen tiedustellut oikeuskansleri Risto Leskiseltä Kivivuoren pätevyydestä ja vaikka kansleri vahvisti asian myös valtioneuvoston istunnossa. Tässä vaiheessa Kivivuori oli oikeustieteen tohtori ja siviilioikeuden

[175] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[176] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen. Ks. myös Kivivuori 2003. Presidentin syntymäpäivähaastattelusta ks. Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970.
[177] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen. Ks. myös valtioneuvosto.fi-sivusto.
[178] Lars D. Erikssonin haastattelu 11.10.2022. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

apulaisprofessori, joka oli ollut pääkirjoittajana huoneenvuokralakia koskevassa mietinnössä. ”Et siinä on kaks maan ylintä lainvalvojaa siellä keskustelemassa minun pätevyydestäni”, Kivivuori nauraa.[179]

Hallitus ehti kuitenkin kaatua ennen kuin lopullinen päätös nimittämisestä syntyi. Söderman nimittikin Kivivuoren ensin kolmen kuukauden virantoimitusmääräyksellä. Seuraavan, Teuvo Auran virkamieshallituksen aikana presidentti Kekkonen puuttui asiaan ja Kivivuori nimitettiin määräaikaiseen virkaan. Kivivuori alkoi määrätietoisesti ajaa läpi uudistuksia, ja hän mainitseekin esimerkiksi esittäneensä määräajat kahdeksalle tai yhdeksälle käynnissä olevalle komitealle, joista osa oli toiminut kymmenenkin vuotta saamatta aikaan mietintöä. Kivivuori käynnisti myös kuluttajansuojan uudistuksen, josta Kivivuori linjasi, että kuluttajansuojaa koskevat säännökset kootaan yhteen lakiin. Kivivuori vastasi suurelta osin kyseisen lain valmistelusta, ja ministeriöstä valmistunut esitys julkaistiin hänen nimellään[180]. Kivivuori muistelee uudistaneensa myös lainvalmistelukunnan pätevyysvaatimuksia niin, että niissä ei enää vaadittu nimenomaan oikeustieteellistä tutkintoa vaan esimerkiksi yhteiskuntatieteellinen tutkinto kelpasi. Lainvalmisteluosaston voimakas uudistustahti sai osakseen arvostelua erityisesti konservatiivisen oikeiston taholta, ja Kivivuori muistelee esimerkiksi kristillisdemokraattisen hovioikeudenneuvos Paavo Hiltusen nimittäneen hänen johtamaansa lainvalmisteluosastoa ”punaiseksi lakipajaksi”. Ilmeisesti poliittiset intohimot ja Kivivuoren nimityksen kohtaama kritiikki vaikuttivat siihen, että komitea pyrki mahdollisimman monipuoliseen arvomaailmojen edustukseen ja että sen parissa oltiin jatkuvasti huolissaan siitä, millainen komitean työskentelyn vastaanotto olisi mediassa. Niin sanotun vanhan arvomaailman säilyttäjiä tai konservatiivista ”kansallisoikeistoa” ei komiteassa kuitenkaan ollut.[181]

Takalan mukaan Kivivuoren nimitys lainvalmisteluosaston päälliköksi sai osakseen kritiikkiä osin sen takia, että Kivivuoren oma ala ei ollut rikosoikeus vaan siviilioikeus. Tämä toisaalta mahdollisti sen, että komitea ei heti juuttunut perinteisiin rikosoikeuden kysymyksiin vaan lähti tarkastelemaan uudistusta uudesta kulmasta, elämänalueista käsin.[182]

Kivivuorella oli komitean työskentelyn aikana kädet täynnä töitä. Hän muistelee ajanjaksoa seuraavasti:

> Asioita oli kuitenkin [rikosoikeuskomiteassa] niin jumalattoman paljon, sitten samaan aikaan oli tämä kuluttajansuoja, jossa mä olin myöskin aktiivinen kirjoittaja, kun se oli siviilioikeuden puolen asioita, virhevastuutta ja vahingon-

[179] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[180] Kivivuori 1974.
[181] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijan hallussa / Kostiainen. Kansallisoikeiston kasitteesta ks. Okkonen 2019..
[182] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähkopostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

korvausvastuuta ja tämmöisiä. Niin tota, se vei kans henkilökohtaista aikaa puhumattakaan, että lainvalmisteluosaston päällikkö, kun lakilausuntojakin oli koko ajan niin kuin solkenaan tulee, et kaikki, kyllä se mieletön työmäärä oli, niin kauan, kun se sit muuttui vähän, kun vaihtui ministeri sitten -78.[183]

2.2.2.2 Hannu Takala

Hannu Takala oli komitean tutkimussihteeri kesään 1974 saakka. Hän oli opiskellut pääaineenaan rikos- ja prosessioikeutta ja tehnyt sosiologian ja menetelmäopintoja valtiotieteellisessä. Komitean työskentelyn aikaan Takala oli oikeusministeriön lainvalmisteluosastolla lainsäädäntöneuvoksena. Takala oli ennen rikosoikeuskomiteaa työskennellyt kriminaalihuoltokomitean sihteerinä ja muistelee, että komitean mietintöä pidettiin tärkeänä ”uuden kriminaalipolitiikan avauksena”, joka osaltaan johti rikosoikeuskomitean perustamiseen.[184]

Takala kirjoitti komitean sihteerinä runsaasti muistioita, jotka muodostivat usein jonkinlaisen pohjan tai rungon mietintöön tuleville luvuille, vaikka niiden sisältö muuttuikin usein hyvin paljon erityisesti Patrik Törnuddin vaikutuksesta. Takala oli selvästi komitean vasemmistolaisimpia henkilöitä ja ajoi komitean sisällä ehkä voimallisimmin seurausvastuun korvaamista vaarantamisvastuulla. Toisaalta Takala itse muistelee, että vaarantamisvastuun korostaminen olisi tullut komiteaan Törnuddin kautta[185].

Takala muistelee, että vasemmistolaisuus myös vaikutti hänen kohteluunsa oikeusministeriön sisällä: ”Rikoslakiprojekti miehitettiin sittemmin komitean vähemmistöä (oikeistoa) edustaneilla. Jatkovalmisteluun kelpuutettiin vain poliittisen seulan läpäisseet asiat.” Takalan mukaan hänet itsensäkin oltiin jättämässä pois koko rikoslakiprojektista, mutta ilmeisesti Paavo Nikula puuttui asiaan ja hänet nimitettiin projektipäälliköksi, tosin hän ei omien sanojensa mukaan päässyt haluamiinsa työryhmiin: ”Vanhojen sääntöjen mukaan komitean asetti valtioneuvosto, toimikunnan ministeriö ja työryhmistä, jollainen rikoslakiprojekti oli, ei ollut sääntöjä, jos oikein muistan. [– –] Rikoslakiprojektin toimeksianto ja kokoonpano olivat oikeusministeriön sisäistä päätöksentekoa. Muistaakseni projektista päätti ministeri Taxell, mutta Paavo Nikula oli juuri tullut ministeriksi kun oikeusministeriössä päätettiin, ketkä lainvalmisteluosaston virkamiehet osallistuvat työhön nk. projektipäällikköinä. Antti Kivivuori käsittääkseni syrjäytettiin ja hänen hengenheimolaisiaan, jollaisena minua arvattavasti pidettiin, ei projektiin kelpuutettu, kunnes Nikula puuttui asiaan.”[186]

---

[183] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[184] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

[185] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

[186] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

2.2.3 Reformistit

2.2.3.1 Patrik Törnudd

Kriminologi Patrik Törnudd (s. 1935) työskenteli ensin Alkoholipoliittisessa tutkimuslaitoksessa, ja Kriminologisen tutkimuslaitoksen perustamisen yhteydessä hän siirtyi sinne ainoaksi päätoimiseksi tutkijaksi vuonna 1963. Myöhemmin tutkimuslaitoksen nimi muuttui Oikeuspoliittiseksi tutkimuslaitokseksi, jonka johtajan paikalle Törnudd nimitettiin Inkeri Anttilan seuraajaksi vuonna 1980.

Törnudd oli Inkeri Anttilan työpari, ja kaksikko julkaisi yhdessä lukuisia kirjoituksia ja oppikirjoja. Törnuddin kollegat Raimo Lahti ja Tapio Lappi-Seppälä pitivät Törnuddin panosta merkittävänä erityisesti kriminologian teorian ja tieteellisen kriminaalipolitiikan kehittelemisessä sekä rikoslainsäädännön uudistamisessa.[187]

Patrik Törnuddia voidaan komitean aineistojen pohjalta luonnehtia sosiaaliliberaaliksi suunnitteluoptimistiksi, mutta myös hyvin pragmaattiseksi – toisinaan jopa kyyniseksi – henkilöksi. Liberaali Törnudd oli jo opiskeluaikanaan, jolloin hän oli aktiivinen opiskelijapolitiikassa.[188] Voidaan sanoa, että Törnuddin ja Anttilan ”humaanissa ja rationaalisessa” ajattelussa sosiaaliliberaali suunnitteluinstrumentalismi yhdistyi uusklassiseen valistushenkiseen rikosoikeuteen.

Patrik Törnudd oli komitean työskentelyn keskeisimpiä henkilöitä. Jan Törnqvist luonnehti Törnuddia komitean ”ideologiseksi voimahahmoksi”. Törnqvistin mukaan Törnudd oli hyvin idearikas ja esimerkiksi loi rikosoikeuden laudatur-työssään rikoslakiprojektissa sittemmin omaksutun tavan kirjoittaa kvalifioidut rikostunnusmerkistöt.[189] Antti Kivivuoren mukaan rikosoikeuskomitean työskentely oli Törnuddille elämän tärkein sisältö ja rikoslainsäädännön uudistaminen ”henki ja elämä”.[190] Olavi Heinosen näkemys Törnuddin ansioista oli jossakin määrin negatiivisempi: Heinonen huomauttaa, että Törnuddilla ei ollut juuri kokemusta lainvalmistelusta ja lainkirjoittamisesta.

---

[187] Lahti – Lappi-Seppälä, ”Muistokirjoitus: Patrik Törnudd (1935–2015)”. Helsingin Sanomat 14.12.2015.

[188] Törnudd oli muun muassa Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan hallituksen jäsen ruotsinkielisen Nylands Nation -osakunnan edustajana loppuvuoden 1958. Vuonna 1960 hän vastasi Ylioppilaslehdessä ”ylioppilasjohtajille” tehtyyn kyselyyn siitä, voiko pasifisti olla isänmaallinen. Yhdessä muiden vastaajien kanssa Törnudd oli sitä mieltä, että rauhan eteen oli tehtävä työtä ja että pasifisteja tarvittiin yhteiskunnassa mielipiteenmuokkaajina, eräänlaisina keskustelunherättäjinä. Hän oli mukana myös Suomen ylioppilaskuntien liiton (SYL:n) nimittämässä toimikunnassa, joka pohti Suomen merkitystä kansainvälisessä politiikassa. Toimikunta katsoi, että pienten puolueettomien maiden oli tehtävä työtä kolmannen maailman ns. takapajuisten alikehittyneiden maiden kansallisen heräämisen edistämiseksi ja otettava asiassa aktiivinen rooli puhtaan passiivisen suurvaltojen reaalipoliittisen myötäilyn sijaan. Ks. Kolbe 1996, s. 31–32, 69, 575.

[189] Puhelinkeskustelu Jan Törnqvistin kanssa 1.6.2022. / Kostiainen.

[190] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

Heinosen mielestä Törnudd oli hyvä ideoija muttei ehkä niin hyvä toteuttaja. Tämä näkyi Heinosen mielestä siinä, että uuden rikoslain runkosuunnitelmasta ei tullut niin mietitty ja kokonaisvaltainen kuin siitä olisi voinut tulla.[191]

Hannu Takala luonnehti Patrik Törnuddia seuraavasti: ”Luulen, että vaarantamisvastuun korostus tuli komiteaan juuri hänen ajattelustaan (Inkeri oli tästä kyllä kirjoittanut, mutta luulen Patrikin olleen paljonkin Inkerin haamukirjoittaja). Patrikilla oli tapana muotoilla kysymys näin: Onko oikein, että humalassa ajava, joka sattumalta välttää onnettomuuden, jää rankaisematta? Saattaa olla, että juuri rattijuopumus, joka tuolloin oli alituisesti suurimpia rikollisuusongelmia, johdatti Patrikin ajattelua. [– –] Patrik oli luja sihteeri. Kun työvaliokunta tai komitea arvosteli jotakin hänen ehdotustaan, hän toi käsiteltäväksi uuden version, jossa esitettiin arvostelijoiden kanta ja tämän vasta-argumentit.”[192]

Rikosoikeuskomitean jälkeen Törnudd osallistui keskeisenä toimijana myös oikeusministeriön sisällä toimineeseen rikoslakiprojektiin. Lahti ja Lappi-Seppälä muistelivat Törnuddin keskeisen tavoitteen, vankeusuhkaisten kriminalisointien keskittämisen rikoslakiin, juontuneen siitä, että näin voitaisiin ”jarruttaa yli-innokkaiden populistien esittämiä erillishankkeita”.[193]

2.2.3.2 Inkeri Anttila

Rikosoikeuden professori Inkeri Anttilaa (s. 1916) on pidetty komitean jäsenistä ehkä merkittävimpänä suomalaisen rikosoikeuden uudistamisen kannalta. Hänelle on tehty useita juhlakirjoja ja hänet mainitaan yleensä keskeisimpänä suomalaisen ”humaanin ja rationaalisen” kriminaalipolitiikan muotoilijana.[194] Siksi onkin ollut jokseenkin yllättävää havaita, miten pieneltä Anttilan rooli näyttää komitean jälkeensä jättämää aineistoa tarkasteltaessa. Hän ei laatinut muistioita eikä ollut yhtä paljon äänessä komitean kokouksissa kuin voimahahmot Kivivuori ja Törnudd. Toisaalta on mahdollista, että hän omaksui komiteassa enemmän valvovan taustavaikuttajan roolin. Tätä valvonnallista roolia tukisi se, että Anttila oli 1970-luvulla jäsenenä useammassa komiteassa

[191] Olavi Heinosen haastattelu 11.1.2023. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[192] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

[193] Lahti – Lappi-Seppälä, ”Muistokirjoitus: Patrik Törnudd (1935–2015)”. Helsingin Sanomat 14.12.2015.

[194] Anttilalle omistettuja teoksia on tehty kolme: Rikosoikeudellisia kirjoitelmia V: Sylvi Inkeri Anttilalle 29.11.1986 omistettu (Suomalainen Lakimiesyhdistys 1986), Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996 (Helsingin yliopisto 1996) ja Inkeri Anttila (1916–2013). Rikosoikeuden uudistajan ammatillinen ura ja vaikutus (Helsingin yliopisto 2016). Viimeisimmän kirjan esipuheen mukaan Anttilan kansallinen ja kansainvälinen vaikutus rikostieteiden ja kriminaalipolitiikan alueella hakee vertaistaan. Kirjan johdannossa Anttilaa luonnehditaan rationaalisen ja humaanin rikosoikeuden keskeisimmäksi kehittäjäksi sekä kriminaalipolitiikan ja rikosoikeusajattelun suunnanmuuttajaksi. Ks. Lahti 2016a ja Lahti 2016b.

ja hoiti rikosoikeuskomitean työskentelyn aikaan samanaikaisesti sekä professuuria ja tutkimuslaitoksen johtajan sivutoimista tehtävää että vuoden verran ministerin virkaa, eikä häneltä siten ehkä jäänyt aikaa muistioiden tai versioiden kirjoittamiselle. Yksi mahdollisuus on myös, että hän oli enemmän äänessä työjaoston kokouksissa, joista ei ole jäänyt kokouspöytäkirjoja.

Anttila oli Suomessa ensimmäinen lakitieteellisen tohtorintutkinnon suorittanut nainen (1946) ja myös ensimmäinen oikeustieteelliseen professuuriin nimitetty nainen (1961). Hänellä oli oikeustieteellisen tohtorintutkinnon lisäksi myös valtiotieteen kandidaatin ja lisensiaatin tutkinnot, ja lähestymistapa rikosoikeuteen oli vahvan yhteiskunnallinen, sosiologinen ja kriminologinen. Uransa alkupuolella Anttila toimi nuoria rikoksentekijöitä koskevan lainsäädännön kehittämistä varten asetetun komitean sihteerinä (1947–1950) ja vankeinhoito-osaston virkamieskoulutuksen johtajana. Rikosoikeuden professuurin (1961–1979) ohella hän hoiti useita muita tehtäviä, kuten Kriminologisen tutkimuslaitoksen sivutoimisen esimiehen ja Pohjoismaisen kriminologisen yhteistyöneuvoston jäsenen ja puheenjohtajan tehtäviä. Lisäksi Anttila oli YK:n kriminaalipoliittisen komitean jäsen ja varapuheenjohtaja vuosina 1972–1974 sekä YK:n kriminaalipoliittisen kongressin presidentti vuonna 1975.[195] Anttilalla oli siten runsaasti pohjoismaisia ja kansainvälisiä vaikutteita ja verkostoja.[196]

Vuonna 1974 Kriminologisen tutkimuslaitoksen tehtäviä laajennettiin ja laitos nimitettiin uudelleen Oikeuspoliittiseksi tutkimuslaitokseksi. Anttilasta tuli tutkimuslaitoksen päätoiminen johtaja vuoteen 1979 asti. Vuosina 1982–1986 Anttila oli ensimmäinen johtaja Suomen ja YK:n yhteisessä Euroopan kriminaalipolitiikan instituutissa (HEUNI), jonka perustaminen Suomeen oli myös hänen ansiotaan.[197] Uransa aikana Anttila istui lukuisissa aikakautensa uudistuskomiteoissa, ja siten voi sanoa, että hän vaikutti merkittävästi myös käytännön kriminaalipolitiikkaan.

Inkeri Anttilan on luonnehdittu edustaneen ”moniarvoisuutta ja liberaaliutta sanojen parhaassa merkityksessä”. Hän kokosi ympärilleen keskustelevia ihmisiä ja järjesti itse runsaasti sosiaalista kanssakäymistä myös vapaa-ajallaan. Anttilan järjestämillä epävirallisilla tapaamisilla on nähty olleen runsaasti merkitystä siinä, että eri näkemyksiä edustavat yhteiskunnallisista aiheista kiinnostuneet ihmiset kokoontuivat yhteen, tutustuivat toisiinsa, kokivat yhteenkuuluvuuden tunnetta ja keskustelivat ajankohtaisista yhteiskunnallisista teemoista.[198] Voidaan sanoa, että paitsi Anttilan omalla työskentelyllä myös hä-

[195] Lahti 2016.
[196] Esimerkiksi Anttilan 80-vuotisjuhlakirjaan kirjoitti useampi kansainvälinen kollega. Ks. Lahti 1996.
[197] Lahti 2016, s. 5–6.
[198] Ks. esim. Tiisala 1996, s. 27–30.

nen ympärilleen rakentamillaan sosiaalisilla verkostoilla on ollut suuri merkitys uudistusideoiden kehittelyssä ja edistämisessä.

2.2.4 Skeptikot

2.2.4.1 Raimo Blom

Sosiologi Raimo Blom (s. 1943) oli näkyvä hahmo erityisesti keskusteltaessa oikeuslaitoksen poliittisuudesta 1960- ja 1970-luvuilla. Hän julkaisi vuonna 1968 suomalaisten luottamusta oikeuslaitokseen käsittelevän tutkimuksen, josta hän väitteli vuonna 1970. Tutkimuksen yksi keskeisimmistä tuloksista oli, että erityisesti työväestöön kuuluvat ja työväenluokkaan samastuvat kokivat epäluottamusta oikeudenkäytön tasapuolisuuteen, kun taas koulutetut, ylempiin yhteiskuntaluokkiin ja oikeistoon samastuvat sekä ne, joilla oli vähän tai myönteisiä kokemuksia oikeuslaitoksesta, luottivat todennäköisemmin järjestelmän puolueettomuuteen.[199]

Kuten tässä luvussa jäljempänä tuodaan ilmi, Blom oli esittelemässä tutkimustaan sosialidemokraattisen Työväen sivistysliiton seminaarissa yhdessä muiden keskeisten asiantuntijoiden, kuten Inkeri Anttilan, Olavi Heinosen ja K. J. Långin, kanssa.[200] Häntä pidettiin siten tärkeänä oikeuspoliittisena keskustelijana.

Blom näyttäisi olleen komiteassa jossakin määrin ulkopuolinen, mikä saattoi puheenjohtaja Kivivuoren mukaan johtua siitä, että Tampereella asuvana Blom ei ehtinyt osallistua kokouksiin yhtä aktiivisesti kuin Helsingissä asuvat.[201] Ulkopuolisuus näkyi myös siinä, että Blom jätti komitean mietintöön runsaasti eriäviä mielipiteitä. Blomin näkemys rikosoikeudesta oli selvän marxilaisvaikutteinen: hänen puheenvuoroistaan ja eriävistä mielipiteistään näkyi se, että hän suhtautui rikosoikeusjärjestelmään hyvin skeptisesti kapitalistisen luokkasorron koneiston osasena. Tämä oli sinänsä linjassa hänen tuomioistuinlaitoksesta esittämänsä kritiikin kanssa. Varsinkin nykypäivän näkökulmasta tarkasteltuna Blomin jättämät eriävät mielipiteet asettuvat huomattavalla tavalla vastakkain mietinnössä pääosin omaksuttuun maltilliseen (sosiaali-)liberaaliin retoriikkaan nähden, mutta tarkastelemalla rikosoikeuskomitean sisäisiä keskusteluja havaitaan, että Blom ei ollut kuitenkaan aivan yksin näkemystensä kanssa. Kamppailun komitean ulospäin omaksumasta retoriikasta vain voittivat reformistisemmat tahot.

---

[199] Blom 1970, s. 53–103.

[200] Raportti Työväen Sivistysliiton kriminaalipoliittisesta seminaarista 19.–20.10.1968 / Ollikainen. HM 4. TSL, TA.

[201] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

2.2.5 Reformistien ja voimakkaiden uudistajien välimaastossa

2.2.5.1 Jan Törnqvist

Jan Törnqvist oli lainsäädäntöneuvoksena oikeusministeriössä tullessaan mukaan rikosoikeuskomiteaan. Hän oli valmistuttuaan vuonna 1966 työskennellyt asianajotoimistoissa ja siirtynyt sittemmin oikeustieteelliseen rikosoikeuden professori Bo Palmgrenin assistentiksi ja siitä tiedekuntasihteeriksi. Tämän jälkeen hän oli työskennellyt hetken aikaa vankeinhoitolaitoksessa ennen päätymistään lainvalmistelun pariin.[202]

Törnqvist ei omien sanojensa mukaan ollut rikosoikeuskomiteassa merkittävässä roolissa. Suurin rooli hänellä oli kertomansa mukaan siinä, että hän oli vastuussa yhteisövastuuta käsittelevän osion kirjoittamisesta.[203] Arkistomateriaalin perusteella hän laati myös useita alun elämänalueita käsittelevistä muistioista. Törnqvist kirjoitti myös kokousten pöytäkirjat vuosina 1974–1975. Kivivuori luonnehti Törnqvistiä asialliseksi ja äärettömän lojaaliksi henkilöksi.[204]

2.2.5.2 Klaus Mäkelä

Sosiologi Klaus Mäkelä (s. 1939) oli erityisesti suomalaisen alkoholitutkimuksen pioneeri. Kollega Keijo Rahkonen muisteli, että Mäkelässä henkilöityi niin sanottu 60-lukulaisuus sen monissa merkityksissä.[205] Mäkelällä oli runsaasti yhtymäkohtia kriminologien kanssa paitsi alkoholitutkimuksen myös sen kautta, että hän osallistui 1960-lukulaisten liikkeiden, kuten Sadankomitean ja Marraskuun liikkeen, toimintaan. Mäkelä osallistui myös useamman aikakauden uudistuskomitean työhön. Rikosoikeuskomitean lisäksi hän oli jäsenenä abortti-, avioliitto-, valtiosääntö- ja kriminaalihuoltokomiteoissa.[206]

Klaus Mäkelä edisti kollegoidensa Erik Allardtin ja Antti Eskolan tavoin yhteiskunnallista moniarvoisuutta. Hän osallistui esimerkiksi Suomen Ylioppilaskuntien Liiton koulunuudistuspäiville marraskuussa 1966 ja kyseenalaisti, voiko peruskoulu enää syöttää kaikille lapsille samanlaista yhtenäistävää maailmankatsomusta näiden poliittisista taustoista riippumatta.[207]

Mäkelä ei laatinut kovinkaan runsaasti muistioita, mutta hänen panostaan pidettiin silti arvokkaana ainakin Hannu Takalan ja Antti Kivivuoren taholta: ”Kolmas hyvin vaikutusvaltainen jäsen oli Klaus Mäkelä, monissa tuon ajan uudistuksissa ja liikkeissä toiminut tutkija ja ajattelija, jota Antti Kivivuori

[202] Puhelinkeskustelu Jan Törnqvistin kanssa 1.6.2022. / Kostiainen.
[203] Puhelinkeskustelu Jan Törnqvistin kanssa 1.6.2022. / Kostiainen.
[204] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[205] Rahkonen 2021.
[206] Jaakkola – Sulkunen, ”Muistokirjoitus: Klaus Mäkelä (1939–2013)”. Helsingin Sanomat 14.1.2014.
[207] Kolbe 1996, s. 142.

erityisesti arvosti, vaikka heillä oli kiinnostavia näkemyseroja", Hannu Takala muistelee. Takalan mukaan Kivivuori ja Mäkelä keskustelivat komiteassa runsaasti siitä, oliko rikoslaki yhteiskunnallisen muutoksen tekemisen väline vai seurausta tästä muutoksesta. Hän tulkitsee, että Kivivuori edusti näkemystä, jonka mukaan rikoslaki oli väline saada aikaan muutosta yhteiskunnassa, kun taas Mäkelä katsoi, että muutos oli jo tapahtunut ja että rikoslaki oli vain paikka tämän yhteiskunnallisen muutoksen kirjaamiseen ja kodifioimiseen. Itsensä Takala lukee Mäkelän koulukuntaan tässä asiassa. "Vaikka tällaiset keskustelut eivät näy mietinnöstä, ne osoittavat, kuinka syvällisesti pohdittiin rikosoikeudellisen järjestelmän olemusta", Takala katsoo.[208]

Antti Kivivuori puolestaan muistelee Mäkelää seuraavasti: "[– –] erityisesti Klaus Mäkelä nautti mun arvostustani, häntä pidettiin silloin, hän ei koskaan kai hakenut professuuria vissiin, mutta oli sosiologiassa yksi niin kuin Allardtin ja Littusen ja tämän veroinen niin kuin arvonannoltaan mun mielestä. Se oli hyvä ajatus vetää hänet rikosoikeuskomiteaan, että sieltä tuli erittäin paljon tärkeitä näkökohtia nimenomaan hänen suunnaltaan."[209]

2.2.6 Muut jäsenet

2.2.6.1 Olavi Heinonen

Olavi Heinonen (s. 1938) väitteli vuonna 1966, jonka jälkeen hän oli rikosoikeuden assistenttina ja apulaisprofessorina Helsingin yliopistossa. 1960-luvun lopussa Heinonen toimi myös eduskunnassa lakivaliokunnan sihteerinä professori Rauno Ellilän suositeltua häntä tehtävään. Heinonen ehti olla lyhyen aikaa myös lainsäädäntöneuvoksena oikeusministeriön lainvalmisteluosastolla. Hän itse arveli, että tähän nimitykseen ei liittynyt politiikkaa, mutta eräässä SDP:n oikeusturvapoliittisen työryhmän ajankohtaisia nimityksiä koskevassa muistiossa todettiin, että oikeusministeriön lainvalmistelukuntaan oltiin perustamassa erillinen rikosjaosto, jonka tehtävänä olisi "jouduttaa vanhentuneen rikoslainsäädäntömme uudistamista". Samassa yhteydessä esitettiin: "Pidämme tärkeänä, että rikosoikeuden apulaisprofessori Olavi Heinonen on ollut laatimassa puolueen kriminaalipoliittista ohjelmaa ja hän on useissa yhteyksissä osoittanut asiantuntemuksensa ja laajan yhteiskunnallisen näkemyksensä."[210] Toisaalta Heinosen ollessa lainvalmisteluosastolla sen päällikkönä oli yhä Kai Korte.

---

[208] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

[209] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[210] Muistio nimityskysymyksistä / Ollikainen – Söderman 2.12.1.969. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

Heinonen nimitettiin korkeimman oikeuden jäseneksi vuonna 1970. Taustalla oli Heinosen osallistuminen presidentti Kekkosen juhlahaastattelun vastausten laatimiseen yhdessä Antero Jyrängin, Antti Kivivuoren ja Lars D. Erikssonin kanssa. Heinonen kertoo, että ryhmä kokoontui samalla kokoonpanolla uudelleen pohtimaan, miten haastattelussa esitetyissä uudistuksissa voisi konkreettisesti edetä. Tapaamisessa Heinonen esitti, että osoittaakseen uudistustahtoaan konkreettisella tavalla presidentti voisi esittää avoinna olevaan korkeimman oikeuden oikeusneuvoksen virkaan jotakuta normaalin virantäyttömenettelyn ulkopuolelta. Heinoselle tuli omien sanojensa mukaan yllätyksenä se, että presidentti ehdottikin häntä. Heinonen muistelee, että kukaan korkeimmasta oikeudesta ei kannattanut hänen nimittämistään, mutta presidentti nimitti hänet silti tehtävään.[211]

Olavi Heinonen ei ollut komiteassa erityisen suuressa roolissa. Hän oli kuitenkin kriminaalipoliittisesti merkittävä hahmo, sillä hän oli esimerkiksi laatimassa SDP:n kriminaalipoliittista ohjelmaa, vaikkei ollutkaan kriminaalipoliittisen työryhmän jäsen. Vuodesta 1969 hän oli SDP:n oikeusturvapoliittisen työryhmän toinen varapuheenjohtaja.[212]

Olavi Heinonen ei itse pidä komiteaa kovin suuressa arvossa, sillä hänen mielestään se ei onnistunut tehtävänannossaan riittävän hyvin. Heinosen mielestä komitean olisi tullut antaa jatkovalmistelulle selkeämmät ohjeet sekä valmistella runkosuunnitelmaa pidemmälle ja kirjoittaa se johdonmukaisemmin ja kokonaisvaltaisemmin. Heinosen mielestä uudistuksen alussa kaavailtua rikoslainsäädännön kokonaisvaltaista uudistusta ei ole koskaan toteutettu. Osittaisuudistukset saivat aikaan sen, että uudistus pitkittyi ja että eri aikakausina painotettiin eri asioita. Näin ollen yhtenäistä kokonaisuutta ei syntynyt.[213]

Heinonen ei itse muista olleensa kovinkaan aktiivinen komiteassa. Hän pitää arvokkaampana oikeusministeriön alaisuudessa toiminutta työryhmää, jossa oli jäseniä sekä lainvalmisteluosastolta että korkeimmasta oikeudesta ja jossa valmisteltiin eduskunnalle konkreettisia esityksiä rikoksen uusimista koskevien sekä rikosten yhtymistä eli konkurrenssia koskevien säännösten uudistamiseksi.[214]

2.2.6.2 Juha Vikatmaa

Juha Vikatmaa (s. 1941) oli komitean työskentelyn aikana kokoomuksen kansanedustaja ja rikosoikeuden apulaisprofessori.[215] Vikatmaa väitteli vuonna

[211] Olavi Heinosen haastattelu 11.1.2023. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen ja Oikeusturvapoliittisen työryhmän pöytäkirja / Ollikainen 29.10.1969. Pöytäkirjoja 1969–1971 / HCC1. SDP, TA.

[212] Olavi Heinosen haastattelu 11.1.2023. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[213] Olavi Heinosen haastattelu 11.1.2023. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[214] Olavi Heinosen haastattelu 11.1.2023. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[215] Juha Vikatmaa (kansanedustajana 23.3.1970 – 2.12.1974). Kansanedustajat-hakupalvelu. www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat (luettu 26.6.2023) ja Vares 2017, s. 116.

1970 rikosoikeudellisella tutkimuksella erehdyksestä.[216] Hän myös julkaisi vuonna 1973 teoksen vesien saastumisesta rikosoikeudellisena ongelmana.[217] Poliittisesti Vikatmaata voi luonnehtia sosiaalireformistiseksi ja sosiaaliliberaaliksi, tyyliltään räväkäksi kokoomuslaiseksi. Hän oli radikaali ja puolueen vasemmistosiipeä. Vikatmaa edusti 1970-luvulla kokoomuksen uutta polvea, joka haastoi näkyvästi puolueen konservatiivisen siiven ja pyrki irrottamaan sen puolueesta. Hän oli osa kokoomuksen puoluejohdon sisäistä ryhmittymää, niin sanottuja remonttimiehiä, jotka korostivat hyviä idänsuhteita ja kannattivat presidentti Kekkosen uudelleenvalintaa poikkeuslailla. Päämääränä oli tehdä kokoomuksesta hallituskelpoinen.[218]

Eräs keskeinen Vikatmaahan yhdistetty käsite on sosiaalinen valintatalous, joka kehitettiin korvaamaan vanhentuneiksi koetut sosiaalisen markkinatalouden ja kansankapitalismin käsitteet ja vastaukseksi ”liberalistisen ajattelutavan vararikkoon”. Vares tulkitsee, että Vikatmaan ajatuksissa yksilönvapaus yhdistettiin hyvin kollektiiviseen ajatteluun, kuten sosiaalipolitiikkaan, kehitysaluepolitiikkaan, ympäristönsuojeluun sekä kuluttajansuojeluun. Julkisen vallan tehtävä oli luoda edellytyksiä yksilöllisyyden laajentamiselle. Vareksen mukaan Vikatmaan johdolla valmisteltu Kokoomuksen vuonna 1972 hyväksytty tavoiteohjelma edusti sitä, mitä on perinteisesti pidetty sosiaaliliberalismina.[219]

Vikatmaan sosiaaliliberaalius näkyi myös rikosoikeudellisissa näkemyksissä. Vikatmaa vastusti esimerkiksi huumausaineiden käytön kriminalisointia eduskunnassa.[220] Vuonna 1972 Vikatmaa puolusti eräässä Uuden Suomen kirjoituksessa Olavi Heinosen ja Inkeri Anttilan kirjoittamaa oppikirjaa, jota vastaan Antti Poukka oli hyökännyt porvarillisesta näkökulmasta. Poukka oli omassa kirjoituksessaan esittänyt, että kirja oli vasemmalle kallellaan ja että sen esikuvana oli DDR:n rikoslaki, sillä siinä painotettiin erityisesti rikoksia työtä, luontoa ja rauhaa vastaan. Vikatmaa puolestaan katsoi, että nämä kyseiset rikokset olivat todella ”nykypäivän vakavimpia rikoksia”, eikä hän havainnut itse kirjassa kohtia, jotka olisivat ristiriidassa esimerkiksi muissa Pohjoismaissa omaksuttujen käsitysten kanssa. ”Käsittääkseni teos on kahden pätevän rikosoikeuden tutkijan edistyksellinen hengentuote. Se ei vie rikosoikeutta vasemmalle. Se kyllä yrittää viedä asioita eteenpäin siitä onnettomasta vanhentuneisuuden tilasta, jossa meillä tässä suhteessa ollaan”, Vikatmaa linjasi. Vikatmaa

[216] Juha Vikatmaa, Erehdyksestä: rikosoikeudellinen tutkimus. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1970.
[217] Juha Vikatmaa, Vesien saastuminen rikosoikeudellisena ongelmana. Suomen Lakimiesliitto 1973.
[218] Vikatmaan toiminnasta puolueen sisäisissä ristiriidoissa ja suhteessa Kekkosen uudelleenvalintaan ks. esim. Keski-Rauska 2014, s. 278, 310–311, 340, 372–373 ja Vares 2017, s. 116.
[219] Vares 2017, s. 111–113.
[220] Juha Vikatmaan puheenvuoro eduskunnassa 7.12.1972. Valtiopäivät 1971, pöytäkirjat III, s. 3259–3260.

katsoi myös, että edistys oli liian tärkeää jätettäväksi yksinomaan vasemmiston käsiin: mikäli porvarit tyytyisivät vain esittämään naljailevaa kritiikkiä eivätkä tekisi omia rakentavia ehdotuksia, lisäisi se vasemmistolaisten määrää yhteiskunnassa. ”Todellinen taistelu rikoslain suunnasta alkaa vasta sitten, kun tri Antti Kivivuoren johdolla istuva rikosoikeuskomitea saa mietintönsä valmiiksi. Pystyäkseen edes osallistumaan keskusteluun tästä sillä tavoin, että voi vaikuttaa asiaan, pitäisi Poukan käsittääkseni hiukan tarkemmin miettiä, mikä on todellista edistystä ja mikä taas vasemmistolaisuutta”, Vikatmaa päätti kirjoituksensa.[221]

Vikatmaa kuoli traagisesti tekemällä itsemurhan vuonna 1974.[222] Vikatmaa ei ehtinyt osallistua komitean työskentelyyn kovin paljon, eikä hän siten ollut komiteassa merkittävässä roolissa. Hänen valintansa komiteaan kuvastaa kuitenkin komitean yleisedistyksellistä henkeä.

2.2.7 Muita keskeisiä ajan keskusteluihin osallistuneita hahmoja

2.2.7.1 Lars D. Eriksson

Lars D. Eriksson (s. 1938) oli 1960-luvun ehdoton voimahahmo ja uusvasemmistolaisuuden henkilöitymä. Hän oli keskeisessä asemassa laitoskritiikin käynnistämisessä Suomessa ja oli mukana niin ”Pakkoauttajat”-kirjassa kuin Marraskuun liikkeessäkin.[223] Hän oli esimerkki tutkimuksen ja aktivismin uudenlaisesta yhdistämisestä. Eriksson kuului 1960-luvulla sosialidemokraatteihin, mutta siirtyi 1970- ja 1980-lukujen taitteessa SKDL:n jäseneksi koettuaan sosialidemokraattien siirtyneen liian oikealle. 1990-luvun alussa Eriksson oli perustamassa Vasemmistoliittoa. Eriksson oli jäsenenä myös useissa erilaisissa komiteoissa ja työryhmissä, mutta hän muistelee, että Jacob Söderman vei usein SDP:n sisäisissä mittelöissä voiton komiteoiden edustajia valittaessa.[224]

Vuonna 1963 oikeustieteen kandidaatiksi valmistunut Eriksson väitteli vasta vuonna 1980, mutta hän julkaisi jo 1960-luvulla aktiivisesti sekä tutkimuksellisia että populaarimpia yhteiskunnallisia puheenvuoroja ja toimi vuodesta 1972 julkisoikeuden vt. apulaisprofessorina Helsingin yliopistossa. Kjell Åke Modéerin mukaan ”Lala” symboloi sitä ajan henkeä, joka valtasi pohjoismaiset juristit 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Modéerin mukaan kaikki aikakauden

[221] Vikatmaa, ”Rikosten lajit”. Uusi Suomi 7.10.1972.
[222] Ks. esim. Kerttula, ”Miehensä itsemurhan jälkeen Eeva Kuuskoski päätti, ettei mene koskaan naimisiin – 44-vuotiaana hän sai vihdoin perheen”. Ilta-Sanomat 19.10.2019 ja Vares 2017, s. 116.
[223] Marraskuun liikettä ja ”Pakkoauttajat”-teosta käsitellään tarkemmin alaluvussa 2.3.4.
[224] Lars D. Erikssonin haastattelu 11.10.2022. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

juristit muodostivat suhteensa oikeustieteeseen käyttäen Erikssonia jollakin tavalla viittauskohtana.[225]

Juhana Salojärvi on luokitellut Erikssonin kriittisen oikeustutkimuksen ytimeen. Erikssonia voidaan kuvata luovaksi, tarkkanäköiseksi ja moneen suuntaan – myös omia aatetovereitaan kohtaan – kriittiseksi keskustelijaksi, joka piti tärkeänä keskustelun avoimuutta, monipuolisuutta ja älyllistä rehellisyyttä[226]. Tulkitsen radikalismin tarkoittaneen Erikssonille erityisesti vaikeiden ja salattujen epäkohtien avointa yhteiskunnallista käsittelyä ja piilossa olevien valtasuhteiden paljastamista. Tämä teki hänestä selkeästi uusvasemmistolaisen. Myös Salojärvi on katsonut, että Eriksson edusti kolmen kriittisen oikeustieteen suuntauksen muodoista oikeusfilosofista arvokritiikkiä, jossa korostettiin oikeuden arvosidonnaisuutta ja ideologista luonnetta ja kritisoitiin lainoppia tämän ideologisuuden peittämisestä. Marxilaiset vaikutteet näkyivät esimerkiksi siinä, että Erikssonin mukaan oikeus muunsi materiaaliset suhteet oikeudellisiksi käsitteiksi ja siten ideologiaksi.[227] Eriksson suhtautuu edelleen hyvin negatiivisesti vankilainstituutioon ja katsoo, että se pitäisi korvata jollakin paremmalla järjestelmällä.[228]

Eriksson itse muistelee, että hän oli jo ennen opiskeluaikojaan kiinnostunut siitä, millä perusteella ihmisiltä voitiin riistää heidän vapautensa. Tämä sai hänet kiinnostumaan rikosoikeudesta, jolloin hän huomasi, että rikosoikeuteen liittyi monia häntä kiinnostavia filosofisia kysymyksiä. Tultuaan Helsingin yliopistoon hän oli järkyttynyt siitä, kuinka vanhanaikaista ja alkeellista rikosoikeudellinen opetus ja alan keskustelu ennen Inkeri Anttilan tuloa olivat verrattuna ruotsalaiseen. Yhteistyö niin ikään ruotsinkielisten Kettil Bruunin ja Klaus Mäkelän kanssa Alkoholipoliittisesta tutkimuslaitoksesta sai Erikssonin kiinnostumaan sosiologisista kysymyksistä. Myös ajatus ”Pakkoauttajat”-kirjan julkaisemisesta lähti liikkeelle tästä yhteistyöstä.[229]

2.2.7.2 Antero Jyränki

Antero Jyränki (s. 1933) oli erinomainen esimerkki monella taholla aktiivisesta ihmisestä: hän oli hyvin pitkään aktiivinen Helsingin yliopiston yliop-

---

[225] Modéer 2010, s. 9 ja Leppänen, ”Lars D. Eriksson oli ensimmäisiä 60-luvun uusvasemmistolaisia, ja hän uskoo radikalismiin yhä – ’Miten yhteiskunta muuttuisi, ellei olisi aktivismia’, hän kysyy”. Helsingin Sanomat 9.11.2018.

[226] Esimerkiksi Helsingin Sanomien haastattelussa Eriksson korostaa väittelyn tärkeyttä ja hedelmällisyyttä ja nimeää keskeiseksi väittelykumppanikseen Aulis Aarnion, jonka kanssa he olivat eri mieltä monista asioista. Ks. Leppänen, ”Lars D. Eriksson oli ensimmäisiä 60-luvun uusvasemmistolaisia, ja hän uskoo radikalismiin yhä – ’Miten yhteiskunta muuttuisi, ellei olisi aktivismia’, hän kysyy”. Helsingin Sanomat 9.11.2018.

[227] Salojärvi 2013, s. 11, 257–258, 267, 279–281.

[228] Lars D. Erikssonin haastattelu 11.10.2022. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[229] Eriksson vertaa ruotsalaisen ja suomalaisen keskustelun tasoa eroon taivaan ja helvetin välillä. Lars D. Erikssonin haastattelu 11.10.2022. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

pilaskunnassa ja toimi siellä 1950-luvulla pääsihteerin ja taloudenhoitajan rooleissa. Hän toimi 1950-luvulla aktiivisesti antikommunistisessa Vapauden Akateemisessa Liitossa VAL:ssa sekä Kymenlaakson osakunnassa ja vuonna 1962 hän liittyi Akateemiseen Sosialidemokraattiseen Yhdistykseen professori L. A. Puntilan kehotettua VAL:n toimijoita liittymään aktiivisesti eri puolueisiin ja levittämään täten liiton vaikutusvaltaa. Tästä asti Jyränki oli sosialidemokraatti, kunnes liittyi vuonna 1977 SKDL:n jäseneksi. Vuonna 1964 Jyrängistä tuli ylioppilaskunnan puheenjohtaja, jona hän oli Laura Kolben mukaan ensimmäinen moderni, opiskelijoiden omista riveistä nostettu puheenjohtaja, jonka tehtävänä ei ollut ainoastaan valvoa opiskelijoita yliopiston puolesta. Tutkijana hän pohti 1960-luvulla erityisesti presidentin roolia ja valtaoikeuksia, joista hän teki väitöskirjansa. Hän suhtautui presidentti-instituutioon kriittisesti, minkä vuoksi olikin yllättävää, että hänet nimitettiin presidentin kansliapäälliköksi vuonna 1970. Tämä tapahtui samoihin aikoihin, kun presidentin kuuluisa haastattelu – johon Jyränki oli ollut mukana laatimassa vastauksia – ilmestyi ”Lakimiehessä”. Jyränki oli myös vuosina 1970–1974 toimineen valtiosääntökomitean varapuheenjohtaja. Tutkijana Jyränki korosti oikeuden yhteiskunnallisuutta ja todellista tasa-arvoa ”law in action” -hengessä. Kolben mukaan Jyrängissä henkilöityi tradition ja murroksen välinen dynamiikka.[230] Jyränkiä voidaankin pitää jonkinlaisena kiteytymänä ja symbolina erityisesti opiskelijoiden ja tutkijoiden yhteiskunnallisesta vasemmistolaistumisesta: hän aloitti antikommunistisessa yhdistyksessä, liittyi sosialidemokraatteihin, vasemmistolaistui ja radikalisoitui ja liittyi sitten 1970-luvulla kansandemokraatteihin.

2.3 RIKOSOIKEUSKOMITEAN PERUSTAMISEEN JOHTANEET PROSESSIT

Tässä väitöskirjassa tarkastellut muutosprosessit ovat sidoksissa laajemman yhteiskunnallisen murroksen teemaan. Näitä prosesseja käsitellään tässä alaluvussa. Tarkasteluun otetaan modernin hyvinvointivaltion ja yhteiskuntapoliittisen suunnittelukoneiston synty, siihen liittyvä tiedon kasvu ja tiedon merkityksen korostaminen erityisesti riskiyhteiskunnan kautta, mikä merkitsi yksilön vastuun uudelleen käsittämistä, 1960-luvun yhteiskunnallinen murros ja siitä seurannut oikeuden politisoituminen taustana uudistuksille sekä komitealaitosperinteen muokkautuminen uudistusaallon tarpeisiin ja samalla lainvalmistelun kokoonpanon muutos. Siten pyritään laajaan lähestymistapaan, jossa näkyvät

[230] Kolbe 1996, s. 185–187 ja Tyynilä 2020, Jyränki, Antero (1933–2020). Kansallisbiografia-tietokanta. kansallisbiografia.fi.

niin rakenteelliset, institutionaaliset, kulttuuris-diskursiiviset ja tilannesidonnaiset tekijät kuin tietyt toimijat ja toimijaryhmätkin.

Lähtökohtana on, että politiikan ja lainsäädännön muutokset eivät koskaan orgaanisesti ”synny” puhtaasti rakenteellisista muutoksista vaan tarvitaan erilaisia liikkeitä ja toimijoita, jotka nostavat teemoja keskusteluun ja sanallistavat vaatimuksia. Tämän lisäksi tarvitaan toimijoita, jotka muotoilevat näistä teemoista poliittisia ohjelmia, oikeudellisia kommentaareja, komiteanmietintöjä ja lainsäädäntöesityksiä sekä tuomioistuinratkaisuja. Näin uudet teemat ja näkökulmat saavat konkreettisen poliittisen ja oikeudellisen sisällön.

Tässä luvussa tarkastellaan yhteiskunnallisia murroksia kolmesta näkökulmasta: ensin tarkastellaan sitä jo 1950-luvulla muodostumisprosessinsa aloittanutta yhteiskuntasuunnittelullista kehikkoa, joka mahdollisti myös kriminaalipoliittisen suunnittelun käynnistämisen. Tämän suunnittelun kannalta hyödylliseksi osoittautui vanha jo Ruotsin ajalta peräisin oleva komitealaitos. Tämän jälkeen tarkastellaan oikeuden politisoitumista osana 1960-luvun yhteiskunnallista murrosta ja viimeiseksi tarkemmin rikosoikeuden politisoitumista, laitoskritiikkiä sekä reformien käynnistymiseen johtaneita keskusteluita ja toimijoita.

Tämän väitöskirjatutkimuksen tarkastelun laajempi konteksti on toisen maailmansodan jälkeinen yhteiskunnallinen murros, joka ilmeni monella tavalla. Tämä väitöstutkimus sijoittuu murroksen keskelle tai vähintäänkin kohtaan, jossa murrosta ollaan vakiinnuttamassa. Keskeinen tässä väitöskirjassa omaksuttu tulkintakehys on oikeuden politisoituminen, joka teemana liittyy keskeisesti väitöskirjan tutkimusasetelmaan, jonka lähtökohtana on oikeuden ja politiikan välinen suhde. Oikeuden politisoitumisen kehys liittyy laajemmin 1960-luvun yhteiskunnalliseen murrokseen, joka alkoi yleisedistyksellisenä uudistusmielisten liittoutumisena vanhoillisuutta vastaan mutta muuttui sitten 1970-luvulle tultaessa kärjistyneemmäksi ja polarisoituneemmaksi kamppailuksi eri fraktioiden välillä. Murrokseen liittyy myös rikosoikeustieteen asema tieteen kentällä sekä kriittinen keskustelu laitosinstituutioista.

Toista maailmansotaa pidetään hyvin useiden ilmiöiden vedenjakajana. Suomi kehittyi 1900-luvun kuluessa köyhästä maatalousmaasta Englannin ja Ruotsin kaltaiseksi korkean elintason teolliseksi tai jälkiteolliseksi maaksi. Vaurastumisen kannalta nimenomaan toisen maailmansodan jälkeinen ajanjakso on ollut Suomessa keskeinen: Sodan jälkeen alkanutta ja ensimmäiseen öljykriisiin kestänyttä jatkuvan ja korkean taloudellisen kasvun ajanjaksoa kutsutaan yleisesti maailmantalouden kultaiseksi aikakaudeksi (”Golden Age”), ja kyseisenä aikana Suomen talous kasvoi vielä kansainvälisiä vertailulukujakin nopeammin. Vuosina 1950–1973 Suomen teollisuustuotanto kasvoi keskimäärin 6,7 prosenttia vuodessa. Suomen kannalta keskeisenä etuna on pidetty konvergenssi- eli kiinniottovaikutusta, jossa Suomella oli mahdollisuus niin sanottuna

perässätulijana omaksua muualla jo kokeiltuja ja valmiiksi kehitettyjä tuotantoja toimintamalleja. Samaan aikaan myös kasvun hedelmiä alettiin jakaa aikaisempaa tasaisemmin. Julkinen sektori alkoi 1960-luvulla kasvaa voimakkaasti hyvinvointivaltiomallin läpimurron myötä ja huolimatta taloudellisesta kasvusta julkiset menot kasvoivat nopeammin kuin bruttokansantuote. Suomi saavutti 1980-luvun puolivälissä OECD-maiden tason, joka koskee julkisten menojen suhdetta kansantuotteeseen.[231]

Toisen maailmansodan yhteydessä tapahtui suuri käänne myös työntekijöiden ja työnantajien välisissä suhteissa, kun siirryttiin jyrkkien luokkaristiriitojen hallitsemista työnantajavaltaisista työmarkkinasuhteista neuvottelupohjaiseen järjestelmään. Tämä mahdollisti kasvun hedelmien uudenlaisen jakamisen ja näkyi myös poliittisten voimasuhteiden murroksessa. Työväen ammattiyhdistysliike oli toiseen maailmansotaan asti vaikeassa asemassa muun muassa vasemmiston jakautumisen sekä kommunistilakien ja muun vasemmistoon kohdistuneen repression vuoksi. Toisen maailmansodan jälkeen työväen ammattiyhdistysliikkeen asema vahvistui ja erityisesti sosialidemokraattisen ammattiyhdistysliikkeen edustajat pääsivät paremmin mukaan yhteiskuntapoliittiseen valmistelukoneistoon, joskin järjestöelämää hallitsi poliittinen valtataistelu sosialidemokraattien ja kommunistien ja toisaalta sosialidemokraattien sisäisten ryhmittymien kesken. Vuonna 1968 vakiintui tulopoliittinen järjestelmä, jossa elinkeinoelämän tai työnantajien, maanviljelijöiden ja työntekijöiden edustajat sopivat laajamittaisista poliittisista kysymyksistä yhdessä valtiovallan kanssa.[232]

1950–1970-luvuille ajoittui hyvin merkittävä yhteiskunnallinen rakennemuutos: muuttuminen maatalousyhteiskunnasta teolliseksi yhteiskunnaksi. Kun vielä 1900-luvun alussa yli ¾ ammatissa toimivasta väestöstä sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta, vuonna 1960 näin teki enää 1/3; toinen kolmannes sai elantonsa teollisuudesta ja loput palveluelinkeinoista. Voimakkainta muutos oli 1960-luvulla ja 1970-luvun ensimmäisinä vuosina. Samalla maaseutu tyhjeni ja ihmiset muuttivat kaupunkiin. Ihmisille maksettiin viljelyn lopettamisesta.[233] Rakenteellisella murroksella oli myös suuria yhteiskunnallisia vaikutuksia, jotka näkyivät kulttuurissa, arvostuksissa, elintavoissa ja politiikassa. Väestön elinkeinon ja asuinpaikan muutokset näkyivät myös identiteetissä ja puoluekannassa.

Tapani Paavosen mukaan samastuminen ”pienviljelijään” oli tavanomaista 1940–1950-luvuille saakka kestäneellä maatalousvaltaisuuden kaudella, jolloin asutustoimintaa pidettiin ratkaisuna maaseutuköyhälistön ongelmaan ja

[231] Aiheesta ks. esim. Paavonen 2006, s. 15–16, 42–44, teollisuuden ja teollisuuspolitiikan kehityksestä ks. s. 88–108.
[232] Aiheesta ks. esim. Paavonen 2006, s. 20–32, 109–143.
[233] Paavonen 2006, s. 17–19.

pienviljelijät olivat aktiivisia myös eri puolueissa. Samastuminen ”työläisiin”, ”työväenluokkaan” ja ”palkkatyöväkeen” puolestaan korostui 1960–1970-luvuilla, kun teollisuuden osuus kasvoi elinkeinorakenteessa. Työväenliike vetosi kasvavan teollisuustyöväestön luokkaidentiteettiin. Jälkiteollinen yhteiskunta puolestaan tuotti laajan palveluelinkeinojen parissa työskentelevien toimihenkilöiden joukon, jonka sosiaalinen asema ei poikennut työläisten asemasta. Suuri rooli tässä oli kasvavilla julkisilla hyvinvointipalveluilla, jotka työllistivät etenkin naisia. Työväenluokan ja keskiluokan välinen raja alkoi hämärtyä, ja tuli tavaksi puhua ”tavallisista palkansaajista”. Samaan aikaan tapahtui voimasuhteiden muutos agraari-intressien ja niihin kytkeytyvän maalaisliitto-keskustapuolueen kustannuksella teollisuusyhteiskunnan intressien ja niihin kytkeytyvien sosialidemokraattien hyväksi.[234] Keskustapuolueen haastajaksi tuli myös uusi, tyhjenevän maaseudun puolesta ääntä pitävä populistipuolue SMP, joka onnistui kanavoimaan protestia vuoden 1970 vaaleissa.[235]

1960-luku oli nuorisokulttuurin aikaa. Rockmusiikki, vapaa rakkaus, huumeet ja kapina auktoriteetteja vastaan olivat osa uutta kulttuuria, jota konservatiivit kammosivat. Kirjallisuudessa syntyi uusia virtauksia, jotka painottivat autenttisuutta ja vieraantumista yhteiskunnasta. Vastarintaa esiintyi usealla suunnalla kulttuurissa, akateemisessa ja intellektuaalisessa keskustelussa sekä politiikassa. Opiskelijat osallistuivat aktiivisesti sekä kulttuurin tuottamiseen että siitä keskustelemiseen, ja jo vuonna 1963 Suomessa käytiin vilkasta keskustelua kulttuuriradikalismista. Radikalismin ydin oli Sadankomiteassa, josta se pian levisi Ylioppilaslehteen, Ylioppilasteatteriin ja HYY:n kulttuuritoimikuntaan. Vuonna 1966 ensi-iltansa saanut kuuluisa ja runsaasti keskustelua herättänyt ”Lapualaisooppera” käsitteli kriittisesti 1930-lukua pyrkimyksenään ravistella kansallisia myyttejä ja korostaa vastakohtaa rauhantahtoisen radikalismin ja suomalaisen fasismin välillä.[236]

Arvojen murros oli valtava, ja tendenssit olivat siten osin ristiriitaisia. Samanaikaisesti saattoivat menestyä teknologiaan uskova suunnitteluoptimismi, aitoutta korostava vallankumousromantiikka, yhteiskuntakriittinen radikalismi ja kansakunnan eheyttä korostava henkinen maanpuolustus. Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan piirissä saatettiin samana itsenäisyyspäivänä vuonna 1965 järjestää niin soihtukulkue sankarihaudoilla vierailuineen kuin Sadankomitean rauhanasiaa viestivä matineakin ja hiukan aikaisemmin vuosijuhlapäivänä esittää Ylioppilasteatterissa Bertolt Brechtin näytelmä ”Pikkuporvarit”.[237]

---

[234] Paavonen 2006, s. 19–32. Aiheesta ks. myös Kettunen – Simola 2012, s. 13.
[235] Vuoden 1970 vaaleista ks. Paloheimo 2007, s. 251–252.
[236] Salojärvi 2013, s. 42–43. Opiskelijoiden kulttuuritoiminnan murroksesta ja kulttuuripolitiikasta ks. Kolbe 1996, s. 139–176.
[237] Aiheesta ks. esim. Kolbe 1996, s. 53–62, 120–122.

Toisen maailmansodan jälkeen syntyneet vastakulttuurit ja kriittisyys auktoriteetteja ja sosiaalista järjestystä kohtaan kulminoituvat vuoteen 1968. Vuodesta 1968 tuli symboli koko aikakaudelle ja vapautuksen metafora eri aihealueilla. Kyseessä oli siis uusi paradigma ja suhtautuminen tulevaisuuteen. Tämä näkyi myös juristisukupolven kapinassa. Kjell Åke Modéerin mukaan ”1968” tuli ilmaisuvoimaiseksi metaforaksi irtiotolle menneestä oikeustieteestä. Huolimatta kulminoitumisesta yhteen vuoteen tässä tilinteossa meni kokonainen sukupolvi.[238] Vuotta 1968 voidaan siten pitää tyhjänä merkitsijänä, joka edusti kokonaisen sukupolven kapinointia, arvomaailmaa ja tavoitteita.

Kjell Åke Modéer katsoo Immanuel Wallersteiniin nojaten, että vuosi 1968 merkitsi irtiottoa menneisyydestä ja modernista.[239] Laura Kolbe taas näkee suomalaisen opiskelijanuorison suhteessa menneisyyteen tekemän irtioton nimenomaan irtiottona traditiosta ja kytkeytymisenä modernin projektiin. Henki oli ”yhteiskuntapositiivinen”: etenkin 1960-luvun alussa odotettiin innolla siirtymää maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta moderniin, teollistuvaan yhteiskuntaan. ”Nuoriso omaksui modernin teemoista järkiperäisyyden, valistuneisuuden ja tarkoituksenmukaisuuden”, Kolbe katsoo.[240] Vasemmisto ajoi tehokkuutta ja rationaalisuutta ja vaati yliopistoilta hyötyä – vastinetta sijoitetuille varoille. Samalla vasemmisto vaali yhteiskunnassa demokratiaa, kriittistä ajattelua ja kaikkien ihmisten tasavertaista kasvamista yhteiskunnan täysivaltaiseksi jäseneksi.[241] Nämä tavoitteet voidaan nähdä keskenään jossakin määrin ristiriitaisina: oliko vallankumous teknokraattista ”ainoan rationaalisen vaihtoehdon edistämistä” vai poliittisen käsitteen laajentamista ja erimielisyyksien hyväksymistä?

Erot tulkinnoissa suhteessa moderniin voivat johtua siitä, että Suomessa moderni nähtiin edistyksellisenä ja suhteessa muuhun maailmaan: haluttiin ottaa muita länsimaita kiinni takamatkalta. Modernia ei vielä ollut, joten siitä tuli murroksen tavoite. Ruotsissa taas modernismi, sosiaalinen insinööritaito, oikeusrealismi ja muut hyvin pitkälti sosialidemokratiaan liitetyt teemat olivat olleet valtavirtaisia ja voimakkaita jo sotien välisenä aikana, kun Suomessa oikeistovirtaukset olivat estäneet tämän.[242]

Vuonna 1968 laajat, väkivaltaiset protestit puhkesivat ympäri maailmaa, Yhdysvaltojen ja Länsi-Euroopan lisäksi Itä-Euroopassa, Neuvostoliitossa, Kiinassa, Japanissa, Brasiliassa ja Meksikossa. Lännessä vastustettiin hyvinvointivaltiokapitalismia, idässä puolestaan byrokraattisia ja autoritäärisiä valtajärjestelmiä. Prahan kevään kukistaminen Tšekkoslovakiassa käänsi radikaalia nuorisoa sosialistista imperialismia vastaan. Enimmäkseen opiskelijaliikehdintänä alkaneet

238 Modéer 2010, s. 9–10.
239 Modéer 2010, s. 9–10.
240 Kolbe 1996, s. 39, 99.
241 Kolbe 1996, s. 190–202.
242 Kolbe 1996, s. 139.

yliopistokapinat muuntuivat laajoiksi yhteiskunnanvastaisiksi protesteiksi, mikä näkyi Ranskassa jopa yleislakkona. Aikakausi synnytti nuorempien ja vanhempien sukupolvien välille valtavan kuilun, jossa kyseessä ei ollut vain ikä vaan maailmankuvien erot. Temaattisesti kritiikki kulminoitui Vietnamin sodan vastustukseen. Sota nähtiin kapitalismin köyhiin kohdistaman sorron symbolina ja Yhdysvaltojen imperialismin manifestaationa. Tiedotusvälineet välittivät kuvat sodan raakuudesta tavallisten kansalaisten näkyville.[243]

Kapinoinnin taustasyinä on painotettu sodan jälkeen syntyneiden sukupolvien suuruutta, Vietnamin sotaa, kylmää sotaa ja ydinsodan uhkaa, kasvavaa kansalaisoikeusliikettä, heikompien oikeuksien tunnustamista sekä mediaa, joka toi kurjuuden ja kapinoinnin koko maailman nähtäville. Yliopistot olivat myös liikehdinnän syntypaikkoja. Korkeakoulut olivat paikkoja, joissa kriittisiä ajatuksia esiteltiin nuorille ihmisille ja joissa he voivat organisoitua. Yliopistot tarjosivat radikalismille hyvän kasvualustan. Salojärven mukaan opiskelijaradikalismi hajaantui 1970-luvulle tultaessa, mutta sen perintö säilyi erilaisen aktivismin muodoissa. Seuraavat vuosikymmenet merkitsivät kuitenkin vaivihkaista mutta tasaista paluuta konservatiivisempaan politiikkaan.[244]

Suomalaisen poliittisen järjestelmän näkökulmasta erityisesti vuoden 1966 vaalit ja vasemmiston uudelleen alkanut yhteistyö mahdollistivat 1960-luvun lopussa valtasuhdejärjestelmän uudelleen haastamisen ja 1940-luvun poliittisen asetelman murtamisen.[245] Vuoden 1966 vaaleja on nimitetty muuttuneiden poliittisten voimasuhteiden vuoksi niin kansanrintamavaaleiksi kuin protestivaaleiksikin. Poliittisten voimasuhteiden muutokset olivat suurempia kuin kertaakaan vuoden 1945 eduskuntavaalien jälkeen. SDP oli selvä vaalivoittaja: se sai enemmän kansanedustajia (55) kuin kertaakaan toisen maailmansodan jälkeen ja nousi eduskunnan suurimmaksi puolueeksi. Vaikka SKDL:n vaalitulos heikkeni edellisiin vaaleihin verrattuna, saivat vasemmistopuolueet kuitenkin eduskuntaan enemmistön. Nyt myös vasemmistopuolueiden hallitusyhteistyö oli vihdoin mahdollista.[246]

Edistyksellinen rintama ei pysynyt kuitenkaan koossa loputtomiin. 1970-luvun alku oli taloudellisesti ja poliittisesti hyvin turbulenttia ja jännitteistä aikaa sekä taloudellisessa että poliittisessa mielessä. Inflaatio oli korkealla, ja maassa esiintyi laajoja lakkoliikkeitä, joihin kytkeytyi myös ulko- ja turvallisuuspoliittisia ulottuvuuksia. Hallitukset olivat lyhytikäisiä, ja erimielisyydet kärjistyivät myös eduskunnassa.[247] Laura Kolbe on tulkinnut, että kyseessä

[243] Salojärvi 2013, s. 43.
[244] Salojärvi 2013, s. 43–44.
[245] Ks. esim. Okkonen 2019, s. 308.
[246] Pertti Pesonen on kutsunut vaaleja protestivaaleiksi, Heikki Paloheimo taas nimittää vaaleja kansanrintamavaaleiksi, sillä protestivaalien nimi on hänellä varattu vuoden 1970 vaaleille. Ks. Paloheimo 2007, s. 248, loppuviite 286 (s. 382). Vaaleista ks. myös esim. Paavonen 2006, s. 28.
[247] Aiheesta ks. esim. Paavonen 2006, s. 123–128, 165–176.

oli jännite tradition ja murroksen välissä: useat aikalaiset uskoivat edistykseen ja halusivat olla rakentamassa nopeaa muutosta modernimpaan yhteiskuntaan. Käytännössä kuitenkin vanhat rakenteet ja mentaliteetti olivat syvään juurtuneita. ”Tradition ja murroksen kohtaamisia leimasivat konfliktisuus ja jyrkät vastaasetelmat. Tästä maaperästä nousee 1970-luvun perusdynamiikka.”[248] Tämä sama ”perusdynamiikka” näkyi myös rikosoikeuskomitean työskentelyssä siten, että komiteassa pelättiin julkista keskustelua ja väärällä tavalla poliittiseksi leimautumista. Aihetta käsitellään tarkemmin jäljempänä.

2.3.1 Yhteiskuntasuunnittelun kultakausi ja tasa-arvon aika

1960- ja 1970-luvuista voidaan puhua suunnittelun kultakautena. Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina ja etenkin 1960-luvulla Suomessa vahvistui luottamus julkisen vallan laajentamiseen, eturyhmien järjestäytymiseen ja yhteiskuntaa kokonaisuutena koskevaan tietoon. Nämä kaikki yhdistyivät niin sanotun hyvän kehän luomiseen, jossa talouskasvu, sosiaalisten valta- ja varallisuuserojen tasoittaminen sekä laajeneva demokratia edistäisivät ja tukisivat toinen toisiaan – ja olisivat kaikki näin sekä tavoitteita että keinoja. Ruotsalaisen sosiaalidemokraattisen yhteiskuntatieteilijän Gunnar Myrdalin ajatteluun tukeutuva sosiologi Pekka Kuusi esitti vuonna 1961 kirjassaan ”60-luvun sosiaalipolitiikka”, että ”kansanvalta, sosiaalinen tasoitus ja taloudellinen kasvu näyttävät nyky-yhteiskunnassa kytkeytyvän onnellisella tavalla toisiinsa”.[249]

Taustana ja alkusysäyksenä suunnittelu-uskon kehitykselle oli toinen maailmansota, jossa valtiovallan harjoittama sääntely muutti yksityisen ja julkisen sektorin välistä suhdetta. Talouspoliittinen sääntelyjärjestelmä jatkui myös sodan jälkeen: sotakorvaukset, jälleenrakennustyö sekä siirtoväen ja rintamamiesten asutustoiminta edellyttivät valtiolta kokonaisvaltaista suunnittelua.[250] Ruotsin ja länsiliittoutuneiden toisen maailmansodan aikana tekemä sodanjälkeissuunnittelu nosti sosiaalireformismin länsimaiden yhteiskuntapolitiikan johtavaksi aatteeksi sodan jälkeen. Täystyöllisyyspolitiikkaa sekä sosiaalivakuutusta ja sosiaalipolitiikkaa korostanut sosiaalireformismi sai laajaa yhteiskunnallista tukea sekä reformistiselta työväenliikkeeltä että sosiaaliliberaaleilta porvarillisilta tahoilta.[251]

---

[248] Kolbe 1996, s. 7.
[249] Kettunen – Simola 2012, s. 14; Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 62, 71–72 ja Kettunen 2015, s. 203–205.
[250] Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 70. Toisen maailmansodan aikaisesta sääntelystä ks. myös esim. Tuori 1983a, s. 303–309.
[251] Paavonen 2006, s. 35.

Suunnitelmallista yhteiskuntapolitiikkaa vaadittiin erityisesti talouskasvun varmistamiseksi. Esimerkiksi Pekka Kuusen mukaan talouskasvussa onnistuminen oli keskeistä, jotta työvoimaa ei menetettäisi naapurimaihin enää enempää kuin mitä Ruotsiin oli jo menetetty.[252] Erityisesti taloudellisella näkökulmalla oli merkitystä siinä, että sodan jälkeen yhteiskuntasuunnitteluun alettiin suhtautua suopeammin myös oikeistolaisemmissa piireissä. Kokonaisvaltainen suunnittelu oli elinehtona sille, että Suomi kehittyisi esikuviensa, kuten Iso-Britannian ja Yhdysvaltojen, mukaiseksi moderniksi, työnjaoltaan erikoistuneeksi teollisuusyhteiskunnaksi.[253]

Kettusen mukaan näkemys lisääntyvän sosiaalisen tasa-arvon, laajenevan demokratian ja talouskasvun kytköksistä sai toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä hegemonisen aseman. Tämä näkyi siinä, että poliittinen kamppailu käytiin suurelta osalta näiden tavoitteiden oikean sisällön ja kytkennän määrittelystä – ei itse kehyksestä.[254] Tämä näkyi esimerkiksi talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita tutkivan jaoston pääraportissa näkemyksenä, jonka mukaan taloudellisen ja muun yhteiskuntapoliittisen kehityksen sosiaalisesti suotava eteneminen edellytti demokratian periaatteiden voimistamista eri päätöksentekotasoilla.[255] Kettusen, Jalavan, Simolan ja Varjon mukaan nimenomaan valtio näyttäytyi yhteiskunnan ja yksilön voimavarojen vapauttajana.[256] 1960-luvulle tultaessa uudistus-käsite tarkoitti siten julkisen vallan laajentamista ja siihen yhdistyivät tasa-arvoistamisen ja demokratisoimisen tavoitteet.[257]

Laura Kolben mukaan 1960- ja 1970-lukujen suunnittelurationalismissa yhdistyivät juuriltaan snellmanilais-fennomaaninen valtakunnallista eheyttämistä ja valtion kokonaisetua korostanut aatteellisuus, keskustalainen aluepolitiikka sekä vasemmiston suunnitteluideologia. Lähestymistapoja yhdisti valtiouskollisuus. ”Edistyksellinen kokonaiskenttä” pohjasi kansakunnan taloudellisen kasvun edistämiseen. Akateemisissa piireissä havaittiin, että ylioppilasmaailmaa fennomaanien ajoista alkaen elähdyttänyt ”suuri aate”, yksimielisen kansankokonaisuuden ja yhteisen integroivan arvojärjestelmän rakentaminen, oli hyvinvointivaltion muodossa mahdollista toteuttaa. Samalla kuitenkin kansakunta määriteltiin uudelleen: uusi kansakunnan eheyttämisen moderni malli

252 Kettunen – Simola 2012, s. 14.
253 Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 71–72.
254 Kettunen 2015, s. 219.
255 Talousneuvosto 1972, Elämisen laatu: tavoitteet ja mittaaminen -raportti, s. 16.
256 Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 28.
257 Kettunen – Simola 2012, s. 13. Kettunen, Jalava, Simola ja Varjo tarkentavat ajattelua seuraavasti: ”Taloudellisen kasvun, luokkayhteiskunnan romuttamisen ja yksilöllisen itsetoteutuksen välillä vallitsi näin myönteinen kehä, jossa taloudellinen kasvu teki mahdolliseksi eettisen päämäärän toteuttamisen, mikä puolestaan kiihdytti taloudellista vaurastumista ja loi yhteiskunnallista vakautta.” Ks. Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 28.

edellytti koko kansan mukaan ottamista kehitykseen ja kansalaisten ihmisarvon ja oikeuksien määrittämistä uudelleen siten, että ne eivät olleet alisteisia kansallisvaltiolle vaan toisinpäin, kansalaisten hyvinvointi määritteli kansallisvaltion hyvinvointia. Pekka Kuusen sanoin ”valtiollinen kansanvalta” muuntautui ”sosiaaliseksi kansanvallaksi”.[258]

Paitsi talouskasvu myös isänmaallisuuden käsitteen muutos, tulkintani mukaan jonkinlainen modernisoitu versio ”talvisodan hengestä”, oli eräs merkittävä tekijä siinä, että konservatiivisemmatkin tahot sitoutuivat valtakunnalliseen kokonaissuunnitteluun ja elintasoerojen kaventamiseen. Esimerkiksi akateemisissa piireissä läntisen taloudellisen ja poliittisen järjestelmän mukana pysyminen ja sitä kautta valtakunnansuunnittelu kehystettiin 1950-luvulla taloudelliseksi isänmaallisuudeksi. Uuteen isänmaallisuuteen sisältyi ajatuksena köyhyyden poistaminen tasoittamalla hyvinvoinnin jakautuminen sekä kansojen välillä että kansakuntien sisällä. Köyhyyden poistaminen nähtiin sekä yhteiskuntarauhan että maailmanrauhan edistäjänä.[259]

1950-luvun loppupuolella sosiaalipolitiikassa tapahtui käänne: vuoden 1956 kansaneläkelain muutoksessa pyrittiin turvaamaan kansaneläkkeiden taso niin, että ne turvaisivat vähimmäistoimeentulon, ja työmarkkinajärjestöt alkoivat tehdä yhteistyötä sosiaalipoliittisissa kysymyksissä. Yleiseksi talouspoliittiseksi kokonaisnäkemykseksi vakiintui se, että talouspolitiikan perustavoitteita olivat taloudellinen kasvu ja korkea työllisyys, joiden tavoittelua rajoittavia reunaehtoja olivat inflaation torjunta, maksutaseen tasapaino ja oikeudenmukainen tulonjako.[260]

1960-luvulla sosiaalipolitiikka muuttui marginaaliryhmien ongelmien hoitamisesta kohti kokonaisvaltaista yhteiskuntapolitiikkaa, jossa sosiaalipolitiikka nähtiin taloudellisen kasvun välineenä Myrdalin ”hyvän kehän” ajattelun mukaisesti. Samalla kokonaisvaltainen yhteiskuntapoliittinen suunnittelu alettiin nähdä osana valtakunnansuunnittelua. Suunnittelun piiri ja organisaatio kasvoivat 1950-luvulta aina 1970-luvulle asti, samanaikaisesti hyvinvointivaltion synnyn ja vakiintumisen kanssa.[261]

---

[258] Kolbe 1996, s. 8, 23–25.

[259] Ajattelua kuvastaa hyvin Ylioppilaslehden päätoimittajan Arvo Salon vuoden 1960 kirjoitus, jossa tämä katsoi, että puolustuskykyisin oli sellainen kansa, joka riidellessäänkin vaali keskinäistä luottamusta, kykeni henkisen kulttuurin alalla itseluottamusta herättäviin saavutuksiin ja loi itsenäisyytensä turvin kestävän talouden. Isänmaallinen Vapauden Akateeminen Liitto (VAL) omaksui Akateemiselta Karjala-Seuralta valtakunnan kokonaisedun käsitteen. Vuonna 1959 HYY:n aloitteesta toteutettu Ylioppilaiden Taloudellinen Valistuskampanja tuki teollistamista ja valtakunnansuunnittelua. Ks. Kolbe 1996, s. 18–21, 26.

[260] Paavonen tosin huomauttaa, että viimeinen reunaehto jäi melko epämääräiseksi, mutta yleisesti sillä näkyy viitatun siihen, että palkoista, maataloustulosta ja muista tulonjakopoliittisista kysymyksistä sovittiin etupiirien kesken ja että aluepoliittiset kysymykset otettiin politiikassa huomioon. Ks. Paavonen 2006, s. 45, 53.

[261] Paavonen 2006, s. 45–46, 52–62.

Kokonaisvaltaisen suunnittelun läpimurto on Pohjoismaissa yleensä yhdistetty sosiaalidemokraattien nousuun valtionhoitajiksi. Jalava, Simola ja Varjo kuitenkin huomauttavat, että tämä pätee lähinnä Ruotsiin ja Norjaan, sillä Suomessa erityisesti Maalaisliitolla oli merkittävä panos. Hallinnon keskittämiseen ei Suomessa siirryttykään yhden määrätietoisen suunnitelman mukaan vaan eri intressipiirien toiminnan tuloksena. Maalaisliiton puolueohjelmassa suunnittelu kytkeytyi erityisesti aluepolitiikkaan ja valtakunnan eri osien tasapuoliseen kehittämiseen. Vasemmistossa puolestaan karsastettiin maalaisliittolaisen suunnittelunäkemyksen liiallista aluepoliittista painotusta. Tilalle vaadittiin kokonaisvaltaista valtiojohtoista talous- ja yhteiskuntapolitiikkaa.[262] Kettusen, Jalavan, Simolan ja Varjon mukaan myös muun poliittisen keskustan, kuten Edistyspuolueen ja sen seuraajien, Suomen kansanpuolueen, Vapaamielisten liiton ja näiden yhdistymisen jälkeisen Liberaalisen kansanpuolueen, sosiaaliliberalismilla oli koulutuspoliittisissa ongelmanasetteluissa huomattava merkitys. Tämän ajattelun mukaan demokratia tarvitsi rajoikseen, tuekseen ja pelastuksekseen asiantuntemukseen perustuvaa suunnittelua.[263]

Jos 1960-luvun loppu oli romantiikan ja kansalaisliikehdinnän kukoistuskautta, saivat yhteiskunnallisten liikkeiden vaatimukset toteutuessaan Suomessa kuitenkin hyvin rationaalisen, jopa teknokraattisen sävyn. Järjen ja tunteen liitto muotoiltiin uudelleen: rationaalinen oli myös humaania ja johti hyvään kehään, jossa molemmat tukivat toisiaan. Ajatus sai vastakaikua ehkä myös sosiologien näkemyksissä yhteiskunnallisesta pluralismista, jossa ristiriitojen esiintuomisen katsottiin lopulta vahvistavan yhteiskuntaa.

Kettunen ja Simola tulkitsevat, että yhteiskuntakriitikkojen ajatusmaailmassa radikalismi, reformismi ja viileä tieteellisyys kietoutuivat yhteen. Samalla kun alistettuja kannustettiin poliittiseen liikehdintään myös uusia lakeja ja sopimuksia suunniteltiin. Uudistuksissa kehitettiin ”poliittis-hallinnollisia toimintatapoja, jotka sovittivat yhteen erilaisia sosiaalisia ja alueellisia eroja, poliittisia tavoitteita ja asiantuntemustietoa”. Tähän liittyi 1950- ja 1960-luvuilla yhteiskuntatieteiden ja etenkin 1970-luvulla kasvatustieteiden laajentuminen ja erikoistuminen ”modernisoituvan yhteiskunnan ongelmia ja ratkaisuja määrittelevän tiedon tuottajiksi”.[264]

Murroksessa näkyi sosiologian ja psykologian nousu 1960-luvun ”muotitieteiksi”. Laura Kolbe katsoo, että yhteiskuntatutkimus nousi modernin isänmaallisuuden symboliksi ja samalla tieteestä tuli yhteiskuntapolitiikan osa. Tulevaisuuteen katsova sosiologia antoi tarvittavat välineet tieteelliseen, objektiiviseen ja järkiperäiseen yhteiskunta-analyysiin. Systemaattisena tieteenalana se pyrki selvittämään yhteiskunnan toimintaa ohjaavia lakeja ja säännönmukaisuuksia,

[262] Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 71.
[263] Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 29.
[264] Kettunen – Simola 2012, s. 15.

ja se oli mahdollista valjastaa sekä muutoksen tekemisen analyyttiseksi kehykseksi että työkaluksi valtion selvitystoimintaan. Useimmat aikakauden sosiologit olivat opiskelleet Yhdysvalloissa ja tuoneet sieltä amerikkalaisen näkemyksen suomalaisen modernisaation ongelmiin. Erik Allardtin kehittämät ajatukset ristiriitojen rationaalisesta säätelemisestä saivat runsaasti vastakaikua maanpuolustuksen ja isänmallisuuden uudelleen määrittelemisessä, talouskasvun hedelmien tasaisemmassa jakautumisessa ja nuorison esittämän kritiikin hyväksymisessä. Ristiriitojen säätely otettiin osaksi valtakunnallista kokonaissuunnittelua.[265]

2.3.1.1 Komitealaitos uudistusten institutionaalisena kehikkona

Tuori katsoo, että komitealaitos on joustavampana organisaatiomuotona ollut käyttökelpoinen erityisesti murroskohdissa: kun hallintokoneiston pysyvä runko ei ole kyennyt vastaamaan erityistilanteiden asettamiin haasteisiin, sitä on täydennetty komiteatyyppisillä elimillä. Erityisesti poikkeusoloissa komitealaitosta on hyvin vaikeaa erottaa muusta hallintokoneistosta. ”Kun normaalioloissa organisatorinen pysyvyys ja kiinteys on yksi keskeinen linjahallinnon ja komitealaitoksen eroa määrittävä kriteeri, poikkeusoloissa sen käyttökelpoisuus vähenee”, Tuori huomauttaa. Koko julkinen hallinto pyritään poikkeustilanteissa sitomaan yhteen keskitetyn, nopean ja tehokkaan toiminnan takaamiseksi. Tämä tarkoittaa käytännössä vallan siirtämistä lainsäädäntövallalta toimeenpanovallalle, mikä toisen maailmansodan aikana toteutettiin erityisesti valtuuslaeilla. Samalla julkisten ja yksityisten tehtävien sekä julkisten ja yksityisten organisaatioiden välinen raja hämärtyy.[266]

Sota- ja poikkeusolojen lisäksi komitealaitos on osoittautunut käyttökelpoiseksi myös yhteiskunnallisten reformien aikana. Ruotsin ajalta jo 1600-luvulta periytyvän komitealaitoksen ensimmäisenä kukoistuskautena on pidetty 1800-luvun jälkipuoliskoa, jolloin komiteoita käytettiin Aleksanteri II:n valtakauden mahdollistamien uudistusten edistämiseen.[267] 1960- ja 1970-luvuilla komitealaitos sai jälleen toimia reformihankkeiden käynnistämisen ja suunnittelun areenana.

Sodan jälkeen hallinnon oikeudelliset perusrakenteet eivät suuresti muuttuneet, sen sijaan valtionhallinnon henkilöstö ja menot kasvoivat. Myös komitealaitos laajentui, mikä oli toisaalta myös osa hallinnon volyymin yleistä kasvua: kun vielä vuonna 1950 komiteoita oli yhteensä 237, oli niitä huippuvuonna 1972 jo 598. Tämän jälkeen komiteoiden määrä kääntyi laskuun, mikä toisaalta näkyi ministeriöiden sisäisten työryhmien määrän selvänä lisääntymisenä.

[265] Kolbe 1996, s. 104–108.
[266] Tuori 1983a, s. 221, 229, 251–252, 287–289, 293, 371.
[267] Tuori 1983a, s. 191–196, 205–206, 217–219.

1950-luvulta 1970-luvulle pysyvien komiteoiden määrä kasvoi suhteessa enemmän kuin tilapäisten, ja 1970-luvulla niiden määrä oli jo suurempi. Komiteoita käytettiin eniten sosiaali- ja kulttuuri- sekä taloudellisia tehtäviä hoitavilla hallinnonaloilla. Samaan aikaan komiteatyyppiset elimet laajenivat valtion keskushallinnosta myös aluehallintoon, erityisesti väliportaan hallintoon. Merkittävänä voidaan pitää myös vuonna 1958 tehtyä ensimmäistä valtioneuvoston komiteoita koskevaa päätöstä, jonka myötä komitealaitos sai virallisen aseman ja tarkan oikeudellisen määritelmän ja sitä oli myös helpompi hallinnoida.[268]

Tuori on Ilkka Heiskasen tutkimuksen[269] perusteella viitannut kolmeen valtionhallinnolliseen kehitystrendiin toisen maailmansodan jälkeisenä aikana. Ensinnäkin toimeenpanovallan, presidentin, valtioneuvoston ja varsinaisen hallintokoneiston merkityksen kasvu suhteessa eduskuntaan liittyi valtion tehtävien lisääntymiseen ja valtiokoneiston monimutkaistumiseen, mikä saattoi poliittiset päätöksentekijät entistä riippuvaisemmaksi hallintokoneistossa tapahtuvasta asiantuntijavalmistelusta. Lainsäädäntötyön johto siirtyi yhä selvemmin hallitukselle, ja eduskunta-aloitteiden merkitys vähentyi. Sektorisuunnittelun yhteydessä otettiin käyttöön niin sanottuja puitelakeja, jotka siirsivät sisällöllistä päätöksentekoa toimeenpanokoneistolle. Toinen kehitystrendi liittyi poliittisten puolueiden sekä etujärjestöjen, varsinkin työmarkkinajärjestöjen, merkityksen kasvuun. Tähän kehitykseen Tuori viittaa hallinnon politisoitumisena ja korporatisoitumisena. Valtiollisen päätöksenteon painopisteen siirtyminen toimeenpanokoneistoon siirsi puolueiden ja etujärjestöjen kiinnostusta hallintotoimintaan. Myös niin sanotut poliittiset virkanimitykset lisääntyivät. Hallinnon politisoitumisen kääntöpuolena oli taas puolueiden valtiollistuminen: virkamiehet osallistuivat puolueiden poliittisia linjoja valmistelevien työryhmien toimintaan. Etujärjestöjen edustus kollegisissa elimissä jopa kaksinkertaistui joillakin hallinnonaloilla vuosien 1960 ja 1974 välillä. Tuorin mukaan komitealaitoksesta tuli ensisijaisesti etujärjestöedustuksen foorumi.[270]

Samalla kuitenkin komitealaitoksen valvontaa ja tilivelvollisuutta uudistettiin ja ministeriöitä velvoitettiin valmistelemaan ja perustelemaan komiteoiden asettamista aikaisempaa huolellisemmin. Myös jäsenille asetettiin kasvavia vaatimuksia asiantuntemuksesta sekä mahdollisuudesta osallistua tehokkaasti komitean työhön. Viimeksi mainitulla vaatimuksella pyrittiin estämään komiteoiden jäsenyyksien kasautuminen samoille henkilöille.[271]

Tämän tutkimuksen verrokkialalla, koulutuspolitiikassa, komiteoilla oli hyvin suuri merkitys. Esimerkiksi korkeakoulukomiteaa (1952–1956) voidaan Kettusen, Jalavan, Simolan ja Varjon mukaan pitää yhtenä modernin

[268] Tuori 1983a, s. 371–378, 382–387, 396–398 ja Rainio-Niemi 2010, s. 250–252.
[269] Ks. Heiskanen 1975.
[270] Tuori 1983a, s. 378–381.
[271] Tuori 1983a, s. 387–389.

korkeakoulupolitiikan alkusysäyksenä. Korkeakoulukomitea loi ensimmäisen yleissuunnitelman, jossa itsenäisesti toimineita yliopistoja ja korkeakouluja tarkasteltiin yhtenä kokonaisuutena – ”korkeakoululaitoksena”. Kehitykselle loi pohjaa yksityisten korkeakoulujen valtiollistaminen sekä uusien alueellisten korkeakoulujen luominen suoraan valtion keskushallinnon alaisuuteen. Näin syntyi tarve koordinoida ja ohjata korkeakoulutuksen kenttää keskitetysti.[272] Itälän vuoden 1971 koulutuskomitean mietinnöstä puolestaan muodostui Kettusen ynnä muiden mukaan ”koulutuksen laajenemisen ja koulutususkon monumentti”. Laajapohjainen, poliittisesti edustava komitea esitti oppivelvollisuusiän pidentämistä, halusi lakkauttaa erilliset lukiot ja luopua erillisestä ylioppilastutkinnosta.[273]

Oikeuspolitiikan alalla suurimuotoiset uudistukset käynnistyivät 1970-luvun alussa ja kattoivat kirjon aihealueita Jukka Kekkosen sanoin ”valtiosäännön kokonaisremontista oikeuslaitoksen ja rikosoikeudellisen järjestelmän modernisoitiin ja kokonaisuudistukseen”. Kyse ei ollut puhtaasti oikeusjärjestyksen modernisoinnista, vaan myös vahvoista paineista arvioida oikeuslaitoksen asemaa ja toimintaa – ja yleensä oikeudellisten instituutioiden merkitystä – perinteisestä porvarillisesta näkemyksestä poikkeavan arvoperustan varassa.[274] Esimerkiksi työnsä kesken jättäneen valtiosääntökomitean tavoitteena oli uudistaa valtiosääntöä tavalla, joka vastaisi ”muuttuvan yhteiskunnan tarpeita ja kansalaisten käsityksiä yhteiskunnallisen elämän peruskysymyksistä”.[275]

Etujärjestöt olivat aktiivisia toimijoita erityisesti työelämän suhteita ja useimpia sosiaalipoliittisia kysymyksiä käsittelevissä komiteoissa. Etujärjestöt ovat Suomessa toimineet kiinteässä yhteydessä poliittisiin puolueisiin: elinkeinoelämän järjestöt perinteisiin oikeistopuolueisiin, työväen ammattiyhdistysliike työväenpuolueisiin ja toimihenkilöiden ammattiyhdistysliike perinteisesti liberaaleihin ja oikeistopuolueisiin – 1960-luvulta lähtien myös sosialidemokraatteihin – sekä maanviljelijöiden etujärjestöt Maalaisliitto-Keskustapuolueeseen.[276]

Poliisiasioiden tai rikosoikeudellisten asioiden valmisteluun ei etujärjestöjä 1960–1970-luvulla kuitenkaan juuri otettu mukaan eivätkä ne olleet edustettuina myöskään rikosoikeuskomiteassa.[277] Rikosoikeuskomitean yhteydessä asetetuista toimikunnista työrikostoimikunta kuuli kuitenkin asiantuntijoina

[272] Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 34–37.
[273] Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 42.
[274] Kekkonen 2018, s. 182.
[275] Okkonen 2019, s. 291–292.
[276] Aiheesta ks. esim. Paavonen 2006, s. 20–32, 109–143.
[277] Poliisiasioiden valmistelu oli vielä 1960-luvulla puhtaasti poliisijohdon ja sisäasiainministeriön poliisiosaston käsissä. Poliisihallinnon neuvottelukunnat perusteltiin 1970-luvulla. Niissä olivat edustettuina sekä poliittiset puolueet että eri viranomaiset ja asiantuntijatahot. Selkeää muutosta lainvalmistelutyössä ilmensi 1980-luvulla työskennellyt parlamentaarinen poliisikomitea, joka oli kokonaan poliittisista puolueista koottu elin. Ks. esim. Kostiainen 2018a, s. 347, 354.

etujärjestöjä ja ympäristörikostoimikunta pyysi niiltä lausuntoja taloudellisen hyödyn määrittämisestä.[278] Rikosoikeuskomitean kannalta etujärjestöjen miehittämät sivuelimet eivät muutenkaan olleet yhdentekeviä, sillä komiteassa käytettiin varsinkin alkuvaiheessa yhteiskuntapolitiikan ”osalohkojen” hahmottelussa talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja niiden mittaamista tutkivan jaoston selvityksiä.[279]

2.3.2 Yhteiskunnallinen murros ja oikeuden politisoituminen – kamppailua tulevaisuuden suunnasta

Tässä alaluvussa käsitellään sitä yhteiskunnallista murrosta, joka oli rikosoikeuden, ja ylipäänsä oikeuden, politisoitumisen taustalla. Yksi tekijä oli 1960-luvulla syntynyt uusvasemmistolainen liikehdintä, jossa kritisoitiin liberaalia kapitalismia. Uusi vasemmisto erosi aikaisemmasta vasemmistolaisesta perinteestä siinä, että sen piirissä otettiin etäisyyttä myös ortodoksiseen marxismin tulkintaan, edellisen sukupolven sosialismiin sekä Neuvostoliittoon. ”Kolmannen sosialismin” hengessä haluttiin rakentaa siltoja idän ja lännen välille sekä aikaansaada dialogia kahden sosialistisen tradition välille välttämättä kumpaankaan sitoutumatta.[280]

Uuden vasemmiston kritiikki kohdistui erityisesti sodan jälkeisten lupausten toteutumattomuuteen, kun kansantaloudellisesta menestyksestä huolimatta yhteiskunnassa esiintyi köyhyyttä ja kurjuutta. Tyytymättömyyttä herätti se, että valtavista odotuksista ja talouskasvusta huolimatta länsimaiset yhteiskunnat eivät olleet onnistuneet luomaan aidosti tasa-arvoista ja vapaata yhteiskuntaa. Samalla suurten kansainvälisten yritysten kasvu vieraannutti työväenluokkaa työstään ja paljasti yhteiskunnallisten valtarakenteiden epätasa-arvoisuuden. Dekolonisaatio ja ydinkatastrofin pelko lietsoivat erimielisyyksiä. Poliittiselle ja sosiaaliselle järjestykselle kriittinen ilmapiiri jatkoi leviämistään, ja poliittinen eliitti ei enää kyennyt hallitsemaan kriittisiä mielialoja. Kirjeessään uudelle vasemmistolle C. Wright Mills kannusti nuoria älykköjä ympäri maailmaa taistelemaan utopistisen tulevaisuuden puolesta. Hän määritteli

[278] KM 70/1973, s. 2–3 ja KM 49/1973, s. II.
[279] KM 72/1976, s. 51–55.
[280] Uusvasemmistolaisuus oli laajaa liikehdintää, ja sen piirissä voidaan katsoa toimineen niin kommunisteja ja sosialidemokraatteja kuin puolueisiin sitoutumattomiakin henkilöitä. Suomessa keskeinen esikuva oli erityisesti brittiläinen new left -liike. Helsingin yliopistossa anglosaksista new left -ajattelua alettiin pohtia vuonna 1960 perustetussa puolueisiin sitoutumattomassa Faros-seurassa, joka pyrki seuraamaan englantilaisen Fabian Societyn jalanjälkiä. Faroslaiset kirjoittivat usein ”Tilanne”-lehteen, jossa pohdittiin ”kolmannen sosialismin” mahdollisuuksia ja irtautumista puoluekantaisesta kommunismista tai sosiaalidemokratiasta. Ks. Kolbe 1996, s. 50–52.

vasemmistolaisuuden rakenteelliseksi kritiikiksi ja yhteiskuntateoriaksi. Vasemmistolaisuus tarkoitti yhteiskuntakritiikin yhdistämistä poliittisen muutoksen ajamiseen.[281]

Ville Okkosen sanoin: ”Kulttuurivalpas ja meritoitunut osa vasemmistoliikkeitä eteni asemiin, joista se saattoi auktoritatiivisesti haastaa käsityksiä, joilla yhteiskuntajärjestykseen kajoaminen oli ennestään julistettu äärimmäisyydeksi.” Samalla yhteiskunnallisen murroksen myötä tuli lopullisesti haastetuksi sellainen ajattelutapa, jonka mukaan vasemmistolaisuus oli oikeistolaisuutta poliittisempaa.[282]

Suomessa ongelmien sekä hyvän politiikan määrittelijöiksi ja ratkaisujen muotoilijoiksi nousivat Kettusen ja Simolan sanoin ”kansallis-konservatiivisen kulttuurin ja kansakuvan horjuttajat ja murtajat, nuoret yhteiskuntakriitikot”. Sukupolven merkityksestä on erilaisia tulkintoja: esimerkiksi Laura Kolben mukaan sukupolvien vastakkaisuus nousi 1960-luvulla yhtä tärkeäksi kuin jako oikeiston ja vasemmiston välillä. Kettusen ja Simolan mukaan yhteiskuntakriitikoiden joukossa oli taas erilaisten sukupolvikokemusten edustajia ja näkemyksissä useita kerrostumia. Mukaan mahtui 1950-luvun modernismia ja suunnitteluteknokratiaa, 1960-luvun alun sosiaaliliberalismia, 1960-luvun yleisvasemmistolaisuutta ja 1970-luvun taitteen puoluepolitisoitunutta vasemmistolaisuutta.[283] Ero tulkintojen välillä saattaa johtua pikemminkin sukupolven *kokemuksesta* kuin itse sukupolvesta tai mahdollisesti siitä, että edistykselliset tahot mielsivät itsensä osaksi nuorisoa ja olivat keskimäärin nuorehkoja.

Joka tapauksessa koulutusmahdollisuudet ja sosiaalinen nousu olivat nuorille ennennäkemättömällä tavalla avoinna. Demografinen paine ja odotettavissa oleva ylioppilastulva johtivat ”hajakeskittämiseen”, jossa maakuntakeskuksiin perustettiin uusia yliopistoja. Kasvava julkinen sektori taas tarvitsi runsaasti työvoimaa, mikä takasi nuorille koulutetuille ihmisille hyvät tulevaisuudennäkymät. Useat nuorista kriitikoista olivat rakennemuutoksen myötä maalta kaupunkiin muuttaneita ensimmäisen polven ylioppilaita – uuden koulutetun keskiluokan juuret olivat ”turpeessa ja teollisuudessa”.[284] Rikosoikeuskomitean aktiivijäsenistä suurin osa oli syntynyt 1930-luvulla tai aivan 1940-luvun alussa. He olivat siten Inkeri Anttilaa lukuun ottamatta melko nuoria, mutta eivät edustaneet suuria ikäluokkia lukuun ottamatta sihteereitä.

Yhteiskunnallinen murros nosti puolueet ja etujärjestöt vallan keskiöön. Puolueet miellettiin keinona vapautua vanhan yhteiskunnan asettamista rajoitteista

[281] Salojärvi 2013, s. 40–41.
[282] Okkonen 2019, s. 291, 307.
[283] Kettunen – Simola 2012, s. 15. Toisaalta Kolbe esittää myös, että opiskelijaliikkeen piirissä 1950- ja 1960-lukujen vaihteessa vaikuttanut Ylioppilaslehden päätoimittaja Arvo Salo sekä hänen pakinoitsijansa ja kolumnistinsa kuuluivat valtaosin 1930-luvulla syntyneeseen sukupolveen. Sukupolviasetelmasta ks. Kolbe 1996, s. 92–103, 163–164.
[284] Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 33 ja Kolbe 1996, s. 126–128.

ja rakentaa jotakin uutta, sillä puolueet vastasivat sekä poliittisesta päätöksenteosta että ideologisesta keskustelusta.[285] Ne olivat siten sekä muutoksen tapahtumapaikka että kanava muutoksen edistämiseen. Puolueet vetivät mukaansa lukuisia yliopistolaisia, erityisesti opiskelijoita. Sitä kautta myös puolueet hyötyivät, kun ne saivat joukkoihinsa akateemista sivistyneistöä ja asiantuntijoita erilaisten yhteiskunnallisten uudistusohjelmien suunnitteluun ja valmisteluun.

Vuoden 1966 vaalit käynnistivät poliittisen yhteistyön aikakauden, jolloin valtioneuvostossa oli usein ministereitä vasemmistopuolueista sekä Keskustapuolueesta, toisinaan täydennettynä Liberaalisen kansanpuolueen ja Ruotsalaisen kansanpuolueen edustajilla. Erityisesti vuonna 1968 muodostettua sosialidemokraattien laajapohjaista enemmistöhallitusta on pidetty merkittävänä. Toisaalta 1970-luku oli myös epävakaa ajanjakso, jolloin presidentti toistuvasti hajotti hallituksen tai eduskunnan tai hallitukset hajosivat sisäisiin erimielisyyksiin. Joka tapauksessa hallituksen toimikaudet olivat usein lyhyitä. Usein hallitukset olivat poliittisen tilanteen hankaluuden vuoksi vähemmistöhallituksia tai virkamieshallituksia.[286]

Rikosoikeuskomitean asetti Rafael Paasion II hallitus, joka oli sosialidemokraattien muodostama vähemmistöhallitus. Pekka Paavola oli hallituksessa oikeusministerinä. Hallitus istui vain helmikuun lopusta syyskuun alkuun vuonna 1972, vähän yli kuusi kuukautta. Tästä huolimatta – tai mahdollisesti sen vuoksi – hallitus pyrki käynnistämään merkittäviä uudistushankkeita. Poliittinen tilanne oli hankala: ensin vuoden 1970 eduskuntavaalien jälkeen nimitettiin Teuvo Auran johtama virkamieshallitus, jossa oli kuitenkin ministereinä eri puolueiden jäseniä, vaikkakaan ei puolueiden edustajina[287], tämän jälkeen heinäkuusta 1970 Ahti Karjalaisen vasemmisto- ja keskustapuolueiden enemmistöhallitus, joka tosin alkoi hajota jo vuoden 1971 aikana, kun SKDL jätti sen leipomotuotteiden hintasäännöstelyn purkamista koskevan keskustelun tuloksena. Paloheimon mukaan Karjalaisen II hallitus kulki kriisistä kriisiin ja hajosi syksyllä 1971 eri väestöryhmien välistä tulonjakoa, erityisesti maataloustuloa, koskeviin erimielisyyksiin. Tämän jälkeen nimitettiin Teuvo Auran II virkamieshallitus, joka hallitsi helmikuuhun 1972. Presidentti Kekkonen hajotti eduskunnan ja määräsi uudet vaalit, joissa ei tapahtunut suuria voimasuhteiden

[285] Kolbe 1996, s. 9.

[286] Vuosina 1966–1983, joita Paloheimo nimittää eduskunnassa kansanrintaman valtakaudeksi, toimi yhteensä 14 hallitusta. Lyhytaikaisin kaikista oli Teuvo Auran I virkamieshallitus, joka toimi vain 63 päivää toukokuusta heinäkuuhun 1970. Ks. Paloheimo 2007, s. 248–260 ja Hallitukset ja ministerit -tietokanta. valtioneuvosto.fi/hallitukset-ja-ministerit (luettu 17.8.2022).

[287] Esimerkiksi sosialidemokraatteja olivat taustaltaan ulkoministeri Väinö Leskinen, oikeusministeri ja II valtiovarainministeri Keijo Liinamaa, sisäministeri Teemu Hiltunen ja II sosiaaliministeri Alli Lahtinen. Ks. Iivari 2007, s. 171. Voidaan sanoa, että nämä ministerit olivat ”puoluesidonnaisia asiantuntijoita”: Liinamaa oli valtakunnansovittelija, Hiltunen Lahden kaupunginjohtaja ja Lahtinen sosiaalihallituksen pääjohtaja.

muutoksia. Vaalien jälkeen nimitettiin sosialidemokraattien vähemmistöhallitus, koska enemmistöhallituksen muodostamiselle ei ollut edellytyksiä ennen syksyä 1972. Tällöin nimitettiin Kalevi Sorsan I hallitus, joka oli viiden puolueen enemmistöhallitus (edustettuina olivat SDP, Keskustapuolue, SKDL, RKP ja LKP, mukana oli myös yksi ammattiministeri). Tämä hallitus oli omana aikanaan hyvin pitkäikäinen ja hallitsi kesäkuuhun 1975.[288]

Paasion II hallitusta nimitettiin ”nappulaliigaksi” sen nuorten ministerien vuoksi. Lisäksi ministerit saivat ensimmäistä kertaa erityisavustajat eli poliittiset sihteerit, jotka olivat nuoria.[289] 1970-luku tarjosi nuorille ennennäkemättömät mahdollisuudet päästä mukaan poliittiseen päätöksentekoon. Vuoden 1970 eduskuntavaaleissa vaalikelpoisuus- ja äänioikeusikärajaa laskettiin 20 vuoteen. Tällöin myös sodan jälkeiset suuret ikäluokat saivat ensimmäistä kertaa äänestää ja asettua ehdolle eduskuntavaaleissa. Muutosten seurauksena eduskuntaan valittiin enemmän uusia kansanedustajia kuin kertaakaan vuoden 1945 vaalien jälkeen, ja valittujen kansanedustajien keski-ikä (46,6 vuotta) oli alhaisin sitten vuoden 1929 eduskuntavaalien.[290]

Okkosen mukaan vasemmiston vahvistuminen näkyi akateemisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa siten, että vakiintuneet käsitykset asiantuntijavallasta, oikeudenkäytön yhteiskunnallisista ulottuvuuksista ja valtioelinten vallanjako-opista kohtasivat uudenlaista, tutkimusperustaista kritiikkiä. Perittyyn yhteiskuntajärjestykseen vedonneet voimat menettivät asemiaan ja auktoriteettiaan, ja puhtaan juridisen asiantuntemuksen kaapuun verhoutuneesta oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksestä alkoi historiallisen tarkastelun myötä hahmottua poliittisia piirteitä, joiden muuttamiseen oli valmius eduskunnassa. Samalla uudistusmieliset alkoivat päästä valtionhallinnossa päättäviin asemiin, esimerkiksi lainvalmistelijoiksi ja komiteoiden jäseniksi. Tämä herätti konservatiivisessa oikeistossa pelkoa ja suuttumusta. Oikeuslaitos oli jäljellä olevia oikeiston vahvoja yhteiskunnallisia linnakkeita, ja sen katsottiin perinteisesti yhdessä presidentti-instituution kanssa olevan tärkeä eduskunnan puoluepolitisoituneeksi ja pidäkkeettömäksi mielletyn vallankäytön kaitsija. Konservatiivisessa perinnössä yhteiskuntajärjestys oli jatkuvasti myös lainsäädäntövallan uhkaama, ja vasemmiston sekä liberaalien eteneminen päättäviin asemiin lainvalmisteluelimissä herätti tunteen sen kumoutumisesta.[291]

Esimerkiksi rikosoikeuskomitean puheenjohtaja Antti Kivivuori muistelee, kuinka 1970-luvulla ministeriöiden virkakuntaan tuli nuorta väkeä. Hän mainitsee esimerkiksi sosiaaliministeriön kansliapäällikön Kai Puron, joka tuli

[288] Hallitukset ja ministerit -tietokanta. valtioneuvosto.fi/hallitukset-ja-ministerit (luettu 17.8.2022); Paloheimo 2007, s. 254 ja Iivari 2007, s. 171–173.
[289] Iivari 2007, s. 178–179.
[290] Paloheimo 2007, s. 252, 254; Paloheimo 2007, s. 252, 254 ja Iivari 2007, s. 171–173.
[291] Okkonen 2019, s. 291, 297.

nimitetyksi tehtäväänsä vain 31-vuotiaana. Kivivuori huomauttaa, että tällainen nimitys olisi ollut (presidentti) Paasikiven aikana mahdoton, sillä tämä katsoi aina, että virkaiältään vanhimman tulisi edetä ensin.[292]

Samat yhteiskunnallisesti aktiiviset ihmiset toimivat useissa asemissa: kansalaisjärjestöissä tai -liikkeissä, asiantuntijaelimissä, tutkimuksessa sekä puolueissa. Esimerkiksi Antti Kivivuori muistelee ajan henkeä seuraavasti:

> Jos ajattelee nyt vaikka ympäristöpuolta, joka silloin ei ollut vielä näin voimissaan kun se nyt on väkisinkin… Niin [– –] kai vaan niillä oli merkitystä, kun sinne tuli semmoisia ihmisiä, joille se oli niin kuin sisäinen palo. Olli Ojala oli ympäristöpuolella näkyvä henkilö esimerkiksi [– –] virkakoneistossa ympäristö-…sisäministeriö se silloin taisi olla. Niin ne oli omilla tavoillaan luonnonsuojelujärjestössä ja muualla vaikuttajia puhujia ja älykkäitä ajattelijoita. Niin totta kai sitten tulee jonkun puolueen työryhmä, niin kysyttiin niiden harrastajien… Kunkin puolueen, niillä on omat ryhmänsä eri elämänalueilla, eli niiden ajatuksia. Kyl ne sieltä varmaan sitten läpi tuli meilläkin rikosoikeusuudistuksessa, eri rintamilta tuli sitten. Mut ei mitään semmoista olis et joku ylempi, joku fiksumpi olis ne, vaan me oltiin ite tekemässä niitä muillekin, että vähän semmoinen henki. Ne hoitaa nää asiat kuntoon [– –]

Näyttäisi siltä, että jokaisella merkittävällä aatesuunnalla tai puolueella oli eri aihealueilla omat asiantuntijansa, jotka toimivat kyseisen ”politiikkalohkon” tai erityisalan tietämyksen ja näkemysten välittäjinä omassa piirissään. Näiden poliittisesti suuntautuneiden asiantuntijoiden merkitystä avainhenkilöinä painotti oletettavasti Patrik Törnudd erääseen rikosoikeuskomitean syyskuun 1973 kokouskutsuun tekemissään reunamerkinnöissä: ”[K]ok. uudistuksen läpimeno riippuu siitä, hyväksytäänkö sen ratkaisut niiden asiantuntijoiden piirissä, jotka tärkeät yhteiskunnalliset ryhmittymät pitävät omina oikeus- ja kriminaalipolitiikan asiantuntijoina”, reunamerkinnässä luki.[293] Asiantuntijuus ei siten ollut jotakin vastakkaista poliittisuudelle, vaan toisaalta asiantuntijapiirien yhteisten näkemysten välittämistä poliittiselle aatesuunnalle ja toisaalta oman aatesuunnan kuhunkin aihealueeseen liittyvien poliittisten vaatimusten muotoilua ja viestimistä sekä muille asiantuntijoille että yleisemmin yhteiskunnassa.

Yleisvasemmistolainen ja -edistyksellinen innostus muuttui kuitenkin 1970-luvulla pian polarisoituneeksi ja puoluepolitisoituneeksi kamppailujen täyttämäksi poliittiseksi todellisuudeksi. Jo vuoden 1970 vaaleissa silloiset hallituspuolueet kärsivät poikkeuksellisen suuren tappion, sillä ne menettivät yhteensä 14 prosenttiyksikköä kannatuksestaan. Vuoden 1970 vaaleissa nähtiin myös radikaalien ”rynnistys” sosialidemokraattien eduskuntaryhmään. Suurimmat häviäjät olivat SKDL ja Keskustapuolue, jonka vaalitappioon vaikutti

[292] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[293] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 10.9.1973 / Törnqvist 31.8.1973. Ca 1. ROK, KA.

etenkin Suomen Maaseudun Puolueen murskavoitto (yhdestä paikasta 18 paikkaan). SMP oli populistinen haastaja, joka syytti Keskustapuoluetta maaseudun unohtamisesta ja kampanjoi vaaleissa iskulauseella ”Unohdetun kansan puolesta”. SMP säilytti paikkamääränsä myös seuraavissa vaaleissa. Kokoomus nosti vuoden 1970 vaaleissa paikkamääräänsä 26 paikasta 37 paikkaan. Heikki Paloheimon mukaan vaalikampanjoinnissa oli selvästi havaittavissa radikaalien uudistajien ja perinteisten arvojen kannattajien voimakas jännite. [294]

Samalla on huomattava, että tämä kamppailu tai eduskuntavaaleissa tapahtuneet valtasuhteiden muutokset eivät kuitenkaan näkyneet hallituskokoonpanoissa: esimerkiksi SMP tai Kokoomus eivät saaneet kertaakaan edustajia valtioneuvostoon presidentti Kekkosen loppukaudella. Tämä lienee ollut osasyy oikeistossa esiintyneeseen turhautumiseen ja keskustelujen polarisoitumiseen. Myös työväenliikkeen sisällä jatkui tiukka valtataistelu yhtäältä sosialidemokraattien ja kommunistien välillä ja toisaalta SKDL:n sisällä enemmistö- ja vähemmistökommunistien kesken aina 1970-luvun loppupuolelle.[295]

2.3.2.1 Kapina oikeustieteessä

1960-lukujen protesteissa ei ollut kyse vain opiskelijoiden kapinasta. Myös tutkijat protestoivat traditioita vastaan. Osin kyse oli samoista henkilöistä, jotka siirtyivät opiskelijaradikaaleista tutkijaradikaaleiksi. Nämä samat henkilöt toimivat usein myös erilaisissa yhteiskunnallisissa liikkeissä. Yhdysvaltalainen ympäristöpolitiikan tutkija Connie Ozawa on tulkinnut tiedon ja tieteen korostuneen merkityksen yhteiskunnallisessa päätöksenteossa johtuvan osittain 1960-luvun kansalais- ja intressiryhmien järjestäytymisestä, joka tarjosi yliopistotutkijoille valtiosta ja elinkeinoelämästä riippumattoman vaihtoehtoisen ideologisen kodin sekä uudenlaisen väylän osallistua julkiseen keskusteluun. Nämä yhteiskunnalliset liikkeet mobilisoituivat ajamaan tai vastustamaan jotakin yhteiskunnallista muutosta ja käyttivät tutkimusta agendansa oikeuttamiseen. Ozawan mukaan laajentunut pääsy tietoon ja tutkimukseen mahdollisti sen, että yhä uudet ryhmät pystyivät käyttämään hyödykseen tieteellistä argumentaatiota vallitsevan politiikan kyseenalaistamiseen ja vaihtoehtojen esittämiseen.[296]

Osansa kritiikistä sai myös oikeustiede, jossa perinteen auktoriteetti kyseenalaistettiin ja hylättiin. Kriittisen oikeustieteen ydinviesti oli, että oikeus ja oikeustiede olivat poliittisia. Suuntaus, joka oli varsin hajanainen, jakautui useisiin eri alasuuntauksiin sekä Yhdysvalloissa että Pohjoismaissa. Suomessa korostettiin poliittista lainoppia, jossa kiinnitettiin huomiota oikeuden poliittisiin ja

[294] Paloheimo 2007, s. 251–252 ja Iivari 2007, s. 151–152.
[295] Paavonen 2006, s. 28.
[296] Ozawa 2019, s. 10–12.

yhteiskunnallisiin funktioihin, tulkittiin oikeudellista päättelyä pelkäksi retoriikaksi tai tarkasteltiin oikeuden historiallista kehitystä sen yhteiskunnallisten ja taloudellisten tarkoitusten paljastamiseksi.[297]

Modernin oikeustieteen pohja oli niin Yhdysvalloissa kuin Skandinaviassa oikeuspositivismissa, jossa painotettiin oikeustieteen tieteellisyyttä sekä oikeuden ja moraalin tai politiikan erottelua. Oikeusrealismi oli noussut kritiikiksi käsitelainopille erityisesti 1920- ja 1930-luvuilla. Sen harjoittajat kritisoivat lainopin käsitteellistä abstraktiutta. Oikeus oli ihmisen asettamaa, ja sitä voitiin tutkia empiirisesti. Erityisesti Pohjoismaissa oikeustieteen tehtävänä olikin ”sosiaalinen insinööritaito”, jossa tutkimuskohteena olivat oikeuden yhteiskunnalliset funktiot. Realismi kuitenkin menetti auktoriteettiaan toisen maailmansodan seurauksena. Realistien ajatukset otettiin osaksi sodanjälkeistä oikeustiedettä, joka ei ollut jyrkän legalistista muttei myöskään äärimmäisen oikeusrealistista. Salojärven mukaan realistien opit ”kesytettiin” osaksi oikeustieteen valtavirtaa. Suomessa oikeustiede oli puolestaan käsitelainopin dominoimaa aina 1950- ja 1960-luvuille asti, jolloin sitä päivitettiin skandinaavisen realismin opeilla analyyttisessa oikeuspositivismissa.[298]

Juhana Salojärvi tulkitsee, että kriittinen oikeustiede oli monimutkainen ilmiö, joka koostui sosiaalisista, poliittisista, kulttuurisista, tieteellisistä, akateemisista ja oikeudellisista tekijöistä. Se ei ollut siten pelkästään 1960-luvun muutosten heijastuma, vaan filosofinen ja kulttuurinen liike ja akateemisen kritiikin ja antagonismin muoto. Samalla kyse oli laajemmasta yhteiskunnallisesta, kulttuurisesta, akateemisesta ja oikeustieteellisestä murroksesta, jonka osana liikehdintä tulisi nähdä. Kyse oli tutkijoista, jotka pohtivat itseään, tutkijuuttaan ja paikkaansa näiden eri kenttien risteymäkohdassa ja jotka yrittivät saada aikaan jotakin elämässä. Motiivit vaihtelivat. Toiset etsivät mahdollisuutta tieteen ja tutkimuksen avulla toteuttaa autenttista minäänsä oikeudellisena tutkijana ja saavuttaa myös akateemista arvostusta. Useilla oli motivaatio muuttaa yhteiskuntaa, toiset taas halusivat uudistaa oikeustiedettä ja kehittää parempia teorioita, kolmannet kritisoida traditiota.[299]

Salojärven mukaan kriittisissä suuntauksissa oli eri maissa eroista ja hajanaisuudesta huolimatta useita yhdistäviä piirteitä. Kaikkia yhdisti vasemmistolaisen ajattelun yleistyminen, kansalaisoikeuksien korostaminen, sosiaalisen ja taloudellisen järjestyksen kyseenalaistaminen, oikeustieteen metodien laajentuminen, tutkimuksen sosiaalisten ja poliittisten tekijöiden merkityksen korostaminen ja yliopistomaailman jakautuminen perinteisiin ja kriittisiin blokkeihin. Salojärvi huomauttaa, että tutkijoiden teoreettiset näkemykset olivat

[297] Salojärvi 2013, s. 3.
[298] Salojärvi 2013, s. 3–4.
[299] Salojärvi 2013, s. 23, 357–358.

harvoin ristiriidassa heidän poliittisten mieltymystensä kanssa.[300] Voidaankin sanoa, että oikeudellisessa keskustelussa oli kyse laajemmin maailmankuvien eroista, joita tutkijoiden sijoittuminen tiettyyn koulukuntaan heijasti.

Kritiikin keskiössä oli liberaali legalismi. Kriitikoiden mukaan oikeusvaltio oli perustavanlaatuisesti viallinen ja suosi lähtökohtaisesti tiettyjä intressejä. Perinteistä lainoppia moitittiin sokeudesta oikeuden ideologisille elementeille. Koska oikeudellisen päättelyn takana oli ideologisia ja henkilökohtaisia tekijöitä ja koska oikeus itsessään oli ristiriitaista, oikeudella ei ollut rationaalista pohjaa. Kriittiset tutkijat korostivat erityisesti oikeuden vinoumien ja epäkohtien tutkimisen tärkeyttä.[301] Kjell Åke Modéer esittää Immanuel Wallersteiniin nojaten, kuinka 1968-liike merkitsi pohjoismaisille juristeille tilintekoa suhteessa modernin projektiin. Yleisellä tasolla tehtiin irtiottoa sodanjälkeisistä universalistisista käsitteistä, jotka rakentuivat opeille konsensuksesta, auktoriteettiuskosta, tasapainosta, kehityksestä ja menestyksestä. Oikeustieteessä kapina merkitsi irtiottoa oikeusrealismista ja oikeuspositivismista. Kyse oli siten siirtymästä oikeudellisesta modernista post- tai myöhäismoderniin.[302] Suomessa suhde modernin projektiin oli positiivisempi, kuten aiemmin tässä luvussa on tuotu esiin.

Sekä Yhdysvalloissa että Pohjoismaissa korostettiin oikeuden sosiaalista rakentuneisuutta, perinteisen oikeustieteen konservatiivisuutta, oikeuden kehityksen historiallista analyysia ja oikeudellisen päättelyn epärationaalisuutta ja epämääräisyyttä. Myös oikeudellista koulutusta haluttiin uudistaa, ja erityisesti Yhdysvalloissa ja Suomessa esitettiin oikeuskulttuurisista eroista huolimatta hyvin samankaltaisia argumentteja koulutuksen luonteesta. Molemmissa maissa haluttiin tuoda yhteiskuntatieteellistä lähestymistapaa ja tutkimustuloksia sekä ongelmalähtöisiä näkökulmia koulutukseen. Sekä Yhdysvalloissa että Skandinaviassa tutkittiin pääsyä oikeuksiin sekä oikeusapua ja kritisoitiin, että oikeus suosi systemaattisesti rikkaita. Argumentit olivat lähtöisin muodollisen oikeuden ja oikeustodellisuuden välisestä kuilusta sekä oikeustutkimuksen poikkitieteellisistä menetelmistä. Salojärven mukaan kriittiset oikeudelliset liikkeet ovat yleensä aina pyrkineet osoittamaan muodollisen oikeuden ja yhteiskuntatodellisuuden välisen vastaamattomuuden. Kriittiset tutkijat pyrkivät osoittamaan oikeuden poliittisuuden ja demystifioimaan oikeuden luonteen. Perinnettä edustavat tutkijat näkivät oikeutta kohtaan esitetyn kritiikin johtavan liialliseen tutkimuksen politisoitumiseen, mutta kriitikoille kyse oli jo olemassa olevan tilanteen paljastamisesta, mitä perinteiset tutkijat eivät vain pystyneet näkemään.[303]

---

300 Salojärvi 2013, s. 21, 219.
301 Salojärvi 2013, s. 4–5.
302 Modéer 2010, s. 9, 12, 19.
303 Salojärvi 2013, s. 348.

Yhdysvaltalaista Critical Legal Studies -liikettä on kritisoitu sen pitäytymisestä epäkohtien etsimisessä, kun taas pohjoismainen kriittinen oikeustiede oli usein rakentavampaa ja selkeämmin poliittisia reformeja ehdottavaa. Karkeasti tarkastellen yhdysvaltalainen liike painotti Salojärven mukaan enemmän doktriinin dekonstruktiota kuin radikaaleja sosiaalisia reformeja oikeuden välityksellä. Empirismiin suhtauduttiin epäluuloisemmin, sillä Salojärven mukaan kriittisen oikeustutkimuksen voi Yhdysvalloissa nähdä nimenomaan vastareaktiona sosiologiselle oikeustieteelle. Pohjoismaissa kriittinen oikeustiede pysyi lähempänä sosiologista ja empiiristä oikeustutkimusta, vaikka sielläkin 1970-luvulla tapahtui käänne teoreettisempaan oikeuden kritiikkiin. 1970-luvulla tutkijat alkoivat aikaisempaa selväsanaisemmin tarkastella marxismin tarjoamia mahdollisuuksia oikeuden tutkimuksessa. Oikeussosiologiasta tuli vähitellen oma oppiaineensa. Suomessa liikehdintää on puolestaan luonnehdittu muiden maiden vastaavaa radikaalimmaksi ja se oli lähimpänä poliittista radikalismia.[304]

2.3.2.2 Kriittinen rikosoikeustutkimus ja kriminologia kritiikin käynnistäjinä

Rikosoikeustutkimus ja kriminologia muodostivat yhden keskeisimmistä ja ensimmäisistä vaihtoehtoisen oikeustieteen suuntauksista. Täten ne olivat olennaisia vaihtoehtoisen oikeustieteen kehitykselle. Rikosoikeustutkijat osallistuivat aktiivisesti oikeudellisiin ja poliittisiin väittelyihin ja pyrkivät vaikuttamaan oikeudellispoliittisiin käytäntöihin. Vaihtoehtoinen kriminologia heijasti oikeussosiologisen tutkimuksen nousua, ja siinä rikollisuus nähtiin yhteiskunnallisena ilmiönä, joka heijasti sosiaalisia rakenteita eikä niinkään yksilön poikkeavuutta. Tämän lisäksi rikollisuus ymmärrettiin sosiaalisesti määrittyneenä konstruktiona, yhteiskunnallisen vallan ilmentymänä, luonnollisen tai olemuksellisen ilmiön sijaan. Vaihtoehtoisessa rikosoikeudessa alettiin tutkia rikollisuutta sosiaalisen todellisuuden ilmentymänä. Tällöin keskityttiin selvittämään, miksi rikollisuutta esiintyi ja miksi se ymmärrettiin niin kuin se ymmärrettiin. Kriittisessä tai vaihtoehtoisessa rikosoikeustutkimuksessa korostettiin, että rikollisuus oli aikaisemmin arvioitua moniulotteisempi ilmiö.[305]

Kriittinen kriminologia vakiintui Skandinaviassa rikosoikeustutkimuksen koulukunnaksi 1960-luvun puoliväliin mennessä. Suuntauksessa suhtauduttiin kriittisesti lainopilliseen tutkimukseen, koska lainoppi ei ottanut huomioon sosiaalista kontekstia eikä siten kyennyt antamaan rikollisuudesta realistista kuvaa. Koska rikollisuus heijasti yhteiskunnallisia valtarakenteita, tuli kriminaalipolitiikassa ottaa huomioon yhteiskunta-, hyvinvointi- ja kulttuuripoliittisia

[304] Salojärvi 2013, s. 5–6, 21–22, 350.
[305] Salojärvi 2013, s. 195–196, 213.

tekijöitä. Kuten oikeussosiologiassa myös vaihtoehtoisessa rikosoikeustutkimuksessa korostettiin kontekstuaalisuutta, poikkitieteellisyyttä ja oikeuden toteutumista yhteiskunnassa (law in action). Rikollisuudesta ja sen kontrollista haluttiin tarjota realistinen ja empiiriseen tutkimukseen perustuva kuva, jonka avulla voitaisiin tehdä uudistuksia. Myös rikosoikeuden alalla katsottiin, että tutkimuksen, oikeuden ja politiikan välistä suhdetta tuli tarkastella avoimesti ja että tutkijoiden tuli hyödyntää tutkimustaan yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemisessa.[306]

Suomalaiset vaihtoehtoiset kriminologit kävivät keskustelua paitsi oikeustieteen ja kriminologian lehdissä myös erilaisissa vankeinhoidon, lääketieteen ja sosiaalipolitiikan alan lehdissä sekä vuonna 1964 perustetussa ”Sosiologia”-lehdessä. Vasta vuonna 1972 perustettiin ”Oikeus”-lehti, jonka nimenomaisena tehtävänä oli tarkastella oikeutta yhteiskunnallisena ilmiönä. Etenkin Patrik Törnudd kirjoitti useita artikkeleita ”Sosiologia”-lehteen, kun Inkeri Anttila kirjoitti enemmän ”Lakimies”-aikakauskirjaan[307].

Keskeinen kriittisen kriminologian hahmo oli norjalainen Nils Christie, joka korosti poikkitieteellisyyttä ja kehitti uusia menetelmiä rikollisuuden ja sen kontrollin tutkimiseen. Vuonna 1965 julkaistussa kirjassaan ”Kriminalsosiologi” Christie esitti, että rikollisuus oli lainsäätäjän määrittelemänä yhteiskunnallisen vallan ilmentymä ja että kriminologiassa tutkittiin tämän valtarakenteen heijastumia. Hänen mukaansa kriminologia oli hyödytöntä ilman selvää kytköstä yhteiskuntatodellisuuteen.[308]

Christie kehitti myös kokonaisvaltaista yhteiskuntateoriaa rikollisuudesta. Hänen mukaansa moderni yhteiskunta mahdollisti varallisuuden kasautumisen, mikä erotti ihmisiä toisistaan ja loi perustan rikollisuudelle. Tätä varten puolestaan tarvittiin virallista rikoskontrollijärjestelmää. Rikollisuus oli vallassa olevien yhteiskuntaluokkien oikeuden kautta määrittelemä sosiaalinen ilmiö. Christien mukaan rikosoikeudellisen järjestelmän tuli olla lähempänä niitä ihmisiä, joita se aidosti kosketti, sillä kasvoton ja persoonaton järjestelmä loi atomistista oikeutta ja etäännytti ihmisiä. Christie pyrki myös muuttamaan yhteiskuntaa luomalla uudenlaisen oikeusjärjestelmän, joka olisi tavallisten maallikkoihmisten saavutettavissa ja ymmärrettävissä. Oikeuskulttuuri oli ammatillistunut modernin, kasvottoman valtiokoneiston kehittymisen myötä. Oikeus lokeroi ihmisiä erilaisiin rooleihin, mikä vääristi rikosprosessia ja heikensi rikoksen uhrin asemaa. Christie halusi tuoda oikeudenkäynnin osapuolia lähemmäs toisiaan ja saada heidät aktiivisempaan rooliin prosessissa. Tavoitteena oli systeemikeskeisestä, funktionaalisesta lähestymistavasta siirtyminen

306 Salojärvi 2013, s. 197–199.
307 Anttilan kirjallisesta tuotannosta ks. Anttila – Andersson 1986. Törnuddin kirjallisesta tuotannosta ks. Törnudd 1996b, s. 191–201.
308 Salojärvi 2013, s. 199.

ihmiskeskeiseen lähestymistapaan. Näkökulman muutos merkitsi myös muutosta suhtautumisessa rikoksentekijöihin: he eivät olleet hirviöitä vaan ihmisiä, jotka toimivat yhteiskunnassa erilaisissa rooleissa ja reagoivat ympäröiviin olosuhteisiin. Tavoitteena oli luoda järjestelmä, joka toimisi rikollisuutta vähentävästi ja olisi samalla reilu. Rikollisten rankaisemisen sijaan uskottiin koulutukseen, valistukseen ja kasvatukseen, sosiaalipsykologiseen ja sosiologiseen näkökulmaan. Christien useat ajatukset päätyivät käytäntöön norjalaisessa kriminaalipolitiikassa.[309]

Huomio kiinnittyi rikosoikeusjärjestelmän tehokkuuteen, josta erityisesti uusintarikollisuus nähtiin mittarina. Salojärven mukaan uusintarikollisuustutkimuksissa oli sekä poliittinen että sosiologinen elementti, sillä samalla kun ne lisäsivät ymmärrystä rikollisuudesta yhteiskunnallisena ilmiönä, ne tarjosivat myös tietoa keinoista, joilla sitä pyrittiin kitkemään.[310]

Tutkijoiden katse kiinnittyi instituutioihin ja niiden sisällä oleviin epäviralisiin valtarakenteisiin. Keskustelu liittyi laajempaan debattiin yhteiskunnan ja kontrollin välisestä suhteesta: pahimmillaan koko yhteiskunta oli eräänlainen iso vankila, joka rajoitti kansalaistensa elämää. Rikosoikeutta kritisoitiin konservatiiviseksi luokkayhteiskunnan heijastumaksi, joka vaati välitöntä muutosta. Kapitalistinen järjestelmä nähtiin modernin kriminaalipolitiikan alkuperänä esimerkiksi Göran Elwinin, Sten Hecksherin ja Alvar Nelsonin oppikirjassa.[311]

Keskustelussa törmäsivät perinteinen ja ”uusi” oikeusrealismi. Kritiikki kohdistui erityisesti Alf Rossin oikeusrealismiin, jonka mukaan käsitteillä tuli olla aina viittauskohde todellisuuteen. Rossin mukaan yleisestävyys ja erityisestävyys olivat turhia käsitteitä, sillä kysymys rikostorjunnan tehokkuudesta oli empiirinen. Ennaltaehkäisy (preventio) oli rangaistuksen tarkoitus ja retribuutio sen syy. Rossin lähestymistapaa kritisoitiin yksipuoliseksi ja kohtuuttomiin yhteiskunnallisiin seurauksiin johtavaksi. Kun Ross oli kiinnostunut käsitteiden ja ongelmien loogisista yhteyksistä, uuden realismin edustajat puolestaan asettivat arvot ja politiikat oikeudellisen analyysin keskiöön. Heidän mielestään oikeudellisia käsitteitä ei voinut ymmärtää tarkastelematta niiden poliittisia motiiveja ja seurauksia yhteiskuntatodellisuudelle. Uusi realismi oli siinä mielessä arvorelatiivista, että arvot eivät olleet sinänsä oikeita tai vääriä vaan pikemminkin sopivat tai eivät sopineet tiettyyn teoriaan tai ideologiaan.[312]

Salojärvi esittää kuitenkin, että vaihtoehtoinen tai kriittinen kriminologia ei ollut radikaalia järjestelmäkritiikkiä marxilaisen kriminologian tapaan. Hänen mukaansa nämä eroavat siten, että marxilainen kriminologia yritti muuttaa koko sosiaalista ja oikeudellista järjestystä, vaihtoehtoinen kriminologia taas

309 Salojärvi 2013, s. 209–211.
310 Salojärvi 2013, s. 199.
311 Salojärvi 2013, s. 197–198, 208–209.
312 Salojärvi 2013, s. 211–212.

keskittyi rikosoikeuden rakenteeseen. Sen lisäksi kriittinen kriminologia näki rikollisuuden kyllä heijastumana yhteiskunnallisista valtarakenteista, mutta marxilainen radikaali kriminologia yhdisti rikollisuuden suoraan taloudelliseen perusrakenteeseen. Salojärvi huomauttaa kuitenkin, että Skandinaviassa marxilainen kriminologia ei koskaan saavuttanut yhtä merkittävää asemaa kuin kriittinen kriminologia vaan että se jäi marginaaliseksi ilmiöksi. Salojärvi tulkitsee, että skandinaavisten tutkijoiden läheinen suhde käytännön politiikkareformeihin mahdollisesti lievensi heidän argumentaationsa radikaaliutta. Toisaalta tämä ei Salojärven mukaan kuitenkaan merkinnyt marxilaisen retoriikan puutetta kriminologisessa tutkimuksessa vaan useat tutkijat lähestyivät rikollisuutta luokkakonfliktin näkökulmasta. Neuvostoliiton ihannoinnin sijaan keskityttiin kuitenkin tarkastelemaan modernin länsimaisen yhteiskunnan luokkarakennetta ja siitä seuraavaa epätasa-arvoisuutta.[313]

Reformistisen kriminologian painotus tuli hyvin esiin Inkeri Anttilan keskeisessä kirjoituksessa ”Konservativ och radikal kriminalpolitik i Norden”. Tekstissään Anttila pohti, miten käsitteet radikaali ja konservatiivinen olivat muuttuneet rikosoikeudellisessa kontekstissa, ja toi ilmi oman näkemyksensä näistä käsitteistä. Anttilan mukaan aikaisemmin konservatiivisena oli pidetty ”klassista” rikosoikeudellista ajattelua, ja esimerkiksi von Lisztin edustamaa kriminologista, hoitoideologista suuntausta taas radikaalina. Pohjoismaisessa kontekstissa Ruotsin kriminaalipolitiikkaa oli pidetty radikaalina, Suomen konservatiivisena. Anttila kuitenkin katsoi, että nyt sekä radikaalia että konservatiivista näkemystä kriminaalipolitiikasta yhdisti se, että molemmissa pidettiin uudistuksia tarpeellisina: kaikki olivat yhtä mieltä siitä, että yhteiskunta muuttui ja että kriminaalipolitiikan tuli sopeutua tähän muutokseen. Erona oli vain näkemys uudistusvauhdista: kun konservatiivisemmat tahot katsoivat, että kriminaalipoliittisten tavoitteiden ja keinojen muuttamisessa tuli olla hyvin varovainen, vaativat radikaalimmat tahot nopeampia uudistuksia, joissa hyödynnettäisiin kriminologisen tutkimuksen tarjoamaa tietoa eikä annettaisi suuren yleisön tai systeemin ”statushenkilöiden” tietämättömyyden asettua asiantuntijoiden esittämien reformien tielle.[314]

Anttilan mallissa ei ollut sijaa äärimmäisille hoitoideologian edustajille, jotka halusivat lisätä pakkohoidon käyttöä. Hänen omien sanojensa mukaan tämä johtui siitä, että näitä ei toisaalta voinut nimittää konservatiivisiksi, sillä he eivät olleet vielä saavuttaneet niitä tavoitteita, joihin kertoivat pyrkivänsä, mutta toisaalta he eivät olleet asenteiltaan kovin radikaaleja vaan pikemminkin konservatiivisia: ”Ehkäpä kyse on kykenemättömyydestä hyväksyä uudempia tutkimustuloksia ja mukauttaa omia asenteitaan niiden mukaiseksi”, Anttila

313 Salojärvi 2013, s. 200, 208, 214.

314 Anttila 1967. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab -lehdessä ilmestynyt teksti oli annettu ensin luentona Tukholmassa ja Uppsalassa helmikuussa 1967.

kirjoitti jokseenkin pisteliäästi.[315] Anttilan kirjoituksessa siten sekä hänen konservatiiveiksi että radikaaleiksi nimeämänsä tahot olivat reformistisia ja edistysmielisiä eikä hän halunnut ottaa kantaa siihen, kummat olivat oikeassa – nopean vai hitaamman muutoksen kannattajat – kunhan muutoksen suunta oli sama. Todelliset ”konservatiivit” tai vastapuoli olivat kuitenkin todennäköisesti hoitoideologian kannattajat, jotka eivät suostuneet luopumaan vanhentuneista näkemyksistään. Vastakkain Anttilan kirjoituksessa olivat siten ”edistys” ja ”taantumus” tai ”rationaaliset” ja ”epärationaaliset” näkemykset, eivät niinkään esimerkiksi luokkakoneisto ja työläiset. Anttila pyrki siten häivyttämään ”radikaalin” ja ”konservatiivisen” näkemyksen välistä eroa.[316]

Rikollisuuden ja sen määrittelyn näkeminen sosiaalisina ongelmina johti lähestymistapaan, jossa tutkimus tähtäsi kriminaalipoliittiseen reformiin. Salojärven mukaan kamppailusta humaanin kriminaalipolitiikan puolesta tuli 1960- ja 1970-lukujen kriittisten kriminologien iskulause. Rikollisuus oli niin tärkeä aihe, että linkki poliittisen käytännön ja tutkimuksen välillä oli helppo muodostaa. Vaihtoehtoinen tai kriittinen kriminologia pohjautui siten näkemykseen, että rikollisuus ei ollut vain akateemisen tutkimuksen kohde vaan myös poliittisen aktivismin ja reformien kohde. Useat tutkijat olivatkin itse aktiivisia erilaisissa reformiliikkeissä ja järjestöissä. Keskeinen pohjoismaisen yhteistyön muoto olivat konferenssit, joiden eräs keskeinen tarkoitus oli luoda yhtymäkohtia tutkimuksen ja käytännön välille. Näin ollen humaanin kriminaalipolitiikan edistäminen oli niin politiikan kuin tutkimuksenkin keskeinen tavoite ja juuri rikosoikeustutkimuksen alalla liitos teorian ja käytännön välillä oli kaikista oikeustutkimuksen alueista selkein. Salojärven mukaan ei olekaan aivan selvää, oliko kriminaalipolitiikan muutos seurausta tutkimuksen vaikutuksesta vai olivatko sekä tutkimus että politiikka saman yleisen yhteiskuntakriittisen ilmapiirin vaikutuksen alaisina.[317]

Keskeisiä vaihtoehtoisen ja kriittisen kriminologian harjoittajia yhdistäviä teemoja olivat humaanisuus, rehabilitaatio ja yleisestävyys ja niiden korostaminen eli jonkinlainen uusklassisuus. Kritiikissä kiinnitettiin huomiota hoitoideologiaan ja erityisestävyyteen, joista haluttiin luopua yleisestävän linjan hyväksi. Kuten edellä huomattiin, tämä erosi jossakin määrin yhdysvaltalaisesta keskustelusta, jossa yleisestävyyden pelättiin johtavan ankarampiin rangaistuksiin – tosin tästä oltiin huolestuneita myös Skandinaviassa.[318]

---

[315] ”Kanske en oförmåga att acceptera nyare forskningsresultat och justera de egna attityderna i enlighet därmed.”

[316] Anttila 1967.

[317] Salojärvi 2013, s. 201, 203, 213–214.

[318] Salojärvi huomauttaa, että kriittisimmät tutkijat, kuten Nils Christie, korostivat sosiaalisia rakenteita, jolloin pelkkä lainsäädäntö ei voinut ehkäistä rikollisuutta. Kriitikot, kuten Göran Elwin, huomauttivat myös, että yleisestävyys saattoi toimia peiteideologiana, joka piilotti kriminalisointien todellisen alkuperän. Ks. Salojärvi 2013, s. 206–207.

Yleisestävyyden puolestapuhujat, kuten Johannes Andenæs, huomauttivat, että yksilölliseen hoitoon perustuvat rangaistukset aiheuttivat epäselvyyttä, epävarmuutta ja epäoikeudenmukaisuuden kokemuksia tuomituissa. Rikosoikeusjärjestelmän tärkein tehtävä oli kriitikkojen mielestä yleisen lainkuuliaisuuden ylläpitäminen, jossa hoidon nimissä tapahtuva rankaiseminen ei onnistunut. Yleisestävyyteen perustuvassa rikosoikeusjärjestelmässä rangaistus perustuisi rikoksentekijän henkilökohtaisten ominaisuuksien sijaan suhteellisuusperiaatteen mukaisesti rikoksen vakavuuteen. Salojärven mukaan yksilöllistä hoitoa vastustavat ja yleisiä standardeja, suhteellisuusperiaatetta ja yhdenvertaisuutta puolustavat argumentit heijastivat yhteiskunnan yleistä liberalisoitumista ja olivat samalla reaktio rikosoikeudellista traditiota kohtaan. Muuttaakseen traditiota kriittiset kriminologit omaksuivat utooppisen poliitikon roolin ja kritisoivat järjestelmän perustaa. Toisaalta yleisestävyys oli yleinen trendi 1960-luvun kriminaalipolitiikassa, ei pelkkä kriittisten kriminologien ajama asia. 1970-luvun loppupuolella kriittiset tutkijat alkoivat kuitenkin kritisoida kriminaalipolitiikan uusklassista virtausta, yleisestävyyttä, sillä perusteella, että sen katsottiin ankaroittavan rangaistuksia ja että sen vaikutuksia todellisuuteen ei ollut otettu huomioon.[319]

Ankariin rangaistuksiin ja erityisestävyyteen kohdistuvan kritiikin seurauksena erityisesti vankilainstituution tehokkuutta alettiin arvostella. Kritiikkiä perusteltiin uusintarikollisuuden ehkäisyn epäonnistumisella: esimerkiksi Bengt Börjesonin uraauurtavassa tutkimuksessa osoitettiin, että uusintarikollisuus oli usein korkeampaa vankilatuomion jälkeen kuin vapaudessa tapahtuvan valvonnan yhteydessä. Koska vankila ei pystynyt parantamaan vankeja, pääpainon tuli olla heidän uudelleensosialisaatiossaan yhteiskunnan jäseniksi, ja tässä vankilasta vapautumisen jälkeiset palvelut olivat keskeisessä osassa. Esimerkiksi Christie huomautti, että vankeusrangaistus oli niin vakava yksilönvapauden loukkaus, että se tuli säästää vain vakavampiin rikoksiin. Muilta osin sosiaalipoliittisilla toimilla tuli pitää yllä yleistä yhteiskuntamoraalia sekä parantaa rikollisuutta aiheuttavia yhteiskunnallisia epäkohtia. Yleinen tunnuslause oli, että sosiaalipolitiikka oli parasta kriminaalipolitiikkaa.[320]

Skeptisimmät tutkijat kannattivat abolitionismia eli vankiloiden lakkauttamista kokonaan. Esimerkiksi Thomas Mathiesenin mukaan kriminaalipolitiikka oli kohtuutonta ja epäoikeudenmukaista ja siksi sen instituutiot oli vähä vähältä lakkautettava. Salojärven mukaan abolitionismi oli vaihtoehtoisen oikeustieteellisen reformin radikaalein ilmentymä. Kyse oli samalla kokonaisvaltaisesta yhteiskuntateoreettisesta lähestymistavasta rikollisuuteen.[321]

Enimmäkseen vaihtoehtoiset ja kriittiset tutkijat näkivätkin ulospääsyksi ongelmallisesta tilanteesta rikosoikeusjärjestelmän kokonaisvaltaisen uudis-

[319] Salojärvi 2013, s. 201–202, 206–208, 213.
[320] Salojärvi 2013, s. 202, 207.
[321] Salojärvi 2013, s. 209.

tamisen, jossa otettaisiin huomioon järjestelmän tehokkuus, tuomittujen rehabilitaatio yhteiskuntaan sekä oikeusvarmuus. Abolitionisteja ei esimerkiksi rikosoikeuskomiteassa juuri ollut. 1970-luvulle tultaessa suurin innostus uudistuksia kohtaan laimeni ja ajatuksista tuli maltillisempia. Tällöin radikaalien reformien kannatus aleni.[322]

2.3.2.3 Oikeuslaitoskritiikki ja sisällissodan trauma

Oikeuslaitos joutui 1960- ja 1970-lukujen taitteen myllerryksessä myrskyn silmään. Kriittisimmät keskustelijat esittivät, että tuomioistuinten valtaa ylimmässä vallankäytössä tuli kaventaa ja eduskunnan valtaa kasvattaa. Ville Okkosen mukaan 1960-luvulla esitetty kritiikki oikeuslaitosta kohtaan on asetettava osaksi niin sotien välisen ajan kuin toisen maailmansodan jälkeistä oikeuslaitoskritiikkiä. Tuomioistuinlaitosta kohtaan tunnettu epäluottamus oli näet pidempiaikaista: jo sortovuosina senaatin oikeusosaston myöntyväisyyslinja oli herättänyt niin paljon kritiikkiä, että esimerkiksi lainsäädäntövallan valvontaa ei ollut haluttu osoittaa tuomioistuimille. Tätä epäluuloa olivat vain kasvattaneet vuoden 1918 jälkiselvittelyt ja itsenäisyyden ajan ensimmäisten vuosikymmenten poliittiset oikeudenkäynnit, joissa annettiin noin 4 000 tuomiota valtio- ja maanpetosrikoksista poliittiseen vasemmistoon kuuluville ihmisille sekä lakkautettiin vasemmistolaisia puolueita ja järjestöjä. Sosialidemokraatit olivat huolissaan siitä, että konservatiivinen oikeisto pyrki määrittelemään vasemmiston laillistakin toimintaa kumoukselliseksi ja käyttämään oikeuslaitosta politiikkansa jatkeena. Tästä oli saatu kokemusta sisällissodan jälkeen, kun rikoslakia oli käytetty määrittämään laitavasemmistolainen poliittinen toiminta rikolliseksi.[323]

1960-luvulla käynnistyi laajempi yhteiskunnallinen kritiikki tuomioistuinlaitosta ja yleisemmin oikeusjärjestelmää kohtaan. Erittäin merkittävä keskustelun herättäjä oli sosiologi Raimo Blomin tekemä tutkimus kansalaisten luottamuksesta tuomioistuinlaitokseen. Tutkimuksessa havaittiin, että vastaajat katsoivat virka-aseman ja varallisuuden vaikuttavan huomattavasti tuomittuihin rangaistuksiin.[324] Tämän tutkimuksen lisäksi huomiota herättivät erityisesti kaksi oikeudenkäyntiä: kirjailija Hannu Salaman ”Juhannustanssit”-romaanin johdosta käynnistynyt jumalanpilkkaoikeudenkäynti ja niin sanottu

[322] Salojärvi 2013, s. 205, 208.
[323] Okkonen 2019, s. 301–305. Lars Björne on nimittänyt sotien välisen ajan korkeinta oikeutta ”valkoiseksi korkeimmaksi oikeudeksi”, sillä äärivasemmiston julkista toimintaa ei enää arvioitu oikeudellisin vaan poliittisin perustein. Samaan aikaan tuomioistuimet noudattivat Mäntsälän kapinan jälkiselvittelyissä hyvin lievää linjaa. Björnen mukaan näyttäisi siltä, että tapauksen osakseen saamalla julkisuudella sekä tekijän ja uhrin sosiaaliryhmällä oli vaikutusta annettuihin rangaistuksiin. Björne 2018. Poliittisista oikeudenkäynneistä ks. myös Björne 1977.
[324] Blom 1970.

aseistakieltäytymiseen liittyvä yllytysoikeudenkäynti, jossa noin 2 000 nuorta miestä ilmiantoi itsensä aseistakieltäytymisestä poliisille kritisoidakseen siviilipalvelukseen tahtovien ja kaikesta palveluksesta kieltäytyvien asemaa ja oikeusturvaa. Molemmat tapaukset herättivät laajasti julkista keskustelua. Molemmissa myös presidentti Kekkonen käytti armahdusoikeuttaan ja otti tällä tavalla kantaa tuomioistuinten toimintaan. Jukka Kekkonen arvelee, että molemmat oikeudenkäynnit ja niiden osakseen saaman julkisuuden synnyttämä yleinen ilmapiiri olivat osasyitä pian seuranneisiin oikeudellisiin uudistuksiin: Salama-kohu johti osaltaan rikoslain modernisointiin ja jumalanpilkkaa koskevien rikoslain säännösten rangaistusasteikkojen lieventämiseen ja asekieltäytymisoikeudenkäynnit taas uuden siviilipalveluslain säätämiseen.[325]

2.3.2.4 Presidentti Kekkosen haastattelu

Eräs aikakauden kohahduttavimpia tapauksia oli presidentti Urho Kekkosen syntymäpäivähaastattelu ”Lakimies”-lehdessä vuonna 1970. Jukka Kekkonen on luonnehtinut haastattelua todelliseksi ”pommiksi”, jonka vaikutukset säteilivät pitkään suomalaiseen yhteiskuntaan ja oikeuspolitiikkaan. Syntymäpäivähaastattelu oli tehty Kekkosen toimeksiannosta siten, että kysymyksiä tekivät Aulis Aarnio, Ilmari Ojanen ja Matti Savolainen ja että vastauksia puolestaan olivat presidentin kanssa laatimassa Antero Jyränki, Lars D. Eriksson, Antti Kivivuori ja Olavi Heinonen. Jukka Kekkosen mukaan kaikki olivat paitsi lahjakkaita juristeja myös aktiivisia sosialidemokraatteja tai ainakin aatteellisesti lähellä puoluetta.[326] Näistä henkilöistä kolme – Antero Jyrängin, Lars D. Eriksonin ja Antti Kivivuoren – Juhana Salojärvi on luokitellut kriittisen oikeustieteen ytimeen. Aulis Aarniota Salojärvi pitää henkilöistä maltillisimpana, sillä hän ei kannattanut kaikista kriittisimpiä näkemyksiä. Salojärvi huomauttaa, että haastattelussa käsitellyt kysymykset myötäilivät täysin kriittisen oikeustieteen edustajien agendaa ja että presidentin vastaukset heijastivat niin ikään tämän joukon argumentteja.[327] Kekkosen haastattelussa voidaan siten luonnehtia tulleen kiteytetyksi uuden vasemmiston ydinteesit yhteiskunnan kehittämisestä.

Haastattelussa presidentti Kekkonen viittasi suoraan tuomioistuinten poliittiseen oikeudenkäyttöön. Hän mainitsi Ensio Hiitosen kirjassa ”Vääryyttä oikeuden valekaavussa” (1953) käsitellyistä tapauksista erityisesti sisällissodan

[325] Hannu Salaman seksuaalisia ja uskonnollisia tabuja rikkonut teos ”Juhannustanssit” (1964) oli osa 1960-luvun kirjasotia, joissa alettiin kritisoida kirkkoa, kristillisyyttä ja moraalia. Juhannustanssit-kohussa sodan osapuolet asettuivat jyrkästi vastakkain: yhdellä puolella olivat sananvapauden puolustajat, kirjailija teoksineen ja tämän tukijat, toisella taas ”valtakulttuurin kaikki johtavat elimet”, oikeuslaitos, eduskunta ja kirkko. Aiheesta ks. esim. Kekkonen 2018, s. 197–200; Pere 2015 ja Kolbe 1996, s. 162–163.

[326] Kekkonen 2018, s. 186–187.

[327] Salojärvi 2013, s. 264–265.

jälkeiset valtiorikosoikeudet, joita hän nimitti luokkakoston toteuttamiseksi oikeuden nimessä, sekä niin sanottujen kuutosten oikeudenkäynnin, jossa kuusi sosialidemokraattien vasemman laidan toimijaa (osa kansanedustajia) tuomittiin korkeimmassa oikeudessa valtiopetoksen valmistelusta kuritushuonerangaistukseen, osa puhtaasti näiden pitämien yksittäisten puheiden tai esitelmien perusteella, joissa suhtauduttiin suopeasti Neuvostoliittoon. Presidentti nimitti tuomioita oikeusmurhiksi ja katsoi, että tuomioistuinten omalla toiminnalla oli osuutta kansalaisten oikeuslaitosta kohtaan kokeman epäluottamuksen synnyssä.[328] Ei ole täysin selvää, keihin kaikkiin Kekkonen viittasi tässä kohdassa, kun hän puhui ”kansalaisten kokemasta epäluottamuksesta”. On mahdollista, että hän viittasi sellaiseen ajatukseen, että tuomioistuinten puolueellisuus herätti epäluottamusta laajemmassa joukossa kuin pelkästään vasemmistossa, vaikka tämän laajemman joukon jäsenet eivät olleetkaan suoranaisesti joutuneet tai olleet vaarassa joutua epäasiallisen kohtelun kohteeksi. Joka tapauksessa presidentti Kekkosen haastattelusta kaikui hyvin toisenlainen tulkinta kansalaisuudesta kuin esimerkiksi eduskuntakeskusteluista 1930-luvun kommunistilakeja käsiteltäessä: vasemmistolaiset olivat itsestään selvästi osa sitä täysivaltaisten kansalaisten joukkoa, jolle kansalaisoikeudet kuuluivat.[329]

Syinä tuomioistuimia kohtaan tunnetulle epäluottamukselle Kekkonen mainitsi kaksi tekijää: ensimmäisenä ihmisten henkilökohtaiset kokemukset oikeuslaitoksesta ja toisena näiden ”yleisen yhteiskunnallisen kokemuksen”, jolla hän viittasi ihmisten puuttuvaan autonomiaan ja yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen. Kekkonen yhdisti taitavasti maalaisliitto-keskustapuoluelaista maaseutu- ja aluenäkökulmaa vasemmistolaiseen demokratia- ja tasa-arvoajatteluun: työelämän osalta hän huomautti, että suurimmalta osalta puuttui mahdollisuuksia vaikuttaa omiin olosuhteisiinsa, mikä oli seurausta siirtymästä maataloudesta teollisuuden, kaupan ja palveluelinkeinojen työntekijöiksi. ”Työn itsenäinen luonnehan on ollut tyypillinen tai sitä on ainakin pidetty tyypillisenä maatalouselinkeinoille.” Tasa-arvon näkökulmasta hän kritisoi samalla sekä suuria tuloeroja että alueellista eriarvoisuutta, josta hän huomautti, että hiljattain tehdyn tutkimuksen mukaan tulotaso oli Suomen vauraassa eteläosassa kaksi kertaa niin korkea kuin maan köyhemmillä kehitysalueilla.[330] Tästä alueellisen ja maaseutunäkökulman korostamisesta voidaan päätellä, että vaikka Kekkonen laati vastauksia yhteistyössä neljän vasemmistolaisen juristin kanssa, hän oli myös itse tietoisesti päättämässä siitä, mitä teemoja nosti haastattelussa käsittelyyn.

Tuomioistuinten osalta Kekkonen arveli osasyyksi luottamuspulaan vanhentuneen lainsäädännön ja toisaalta tuomarien oman toiminnan. Rikoslaki oli

328 Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. V–VI.
329 Kommunistilakien eduskuntakäsittelystä ja kansan rajaamisesta keskusteluissa ks. esim. Kostiainen 2018b.
330 Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. III–IV.

osittain yli 80 vuotta vanha, ja sen perusteissa kuvastuivat 1800-luvun säätyyhteiskunnan arvostukset. Ankarimmat rangaistukset oli säädetty alimmille sosiaaliryhmille tyypillisistä rikoksista: taposta, pahoinpitelystä ja varkaudesta, kun taas ne rikokset, joiden rangaistukset olivat lievempiä, olivat enimmäkseen sellaisia, joita vain keski- ja yläluokan jäsenillä oli ylipäänsä mahdollisuus tehdä. Kekkonen vertasi toisiinsa pientä varkautta ja suurta verorikosta, joista jälkimmäisestä oli mahdollisuus selvitä lievemmällä rangaistuksella. Tämän lisäksi myös muut haitalliset seuraamukset kasaantuivat varkaudesta tuomitun huonompiosaisen henkilön kannettavaksi: ”Häntä halveksitaan, hän menettää jopa toimeentulonsa, koska työnantajat eivät ole halukkaita pitämään tällaista henkilöä työssä tai antamaan hänelle työpaikkaa.” Veronkavaltaja taas sai säilyttää työnsä jopa tärkeässä julkisessa virassa, eikä hänen yhteiskunnallinen arvonantonsa kärsinyt. Muistutuksena epäoikeudenmukaisesta rikoslainsäädännöstä Kekkonen mainitsi myös kansalaisluottamuksen menetyksen, joka vasta hiljattain oli poistunut seuraamusvalikoimasta. Ennen uudistusta tämä tietyistä rikoksista päärangaistuksen lisäksi tuomittu lisäseuraamus oli saattanut johtaa muun muassa valtiollisen äänioikeuden menettämiseen.[331]

Tuomioistuinten tehtävä oli Kekkosen mukaan ratkaista yhteiskunnassa esiintyviä ristiriitoja ja siten edistää yhteiskuntarauhaa. Kekkosen ajattelun on katsottu saaneen vaikutteita Ralf Dahrendorfin yhteiskunnallisten ristiriitojen sääntelyä koskevasta teoriasta. Siinä katsottiin, että yhteiskunnallisia ristiriitoja ei saanut tukahduttaa vaan ne tuli avoimesti tunnustaa.[332] Suomalaisessa keskustelussa yhteiskunnallisten ristiriitojen hallitsemisesta ne tunnustamalla puhui erityisesti sosiologi Erik Allardt. Kekkosen mukaan ristiriidat tuli tunnustaa ja käsitellä ja tuomioistuinlaitoksen tuli palvella tätä tehtävää. Sen sijaan tuomarit olivat alkaneet pitää tuomioistuinlaitosta itsetarkoituksena ja suhtautua kansalaisiin asiakkaiden sijaan alamaisina: ynseästi ja ylimielisellä tavalla. Kansa ja eliitti asetettiin haastattelussa jyrkästi vastakkain. Tuomarit kuuluivat eliittiin ja olivat vieraantuneet kansalaisten asenteista ja arvomaailmasta, ja heidän edistämänsä ”autoritaarinen ilmapiiri” ei edistänyt luottamuksen tunteen syntymistä. Oli päästävä tilanteeseen, jossa tuomarien asenteet ja arvomaailma olivat ”tästä ajasta ja tästä yhteiskunnasta”.[333]

Presidentti Kekkonen katsoi, että tuomioistuinten kasvava poliittinen rooli ja lisääntynyt valta lisäsivät painetta siihen suuntaan, että tuomioistuinten tulisi periaatteessa olla vastuussa toiminnastaan poliittisille elimille. Hän kuitenkin myönsi, että tämän ajattelun toteuttaminen oli laaja ja hankala kysymys, johon hänellä ei ollut esittää patenttiratkaisua. Presidentti suhtautui haastattelussa varovaisen myönteisesti vallan kolmijako-opin tarkistamiseen siltä osin

331 Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. IV–V.
332 Kekkonen 2018, s. 186, ks. myös alaviite 111 (s. 208) ja Kolbe 1996, s. 111.
333 Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. VI–VII.

kuin kyse oli tuomarien viroista. Hän katsoi mahdolliseksi ainakin tuomarinvirkojen asettamisen määräaikaiseksi ja oli valmis harkitsemaan sitä mahdollisuutta, että eduskunta valitsisi korkeimman oikeuden ja korkeimman hallinto-oikeuden jäsenet.[334]

Presidentti Kekkosen argumentaatiosta on löydettävissä kansan ja eliitin vastakkain asettava diskurssi sekä edistyksen diskurssi, jossa itse asetuttiin ”nykyyhteiskunnan” puolelle ja vastapuoli leimattiin vanhentuneiden arvojen ja ajatusten kannattajaksi. Tämä kaksijakoinen rakenne tuli esille Kekkosen haastattelussa kautta linjan: vastakkain asetettiin uusi ja vanha, vasemmisto ja oikeisto, edistys ja konservatismi, yhteiskuntatieteilijät ja juristit, avoin ja sulkeutunut, oma ajattelu ja auktoriteettiusko. Näistä ensimmäinen parin osapuoli oli myönteinen, jälkimmäinen kielteinen, ja parit muodostivat yhdessä muiden parien vastaavien osapuolten kanssa kokonaisuuden: vanhoilliset oikeistolaiset auktoriteettiuskoiset juristit, uudistusmieliset vasemmistolaiset itse ajattelevat yhteiskuntatieteilijät.

Kansaa näyttäisivät edustaneen sekä työväestö että maaseutuväestö, vastapuolta taas akateemisesti kouluttautunut ylä- ja keskiluokka. Tämän työväen ja talonpojan rinnastamisen toisiinsa ja mieltämisen tavalliseksi kansaksi Kekkonen ilmaisi suoraan huomauttaessaan, että akateeminen opetus oli ideologisesti yksipuolista, ja sai ”työläis- ja talonpoikaiskodeista” lähteneet yliopisto-opiskelijat irrottautumaan vanhempiensa aatteellisista katsomuksista.[335] Toisessa kohdassa hän huomautti, että tuomioistuinjuristeista vain 14 % oli lähtöisin ”työläis- ja pienviljelijäkodeista”, ja tämän jälkeen hän huomautti, että ”työväestön” osuus koko väestöstä oli vuoden 1960 virallisen väestönlaskennan mukaan 54 %. Tässä kohdassa hän näyttäisi laskeneen pienviljelijät osaksi työväestöä, sillä näiden kahden lauseen välillä oli pilkku eikä piste.[336] Työläiset ja erityisesti pienviljelijät muodostivat siis työväestön eli kansan, jonka ”yhteiskunnallisesta kokemuksesta” eliitillä ei ollut ymmärrystä. Samalla korostettiin demografiaa muutosten oikeuttajana – kansa muodosti valtaosan väestöstä, ja eliitti oli pieni sulkeutunut vähemmistö. Enemmistöstä käytettiin myös ilmausta ”laajat kansalaispiirit”.[337] Presidentti Kekkosen kansaa koskevan kielenkäytön voi liittää kolmeen ulottuvuuteen: ensinnäkin liittoutumiseen uuden vasemmiston kanssa ja tämän mukaisen retoriikan omaksumiseen niin sanottuna voittajien kyytiin hyppäämisenä, toiseksi oman poliittisen viiteryhmän eli maaseutuväestön ottamiseen mukaan tähän yhteiskunnallisesti vahvaan poliittiseen retoriikkaan ja kolmanneksi mahdollisesti myös siihen kehitykseen, että useat

[334] Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. XV–XVIII, XX–XXI.
[335] Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. XIV.
[336] Alkuperäinen virke kuuluu seuraavasti: ”Työläis- ja pienviljelijäkodeista lähtöisin on 14 %, mitä lukua voidaan verrata siihen, että työväestön osuus koko väestöstä oli vuoden 1960 virallisen väestönlaskennan mukaan 54 %.” Ks. Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970.
[337] ”Näin rikokset, jotka kohdistuvat koko yhteiskuntaan tai laajojen kansalaispiirien etuihin, jäävät lähes poliisin ulottumattomiin.” Ks. Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. XIX.

entiset maaseudun asukkaat olivat muuttaneet tai muuttamassa kaupunkeihin ja että nämä haluttiin säilyttää edelleen Maalaisliitosta Keskustapuolueeksi nimensä vuonna 1965 muuttaneen puolueen äänestäjinä.[338]

Yhteiskuntarauhan teoria oli tässä retoriikassa osa edistystä: valistuneemmat ihmiset olivat ymmärtäneet, että luokkien välisestä vastakkainasettelusta päästiin eteenpäin vain eri osapuolten tunnustamisella ja tasa-arvoisella kohtelulla sekä ristiriitojen avoimella käsittelyllä. Kekkonen ei siten mennyt niin pitkälle, että olisi hylännyt koko tuomioistuinlaitoksen ja oikeusjärjestelmän tarpeettomana tai vahingollisena luokkaintressien edistäjänä ja valtasuhteiden pönkittäjänä; hän katsoi pikemminkin, että tuomioistuinlaitoksella oli yhteiskunnassa merkittävä tarkoitus, jonka käytännön toteutus oli kuitenkin jäänyt kauas ihanteesta. Kekkonen asettui siis haastattelullaan selvästi reformistien leiriin.

Presidentti Kekkonen erotteli politiikkamääritelmässään toisistaan politiikan ahtaassa, puoluepoliittisessa mielessä ja politiikan laajassa mielessä maailmankatsomuksellisena kysymyksenä. Hän huomautti, että lainkäyttöpäätöksissä ei ollut yleensä kyse puoluepoliittisista ratkaisuista vaan pikemminkin siitä, että ne olivat seurausta tuomareiden yleisistä yhteiskunnallisista arvostuksista. Hän katsoi, että tuomarit eivät tahallisesti tai tietoisesti käyttäneet valtaa tällä tavalla vaan pikemminkin että he sulkivat silmänsä todellisuudelta: he eivät tiedostaneet tekemiensä ratkaisujen poliittisuutta eivätkä halunneet kantaa vastuuta siitä, että lainkäytössä tehtiin valintoja useiden vaihtoehtojen ja mahdollisuuksien välillä. Tämä oli osin seurausta tuomarien etuoikeutetusta asemasta: he eivät keski- tai yläluokkaan kuuluvina yksinkertaisesti osanneet asettua ”alempien sosiaaliryhmien” asemaan, koska heillä ei ollut näiden ryhmien yhteiskunnallista kokemusta. Vastaavasti hän esitti, että oikeustieteen harjoittaminen oli laajassa mielessä poliittista, sillä siinä tehtävät kannanotot riippuivat esittäjänsä maailmankatsomuksesta ja yhteiskunnallisesta asemasta.[339]

Oman osansa kritiikistä saivat myös yliopistollinen oikeustieteen tutkimus ja opetus. Opetuksessa oli suurena ongelmana, että oikeustieteellisissä tiedekunnissa koulutettiin jo valmiiksi konservatiivisesta ”lakimiesuralle valikoituvasta ihmisaineksesta” vieläkin konservatiivisempaa: yhteiskuntatodellisuutta ei otettu lainkaan huomioon eikä valmiuksia empiiristen menetelmien soveltamiseen annettu. Opettamalla opiskelijoita voimassa olevan oikeuden sisällön selvittämiseen koulutettiin heitä (menneisyyteen katsoviksi) teologeiksi eikä heille annettu ymmärrystä siitä, että oikeussääntöjä voitiin muuttaa: ”Kaiken kaikkiaan muutoksen ajatus pidetään – tietoisesti tai tiedostamatta – mahdollisimman kaukana opiskelijoista.”[340]

[338] Jukka Kekkonen katsoo myös, että haastattelu oli presidentiltä tyypillinen näpäytys tämän poliittisille vastustajille. Ks. Kekkonen 2018, s. 204.
[339] Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. XIII, XV–XVII.
[340] Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. XII–XIII.

Oikeustiedettä Kekkonen kritisoi lainsäätäjän työn jatkamisesta: oikeustiede antoi lainkäyttäjille tulkintakannanottoja. Tätä työtä tekevät professorit ja muut tutkijat esiintyivät puolueettomina ja perustelivat näkemyksensä ”juridisteknisillä seikoilla”, vaikka heidän kannanottonsa määräytyivät tosiasiassa maailmankatsomuksen mukaan ja olivat siten laajassa mielessä poliittisia. Näin kannanottoihin sisältyvät arvostukset verhoutuivat eräänlaiseen puolueettomuuden kaapuun. ”Kun maallikon on vaikea huomata, miten asiat todellisuudessa ovat, pystyy suhteelliselta luvultaan vähäinen juristien ammattikunta yhteiskunnallisesti tärkeissä asemissaan toteuttamaan vanhoillista maailmankatsomustaan vastoin enemmistön pyrkimyksiä.” Kekkonen moitti lisäksi juristeja auktoriteettiuskosta ja vertasi heitä jälleen kerran teologeihin, joiden parissa auktoriteettiusko oli tätä nykyä jopa vähäisempää. ”Muilla aloilla olemme jo tottuneet siihen, että on tärkeämpää mitä puhutaan ja kuinka se perustellaan kuin se, kuka puhuu. Juridiikan piirissä asenne on vielä päinvastainen.” Samalla Kekkonen kuitenkin huomautti, että akateeminen koulutus oli yleensä vanhoillista ja ideologisesti yksipuolista. ”Koulutuslähtökohtien tasoittuminen eri yhteiskuntaryhmien kesken ei auta, jos opetuksen arvosisältö jää muuttumattomaksi. Tämä on niin lakimieskoulutuksen kuin koko meidän kasvatus- ja koulutusinstituutiomme keskeisiä ongelmia”, presidentti linjasi.[341]

Jukka Kekkonen arvelee, että osasyy presidentin haastattelun osakseen saamalle valtaisalle mediahuomiolle piili siinä, että oikeuslaitos oli siihen saakka pystynyt elämään pitkälti omaa elämäänsä ”julkisen keskustelun pääpyörteiden ulkopuolella” lukuun ottamatta joitakin yksittäisiä julkisuuspiikkejä, kuten asekätkentä- ja sotasyyllisyysoikeudenkäyntejä. Lisäksi haastattelun merkitys ulottui paljon oikeuslaitosta ja oikeudellisia kysymyksiä laajemmalle: se voidaan nähdä aikakautensa valtarakenteita ja niiden muutospaineita heijastavana ja koettelevana puheenvuorona.[342]

Tuomioistuinlaitoksesta käyty julkinen keskustelu kulki totutulla tavalla: oikeistossa kannettiin huolta siitä, että uudistukset politisoisivat tuomioistuinlaitosta, kun taas vasemmistossa tuotiin esiin, että tuomioistuinlaitos oli jo valmiiksi poliittinen, se oli vain piilotettua. Esimerkiksi Lars D. Eriksson esitti, että riippumattomuusmyytti oli suojannut tuomioistuimia puolueellisuutta ja puutteellista objektiivisuutta koskevilta arvosteluilta. Taustalla vaikuttivat vasemmiston kokemukset sotien väliseltä ajalta, jossa lainkäytön koettiin pyrkineen nimenomaan vasemmiston tukahduttamiseen. Okkosen mukaan vasemmistossa tarkasteltiin tuomioistuimia osana yhteiskunnallista vallankäyttöä – ei niinkään siksi, että olisi vastustettu riippumattomuutta, vaan siksi, että tuomioistuinlaitoksen suhde vasemmistoon oli ambivalentti eikä oikeuslaitos ollut sotien välisenä aikana ottanut vakavasti perustuslain säännöksiä vapaus- ja

[341] Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. XI–XIV.
[342] Kekkonen 2018, s. 182.

osallistumisoikeuksista. Valtiosääntökomiteassa tutkija Antero Jyränki esitti: ”meillä olisi ollut 1930-luvulla kausi, jolloin korkeimmalla oikeudella olisi ollut mahdollisuus säilyttää kansalaisten poliittisia oikeuksia, mutta se salli sellaisen RL 11 luvun tulkinnan, jolla näitä oikeuksia tukahdutettiin nimenomaan vasemmiston osalta.”[343]

Kolmatta näkökulmaa oikeiston ja vasemmiston välimaastossa edusti esimerkiksi Patrik Törnudd, joka ei jakanut presidentti Kekkosen esittämää huolta tuomarien käyttämästä poliittisesta harkintavallasta. Hänen mielestään tuomioistuinlaitos ei ollut tärkein ja ajankohtaisin tehtävä sillä hetkellä, sillä verrattuna esimerkiksi Yhdysvaltoihin tuomioistuinten liikkumavara oli ”Suomen varsin legalistisessa järjestelmässä” huomattavan rajattu. ”Radikaalistikin uudistettu tuomioistuinlaitos ei meillä pystyisi saamaan kovin paljon mullistavaa aikaan lain suomien suppeitten rajojen puutteissa”, Törnudd katsoi. Kaiken lisäksi ne tapaukset, joissa laajapohjaisten tuomioistuinten kokoonpano vaikuttaisi merkittävimmin, olivat hyvin pieni vähemmistö tuomioistuinten käsittelemistä jutuista. Todella merkittäviä uudistuksia saataisiin aikaan vain käynnistämällä lainsäädännön uudistustyö.[344]

Presidentti Kekkosen haastattelu sai aikaan muutospaineita oikeuslaitoksen uudistamiseksi. Seuraavana vuonna perustettiin oikeuslaitostoimikunta pohtimaan oikeuslaitoksen uudistamisen tarpeellisuutta demokratian ja demokraattisen valvonnan näkökulmasta. Toimikunnan kolmesta jäsenestä kaksi – Aulis Aarnio ja Olavi Heinonen – olivat olleet mukana valmistelemassa presidentin haastattelua. Toimikunta esitti, että tuomarien nimittämisoikeus siirrettäisiin poliittisille elimille ja virat asetettaisiin määräajaksi. Esityksessä puututtiin siten melko voimakkaasti vallan kolmijako-oppiin. Toimikunnan vuonna 1971 jättämä mietintö herätti runsaasti julkista keskustelua ja sai osaltaan lakimieskunnan jakautumaan kahtia. Jukka Kekkosen mukaan jakolinja kulki hieman yksinkertaistaen konservatiivisen ja uusvasemmistolaisen ideologian välimaastossa. Kekkosen mukaan kritiikki sai aikaan muutosta julkisen hallinnon nimityspolitiikkaan, millä oli kaksi puolta: toisaalta voidaan kritisoida sitä, että poliittisella jäsenkirjalla oli painoarvoa nimityksissä, mutta toisaalta samalla virkamieskunta monipuolistui, sillä myös muut kuin maailmankatsomukseltaan porvarilliset henkilöt saattoivat saada merkittäviä virkoja. Samalla korkeimman oikeuden jäseniksi alettiin nimittää myös ammatillisesti aikaisempaa monipuolisemmin esimerkiksi asianajajia ja yliopiston professoreita.[345] Sen sijaan tuomarien nimittämistä koskevat ehdotukset kohti kansantuomioistuinta eivät edenneet, jolloin korkeimman oikeuden kehittäminen oli hyvin pitkälti instituution itsensä käsissä. Jukka Kekkosen mukaan korkeinta

[343] Okkonen 2019, s. 301–305.
[344] Törnudd 1970.
[345] Kekkonen 2018, s. 182–183, 186–187.

oikeutta koskevaan lainvalmisteluun ei myöskään ”radikaalijuristeilla” ollut pääsyä vaan KKO kontrolloi strategisesti itseään koskevan lainvalmistelun komitea- ja työryhmätehtäviä.[346]

Presidentti Kekkoselle esitettiin juhlahaastattelussa kysymys myös lainvalmistelusta ja siihen kytkeytyvästä asiantuntijavallasta sekä virkamiesten poliittisuudesta. Presidentti esitti ongelman kahtalaisena: toisaalta ongelma oli valikoitumisessa, siinä, kuka pääsi lainvalmistelijaksi, ja toisaalta siinä, että eduskunnalla oli liian vähän valtaa verrattuna virkamiehiin sekä komitean jäseniin ja sihteereihin. Valikoitumisen osalta Kekkonen huomautti, että puolueettomia virkamiehiä ei ollut olemassakaan: vaikka joku henkilö ei olisi puoluepoliittisesti sitoutunut, hän ei ollut laajemmassa mielessä puolueeton suhteessa yhteiskuntajärjestelmään eikä erilaisiin yhteiskuntapoliittisiin päämääriin vaan hän oli sitoutunut tiettyihin intresseihin ja arvoihin. Puolueet voitiin jakaa yhteiskunnallisten valtasuhteiden muuttamista haluaviin ja tällaista muutosta karttaviin puolueisiin. ”Virallinen ’puolueettomuus’ on miltei poikkeuksetta muutoksen karttamista”, huomautti Kekkonen. Hän lisäsi myös, että jaossa ”puolueettomiin” ja ”puolueellisiin” näytti poliittinen vasemmisto hävinneen eniten: ”Suomessa on kyllä paljon ’puolueettomia porvareita’ mutta täällä ei tunneta ’puolueetonta vasemmistolaista’”. Vasemmisto samastettiin siis ”yhteiskunnan kehittämistä haluaviin” ja oikeisto taantumukseen. Erittäin suurena epäkohtana presidentti piti asenteita, joiden johdosta vasemmisto ei ollut päässyt vaikuttamaan lainvalmisteluun.[347]

Kuten tuomioistuinlaitoskritiikissä myös lainvalmistelun yhteydessä juristikunta nähtiin presidentin haastattelussa vanhoillisena, oikeistolaisena ja elitistisenä, kansasta vieraantuneena ryhmänä. Kekkonen huomautti, että lakimiehet olivat yliedustettuina lainvalmistelussa, sekä komiteoissa että varsinkin virkamiesten keskuudessa. Lakimiesten valtaosa taas oli lähtöisin ylä- ja keskiluokasta, ja lainvalmisteluhenkilö oli yleensä rekrytoitu ”säilyttävistä piireistä”. Kekkosen mielestä lainvalmisteluhenkilöstön olisi tullut koostua henkilöistä, jotka olivat 10–20 vuotta aikaansa edellä, mutta sen sijaan parhaassa tapauksessa henkilöt olivat korkeintaan aikansa tasalla. Kekkonen moitti myös yksipuolisen, vain voimassa olevaan oikeuteen keskittyvän juristikoulutuksen kouluttamien lainvalmistelijoiden uudistushankkeita ”vanhojen lakitekstien pohjalta tapahtuvaksi näpertelyksi toisarvoisten seikkojen parissa”.[348]

---

[346] Jukka Kekkonen huomauttaa, että korkein oikeus oli koko 1970-luvun kaiken itseensä kohdistuvan kehitystyön taustalla: vuonna 1973 mietintönsä jättänyt KKO-komitea koostui pääosin korkeimman oikeuden jäsenistä, ja oikeusministeriön myöhemmin asetettu työryhmä sekä lopullinen hallituksen esitys noudattivat puolestaan pitkälti komitean linjoja. Sen sijaan, että tuomarien virkoja olisi muutettu määräaikaisiksi tai tuomarien nimittäminen olisi annettu puoluepoliittisesti nimitetyille elimille, korkeinta oikeutta kehitettiin kohti prejudikaattituomioistuinta, joka otti käsiteltäväkseen vain merkittävimpiä tapauksia. Ks. Kekkonen 2018, s. 188–197.

[347] Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. VII–IX.

[348] Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. VII–IX, XIII.

Antti Kivivuori itse vaikutti lainvalmisteluosaston päällikkönä keskeisesti siihen, että oikeusministeriön lainsäädäntöneuvosten pätevyysvaatimuksia laajennettiin myös oikeustieteellisen tutkinnon ulkopuolelle valmistelemalla ministerivaliokunnalle esitys lainvalmistelukunnasta annetun asetuksen muuttamiseksi niin, että pätevyydeksi riitti korkeakoulututkinto. Muistiossaan Kivivuori perusteli uudistusta sillä, että yksinään oikeustieteellinen tutkinto ei tuonut lainvalmistelutyöhön riittävää kelpoisuutta ”vastaanottaa sosiologista ja taloudellista tietoa yhteiskunnasta ja sen vaikutussuhteista”. Kivivuori alkoi valmistella asiaa jo kesällä 1972, mutta asian käsittely vei lopulta lähes kaksi vuotta. Hänen mukaansa esitys oli monta kertaa esillä ministerivaliokunnassa. Heinäkuussa 1973 asia tuli esille myös valtioneuvostossa, jossa sen käsittelyä siirrettiin useampaan kertaan. Pätevyysvaatimusten laajentamisesta päästiin äänestämään vasta helmikuussa 1974. Tuolloin vallassa oli Kalevi Sorsan I hallitus, jossa olivat mukana sosialidemokraatit, Keskustapuolue, RKP ja liberaalit sekä yksi sitoutumaton ammattiministeri. Tässä kokouksessa uudistus meni lopulta läpi vain kolmen ministerin vastustaessa.[349]

Kelpoisuusvaatimuksien laventamista pohdittiin SDP:n oikeusturvapoliittisessa työryhmässä jo vuonna 1970, jolloin työryhmän sihteeri Matti Ollikainen lähetti aiheesta työryhmän puolesta kirjeen puoluetoimikunnalle. Kyseisessä kirjeessä tuotiin esiin, että oikeusministeriöön oli tulossa uusia virkanimityksiä ja että tämän lisäksi sinne oli perusteilla myös uusia virkoja. Lainsäädäntöneuvoksen virat olivat tuolloin pääosin kolmen vuoden määräaikaisuuksia. Kirjeen mukaan nimityksillä oli keskeinen merkitys SDP:n kriminaalipoliittisessa ja oikeusturvapoliittisessa ohjelmassa ilmaistujen pyrkimysten toteutumisen kannalta. Kirjeen mukaan oli varmistettava, että nimitettävät henkilöt olisivat edistyksellisiä ja todella uudistushaluisia henkilöitä ja että lainvalmisteluun ei enää nimitettäisi oikeusministeriön vanhoja eikä varsinkaan tuomioistuinlaitoksessa olleita virkamiehiä: lainvalmistelu ja lainkäyttö oli pidettävä erillään. Uusissa viroissa oli puolestaan ”kriminaalipoliittiselta ja oikeusturvapoliittiselta kannalta tarkoituksenmukaista” kiinnittää huomiota myös perustettavien virkojen pätevyysvaatimuksiin. Virkoihin olisi kelpuutettava myös muut kuin oikeustieteellisen loppututkinnon suorittaneet. ”Tätä tavoitetta puoluetoimikunnan olisi ajettava pitemmälläkin tähtäimellä”, kirjeessä katsottiin.[350]

Kekkosen haastattelussa valtaa liiallisesti käyttävät juristit – tuomarit, lainvalmistelijat ja tutkijat – asetettiin vastakkain myös kansaa edustavan eduskunnan

[349] ”Ja mielenkiintoinen oli, kun siitä äänestettiin vielä ratkaisevassa kokouksessakin niin [– –] Jan-Magnus Jansson, valtiotieteellisen tiedekunnan yks näkyvimpiä professoreita, hän katsoi, et hän ei voi vastustaa sosiologin tulemista (*naurua*) lainvalmistelijaksi [– –], ja hän äänesti tämän muutoksen puolesta. Puoluetoverinsa äänesti vastaan, en muista kuka ministeri mahtoi olla”, Kivivuori muistelee. Markku Tyynilän mukaan kyse oli Kristian Gestrinistä. Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen. Ks. myös Tyynilä 1984, s. 374–376.

[350] Kirje puoluetoimikunnalle / Ollikainen 15.9.1970. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

kanssa. Asiantuntijavalta oli lainsäädännössä liian suuri, sillä eduskunta seurasi pitkälti hallituksen esityksiä ja hallitus puolestaan oli lähes täysin virkamiehistön ja komiteoiden varassa. Lainvalmistelijoiden asiantuntijavallan vastapainoksi tarvittiin eduskunnan tiedollisten valmiuksien ja henkilöresurssien vahvistamista. Tämä edellytti toisaalta kansanedustajien oman kiinnostuksen ja harrastuksen kasvamista, jossa oli ollut ”toivomisen varaa”, ja toisaalta eduskunnan tosiasiallisen lainsäädäntövallan kasvattamista, joka edistyisi antamalla eduskunnalle lisää omia virkamiehiä, kuten päätoimisia valiokuntien sihteereitä. Presidentti kritisoi, että eduskunta joutui sillä hetkellä käytännössä turvautumaan lakiehdotukset valmistelleiden virkamiesten apuun, ja nämä saattoivat tarkistaessaan eduskunnan työtä lakiteknisesti moitteettomaksi samalla ”huuhtoa uudistukset pois”.[351] Omat virkamiehet toisivat siis ilmeisesti eduskunnalle itsenäisyyttä ja riippumattomuutta sekä toisenlaista näkökulmaa.

Koska virkamiesvallasta ei päästäisi kokonaan eroon, Kekkonen esitti ratkaisuksi eräänlaista lainvalmistelun asiantuntijaedustavuutta: ”Kansanvallan toteutuminen lainvalmistelun osalta edellyttää, että lakeja valmistelevat virkamiehet ja muut henkilöt edustavat mahdollisimman erilaisia katsomuksia, laajojen kansalaispiirien yhteiskunnallista kokemusta.” Tähän päästäisiin tasa-arvoisen koulutuksen, varallisuuserojen kaventamisen sekä määräaikaisten virkojen avulla. Toinen kehittämisajatus oli komitealaitoksen kehittäminen edustavammaksi: ”erilaisia yhteiskunnallisia käsityksiä ja arvostuksia” edustavat komiteat antaisivat periaatemietinnön, jossa selvitettäisiin, miten tietty kysymys oli ”eri arvojärjestelmien pohjalta” ratkaistava. Tämä periaatemietintö puolestaan antoi valtioneuvostolle työkalun yksityiskohtaisten toimeksiantojen antamiseksi säädösehdotusten laatimisesta niin lainvalmistelijavirkamiehille kuin komiteoillekin.[352]

Presidentti Kekkosen haastattelua voi tulkita kannanottona asiantuntijuuden ja asianosaisuuden väliseen suhteeseen lainvalmistelussa. Hiukan toisin ilmaisten asian voi käsitteellistää myös kansanvallan ja asiantuntijavallan väliseksi suhteeksi. Presidentin haastattelusta käy ilmi, että huolimatta tämän esittämistä näkemyksistä, joiden mukaan yksilöiden mahdollisuuksia vaikuttaa itseään koskevaan päätöksentekoon tuli kasvattaa, ajan vaatimuksiin ei kuulunut lainvalmistelun avaaminen kaikille kansalaisille. Pikemminkin pyrittiin etsimään eri näkemyksiä edustavia asiantuntijoita ja laajentamaan virkamiesten rekrytointipoolia. Prosessin avoimuuteen tai kansalaisten suoraan osallistumiseen ei siten kiinnitetty huomiota. Myös eduskunnan vallan kasvattamisessa oli kyse edustuksellisuudesta, ei suorasta demokratiasta. Ihanteena oli siis jonkinlainen poliittisesti edustava meritokratia.

Kekkonen oli aikakauden keskeinen sisäpoliittinen tekijä, joka pystyi kääntämään uuden yhteiskunnallisen tilanteen omaksi edukseen. Vielä 1960-luvun

[351] Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. IX–X.
[352] Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. IX–XI.

alussa erityisesti Helsingin akateemisissa piireissä oli voimakasta kekkosvastaisuutta, mutta tämä suhde muuttui vuosikymmenen kuluessa. Kekkosesta tuli vähitellen monien ylioppilaiden hankkeiden tärkein tuki. Hän kannusti nuoria tarttumaan yhteiskunnan uudistamisen ja modernisoimisen tehtävään, mikä yhdisti sekä tradition että murroksen kannattajia ja samalla siirsi vanhan eliitin rintamalinjan toiselle puolelle. Kolben mukaan Kekkosen suhde ylioppilaisiin tiivistyi aikana, jolloin nuorison sukupolvi-identiteetti oli muotoutumassa.[353]

Yhteiskunnallisen murroskauden käynnistyttyä presidentti sai lojaalia tukea eri puolilta tukemalla nuorten lahjakkaiden ja kriittisten uusvasemmistolaisten taiteilijoiden, tutkijoiden ja virkamiesten ajattelua, toimintaa ja uria. Samalla hän integroi, tai jopa kesytti, uusvasemmiston omaan valtapiiriinsä ja vasemmisto pääsi puolestaan osallistumaan lainvalmisteluun ennennäkemättömän laajasti.[354]

Voidaan siten katsoa, että presidentin ja uusvasemmistolaisten toimijoiden kannalta kyse oli molempia osapuolia hyödyttävästä järjestelystä.[355] Kalevi Sorsan enemmistöhallitus, jossa olivat edustettuina sekä SDP että SKDL, Paloheimon sanoin ”hoiti” Kekkosen valitsemisen jatkokaudelle poikkeuslailla ilman vaaleja vuosiksi 1974–1978. Samalla Sorsan hallitus edisti SMP:n hajoamista, kun Kekkosen jatkokautta kannattaneet SMP:n eduskuntaryhmän jäsenet perustivat oman puolueen (Suomen Kansan Yhtenäisyyden Puolue, SKYP) ja saivat Sorsan hallituksen eduskunnalle tekemän esityksen seurauksena osuutensa SMP:n puoluetuesta.[356]

Instituutioiden vasemmistolaistuminen kuitenkin herätti närkästystä erityisesti konservatiivisemmassa oikeistossa, mikä hankaloitti uudistusten edistymistä. 1970-luvun komiteat erosivatkin varhaisemmasta perinteestä siten, että ne herättivät paljon tunteita ja nostivat esiin poliittisia ristiriitoja: tästä syystä joidenkin komiteoiden ehdotukset eivät koskaan edenneet toteutukseen asti.[357] Tätä pelättiin myös rikosoikeuskomiteassa: jos komitea nähtäisiin liian ”poliittisena” (eli ”vasemmistolaisena” tai ”edistyksellisenä”), sen ehdotukset haudattaisiin. Komiteassa tästä huolestuneita puheenvuoroja esitti erityisesti Patrik Törnudd, joka painotti useasti keskusteluissa mietinnön kirjoittamista siten, että sen saama vastaanotto olisi mahdollisimman suopea.[358] Tähän viittaavat myös

[353] Kolbe 1996, s. 35–36, 102–103, 109–111.
[354] Kekkonen 2018, s. 186, ks. myös alaviite 111 (s. 208) ja Kolbe 1996, s. 111.
[355] Näin arvelee myös Salojärvi 2013, s. 265, alaviite 277.
[356] Paloheimo 2007, s. 254. Kulisseissa Kekkosen jatko poikkeuslailla ei ollut aivan näin yksinkertaista. Keskusteluista SDP:n eduskuntaryhmässä ks. esimerkiksi Iivari 2007, s. 186–191.
[357] Esimerkiksi valtiosääntöuudistushanke kaatui Ville Okkosen sanoin ”kahtiajakoon, jonka tausta oli yhteiskunnan perusristiriidoissa sekä menneisyyden läsnäolossa: keskinäisessä epäluottamuksessa ja yhteiskunnallisten tavoitteiden ristikkäisyydessä”. Hankkeen kariutumiseen vaikutti keskeisesti myös presidentti Urho Kekkosen asettuminen sitä vastaan kesällä 1974. Ks. Okkonen 2019, s. 305.
[358] Ks. esim. Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 27.5.1975 / Törnqvist, s. 1–2. Ca 1. ROK, KA.

Antti Kivivuoren muistelut siitä, kuinka hänen johtamaansa oikeusministeriön lainvalmisteluosastoa nimitettiin ”punaiseksi lakipajaksi”.[359]

Ville Okkosen mukaan kyse oli oikeiston pelosta, joka liittyi siihen, että se oli menettämässä otteensa tärkeistä yhteiskunnallisista instituutioista ja asiantuntijavallan positioista. Vasemmistolaisia nimettiin enenevässä määrin komiteoihin, ja myös perustuslakivaltiokunnan asiantuntijainstituutio sai Okkosen sanoin ”vasemmistolaista väriä”. Vasemmistolaisten kritisoitiin tavoittelevan sosialismia sosialidemokraattisten Antero Jyrängin ja Lars D. Erikssonin perustuslakitulkinnoilla. Samaa huolta asiantuntijavallan otteen menettämisestä kannettiin oikeiston taholta myös Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen perustamisen yhteydessä. Oikeuslaitos oli kansallisoikeistolaisuuden viimeisiä vahvoja yhteiskunnallisia linnakkeita.[360]

2.3.4 Rikosoikeuden politisoituminen, pakkohoidon kritiikki ja pohjoismainen yhteistyö

Oikeuden, oikeustieteen ja koko oikeuslaitoksen osakseen saama kritiikki kohdistui vahvasti erityisesti rikosoikeusjärjestelmään. Kansainväliset ja pohjoismaiset vaikutteet olivat tämän kritiikin käynnistymisessä keskeisessä roolissa. Tässä alaluvussa edellä käsiteltyä laajempaa oikeuden politisoitumisen teemaa tarkastellaan erityisesti rikosoikeuden ja kriminaalipolitiikan näkökulmasta.

1950-luvulle asti kriminaalipolitiikassa oli vallalla käsitys, että vankeinhoidon tuli parantaa vangit. Käytössä oli progressiivi- eli etenemisjärjestelmä, jossa vankien kohtelu alkoi ankarana näiden saapuessa laitokseen mutta muuttui sitten lievemmäksi, mikäli vanki osoitti paranemista laitoksessa. Eteneminen tapahtui siirtymällä luokasta tai osastosta toiseen, ensin pakkoluokasta oppiluokkaan ja siitä edelleen koeluokkaan.[361]

Toisen maailmansodan päättyminen käynnisti erään vankeinhoidon uudistusten ajanjakson, joka kuitenkin keskeytyi 1950-luvulla. Progressiivijärjestelmää

[359] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen. Aihetta on käsitelty myös Antti Kivivuoren esittelyn yhteydessä alaluvussa 2.2.2.

[360] Okkonen 2019, s. 305–307.

[361] Kuritushuonevankeudessa vankeus aloitettiin pääosin pakkoluokassa, jossa vankia pidettiin tavallisesti eristettynä muista vangeista. Oppiluokassa vanki sai työskennellä muiden vankien kanssa. Koeluokassa vanki työskenteli muiden kanssa, minkä lisäksi hän saattoi majoittua heidän kanssaan ja viettää vapaa-aikaansa laitoksen huoneissa ja sen pihalla. Oppi- ja koeluokassa olevilla vangeilla oli myös suuremmat oikeudet pitää yhteyttä vankilan ulkopuolelle. Koeluokassa vanki saattoi myös käydä vankilan ulkopuolella. Eteneminen luokasta toiseen riippui vangin käytöksestä. Etenemisjärjestelmä perustui ajatukselle vankilan parantavasta vaikutuksesta: vanki pääsi kohoamaan asteikossa sen mukaan, miten hän osoitti parantumistaan laitoksessa. Ks. Anttila 1981, s. 331, 341.

oli lievennetty ensimmäisen kerran jo vuonna 1944.[362] Vuonna 1946 otettiin käyttöön valtion työsiirtolat. Erona muihin avolaitoksiin olivat vartijoiden puuttuminen, vangeille maksettava palkka ja progressiivijärjestelmästä luopuminen. Muitakin uudistuksia tehtiin: vesileipärangaistuksesta luovuttiin vuonna 1946, tutkintavankeudesta poistettiin työpakko vuonna 1947 ja vuonna 1948 laajennettiin ehdollisen rangaistustuomion käyttöä. Vankeinhoidon kehittämiseksi ja arvioimiseksi perutettiin useampi komitea, joista erityisesti Teuvo Auran johtaman vankeinhoidon uudistuskomitean esitykset olisivat Ilari Hannulan mukaan toteutuessaan merkinneet ”pitkää harppausta kohti nykyaikaista vankeinhoitoa ja uusia kriminaalipoliittisia päämääriä”. Osa komitean ehdottamista muutoksista otettiin mukaan vuonna 1950 annettuun vankeinhoitoasetukseen.[363]

Uudistusten keskeytymisen syiksi on arveltu kylmän sodan käynnistymistä sekä puoluepoliittista sekavuutta, jotka näkyivät ensin SKDL:n joutumisessa oppositioon ja sen jälkeen sosialidemokraattisen puolueen hajaannuksessa ja ajautumisessa oppositioon vuodesta 1959 alkaen. Ilari Hannula on luonnehtinut 1950-lukua kriminaalipoliittisesta näkökulmasta ”yhteiskunnallisen kehityksen hidastumiseksi”.[364] Tänä ajanjaksona kovennettiin muun muassa rattijuoppoutta (1950 ja 1957) ja moottoriajoneuvojen luvatonta käyttöönottoa (1964) koskevia rangaistuksia. Pakkolaitokseen eristämisen edellytyksiä laajennettiin vuonna 1954 ja ensikertalaiselta kuritushuonevangilta poistettiin oikeus aloittaa rangaistuksen kärsiminen oppiluokassa vuonna 1956. Professori Brynolf Honkasalon johtama komitea teki vuonna 1954 lukuisia ehdotuksia vankeinhoidon sodanjälkeisten uudistusten perumisesta ja palaamisesta 1930-luvun kriminaalipolitiikkaan. Nämä ehdotukset eivät suurimmaksi osaksi toteutuneet, mutta Hannulan mukaan vankeinhoidon sodanjälkeisiä uudistuksia jouduttiin puolustamaan 1950-luvun ”kylmän sodan ilmapiirissä” hyökkäyksiä vastaan – vaikka joitakin yksittäisiä lievennyksiä tehtiinkin. Myös vankiluku alkoi kasvaa 1960-luvulla, minkä syyksi on arveltu varkaus- ja rattijuopumusrikoksista tuomittujen määrän kasvua.[365]

Keskustelua vankilan parantavasta vaikutuksesta käytiin jo 1950-luvulla erityisesti Sosiaalisen suojelun liikkeen ja legalistien välillä niin kansainvälisesti kuin Suomessa. Sosiaalista suojelua kannattavien, pitkälti vankeinhoitoa edustavien tahojen mielestä ajatuksesta rikoksen mekaanisesta sovittamisesta rangaistuksen määräämisessä oli luovuttava ja sen sijaan siirryttävä yksilöllisiin seuraamuksiin, joiden tarkoitus oli saattaa rikoksentekijä yhteiskunnan

362 Anttila 1981, s. 331.
363 Hannula 1981, s. 144–145, 152–154.
364 Hannula 1981, s. 160–163.
365 Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto jätti Honkasalon komitean mietinnön johdosta selostuksen, jossa torjuttiin komitean näkemykset. Hannula arvioi, että vankeinhoito-osaston vastine todennäköisesti vaikutti siihen, että hallitus ei enää tehnyt uusia lakiesityksiä Honkasalon komitean esittämien ehdotusten pohjalta. Ks. Hannula 1981, s. 160–163.

sopeutuvaksi jäseneksi. Vain syyllisyyden toteamisen tuli jäädä tuomioistuimille, kun taas rangaistuksen määräämisessä tuli lisätä psykiatrista asiantuntemusta. Suomalaiset yliopistollisen rikosoikeuden edustajat puolestaan katsoivat, että erityisestävään, yksilöllistä rangaistusta korostavaan järjestelmään siirtyminen murentaisi rikosoikeusjärjestelmän uskottavuutta ja toimivuutta sekä heikentäisi yhdenvertaisuutta, oikeusturvaa ja legaliteettiperiaatetta. Huolimatta vetoamisestaan klassisen oikeusvaltiollisen rikosoikeuden periaatteisiin johtavat rikosoikeustutkijat olivat suurelta osin aina 1960-luvulle saakka ankaran kriminaalipolitiikan takana.[366] Näihin aikoihin vankeinhoitolaitoksen koulutuksesta vastannut Inkeri Anttila muistelee haastattelussa, kuinka vankeinhoitolaitos oli 1950-luvulla liberaali virasto ja yliopisto sen sijaan kaikkea muuta. Silloisista Helsingin yliopiston professoreista sekä Brynolf Honkasalo että Bruno Salmiala pitivät ankaria rangaistuksia tarpeellisina, vaikka Honkasalo korostikin enemmän pakkohoitoa ja Salmiala yleisestävyyttä.[367]

Keskustelussa oli kyse paitsi erityis- ja yleisestävän linjan myös lievän ja ankaran linjan törmäyksestä: jälkimmäistä edustavat rikosoikeuden professorit kritisoivat naapurimaa Ruotsin erityisestävää järjestelmää vankien liian mukavista oloista. Ruotsalaisen järjestelmän epäsuotuisat vaikutukset tuotiin esiin kaikissa kriminaalipoliittisissa keskusteluissa. Lievää linjaa puolestaan edustivat vankeinhoidon johto ja eräät psykiatrit. Näiden kahden ryhmän välit olivat kiristyneet 1950-luvun kuluessa äärimmilleen. Linjaerimielisyyksien kasvaessa ja välien kiristyessä lievän linjan kannattajat hakivat henkireikää kansainvälisestä yhteistyöstä. Itse vankilan parantavaa vaikutusta ei kukaan kuitenkaan asettanut kyseenalaiseksi, vaan Anttilan mukaan erimielisyyksissä oli kyse hoidon ankaruudesta.[368]

Pekka Koskinen on arvioinut ruotsalaisen kriminaalipolitiikan kritiikkiä seuraavasti:

> Jälkeenpäin arvioiden kritiikissä oli siltä osin perää, kuin se kohdistui ns. hoitoideologian oikeusturvaa vaarantaviin piirteisiin. Keskeinen huoli kai kuitenkin liittyi järjestelmän – niin väitettiin – liialliseen lempeyteen.[369]

1960-luvulla asetelma kääntyi päälaelleen: lievän linjan kannattajat alkoivat kannattaa yleisestävyyttä ja kritisoida hoitoideologiaa. Hannula huomauttaa, että kun vielä 1940- ja 1950-luvuilla humaanin ja ennalta ehkäisevän kriminaalipolitiikan nimissä oli tavoiteltu erityisestävyyteen perustuvia lainmuutoksia, niin 1960-luvulla saman humaanisuuden nimissä korostettiin yleisestävyyteen

366 Anttila 1981, s. 343–346.
367 Lahti – Koskinen – Törnudd 1996, s. 7–11.
368 Anttila 1981, s. 343–346.
369 Koskinen 1998, s. 331 ja Koskinen 1998, s. 331.

perustuvia oikeusturvan takeita, rangaistuksen yhdenmukaisuutta ja oikeusvarmuutta.[370]

Tapio Lappi-Seppälän mukaan kriminaalipoliittisen järjestelmän muutosta Suomessa on syytä tarkastella osana laajempaa pohjoismaista linjanmuutosta. Laajempi yhteiskunnallinen reformi oli nimittäin käynnissä samaan aikaan myös muissa Pohjoismaissa, joissa arvostelu kohdistui kaikkeen tahdonvastaiseen laitoshoitoon.[371] Perinteisesti suomalainen rikosoikeudellinen tutkimus oli ammentanut viitteitä Saksasta. Samaan aikaan skandinaaviseen rikosoikeuteen kohdistui vieroksuntaa. Saksalaisyhteyteen tuli kuitenkin katkos sotien jälkeen. Koskisen mukaan se liittyi angloamerikkalaisen, sosiologisesti suuntautuneen kriminologian esiinmarssiin.[372] Aromaan mukaan juuri Inkeri Anttilan varhaiset, 1950-luvulla ilmestyneet tutkimukset olivat uuden amerikkalaisvaikutteisen sosiologian ja konkreettisen empiirisen sosiaalitutkimuksen sävyttämiä.[373]

Suomi hakeutui pohjoismaisen yhteistyön piiriin 1960-luvun alussa. Edellytykset pohjoismaiselle yhteistyölle paranivat, kun suhtautuminen Ruotsin kriminaalipolitiikkaan lieveni yliopistosukupolven vaihduttua. Tosin virallinen pohjoismainen yhteistyö oli jatkunut jo pitkään: jo vuonna 1950 oli periaatteessa sovittu pyrkimyksistä saada aikaan maille asiallisesti mahdollisimman samansisältöinen rikosoikeusjärjestelmä. 1950-luvulla alkaneen virkamiesvaihdon yleistyessä 1960-luvulla lähes jokaisessa ”Vankeinhoito”-lehden numerossa oli matkakertomuksia Pohjoismaista. Yleisenä vaikutelmana oli Suomen vankeinhoidon jälkeenjääneisyys ja voimavarojen puute. Muiden Pohjoismaiden työtoimintaa, kriminaalihuoltoa, terapiaa ja ruokaa kehuttiin.[374]

Patrik Törnudd on muistellut Inkeri Anttilan 80-vuotisjuhlakirjassa, että elintason nousu ja yleinen kansainvälistyminen aloittivat 1950-luvulla ”seminaariboomin”, joka vielä vahvistui 1960-luvulla. Tämä ”boomi” mahdollisti entistä nuoremmille tutkijoille osallistumisen kansainvälisiin tapahtumiin, kun aikaisemmin ne olivat olleet lähinnä ”varttuneiden tiedemiesten ja johtavien virkamiesten harvinaista huvia”.[375]

Aluksi erityisesti Pohjoismainen kesäakatemia oli suomalaisten ja naapurimaiden kollegojen tieteidenvälinen kohtaamispaikka. Kesäakatemian osanottajat muistelivat osallistujien tulleen etenkin oikeustieteen, sosiologian, valtiotieteiden ja humanististen alojen parista. Patrik Törnudd muisteli Anttilan 80-vuotisjuhlakirjassa, että seminaareissa käsiteltiin paljon myös kriminaali- ja kontrollipolitiikan teemoja, kuten sosiaalista kontrollia ja poikkeavuutta,

370 Hannula 1981, s. 170.
371 Lappi-Seppälä 2013, s. 21–22.
372 Koskinen 1998, s. 332.
373 Aromaa 1998, s. 339.
374 Anttila 1981, s. 350.
375 Törnudd 1996a, s. 34.

monen myöhemmin oman maansa kontrollipolitiikkaan jälkiä jättäneen ihmisen, kuten Inkeri Anttilan, Achilles Westlingin, Nils Christien ja Britt-Mari Persson-Blegvadin, toimesta. Patrik Törnudd on muistellut, että Inkeri Anttilalla oli tässäkin yhteisössä merkittävä rooli kokoavana hahmona ja Helsinginosaston puheenjohtajana. Lehtori Seija Tiisala muisteli samassa teoksessa, että Anttilan läsnäololla oli merkitystä siinä, että 1960-luvun lopun kiihkeissä keskusteluissa vastakkaisia osapuolia edustaneet henkilöt saattoivat kesäakatemiassa toimia sopuisasti ja kokea yhteenkuuluvuuden tunnetta. ”Ketään ei saanut sulkea pois mielipiteiden takia, kaikkien mielipiteitä kuunneltiin ja niihin otettiin kantaa.”[376]

1960-luvun kuluessa vielä kesäakatemiaakin merkityksellisemmäksi uudistusideoiden kehittämisen ja jakamisen foorumiksi osoittautui kuitenkin Pohjoismainen kriminologinen yhteistyöneuvosto (NSfK), jonka perustamiseen Patrik Törnudd on arvellut Anttilan juhlakirjassa kesäakatemian antaneen virikkeitä. Neuvostolla on perustamisestaan lähtien ollut kaksinainen rooli: se on muodollisesti Pohjoismaiden oikeusministeriöiden yhteistyöelin, mutta käytännössä sen rooli on alusta asti ollut toimia pohjoismaisten kriminologian ja kriminaalipolitiikan tutkijoiden yhteistyön alustana. Keskeisenä toimintamuotona on ollut yhteisten seminaarien järjestäminen, ja päätös pysyvän elimen perustamisesta syntyikin Inkeri Anttilan keskeisesti järjestämässä yhteispohjoismaisessa kriminologisessa seminaarissa Espoossa vuonna 1961. Törnudd on muistellut, että oikeusministeriön lainvalmistelupäällikkö Östen Elfving vaikuttui samassa seminaarissa Tanskan, Norjan ja Ruotsin esimerkeistä kuultuaan siitä, että Suomeenkin tulisi perustaa oma kriminologian alan tutkimuslaitos.[377]

Kriminologinen tutkimuslaitos perustettiin siten pohjoismaisen kriminologisen yhteistyön tuloksena oikeusministeriön yhteyteen vuonna 1963. Tutkimuslaitos muodosti Anttilan muistelun mukaan myös eräänlaisen suomalaisen sihteeristön alan pohjoismaiselle yhteistyölle. Ministeriö joutui perustamaan oman tutkimuslaitoksen, kun Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta oli torjunut aloitteen kriminologian tuomisesta tiedekunnan yhteyteen konservatiivisten rikosoikeuden professoreiden vastustuksen takia. ”Honkasalo ja Salmiala, jotka olivat valmistelleet tiedekunnan lausunnon, olivat nimittäin sitä mieltä, että kriminologia on tarpeeton ja ehkä vaarallinenkin aine”, Inkeri Anttila muisteli haastattelussa vuonna 1996. Tutkimuslaitosta olivat perustamassa sen ensimmäiseksi sivutoimiseksi johtajaksi nimitetty professori Anttila, Alkoholipoliittisessa tutkimuslaitoksessa tutkijanuransa aloittanut Patrik Törnudd ja sosiologi Paavo Uusitalo. Törnudd oli useita vuosia laitoksessa ainoana päätoimisena virkamiehenä ja nousi sittemmin sen johtajaksi. Mukaan tulivat myös sosiologit Risto Jaakkola ja Klaus Mäkelä, jotka toimivat sittemmin

[376] Pesonen 1996, s. 25; Tiisala 1996, s. 27 ja Hallikainen 1996, s. 31–33.
[377] Törnudd 1996a, s. 35.

Marraskuun liikkeessä.[378] Näistä toimijoista Inkeri Anttila, Patrik Törnudd ja Klaus Mäkelä olivat tämän väitöskirjan tutkimuskohteena olevan rikosoikeuskomitean jäseniä.

Vertailut muihin Pohjoismaihin olivat paljastavia ja antoivat pontta suomalaisen rikosoikeudellisen järjestelmän kritiikille. Muut Pohjoismaat toimivat siten mittapuuna suomalaiselle järjestelmälle, ja niiden kautta tunnistettiin puutteita kotimaassa. Erittäin merkittävä kritiikin herättäjä oli ensimmäinen suomalainen piilorikollisuustutkimus. Tutkimus toteutettiin osana laajempaa pohjoismaista kyselyä, joka tehtiin nuorille miehille myös Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa. Toteuttajina olivat Suomen osalta Inkeri Anttila sekä tutkimusajankohtana Kansalaiskasvatuksen keskuksessa ollut Risto Jaakkola, joka teki pro gradu -tutkielmansa samasta aiheesta. Kyselyssä tutkittiin nuorten miesten itse ilmoittaman rikollisuuden tasoa, ja tuo rikollisuus liittyi erityisesti varastamiseen ja muihin omaisuusrikoksiin sekä erilaisiin alkoholirikoksiin ja näistä saatuihin rangaistuksiin. Tutkimuksessa havaittiin, että nuorten ikäluokkien enemmistö oli syyllistynyt rikoksiin. Rikollisuus olikin siis tavallista ja arkipäivästä eikä poikkeavaa. Pohjoismaisissa vertailuissa havaittiin myös, että Suomen vankiluku oli moninkertainen muihin Pohjoismaihin verrattuna.[379]

Kansainvälisessä asiantuntijakeskustelussa alkoi 1960-luvulla hahmottua kaksi suuntausta, jotka jatkuivat 1970-luvulla: Psykologit ja psykiatrit uskoivat resurssien lisäämisen, vankien tutkimisen ja hoitomenetelmien tehostamisen johtavan laitoshoidokkien parantumiseen ja sitä kautta rikollisuuden vähenemiseen. Sosiologit, sosiologisesti suuntautuneet kriminologit ja osa juristeista puolestaan vetosivat tutkimustuloksiin vankilan hoitoyritysten toimimattomuudesta ja suoranaisesta haitallisuudesta. Suomalaisen vankeinhoidon piirissä ei kuitenkaan oltu valmiita suin päin hylkäämään hoitoideologiaa. Virallisohjeissa säilyivät määräykset vankien parantamisesta. Vankeinhoidon ylijohtaja Valentin Soine yritti sovittaa yhteen vastakohtaisia näkemyksiä artikkelissaan ”Vankeinhoito”-lehdessä vuonna 1961. Hän tuli tulokseen, että vaikka vankilan haittavaikutukset voitaisiinkin tutkimuksella osoittaa, tuomittaisiin vankeja kuitenkin edelleen vankilaan, ja tällöin vankilahenkilökunnan tehtävänä oli huolehtia mahdollisuuksiensa mukaan siitä, että rangaistuksen

[378] Lappi-Seppälä 2013, s. 21–22; Aromaa 1998, s. 340 ja Lahti – Koskinen – Törnudd 1996, s. 9–11, Anttilan sitaatti s. 9.

[379] Kyselylomake jaettiin kaikille vuoden 1962 Helsingin ja Rovaniemen kutsuntoihin osallistuneille asevelvollisuusiän saavuttaneille nuorille miehille. Kyselyn data on digitoitu, ja se on ladattavissa Yhteiskuntatieteellisestä tietoarkistosta (FSD). Ks. Anttila – Jaakkola 1962 ja Nuorten miesten rikollisuuskysely 1962 (tunniste FSD2345). Kyselystä laadittiin välittömästi useampi julkaisu: Inkeri Anttila – Risto Jaakkola, Unrecorded Criminality in Finland. Kriminologinen tutkimuslaitos A:2, 1966; Risto Jaakkola, Rikollisuus ja sosiaalinen tausta. Tutkimus helsinkiläispoikien todellisesta rikollisuudesta. Sosiologian pro gradu -tutkielma (julkaisematon). Helsingin yliopisto 1964 sekä Risto Jaakkola, Sosiaalinen tausta ja rikollisuus. Sosiologia 2/1965. Aiheesta ks. myös esim. Lappi-Seppälä 2013, s. 21–22 ja Aromaa 1998, s. 340.

haittavaikutukset lievenisivät. Tämä ajatus rangaistusajan tehokkaasta käytöstä omaksuttiin myös vuonna 1975 annettuun vankeinhoitoasetukseen.[380] Samoilla linjoilla jatkui argumentointi myöhemminkin: esimerkiksi Inkeri Anttila esitti vuonna 1980 YK:n kriminaalipoliittisessa kongressissa pitämässään yleisesitelmässä, että vankiloiden olosuhteita tuli parantaa vain, koska vangit olivat siellä joka tapauksessa. Mikään oletettu hoidon tarve ei saanut antaa viranomaisille oikeutta pidentää rangaistusta tai sijoittaa rikoksentekijää erityislaitokseen, jossa laitosajan pituuden määräisi se, onko hän ”parantunut rikollisuudestaan”.[381]

Kansainvälisiä trendejä vankeinhoidossa 1960-luvulla olivat hoitoideologiakeskustelun lisäksi vankien olojen kohentaminen sekä vapaampien seuraamusmuotojen yleistyminen. Vankiloiden ongelmia käsiteltiin useissa kansainvälisissä konferensseissa: aiheina olivat muun muassa vankien tekemä työ, seksuaalisuus sekä vankien oikeus saada hoitoa lääkäreiltä ja psykologeilta. Ensimmäiset psykologin virat tulivat Suomen vankiloihin vuonna 1968.[382]

Kansainvälisissä suhteissa myös geopolitiikalla oli merkitystä. Inkeri Anttila valittiin YK:n kriminaalipoliittisen kongressin presidentiksi vuonna 1975, samana vuonna, kun Suomi isännöi Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssia (ETYK). Anttilan kollega, samaisen konferenssin toimeenpaneva sihteeri Gerhard O. W. Mueller muisteli vuonna 2006 julkaistussa Anttilan 80-vuotisjuhlakirjassa, että kun Anttilan valintaa ajavat tahot olivat saaneet tietyt avaindelegaatiot vakuutettua, että oli aika valita ensimmäinen naispresidentti, oli selvää, että kolmesta mahdollisesta ehdokkaasta valittaisiin ansioitunut Anttila, joka oli sillä hetkellä Suomen oikeusministeri. Merkitystä oli Muellerin mukaan myös sillä, että Suomella nähtiin olevan erityinen asema siltana idän ja lännen välillä. Anttilan ansiosta Suomeen sijoitettiin myös YK:n yhteydessä toimiva Euroopan kriminaalipolitiikan instituutti (HEUNI), joka Muellerin mukaan oli osaltaan avaamassa tietä idän ja lännen myöhemmälle yhdistymiselle.[383]

Muellerin mukaan Anttilalla oli haastava tehtävä sovitella yhteen eri maiden näkemyksiä erityisen jakavista teemoista, kuten kidutuksen kieltämisestä, terrorismin määrittelemisestä, naisten roolista rikollisuudessa ja rikosoikeudessa sekä eettisten ohjeiden laatimisesta lainvalvontaviranomaisille. Konferenssin antamilla lausumilla oli merkitystä, sillä esimerkiksi kidutuksen vastaisesta julistuksesta tulisi kansainvälistä oikeutta. Anttila teki kansainvälisissä yhteyksissä työtä myös kuolemanrangaistuksen lakkauttamiseksi.[384]

---

380 Anttila 1981, s. 346–349.
381 Anttila 1981, s. 351.
382 Anttila 1981, s. 349.
383 Mueller 1996, s. 21.
384 Mueller 1996, s. 21–22.

2.3.4.1 ”Pakkoauttajat”-teos käynnistää keskustelun laitoksista

Edellä on käsitelty rikosoikeuden politisoitumista pohjoismaisessa kontekstissa. Suomen osalta kriminaalipolitiikan nostivat julkiseen keskusteluun keväällä 1967 julkaistu teos ”Pakkoauttajat” sekä saman vuoden lopulla perustettu Marraskuun liike, jonka julkistamassa epäkohtien luettelossa nostettiin esiin muun muassa vankien määrä ja vankeinhoidon taso. Lappi-Seppälän mukaan keskusteluun vaikuttivat myös Hannu Salaman jumalanpilkkaoikeudenkäynti ja vankilukujen alentamista koskevien vaatimusten kirjaaminen SDP:n kriminaalipoliittiseen ohjelmaan vuonna 1969. Uudistusvaatimuksille toivat pontta myös tutkimukset, joiden mukaan vapautuneet vangit uusivat rikoksiaan vähintään yhtä usein – elleivät jopa useammin – kuin muihin seurauksiin tuomitut. Suomessa pakkohoitoideologian kritiikki yhdistyi Lappi-Seppälän mukaan yleisempiin vaatimuksiin vanhentuneen ja yliankaran rikoslain lieventämisestä.[385]

Marraskuun liike puolusti poikkeaviksi määriteltyjä ihmisiä, asunnottomia, vankeja, mielisairaita ja muita ihmisryhmiä vetoamalla kansalaisoikeuksiin. Liike pyrki saamaan kontrollipolitiikan kohteeksi joutuneet ihmiset järjestäytymään ja aktivoitumaan. Yhdistyksen perustajajäsenet olivat akateemisesti koulutettuja nuoria, joista useat olivat toimineet muissa poliittisissa liikkeissä tai tehneet työtä tai tutkimusta kontrollipoliittisten kysymysten parissa. Marraskuun liike oli luonteeltaan kontrollipolitiikkaan keskittyvä yhden asian liike, mutta sen vaatimukset liittyivät alusta asti laajempaan näkemykseen siitä, että kontrollipolitiikan epäkohdat olivat kytköksissä yhteiskunnallisen vallan jakautumiseen ja vallankäytön ongelmiin. Poikkeavuus oli määrittelykysymys, ei yksilön pysyvä asiaintila. Poikkeavuuden määrittely oli puolestaan sidoksissa yhteiskunnan valtarakenteisiin.[386]

Eräänä Marraskuun liikkeen lähtölaukauksena voidaan pitää Lars D. Eriksonin toimittaman ”Pakkoauttajat”-kirjan julkaisemista keväällä 1967. Monet teoksessa muotoillut näkemykset toistuivat liikkeen vaatimuksissa, ja muotoilijatkin olivat suurelta osin samoja. Kirjoittajista Marraskuun liikkeessä toimivat ainakin Eriksson itse, Kettil Bruun, Klaus Mäkelä, Jacob Söderman, Pirkko Sirén ja Ilkka Taipale.[387]

”Pakkoauttajat” nosti akateemisessa maailmassa kypsyneen kritiikin erilaisten huoltolaitosten ongelmia kohtaan yleiseen tietoisuuteen. Kirjassa käsiteltiin muun muassa velkavankeuteen, irtolaisten kohteluun ja koulukoteihin liittyviä epäkohtia. Kirjassa kritisoitiin laitosten asukkien kohtelua ja osoitettiin, miten hoitotoimenpiteitä käytettiin rangaistuksenomaisesti. Hoidollinen ajattelu johti ”pakkoauttamiseen” eli hatarin perustein tapahtuviin hallinnollisiin

385 Lappi-Seppälä 2013, s. 21–22.
386 Honkala 2010, s. 3, 117, 136.
387 Honkala 2010, s. 29.

vapaudenriistoihin, joiden kohteeksi joutuneet eivät alistuneet hoidon kohteiksi vapaaehtoisesti mutta joilla ei myöskään ollut tuomioistuimen eteen joutuneelle taattuja oikeusturvakeinoja. ”Pakkoauttajat”-teoksessa suhtauduttiin ylipäänsä epäilevästi laitosten mahdollisuuksiin hoitaa tai auttaa ihmisiä.[388]

”Pakkoauttajat”-teoksen kirjoittajat esittivät kirjan lopussa esityksen joukosta uudistuksia. Pitkäaikaisista vapaudenriistoista päättäminen tuli siirtää tuomioistuinten tehtäväksi. Huolimatta tuomioistuimia kohtaan tunnetusta epäluulosta niihin luotettiin siis ilmeisesti liikkeen parissa kuitenkin enemmän kuin vankeinhoitoon. Irtolaisuus oli edelleen kriminalisoitava, mutta vain ääritapauksissa rangaistuksena tuli käyttää vapaudenriistoa. Vapaudenriistojen määrää ja kestoa oli supistettava alkoholistihuollossa, mielisairaanhoidossa ja lastensuojelussa sekä sakkorangaistustuomioissa. Sama rikkomus ei saanut johtaa rankaisutoimenpiteisiin useiden eri viranomaisten taholta. Avohoitoa oli kehitettävä ja suljettujen laitosten yksilöä loukkaavat määräykset oli poistettava. Laitosten henkilökunnan asukkeihin kohdistaman mielivallan valvontaa oli kovennettava.[389]

Marraskuun liikkeen lähtökohdat olivat vahvasti kytköksissä 1960-luvun yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen, erityisesti poikkeavuuden sosiologiaan. Liikkeen harjoittama laitoskritiikki perustui suurelta osin sen jäsenten itse tekemään empiiriseen tutkimukseen, ja toiminta nojasi vahvasti sen akateemisten jäsenten asiantuntijuuteen. Honkala luonnehtii, että Marraskuun liike määritteli kontrollin käsitteistön kautta itselleen laajan toimintakentän, jonka osiin pilkkomalla se saattoi samanaikaisesti pureutua erilaisiin epäkohtiin yksi kerrallaan ja löytää samoja totaalisten laitosten elementtejä esimerkiksi koulukodeista ja vankiloista. Asiantuntijuuden rinnalla hyödynnettiin ”poikkeavien” ihmisten omia kokemuksia.[390] Liike toimi myös tieteellisen ja professionaalisen kamppailun kentällä, osana kiistaa siitä, kenellä oli paras asiantuntijuus kontrolli- (ja yhteiskunta-)politiikassa. Liikkeen parissa arvosteltiin erityisesti käytännön tilanteista vieraantuneina pidettyjen konservatiivisten lakimiesten valtaa. Tilalle haluttiin ”sosiaalisempia” nuoren polven oikeusoppineita ja yhteiskuntatieteellistä asiantuntijuutta.[391] Liikkeen näkemykset uuden ajan asiantuntijuudesta kävivät siis yksiin presidentti Kekkosen haastattelussaan ilmaisemien uusvasemmistolaisten näkemysten kanssa.

Marraskuun liike suhtautui erittäin kriittisesti vallalla olleeseen hoitoideologiaan, jonka mukaan vankila pystyisi ”parantamaan” vangit. Honkalan mukaan ”usko kontrollipolitiikan – ja koko yhteiskunnan – rationaaliseen suunnitteluun oli vahva, mutta usko poikkeavan ihmisen hoitamiseen heikko”. Marraskuun liikkeen argumentaatiossa käännettiin hoitoideologian logiikka päälaelleen:

388 Honkala 2010, s. 29–34.
389 Honkala 2010, s. 34–35.
390 Honkala 2010, s. 134–135.
391 Honkala 2010, s. 135.

yhteiskunta oli se, joka tarvitsi hoitamista, ei poikkeava yksilö. Vankien eristäminen oli haitallista, ja parempia keinoja rikollisuuden kohtaamisessa olivat avohoito ja ennen kaikkea ennalta ehkäisevä sosiaalipolitiikka.[392] Pontta hoitoajattelun kyseenalaistamiselle toi edellä mainittu yhteispohjoismainen piilorikollisuustutkimus, jossa kumottiin ajatus nuorten rikoksentekijöiden poikkeavuudesta. Tutkimustulos johti kysymykseen, että mikäli nuoret rikoksentekijät eivät erottuneet muista samanikäisistä nuorista, miten voitiin puolustaa sitä ajatusta, että heitä olisi parannettava vankiloissa tai ajaltaan epämääräisissä erityislaitoksissa.[393]

Honkalan mukaan Marraskuun liikkeen suhtautuminen kontrollipolitiikkaan oli lähtökohtaisesti ambivalenttia: toisaalta kontrollipolitiikka oli yhteiskunnallista vallankäyttöä ja sikäli ongelmallista, mutta toisaalta se oli myös jossakin määrin välttämätöntä. Tästä kertoo Honkalan mukaan se, että Marraskuun liike tyytyi pikemminkin arvostelemaan olemassa olevan järjestelmän epäkohtia kuin kehittelemään uutta yhteiskuntajärjestystä.[394] Sama ambivalentti suhtautuminen rikosoikeusjärjestelmään näkyi myös rikosoikeuskomitean työskentelyssä. Aihetta käsitellään tarkemmin luvussa 3.

2.3.4.2 Liikehdinnän aikaansaamat vaikutukset: reformi-ideat siirtyvät puolueisiin ja komiteoihin

Kriminologien esittämän kritiikin sekä erilaisten yhteiskunnallisten liikkeiden vaikutus alkoi näkyä käytännössä erityisesti 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa. Esimerkiksi Inkeri Anttila on esittänyt, että 1960-lukulaisilla vankien, vankilasta vapautuneiden ja muiden kriminaalipolitiikasta kiinnostuneiden perustamilla uusilla liikkeillä oli suuri vaikutus Suomen vankeinhoitoon. Tällaisia liikkeitä oli Marraskuun liikkeen lisäksi esimerkiksi Valtakunnallinen vankiliitto Krim, jossa esikuvana olivat Ruotsissa ja Tanskassa hieman aiemmin syntyneet vastaavat liikkeet KRUM ja KRIM.[395]

Muissa Pohjoismaissa vankeinhoitoa kritisoivat liikkeet joutuivat piankin ristiriitoihin ja vaikeuksiin viranomaisten kanssa, mutta Suomessa näin ei käynyt. Anttilan mukaan tähän vaikutti mahdollisesti vankeinhoitolaitoksen johdon omaksuma ja selvästi esiin tuoma kanta, jonka mukaan huomion kiinnittäminen kriminaalipolitiikkaan oli arvokasta ja vangin ihmisarvon ja oikeusturvan kunnioittamista edistävät uudistamispyrkimykset olivat kannatettavia tavoitteita. Toiseksi mahdolliseksi syyksi Anttila arvelee sen, että näissä liikkeissä mukana olleet henkilöt ja heidän laillaan ajattelevat saivat poliittista vaikutusvaltaa valtionhallinnossa.[396]

---

392 Honkala 2010, s. 136.
393 Anttila 1981, s. 346.
394 Honkala 2010, s. 140–141.
395 Anttila 1981, s. 350.
396 Anttila 1981, s. 350.

Nähdäkseni voidaan perustellusti esittää, että presidentti Kekkosen nimityspolitiikalla oli merkitystä siinä, että uudistusideat etenivät valtionhallinnossa. Esimerkiksi Antti Kivivuoren nimittämisen taustalla oli ainakin Lars D. Erikssonin mukaan nimenomainen pyrkimys saada aikaan uudistuksia oikeusministeriön lainvalmistelussa.[397] Myös Anttila ja tämän työpari Patrik Törnudd olivat merkittävästi vaikuttamassa rikosoikeusuudistuksen käynnistämiseen sekä kehittämässä rationaalisen ja humaanin kriminaalipolitiikan teoreettista perustaa.[398] Anttila oli myös itse jäsenenä tai puheenjohtajana lukuisissa uudistusehdotuksia valmistelevissa komiteoissa, kuten nuorisorikollisuustoimikunnassa (1965–1966), aborttilakikomiteassa (1967–1968), kriminaalihuoltokomiteassa (1970–1972) ja painovapaustoimikunnassa (1971–1973), seksuaalirikoskomiteassa (1966–1967) sekä naisasiakomiteassa (1966–1970).

Merkitystä oli myös reformistien laajoilla tieteen- ja ammattialat ylittävillä ystävyyssuhteilla ja sosiaalisilla verkostoilla sekä edellä kuvatulla tiivistyneellä kansainvälisellä ja pohjoismaisella yhteistyöllä. Kriminaalipolitiikan kritiikki yhdisti aktivisteja, tutkijoita ja opiskelijoita. Esimerkiksi Kauko Aromaan mukaan 1960-luvun yhteiskunnallisesti aktiiviset kriminologian parissa toimivat henkilöt tulivat lähinnä yhteiskunta- ja oikeustieteitä opiskelevien keskuudesta. Yhteiskuntatieteellinen herätys oli kuitenkin niin voimakas, että kiinnostus rikollisuutta ja kriminaalipolitiikkaa kohtaan ulottui muun muassa lääkäreihin ja arkkitehteihin. Aromaan mukaan aktivisteja yhdisti sukupolvi, ei tieteenala.[399] Inkeri Anttila on puolestaan muistellut haastattelussa vuonna 1996, että myös joukkotiedotusvälineisiin alkoi sijoittua yhteiskuntatieteellisesti koulutettuja ihmisiä, jotka olivat kiinnostuneita kriminaalipolitiikasta. Tällä oli merkitystä kriminaalipoliittisen mielipiteenmuodostuksen kannalta. ”Aika paljon esitettiin puolidokumentaarisia ohjelmia kriminaalipolitiikasta, ja niitä valmisteltaessa otettiin yhteyttä Kriminologiseen tutkimuslaitokseen. Sieltä oli helppo päästä esittämään mielipiteitä televisioon.”[400]

Inkeri Anttilan aloitteesta kokoontui vuosina 1967–1977 niin sanottu yötyöryhmä, jossa kriminaalipolitiikan ja rikosoikeuden uudistamisesta kiinnostuneet eri juridiikan professioissa toimivat henkilöt tapasivat epävirallisissa merkeissä jäsenten kodeissa Raimo Lahden sanoin antamaan ”virikkeitä uudistuksen ja sitä edistävän tutkimuksen suuntaamiseen sekä yhteistyöhön uudistuksen ja tutkimuksen toteuttamisessa”. Ryhmä kokoontui aluksi Inkeri Anttilan kotona, myöhemmin muidenkin jäsenten kodeissa. Olavi Heinosen mukaan yötyöryhmä sai nimensä siitä, että tapaamiset venyivät niin pitkiksi. Aluksi ryhmä koostui lähinnä nuoremmista rikosoikeuden opettajista muutamalla ”ulkopuolisella

397 Lars D. Erikssonin haastattelu 11.10.2022. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
398 Lappi-Seppälä 2013, s. X–XI, 54.
399 Aromaa 1998, s. 338.
400 Lahti – Koskinen – Törnudd 1996, s. 15.

asianharrastajalla” täydennettynä: Patrik Törnudd muistaa alkuaikojen jäsenistä Olavi Heinosen, Paavo Nikulan, Hannu Kiurun ja Hannes Walinin. Ryhmä kuitenkin laajeni ja monipuolistui 1960-luvun kuluessa. Törnudd on katsonut ryhmällä olleen konkreettisesti valtaa suomalaisen kriminaalipolitiikan uudelleen muotoilemisessa: ”Tässä keskusteluseurassa vaihdettiin mielipiteitä mm. niistä pakkohoitoideologian uudelleenarviointia, rikosoikeusjärjestelmän tavoitteita, Suomen vankiluvun vähentämistä ym. koskevista oivalluksista, jotka seuraavina vuosikymmeninä alkoivat hahmottaa Suomen kontrollipolitiikan ja kriminaalipoliittisen lainsäädännön uudistumista.” Raimo Lahden mukaan tutkijoiden ja käytännön toimijoiden vuorovaikutus jatkui myös rikoslainsäädännön uudistamisen aikana rikosoikeuden laitoksen ja sen esimiehen Pekka Koskisen toimesta.[401]

Marraskuun liikkeen aktiivi Ilkka Taipale kritisoi liikkeen vuonna 1968 vankiloihin keskittyneellä teemaviikollaan järjestämässä mielenosoituksessa puolueiden toimintaa: ei laadittu kriminaalipoliittisia ohjelmia vaan ”hoiperreltiin kuin merimiehet”.[402] Kriminaalipoliittinen keskustelu siirtyi kuitenkin vähitellen myös puolueiden ohjelmiin. SDP julkaisi oman kriminaalipoliittisen ohjelmansa vuonna 1969 ja Keskustapuolue vuonna 1974. Myös Suomen Kristillinen Liitto (nykyisin Kristillisdemokraatit) julkaisi oman ohjelmansa vuonna 1974. Etenkin SDP:n ohjelmassa oli omaksuttu paljon Marraskuun liikkeen kritiikkiä kriminaalipoliittista järjestelmää kohtaan ja korkeiden vankilukujen ongelma tuotiin vahvasti esiin.[403] SDP:läistä kriminaalipoliittista seminaari- ja ohjelmatoimintaa tarkastellaan seuraavassa alaluvussa tarkemmin.

Inkeri Anttila muisteli vuonna 1996, että erilaisia lainsäädäntöuudistushankkeita alettiin toteuttaa 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa ”ihan niinkuin ryöppynä”.[404] Vuonna 1969 dekriminalisoitiin juopumus yleisellä paikalla eräin poikkeuksin (199/69) ja muutettiin sakon muuntorangaistusta koskevia säännöksiä (111/69). Näiden muutosten myötä sakkovankien määrä väheni huomattavasti. Vuonna 1971 toteutetun pakkolaitosuudistuksen myötä (303/71) varkausrikoksiin syyllistyneitä lakattiin pitämästä yhteiskunnalle vaarallisina henkilöinä ja eristettäviksi jäivät enää henkeen ja terveyteen kohdistuneisiin rikoksiin syyllistyneet. Vuonna 1971 otettiin käyttöön myös niin sanottu vankien lomajärjestelmä. Samalla parantamistavoitteesta luovuttiin ja tilalle tuli tavoite edistää vankien sijoittumista yhteiskuntaan (302/1971).

---

401 Törnudd 1996a, s. 35–36; Olavi Heinosen haastattelu 11.1.2023. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen ja Lahti 2013a, s. XI. Inkeri Anttilan ympärille rakentuneista sosiaalisista verkostoista sekä yötyöryhmästä ks. myös Tiisala 1996, s. 27–30.

402 Honkala 2010, s. 71.

403 SDP:n, Keskustapuolueen ja SKL:n kriminaalipoliittiset ohjelmat. Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.

404 Lahti – Koskinen – Törnudd 1996, s. 13.

Myös pakkotyöseuraamuksesta luovuttiin kokonaan (562/71). Varkausrikosten rangaistussäännöksiä lievennettiin vuonna 1972 (498/72).[405]

Toisen ”ryöpyn” Anttila ajoitti haastattelussaan 1970-luvun puoliväliin. Laajin seuraamusjärjestelmään kohdistuva uudistus toteutettiin niin sanotulla RTA-paketilla (Asetus rangaistusten täytäntöönpanosta, 612/74), joka astui voimaan vuonna 1975. Uudistuksen yleistavoitteissa parantamistavoitteesta vankeinhoidon perimmäisenä pyrkimyksenä luovuttiin lopullisesti. Vankeusrangaistuksen sisältönä tuli olla pelkästään vapaudenmenetys, ja täytäntöönpanolla oli pyrittävä lisäämään vankien mahdollisuutta sopeutua yhteiskuntaan. Uudistuksessa pyrittiin myös luopumaan edistysjärjestelmästä vapausrangaistusten täytäntöönpanomuotona. Kuritushuonerangaistuksesta luovuttiin ja siirryttiin yksilajiseen vapausrangaistusjärjestelmään. Paketissa tavoiteltiin avolaitosjärjestelmän laajentamista, koulutuksen lisäämistä, vankilan ulkopuolisten yhteyksien monipuolistamista ja erilaisten kuntouttamistoimien ja jälkihuollon kehittämistä.[406]

Vuonna 1975 Anttila oli itse oikeusministerinä virkamieshallituksessa, jonka tehtäväksi Kekkonen oli asettanut ”hoitaa ETYK ja tehdä budjetti”. Lyhyestä kaudestaan huolimatta virkamieshallitus antoi joukon merkittäviä rikosoikeudellisia uudistusesityksiä. Toisaalta uudistuksille oli pohjatyöt jo tehty eikä Anttilan tarvinnut itse lähteä ajamaan niitä alusta asti: Anttilan mukaan oikeusministeriössä oli lähes valmiina huomattavia rikosoikeudellisia uudistushankkeita. Hän mainitsi itse esittelemistään hallituksen esityksistä ehdollista tuomiota, ehdonalaista vapauttamista ja rattijuopumusta koskevat uudistukset. ”Vähältä piti, ettei nuoria rikoksentekijöitä koskevaa vanhaa lakiakin olisi saatu uudistettua; se juuttui erääseen yksityiskohtaan, josta vankeinhoito-osasto oli eri mieltä.”[407]

2.3.4.3 Sosialidemokraattinen kriminaalipoliittinen keskustelu- ja ohjelmatoiminta

Rikosoikeuskomitean kannalta merkittävänä näyttäytyy myös sosialidemokraattinen kriminaalipoliittinen keskustelu- ja ohjelmatoiminta. Huolimatta siitä, että kriminaalipolitiikan reformistikaksikosta Törnudd ja Anttila kumpikaan ei ollut sosialidemokraatti, molemmat kirjoittivat myös sosialidemokraattisiin lehtiin, ja Inkeri Anttila osallistui puhujana Työväen sivistysliiton järjestämään kriminaalipoliittiseen seminaariin.[408] Yksi Patrik Törnuddin väkivaltarikollisuudesta laatima muistio löytyi myös SDP:n oikeusturvapoliittisen

[405] Hannula 1981, s. 170.
[406] Hannula 1981, s. 170–171.
[407] Lahti – Koskinen – Törnudd 1996, s. 15.
[408] Törnudd 1996b, s. 192; Anttila – Andersson 1986, s. 407; Raportti Työväen Sivistysliiton kriminaalipoliittisesta seminaarista 19.–20.10.1968 / Ollikainen. HM 4. TSL, TA.

työryhmän materiaaleista.[409] Näyttäisi siltä, että tieteellisten foorumien lisäksi nimenomaan sosialidemokraattinen puolue ja sen ympärille rakentuneet organisaatiot olivat se paikka, jossa keskustelua kriminaalipolitiikasta käytiin. Saattaa siten olla, että Törnudd ja Anttila näkivät sosialidemokraattisen lehdistön sekä ohjelma- ja seminaaritoiminnan hedelmälliseksi maaperäksi uudistusideoilleen, vaikkeivät itse puolueeseen kuuluneetkaan.

SDP:n kriminaalipoliittinen työryhmä perustettiin puolueen sosiaalipoliittisen toimikunnan kokouksessa 6.3.1968. Työryhmän nimitettiin Henry Dahlberg, Uljas Mäkelä, Matti Ollikainen, Ilkka Sumu, Jacob Söderman, Ilkka Taipale ja Kalevi Vatanen. Ryhmä aloitti toimintansa kokoontumalla 13.3.1968 Tuberkuloosiliiton toimistossa.[410] Puheenjohtajana toimi Jacob Söderman ja sihteerinä Matti Ollikainen.[411]

Työväen sivistysliitto järjesti yhteistyössä työryhmän kanssa kriminaalipoliittisen seminaarin lokakuussa 1968. Puhujina oli keskeisiä kriminaalipolitiikan uudistajia. Seminaarin avasivat Olavi Hurri ja kriminaalipoliittisen työryhmän puheenjohtaja Söderman. Inkeri Anttila piti puheenvuoron kriminologisesta tutkimuksesta ja kriminaalipolitiikan tavoitteista, K. J. Lång käsitteli nuorisorikollisuuteen kohdistettuja toimenpiteitä, Raimo Blom puhui luottamuksesta oikeusviranomaisiin, Olavi Heinonen seksuaalirikollisuudesta ja sen seurauksista, Per Lindholm rattijuopumukseen kohdistetuista toimenpiteistä, Paavo Uusitalo kriminaalipolitiikan vaihtoehdoista ja niiden taloudellisuudesta ja Pertti Hemánus lehdistöstä ja rikollisuudesta.[412]

Kriminaalipoliittisen ohjelman laatimiseen osallistui työryhmän muistioiden perusteella ainakin Olavi Heinonen.[413] Heinonen itse muistelee, että ohjelman todennäköisesti kirjoittivat suurimmaksi osaksi Jacob Söderman ja tämän sihteeri. Omaa panostaan hän ei kuvaa kovin suureksi. Heinonen muistelee myös Kalevi Vatasen olleen mahdollisesti mukana ohjelman kirjoittamisessa.[414] Heinonen oli kuitenkin esittelemässä ohjelmaa eri puolilla. Heinosen kriminaalipoliittista ohjelmaa koskevasta puheesta helmikuussa 1969 löytyi ilmeisesti

[409] Eräitä havaintoja ajankohtaisesta väkivaltarikollisuusongelmasta / Törnudd 5.6.1970. Työryhmä 1970 / HCC1. SDP, TA.

[410] Kutsu kriminaalipoliittiseen työryhmään / Lipponen 6.3.1968. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

[411] Kriminaalipoliittisen työryhmän pöytäkirjoja ei löydy arkistosta, joitakin kokousyhteenvetoja tai muistioita kylläkin. Arkistossa on kuitenkin muutama kokouskutsu ja kirje, joista käy ilmi, että puheenjohtajana toimi Jacob Söderman ja sihteerinä Matti Ollikainen. Ks. esim. Kutsu kriminaalipoliittisen työryhmän kokoukseen 7.3.1969 / Söderman 4.3.1969. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA ja Kirje puoluesihteeri Kalevi Sorsalle / Ollikainen 1.9.1969. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

[412] Raportti Työväen Sivistysliiton kriminaalipoliittisesta seminaarista 19.–20.10.1968 / Ollikainen. HM 4. TSL, TA.

[413] Muistio nimityskysymyksistä / Ollikainen – Söderman 2.12.1.969. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

[414] Olavi Heinosen haastattelu 11.1.2023. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

tiedotusvälineille tarkoitettu koonnos kriminaalipoliittisen ja oikeusturvapoliittisen työryhmän arkistosta.[415]

Sosialidemokraattien ohjelma ”Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa”[416] hyväksyttiin puoluekokouksessa vuonna 1969. Ohjelma ei niinkään keskittynyt pohtimaan rikollisuutta ongelmana vaan kriminaalipolitiikkaa yhteiskunnallisena ongelmana. Ohjelma oli hyvin kokonaisvaltainen ja viittasi niin tutkimustuloksiin, naapurimaiden esimerkkeihin kuin YK:n maailmankongresseihinkin. Siinä käsiteltiin koko järjestelmä oikeudenkäynnistä seuraamusjärjestelmään ja vankeinhoidon organisaatioon ja kriminaalipolitiikkaa tarkasteltiin niin rikoksentekijöiden, vankien ja näiden omaisten, uhrien, yhteiskunnan kuin kansantaloudenkin näkökulmasta. Ohjelma oli luonteeltaan rationaalinen ja tutkimustuloksiin vetoava, voisi jopa sanoa vahvan sosiologinen. Olavi Heinonen tulkitsee ohjelmaa sadankomitealaiseksi, sillä sen valmistelusta vastanneessa työryhmässä olivat mukana sadankomitealaiset ja Marraskuun liikkeen aktiivit Klaus Mäkelä ja Ilkka Taipale.[417]

Inkeri Anttila on muistellut, että Valentin Soine lähetti SDP:n kriminaalipoliittisen ohjelman kaikkiin vankiloihin. Anttilan mukaan tästä nousi poliittinen meteli ja Soinetta syytettiin yhden puolueen propagoimisesta. Soine puolustautui vastaamalla, että kun kerrankin jokin puolue osoitti viimein kiinnostusta kriminaalipolitiikkaan, hän innostui tästä.[418] Todennäköisesti juuri tästä aiheesta oli myös maininta kriminaalipoliittisen työryhmän materiaaleissa. ”Tiedoksi; ed. Mäki (kok.) on tehnyt kyselyn, kuinka vankeinhoito-osasto voi jakaa erään tietyn puolueen ohjelmaa”, luki puheenjohtaja Jacob Södermanin lähettämässä kokouskutsussa maaliskuussa 1969.[419] Kyse oli ilmeisesti kokoomuksen kansanedustaja Timo Mäestä, joka oli varatuomari ja asianajaja.[420]

Kriminaalipoliittisen ohjelman laatimisen jälkeen SDP:n parissa koettiin yhä tarvetta jatkaa ohjelmatyötä. Kriminaalipoliittisen työryhmän syyskuussa 1969 puoluetoimikunnalle lähettämässä kirjeessä viitattiin oikeuslaitokseen kohdistuneeseen epäluottamukseen ja kritiikkiin ja huomautettiin, että vaikka osasyy tähän epäluottamukseen olikin vanhentuneessa rikoslaissa, keskeistä oli myös oikeushallinnon vanhoillisuus ja epädemokraattisuus. ”On ilmeistä, ettei maamme oikeuslaitos nauti enää ainakaan työväestön ja nuorison luottamusta”,

[415] Otteita Kuopion Sosialidemokraattisen Piirin järjestämässä luentotilaisuudessa 2.2.1969 pidetystä Sosiaalidemokraattisen Puolueen kriminaalipoliittista ohjelmaa käsitelleestä puheesta / Heinonen 19.10.1971. Työryhmä 1969 / HCC1. SDP, TA.

[416] Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa. Kriminaalipoliittinen ohjelma. SDP 1969. Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.

[417] Olavi Heinosen haastattelu 11.1.2023. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[418] Lahti – Koskinen – Törnudd 1996, s. 16.

[419] Kutsu kriminaalipoliittisen työryhmän kokoukseen 7.3.1969 / Söderman 4.3.1969. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

[420] Timo Mäki (kansanedustajana 8.5.1964–23.3.1979). Kansanedustajat-hakupalvelu. www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat (luettu 4.1.2023).

kirjeessä esitettiin. Kirjeen mukaan puoluetoimikunnan käsitellessä kriminaalipoliittista ohjelmaa oli tuotu esiin ajatus oikeusturvapoliittisen ohjelman laatimisesta. Ohjelmassa oli selvitettävä, miten oikeuslaitos olisi kokonaisuudessaan uudistettava. Lisäksi olisi erityisesti puututtava siihen, millä tavalla vähävaraisen ihmisen mahdollisuuksia hakea oikeutta voitaisiin parantaa, oli tämä sitten asianomistajana tai syytteessä rikoksesta.[421]

Ilmeisesti kriminaalipoliittisessa työryhmässä kaavailtiin alun perin, että ryhmä itse laatisi uuden ohjelman. Puoluetoimikunta päätti kuitenkin 9.10.1969 perustaa uuden oikeusturvapoliittisen työryhmän, jonka puheenjohtajaksi ja sihteeriksi kuitenkin kutsuttiin kriminaalipoliittisesta työryhmästä jatkamaan Jacob Söderman ja Matti Ollikainen. Myöhemmin sihteerinä tai toisena puheenjohtajana toimi ilmeisesti Jyrki Tala. Myös Kalevi Vatanen ja Ilkka Taipale kutsuttiin jatkamaan ryhmässä. Voi tulkita, että oikeusturvapoliittinen työryhmä korvasi kriminaalipoliittisen työryhmän, sillä tämän jälkeen arkistosta löytyneet asiakirjat ovat oikeusturvapoliittisen työryhmän nimellä. Muiksi uuden ryhmän jäseniksi kutsuttiin Klaus Mäkelä, Alli Lahtinen, Valtteri Joru, Sinikka Luja, Olavi Heinonen, Tuomo Huuhtanen, Lars D. Eriksson, Seppo Toiviainen, Esko Niskanen ja Risto Jaakkola. Toimikunnan tehtävänä oli laatia puolueelle oikeusturvapoliittinen ohjelma. Työryhmä valitsi keskuudestaan toiseksi varapuheenjohtajaksi Olavi Heinosen.[422] Näistä toimijoista Klaus Mäkelä, Ilkka Taipale ja Lars D. Eriksson sekä Risto Jaakkola olivat olleet Marraskuun liikkeessä ja Olavi Heinonen ja Klaus Mäkelä valittaisiin myöhemmin rikosoikeuskomiteaan. Sinikka Luja oli kansanedustaja ja hallintovaliokunnan jäsen, ja hänen osallistumistaan työryhmään pidettiin tärkeänä. Oikeusturvapoliittinen työryhmä piti ensimmäisen kokouksensa 29.10.1969.[423]

Oikeusturvapoliittiseen ohjelmaan suunniteltiin otettavaksi kysymyksiä erityisesti haavoittuvaisessa tai heikommassa asemassa olevien oikeusturvasta: lasten, koululaisten ja opiskelijoiden, asevelvollisten, potilaiden, työmiesten, virkamiesten ja palkansaajien sekä kuluttajien oikeusturvaan tuli kiinnittää huomiota. Lisäksi tuli pohtia oikeusturvaa erilaisissa instituutioissa, kuten perheissä, poliisiviranomaisissa, tuomioistuimissa, rangaistus- ja huoltolaitoksissa sekä joukkotiedotusvälineissä. Myös oikeuskanslerin ja eduskunnan oikeusasiamiehen asemaa tuli pohtia.[424]

---

421 Kirje puoluetoimikunnalle / Työryhmä 16.9.1969. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

422 Kutsu oikeusturvapoliittiseen työryhmään / Niemi 14.10.1969. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

423 Kutsu oikeusturvapoliittisen työryhmän kokoukseen 14.4.1971 / Söderman – Tala 5.4.1971. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA ja Oikeusturvapoliittisen työryhmän pöytäkirja / Ollikainen 29.10.1969. Pöytäkirjoja 1969–1971 / HCC1. SDP, TA.

424 Oikeusturvaohjelman erityiskysymyksiä / Ollikainen 3.11.1969. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

Työryhmässä suunniteltiin oikeusturvapoliittisen seminaarin järjestämistä yhdessä Työväen Sivistysliiton kanssa tammikuussa 1971, samantyyppisellä kaavalla kuin kriminaalipoliittinenkin seminaari oli järjestetty. Seminaarin puheenjohtajaksi valittiin Jacob Söderman ja sihteereiksi Jyrki Tala ja Matti Ollikainen.[425] Työväen Arkiston järjestetyistä asiakirjoista ei kuitenkaan löydy materiaalia oikeusturvapoliittisen seminaarin järjestämisestä.[426]

Lars D. Eriksson, joka itsekin oli oikeusturvapoliittisen työryhmän jäsen, kritisoi, että SDP:n ohjelmista oli vaikeaa löytää piirteitä, jotka olivat erityisen ”sosialidemokraattisia”. Pikemminkin ohjelmat heijastivat hänen mukaansa 60-lukulaisia liberaaleja reformiajatuksia, joita hänen Anttilan ja Törnuddin seuraajiksi lukemansa sosialidemokraatit Olavi Heinonen ja Klaus Mäkelä ainakin tuolloin vielä kannattivat. Kriminaalipoliittisen ohjelman metodologinen lähtökohta oli Erikssonin mukaan jonkinlainen kustannus-hyötyanalyysi ja tekninen käsitys rikollisuudesta: rikollisuus nähtiin seurauksena kontrollikoneiston tehokkuudesta eikä niinkään yhteiskunnallisista rakenteista riippuvaiseksi. Oikeusturvapoliittisessa ohjelmassa puolestaan painotettiin kyllä erityisiä sosialidemokraattisia arvoja, kuten demokratiaa, tasa-arvoa ja turvallisuutta, ja lähdettiin siitä, että oikeusturvan tuli toteutua nimenomaan erilaisilla elämänalueilla, mutta silti ohjelman kokoava lähtökohta oli nimenomaan oikeusvaltiollisuus. Sen päämääränä oli luoda Suomen tasavallasta (liberaali) oikeusvaltio, jossa oikeusvaltiollisten laillisuusjärjestelyjen suojaa laajennettaisiin kattamaan myös aikaisemmin sääntelemättömiä elämänalueita. Koska juuri rikosoikeus oli se oikeudenala, jolla laillisuusajattelu oli dominoivaa, tarkoitti tämä Erikssonin mukaan käytännössä sitä, että elämänalueille annettava suoja olisi nimenomaan rikosoikeudellista: ”Rikosoikeus saa oikeusturvapoliittisen ohjelman seurauksena etuoikeutetun aseman muihin oikeudenaloihin nähden”.[427]

SDP:n piirissä toimi muitakin ryhmiä, joista ei voi varmasti sanoa, olivatko ne oikeusturvapoliittisen työryhmän jatkajia vai siitä erillisiä. Kesällä 1971 oikeusministeri Mikko Laaksosen johdolla kokoontui ”oikeuspoliittinen keskusteluryhmä”, jonka sihteerinä toimi Jyrki Tala ja jonka jäseniä olivat Klaus Mäkelä, Aulis Aarnio, Lauri Nordberg, Lars D. Eriksson, Matti Savolainen, Olavi Heinonen, Jacob Söderman, Risto Jaakkola, Jyrki Tala, Antero Jyränki, Antti Kivivuori, Ilmo Kolamo ja Jukka Laaksonen.[428] Aineistoista löytyi myös

[425] Oikeusturvapoliittisen työryhmän pöytäkirja / Ollikainen 29.10.1969. Pöytäkirjoja 1969–1971 / HCC1. SDP, TA.

[426] Sähköpostikeskustelu Työväen Arkiston edustajan Heta Tolvasen kanssa / Kostiainen tammikuu 2023.

[427] ”Straffrätten får som en följd av det rättskyddspolitiska programmet från 1972 en privilegierad ställning i förhållande till andra rättsgebit.” Ks. Eriksson 1977, s. 73–74.

[428] Raportti oikeusministeri Mikko Laaksosen johdolla kokoontuneen oikeuspoliittisen keskusteluryhmän työstä touko–kesäkuulta 1971 / Tala 14.7.1971. Työryhmä 1971 / HCC1. SDP, TA.

lokakuulle 1971 päivätty ”oikeuspoliittisen taustaryhmän” kokousmuistio, jonka oli laatinut Jyrki Tala. Kokouksessa olivat olleet läsnä myös Olavi Heinonen, Aulis Aarnio, Ilkka Cantell, Risto Jaakkola, Antti Kivivuori, Per Lindholm, Klaus Mäkelä ja Kaarina Suonio.[429]

SDP:n oikeuspoliittinen työryhmätoiminta jatkui läpi 1970-luvun, jolloin järjestettiin myös seminaareja ajankohtaisista kysymyksistä. Toiminta jäi pysyväksi: viimeisimmät oikeuspoliittista työtä käsittelevät kansiot Työväen Arkistossa ovat 1990-luvulta.

2.4 RIKOSOIKEUSKOMITEAN TYÖSKENTELYPROSESSIN HAHMOTTUMINEN

Tässä alaluvussa hahmotetaan rikosoikeuskomitean työskentelyprosessia ja sen keskeisiä vaiheita. Komitean konkreettisen perustamisen valmistelusta ei ole täysin yhteneviä kertomuksia. Näyttää kuitenkin siltä, että sosialidemokraattien sisäisillä keskusteluilla ja työryhmillä oli merkitystä komitean perustamisen kannalta. Näyttää myös siltä, että rikosoikeuskomitean jäsenet olivat itse keskeisesti vaikuttaneet komitean perustamiseen: Antti Kivivuori, Klaus Mäkelä, Jan Törnqvist ja Olavi Heinonen olivat olleet mukana sosialidemokraattisessa ohjelmatoiminnassa, jossa oli eri yhteyksissä pohdittu tulevaa komiteaa ja sen toimeksiantoa, ja toisaalta Inkeri Anttila ja Patrik Törnudd olivat ilmeisesti osallistuneet komitean toimeksiannon kirjoittamiseen. Tämä vahvistaa kuvaa rikosoikeuskomitean kahdesta ”ydinryhmästä”, jotka muodostuivat toisaalta sosialidemokraattisten kriminaali- ja oikeuspolitiikan kehittämisestä kiinnostuneiden tutkijoiden ja aktiivien sekä toisaalta kollegapari Anttila–Törnuddin ympärille. Nämä ryhmät olivat myös osin päällekkäiset, sillä ainakin Olavi Heinonen kuului Inkeri Anttilan ”yötyöryhmään”.

Esimerkiksi Antti Kivivuori ei muista tarkalleen, kenen idea rikosoikeuskomitean perustaminen oli. Hän muistaa keskustelleensa aiheesta etenkin tuolloisen lainsäädäntösihteerin Jyrki Talan kanssa. Taustalla oli hänen mukaansa kuitenkin jo 1960-luvulla alkanut keskustelu siitä, että rikoslaki tuli uudistaa.[430] Hannu Takala puolestaan muistelee, että rikosoikeuskomitean idea esitettiin ensimmäistä kertaa Työväen Sivistysliiton kriminaalipoliittisessa seminaarissa. Hänen muistaakseen oikeusministeriön lainsäädäntöjohtaja Per Lindholm esitti, että asetettaisiin arvovaltainen eri yhteiskuntanäkemyksiä edustava komitea ja sen työtä avustamaan toimikunnat muutamiin keskeisiin

[429] Oikeuspoliittisen taustaryhmän kokousmuistio / Tala 19.10.1971. Työryhmä 1971 / HCC1. SDP, TA.

[430] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

rikollisuusongelmiin.[431] Työväen Sivistysliiton arkistoista löytyi materiaalia vuonna 1968 järjestetystä kriminaalipoliittisesta seminaarista, jossa Per Lindholm oli puhujana, mutta hänen litteroidusta puheenvuorostaan ei löydy mainintaa rikosoikeuskomitean asettamisesta.[432]

SDP:n kriminaalipoliittisen ja oikeusturvapoliittisen työryhmän materiaaleista löytyi päiväämätön muistio, jossa pohditaan vaihtoehtoja rikoslain kokonaisuudistuksen valmistelun käynnistämiseksi. Sen mukaan vaihtoehtoja oli neljä: lainvalmistelukuntaan perustettava kaksi- tai kolmimiehinen lisäjaosto, yhden tai useamman erityisen asiantuntijan nimittäminen, yksijäsenisen (käytännössä päätoimisen) komitean asettaminen tai useampijäsenisen komitean perustaminen. Viimeisen vaihtoehdon ehdotettiin työskentelevän valiokuntiin jakautuneena. Lisäksi katsottiin, että kullakin valiokunnalla olisi käytettävissään päätoiminen sihteeri ja että tilastollista ja taloudellista selvitystyötä varten olisi lisäksi saatava käyttöön tutkija, joka saattaisi olla Kriminologisen tutkimuslaitoksen toimihenkilö.[433]

Lokakuulle 1971 päivätyssä SDP:n oikeuspoliittisen taustaryhmän muistiossa keskusteltiin työryhmän ”rikosoikeuden periaatekomitealle” laatimasta toimeksiannon luonnoksesta. Muistiossa todettiin, että työryhmän näkemyksen mukaan tehtävänannon tulisi olla kokonaisvaltainen ja riittävän väljä ja että siinä tulisi tarkastella kokonaisuudessaan niitä ongelmia, joita ilmeni ”yhteiskunnan palvelujärjestelmien toiminnan ja palvelujen jakaantumisen kontrollissa”. Toimeksianto tulisi laatia väljäksi. ”Komitean työssä tulisi erityisesti keskittyä kontrollin kokonaisuuteen ja siihen, mikä osuus kriminalisoinnilla ja rikoslain erityisellä osalla tässä kokonaisuudessa on”, muistiossa esitettiin. Lisäksi katsottiin, että komitea voisi käyttää ”oikeustajun muokkaamisen ohjaamista palvelevina esimerkkeinä” rikoksia työtä ja luontoa vastaan sekä niin sanottuja yhteiskuntarikoksia.[434] Eräässä toisessa muistiossa yhteiskuntarikoksiksi määriteltiin edellä mainitut rikokset työtä ja luontoa vastaan sekä näiden lisäksi verorikokset.[435] Kyse oli siis jonkinlaisista kollektiivisia oikeushyviä vastaan tehdyistä rikoksista.

Tahto ryhtyä uudistukseen syntyi joka tapauksessa lainvalmisteluosastolla heti keväällä 1972. Kivivuori muistelee, että Rafael Paasion sosialidemokraattinen

[431] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

[432] Raportti Työväen Sivistysliiton kriminaalipoliittisesta seminaarista 19.–20.10.1968 / Ollikainen. HM 4. TSL, TA.

[433] Muistio: Rikoslain kokonaisuudistuksen valmistelu / nimeämätön ja päiväämätön. Aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

[434] Oikeuspoliittisen taustaryhmän kokousmuistio / Tala 19.10.1971. Työryhmä 1971 / HCC1. SDP, TA.

[435] Asialista: Oikeuspoliittinen keskusteluryhmä 18.5.1971 klo 19 Mikko Laaksosen kotona / nimeämätön ja päiväämätön. Oikeusturvapoliittiseen ohjelmaan liittyvää aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.

vähemmistöhallitus koki huolimatta epävakaasta asemastaan ja loppujen lopuksi lyhyeksi jääneestä kaudestaan huolimatta – tai ehkä jopa sen takia erityistä kiirettä pitäen – painetta vihdoin käynnistää ne uudistukset, joista jo 1960-luvulta asti oli ollut puhetta.[436] Uusi Suomi kertoi jutussaan heinäkuussa 1972 oikeusministeri Pekka Paavolan todenneen ministeriön tiedotustilaisuudessa, että hallitus oli tehnyt kuluneen puolen vuoden aikana yhtä paljon (ilmeisesti oikeudenhoitoon liittyviä) lakiesityksiä kuin aikaisemmin oli tehty kokonaisen vuoden aikana. Jutussa kerrottiin, että Paavola piti rikoslain kokonaisuudistusta sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen laajakantoisimpana alulle panemana suunnittelutyönä. Jutun mukaan rikosoikeuskomitea ja siihen liittyvät toimikunnat olisivat valmistelleet myös kuritushuonerangaistuksen poistamista koskevan esityksen, joskaan tästä ei löytynyt materiaaleja komitean arkistoista. Tosin jutussa sanottiin myös, että komitea oli perustettu heinäkuussa, vaikka tosiasiassa asettamispäätös oli tehty jo huhtikuussa.[437]

Kivivuori muistelee ministeri Pekka Paavolan luottaneen häneen ja antaneen hänelle komitean muodostamisessa vapaat kädet – ministeri itse keskittyi Tampereen kaupunginjohtajan tehtäväänsä. Kivivuori päätti omien sanojensa mukaan ryhtyä komitean puheenjohtajaksi, eikä sitä kyseenalaistettu. Kivivuoren mukaan lainvalmisteluosaston päälliköllä oli hyvin paljon arvovaltaa tehdä haluamiaan päätöksiä: ”Että varmaan, jos sitä oltaisiin ruvettu kyselemään, mitä todennäköisemmin kukaan ei olisi ehdottanut mua siihen (*naurua*). Koska se oli tää rikosoikeuden Anttila-ryhmä, joka oli laaja ja varsin yhtenäinen.”[438] Lars D. Eriksson puolestaan esitti rikosoikeuskomiteaa vuonna 1977 arvioineessa kirjoituksessaan, että valtioneuvoston komitealle antaman tehtävänannon olisi kirjoittanut toisaalta Antti Kivivuori avustajanaan Jyrki Tala ja toisaalta Patrik Törnudd yhdessä Inkeri Anttilan kanssa.[439]

2.4.1 Toiminnan käynnistyminen ja agendan asettaminen

Antti Kivivuoren eräässä muistiossa keväältä 1972 kuvailtiin, kuinka rikosoikeuskomitean työskentely lähti ”haparoiden” käyntiin: komitean ensimmäinen kokous oli ollut pitkälti linjan etsimistä, mutta kevään kuluessa oli alkanut hahmottua tiettyjä toimintatavoitteita.[440] Kesän 1972 aikana tehtiin valmistelutyötä: hahmoteltiin lähtökohtia ja rakennetta, pohdittiin tarvetta erilaisille selvityksille ja tilattiin niitä sekä oikeusdogmatiikan että eri yhteiskuntapolitiikan

[436] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[437] ”Kuritushuonerangaistus esitetään poistettavaksi”. Uusi Suomi 27.7.1972.
[438] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[439] Eriksson 1977, s. 72–73.
[440] Rikosoikeuskomitean työ / Kivivuori 26.5.1972. Ha 10. ROK, KA.

alojen asiantuntijoilta. Työjaosto valmisteli komitean ensimmäistä mietintöä – vielä alussa oli näet ilmeisesti tarkoitus laatia kaksi mietintöä: ensimmäinen sisältäisi rikoslainsäädännön uudistamisessa yleisesti noudatettavat periaatteet ja jälkimmäinen konkreettiset rikoslain uudistusehdotukset. Selvitystä varten käynnistettiin myös yhteiskunnallis-historiallinen tutkimusprojekti. Tutkimusta varten perustettiin työryhmä, jonka puheenjohtajana toimi oikeustieteen lisensiaatti Eero Backman. Tutkimusta tekisivät sivutoimisesti historiantutkija ja oikeustieteilijä Eira Johansson sekä oikeustieteen kandidaatti Pertti Myhrberg. Konsultaatioapua saataisiin niin ikään historiantutkijoilta: Osmo Jussilalta ja Jorma Kalelalta sosiaalihistoriallisissa kysymyksissä. Tutkimuksen oli tarkoitus valmistua joulukuuhun 1972 mennessä.[441] Lopullisen katsauksen laativat kuitenkin Johansson, Jussila ja Kalela – Myhrberg oli ilmeisesti jossakin vaiheessa jäänyt pois.[442]

Selvityksen alkuvaiheessa kiinnitettiin erityistä huomiota alueisiin, joilla oli selkeitä puutteita rikoslainsäädännössä ja joita valmistelemaan asetettaisiin erilliset toimikunnat. Näitä alueita olivat erityisesti verotus sekä ympäristönsuojelu-, työ- ja tieliikennerikoslainsäädäntö.[443] Jo komitean asettamista edeltävänä päivänä 5.4. oli asetettu verovilpin esiintymistä ja seuraamuksia selvittelevä toimikunta sekä liikennerikoslainsäädännön uudistamista selvittelevä komitea.[444] Työlainsäädännön rikosoikeudellisia seuraamuksia selvittelevä toimikunta asetettiin 19.4.[445] Ympäristörikoslainsäädäntöä selvittelevän toimikunnan nimittämisasiakirjaa ei löytynyt rikosoikeuskomitean asiakirjoista, mutta rikosoikeuskomitean perustamismuistiossa esitetään sellaisen perustaminen tarpeelliseksi. Kivivuoren muistelee, että näiden toimikuntien perustamisessa näkyi kyseisille elämänalueille rikosoikeuskomitean parissa annettu painoarvo.[446]

Ensimmäiset luonnokset komitean periaatemietinnöksi esiteltiin komitealle 29.8.1972. Syksyllä myös erityistoimikuntien mietintöjen oli tarkoitus valmistua, ja työjaosto aikoi käsitellä komitean saamia muistioita ja lausuntoja. Tammikuussa oli tarkoitus ryhtyä tekemään ”linjaratkaisuja”. Periaatemietintöä oli

[441] Luettelo I vaiheen oikeusdogmaattisista selvityksistä 12.5.1972 / Takala. Ha 10. ROK, KA; Luettelo pyydetyistä asiantuntijalausunnoista (elämänalueet) 7.8.1972. Ha 10. ROK, KA; Luettelo tilatuista ja tilattavista rikosoikeudellisista asiantuntijalausunnoista / nimeämätön ja päiväämätön. Ha 10. ROK, KA ja Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 29.8.1972 / Kivivuori, päiväämätön. Ca 1. ROK, KA.

[442] Rikoslain kehityspiirteitä itsenäisyyden aikana / Johansson – Jussila – Kalela. Ha 2. ROK, KA.

[443] Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

[444] Verovilpin esiintymistä ja seuraamuksia selvittelevän toimikunnan asettaminen / Paavola 5.4.1972. Ha 10. ROK, KA ja Liikennerikoslainsäädännön uudistamista selvittelevän komitean asettaminen / Paavola 5.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

[445] Työlainsäädännön rikosoikeudellisia seuraamuksia selvittelevän toimikunnan asettaminen / Paavola 19.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

[446] Antti Kivivuoren haastattelu 31.10.2022. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

elokuun kokouskutsun mukaan tarkoitus käsitellä lokakuussa, mutta asiakirjoista ei löydy minkäänlaista merkintää siitä, että lokakuussa 1972 olisi ollut komitean kokousta.[447] Joulukuun kokouskutsussa todettiin, että ensimmäisen osamietinnön (ilmeisesti kyse on edellä mainitusta periaatemietintöluonnoksesta) käsittely jatkui. Joulukuussa oli tarkoitus esitellä myös komitean työjaoston työskentelyä ja erityisesti sihteerien laatimia muistioita keskeisiksi katsotuilta elämänalueilta.[448]

Syksyllä 1972 periaatemietinnön hahmoteltiin rakentuvan viidestä osasta (A–E), jotka sisältäisivät osiot ”Rikoslainsäädännön uudistaminen”, ”Rikosoikeudelliset seuraamukset (nykyisellään)” (myöhemmässä versiossa ”Rikosoikeudellinen sääntelyjärjestelmä (nykyinen)”, ”Uudistustyön suuntaviivat”, ”Yhteiskuntapolitiikan alueiden seuraamustarve” (myöhemmässä versiossa ”Sääntelytarve eri alueilla”) ja ”Tarvittavien seuraamusten systematiikka” (myöhemmässä versiossa ”Sääntelyjärjestelmän rakenne”).[449]

2.4.2 Uudelleenarvioinnin paikka – työ hidastuu

Rikosoikeuskomiteaa asetettaessa linjattiin, että työ oli pyrittävä saamaan valmiiksi syksyyn 1973 mennessä.[450] Tämä ei kuitenkaan toteutunut, sillä rikoslain erityisen osan uudistaminen oli valtava urakka. Komiteassa oli ehditty kesään 1973 mennessä käsitellä vasta rikoslain yleistä osaa.[451] Rikosoikeuskomitean työjaoston muistioissa pohdittiin kesällä ja alkusyksystä 1973 seurauksia, joita työn viivästymisellä olisi. Erityisesti keskustelua herätti se, mitä komitean vielä keskeneräisestä työstä tulisi julkistaa yleisölle. Komitean työn katsottiin jakautuvan kahteen osaan: yleisempään periaatemietintöön ja konkreettisiin lainsäädännöllisiin esityksiin. Jälkimmäiset eivät olleet läheskään valmiita, ja ensimmäinenkin veisi aluksi arvioitua enemmän aikaa. Periaatemietintöä ei haluttu myöskään altistaa julkiselle keskustelulle ennenaikaisesti.[452] Komiteassa esiintyi kahta linjaa: joko periaatemietintö julkaistaisiin erikseen ennen

[447] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 29.8.1972 / Kivivuori, päiväämätön. Ca 1. ROK, KA.
[448] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 14.12.1972 / Törnqvist 5.12.1972. Ca 1. ROK, KA.
[449] Muistio rikosoikeuskomitean työryhmälle. A: Rikoslainsäädännön uudistaminen / Kivivuori 23.7.1972. Ha 10. ROK, KA; Luonnos: Rikosoikeuskomitean I mietintö / nimeämätön 29.8.1972. Ha 4. ROK, KA ja Luonnos: Periaatemietintö / nimeämätön 3.8.1972. Ha 4. ROK, KA.
[450] Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA.
[451] Maaliskuun 1973 kokouksessa oli kokouskutsun mukaan tarkoitus käsitellä vaarantamisrikosproblematiikkaa sekä rikoslain ajallista ja alueellista soveltuvuutta. Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 26.3.1973 / Törnqvist 20.3.1973. Ca 1. ROK, KA.
[452] Rikosoikeuskomitean työskentely 1.6.1973 lähtien / Kivivuori – Takala 27.5.1973. Ha 4. ROK, KA.

lainsäädäntöehdotuksia tai komitea jatkaisi työtään suoraan kokonaisuudistusehdotuksen sisältävän mietinnön valmistamiseksi.[453]

Jälkimmäistä kantaa edusti ainakin komitean sihteeri Hannu Takala. Hänen mielestään yleisen osan kattava periaatemietintö oli mahdollista julkaista vain, kun erillistä osaa koskevat ratkaisut oli tehty. Ratkaisuna oli komitean työn kiirehtiminen: ”Tällä vauhdilla jatkaen ei viimeistelty ehdotus rikoslain kokonaisuudistukseksi ole mahdollista kuin vasta tämän vuosikymmenen lopulla.” Komitean tulisikin mitä pikimmin ryhtyä käsittelemään rikoslain erityistä osaa. Syksyyn 1973 mennessä tuli rakentaa kokonaiskuva siitä, mitä rikoslain tuli sisältää, ja tehdä tärkeimmät periaateratkaisut. Tämän perusteella valmisteltaisiin erillisille työryhmille 20–30 konkreettista toimeksiantoa, joiden avulla saataisiin kuva ”kokonaisuudistuksen periaatteellisista ja käytännöllisistä suuntaviivoista”. Toimeksiantojen tulisi olla valmiita vuonna 1974 ja vuonna 1975 komitean saada valmiiksi viimeistellyt pykälät käsittävä rikoslaki.[454]

Haluttomuus avata keskeneräistä prosessia julkisuudessa liittyi ainakin osin ajan politisoituneeseen ilmapiiriin. Hannu Takala huomautti muistiossaan vaaroista, jotka liittyisivät ”ehdontahtoiseen” kriminaalipoliittisen keskustelun herättämiseen. Komitean antamat toimeksiannot olisi mahdollista julkaista ”ei periaatemietintönä asiaan kuuluvine lausuntokierroksineen vaan lakonisena tiedotteena”.[455] Antti Kivivuoren ja Hannu Takalan 27.5.1973 päivätyssä muistiossa jaettiin asiat laajakantoisempiin yhteiskuntapoliittista merkitystä ilmaiseviin aiheisiin sekä pienempiin asiantuntija-asioihin, joiden uudistaminen ei edellyttänyt ”välitöntä yhteiskuntapoliittista kannanottoa”. Muistiossa viitattiin varoittavana esimerkkinä avioliittolakikomiteaan, jossa asiantuntijatyö oli vaikeutunut komiteatyöskentelyn saatua julkisuutta.[456] Muistiossa tehtiin siten raja poliittisen ja epäpoliittisen välille komitean käsittelemissä asioissa: suuret linjat kuuluivat yleiseen poliittiseen keskusteluun, mutta rikosoikeudellista asiantuntemusta vaativat kysymykset haluttiin pitää asiantuntijoiden ja komitean omassa – mahdollisesti jopa komitean sisäpiirin eli työjaoston – piirissä.

Myös nimettömässä, syyskuulle 1973 päivätyssä muistiossa viitattiin komiteassa käytyyn keskusteluun ”rikosoikeuspolitiikan tulehtuneesta tilasta”.

---

[453] Rikosoikeuskomitean työskentelystä / nimeämätön 5.9.1973. Ha 4. ROK, KA.

[454] Realistinen näkemys mahdollisuudesta saada aikaan rikoslain kokonaisuudistus kelvolliseksi viimeisteltynä vuoteen 1976 mennessä / Takala 24.5.1973. Ha 11. ROK, KA.

[455] Realistinen näkemys mahdollisuudesta saada aikaan rikoslain kokonaisuudistus kelvolliseksi viimeisteltynä vuoteen 1976 mennessä / Takala 24.5.1973. Ha 11. ROK, KA.

[456] ”Rikoslain uudistaminen on toki osa yleistä yhteiskuntapolitiikkaa eikä siitä tietenkään voi komiteassa vallita yhteneväistä mielipidettä. Uudistustyöhön sisältyy kuitenkin tavattoman suuri määrä sellaista uudistamista, joka vaatii hyvää asiantuntemusta rikosoikeuden kokonaisuuteen mutta ei edellytä välitöntä yhteiskuntapoliittista kannanottoa. Periaatemietinnön laatiminen saattaisi vaikeuttaa – liian paljon kuten avioliittolakikomiteassa kävi – sanotunlaisen ’asiantuntijatyön’ mahdollisuuksia.” Rikosoikeuskomitean työskentely 1.6.1973 lähtien / Kivivuori – Takala 27.5.1973. Ha 4. ROK, KA.

Muistion mukaan komitean piirissä esiintyi huolta, että valmisteluperiaatteiden julkistaminen työn ollessa vielä kesken saisi ”lain ja järjestyksen” kannattajat vastustamaan uudistusta. Muistiossa kuitenkin torjuttiin tämä huoli ja esitettiin, että erillisen periaatemietinnön julkaiseminen valmistaisi yleistä mielipidettä vastaanottamaan varsinaisen lainsäädäntöehdotuksen. Tämän argumentin tueksi vedottiin oikeuslaitostoimikunnan mietintöön, joka oli muistion laatijan mielestä vaikuttanut merkittävästi käsitysten muuttumiseen mietinnöllä tavoiteltuun suuntaan. Periaatteiden julkaiseminen vasta lainsäädäntöesitysten yhteydessä sen sijaan saattaisi johtaa sellaiseen arvosteluun, joka estäisi uudistusten toteuttamisen. Lisäksi julkaisemisen viivästyminen saattaisi jo itsessään johtaa arvosteluun epärealistisesta aikataulusta. Sen sijaan toimeksianto ei estänyt työskentelyn porrastamista.[457]

Kuten edellä on tuotu esiin, sekä Kivivuori että Takala muistelevat, että oikeusministeriötä moitittiin ”punaiseksi lakipajaksi”. Takala muistaa lisäksi, kuinka kriitikot hyökkäsivät ”Longin-Louekosken kriminaalipoliittista linjaa” vastaan, millä hän viitannee vankeinhoidon ylijohtaja K. J. Långiin ja oikeusministeri Matti Louekoskeen.[458]

Jotakin aikakauden keskusteluilmapiiristä kertoo esimerkiksi Helsingin Sanomien pääkirjoitus marraskuulta 1974. Kun aikaisemmin lehdessä oli uutisoitu esimerkiksi rikosoikeuskomiteasta ja rikoslain uudistustarpeesta ja uudistamisesta melko myönteiseen tai neutraaliin sävyyn[459], nyt otsikolla ”Rikos ei saa kannattaa” varustetussa pääkirjoituksessa moitittiin rikoslainsäädäntöön hiljattain tehtyjä muutoksia harkitsemattomiksi, sillä ne olivat ”selvästi lisänneet rikollisuutta, heikentäneet turvallisuutta sekä suurentaneet poliisin työmäärää”. Ongelmalliseksi esimerkiksi kirjoituksessa nostettiin varkausrikoslainsäädännön uudistus, jonka myötä murtautumalla tehtyjä varkauksia lakattiin pitämästä törkeinä. Lehden mukaan seurauksena oli erityisesti asuntomurtojen ”vyörynomainen” kasvu. Lehdessä oli selvästi kuunneltu poliisia edustavia tahoja, sillä pääkirjoituksessa moitittiin poliisin valtuuksien supistamista ja rikospoliisin virkojen määrän ”kitsasta lisäämistä” ja viitattiin Rikospoliisien liiton kantaan, jonka mukaan uudistettu varkausrikoslaki ei vastannut kansan enemmistön oikeuskäsitystä.

---

457 Rikosoikeuskomitean työskentelystä / nimeämätön 5.9.1973. Ha 4. ROK, KA.

458 Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen ja Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

459 Esimerkiksi rikosoikeuskomitean perustamista koskevassa uutisessa todettiin lähinnä hallituksen ilmoittama komitean asettamisen tavoite ja komitean jäsenten nimet. Uutinen: ”Rikoslaki uusitaan. Etuudet ja arvot arvioidaan uudelleen”. Helsingin Sanomat 30.3.1972. Aihetta käsittelevässä pääkirjoituksessa puolestaan kyllä irvailtiin, että toivottavasti (Paasion) vähemmistöhallituksessa otettiin komiteaa nimitettäessä muitakin tekijöitä huomioon kuin ”jäsenkirja-juristien työllisyys”, mutta uudistusta pidettiin sinänsä kiireellisenä ja tarpeellisena, joskin asetettua aikataulua pidettiin täysin epärealistisena. Pääkirjoitus: ”Tärkeä ja vaikea uudistus”. Helsingin Sanomat 31.3.1972.

Muutokset olivat pääkirjoituksen mukaan johtaneet etenkin ammattimaisen rikollisuuden kasvuun. Lehdessä myös ihmeteltiin ”kriminaalipolitiikan näkemystä”, jossa rikoksentekijä nähtiin yhteiskunnan aikaansaamana turvattomana yksilönä. ”Oikeusministeriön vähättelevä asenne rikollisuuden lisääntymiseen on todellakin omituinen. Ministeriön pitäisi tehdä voitavansa lisätäkseen väestön turvallisuutta sekä helpottaakseen poliisin toimintaa”, pääkirjoituksessa moitittiin.[460]

Takala itse muistelee, että komitean työhön olisi vaikuttanut myös dramaattinen kiista TANDEM-tutkimuksen rahoituksesta. Kiistan yhteydessä Inkeri Anttila erosi yhteiskuntatieteellisestä toimikunnasta ja yhteiskunnallisia uudistuksia kannattanut rintama polarisoitui oikeistoksi ja vasemmistoksi. ”En ole varma oliko se juuri tuolloin, mutta tapahtumat ajoittuivat yksien sosiologipäivien jälkeisiin illanistujaisiin. Keskeiset erimielisyydet näkyvät kirjauksina mietintöön”, Takala kertoo.[461]

Keskeinen syy lainsäädäntöehdotusten ja periaatemietinnön erottamiselle oli aikataulun asettama paine. Eräässä nimeämättömässä muistiossa todettiin, että uudistusten vaatiman lakiteknisen työn vaativuutta ja määrällistä osuutta oli melkoisesti aliarvioitu. Kokonaisuudistukseen sisältyvien säännösehdotusten laatiminen veisi jo itsessään monta vuotta, vaikka periaatteet olisikin jo vahvistettu. Aliarviointiin oli osallistunut myös komitea itse, joka oli antanut ymmärtää, että valtioneuvoston asettama määräaika olisi ainakin jossakin määrin realistinen. ”Tämän vuoksi on selvää, että komitean työhön tullaan lähiaikoina kohdistamaan odotuksia siitäkin huolimatta, että tiukkaa aikataulua on yleensä epäilty paikkansapitämättömäksi. Työn tässä vaiheessa lienee joka tapauksessa selvää, että kokonaisuudistuksen sisältävä mietintö voidaan valmistaa vasta usean vuoden valmistelutyön jälkeen”, kirjoitettiin nimeämättömäksi jääneessä muistiossa.[462]

Pahinta oli, että komiteatyöskentely oli lähes kokonaan pysäyttänyt muun lainvalmistelutyön: ”[U]usia lainvalmistelutöitä on käynnistetty säästeliäästi, kokonaan uusia projekteja tuskin ollenkaan.” Muun valmistelun keskeytyminen johtui siitä, että komiteatyön uskottiin valmistuvan nopeasti. Kun komiteatyö nyt olisi viivästymässä, esitettiin muistiossa, että uusia valmistelutehtäviä erityisesti varallisuusrikosten ja yleisvaarallisten rikosten suhteen tulisi käynnistää komitean työn estämättä. ”Muussa tapauksessa jo vireillä olevien uudistusten toteuduttua rikoslainsäädännön uudistaminen keskeytyy useiksi vuosiksi käytännöllisesti katsoen kokonaan.”[463] Komitea, jonka tarkoitus oli olla uudistaja, olikin tehtävänsä laajuuden takia muodostumassa jarruksi.

---

460 Pääkirjoitus: ”Rikos ei saa kannattaa”. Helsingin Sanomat 14.11.1974.

461 Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen. TANDEM oli tasa-arvon ja demokratian tutkimushanke.

462 Rikosoikeuskomitean työskentelystä / nimeämätön 5.9.1973. Ha 4. ROK, KA.

463 Rikosoikeuskomitean työskentelystä / nimeämätön 5.9.1973. Ha 4. ROK, KA.

Samassa muistiossa esitettiin myös, että komitean tulisi suhteellisen lyhyellä aikavälillä pyrkiä laatimaan niin sanottu periaatemietintö ja julkistamaan se. Lausuntokierroksen jälkeen tulisi ryhtyä valmistelemaan varsinaisen kokonaisuudistuksen sisältävää mietintöä ”realistisen aikataulun puitteissa”, suunnitella, miten komitean ulkopuolisia työryhmiä voitaisiin käyttää komitean työssä, sekä laatia välittömästi toimintasuunnitelma. Samanaikaisesti rikoslainsäädännön osittaisuudistuksia olisi jatkettava lainvalmistelukunnassa ja muissa valmisteluelimissä. Komitea voisi koordinoida ja seurata tätä työtä. Mikäli edellä mainitulla tavalla ei toimittaisi, oli siitä muistion laatijoiden mukaan seurauksena, ettei valtioneuvoston antamaa toimeksiantoa saataisi toteutetuksi. Muistiossa huomautettiin vielä, että komitean sisäisten työmenetelmien tarkoituksenmukaisuutta tulisi pohtia.[464]

Työmenetelmien tarkoituksenmukaisuudella viitattiin mahdollisesti siihen, että komitean sisällä vallitseva kitka työjaoston ja ulkopiirin välillä oli pahentunut. Esimerkiksi Hannu Takala huomautti eräässä muistiossa toukokuussa 1973: ”Eittämättä komitean työryhmän ja sen muiden jäsenten välillä vallitsee luottamuspula.” Kompromissina periaatemietinnön julkaisemiselle ja koko prosessin viemiselle loppuun kerralla oli viestitty seminaarista komitean jäsenille ja asiantuntijoille sekä laajemmalle rikosoikeudelliselle asiantuntijajoukolle. Takala piti tätä hyvänä ideana, sillä se helpottaisi komitean sisäistä kitkaa ja parantaisi myös komitean suhteita tiedeyhteisöön. ”Rikosoikeuden harrastajat yliopistoissa ovat jossain määrin uudistustyön ulkopuolella, mikä ei ole lisännyt heidän myönteisyyttään komiteaa kohtaan.”[465] Tällaista seminaaria ei ilmeisesti kuitenkaan koskaan järjestetty, sillä siitä ei löydy materiaalia arkistosta eikä myöskään Antti Kivivuori muista sellaista järjestetyn.[466]

Mahdollisesti jonkinlaisena myönnytyksenä seminaaria ehdottaneille aikaisemmin pitkälti vain työjaoston käytössä olleet keskeiset jäsenten ja sihteerien laatimat sekä ulkopuolisilta tilatut muistiot päätettiin jakaa elokuussa 1973 koosteena koko komitealle ja myös asiantuntijoille. Koosteen tarkoituksena oli puheenjohtaja Kivivuoren laatiman esipuheen mukaan antaa mahdollisuus muodostaa kokonaiskäsitys komitean työskentelyn tilanteesta. Kivivuori muistutti, että muistiot eivät edustaneet työryhmän kantaa niissä käsitellyissä kysymyksissä. Kokonaisuuteen sisältyi esipuheen ja sisällysluettelon lisäksi 340 sivua konekirjoitettuja muistioita. Muistiokoosteeseen oli otettu mukaan rikosoikeudellisen kontrollin erityisluonnetta, rikoslain systematiikkaa sekä yleistä ja erityistä osaa, seuraamusjärjestelmää sekä yhteisöjen rikosoikeudellista vastuuta koskevat tärkeimmäksi katsotut muistiot. Ulkopuolelle oli jostain syystä

[464] Rikosoikeuskomitean työskentelystä / nimeämätön 5.9.1973. Ha 4. ROK, KA.
[465] Muistio: Realistinen näkemys mahdollisuudesta saada aikaan rikoslain kokonaisuudistus kelvolliseksi viimeisteltynä vuoteen 1976 mennessä / Takala 24.5.1973.
[466] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

jätetty elämänalueisiin liittyvät muistiot. Myös komitean työskentelyä ja aineiston hankintaa käsittelevät muistiot oli jätetty pois jakelusta.[467]

Erilaisista kevään 1973 aikana esitetyistä ratkaisuvaihtoehdoista päädyttiin jossakin vaiheessa siihen, että julkaistaisiin erillinen periaatemietintö ja tämän jälkeen varsinainen ehdotus kokonaisuudistukseksi. Esimerkiksi komitean toisen sihteerin Jan Törnqvistin syyskuussa 1973 laatimassa muistiossa esitettiin periaatemietinnön laatimista kesään 1974 mennessä. Tämän jälkeen komitea jatkaisi työtään käsittelemällä ensin kiireellisimpiä työ-, liikenne-, ympäristö- ja verorikoksia sekä oikeushenkilöiden rikosoikeudellista vastuuta koskevia uudistuksia, joista osamietintö annettaisiin vuoden 1974 lopussa. Kolmas osamietintö käsittelisi periaatemietinnöstä yli jääneitä yleisen osan kysymyksiä ja loppuja erityisen osan rikostunnusmerkistöjä ja rangaistusasteikkoja. Seuraamusjärjestelmän uudistaminen ehdotettiin luovutettavaksi lainvalmistelukunnalle, sillä se katsottiin uudistuksista ”vähämerkityksellisimmäksi”.[468]

Ajatus kokonaisen rikoslakiehdotuksen eli käytännössä kokonaisuudistuksen huolellisesti mietityt konkreettiset pykäläehdotukset ja tunnusmerkistöt kattavasta toisesta mietinnöstä ei kuitenkaan koskaan toteutunut. Lopputuloksena oli näet yleisiin periaatteisiin keskittyvä mietintö, jonka liitteenä oli karkea ja jokseenkin pintapuolinen runkosuunnitelmaehdotus uudesta rikoslaista. Tähän uuteen suunnitelmaan ei ollut mahdollista panna yhtä paljon voimavaroja kuin mitä koko rikoslain uudistaminen olisi vaatinut, mutta suunnitelma sisälsi kuitenkin joukon kriminalisointiehdotuksia. Mietinnössä korostettiin, että ehdotukset eivät olleet suoria tunnusmerkistöesityksiä, vaikka ne muistuttivatkin rikoslain rikostunnusmerkistöjä: ne sisälsivät rikosnimikkeen sekä jonkinlaisen tunnusmerkistökuvauksen. Tärkeää uuden rikoslain runkosuunnitelmassa oli ehdotus rikoslain systematiikasta eli säännösten sijoittamisesta lukukokonaisuuksiksi ja lukujen sijainnista suhteessa toisiinsa. Kivivuori arvioi haastattelussa, että asiassa oli pakko tehdä jonkinlainen ratkaisu, kun kokonaisen uuden lakiehdotuksen antaminen oli osoittautunut liian vaativaksi[469].

Kivivuori muistelee, että komiteatyöskentelyn fokus siirtyi tämän lopputuotteesta tehdyn ratkaisun jälkeen varsinaisen periaatemietinnön jäsentelyyn. Kivivuori arvelee itse vaikuttaneensa mietinnön jäsennykseen. Toiseksi vaikuttajaksi hän arvelee Patrik Törnuddia. Osa kokonaisuuksista oli Kivivuoren mukaan varsin selviä, kuten esimerkiksi rikosoikeuden yleiset opit sisältävä rikoslain yleinen osa tai seuraamusjärjestelmä, ja toisaalta myös oikeushenkilön rangaistusvastuu muodosti oman selkeän kokonaisuutensa. Kivivuoren mukaan oli myös selvää, että rangaistavuuden perusteet tuli käsitellä periaatemietinnössä:

[467] Johdanto/saatekirje komitealle jaettuun muistiokokoelmaan / työjaosto 20.8.1973. Ha 9. ROK, KA.
[468] Komitean jatkotyöskentelyn aikataulu / Törnqvist 19.9.1973. Ha 11. ROK, KA.
[469] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

”Sehän oli se suuri asia, [– –] tasapaino siihen, et ketä suojataan [– –] piti saada aikaiseksi. [– –] kyllähän se periaatemietintö ilman muuta merkkaa sitä, et tässä rangaistavuuden perusteet, [– –] ajatus, että elämänalueilla haetaan ne pahimmat teot, niin kuin [– –] syntiluettelo on ihan ydinasioita, et semmoinen piti saada aikaiseksi.”[470]

2.4.3 Mietinnön lukujen käsittelykierrokset

Seuraavaksi käsitellään lähemmin varsinaisten mietintöluonnosten muotoiluja ja niistä käytyjä keskusteluja sekä muotoilujen muuttumista. Prosessi käydään läpi mietintöluvuittain, sillä näin on helpompi seurata temaattisen käsittelyn etenemistä. Kunkin luvun osalta käydään aina ensin läpi mietintöluvun sisältö yleispiirteisesti ja tämän jälkeen esitellään versioita sekä niistä käytyä keskustelua.[471]

Ensimmäinen versio varsinaiseksi mietinnöksi valmistui osissa vuosien 1973–1974 aikana. Kirjaimet A–E olivat vaihtuneet roomalaisiksi numeroiksi, ja myös otsikot olivat vaihtuneet. Huhtikuusta 1974 lähtien komitean kokouksista alettiin laatia kattavat keskustelupöytäkirjat, joiden nimikkeissä mainittiin käsitellyt asiat. Valitettavasti pöytäkirjat puuttuvat paitsi työskentelyn alku- myös loppuajalta, ja viimeinen arkistosta löytynyt pöytäkirja on laadittu kokouksesta 2.12.1975. Tästä eteenpäin arkistossa on vain kokouskutsuja.

Mietintöluonnos käytiin ilmeisesti läpi kolme kertaa. Mietinnön ensimmäisestä käsittelykierroksesta käytettiin nimitystä ”väljä kierros”, toisesta kierroksesta nimitystä ”varsinainen käsittely ja kannanmuodostus” ja kolmannesta kierroksesta nimitystä ”viimeistelykierros”. Ensimmäinen kierros aloitettiin huhtikuun lopussa 1974 ja saatiin päätökseen toukokuussa 1975. Toinen kierros aloitettiin toukokuussa 1975 ja saatiin loppuun alkuvuodesta 1976. Viimeinen kierros käytiin vuoden 1976 aikana.[472] Tätä ennen versioita käsiteltiin ilmeisesti työjaostossa tai työryhmässä, sillä työryhmälle osoitettuja versioita löytyi vuodelta 1973 ainakin luvuista II, III, IV ja V.[473] Lisäksi koko komitealle osoitettuja versioita löytyi vuodelta 1973 luvuista II ja III.[474]

---

[470] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[471] Kuten alaluvussa 1.1.3 Tutkimuksen rajoitukset on tuotu esiin, luvun VIII eli Oikeushenkilön rangaistusvastuun käsittely on tässä väitöskirjassa jätetty pois.

[472] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 7.3.1975 / nimeämätön ja päiväämätön. ROK, KA.

[473] Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973. Ha 2. ROK, KA; Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot lyijykynällä, ilmeisesti komitean käsittelyn pohjana) / Takala 14.12.1973. Ha 3. ROK, KA; Rikoslain uudistustyön suuntaviivat / nimeämätön 29.11.1973. Ha 4. ROK, KA ja Periaatteet rangaistusjärjestelmän kehittämiseksi / Takala 20.8.1973. Ha 11. ROK, KA.

[474] Kokonaisuudistus, sen painopiste ja ala / nimeämätön 26.3.1973. Ha 4. ROK, KA.

Ensimmäistä, rikoslainsäädännön historiaa koskevaa lukua käsiteltiin keväästä 1974 syksyyn 1975. Komiteatyön aluksi tilattiin historiallinen katsaus kolmelta historiantutkijalta (Eira Johansson, Jorma Kalela ja Osmo Jussila) suomalaisen rikoslainsäädännön kehityksestä. Katsaus oli laaja, ja siinä otettiin kantaa oikeudellisten muutosten ymmärtämiseen ja tulkitsemiseen: tekstissä kritisoitiin sellaista ajattelutapaa, että lainsäädäntö olisi irrallaan yhteiskunnasta ja ikään kuin löydettävissä oikeusoppineiden ajattelusta. Tekijät kritisoivat, että oikeushistoriallisessa tutkimuksessa – kuten suomalaisessa historiantutkimuksessa yleensäkin – oli usein sivuutettu yhteiskunnan sosiaalisen ja taloudellisen kehityksen osuus. Katsauksessa puolestaan lähdettiin siitä, että lainsäädännön kehitys oli sidoksissa yhteiskunnan kehitykseen ja seurasi samoja ”perustrendejä”.[475] Tämä lähestymistapa herätti hyvin paljon keskustelua ja kritiikkiä komiteassa[476], ja lopputuloksena päädyttiin pienentämään erityisesti poliittisten ja taloudellisten tekijöiden merkitystä rikoslainsäädännön kehityksessä ja muutenkin välttämään ilmaisuja, jotka olisivat voineet herättää ärtymystä erityisesti oikeistossa. Tutkijoiden yleispoliittisten ilmiöiden perusteella rakentama periodisointi vaihtui tasakymmenlukujen mukaiseksi jaksotukseksi.[477] Erityisesti Patrik Törnudd katsoi, että historiaosion tuli olla suppea ja siinä tuli käyttää ”neutraaleja” ilmaisuja ja aikakausien jaksotusperiaatteita. Pelkona oli, että liian värikkäitä ilmaisuja sisältävä mietintö vaarantaisi uudistusehdotusten läpimenon.[478]

Mietinnön toisen, rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnallisia tehtäviä koskevan luvun ensimmäiset arkistosta löytyneet versiot oli päivätty joulukuulle 1973, ja ne olivat Hannu Takalan laatimia.[479] Komitea käsitteli toista näistä versioista keväällä 1974. Keskustelua herättivät erityisesti Takalan ilmaisut, joissa korostettiin rikosoikeudellisen järjestelmän ongelmallisuutta luokkaristiriitojen heijastumana ja jatkajana. Nuivimmin tällaiseen sanastoon suhtautui Patrik Törnudd, mutta muutkin komitean jäsenet katsoivat sanavalintojen vaarantavan voimakkuudellaan komitean tekemän työn.[480] Antti Kivivuori usein puolusti Takalan tekemiä valintoja. Osion käsittelyä jatkettiin kesällä 1975, jolloin Kivivuori

[475] Rikoslain kehityspiirteitä itsenäisyyden aikana / Johansson – Jussila – Kalela. Ha 2. ROK, KA.
[476] Ks. Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist. Ca 1. ROK, KA ja Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 30.6.1975 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.
[477] Muutos esittämistavassa tapahtui kesällä 1975. Ks. Luonnos: Rikoslainsäädännön kehitys / nimeämätön 18.7.1975. Ha 2. ROK, KA.
[478] Historiallisen katsauksen esittämistavasta / Törnudd 28.5.1975. Ha 2. ROK, KA.
[479] Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973. Ha 2. ROK, KA ja Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot lyijykynällä, ilmeisesti komitean käsittelyn pohjana) / Takala 14.12.1973. Ha 3. ROK, KA.
[480] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.

laati osiosta uuden version.[481] Patrik Törnudd laati tästä versiosta kommenttimuistion, jonka pohjalta Kivivuori laati vielä uuden version, jossa hän yhdisteli omia ja Törnuddin ehdotuksia.[482] Klaus Mäkelä ja Hannu Takala puolestaan laativat oman versionsa, jonka he jakoivat muille vasta kokouksessa heinäkuussa 1975.[483] Kokouksessa Kivivuori huomautti, että hänen oma paperinsa oli tarkoitettu kompromissiversioksi, mutta hänen oma käsityksensä vastasi pikemminkin Mäkelän ja Takalan paperia. Klaus Helminen kiitteli Kivivuoren versiota selkeydestä ja huomautti, että jakso kirjoitettiin paitsi päätöksentekijöille ja asiantuntijoille myös yleisölle. Kokouksessa päätettiin, että Hannu Takala ja Patrik Törnudd laatisivat jo valmisteltuja tekstejä yhdistämällä vielä yhden version, jota käsiteltäisiin seuraavassa kokouksessa. Tämä versio toimi myöhemmän ”lopullisen version” pohjana ja vastasi jo melko paljon mietinnön tekstiä.[484] Käsittelyn kuluessa luokkaperustainen sanasto korvattiin puheella ”yhteiskuntaryhmistä” ja järjestelmän kuvaus muuttui huomattavasti positiivisemmaksi.

Mietinnön kolmas luku käsitteli rikoslain uudistamistehtävää. Sen käsittelystä ei löytynyt juuri keskustelua rikosoikeuskomitean pöytäkirjoista. Luvun sisältökin muuttui käsittelyn aikana verrattain vähän. Tämä johtunee siitä, että luvun laatimisesta vastasi todennäköisesti lähes yksin Antti Kivivuori. Arkistosta löytyi kaksi maaliskuulle ja marraskuulle 1973 päivättyä nimeämätöntä versiota ja yksi Hannu Takalan nimissä laadittu elokuulle 1973 päivätty versio.[485] Ilmaisultaan luku vastasi kuitenkin enemmän Antti Kivivuoren kirjoitustapaa, ja Kivivuoren kesäkuussa 1975 laatima versio oli hyvin samankaltainen kuin nämä vuonna 1973 päivätyt nimeämättömät luonnokset.[486] Patrik Törnudd laati yhden rinnakkaisen ehdotuksen Kivivuoren versioon heinäkuussa 1975, mutta sen muutokset olivat hyvin lieviä verrattuna Takalan teksteissä tapahtuneisiin muutoksiin – kyse oli lähinnä tiivistämisestä ja joidenkin sanamuotojen lievennyksistä.[487] Lopulliseen mietintöön oli hyväksytty osa Törnuddin ehdottamista muutoksista, mutta osa oli jätetty Kivivuoren versioiden kaltaiseksi.[488] Luvun otsikko muuttui kuitenkin useamman kerran. Välillä se oli ”kokonaisuudistus, sen painopiste ja ala”, välillä ”rikoslain uudistustyön suuntaviivat” ja lopussa ”rikoslain uudistamistehtävä”.

---

481 Rangaistusjärjestelmän tehtävät / Kivivuori 15.6.1975. Ha 3. ROK, KA.
482 Rangaistusjärjestelmän tehtävät: kommentaareja / Törnudd 16.6.1975. Ha 3. ROK, KA ja Rangaistusjärjestelmän tehtävät / Kivivuori 15.6.1975. Ha 3. ROK, KA.
483 Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät / Mäkelä – Takala 2.7.1975. Ha 3. ROK, KA.
484 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 21.7.1975 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.
485 Kokonaisuudistus, sen painopiste ja ala / nimeämätön 26.3.1973. Ha 4. ROK, KA; Rikoslain uudistustyön suuntaviivat / nimeämätön 29.11.1973. Ha 4. ROK, KA ja Periaatteet rangaistusjärjestelmän kehittämiseksi / Takala 20.8.1973. Ha 11. ROK, KA.
486 Rikoslain uudistamistehtävä / Kivivuori 30.6.1975. Ha 4. ROK, KA.
487 Rikoslain uudistamistehtävä -muistio + saatekirje / Törnudd 5.7. & 7.7.1975. Ha 4. ROK, KA.
488 KM 72/1976, s. 43–45.

Neljäs luku herätti komiteassa runsaasti keskustelua, mikä kertoo sen tärkeydestä. Siinä käsiteltiin rangaistavuuden perusteita erityisesti elämänalueiden näkökulmasta. Kyse oli siitä, miten löydettäisiin ja hahmotettaisiin uusia rikosoikeudellisesti rangaistavia tekoja. Tämän lisäksi käsiteltiin perinteisen oikeushyväajattelun suhdetta elämänalueisiin sekä siirtymää seurausvastuusta vaarantamisvastuuseen. Alueen käsittely aloitettiin tilaamalla ja laatimalla muistioita eri elämänalueiden merkityksestä ja pohtimalla, miten elämänalueita voitaisiin hyödyntää kriminalisoinneissa. Muistioita laativat ainakin Jan Törnqvist, Hannu Takala ja Antti Kivivuori.[489] Varsinaisesta IV luvusta laadittiin luonnoksia vuoden 1974 aikana, ja tällöin keskustelun runkona toimivat erityisesti Hannu Takalan laatimat luonnokset ja näistä Patrik Törnuddin tekemät kommentaarit.[490] Syksyllä 1975 Antti Kivivuori kirjoitti alusta uuden version, jossa koko luvun otsikko oli muutettu muotoon ”Rangaistavuuden perusteet”, kun Takalan versioissa aihealueeseen oli viitattu kriminalisointien kohdentamisena.[491]

Seuraamusjärjestelmää käsittelevän V luvun alkuosaa – joka kattoi yleisemmät periaatteet seuraamusjärjestelmän kehittämiseksi erotuksena konkreettisemmista ehdotuksista varsinaisiksi rikosseuraamuksiksi – alettiin arkistomateriaalin perusteella kirjoittaa elokuussa 1973. Hannu Takalan vain osin säilynyt luonnos oli nimetty muotoon ”Periaatteet rangaistusjärjestelmän kehittämiseksi”. Luonnoksessa mietintöluku alkoi yleisellä pohdinnalla seuraamusjärjestelmän asemasta rikoslain kokonaisuudistuksessa. Tekstissä kiinnitettiin huomiota siihen, miten seuraamusjärjestelmä (osana rikoslain yleistä osaa) ja rikoslain erityinen osa erosivat toisistaan.[492] Patrik Törnudd huomautti – kuten hänellä usein oli tapana Takalan luonnoksia käsiteltäessä – että tekstiä oli karsittava. Hän totesi myös, että rikoslain erityisen ja yleisen osan välistä tasapainoa oli käsitelty jo mietinnössä toisaalla.[493] Myöhemmissä versioissa tämä osio lyhe-

---

[489] Luettelo pyydetyistä asiantuntijalausunnoista. Elämänalueet / nimeämätön 7.8.1972. Ha 10. ROK, KA; Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Keskeiset yksilöresurssit – taloudelliset resurssit / Törnqvist 22.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Koulutus / Törnqvist 26.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Keskeiset yksilöresurssit – yksityiselämä ja sen suoja / Törnqvist 3.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA; Elämänalueista ja hyvinvoinnista / Törnqvist 12.5.1972. Ha 10. ROK, KA; Elämänaluemenetelmästä / Törnqvist 3.11.1973. Ha 11. ROK, KA ja Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973. Ha 9. ROK, KA.

[490] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 8.1.1974. Ha 12. ROK, KA; Vastaus Patrikin paperiin 22.2.1974 (Kriminalisointien kohdentaminen) / Takala 25.2.1974. Ha 12. ROK, KA; Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974. Ha 5. ROK, KA; Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974. Ha 5. ROK, KA ja Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 23–35 / Törnudd 28.5.1974. Ha 5. ROK, KA.

[491] Rangaistavuuden perusteet / Kivivuori 21.9.1975. Ha 5. ROK, KA.

[492] Periaatteet rangaistusjärjestelmän kehittämiseksi / Takala 20.8.1973. Ha 11. ROK, KA.

[493] Kommentaareja: ”Periaatteet rang.järjestelmän kehittämiseksi” (20.8.1973, s. 1–16) / Törnudd 23.7.1974. Ha 12. ROK, KA.

nikin huomattavasti mutta suuri osa ainakin luvun alun muotoiluista oli jollakin tavalla peräisin Takalan kynästä.[494] Patrik Törnudd ja Hannu Takala laativat syyskuussa 1974 vielä yhdessä uuden version, jossa teksti oli lyhentynyt huomattavasti. Johdanto-osa oli supistunut neljään kappaleeseen, kun se oli Hannu Takalan aiemmassa versiossa 17 kappaletta. Luvun tarkat muotoilut säilyivät tämän alkuosan osalta hyvin pitkälti samanlaisina kyseisen version jälkeen.[495]

Komitea käsitteli luvun alkuosaa kokouksissaan lokakuussa 1974. Luvun alkuosan yleisperiaatteita koskeva teksti keräsi muihin verrattuna runsaasti kiitosta komitean jäseniltä. Esimerkiksi Mikko Kämäräinen totesi, että yleisvaikutelma oli huomattavasti parempi kuin eräistä aikaisemmista jaksoista. Esitettyjä johtopäätöksiä, jäsentelyä ja kannanottojen selkeyttä kiiteltiin.[496]

V luvun loppuosasta, joka käsitteli konkreettisia ehdotuksia rikosten seuraamuksiksi, taas laadittiin useita ehdotuksia. Näyttää siltä, että nämä osiot valmistuivat pala palalta enimmäkseen vuoden 1975 ja kevään 1976 aikana, vaikka ensimmäinen arkistosta löytynyt luonnos olikin syyskuulta 1974[497]. Vuoden 1975 aikana käsiteltiin ainakin rangaistusvaroitusta, tuomitsematta jättämistä, varoitusseuraamusta sekä virkamies- ja sotilasrikoksia sekä ilmoittautumispakkoa. Joulukuun kokouksessa 1975 Olavi Heinonen ja Per Lindholm esittivät puheenvuoroja arestirangaistusta käsitteleväksi osioksi.[498] Kevään 1976 aikana käsiteltiin erityisesti virkamiesrikoksia ja sotilasseuraamuksia. Tällöin pohdittiin esimerkiksi rajanvetoa kurinpidollisten (hallinnollisten) rangaistusten sekä rikosoikeudellisen järjestelmän piiriin kuuluvien rangaistusten välillä ja näiden osioiden sijoittamista mietintöön.[499]

Rangaistusjärjestelmää käsittelevässä luvussa erityistä mielenkiintoa herätti osio, jossa käsiteltiin rangaistusten tuomitsemisen yhteydessä noudatettavia yleisiä periaatteita. Etenkin suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteita koskevaa

---

494 Loppuosasta ei päästä varmuuteen, sillä Takalan luonnoksesta on säilynyt vain alkuosa.

495 Seuraamusjärjestelmä / Takala – Törnudd 24.9.1974, s. 1–8. Ha 12. ROK, KA.

496 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 8.10.1974 / Törnqvist, s. 1–2. Ca 1. ROK, KA.

497 Ehdotus seuraamusjärjestelmän kehittämiseksi / Törnudd 4.9.1974. Ha 12. ROK, KA.

498 Nimetön ehdotus Seuraamusjärjestelmä-luvun sivuiksi 29–33 / nimeämätön 12.1.1975. Ha 6. ROK, KA; Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 17.11.1975 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA; Varoitusseuraamukset ja virkamiesrikokset, s. 28–33 / nimeämätön ja päiväämätön (todennäköisesti marras–joulukuu 1975). Ha 6. ROK, KA; Olavi Heinosen ja Per Lindholmin arestirangaistusta koskevat puheenvuorot rikosoikeuskomitean kokouksessa 2.12.1975 / Heinonen – Lindholm. Ha 6. ROK, KA; Ehdotus seuraamusjärjestelmän kehittämiseksi / nimeämätön 5.12.1975. Ha 6. ROK, KA; Saatekirje ja lisäjaksot häpeärangaistuksista, vankeusrangaistuksen enimmäis- ja vähimmäismäärästä, ilmoittautumispakosta ja ote kriminologi Göran Skogin kriminaalipolitiikkaa koskevasta käsikirjoituksesta / Törnudd 14.12.1975. Ha 6. ROK, KA ja Korjaukset seuraamuslukuun (kokous 22.12.1975) / Törnudd 25.12.1975. Ha 6. ROK, KA.

499 Virkamiesrikosten seuraamukset ja saatekirje ”Virkamiesten rikosoikeudellisesta vastuusta” / Törnudd 16.1.1976. Ha 6. ROK, KA; Virkamiesrikokset / Törnqvist 6.2.1976. Ha 6. ROK, KA; Seuraamusjärjestelmä, huhtikuu -76 käsitelty / nimeämätön ja päiväämätön. Ha 6. ROK, KA; Sotilasseuraamukset (kommenttimuistio) / Törnudd 23.4.1976. Ha 6. ROK, KA; Kurinpitoseuraamukset / Kivivuori 29.4.1976. Ha 6. ROK, KA ja Virkamiehen ja sotilaan rangaistukset / nimeämätön 29.4.1976. Ha 6. ROK, KA.

osaa muokattiin runsaasti. Periaatteita koskevasta osiosta tehtiin useita versioita, jotka olivat erillisiä muusta seuraamusluvusta ja jotka vasta loppuvaiheessa sijoitettiin muun tekstin yhteyteen. Ensimmäinen arkistosta löytyvä materiaali oli nimeämätön ja päiväämätön, mutta toisesta versiosta käy ilmi, että se oli laadittu syksyllä 1974.[500] Jaksoa käsiteltiin komitean kokouksessa lokakuussa 1974, mutta vielä tällöin se ei herättänyt kovin paljon keskustelua.[501] Seuraavan kerran jaksoon palattiin kokouksissa marraskuussa ja joulukuussa 1975, jolloin osioon tehtiin joitakin muutoksia.[502] Tämän jälkeen laadittiin välivedokset helmikuussa sekä huhtikuussa 1976.[503] Keväällä Klaus Helminen, Antti Kivivuori, Jan Törnqvist ja Patrik Törnudd laativat kaikki aiheesta omia muistioitaan ja kommenttejaan.[504]

Käsittelyn aikana suhteellisuusperiaatteen merkitys kasvoi osiossa huomattavasti: suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteita käsittelevän osion otsikko muuttui korostamaan ennustettavuuden sijaan suhteellisuusperiaatetta, ja suhteellisuusperiaate siirrettiin otsikkoon ennen yhdenvertaisuusperiaatetta. Lopullinen otsikko oli, että rangaistukset eivät saaneet loukata suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta. Alun tarkennus, että niitä ei saanut loukata ”aiheettomasti”, oli siten jäänyt pois, ja muotoilu oli alkua ehdottomampi. Rangaistuksia tuomittaessa huomioon otettavien periaatteiden keskinäinen järjestys muuttui: heti julmien rangaistusten kiellon jälkeen tuli suhteellisuutta ja yhdenvertaisuutta edellyttävä osio, joka aikaisemmin oli ollut toiseksi viimeinen. Taloudellisuutta järjestelmältä edellyttävä osio siirrettiin toiseksi ensimmäisestä toiseksi viimeiseksi.[505] Suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteen korostamista vaati erityisesti Klaus Helminen: hän esitti jopa, että koko alaluku olisi alkanut suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta käsittelevällä osiolla, mutta näin ei kuitenkaan tapahtunut.[506]

---

[500] 1.2 Rangaistukset ja muut rikoksentekijään kohdistetut seuraamukset / nimeämätön ja päiväämätön, s. 12–17. Ha 11. ROK, KA ja Seuraamusjärjestelmä / Takala – Törnudd 24.9.1974. Ha 12. ROK, KA.

[501] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 8.10.1974 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.

[502] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 17.11.1975 / Törnqvist, s. 6. Ca 1. ROK, KA; Seuraamusjärjestelmä / Törnudd 21.11.1975. Ha 6. ROK, KA; Seuraamuksille asetettavia vaatimuksia / nimeämätön 1.12.1975. Ha 6. ROK, KA ja Korjaukset seuraamuslukuun (kokous 22.12.1975) / Törnudd 25.12.1975. Ha 6. ROK, KA.

[503] Välivedos: Seuraamusjärjestelmä, helmikuu 1976, s. 1–16 / nimeämätön ja päiväämätön. Ha 6. ROK, KA ja Seuraamusjärjestelmä, huhtikuu -76 käsitelty / nimeämätön ja päiväämätön. Ha 6. ROK, KA.

[504] Seuraamusjärjestelmä, huhtikuu -76 käsitelty / nimeämätön ja päiväämätön, s. 79 a–81 (72). Ha 6. ROK, KA; Suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaate / Törnqvist 7.4.1976. Ha 6. ROK, KA; Rangaistukset eivät saa loukata suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta / nimeämätön 10.4.1976. Ha 6. ROK, KA; Suhteellisuus ja yhdenvertaisuus (kommenttimuistio Patrik Törnuddin periaatemuistioon 9.4.) / Törnqvist 11.4.1976. Ha 6. ROK, KA ja Rangaistukset eivät saa loukata suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta / Kivivuori, päiväämätön. Ha 6. ROK, KA.

[505] KM 72/1976, s. 67–72.

[506] K. H:n muutosehdotuksia jaksoon V – Seuraamusjärjestelmä / Helminen, päiväämätön, s. 1. Ha 6. ROK, KA.

Yleisten rikosoikeudellisten periaatteiden eli yleisten oppien, lopullisessa mietinnössä luvun VI, käsittely aloitettiin komiteassa jo vuoden 1972 aikana. Tämä osio oli selkeimmin rikosoikeudellisten asiantuntijoiden ja tutkijoiden aluetta, ja siihen oli siksi mahdollisesti helppo tarttua. Vuosina 1972–1974 laadittiin useita muistioita. Niiden laatimiseen osallistuivat erityisesti Jan Törnqvist ja Hannu Takala. Myös Inkeri Anttila, Patrik Törnudd, Antti Kivivuori, Helge Rontu, Pekka Koskinen ja P. O. Träskman laativat muistioita. Jan Törnqvist laati keväällä 1973 tilannekatsauksen, jossa hän kertoi, missä vaiheessa minkäkin aihekokonaisuuden käsittely oli.[507] Ensimmäinen kokonaisluonnos yleisiä oppeja käsittelevästä luvusta löytyy lokakuulta 1974. Sen olivat laatineet Patrik Törnudd ja Jan Törnqvist.[508] Luonnosta käsiteltiin komitean kokouksessa 6.11.[509] Seuraava kokonaisluonnos oli päivätty marraskuulle 1975.[510] Tämän jälkeiseltä ajalta löytyy vielä joitakin muistioita ja kommentaareja sekä eriäviä mielipiteitä.

”Rikoslainsäädännöllisiä kysymyksiä” käsittelevän luvun VIII ensimmäiset arkistosta löytyneet versiot olivat Jan Törnqvistin kirjoittamia, ja ne oli päivätty loppuvuodelle 1974.[511] Seuraavat luonnokset oli päivätty tammikuulle 1976 sekä keväälle 1976 (merkintä oli tehty jälkimmäiseen lyijykynällä).[512] Versioita ei ollut siten kovin runsaasti.

Uuden rikoslain runkosuunnitelman johdannon kirjoittamisesta ja todennäköisesti myös systematiikasta vastasi pitkälti Patrik Törnudd.[513] Varsinaiset kriminalisointiehdotukset sisältävää runkosuunnitelmaa valmisteltiin puolestaan pala palalta, luku kerrallaan. Luonnosten kirjoittamisesta vastasivat pääosin Patrik Törnudd ja Jan Törnqvist. Varsinaisia suunnitelmia alettiin kirjoittaa lukujen ja rangaistussäännösten muotoon loppuvuodesta 1974[514], vaikka jo vuonna 1973 pohdittiin esimerkiksi ympäristörikoksia ja niihin liittyvää taloudellisen hyödyn laskentaa, josta tilattiin selvitys taloustieteen lisensiaatti Kari

---

507 Rikoslain yleisen osan nykytilanne / Törnqvist 11.5.1973. Ha 11. ROK, KA.

508 III.5 – Rangaistussäännösten soveltamisen yleiset periaatteet ja saatekirje / Törnudd – Törnqvist 30.10.1974. Ha 12. ROK, KA.

509 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.11.1974 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.

510 Rangaistussäännösten soveltamisen yleiset periaatteet / nimeämätön, marraskuu 1975. Ha 1. ROK, KA.

511 III.6 – Rikoslainsäädännöllisiä kysymyksiä / Törnqvist 13.9.1974. Ha 8. ROK, KA.

512 VIII – Rikoslainsäädännöllisiä kysymyksiä / nimeämätön, tammikuu 1976. Ha 8.

513 Ks. esim. IV – Uuden rikoslain runko / Törnudd 22.10.1974. Ha 12. ROK, KA ja Rangaistussäännösten systematiikkaratkaisu ja runkoluvun suunnittelu / Törnudd 14.11.1974. Ha 12. ROK, KA.

514 Vuodelta 1974 löytyi esimerkiksi luonnoksia liikennerikoksia, kansantaloutta vastaan tehtyjä rikoksia sekä oikeudenhoitoon tai täytäntöönpanoon kohdistuvia rikoksia käsitteleviksi luvuiksi. Rikokset kansantaloutta vastaan / Törnudd 29.11.1974. Ha 12. ROK, KA; Liikennerikokset / Törnqvist 23.10.1974. Ha 12. ROK, KA ja Oikeudenhoitoon tai täytäntöönpanoon kohdistuvat rikokset / Törnudd 25.12.1974. Ha 12. ROK, KA.

Neilimolta.[515] Pöytäkirjojen perusteella runkosuunnitelmaa käsiteltiin pala kerrallaan alkaen joulukuusta 1974 aina viimeiseen sellaiseen kokoukseen, josta löytyi kokouskutsu komitean materiaaleista (1.9.1976).[516]

Suurin osa rikoslain lukuja ja rangaistussäännöksiä koskevista luonnoksista oli päivätty vuodelle 1975 ajanjaksolle tammi–heinäkuu.[517] Viimeiset yksittäiset luonnokset löytyivät vuoden 1976 papereiden joukosta, ja ne käsittelivät työsuhteissa tapahtuvia rikoksia.[518] Runkosuunnitelman johdanto-osasta annettiin komitealle luonnoksia erityisesti tammi–toukokuussa 1976.[519] Keväällä, kesällä ja syksyllä 1976 runkosuunnitelmasta kirjoitettiin kommentaareja ja eriäviä mielipiteitä, joita kirjoittivat erityisesti Klaus Mäkelä, Klaus Helminen, Raimo Blom, Antti Kivivuori ja Patrik Törnudd.[520] Törnudd, Anttila, Helminen ja Kämäräinen eli komitean ”ei-sosialistiset jäsenet” tekivät myös yhdessä joukon eriäviä mielipiteitä, joissa he ehdottivat poliittisluonteisen väkivallan erilaisten muotojen kriminalisoimista.[521] Eriävät mielipiteet olivat asialistalla ainakin komitean kokouksessa syyskuussa 1976.[522]

Runkosuunnitelma näyttäisi jääneen dynaamisuuden ja perinteisyyden välisessä köydenvedossa perinteisen puolelle. Tästä esitettiin useita kriittisiä huomioita runkosuunnitelmaan jätetyissä eriävissä mielipiteissä. Elämänalueajattelu supistui ja sai useissa kohdin väistyä oikeushyväajattelun tieltä, ja samalla suhtautuminen erityisesti omaisuusrikoksiin laimeni, kun komiteassa ryhdyttiin tekemään konkreettisempia lainsäädäntöesityksiä. Vanhasta ajattelusta ei

---

515 Taloudellisen hyödyn laskentaa / Neilimo 9.2.1973. Ha 11. ROK, KA.

516 Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 1.9.1976 / Törnqvist 18.8.1976. Ca 1. ROK, KA.

517 Ks. erityisesti kansio Ha 13: Muistiot 1975. ROK, KA.

518 Työsuhderikoksia koskevat muistiot / nimeämätön ja päiväämätön. Ha 6. ROK, KA.

519 Uuden rikoslain runko / nimeämätön, tammikuu 1976. Ha 1. ROK, KA; Otsikoimaton runkosuunnitelman täydennys (sivulle 3) / nimeämätön 21.5.1976. Ha 1. ROK, KA ja Runkosuunnitelman johdanto, s. 7–11 / nimeämätön 21.5.1976. Ha 1. ROK, KA.

520 Eriävä mielipide asumista koskevista rikoksista / Kivivuori, päiväämätön. Ha 6. ROK, KA; Eriävä mielipide sotilasrikoksista / Kivivuori, päiväämätön. Ha 6. ROK, KA; Eriävä mielipide varallisuusrikoksista / Kivivuori, päiväämätön. Ha 6. ROK, KA; Kommentteja rikoskomitean mietinnön runko-osaan / Blom 31.5.1976. Ha 14. ROK, KA; Runkosuunnitelma 25. liuskasta ”Ympäristörikokeet” alkaen / Helminen 9.9.1976. Ha 14. ROK, KA; Ehdotus yleisvaarallisia rikoksia koskeviksi rikosluonnehdinnoiksi / Helminen 2.6.1976. Ha 14. ROK, KA; Eriävä mielipide petosrikoksista / Helminen 1.11.1976. Ha 14; Huomautuksia uuden rikoslain runkosuunnitelmaan / Mäkelä 13.9.1976. Ha 14. ROK, KA; Täydennyksiä uuden rikoslain runkosuunnitelman 2. palstavedoksiin / Mäkelä 31.10.1976. Ha 14. ROK, KA; Eriävä mielipide salaa tapahtuvasta taloudellisen tuen vastaanottamisesta vieraalta valtiolta / Törnudd 4.11.1976. Ha 6. ROK, KA; Eriävä mielipide tuottamuksellisesta ympäristörikoksesta / Törnudd 2.11.1976. Ha 6. ROK, KA ja Eriävä mielipide vilpistä rekisteröidyn yhdistyksen toiminnassa / Törnudd 4.11.1976. Ha 6. ROK, KA.

521 Eriävät mielipiteet poliittisesta väkivallasta, väkivaltaisesta mellakasta ja kansainvälisten suhteiden vaarantamisesta / Törnudd – Anttila – Helminen – Kämäräinen, päiväämätön. Ha 6. ROK, KA ja Eriävä mielipide: ehdotus mellakkarikkomukseksi / Helminen 4.11.1976. Ha 14. ROK, KA.

522 Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 1.9.1976 / Törnqvist 18.8.1976. Ca 1. ROK, KA.

ollutkaan niin helppoa päästää irti – eikä siihen välttämättä löytynyt komitean enemmistössä tahtoakaan. Toisaalta syy runkosuunnitelman muuta mietintöä ”konservatiivisemmalle” asulle saattaa piillä siinä, että siitä vastasivat muuta mietintöä enemmän nimenomaan klassisemmalla linjalla olleet rikosoikeuden asiantuntijat, kun taas dynaamisemman Kivivuoren kädenjälki näkyi erityisesti kriminalisointiperiaatteita pohdittaessa.[523] Esimerkiksi Hannu Takala muistelee, että runkosuunnitelmasta vastasi Patrik Törnudd lähes yksin, vaikka arkistomateriaalin perusteella luonnoksia kirjoitti myös Jan Törnqvist, eikä sitä käsitelty komiteassa vastaavalla tavalla kuin komitean muita osioita, joiden käsittelyssä pyrittiin mahdollisimman suuren yksimielisyyden varmistamiseen. Tästä huolimatta Takala katsoo, että juuri runkosuunnitelmalla oli eniten merkitystä, kun rikoslakiprojekti teki esityksiään rikoslain uudistamiseksi.[524] Merkittävyys liittynee siihen, että runkosuunnitelmasta löytyivät mietinnön konkreettisimmat ehdotukset. Toisaalta merkitystä voi olla myös sillä, että runkosuunnitelma oli juuri maltillisemman Törnuddin käsialaa. Samalla on kuitenkin myös huomattava, että esimerkiksi Raimo Lahti ei katso runkosuunnitelman merkitystä voitavan liioitella: rikoslakiprojekti nojasi siihen vain rajoitetusti ja teki ratkaisunsa itsenäisesti[525].

2.4.4 Mietinnön vastaanotto

Rikosoikeuskomitean mietinnön julkaiseminen oli oikeudelliselle professiolle kiinnostava tapaus, ja se herätti paljon keskustelua. Mietinnölle omistettiin kokonainen ”Oikeus”-lehden numero (2) vuonna 1977. Salojärvi tulkitsee, että mietintöön kohdistettu kritiikki heijasti kulloisenkin esittäjänsä tutkimuksellista lähestymistapaa.[526]

Esimerkiksi kriittisemmät tutkijat katsoivat, että komitea oli laiminlyönyt yhteiskunnallisten rakenteiden tarkastelun: heidän näkemyksensä mukaan oikeudella oli mahdollista saada aikaan vain rajallinen muutos, kun uudistukseen taas tarvittiin laajakantoisempaa yhteiskunnallista muutosta. Lars D. Eriksson kritisoi komiteaa liberaaleihin ihanteisiin kiinnittymisestä ja yhteiskunnan

[523] Myös Melander on huomauttanut, että elämänalueisiin luontevasti yhdistettävät TSS-oikeudet, joihin mietinnön varsinaisessa osassa viitattiin, eivät näkyneet runkosuunnitelman perusteluissa. Ks. Melander 2008, s. 89.

[524] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

[525] ”[K]atsosin, että nimenomaan tää erityisen osan läpikäynti, niin kyllä siinä on oltu hyvin itsenäisiä. Tietenkin aina virikkeitä, ajatusvirikkeitä voidaan saada siitä, mitä siellä on, mutta ei siinä millään tavalla ollut semmoinen mekaaninen. [– –] se on selvää joku tommonen runkosuunnitelma oli nimensä mukaisesti alustava versio.” Raimo Lahden haastattelu 12.12.2022. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

[526] Salojärvi 2013, s. 311.

sosiaalisten rakenteiden tarkastelun puutteellisuudesta. Hänen mielestään mietintö oli liian maltillinen. Eriksson moitti komiteaa myös kryptisistä muotoiluista, jotka toivat mieleen 1950- ja 1960-lukujen verhottuihin ilmaisuihin kiedotut komiteanmietinnöt, joiden tarkoista merkityksistä ei voinut koskaan päästä varmuuteen.[527] Eero Backman ja komitean entinen sihteeri ja myöhempi jäsen Hannu Takala kritisoivat artikkelissaan komiteaa siitä, että rikosoikeutta ei tarkasteltu mietinnössä olennaisena osana valtiota historiallisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissaan.

Vaihtoehtoiset tutkijat puolestaan korostivat tarvetta nähdä rikosoikeusuudistus osana laajempaa oikeudellisen järjestelmän uudelleenarviointia, jossa tuli ottaa huomioon yhteiskunnan humanisoituminen ja demokratisoituminen. Esimerkiksi Raimo Lahti oli tyytyväinen mietinnön sosiologiseen lähestymistapaan, mutta hänen mukaansa siinä ei ollut riittävästi kiinnitetty huomiota sosiaalipolitiikkaan ja dekriminalisointeihin. Risto Jaakkola ja P. O. Träskman huomauttivat, että mietinnön linjaukset tuskin tulisivat alentamaan vankilukua.[528]

Antti Kivivuori puolusti omassa artikkelissaan komiteanmietintöä. Hän huomautti, että mietintö oli tulosta useampien ristiriitaisten näkemysten yhteensovittamisesta ja että Eriksson ei ehdottanut mitään rakentavia vaihtoehtoisia tapoja, joilla rikosoikeusuudistusta olisi voinut edistää. Patrik Törnudd puolestaan huomautti, että tietoisuus rikollisuuden ja yhteiskunnan välisestä suhteesta oli kasvanut edellisinä vuosina ja se oli otettu huomioon mietinnössä, vaikka komiteassa esiintyikin erimielisyyttä suhteen laadusta. Raimo Blom oli puolestaan jo mietinnössä kritisoinut historiallista analyysia pinnallisuudesta sekä luokkakonfliktin ja oikeuden vallitsevaa olotilaa legitimoivan luonteen huomiotta jättämisestä.[529]

Salojärven mukaan mietinnöstä käydystä keskustelusta ilmeni, että keskeinen kriittisimpiä muista oikeustutkijoista erottava tekijä oli rikollisuuden näkeminen yhteiskunnallisena ilmiönä. Kriittiset tutkijat katsoivat, että rikosoikeus oli yhteiskunnallisesti taantumuksellinen voima ja että yritykset humanisoida sitä olivat vain yksi tapa oikeuttaa sosiaalisten rakenteiden säilyttäminen. Tämän vuoksi kriittiset tutkijat eivät olleet tyytyväisiä rikosoikeuden reformiin, vaikka se merkitsikin monin tavoin merkittävää muutosta. Vaihtoehtoista linjaa edustavat reformistiset tutkijat puolestaan katsoivat yleensä, että mietintö asetti hyvät lähtökohdat ja peruslinjaukset tulevaisuuden uudistustyölle. Sama koski myös vapausrangaistusjärjestelmän uudistusta.[530]

Paitsi kriittiset myöskään konservatiivisemmat rikosoikeuden asiantuntijat eivät olleet tyytyväisiä mietintöön. Esimerkiksi Asianajajaliitto katsoi, että

[527] Eriksson 1977, s. 72 ja Salojärvi 2013, s. 311.
[528] Salojärvi 2013, s. 311.
[529] Salojärvi 2013, s. 311–312.
[530] Salojärvi 2013, s. 312.

mietintö oli yksipuolinen: sen mielestä rikosoikeuden tuli olla melko konservatiivinen ja säilyttävä oikeudenala ja tämän takia osittainen uudistus olisi ollut parempi kuin kokonaisuudistus. Salojärven mukaan huolimatta yhteiskunnan uudistusmielisestä ilmapiiristä juristikunta oli suurelta osin konservatiivista. Perinteitä korostavat juristit halusivat säilyttää järjestelmän perustavanlaatuiset ominaisuudet ja tehdä vain maltillisia tai vähäisiä uudistuksia.[531]

Seuraavassa esitellään hiukan tarkemmin Lars D. Erikssonin muistiota käsittelevää ”Oikeus”-lehden kirjoitusta, sillä se on arkistolähteiden valossa hyvin tarkkanäköinen. Eriksson tulkitsi, että jo komitean tehtävänantoa leimasi ristiriita reformistien ja traditionalistien välillä. Alkuosa, jonka Eriksson tulkitsi Kivivuoren ja Talan kirjoittamaksi, painotti elämänalueita, rikosoikeudellisesti rangaistavien arvojen ja intressien sekä käytettävien keinojen punnintaa, tavallisen kansalaisen asemaa ja rikosoikeuden käyttämistä yhteiskunnallisen kehityksen ohjaamiseksi tasa-arvon ja demokratian periaatteiden lähtökohdista käsin. Loppuosa, jonka Eriksson taas arveli Anttilan ja Törnuddin kirjoittamaksi, oli konkreettisempi mutta vaatimattomampi ja edusti 60-luvun liberaalissa kriminaalipoliittisessa debatissa esitettyjä reforminäkemyksiä. Siinä painotettiin muun muassa eri väestöryhmien intressien huomioimista, rangaistusasteikkojen tarkistamista, oikeushenkilöiden rangaistusvastuun pohtimista sekä vaihtoehtoisten seuraamusten kehittämistä vankeusrangaistuksille.[532] 1970-luvulle tultaessa entisistä reformistisista ja vanhoillisten rikosoikeuden professorien näkökulmasta jopa radikaaleista kriminologeista oli Erikssonin kirjoissa siis tullut traditionalisteja.

Eriksson piti mietinnön tärkeimpänä innovaationa elämänalueajattelua, jonka hän tulkitsi myös kokonaisuuden selkeimmin sosialidemokraattiseksi piirteeksi. Vaikka elämänalueajattelu ei merkinnytkään välttämättä kovin konkreettisia uudistuksia, oli se rikosoikeusjärjestelmän systematiikan kannalta kiinnostava ja sillä olisi todennäköisesti seurauksia myös yleisten oppien muotoiluun.[533]

Tyypillisesti sosialidemokraattisena lähestymistapana elämänalueajattelu ei Erikssonin mukaan herättänyt varauksetonta innostusta komitean ei-sosialistisissa jäsenissä. Hän kiinnittikin tekstissään erityishuomiota siihen, kuinka nämä jäsenet menettelivät (”manövrerade”) tässä asiassa. Eriksson ensinnäkin huomautti, että komitean käsittelyn aikana elämänalueiden määrää rajoitettiin kahdestatoista viiteen, ja toiseksi, että elämänalueille lisättiin ”ei-sosialisteja tyydyttäviä” kirjauksia, joissa kiinnitettiin huomiota myös työntekijän ja vuokralaisen moitittavaan menettelyyn. Lisäksi Eriksson kiinnitti huomiota Anttilan ja Helmisen jättämään eriävään mielipiteeseen, jossa nämä kritisoivat viiden elämänalueen liiallista painottamista suhteessa sellaisiin oikeushyviin kuin elämä, vapaus ja omaisuus. Eriksson ihmetteli, että Anttilan ja Helmisen eriävä

[531] Salojärvi 2013, s. 312.
[532] Eriksson 1977, s. 72–73.
[533] Eriksson 1977, s. 74.

mielipide ei paljastanut enempää eikä pelkästä komiteanmietinnöstä ollut helppoa päätellä, mitkä tosiasialliset oikeistoa ja vasemmistoa erottavat vastakkainasettelut olivat komiteassa olleet, vaikka juuri nämä kysymykset olisivat sisältäneet kaikki edellytykset tärkeälle ja arvokkaalle intressikonfrontaatiolle. Eriksson arveli, että eriävässä mielipiteessä ei esitetty pidemmälle meneviä omia vaihtoehtoja ”porvarilliselta taholta” siitä syystä, että tässä tapauksessa oli päädytty kompromissiin. Toisaalta Eriksson arveli myös, että ”ei-sosialistiset” jäsenet eivät voineet täysin tuomitakaan elämänalueajattelua, mikäli siinä pyrittiin pikemminkin laajentamaan oikeusvaltioideaalia ja vahvistamaan oikeusvarmuutta sekä yhdenvertaisuutta keskeisinä oikeudellisina arvoina uusille yhteiskuntaelämän osa-alueille.[534]

Toisena mietinnön hallitsevana piirteenä Eriksson piti legalismia ja oikeusvaltiollisuutta, jotka olivat hänen nähdäkseen komitean molempia ”blokkeja”, sekä oikeistoa että vasemmistoa tai traditionalisteja ja reformisteja, yhdistävä ideologinen lähtökohta. Eriksson kuitenkin ihmetteli, että laillisuusperiaatteen korostaminen tuli komiteassa ikään kuin rivien välistä eikä julkilausutusti. Erikssonin mielestä laillisuuden ”kysymyskompleksi” olisi ollut kunnollisen käsittelyn arvoinen.[535]

Eriksson kritisoi mietintöä erityisesti liiallisesta luottamuksesta tuomioistuinten kykyyn ratkaista yhteiskunnallisia konflikteja sekä rikosoikeudellisen järjestelmän soveltuvuuteen kollektiivisen käyttäytymisen sääntelyssä. Eriksson piti silmiinpistävänä sitä ympäristö-, työ-, liikenne- ja verorikostoimikunnissa esiintynyttä ajattelua, jonka mukaan useimmat kysymykset voitiin ratkaista rikosoikeudellisin keinoin. ”Kyse on sellaisesta ylimitoitetusta luottamuksesta rikosoikeudellisia sääntelymenetelmiä kohtaan, joka helposti johtaa aidosti tehokkaiden yhteiskunnallisiin rakenteisiin vaikuttavien oikeudellisten sääntelymenetelmien ohittamiseen”, Eriksson moitti.[536] Eriksson ei pitänyt rikosoikeutta parhaana tapana saattaa myöskään oikeushenkilöitä vastuuseen teoistaan. Hän arveli myös, että vaarantamisvastuu saattaisi helposti ajautua konfliktiin perinteisten laillisuusihanteiden kanssa, sillä sen omaksuminen kasvattaisi käytännössä rikosoikeudellisen alueen soveltuvuutta ja siten tuomioistuinten vallankäytön aluetta. Näistä aiheista ei kuitenkaan käyty mietinnössä periaatteellisempaa keskustelua, Eriksson ihmetteli.[537]

Kaiken kaikkiaan Erikssonin analyysi oli hyvin osuva siinä, että useat kirjoituksessa tehdyt havainnot saavat runsaasti tukea tämän väitöskirjan aineistona

[534] Eriksson 1977, s. 74–76.
[535] Eriksson 1977, s. 74–75.
[536] ”De var ett uttryck för en övertro på de straffrättsliga regleringsmetoderna, en övertro som lätt leder över till att man bortser från de verkligt effektiva rättsliga regleringsmetoderna, dem som berör strukturellt betydelsefulla förhållanden.”
[537] Eriksson 1977, s. 76.

olleista komitean sisäisiä keskusteluita valottavista materiaaleista. Esimerkiksi tulkinta siitä, että elämänalueiden painottamisen suhteen oli tehty kompromisseja, pitää paikkansa aineiston valossa. Ihmettely laillisuusperiaatteesta käydyn keskustelun puutteesta oli myös oivaltavaa. Laillisuusperiaatteeseen liittyvää käsittelyä avataan luvuissa 3 ja 6, joissa sitä suhteutetaan sisällissodan ja sen jälkeisen ajanjakson aiheuttamiin epäilyksiin, joita komiteassa ei kuitenkaan haluttu julkisesti aiheen politisoitumisen pelossa korostaa. Erikssonin tarkkanäköisyys on merkille pantavaa siitä näkökulmasta, että hän ei kertonut päässeensä näkemään komitean valmistelumuistioita. Hän oli toki saattanut kuulla komitean sisäisistä keskusteluista joltakulta kollegaltaan.

2.5 YHTEENVETO: RIKOSOIKEUDEN MURROSAJAN TOIMIJAT JA VERKOSTOT

Keskeisiä rikosoikeuskomitean perustamiseen vaikuttaneita virtauksia olivat hoitoideologian ja laitosvallan ja laajemmin koko oikeuslaitoksen puolueettomuuden kyseenalaistaminen, pohjoismainen yhteistyö ja yhteiskuntatieteellisen näkökulman vahvistuminen rikollisuudesta käytävissä keskusteluissa. Tieteestä ja tutkimuksesta tuli elimellinen osa yhteiskunnallista keskustelua, ja tutkimusta alettiin käyttää kasvavassa määrin politiikanteon argumentaation pohjana. Poliittisten liikkeiden tasolla merkitystä oli erityisesti puoluetoiminnan vahvistumisella sekä kotimaisilla kansalaisliikkeillä, kuten Marraskuun liikkeellä, ”Pakkoauttajat”-teoksella ja Sadankomitealla. Näissä liikkeissä mukana olleet aktiiviset toimijat muodostivat verkostoja muiden 1960-luvun keskustelijoiden kanssa, ja siten erilaiset uudistusmieliset tahot tapasivat toisiaan sekä epävirallisissa että virallisissa, puoluesidonnaisissa, akateemisissa ja kansalaistoimintaan sidonnaisissa yhteyksissä. Erittäin olennainen tapaus oli myös presidentti Urho Kekkosen juhlahaastattelu, jossa tämä kiteytti 1960-lukulaista kritiikkiä esimerkiksi lainvalmistelun edustavuudesta, oikeuden ja politiikan välisestä suhteesta ja poliittisuuden käsitteen laajasta ymmärtämisestä. Haastattelun kautta presidentti solmi verkostoja uuden sukupolven vasemmistoliberaaleihin, erityisesti sosialidemokraattisiin juristeihin.

1960-luvusta on erityisen keskeistä ymmärtää, kuinka puoluetoiminta, kansalaisliikehdintä, akateeminen toiminta, epäviralliset keskustelupiirit ja – komitealaitoksen sekä 1970-luvun alussa lainvalmistelun toimijapiirin laajentumisen myötä– viranomaistoiminta kietoutuivat yhteen ja kuinka samat asiaansa intohimoisesti suhtautuvat ihmiset toimivat useilla eri foorumeilla. Tutkimalla näiden akateemisesti meritoituneiden ihmisten toimintaa erilaisilla foorumeilla ja oikeus/politiikka-jaon eri puolilla saatamme nähdä, kuinka oikeus, tutkimus, filosofia, politiikka, yhteiskuntasuunnittelu ja lainvalmistelu, yhteiskunnalliset

liikkeet ja erilaiset keskustelufoorumit olivat toisiinsa kietoutuneita. Usein näillä eri foorumeilla käytiin keskustelua samoista aikakauden suurista teemoista ja pyrittiin ratkaisemaan samoja yhteiskunnallisia ongelmia eri näkökulmista.

Samat uudistusmieliset ihmiset olivat siten tilanteesta riippuen tieteentekijöitä, ruohonjuuritason aktivisteja, puolueaktiiveja, julkisia keskustelijoita, suunnitteluasiantuntijoita, lainvalmistelijoita tai lainoppineita. Toimiessaan näillä foorumeilla ihmiset eivät nähneet roolejaan toisistaan erillisinä, vaan heidän maailmankuvansa seurasivat heidän mukanaan – ja julkilausuttu poliittisuus oli usein myös osa heidän itse esittämäänsä kritiikkiä näennäisneutraaliuden kaapuun verhoutuneita valtainstituutioita kohtaan. Toimijoiden moninaisia rooleja kuvaa hyvin Juhana Salojärven jo edellä mainittu tutkijoista esittämä kiteytys, jonka voi laajentaa yleisemminkin aikakauden aktiivisiin ”yleisneroihin”: asiantuntijat pohtivat itseään, toimijuuttaan ja paikkaansa eri kenttien risteymäkohdassa ja yrittivät saada aikaan jotakin elämässä.[538]

Presidentti Kekkosen haastattelussa painottui poliittisesti tai maailmankuvallisesti edustavan meritokratian ihanne. Tämä ihanne oli oikeuspolitiikan vanhoillisuuteen kyllästyneille uudistusmielisille tahoille reformien käynnistämisen ja toteuttamisen elinehto. Ajatuksena oli löytää eri maailmankuvia edustavien reformististen asiantuntijoiden kesken yhteisiä näkemyksiä siitä, mihin tiettyä politiikkalohkoa tulisi kehittää. Tämän ihanteen mukaisesti sosialidemokraattisen puolueen kriminaalipoliittisessa ja oikeusturvapoliittisessa työryhmävalmistelussa pohdittiin 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa sopivia nimityksiä erilaisiin lainvalmistelutehtäviin.

Myös rikosoikeuskomitean voi sanoa edustaneen jonkinlaista edustavan meritokratian ihannetta – sillä erotuksella, että konservatiivinen oikeisto ei ollut edustettuna ainakaan komitean varsinaisessa kokoonpanossa. Komiteaa yhdisti tuohon aikaan sekä (liberaalissa) oikeistossa että vasemmistossa jaettu näkemys kehityksen väistämättömyydestä. Keskeisimmät komitean sisäiset kamppailut käytiin keskitien sosiaaliliberaalien reformistien ja vasemmistolaisten sosialidemokraattien – Juhana Salojärven käsittein vaihtoehtoisten ja kriittisten oikeustutkijoiden – välillä, ja ne koskivat nimenomaan erilaisia käsityksiä edistyksestä ja rationaalisuudesta. Keskeisimmät hahmot näissä kamppailuissa olivat rikosoikeuskomitean sisällä reformisteja edustava Patrik Törnudd ja vasemmistolaisia sosialidemokraatteja edustavat Antti Kivivuori ja Hannu Takala.

Kun tarkastellaan rikosoikeuskomiteaa asianosaisuuden ja asiantuntijuuden näkökulmasta, havaitaan, että komitea ei edustanut komiteoiden valtavirtaa siinä, että siinä olisi ollut mukana niin sanottua intressiedustusta. Rikosoikeus ei yleensäkään ollut sen tyyppinen alue, jonka valmisteluun olisi yritetty löytää mukaan erilaisia asianosaisjärjestöjä. Rikosoikeuskomiteassa asiantuntijuuden

[538] Salojärvi 2013, s. 23.

ja asianosaisuuden välinen suhde ei siten hahmottunut suoraan intressiedustuksen kautta. Vaikka komitean jäsenenä oli esimerkiksi Marraskuun liikkeen toimintaan osallistunut Klaus Mäkelä, hän ei ollut komiteassa liikkeen virallisena edustajana. Komiteaa tarkasteltaessa keskeiseksi teemaksi ei siten hahmotu niinkään edustuksellisen demokratian ja erityisintressien välinen suhde vaan sen sijaan asiantuntijuuden ja demokratian välinen suhde. Rikosoikeuskomiteassa yhteiskunnassa edustetut mielipiteet oli kyllä pyritty ottamaan mukaan, mutta nimenomaan asiantuntijuuden kirjon välityksellä.

Samalla on myös huomautettava, että kriminaalipolitiikkaan kytköksissä oleva liikehdintä oli 1960-luvulla hyvin asiantuntijavetoista, ei niinkään esimerkiksi vankien, mielisairaiden tai muiden hoitolaitosten epäkohdista itse kärsineiden omasta aloitteesta käynnistynyttä toimintaa. Esimerkiksi vankien oikeuksia puolustava Krim perustettiin asiantuntijoiden toimesta. Voidaankin sanoa, että samat ihmiset olivat yhtäällä perustamassa niin sanottuja yhden asian liikkeitä ja mobilisoimassa erilaisia alistettuja ryhmiä ja sitten toisaalla edistämässä politiikkatoimia puolueissa ja komiteoissa. Heitä yhdisti usko tieteeseen, asiantuntijuuteen ja yhteiskunnan uudistamiseen.

Ei ole täysin selvää, kenen idea rikosoikeuskomitean perustaminen alun alkaen oli. Tarve rikosoikeusuudistukseen ryhtymiseksi oli kuitenkin käynyt selväksi uudistusmielisille tahoille jo 1960-luvulla. Uudistuksen erilaisista toteuttamistavoista käytiin keskustelua sosialidemokraattien työryhmissä 1960-luvun viimeisinä ja 1970-luvun ensimmäisinä vuosina, ja näin ollen voidaan arvella, että ainakin ajatus nimenomaan monijäsenisen komitean perustamisesta tuli sosialidemokraattien parista. Rafael Paasion sosialidemokraattisen vähemmistöhallituksen nimittäminen toi tilaisuuden käynnistää uudistus ja nimittää komitea.

Komitean jäsenet edustivat erilaisia linjoja suhteessa siihen, kuinka täydellistä eroa olemassa olevaan rikosoikeudelliseen järjestelmään haluttiin tehdä. Kaikki komiteassa olivat uudistamisen kannalla ja halusivat siirtyä pois hoitoajattelusta ja köyhien rankaisemisesta. Vasemmistossa suhtauduttiin erityisesti sisällissodan ja sen jälkiselvittelyjen ajan jäljiltä huomattavasti oikeistoa kriittisemmin rikosoikeudelliseen järjestelmään, mutta toisaalta kuitenkin tätä järjestelmää haluttiin käyttää yhteiskunnallisen muutoksen toteuttamiseen tilaisuuden vihdoin ollessa käsillä. Tämä johti siihen, että vasemmistossa oli jossakin määrin ristiriitaista suhtautumista rikosoikeudelliseen järjestelmään ja sen käyttöön yhteiskuntapolitiikan välineenä. Reformistit, kuten Inkeri Anttila ja Patrik Törnudd, sen sijaan pitivät selvästi useita klassisen valistuspohjaisen rikosoikeudellisen järjestelmän periaatteita hyvinä ja suhtautuivat jossakin määrin pidättyvästi rikosoikeudellisen järjestelmän käyttöön yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemisessa.

Komitea joutui työskentelyssään jatkuvasti tasapainoilemaan uskottavuuden, uudistushalukkuuden ja erilaisten poliittissidonnaisten näkökantojen

välillä samalla, kun yhteiskunnallinen ilmapiiri polarisoitui ja puoluepolitisoitui 1970-luvun kuluessa. Lisäksi työskentelyn aikataulu aiheutti komitealle mittavia haasteita ja lopulta ajatus varsinaisesta uudesta rikoslakiehdotuksesta jouduttiin hautaamaan. Nämä erilaiset tekijät johtivat siihen, että komitean työtä ei haluttu kovin avoimesti avata ulkopuolisille vaan 1960-luvun ”yleisedistyksellisestä rintamasta” yritettiin pitää kiinni ainakin ulospäin. Näitä teemoja käsitellään eri näkökulmista tarkemmin väitöskirjan seuraavissa osissa.

3 Rikosoikeudellinen järjestelmä ja rikollisuus

3.1 LUVUN TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tässä luvussa tarkastellaan rikosoikeuskomitean määritelmiä rikosoikeudellisesta järjestelmästä, sen tehtävistä ja oikeutuksesta. Lisäksi pohditaan, mitä rikollisuus oli ja mikä oli sen suhde rikosoikeudelliseen järjestelmään, ikään kuin vastinparina.

Luvussa vastataan seuraaviin alakysymyksiin:

Mikä oli rikosoikeusjärjestelmä ja miten se suhteutui muihin yhteiskunnan osajärjestelmiin?

Mitkä olivat rikosoikeusjärjestelmän tehtävät ja oikeutus?

Miten rikollisuus määriteltiin?

Luvussa tarkastellaan rikosoikeuskomiteassa tehtyjä määrittelyjä erityisesti suhteessa sosialidemokraattien kriminaalipoliittiseen ohjelmaan, Marraskuun liikkeen vaatimuksiin sekä Patrik Törnuddin ja Inkeri Anttilan kirjoittamaan vuonna 1970 ilmestyneeseen oppikirjaan ”Kriminologia”.[539]

Tarve uudistaa rangaistusjärjestelmää ja kriminaalipolitiikkaa oli 1960-luvun Suomessa kiivaasti väitelty aihe, ja tämä väittely sai aineksia Ruotsissa tehdyistä uudistuksista. Rikosoikeudellisen järjestelmän oikeutuksen kyseenalaistaminen liittyi huomattavasti niin sanotun hoitoideologian kyseenalaistamiseen ja pakkohoitokritiikkiin, jossa pohjoismaisessa kontekstissa erityisesti norjalaisen Nils Christien panos oli merkittävä. Tämän myötä kriminaalipolitiikan perustasta ja suunnasta tuli yksi aikakauden keskeisimmistä aiheista. 1960-luvun loppupuolella yhteiskunnallinen ilmapiiri ja erityisesti radikaalit piirit kääntyivät voimassa olevaa rikosoikeusjärjestelmää vastaan. 1970-luvulle tultaessa perustavanlaatuinen kriminaalipolitiikan kritiikki oli hyvin laajalle levinnyttä.[540]

Vastauksena laitosvaltakritiikkiin ilmeni kolmenlaista suuntautumista, jotka voidaan nimetä abolitionismiksi, suunnitteluinstrumentalismiksi ja uusklassiseksi liberalismiksi. Kamppailu näistä linjoista leimasi myös komitean keskusteluja, vaikka abolitionistisia näkökulmia sen parissa ei juuri esitettykään. Abolitionistit korostivat järjestelmän lähtökohtaista pahuutta ja halusivat lakkauttaa

[539] Anttila – Törnudd 1970.
[540] Salojärvi 2013, s. 301–302.

sen, kun taas suunnitteluinstrumentalistit halusivat ottaa järjestelmän edistyksellisiin käsiin ja käyttää sitä omien tavoitteidensa edistämiseen. Abolitionistien voidaan sanoa olleen lähempänä yhdysvaltalaista Critical Legal Studies -liikettä, kun taas suunnitteluinstrumentalistien voidaan katsoa ammentaneen pikemminkin pohjoismaisesta oikeusrealismista.[541]

Keskitien kulkijoita tässä keskustelussa olivat tulkintani mukaan liberaalit niin sanotut uusklassistit, jotka eivät olleet kokonaan hylkäämässä rikosoikeudellista järjestelmää mutta jotka korostivat pidättyväisyyttä sen käytössä. Rikosoikeuden tuli olla viimesijainen keino, ja rangaistavuuden alan määrittelyssä oli harjoitettava pidättyväisyyttä. Esimerkiksi Patrik Törnudd määritteli eräässä artikkelissaan vuonna 1969, että kriminaalipolitiikan tehtävänä oli ensinnäkin pitää rikollisuuden aiheuttamat ja yhteiskunnan kontrollitoimenpiteistä aiheutuvat kustannukset ja kärsimykset mahdollisimman vähäisinä ja toiseksi jakaa nämä kustannukset niin oikeudenmukaisesti kuin mahdollista.[542]

Samalla toisaalta ajateltiin, että rikosoikeusjärjestelmä oli kuitenkin esimerkiksi hallinnolliseen järjestelmään verrattuna oikeusvaltiollisempi, koska laillisuusperiaatteella oli siinä korostettu rooli ja koska proseduraaliseen oikeudenmukaisuuteen kiinnitettiin huomiota. Tämä kritiikki näkyi komiteassa esimerkiksi siten, että pyrittiin välttämään niin sanottuja piilorangaistuksia ja siirtämään aikaisempaa lääkintäoikeudellista tai hallinto-oikeudellista pakkohoitoa rikosoikeusjärjestelmän piiriin. Vaikka rikosoikeusjärjestelmä siis nähtiin ongelmallisena järjestelmänä, sitä pidettiin kuitenkin jossakin määrin oikeusvaltiollisempana kuin esimerkiksi hallinto-oikeudellisia järjestelmiä. Tämä sama asennoituminen näkyi esimerkiksi rikosoikeuden professorien Inkeri Anttilan ja Bo Palmgrenin suhtautumisessa poliisilain säätämiseen sen eduskuntakäsittelyn aikana.[543]

Erityisesti abolitionismi ja suunnitteluinstrumentalismi olivat suosittuja vasemmiston parissa, mutta toisaalta komitean jäsenistä suunnitteluinstrumentalismi sai sosiaaliliberaalissa muodossaan jossakin määrin kannatusta myös liberaalilta Patrik Törnuddilta. Uusklassinen ajattelu puolestaan sai kannatusta liberaaleilta oikeusvaltion kannattajilta mutta myös vasemmistosta, jolla oli muistissaan sotien välisen ajan poliittinen rikosoikeuden käyttö. Komitean keskuudessa keskeisimmät kamppailut käytiin vasemmistolaisen suunnitteluinstrumentalismin, sosiaaliliberaalin suunnitteluinstrumentalismin ja uusklassisismin välillä. Samat henkilöt saattoivat kannattaa eri yhteyksissä erityyppisiä ajatuksia.

---

[541] Abolitionismista ks. esim. Salojärvi 2013, s. 199, 209–211.

[542] Törnudd 1969, s. 126.

[543] Aiheesta ks. esim. Kostiainen 2018a, s. 348–351 ja Kokko 1983. Argumentista, jonka mukaan rikosoikeus olisi hallinto-oikeuden piiriin verrattuna ”turvasatama”, ks. myös esim. Koivukari 2020, s. 2.

3.2 RIKOSOIKEUDELLINEN JÄRJESTELMÄ JA SEN SUHDE MUIHIN JÄRJESTELMIIN

Pauli Kettunen ja Hannu Simola ovat tarkastelleet hyvinvointivaltiollisen politiikkasektorin syntyä tämän tutkimuksen verrokkialan, koulutuksen, kannalta. Heidän mukaansa koulutuspolitiikka-nimisen kokonaisuuden synnylle luotiin pohja ruotsalaisen Gunnar Myrdalin teorioihin pohjaavalla hyvän kehän ajattelulla. ”Tähän luottaen valmisteltiin, päätettiin ja toimeenpantiin uudistuksia, joiden myötä hahmottui koulutuspolitiikaksi kutsuttu yhteiskuntapolitiikan osa-alue.” Käsitteet ’koulutuspolitiikka’ ja ’koulutusjärjestelmä’ viittasivat poliittiseen ja hallinnolliseen toimintaan, jossa koulutuksen kenttää laajennettiin ja eriytettiin sekä organisoitiin ja institutionalisoitiin aiempaa määrätietoisemmin. ’Koulutus puolestaan viittasi toiminnan muovaamiin kasvatuksellisiin käytäntöihin sekä niiden yksilöllisiin ja yhteiskunnallisiin tuloksiin.” Kettunen ja Simola huomauttavat, että erillisiksi instituutioiksi muotoutuessaan kasvatus ja koulutus ovat yhteiskunnallisten ongelmien määrittelemistä ja ratkomista. Ne ovat siten edellytyksiltään ja merkityksiltään poliittista toimintaa.[544]

Yhteiskuntapoliittisten sektorien syntyä ja erottautumista voidaan pitää osana modernin valtion erilaistumisprosessia. Sosiologiassa esimerkiksi Talcott Parsonsin edustama funktionalismi ja Niklas Luhmannin edustama systeemiajattelu liittyvät kiinteästi tähän kehitykseen ja sen yhteiskuntatieteelliseen analyysiin. Komitean puheenjohtaja Kivivuori mainitseekin yhdeksi innoittajakseen elämänalueajattelussa Luhmannin systeemiajattelun ja erityisesti tämän elämänfunktion käsitteen. Kivivuori muistelee lähettäneensä Luhmannille ”Sosiologia ja lainvalmistelu” -nimisen julkaisun ja saaneensa tältä kiitoskirjeenkin. Kivivuori kertoo, että ei ole itse opiskellut valtiotieteitä mutta seurasi alan ihmisiä, ja mainitsee, että erityisesti Klaus Mäkelä nautti hänen arvostustaan.[545] Luhmannin laaja teos systeemiteoriasta julkaistiin kuitenkin vasta vuonna 1984, jolloin komitean työskentely oli jo päättynyt. Jo vuonna 1971 Habermas ja Luhmann julkaisivat kuitenkin yhteisen teoksen ”Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung”, joka keskittyi heidän väliseensä debattiin sosiologian tarkoituksesta. Teoksessa Luhmann puolusti systeemiteoriaansa uudenlaisena mullistavana lähestymistapana sosiologiaan, kun taas Habermas kritisoi sitä vain teknokratian uudeksi muodoksi, jonka tehtävänä oli puolustaa vallitsevia yhteiskunnallisia olosuhteita.[546] Anttilan ja Törnuddin kriminologian oppikirjassa viitattiin runsaasti sosiologisen tutkimuksen edustajiin, kuten Parsonsiin sekä suomalaisiin sosiologeihin Antti Eskolaan, Erik Allardtiin sekä Yrjö Littuseen.

---

[544] Kettunen – Simola 2012, s. 13, 16–17. Kursiivit väitöskirjan tekijän.
[545] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[546] Borch 2011, s. 10.

Näyttäisi siltä, että systeemiajattelu oli komiteassa lähtökohtana erityisesti siinä, kuinka kriminaalipolitiikkaa hahmotettiin osana muihin politiikkalohkoihin ja kuinka rikosoikeusjärjestelmä hahmotettiin suhteessa muihin yhteiskunnan osajärjestelmiin. ”Koulutusjärjestelmää” vastaavasti rikosoikeuskomiteassa käytettiin yleisimmin käsitettä ”rikosoikeudellinen järjestelmä” tai ”rikosoikeusjärjestelmä”, toisinaan myös ”rangaistusjärjestelmä”. Ei ole täysin selvää, mikä oli näiden käsitteiden ero. Kivivuori itse kirjoitti, että rangaistusjärjestelmällä tarkoitettiin rikosoikeudellista järjestelmää kokonaisuudessaan. Samassa yhteydessä Kivivuori painotti, että komitea oli pitänyt keskeisinä rangaistusjärjestelmän yhteiskunnallisia vaikutuksia ja piirteitä.[547] Tästä voidaan mahdollisesti päätellä, että rikosoikeudellinen järjestelmä tulkittiin rangaistusjärjestelmää suppeammaksi kokonaisuudeksi ja että puhumalla rangaistusjärjestelmästä korostettiin nimenomaan yhteiskunnallista rangaistusfunktiota, jolloin puhtaasti rikos*oikeudellinen* merkitys jäi pienempään rooliin.

Kun verrataan rikosoikeutta koulutukseen, havaitaan, että sana ”rikosoikeus” ei ole sanan ”koulutus” kanssa yhteismitallinen – ”rangaistus” sen sijaan on. Kysyttäessä, mikä on järjestelmän funktio, saadaan koulutusjärjestelmästä vastaukseksi koulutus, mutta rikosoikeusjärjestelmän funktiona ei ole rikosoikeus. Rangaistusjärjestelmän funktiona sen sijaan voi olla rangaistus ja kontrollijärjestelmän funktiona kontrolli. Rikosoikeus viittaa siten pikemminkin tiettyyn perinteiseen oikeudenalaan, eikä se ole välittömästi soviteltavissa yhteiskuntapolitiikan osalohkoksi. Tähän liittynee myös se, että usein keskusteltaessa yhteiskuntasuunnittelullisesta näkökulmasta rikollisuuden yhteydessä käytetään pikemminkin sanaa ”kriminaalipolitiikka” kuin ”rikosoikeuspolitiikka”, vaikka myös tämän käsitteen avulla aihealuetta on rikosoikeudellisessa keskustelussa hahmotettu.[548]

Marraskuun liike oli kirjoittanut manifestissaan ”kontrollipolitiikasta”. Liikkeen ohjelmajulistuksessa tarkoitettiin kontrollipolitiikalla niiden toimenpiteiden kokonaisuutta, joilla yhteiskunta ylläpiti yhteiskuntaa ja valvoi poikkeavaa käyttäytymistä.[549] Kontrollipolitiikalla viitattiin siten Marraskuun liikkeessä laajempaan kokonaisuuteen kuin pelkästään rikosoikeudelliseen järjestelmään. Komiteassa nämä käsitteet taas ainakin joidenkin komitean jäsenten mielestä olivat samoja. Esimerkiksi Antti Kivivuoren kysyessä komitean kokouksessa marraskuussa 1975, oliko komitean mietinnössä määritelty, mitä kontrollijärjestelmällä tarkoitettiin, vastasi Patrik Törnudd, että kontrollijärjestelmällä tarkoitettiin rikosoikeudellista järjestelmää.[550]

Oppikirjassaan ”Kriminologia” Törnudd ja Anttila tarkoittivat käsitteellä ”virallinen kontrollijärjestelmä” sen sijaan ilmeisesti jossakin määrin laajempaa

[547] Rangaistusjärjestelmän tehtävät / Kivivuori 15.6.1975, s. 27. Ha 3. ROK, KA.
[548] Rikosoikeuspolitiikasta ks. esim. Jareborg 1994.
[549] Honkala 2010, s. 37–41.
[550] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 17.11.1975 / Törnqvist, s. 4–5. Ca 1. ROK, KA.

kokonaisuutta, sillä he viittasivat käsitteellä ”virallisten kontrollia harjoittavien viranomaisten toimintaan”. Virallisen kontrollijärjestelmän kehitysnäkymien yhteydessä he viittasivat paitsi kriminalisointeihin myös esimerkiksi hallinnollisiin sanktioihin ja vahingonkorvauksiin. Toisaalla kirjassa Törnudd ja Anttila katsoivat, että rikosoikeudellinen sanktiojärjestelmä erosi muusta poikkeavaa käyttäytymistä koskevasta kontrollijärjestelmästä muun muassa siten, että sille oli ominaista ”voimakas ritualistinen panos”, jossa korostuivat viralliset poliisikuulustelut ja oikeudenkäynti tiettyine kaavoineen. He suhtautuivat kriittisesti myös sellaiseen kehitykseen, jossa rikollisuutta oli määritelty uudelleen sairaudeksi. Kyse oli näet edelleen rankaisemisesta.[551]

Myös Takalan teksteissä näkyi systeemiajattelu. Hän kirjoitti ensimmäisissä rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnallisia tehtäviä käsittelevissä versioissaan rikosoikeudellisesta järjestelmästä osana laajempia järjestelmiä. Takalan luonnoksissa rikosoikeudellinen järjestelmä oli osa sekä virallista että sosiaalista systeemiä. Rikosoikeudellinen järjestelmä oli ”valtion haarake” ja osa ”valtion juridis-poliittista rakennetta”. Täten se oli virallinen rakenne. Toisaalta se oli myös heijastuma yhteiskuntarakenteesta tai ”systeemistä”, jota määritti poliittisten luokkien välinen kamppailu. ”Rikosoikeudellisen järjestelmän tehtäviä, kuten sosiaalisia systeemejä yleensä, on tarkasteltava kahdesta näkökulmasta käsin: järjestelmä tuottaa tiettyjä ’asioita’, tuottaessaan näitä se samalla uusintaa ne sosiaaliset suhteet, joille järjestelmä rakentuu.” Valtio ei ollut yhteiskunnallisten ristiriitojen ulkopuolella vaan edusti ”hallitsevien luokkien poliittisia intressejä”. Rikosoikeudellinen järjestelmä oli siis yhteiskunnassa vallitsevien sosiaalisten suhteiden tulos. Siten rikosoikeudellinen järjestelmä määräytyi historiallisesti – kuten määräytyivät myös sen tehtävät. ”Vasta valtion synty synnytti rikosoikeudellisen järjestelmän. Primitiivisissä yhteisöissä ei ole rikollisuutta.”[552]

Komitean määritelmissä rikollisuudesta ja rikosoikeudellisesta järjestelmästä oli paljon samaa kuin sosialidemokraattien kriminaalipoliittisessa ohjelmassa. SDP:n ohjelmaan oli puolestaan omaksuttu Marraskuun liikkeen ja ”Pakkoauttajat”-teoksen kriminaalipolitiikkaa kohtaan esittämää kritiikkiä. Näissä ongelmarepresentaatioissa ongelmana oli järjestelmä, eivät rikolliset. Ongelmarepresentaatiot heijastelivat myös kriittisen kriminologian parissa esitettyä kritiikkiä, jonka mukaan järjestelmä heijasti ja ylläpiti vallitsevia valtarakenteita määrittelemällä rikollisuutta. SDP:n kriminaalipoliittisessa ohjelmassa rikosoikeudellisen järjestelmän ensisijainen ongelma liittyi oikeudenmukaisuuteen: yhteiskunnan rikollisiin kohdistamien toimenpiteiden piiriin joutuvat eivät valikoituneet tasaisesti koko rikollisten joukosta. ”[J]oko inhimillisesti

[551] Anttila – Törnudd 1970, s. 20–22, 228–240.

[552] Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 1–2. Ha 2. ROK, KA. Kursiivit väitöskirjan tekijän.

tai taloudellisesti vähempiosaiset ovat tässä joukossa yliedustettuina. Virallisista tuomioistuintilastoista voidaan myös saada selville, että vapausrangaistuksia käytetään suhteellisesti enemmän vähävaraisempien sosiaaliryhmien kohdalla."[553]

Myös Anttila ja Törnudd kirjoittivat oppikirjassaan, että tiettyihin sosiaaliryhmiin kuuluvat ihmiset tekivät todennäköisemmin tekoja, jotka oli kriminalisoitu ja sanktioitu ankarasti. Samoin he katsoivat Nils Christieen pohjaten, että sanktioinnin ankaruus liittyi usein niiden kohteesta olevaan yleiskäsitykseen ja että rangaistuksen kohteiksi valikoituivat sellaiset henkilöt, jotka olivat useammassa yhteiskunnan normeista poikkeavassa roolissa. Sen sijaan he suhtautuivat nihkeästi vasemmistolaiseen luokka-analyysiin. "Vastaava taipumus kasata mahdollisimman monta negatiivista ominaisuutta samalle kohteelle on luonnollisesti nähtävissä myös niissä selityksissä, joissa 'vallanpitäjät' ja heidän salaliittonsa nähdään kaiken rikollisuuden syynä", Anttila ja Törnudd kirjoittivat.[554]

Takalan tekstissä näkyi selvästi sekä Christien edustaman kriittisen kriminologian että sellaisen vasemmistolaisen marxilaisvaikutteisen luokka-analyysin painoarvo, jossa rikollisuus oli vallassa olevien yhteiskuntaluokkien määrittelemä ja oikeudellisten instituutioiden kautta virallistama sosiaalinen ilmiö. Takalan esitystapa sai kuitenkin komiteassa osakseen runsaasti kritiikkiä: sitä moitittiin liian vaikeaselkoiseksi, teoreettiseksi, sosiologiseksi ja antropologiseksi. Kritiikkiä esittivät erityisesti Patrik Törnudd, Inkeri Anttila ja Erik Svinhufvud.[555]

Samalla kun rikosoikeudelliseen järjestelmään suhtauduttiin kriittisesti, sen kehitys nähtiin komiteassa myös positiivisessa valossa, yhteiskuntapoliittisen suunnittelun mahdollistajana. Takalan eräässä versiossa rikosoikeudellista järjestelmää valtion haarakkeena käsittelevään osioon oli lisätty kappale valtion tehtävärakenteen muutoksista. Siinä todettiin, että viimeaikainen talousjärjestelmään liittyvien kriminalisointien kehitys osoitti "valtion sääntelytehtävien, markkinamekanismit syrjäyttävien toimien lisääntyneen". Valtion tehtävien moninaistuminen ilmeni yhä uusille elämänalueille ulottuvissa kriminalisoinneissa, jotka tukivat "näillä lohkoilla asetettujen yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden toteuttamista". Valtion tehtävärakenteen muuttuminen näkyi tekstin mukaan siinä, että yhä suurempi osa kriminalisoinneista ei suojannut niinkään välittömästi yksilöllisiä oikeushyviä vaan valtion valvontaintressejä talouselämän ohella myös muilla elämänalueilla.[556]

---

[553] Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa. Kriminaalipoliittinen ohjelma. SDP 1969. Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.
[554] Anttila – Törnudd 1970, s. 164–165.
[555] Ks. Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist, s. 5. Ca 1. ROK, KA.
[556] Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot lyijykynällä, ilmeisesti komitean käsittelyn pohjana) / Takala 14.12.1973, s. 24. Ha 3. ROK, KA.

Myös eräässä myöhemmässä, Kivivuoren laatimassa versiossa rangaistusjärjestelmä oli yhteiskuntapolitiikan väline. Sillä pyrittiin – kuten muillakin ”yhteiskunnan toimenpidejärjestelmillä – tiettyihin tavoitteisiin. Järjestelmällä pyrittiin erityisesti ehkäisemään ja vähentämään sellaista käyttäytymistä, joka vaaransi yhteiskunnassa tärkeinä pidettyjä arvoja ja vaikeutti etenemistä näiden arvojen sanelemiin tavoitteisiin. ”Näin ollen rangaistusjärjestelmällä ilmennetään arvoja ja tavoitteita, joita yhteiskunnassa määräävä tahdonsuunta pitää arvokkaina sekä yhteiskunnallisen toimintansa päämäärinä.”[557]

Rikoslain säännökset on alan oppikirjoissa tapana jakaa yleiseen osaan ja erityiseen osaan. Yleinen osa sisältää yleiset periaatteet, jotka pätevät laajasti koko rikoslakiin, erityinen osa taas kattaa yksittäiset rikosnimikkeet ja niiden tunnusmerkistöt. Yleisestä osasta voidaan vielä erottaa toisistaan rikosvastuun edellytyksiä koskevat säännökset sekä seuraamuksia koskevat säännökset. Rikosoikeuden yleiset opit eivät ole yksi yhteen rikoslain yleisen osan kanssa, sillä yleisten oppien käsite on yleisen osan säännöksiä huomattavasti laajempi ja perustuu paitsi rikoslain myös muiden lakien säännöksiin sekä oikeuskirjallisuuteen. Nähdäkseni yleisen osan ja yleisten oppien välillä vallitsee kuitenkin vastaavuus. Yleiset opit voidaan esimerkiksi jakaa rikoslain yleistä osaa vastaavalla tavalla vastuuoppiin ja seuraamusoppiin.[558] Lisäksi rikosoikeuskomitean nimenomaisena tavoitteena oli kodifioida rikosoikeustieteessä määriteltyjä yleisiä oppeja rikoslain säännöksiksi.

Hiukan vastaavalla tavalla rikosoikeudellisen järjestelmän uudistaminen jaoteltiin rikosoikeudessa yleisten oppien uudistamiseen, seuraamusjärjestelmän uudistamiseen sekä erityisen osan uudistamiseen. Esimerkiksi seuraamusjärjestelmä nähtiin komiteassa rikosoikeudellisen järjestelmän yhtenä osajärjestelmänä. Seuraamusjärjestelmä määriteltiin mietinnössä siten, että siinä määrättiin rangaistusten sisältö, niiden merkitys rangaistulle sekä kustannukset, joita niiden täytäntöönpanosta aiheutui. Seuraamusjärjestelmä määritteli myös tuomioistuinten ja täytäntöönpanoviranomaisten välisen tehtäväjaon. Seuraamusjärjestelmä asetettiin mietinnössä vastakohdaksi rangaistussäännösten ja niiden tarkoituksenmukaisuuden – toisin sanoen kriminalisointien ja dekriminalisointien eli erityisen osan – pohdinnalle, jossa arvioitiin laajemmin ja kokonaisvaltaisemmin yhteiskunnan arvoja ja asetettiin niitä tärkeysjärjestykseen.[559] Voidaan tulkita, että erityiseen osaan katsottiin kuuluvaksi myös niin sanottu erityisrikoslainsäädäntö eli rikoslain ulkopuolella olevat rangaistussäännökset, joita haluttiin sisällyttää kasvavassa määrin itse rikoslakiin.[560] Näin ollen rikos-

[557] Rangaistusjärjestelmän tehtävät / Kivivuori 15.6.1975, s. 27. Ha 3. ROK, KA.
[558] Jaotteluista ks. esim. Tapani – Tolvanen – Hyttinen 2019, s. 9; Lappi-Seppälä – Hakamies – Helenius – Melander – Nuotio – Ojala – Rautio 2022, s. 43 ja Frände – Wahlberg 2012, s. 4–5.
[559] KM 72/1976, s. 44.
[560] Aihetta käsitellään tarkemmin tämän väitöskirjan alaluvussa 6.5.

oikeusjärjestelmä, rikosoikeus ja rikoslaki olivat tämän kirjoittajan tulkinnan mukaan rikosoikeuskomiteassa jossakin määrin päällekkäisiä käsitteitä, joihin kuuluvia alakäsitteitä käytettiin myös keskenään vaihtoehtoisesti – esimerkiksi seuraamusjärjestelmän uudistaminen sisälsi väistämättä oletuksen rikoslain seuraamuksia koskevien säännösten uudistamisesta, ja sillä oli väistämättä vaikutuksia myös seuraamuksia koskeviin rikosoikeudellisiin oppeihin.

Eräässä varhaisemmassa versiossa rikoslain uudistamistehtävää käsittelevässä luvussa varsinaiset yksityiskohtaiset rikosluonnehdinnat ja rangaistussäännökset sisältävästä rikoslain osasta käytettiin nimitystä ”erityinen osa”, mutta itse mietinnössä ei kuitenkaan päädytty käyttämään tätä nimitystä. Versiossa korostettiin erityisen osan ja seuraamusjärjestelmän eroja: ”Erityisessä osassa rangaistusten tehtävänä on osoittaa rikosten törkeysasteet: rikokset jyvitetään rangaistuksella toisiinsa.” Yksittäisen kriminalisoinnin jyvitys törkeysasteella oli mahdollista ilman täsmällistä kuvaa seuraamusjärjestelmän sisällöstä. Usein riitti, että oli käytettävissä muutama mieluimmin jatkumoluonteinen rangaistuslaji, joissa yleisestävyydeltään riittäväksi katsottu rangaistusuhka voitiin määrätä.[561] Rikosoikeuskomitea katsoi tehtäväkseen nimenomaan erityisen osan kriminalisointien kohdentamisesta käytävän periaatteellisen keskustelun ja mahdollisesti myös konkreettisten kriminalisointiehdotusten tekemisen.

3.2.1 Järjestelmäskeptisyyttä vai reformismia?

Tässä tarkastellaan vielä yksityiskohtaisemmin, miten kaksijakoinen suhtautuminen rikosoikeudelliseen järjestelmään toisaalta valtaa sisältävänä kontrollikoneistona ja toisaalta yhteiskunnallisen uudistamisen välineenä hahmottui komiteassa. Rikosoikeuskomitean suhde poliittisuuteen tuli kiinnostavalla tavalla näkyviin toisaalta komitean keskustellessa rikosoikeudellisesta järjestelmästä ja toisaalta yhteiskunnan eri ryhmistä. Keskeinen mietintötekstissä rikosoikeuskomitean työskentelyn edetessä tapahtunut muutos oli siirtyminen järjestelmäkriittisyyden ja reformismin välisessä köydenvedossa reformismin ja jopa teknokraattisuuden suuntaan. Kun ensimmäisissä tekstiversioissa korostettiin luokkakonfliktia ja rikosoikeudellisen järjestelmän roolia yläluokkien poliittisten intressien ajajana, myöhemmissä versioissa ja mietintötekstissä painotettiin järjestelmän tarpeellisuutta sekä eri ”yhteiskuntaryhmien” yksimielisyyttä rikollisuuden määritelmistä. Keskeinen vaihe tässä muutoksessa oli huhtikuun 1974 kokous, jossa erityisesti Patrik Törnudd ja K. J. Lång vaativat vähemmän kantaa ottavaa kielenkäyttöä. Huolena ilmaistiin tällöin, että komitea leimattaisiin poliittisesti ja että sen ajamia uudistuksia ei otettaisi vastaan. Lopullisesta

[561] Rikoslain uudistustyön suuntaviivat / nimeämätön 29.11.1973, s. 3. Ha 4. ROK, KA.

tekstistä luokkaan viittaavat sanat oli korvattu ”yhteiskuntaryhmiin” viittaavilla sanoilla.

Vielä Hannu Takalan joulukuussa 1973 laatimassa versiossa oikeusjärjestyksen tehtävänä oli säädellä kapitalismin synnyttämiä yhteiskunnallisia ristiriitoja ja niiden ratkaisemista. ”Valtion ensisijaisena tehtävänä on ylläpitää vallitsevaa tuotantotapaa ja siksi ratkoa niitä konflikteja, joita luokkavastakohtaisuudet synnyttävät. Kapitalismin kehittyessä tämä tapahtuu yhä enemmän siten, että valtio toimii talouselämän säätelijänä ja ideologisena välineistönä, jonka tarkoituksena on legitimoida vallitseva tuotantotapa.” Rikosoikeudellisen järjestelmän toiminta oli riippuvaista kulloisestakin yhteiskunnallisesta tilanteesta: erityisesti kärjistyneissä poliittisissa oloissa järjestelmä saattoi toimia ”välittömänä luokkaherruuden välineenä”, mutta suhteellisen rauhallisen yhteiskuntakehityksen kausina järjestelmällä oli lähinnä ”sosiaalitekninen” tehtävä. Tällöin eri yhteiskuntaluokissa vallitsi verraten suuri yksimielisyys rikosten rangaistavuudesta eivätkä rikoksen ja uhrin ”luokkaintressit” välttämättä olleet vastakkaisia. ”Sosiaalitekninenkin” lainsäädäntö saattoi silti heijastaa ”yhteiskunnan luokkaristiriitoja ja -rakennetta”.[562]

Huhtikuun 1974 kokouksessa suurin osa rikosoikeudellisen järjestelmän tehtäviä käsittelevän tekstin kritiikistä keskittyi tekstin ”poliittisuuteen”, jonka pelättiin vesittävän mietinnön vastaanoton. Vastakkain debatissa olivat Antti Kivivuori ja toisella puolella Patrik Törnudd, K. J. Lång sekä Erik Svinhufvud. Itse muistion laatinut Takala ei sihteerinä yleensä juuri ollut äänessä komitean kokouksissa. Patrik Törnuddin mielestä poliittiset intressiristiriidat tulivat tekstissä liian korostetusti esiin. ”Emme etsi totuutta tässä komiteassa vaan pyrimme perustelemaan ehdotuksiamme. Ei ole syytä helpottaa ilmaisullisten ryhmien käyttäytymistä.” K. J. Lång säesti huomauttamalla, että moraalinen närkästys, joka tekstillä saataisiin aikaan, kohdistuisi komiteaan – ei niiden arvojen loukkauksiin, joita komitea piti tärkeänä. Kritiikki meni varsin kovaksi. ”Luokkavastakohtaisuuksien tuominen epäviisasta. Kirjoitustapa ei mene komiteassa läpi. Komiteassa on päästävä kompromisseihin. Työstä ei tule mitään tällä tyylillä.” Kivivuori huomautti, että komiteaa ei ollut asetettu tekemään kompromisseja, jolloin Lång puolusti kantaansa: ”Olen ja olen ollut eri yhteyksissä taipuvainen esittämään tällaisia marxilaisia kannanottoja, mutta nyt kysymys on siitä, ettei maaperä ole hedelmällinen tällaiselle tekstille. Tällä tavoin komitea vesittää reformeja.” Hän jatkoi: ”Kysymys on traditionaalisesta kirjoitustavasta. Tämä kirjoitustapa on liian railakasta. Juridisinkin käsittein kykenee tekemään hyvää marxilaista esitystä.” Erik Svinhufvud tuki kritiikkiä: ”Kysymys on kielestä. Voidaan olla pitkälle yksimielisiä itse tehtävästä, jos ne vaan kirjoitetaan neutraalimpaan sävyyn.” Törnudd kärjisti kritiikkinsä esittämällä,

[562] Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 2–3. Ha 2. ROK, KA.

että tekstiä voisi näyttää satunnaisesti valitulle ulkopuoliselle ja kysyä, millaista poliittista näkemystä kirjoittaja kannatti. ”Jos hän arvaa oikein on teksti liian ilmaisullista.”[563]

Keskustelun kuluessa K. J. Lång asetti kyseenalaiseksi ylipäänsä koko ajatuksen siitä, että rikollisuus ilmentäisi luokkaristiriitoja. Päinvastoin rikollisuus ilmeni paljolti kahden yksilön välisinä intressien ristiriitoina. ”Mitä luokkaristiriitaa edustaa se, että joku päreensä polttanut polttaa talon. Rikosoikeus tarjoaa suojaa intresseille. On vaikea osoittaa edes suojeluobjekteja, jotka välittömästi liittyisivät yhteiskuntaluokkien ristiriitoihin. Tämä tendenssi on kriminaalipolitiikan itsemurha.” Myös Törnuddin mielestä tekstissä korostettiin liikaa valtion tehtävärakenteen ja tuotantovoimien kehitystä. Muutkin kehityslinjat, kuten ”ajattelun abstraktisuuden kohoaminen”, tulisi ottaa huomioon. Blom puolestaan huomautti, että luokkaoikeus ei ollut palautettavissa siihen, mikä oli yksittäisen rikoksentekijän luokka-asema, tai edes siihen, mikä oli rikoslaissa määriteltyjen asioiden tärkeysjärjestys.[564]

Mitä Antti Kivivuori tarkoitti sillä, että komiteaa ei ollut asetettu tekemään kompromisseja? Kommenttia voi tulkita turhautumiseksi uudistushaluisen puheenjohtajan törmätessä esteisiin, joita poliittinen todellisuus asetti. Hän puolusti tekstiä huomauttamalla, että siinä oli jo nyt kompromisseja. ”Kysymys on siitä, mihin kompromisseja tehdään”, Kivivuori huomautti.[565] Ilmeisesti tämä jakso oli sellainen osa mietintöä, jonka Kivivuori koki tärkeäksi ja jossa hän ei halunnut tehdä kompromisseja.

Kivivuoren myöhemmin kesäkuussa 1975 laatimasta versiosta oli kuitenkin poistettu kaikki maininnat luokista, ”luokkaintresseistä”, ”luokkavastakohtaisuuksista” tai ”luokkaherruudesta”. Sen sijaan käytettiin ilmaisuja ”määräävä tahdonsuunta”, ”yhteiskunnalliset voimasuhteet” ja ”yhteiskuntaryhmät” tai ”kansanryhmät”. Silti rikollisuus katsottiin tässäkin muistiossa yhteiskunnan määrittämäksi ja valtasuhteisiin kiinnittyväksi, asia oli vain ilmaistu huomattavasti epäsuoremmin. ”Jos yhteiskunnassa ei vallitse täysin yhdenmukainen käsitys suojeltavista arvoista ja tavoiteltavista päämääristä, tapahtuu rikollisuuden määrittäminen sen tahdonsuunnan mukaisesti, joka yhteiskunnassa on määräävä.” Tekstin mukaan oli myös ”luonnollista”, että tämä ”määräävä tahdonsuunta” asetti rangaistusseuraamukset ”yhteiskuntapoliittisia tavoitteitaan vastaavasti”.[566]

Törnudd laati Kivivuoren versiosta kommenttimuistion, jossa kiinnitti jälleen erittäin paljon huomiota tekstin retoriikkaan. Hän halusi antaa komiteasta asiantuntevan, ei poliittisesti liian kiistanalaisen, kuvan. Törnudd esimerkiksi

563 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist, s. 5–6. Ca 1. ROK, KA.
564 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist, s. 6–7. Ca 1. ROK, KA.
565 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist, s. 7. Ca 1. ROK, KA.
566 Rangaistusjärjestelmän tehtävät / Kivivuori 15.6.1975, s. 27. Ha 3. ROK, KA.

kiitteli, että ilmaus ”määräävä tahdonsuunta” oli parempi kuin ”esimerkiksi toisinaan viljelty sanonta ’vallassa olevat yhteiskuntaluokat’”. Törnuddin mielestä arkiset kiistat kriminalisoinneista suureksi osaksi koskivat erityiskysymyksiä, joista jokaisella yhteiskuntaryhmällä – ja jopa yksilöllä – saattoi olla ”spektri vastakkaisia käsityksiä, arvoja ja asenteita”. Hän huomautti myös, että ”määräävä tahdonsuunta” ei ollut mikään selkeä ja johdonmukainen ”ajatus-monoliitti” vaan että kyseessä oli enemmänkin ajallisesti ja aiheittain ailahteleva ”kokoelma osittain hyvin, osittain puolinaisesti ja osittain ei juuri lainkaan tiedostettuja tai systematisoituja asenteita ja päämäärämuotoiluyrityksiä”. Törnudd huomautti, että klassisen oikeusopin puheita ”lainsäätäjän tahdosta” oli aiheellisesti ivattu sellaisissa tapauksissa, joissa oli ilmiselvää, että lainsäätäjä ei ”oikein ole tiennyt mitä tahtoi”. Tämän takia Törnudd piti ”määräävän tahdonsuunnan” sijaan vielä parempana sellaista ilmaisua, josta katsomusten moninaisuus tulisi ilmi. Hän esitti tässä kohdassa mahdollisiksi ilmaisuja ”määräävät tahdonsuunnat”, ”vallitsevat yhteiskuntapoliittiset käsitykset”, ”vallitsevat käsitykset” tai ”määräävässä asemassa olevien käsitykset” mutta jäljempänä hän puhui nimenomaan ”vallitsevista käsityksistä” tai ”vallitsevista yhteiskuntapoliittisista käsityksistä ja tavoitteista”.[567]

Tämän ajattelun mukaisesti hän huomautti myös, että ei tainnut olla olemassa sellaista ”konkreettista rikollisuuden määrittämisratkaisua”, josta jokainen yhteiskunnan jäsen olisi sataprosenttisesti yhtä mieltä. Hän ehdottikin uudelleen muotoiltavaksi Kivivuoren lausetta ”[j]os yhteiskunnassa ei vallitse täysin yhdenmukainen käsitys” muotoon ”[r]ikollisuuden määrittäminen samoin kuin rangaistusseuraamusten asettaminen tapahtuu vallitsevien yhteiskuntapoliittisten käsitysten ja tavoitteiden mukaisesti”.[568]

Takalan esittämistä alkuperäisistä kriittisistä tulkinnoista mietintöön jäi lähinnä huomautus, että yhteiskunnallisina kriisiaikoina rikosoikeudellista järjestelmää oli usein käytetty ”yhteiskunnallisten muutosten vastustamisessa samoin kuin muutosten vakiinnuttamisessa”. Kriisioloissa rangaistusjärjestelmän luonne yhteiskunnallisena pakkokeinona korostui ja pelkistyi muutoinkin, joten järjestelmää oli pyrittävä kehittämään sellaiseksi, että oikeusturvatakeet ja ”yleensäkin järjestelmän toiminnan laadullinen taso” kestivät poikkeuksellistenkin tilanteiden aiheuttamat ”rasitukset”. Mitä ankarammasta seuraamuksesta oli kysymys, sitä ankarampien vaatimusten mukaan jouduttiin osoittamaan moitteen oikeutus.[569]

Tekstissä häivytettiin alkuperäistä luokkavastakohtaisuuksia korostanutta sanastoa sen verran, että Raimo Blom jätti rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnallisia tehtäviä koskevasta luvusta II eriävän mielipiteen. Blomin kritiikki

[567] Rangaistusjärjestelmän tehtävät: kommentaareja / Törnudd 16.6.1975, s. 2. Ha 3. ROK, KA.
[568] Rangaistusjärjestelmän tehtävät: kommentaareja / Törnudd 16.6.1975, s. 2. Ha 3. ROK, KA.
[569] KM 72/1976, s. 38–39.

lähti marxilaisesta luokka- ja rakenneanalyysista. Suurin ongelma luvussa oli Blomin mukaan se, että siitä ei käynyt selväksi rikosoikeudellisen järjestelmän asema ”porvariston luokkadiktatuurin ylläpidon järjestelmässä”. Järjestelmä vaikutti kahdella tavalla: Rauhallisempina aikoina se varmisti pakkokeinona jokapäiväiset turvalliset ja vakaat puitteet pääoman kasautumis- ja uusintamisprosessille. ”Rauhallisina aikoina” työväenluokan kurissapito hoidettiin muutenkin ”suhteellisesti painotetummin liberalismin menetelmiä käyttäen” tai kuten erityisesti ”viimeaikoina liberalismin ja väkivallan menetelmiä yhdistävällä (tulopoliittisen järjestelmän ympärille rakentuneella) integraatiopolitiikalla”. Luokkataistelun kiristyessä järjestelmä oli puolestaan mobilisoitavissa ”avoimena luokkapoliittisena oikeudenkäyttönä”. Kiteytetysti kyse oli ”yhteiskuntarauhasta, jonka sisältönä on pääomavoittojen kasvattaminen ja työväenluokan vastarinnan uudistaminen”. Tällaista kapitalistisen yhteiskunnan erikoisluonteen kätkevää rikosoikeudellisen järjestelmän tehtävien esittämistä voi Blomin mukaan pitää vain ”todellisuutta vääristävänä”.[570]

Luvun III käsittelyssä mentiin niin pitkälle, että ei käytetty enää edes ilmaisua ”yhteiskuntaryhmät” vaan sen sijaan kirjoitettiin ”väestöryhmistä”, joihin rangaistusjärjestelmä pääasiallisesti kohdistui.[571] Ensimmäisissä versioissa kirjoitettiin kriminalisointien vaikuttavan siihen, mihin ryhmiin yhteiskunnan ”repressiivinen pakkovalta” pääasiallisesti kohdistui.[572] Kivivuoren kesän 1975 versiossa ilmaisu muutettiin muotoon ”mihin yhteiskuntaryhmiin rangaistusjärjestelmä pääasiallisesti kohdistaa vaikutuksia”.[573] Patrik Törnudd esitti omassa versiossaan poistettavaksi koko lausetta.[574] Ilmeisesti kompromissina virke oli jätetty paikalleen, mutta yhteiskuntaryhmien sijaan kirjoitettiin väestöryhmistä.

Komitean sisäiset ristiriidat näkyivät myös siinä, miten kuvaukset rikosoikeudellisen järjestelmän tehtävistä muuttuivat käsittelyn aikana. Hannu Takalan ensimmäisissä luonnoksissa esitettiin, että rikosoikeudellinen järjestelmä määräytyi suoraan yhteiskuntarakenteesta kulloisenakin historiallisena hetkenä ja että rikosoikeudellinen järjestelmä käytti valtaa valikoimalla rikoksentekijät. Täten se uusinsi luokkarakennetta.[575] Takalan versioissa rikosoikeudellinen järjestelmä näyttäytyi siten sortokoneistona ja luokkarakenteen heijastumana ja välikappaleena, jolla ei ollut juuri itsenäistä roolia.

Koska komitea kuitenkin oli tekemässä kyseisen järjestelmän uudistusta, sen parissa täytyi ainakin jossakin määrin uskoa siihen, että rikosoikeudellisella

---

570 KM 72/1976, s. 42–43.
571 KM 72/1976, s. 44.
572 Kokonaisuudistus, sen painopiste ja ala / nimeämätön 26.3.1973, s. 33–34. Ha 4. ROK, KA.
573 Rikoslain uudistamistehtävä / Kivivuori 30.6.1975, s. 2–4.
574 Rikoslain uudistamistehtävä -muistio + saatekirje / Törnudd 5.7. & 7.7.1975, s. 2–3. Ha 4. ROK, KA.
575 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 1, 4. Ha 2. ROK, KA.

järjestelmällä oli positiivinen yhteiskunnallinen funktio. Komitean asiantuntija, vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja K. J. Lång huomautti komitean kokouksessa keväällä 1974: ”Emme kirjoita oppositiossa rikoslakia.”[576] Luvun II käsittelyn edetessä rikosoikeudelliseen järjestelmään yhdistettiinkin yhä enemmän neutraaleja tai positiivisia määreitä ja sen suhde yhteiskunnan rakenteisiin muuttui vähemmän alisteiseksi. Törnuddin ja Takalan yhdessä laatimassa versiossa luonnehdittiin, että järjestelmä oli yhteyksissä ”inhimillisen yhteiselämän perusarvoihin”, joita se vahvisti ja kehitti. Järjestelmän sidonnaisuus yhteiskunnan arvoihin oli kaksitahoinen: toisaalta se ohjasi paheksuntaa mutta oli samalla riippuvainen kansalaisten oikeuskäsityksistä.[577] Hannu Takalan ensimmäisessä versiossa puhuttiin oikeudentunnon loukkaamisen herättämästä vihaisuudesta. ”Vihaisuus, joka koetaan kun oikeudentuntoa on loukattu, on yksi yhteiskunnallinen voimavara, jota hyödynnetään, ohjataan, hillitään ja lietsotaan.”[578] Kivivuori oli omassa luonnoksessaan muuttanut vihaisuuden suuttumukseksi, joka piti kanavoida rikosoikeudelliseen järjestelmään.[579]

Vastaava ristiriita reformismin ja järjestelmäkriittisyyden välillä oli näkynyt jo Marraskuun liikkeen toiminnassa. Kaisa Honkalan mukaan Marraskuun liikkeen suhtautuminen kontrollipolitiikkaan oli lähtökohtaisesti ambivalenttia: toisaalta kontrollipolitiikka oli yhteiskunnallista vallankäyttöä ja sikäli ongelmallista, toisaalta se oli myös jossakin määrin välttämätöntä. Liikkeen vallankumouksellinen siipi ei pitänyt kaikkien edun mukaista yhteiskuntapolitiikkaa mahdollisena, koska työväenluokan ja pääoman edustajien edut olivat ristiriidassa keskenään ja koska kontrollikoneisto edisti vallassa olevan luokan intressejä. Tämä näkemys poikkesi reformistisemmasta linjasta, jonka mukaan inhimillinen kontrollipolitiikka oli mahdollista ja poikkeavasti käyttäytyvät osa muuta yhteiskuntaa. Marraskuun liikkeen toiminnan jatkuessa sen parissa alkoi näkyä kasvava jako niihin, jotka halusivat pitäytyä yksittäisten epäkohtien kritisoimisessa, ja niihin, joiden mielestä kontrollipolitiikan uudistaminen oli kytkettävä (sosialistisen) vallankumouksen vaatimukseen.[580]

Sinänsä on kiinnostavaa pohtia, millaista rikosoikeudellista järjestelmää olisi ollut mahdollista edes suunnitella, jos lähtökohdaksi olisi otettu se, että koko järjestelmä oli hylättävä. Komitean työ olisi ollut tarpeetonta, mikäli järjestelmän kielteisyys olisi ollut työskentelyn lähtökohtana. Tämä oli ristiriita, jonka kanssa komitea joutui tasapainoilemaan.

---

576 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist, s. 7–8. Ca 1. ROK, KA.
577 Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät / Törnudd – Takala 29.7.1975, s. 1–2. Ha 3. ROK, KA.
578 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 6–7b. Ha 2. ROK, KA.
579 Rangaistusjärjestelmän tehtävät / Kivivuori 15.6.1975, s. 29–30. Ha 3. ROK, KA.
580 Honkala 2010, s. 117, 127, 140–141.

3.2.2 Rikosoikeusjärjestelmän tehtävät ja oikeutus

Miksi rikosoikeudellinen järjestelmä nähtiin kaikesta kritiikistä huolimatta tarpeellisena ja miten sen käyttöä oikeutettiin? Seuraavassa tarkastelussa hyödynnetään rangaistusteorian käsitettä. Rangaistusteorialla viitataan teoriaan rikosoikeuden tai rikosoikeudellisen järjestelmän käytön perustasta ja oikeutuksesta.[581]

Rangaistusteoriat jaotellaan usein kolmenlaisiin teorioihin: preventiivisiin, retributiivisiin eli sovitusteorioihin sekä ekspressiivisiin ja kommunikatiivisiin teorioihin. Näitä teorioita kutsutaan myös monistisiksi, sillä ne perustuvat yhteen ”johtoajatukseen”, jolla järjestelmän käyttöä oikeutetaan. Tämän lisäksi on olemassa yhdistelmäteorioita, jotka eivät välttämättä edusta puhtaasti mitään yksittäistä teoriaa vaan sisältävät elementtejä useammasta rangaistusteoriasta. Näitä voidaan kutsua myös pluralistisiksi teorioiksi.[582]

Sovitusteorioissa oikeutus rangaistukseen tulee tehdystä teosta. Ne suuntautuvat siten menneisyyteen, jo tapahtuneeseen rikokseen. Ajatusmallissa rangaistuksen oikeutus ja tarkoitus voidaan johtaa tapahtuneeseen rikokseen kohdistuvalla tarkastelulla kiinnittämättä huomiota rangaistuksen yhteiskunnallisiin vaikutuksiin. Sovitusteoriat on perinteisesti liitetty Kantin ja Hegelin filosofiaan, joskin Kant ei uudempien tulkintojen mukaan ollut puhtaasti retributiivisen rangaistusteorian edustaja. Historiallisesti sovitusteorioilla on ollut yhteyksiä myös uskontoon: rikos on ymmärretty synniksi ja rangaistus tuon synnin sovitukseksi. Preventioteoriat puolestaan suuntautuvat tulevaisuuteen: niillä pyritään estämään tai ainakin ehkäisemään rikollisuutta ennakolta.[583]

Preventioteoriat jaotellaan edelleen yleispreventiivisiin ja erityispreventiivisiin teorioihin. Erityispreventiiviset teoriat kohdistavat huomionsa rikoksentekijään, yleispreventiiviset teoriat taas laajemmalle yhteiskuntaan.[584] Hoitoideologiaan kohdistuneessa kritiikissä oli kyse juuri siitä, että vankilalla ei enää uskottu olevan sellaista erityispreventiivistä tehoa, jolla rikoksentekijä laitoksessa olonsa aikana ”parantuisi” rikollisuudestaan.

Negatiivisella yleispreventiolla viitataan siihen, että ihmiset pidättäytyvät rikosten tekemisestä seuraamusten pelossa. Positiivisella yleispreventiolla viitataan puolestaan rikoslain välillisempään vaikutukseen. Rangaistuksen tarkoitukseksi voidaan ymmärtää esimerkiksi moraalin ylläpitäminen tai moraalin sisäistämisen tukeminen. Tämän ajattelun pohjana on joukko hypoteeseja siitä, miksi rikoslakia noudatetaan. On esimerkiksi mahdollista, että ihmiset sisäistävät

[581] Rangaistusteorioista ks. esim. Melander 2016, s. 28–32, 160–161; Lappi-Seppälä 1994, s. 21, 29 ja Yli-Hemminki – Melander – Nuotio 2022.
[582] Melander 2016, s. 28 ja Melander 2008, s. 161.
[583] Ks. esim. Melander 2016, s. 29–30.
[584] Ks. esim. Melander 2016, s. 30–31.

lainsäädännön sisältämät normit ja alkavat noudattaa niitä. Normeja voidaan noudattaa myös, koska ne on säädetty legitiimiksi koetussa kansanvaltaisesti valitussa parlamentissa. Lain noudattaminen voi perustua myös muodollisen auktoriteetin kunnioittamiseen: yksinkertaisesti lakia noudatetaan, koska se on laki. Normeja voidaan noudattaa myös, koska näin on tapana tehdä.[585]

Voidaan esittää, että preventioajattelu ja etenkin positiivinen yleispreventio sopivat sellaiseen rikosoikeuteen, jossa kriminaalipolitiikka nähdään yhteiskuntapolitiikan osana ja jossa yhteiskuntapolitiikka on nimenomaan tulevaisuuteen suuntautunutta toimintaa. Positiivisen yleisprevention juuret ovatkin skandinaavisessa oikeusrealismissa, tosin sittemmin sen suosioon 1970-luvulta lähtien on vaikuttanut merkittävästi erityisesti norjalainen Johannes Andenæs.[586]

Uudemmissa teorioissa korostetaan myös rikosoikeudellisen järjestelmän kommunikatiivista vaikutusta. Ekspressiivisissä teorioissa pyritään vain moitteen välittämiseen ilman vastavuoroista kommunikaatiota, kun taas kommunikatiivisissa teorioissa pyritään välittämään tekijälle moitearvostelua samalla, kun tämän kanssa pyritään dialogiin. Kommunikatiivisissa teorioissa on Melanderin mukaan keskeistä ajatus kansalaisesta moraalisena ja rationaalisena toimijana, johon voidaan rikosoikeudellisen järjestelmän kautta kohdentaa kieltoja ja käskyjä. Rikosoikeus on tällaisessa ajattelussa tietyn poliittisen yhteisön jaettua oikeutta, joka välittää kansalaisille yhteisesti hyväksyttyjä arvoja. Keskeisenä uudemman kommunikatiivisen rangaistusteorian edustajana pidetään R. A. Duffia. Melanderin mukaan kommunikatiivisilla teorioilla on yhteisiä piirteitä välillisen yleisprevention kanssa.[587] Häkkinen puolestaan tulkitsee sekä kommunikatiivisen teorian että välillisen yleisprevention osaksi ekspressiivisiä teorioita.[588]

Komitean voidaan tulkita korostaneen rikosoikeusjärjestelmän kommunikatiivista funktiota rikoksentekijään kohdistuvana ekspressiivisenä moitteen ilmaisuna, jonka perimmäinen tavoite oli kuitenkin muihin kansalaisiin kohdistuva kommunikaatio yhdistettynä positiiviseen yleispreventioon. Rikosprosessilla ja ylipäänsä rankaisemisella ei uskottu olevan positiivista vaikutusta itse rikoksentekijään, pikemminkin päinvastoin. Tämän takia yleispreventio oli oikeastaan ainoa rikosoikeusjärjestelmän oikeutus: rikoksentekijän rankaisemisella pyrittiin ehkäisemään sitä, että kukaan muu ajautuisi rikollisuuteen.[589]

---

585 Positiivisesta yleispreventiosta ks. esim. Melander 2016, s. 30–31 ja Yli-Hemminki – Melander – Nuotio 2022, s. 28–30.

586 Aiheesta ks. esim. Yli-Hemminki – Melander – Nuotio 2022, s. 29.

587 Melander 2016, s. 31–32. Duffin kommunikatiivisesta teoriasta ks. esim. R. A. Duff, Trials and Punishments. Cambridge University Press 1986 sekä Punishment, Communication, and Community. Oxford University Press 2001.

588 Häkkinen 2022.

589 Myös esimerkiksi Esko Häkkinen katsoo, että rikosoikeuskomitea edusti ekspressiivistä rangaistusteoriaa ja että rikosoikeuskomitean omaksuma näkemys rangaistuksesta moitteen

Kommunikatiivisissa rangaistusteorioissa rikosoikeudenkäynnin merkitys korostuu: Melanderin mukaan siinä mahdollistuu tehtyä rikosta koskeva kommunikatiivinen prosessi, jossa tekijä kutsutaan vastaamaan teostaan ja ottamaan osaa prosessiin, jossa häneen kohdistettu syyte julkisesti ”koetellaan”. Tällä kommunikatiivisella prosessilla pyritään myös laajempaan, kansalaisiin yleisemmin kohdistuvaan vaikuttamiseen. Kun tietyt teot määritellään rikoksiksi, pyritään vakuuttamaan kansalaiset rikoksiksi määriteltyjen tekojen moitittavuudesta.[590]

Rikosoikeudenkäynnin kommunikatiivinen merkitys kuvastui mietinnössä esimerkiksi siten, että sen mukaan rikoksentekijään tuli voida kohdistaa paheksuntaa hänen syyllisyydestään, sillä ”yhteiskunnan arvovaltainen paheksunta” vaikutti välillisesti muiden kansalaisten asenteisiin, arvostuksiin ja käsityksiin.[591] Antti Kivivuori katsoi vuonna 1972 laatimassaan muistiossa, että moraalista paheksuntaa ohjaavan ominaisuutensa takia rikoslailla voitiin vaikuttaa ihmisten asenteisiin. Patrik Törnudd puolestaan kirjoitti kesäkuussa 1975 laatimassaan muistiossa, että rangaistus ilmensi ”yhteiskunnan arvovaltaista paheksuntaa” ja että sitä kautta rangaistusjärjestelmä oli yhteiskuntapolitiikan ”välttämätön apuväline” keskeisten käyttäytymissääntöjen merkityksen ja rajojen osoittajana. Kivivuori katsoi, että rikoslailla voitiin lisäksi edistää muun kuin rikoslaillisen sääntelyn kehittymistä: niillä alueilla, joilla rikoslaki yksin oli riittämätön keino, voitiin kuitenkin (ilmeisesti kriminalisoimalla paheksuttavaksi katsottuja tekoja) herättää vaatimuksia tehokkaampien keinojen käyttöön ottamiseksi.[592]

Toisin kuin Pohjoismaissa Yhdysvalloissa oltiin usein yleisestävää linjaa vastaan, sillä sen katsottiin ankaroittavan rangaistuksia. Toisaalta myös Pohjoismaissa kriittisimmät tutkijat, kuten Nils Christie, korostivat sosiaalisia rakenteita, jolloin pelkkä lainsäädäntö ei voinut ehkäistä rikollisuutta. Kriitikot, kuten Göran Elwin, huomauttivat myös, että yleisestävyys saattoi toimia peiteideologiana, joka piilotti kriminalisointien todellisen alkuperän. Erityisesti 1970-luvun loppupuolella kriittiset tutkijat alkoivat Pohjoismaissakin kritisoida kriminaalipolitiikan uusklassista virtausta ja yleisestävyyttä sillä perusteella, että niidn katsottiin ankaroittavan rangaistuksia ja että niiden vaikutuksia todellisuuteen ei ollut otettu huomioon.[593]

Ilmeisesti tämäntyyppiseen kritiikkiin haluttiin mietinnössä varautua korostamalla, että yleisestävyys ei tarkoittanut rangaistustason ankaroitumista.

---

ilmaisuna kertoo teorian vaikutusvaltaisuudesta. Hän lukee myös Inkeri Anttilan ekspressiivisen rangaistusteorian kannattajaksi. Ks. Häkkinen 2022.

590 Melander 2016, s. 30–31.

591 KM 72/1976, s. 41, 46.

592 Rangaistusjärjestelmän tehtävät: kommentaareja / Törnudd 16.6.1975, s. 3–4. Ha 3. ROK, KA ja C: Uudistustyön suuntaviivat / Kivivuori – Törnqvist 24.7.1972. Ha 10. ROK, KA.

593 Salojärvi 2013, s. 108–116, 206–207, 213.

Mietinnössä moitittiin, että aikaisemmassa kriminaalipoliittisessa keskustelussa yleisestävyys oli usein yksipuolisesti kytketty kysymykseen rangaistusten ankaruudesta. Vaikka rangaistukset olivatkin osa sitä tapaa, jolla järjestelmä piti yllä yleisestävyyttä ja viesti paheksuntaa, mahdollisuudet vaikuttaa rikollisuuteen rangaistusten jyrkillä korotuksilla olivat rajoitettuja. Tämä johtui toisaalta oikeuden rangaistuksille asettamista periaatteellisista rajoituksista ja toisaalta korotusten yhteiskunnallisista vaikutuksista. Esimerkiksi rattijuoppouden tai moottoriajoneuvoanastusten rangaistusten korottamisen vaikutukset olivat mietinnön mukaan jääneet lyhytaikaiseksi niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Mietinnössä huomautettiin nuorisorikostoimikunnan mietintöön viitaten, että käytännössä korotuksilla voitiin välittömästi vaikuttaa lähinnä sellaiseen menettelyyn, jossa suunnitelmallisesti harkittiin siihen liittyviä riskejä ja etuja.[594]

Negatiivisen yleisprevention tapauksessa eronteko itse kriminalisoinnin eli käyttäytymisen rangaistavuuden ja siitä annettavan rangaistuksen ankaruuden välillä oli ollut mukana mietinnössä jo Takalan laatimista ensimmäisistä luonnoksista lähtien. Yleisestävyys painottui nimenomaan teon määrittämiseen rangaistavaksi. Rangaistuksen ankaruudella oli merkitystä kuitenkin kahdessa tapauksessa: poikkeuksellisen laskelmoivassa rikollisuudessa ja siinä ”pitkäaikaisessa normien sisäistämisvaikutuksessa”, joka syntyi, kun rangaistuslajein ja asteikoin ilmaistiin, mitkä olivat rikosoikeudellisen järjestelmän paheksuttavimpia tekoja.[595]

Seuraamuksen ankaruuden itsenäinen merkitys oli mietinnön mukaan riippuvaista siitä, kuinka nopeasti ja varmasti rikosta seurasivat kiinnijoutuminen ja yhteiskunnan reaktio. Jo rangaistuksen symboliarvo oli huomattava: esimerkiksi vapaudenriistoa työsiirtolassa ei arveltu mietinnössä koettavan sellaisenaan vastaavan pituista varusmiespalvelusta ankarampana puuttumisena henkilökohtaiseen vapauteen. Erona oli, että vapaudenriisto oli määritelty järjestelmän ankarimman seuraamuksen, vapausrangaistuksen täytäntöönpanon, muodoksi. Rangaistuksen ankaruus muodostui siten huomattavalta osin muista tekijöistä kuin itse rangaistuksen virallisesta sisällöstä. ”Kuulustelut, oikeudenkäynti, rekisteröinti ja erilaiset lähiympäristön reaktiot muodostavat usein seuraamuskokonaisuuden olennaisimman osan. Pelkästään kiinnijoutuminen ja rikolliseksi leimaantuminen ja siitä aiheutuva häpeä saattavat merkitä suurempaa kärsimystä kuin mitä sen jälkeen seuraa.” Mietinnössä huomautettiin vielä, että rangaistukset tuntuivat todennäköisesti jopa pelottavammilta niistä, joilla ei

[594] KM 72/1976, s. 65. Anttilan ja Törnuddin oppikirjassa ”Kriminologia” esiteltiin samat kotimaiset ja länsisaksalaiset tutkimukset, joissa oli tutkittu liikennerikoksista annettavien rangaistusten korotuksia ja havaittu, että kun ankarampaan rangaistukseen oli totuttu, oli rikollisuus kohonnut nopeasti takaisin aikaisemmalle tasolleen. Kirjassa tehtiin myös sama huomio suunnitelmalliseen rikollisuuteen vaikuttamisesta kuin nuorisorikostoimikunnan mietinnössä. Ks. Anttila – Törnudd 1970, s. 213–214.

[595] Periaatteet rangaistusjärjestelmän kehittämiseksi / Takala 20.8.1973, s. 16. Ha 11. ROK, KA.

ollut rangaistuksista kokemuksia tai tietoa. ”Vankilaan joutumisen ajatus pelottanee eniten niitä, jotka eivät ole siellä olleet.” Rangaistuskokemuksen harvinaisena pitäminen saattoi siten olla keino ylläpitää rangaistusten pelottavuutta (ja siten järjestelmän yleisestävyyttä).[596]

Pelotuksen lisäksi mietinnössä keskityttiin erityisesti positiiviseen yleispreventioon: rangaistukset vaikuttivat myös välillisesti muovaamalla yleistä asennoitumista eri tekoihin, kun rangaistukseen sisältyvä virallinen paheksunta tuki ja kehitti sosiaalisia normeja. Mietinnön mukaan eräät normit saattoivat vähitellen juurtua niin syvälle kansalaisten tietoisuuteen, että ne sisäistettiin jo varhaisessa kehitysvaiheessa. Tällä tavalla yhteiskunta saattoi nimenomaan välillisen vaikutuksen avulla pyrkiä vaikuttamaan oikeustajunnan kehittymiseen eli siihen, millaisia tekoja pidettiin paheksuttavina ja mikä oli erilaisten rikosten törkeysjärjestys. Näissä pyrkimyksissä rikoslain rangaistussäännösten kohdentamisratkaisuilla oli kuitenkin seuraamusjärjestelmää keskeisempi osa. Näin rangaistavan käyttäytymisen määrityksellä sekä säännöksiä soveltamalla voitiin ajan mittaan vaikuttaa käsityksiin eri rikosten keskinäisestä törkeysjärjestyksestä. Sen sijaan mahdollisuudet vaikuttaa rikollisuuden yleiseen tasoon rangaistusten ankaruuden kautta olivat suhteellisen vähäiset.[597]

Takalan ensimmäisessä luonnoksessa esitettiin, että tuli tehdä ero yleisestävyyden merkityksessä käyttäytymisen säätelijänä ja toisaalta moraalin luojana. Ensin mainitussa kyse oli juuri ”keskiväestön” rikollisuuden ehkäisemisestä, kun taas jälkimmäisessä ei ollut kyse henkirikosten määrään vaikuttamisesta tai edes vaikuttamisesta yksityisten henkilöiden moraalikäsityksiin. Kyse oli pikemminkin rikosten ”jyvittämisestä” toisiinsa, mitä kautta vakavien rikosten muita ankarammat rangaistukset olivat perusteltavissa.[598] Kyse ei siten ollut rangaistusten ankaruudesta sinänsä vaan suhteesta toisiin rikoksiin – siitä viestistä, jota rikoslain avulla välitettiin erilaisten tekojen moitittavuudesta suhteessa muihin tekoihin.

Törnudd kritisoi Takalaa käsitteen ”moraalia luova vaikutus” käyttämisestä. Törnuddin mukaan ilmaisu oli omiaan johtamaan moralisoiviin väärinkäsityksiin: ”Ilmaisullisessa innostuksessa työnnetään rikoslakiin valtava määrä kriminalisointeja varustettuina yliankarilla rangaistuksilla”, Törnudd moitti. Ilmaisullisten väärinkäsityksen välttämiseksi oli Törnuddin mukaan syytä olla ”mahdollisimman instrumentaalinen, varovaisesti harkitseva, kuivia ja asiapitoisia termejä käyttävä”, kun puhuttiin rikoslain epäsuoran vaikuttamisen kautta mahdollisesti saavutettavista hyödyistä.[599] Törnuddin pelkona oli ilmei-

[596] KM 72/1976, s. 65–66.
[597] KM 72/1976, s. 65–66.
[598] Periaatteet rangaistusjärjestelmän kehittämiseksi / Takala 20.8.1973, s. 9. Ha 11. ROK, KA.
[599] Kommentaareja: ”Periaatteet rang.järjestelmän kehittämiseksi” (20.8.1973, s. 1–16) / Törnudd 23.7.1974, s. 3. Ha 12. ROK, KA.

sesti jonkinlaisen moralistisen retributiivisen rangaistusajattelun ujuttautuminen mukaan rikoslaista käytävään keskusteluun, mikäli moraaliin viittaavia käsitteitä käytettäisiin mietinnössä.

Rikoslailla oli komitean ajattelussa erityinen asema käyttäytymisen paheksuttavuuden osoittajana verrattuna muihin rangaistussäännöksiä sisältäviin säädöksiin. Tästä seurasi kaksi ristiriitaistakin johtopäätöstä: toisaalta haluttiin sisällyttää muualta, erityisesti erityisrikoslainsäädännöstä, rikoslakiin sellaisia rangaistussäännöksiä, joihin haluttiin ohjata erityistä paheksuntaa, mutta toisaalta samalla katsottiin, että mitä vähemmän rikoslaissa olisi kriminalisoituja tekoja, sitä voimakkaampi paheksunta niihin kohdistuisi ja sitä voimakkaammin niitä koskevat kiellot sisäistettäisiin.[600] Ensimmäinen johtopäätös kannusti liittämään kattavasti rangaistussäännöksiä rikoslakiin, toinen taas suhtautumaan tällaiseen pidättyvästi tai vähintäänkin siirtämään uusien säännösten tieltä syrjään vähemmän tärkeiksi koettuja rangaistusäännöksiä muihin lakeihin.

Komiteassa rikosoikeusjärjestelmän kommunikatiivinen funktio kansalaisten suuntaan korostui siinäkin, että korostettiin rikosoikeudenkäynnin merkitystä virallisen paheksunnan ilmaisemisessa ja tuomion julistamisessa, kun taas julkisuudelta piilossa tapahtuva todellinen rangaistuksen pituus pyrittiin muuttamaan mahdollisimman lieväksi. Toisin sanoen annettu tuomio eli virallinen järjestelmän antama moite ja varsinainen seuraamus ja sen pituus haluttiin erottaa toisistaan. Järjestelmän tuli näyttää ankarammalta kuin mitä se todellisuudessa oli.

Osana yleispreventiivistä rikosoikeusajattelua katsottiin, että kansalaisten tuli voida saada tietoa siitä, mikä oli sallittua ja mikä kiellettyä. Tämän tiedon tuli myös olla helposti ymmärrettävässä muodossa. ”Keskikansalainen” oli komitean viestinnän kohteena siten myös potentiaalisena rikoksentekijänä. Rikoslaista haluttiin tehdä väline, jolla tavallisille ihmisille viestittäisiin toivottavasta ja ei-toivottavasta tavasta toimia yhteiskunnassa. Rikoslain välityksellä haluttiin laajentaa kansalaisten vastuuntuntoa ja opettaa heitä näkemään yhä välillisempiä seurauksia tekemisistään ja tekemättä jättämisistään. Tämä vaikutti myös lainkirjoittamistapaan: ”Rikoslain rangaistussäännösten tulee olla sellaisia, että niiden oikeutus ja mielekkyys ovat ilman erityisiä lisäperusteluja kansalaisten suurelle enemmistölle ilmeisiä”, luki eräässä Patrik Törnuddin runkosuunnitelmaa koskevassa muistiossa.[601]

Mietinnössä linjattiin, että rikoslain tulisi olla mahdollisimman helposti käytettävissä ja ymmärrettävissä. Rikoslain tiedotusarvoa voitiin lisätä käyttämällä yksinkertaista kieltä, ytimekkäitä ja kuvaavia rikosnimikkeitä sekä liittämällä

[600] Ks. esim. Rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit / Takala 24.7.1972, s. 52–53. ROK, KA.
[601] IV – Uuden rikoslain runko / Törnudd 22.10.1974, s. 2. Ha 12. ROK, KA.

rangaistussäännösten yleisluonteisiin käsitteisiin ja sääntöihin niiden merkitystä valaisevia esimerkkejä.[602]

Rikoslain jäsentelyllä oli erityisen tärkeä viestinnällinen rooli sekä rikoslain sisällön omaksumisen helpottamisen että paheksunnan viestimisen kannalta. Ryhmittelemällä uuden rikoslain luvut selkeästi ja johdonmukaisesti helpotettaisiin lain käytettävyyttä ja ymmärrettävyyttä. Mietinnön mukaan rangaistussäännökset oli jäsennettävä helposti omaksuttaviksi lukukokonaisuuksiksi ja luvut oli sijoitettava suhteessa toisiinsa luontevia kokonaisuuksia muodostavalla tavalla. Jäsentely lukuihin ja ehkä myös lukujen järjestys saattoivat vaikuttaa jossain määrin yleisiin oikeuskäsityksiin. Näistä syistä tuli käyttää hyödyksi ”oikeustajuntaan juurtuneita” ja ”arkielämästä tuttuja” käsitteitä. Tämä puolsi elämänalueisiin tai yhteiskuntapolitiikan lohkoihin perustuvaa rikoslain lukujen ryhmittelyä. Toisaalta kaikkia rikoksia ei ollut mahdollista ryhmitellä samalla tavalla, vaan oikeushyväjaottelu tarjosi niin sanotun perinteisen rikollisuuden alueella luontevan ja helposti ymmärrettävän ryhmittelyperusteen. Näiden lisäksi oli mietinnön mukaan tarpeen käyttää kolmantena periaatteena rikoksen tekotapaan liittyvää jaottelutapaa, jotta löydettäisiin tasapaino toisaalta liian yleiselle tasolle jäävien, käsitteellisesti hankalien ja toisaalta liian alhaisella yleistystasolla ilmaistujen, hajanaisuuteen johtavien oikeushyvien välillä.[603]

Rikoslain sisällön saavutettavuudella, selkeydellä ja ymmärrettävyydellä on yhteyksiä paitsi yleispreventiiviseen ja kommunikatiiviseen rikosoikeusajatteluun myös laillisuusperiaatteeseen. Laillisuusperiaate edellyttää, että tieto rangaistavasta käyttäytymisestä on helposti saatavilla, ja laillisuusperiaatteeseen sisältyvä epätäsmällisyyskielto on mahdollista ymmärtää myös yksittäistä rikostunnusmerkistöä laajemmin vaatimuksena rangaistavan sääntelyn täsmällisyydestä: rikossäännökset on löydettävä helposti ja on oltava selvää, mikä on kiellettyä ja mikä sallittua.[604]

Komiteanmietinnössä huomautettiin, että rikosta harkitsevilla oli harvoin täsmällistä tietoa teosta tulevan rangaistuksen sisällöstä. Jos rangaistusuhka pidätti ”keskimääräiskansalaista” tekemästä rikosta, oli usein kysymys pikemminkin kiinnijoutumisen ja tuomituksi tulemisen pelosta kuin siitä, että tämä pohtisi esimerkiksi vapausrangaistuksen pituuden tai muiden yksityiskohtien merkitystä juuri hänen tapauksessaan.[605] Mietinnön ajattelutapa kuvasti muuttunutta suhtautumista rationaalisuuteen: yksilönvapautta ja rationaalisuutta korostaneen niin sanotun tahtoteorian sijaan korostettiinkin rationaalisuuden ja

[602] KM 72/1976, s. 159–160. Tällaista ajattelua esiintyy paljon myös nykyrikosoikeustieteessä: ”Jotta kansalaiset voisivat aidosti sisäistää rangaistavaksi säädettyjen tekojen sisältämiä normeja ja kokisivat nämä normit legitiimeiksi, ei ole yhdentekevää, kuinka helposti tietoa näistä normeista on saatavana”, esimerkiksi Sakari Melander huomauttaa. Ks. Melander 2008, s. 112–113.
[603] KM 72/1976, s. 160.
[604] Ks. esim. Melander 2008, s. 112.
[605] KM 72/1976, s. 65.

tiedon rajoittuneisuutta ”keskikansalaisen” näkökulmasta. Yhteiskunnan tosiasialliset olosuhteet otettiin siten huomioon empiiristen tutkimusten valossa.

Takala kritisoi eräässä luonnoksessaan, että oletetun rangaistuksen pelotevaikutuksen taustalla oli ”benthamilais-feuerbachilainen ihmiskäsitys”, jossa rikoksentekijä oli rationaalisesti laskelmoiva olento, joka päätti rikoksen suorittamisesta punnittuaan rikoksesta koituvaa mielihyvää ja kiinnijoutumisriskillä kerrottua rangaistuksesta aiheutuvaa mielipahaa. Kuitenkin suuri osa rikoksista oli ”onnettomien ihmisten epärationaalia käyttäytymistä”, jota ei edeltänyt laskelmointi. Poikkeuksen tästä muodostivat talousrikokset. Rikoksentekijöillä oli myös vajavainen käsitys rangaistuksesta koituvasta mielipahasta. Itse rangaistuksen ankaruus vaikutti tuskin siten kuin psykologinen pakkoteoria edellytti. Todennäköisempää oli olettaa, että pelottavinta oli yksinkertaisesti joutua kiinni ja rangaistuksi rikoksesta. Takala kuitenkin puolusti ilmaisua rangaistusten ”moraalia luovasta” tai ”normeja sisäistävästä” vaikutuksesta sillä, että tutkimuksilla ei ollut pystytty osoittamaan sitä pätemättömäksi: kriminalisointi lisäsi teon paheksuttavuutta ja pelotteena esti tekemästä kyseistä tekoa.[606]

Törnudd moitti Takalan ”benthamilais-feuerbachilaista ihmiskäsitystä” koskevaa osiota. ”Ei [Jeremy] Benthamilla ollut sen puutteellisempi ihmiskäsitys kuin rikosoikeuskomitean jäsenilläkään.” Törnudd huomautti, että Bentham esitti rangaistusten suunnittelemisen pohjaksi teoreettista mallia, joka sisälsi oletuksen tekijän rationaalisuudesta, sillä se johtaisi oikeudenmukaisempiin ja johdonmukaisempiin rangaistuksiin kuin siinä ”varsin sattumanvaraisessa, tilapäisistä tunneheilahteluista riippuvaisessa järjestelmässä, jonka hän näki ympärillään”. Toisin sanoen Törnudd vaati Benthamin asettamista aikalaiskontekstiinsa. Hän katsoi, että Bentham oli yleisesti ottaen oikeassa: vaikka vain 10 % rikollisista oli sillä tavalla rationaalisia kuin lainsäädännön suunnittelussa oletettiin, saattoi olla hyvin perusteltua eräin rajoituksin käyttää tätä vähemmistöä lähtökohtana seuraamusten suunnittelussa, mikäli tämä oli mahdollista toteuttaa aiheuttamatta vahinkoa muille. Täten ei ollut Törnuddin mielestä järkevää ”suunnata polemiikkia” rationaalista rikoksentekijää vastaan: kysymys ei ollut tällaisen teoreettisen mallin hyväksymisestä tai hylkäämisestä sinänsä vaan pikemminkin siitä, missä määrin, millä ehdoilla, missä rikoslajeissa ja millaisten rikollisten osalta kannatti olettaa enemmän tai vähemmän rationaalisuutta, sekä siitä, millaisista virhearvioinneista tuli pahempia seurauksia.[607]

Komiteassa keskusteltiin myös sovitusajatuksista. Sellaiset uskonnollissävytteiset positiiviset sovitusteoriat hylättiin, joiden mukaan rangaistuksen

[606] Periaatteet rangaistusjärjestelmän kehittämiseksi / Takala 20.8.1973, s. 11–12. Ha 11. ROK, KA.

[607] Kommentaareja: ”Periaatteet rang.järjestelmän kehittämiseksi” (20.8.1973, s. 1–16) / Törnudd 23.7.1974, s. 3–4. Ha 12. ROK, KA.

sisältämä sovitusajatus toimisi rangaistuksen perusteena.[608] Esimerkiksi eräässä Takalan laatimassa versiossa esitettiin rikoslaki ”yhteiskunnan syntiluettelona”. Tämä muotoilu oli kuitenkin jonkun toimesta (mahdollisesti Patrik Törnuddin) merkitty hakasulkeisiin, eikä se päätynyt mietintöön. Kyseisessä versiossa kirjoitettiin rangaistuksesta myös oikeudenloukkauksen ”sovituksena”, mitä Inkeri Anttila moitti. ”Sihteerit kuunnelleet liikaa pääsiäissaarnoja”, hän huomautti.[609]

Sen sijaan tavoiteretributiivista sovitusajattelua komiteassa esiintyi jonkin verran. Tavoiteretributiivisissa teorioissa rangaistuksen käyttöä perustellaan sovitukseen liittyvillä myönteisillä ulkoisilla vaikutuksilla, esimerkiksi oikeustajunnan tyydyttämisellä.[610] Takalan versioissa kirjoitettiin lynkkausmielialojen hillitsemisestä sekä paheksunnan ohjaamisesta ja hyödyntämisestä, mutta mietinnössä kirjoitettiin maltillisemmin, että hillitsemällä ja ohjaamalla rikosten synnyttämää suuttumusta järjestelmä ehkäisi omankädenoikeuden käyttöä.[611]

3.2.3 Seurauksia ja seuraamuksia

Vielä lopuksi tarkastellaan rikosoikeudellisen järjestelmän käytön seurauksista käytyä keskustelua. Keskustelu seurausten ja seuraamusten välisestä suhteesta liittyi ”law in action”- ja ”law in books” -tyyppiseen keskusteluun, jossa huomiota kiinnitettiin oikeudellisten käsitteiden ja määritelmien sekä lain kirjaimen sijaan niihin tosiasiallisiin olosuhteisiin ja seurauksiin, joihin oikeudelliset ratkaisut johtivat. Esimerkiksi sosialidemokraattien kriminaalipoliittisessa ohjelmassa tuotiin esiin, kuinka senhetkinen kriminaalipolitiikka aiheutti taloudellisia kustannuksia yhteiskunnalle sekä inhimillisiä kärsimyksiä rikoksentekijöille, vangeille, edellä mainittujen perheille ja rikosten uhreille. Ohjelmassa kiinnitettiin huomiota siihen, että rikollisuudesta ja siihen kohdistuneista toimenpiteistä aiheutuneet kustannukset ja kärsimykset piti tasata koko yhteiskunnan kesken eikä niitä saanut jättää vain rikoksen uhrin, rikoksentekijän ja näiden omaisten kannettavaksi. Myös muiden yhteiskunnan jäsenten oli osallistuttava haittavaikutusten tasaamiseen.[612]

---

608 Ks. Melander 2016, s. 29.

609 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 1–5. Ha 2. ROK, KA ja Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.

610 Melander 2016.

611 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot lyijykynällä, ilmeisesti komitean käsittelyn pohjana) / Takala 14.12.1973, s. 27. Ha 3. ROK, KA ja KM 72/1976, s. 40.

612 Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa. Kriminaalipoliittinen ohjelma. SDP 1969. Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.

Rikosoikeusjärjestelmästä käydyssä kriittisessä keskustelussa kiinnitettiin huomiota siihen, että sekä rikollisuuden määrittelystä että tuomituista seuraamuksista aiheutui tosiasiallisia seurauksia, jotka kohdistuivat yhteiskunnan jäseniin eri tavoin. Näitä ei kuitenkaan tunnistettu tai tunnustettu virallisesti rikosoikeudellisessa järjestelmässä. Rikosoikeuskomiteassa tätä asiaa tuotiin esille monin tavoin. Esimerkiksi Takala katsoi, että rangaistuksen ankaruus muodostui muistakin tekijöistä kuin sen virallisesta sisällöstä: ”Esimerkiksi rikoksen rekisteröiminen tai tuomion julkistaminen vaikuttavat ratkaisevasti siihen, miten ankaraksi rangaistuskärsimys kokonaisuudessaan muodostuu. [– –] Pelkästään kiinni joutuminen ja siitä vertaisryhmässä aiheutuva häpeä saattavat merkitä suurempaa kärsimystä kuin mikään sen jälkeen seuraava.”[613]

Myös Törnuddin ja Takalan eräässä myöhemmässä versiossa korostettiin sanktioiden ei-toivottuja seurauksia, kuten vapausrangaistukseen tuomitun normaalien sosiaalisten yhteyksien katkeamista sekä rikoksentekijän ja tämän perheen elintason alentumista. Vaikka sivullisiin kohdistuvia haittoja oli hyvin vaikeaa poistaa, tuli päämääränä olla näiden sivuvaikutusten välttäminen tai vähintäänkin kompensoiminen.[614]

Varsinaisia rikosoikeudellisia seuraamuksia määriteltäessä haluttiin siten huomioida niiden tosiasialliset seuraukset yksilöille. Esimerkiksi sakkorangaistus haluttiin mitoittaa tuomitun varallisuuden mukaan, jotta rangaistus olisi yhtä tuntuva rikkaalle ja köyhälle rikoksentekijälle. Samoin esimerkiksi ilmoittautumispakossa katsottiin, että ilmoittautumistiheyden tulisi olla riippuvainen tuomitun asuinpaikkakunnan syrjäisyydestä ja siitä, oliko tuomitulla autoa. Jan Törnqvist kirjoitti tästä rangaistuksen yksilön elinoloihin suhteuttamisena, joka tehtiin suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteiden toteuttamiseksi.[615] Samoin rangaistusta mitattaessa ainakin osa komiteasta halusi ottaa huomioon yksilölle siitä koituvat tosiasialliset seuraukset, kuten työpaikan menettäminen tai esimerkiksi liikennerikoksesta aiheutunut tekijän tai tämän lähiomaisen vakava loukkaantuminen. Tämä kohta tosin poistettiin mietinnöstä.[616]

Rangaistusseuraamusten yksilöllistämisellä oli kuitenkin rajansa. Erityisesti Jan Törnqvist ei kuitenkaan pitänyt perusteltuna laajemmin huomioida rangaistuskärsimyksen merkitystä yksilölle. Tämä olisi näet merkinnyt sitä, että hyvin toimeentulevalle annettaisiin lievempiä rangaistuksia kuin köyhälle, sillä tälle suhteellinen aseman menetys olisi suurempi. Hän huomautti myös, että tällainen ajattelu muistutti orja- ja feodaaliyhteiskunnista, joissa yksilön

[613] Periaatteet rangaistusjärjestelmän kehittämiseksi / Takala 20.8.1973, s. 1. Ha 11. ROK, KA.
[614] Seuraamusjärjestelmä / Takala – Törnudd 24.9.1974, s. 9. Ha 12. ROK, KA.
[615] Suhteellisuus ja yhdenvertaisuus (kommenttimuistio Patrik Törnuddin periaatemuistioon 9.4.) / Törnqvist 11.4.1976, s. 1–2. Ha 6. ROK, KA.
[616] Seuraamusjärjestelmä, huhtikuu -76 käsitelty / nimeämätön ja päiväämätön, s. 84–85. Ha 6. ROK, KA.

sosiaalinen asema määritti hänen saamaansa rangaistusta.[617] Eräässä nimeämättömässä muistiossa todettiin, että ilmeisten kohtuuttomuuksien välttämispyrkimykset eivät merkinneet yksilöllisen seuraamusvalinnan suosimista ja että komitea suhtautui torjuvasti hoidollisiin seuraamuksiin. Myöskään erilaisia eri rikoksentekijäryhmille, kuten nuorille tai rikoksenuusijoille, räätälöityjä seuraamuslajeja ei tullut käyttää.[618]

Komiteassa oli ilmeisesti jonkin verran ambivalenssia ja jopa ristivetoakin seurausten ja seuraamusten käsitteiden välillä, ja näitä käsitteitä käytettiin osin toisilleen rinnakkaisina. Periaatteessa oli kyllä selvää, että seuraamukset olivat virallisia rikosoikeudellisen järjestelmän kautta määrättyjä sanktioita ja seuraukset muita rikoksesta johtuvia tapahtumia ja vaikutuksia yksilöille ja yhteiskunnalle. Esimerkiksi Törnuddin ja Takalan luonnoksessa syksyltä 1974 esitettiin: ”Yksilökeskeisten toimenpiteiden tehtäväksi jää tällöin [yleisestävään malliin siirryttäessä] mm. eräiden seuraamusmuotojen vahingollisten seurausten vähentäminen.” Samassa luonnoksessa kuitenkin kirjoitettiin seurauksista, kun ilmeisesti tarkoitettiin seuraamuksia. ”Päämääränä tulee kuitenkin olla sellaisten seurausten käyttö, jotka niin vähän kuin mahdollista kohdistuvat sivullistahoihin.”[619] Myöhempiin versioihin kohtaa muutettiin niin, että kirjoitettiin seuraamuksista.[620] Eräässä toisessa kohdassa ”tosiasialliset seuraukset” -ilmaisu oli puolestaan korvattu ilmaisulla ”tosiasialliset seuraamukset” ja sitten palautettu takaisin seurauksiksi.[621] Eräässä huhtikuulta 1976 olevassa versiossa puhuttiin kokonaisseuraamuksen huomioimisesta siten, että rangaistukseen tehtäisiin vähennys, mikäli tekijälle samasta teosta aiheutui raskas korvausvelvollisuus, ajokielto tai työpaikan menettäminen.[622] Klaus Helminen huomautti tähän, että työpaikan menettäminen ei ollut seuraamus.[623] Yksityiskohtaiset maininnat siitä, mitä ”kokonaisseuraamuksen mitoittaminen vastaamaan teon törkeyttä” käytännössä merkitsi, poistettiin tämän jälkeen tekstistä.[624]

Rikollisuudesta ja sen kontrolloimisesta aiheutuvat tosiasialliset seuraukset siis käsitettiin ainakin osin osaksi virallisia seuraamuksia. Se, mitkä asiat määriteltiin osaksi seuraamuksia ja mitkä tosiasialliset seuraukset virallisesti otettiin huomioon rikosoikeudellisessa järjestelmässä, oli siten poliittisen

---

617 Suhteellisuus ja yhdenvertaisuus (kommenttimuistio Patrik Törnuddin periaatemuistioon 9.4.) / Törnqvist 11.4.1976. Ha 6. ROK, KA.
618 Suhteellisuus ja yhdenvertaisuus / nimeämätön ja päiväämätön, s. 2. Ha 6. ROK, KA.
619 Seuraamusjärjestelmä / Takala – Törnudd 24.9.1974, s. 4. Ha 12. ROK, KA.
620 KM 72/1976, s. 69–70.
621 Korjaukset seuraamuslukuun (kokous 22.12.1975) / Törnudd 25.12.1975, s. 2. Ha 6. ROK, KA.
622 Seuraamusjärjestelmä, huhtikuu -76 käsitelty / nimeämätön ja päiväämätön, s. 84–85. Ha 6. ROK, KA.
623 K. H:n muutosehdotuksia jaksoon V – Seuraamusjärjestelmä / Helminen, päiväämätön, s. 1. Ha 6. ROK, KA.
624 KM 72/1976, s. 71.

määrittelykamppailun ja muutoksen kohteena. Tarkoituksena oli ”säädellä kärsimysmäärää” ja jakaa kriminaalipolitiikasta tai rikollisuudesta ja sen sääntelemisestä aiheutuvia rasituksia muun muassa uhrien, rikoksentekijäin ja muun yhteiskunnan välillä vastaavalla tavalla kuin SDP:n kriminaalipoliittisessa ohjelmassa esitettiin.[625]

Seuraamuksiksi katsottiin varsinaisten rangaistusten lisäksi mahdollisesti myös muut virallistoimet ja menettelyt, joita rikoksen johdosta virallisessa järjestelmässä suoritettiin. Näitä olivat esimerkiksi Per Lindholmin mukaan rikoksen paljastumiseen liittyvät kuulustelut, sanktiovarmuus, käsittelynopeus ja julkisuus. Mietinnössä kirjoitettiin tuomitsemistapahtumasta ja siihen liittyvistä toimenpiteistä ja tässä yhteydessä rangaistusten välillisestä vaikutuksesta.[626] Oman kysymyksensä muodostivat niin sanotut muut seuraamukset eli sellaiset viralliset seuraamukset, joita ei ollut laissa nimenomaisesti määritelty rangaistuksiksi. Niin sanotut rikosoikeudelliset turvaamistoimenpiteet tai hallinnolliset rangaistusluonteiset seuraamukset saattoivat toimia lähes samalla tavoin kuin rangaistukset, sillä ne koettiin rangaistuksina tai niitäkin ankarampina kärsimyksinä. Tosiasiassa turvaamistoimenpiteet saattoivat toimia yleisestävästi pelotusvaikutuksensa kautta. Esimerkiksi ajoluvan menetys koettiin autoilijoiden keskuudessa pelottavampana seuraamuksena kuin rattijuoppoudesta seuraava rangaistus.[627] ”Piilorangaistusten” välttelypyrkimys perusteli sitä, että tällaiset lisäseuraamukset otettaisiin osaksi virallista seuraamusta ja ne otettaisiin huomioon ”kokonaisseuraamusta määritettäessä”. Samalla kuitenkin komitean pyrkimys mahdollisimman harvalajiseen seuraamusvalikoimaan puhui tätä vastaan.

3.3 RIKOLLISUUDEN MONET MÄÄRITELMÄT

Seuraavassa tarkastellaan komitean käymää keskustelua rikosoikeudellisen järjestelmän varsinaisen toiminnan kohteesta, rikollisuudesta. Ilmiöstä oli mietinnössä useanlaisia määritelmiä, jotka olivat paikoin keskenään ristiriitaisia. Vastaavasti kuin rikosoikeusjärjestelmän ollessa kyseessä myös rikollisuuden määritelmien osalta komitean mietinnöllä oli paljon yhtäläisyyksiä SDP:n kriminaalipoliittisen ohjelman kanssa. Myös tässä ohjelmassa määritelmät rikollisuudesta olivat moninaisia. Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että rikosoikeus-

625 1.2 Rangaistukset ja muut rikoksentekijään kohdistetut seuraamukset / nimeämätön ja päiväämätön, s. 14. Ha 11. ROK, KA ja Seuraamusjärjestelmä / Takala – Törnudd 24.9.1974, s. 10. Ha 12. ROK, KA.

626 KM 72/1976, s. 70.

627 1.2 Rangaistukset ja muut rikoksentekijään kohdistetut seuraamukset / nimeämätön ja päiväämätön, s. 9 (12). Ha 11. ROK, KA.

komitean näkemystä rikollisuudesta leimasi käsite *käyttäytyminen*. Aihetta käsitellään lisää rikosvastuuta käsittelevässä alaluvussa 5.3.

Rikollisuus katsottiin komitean mietinnössä sosiaalisesti määrittyneeksi ja valtasuhteisiin kiinnittyneeksi. Tästä huolimatta katsottiin kuitenkin olevan sellaisia ydinrikoksia, joita kaikissa yhteisöissä tuomittiin. SDP:n ohjelmassa rikollisuus puolestaan nähtiin ajasta ja paikasta riippuvaisena ilmiönä, joka oli sidoksissa kulloisiinkin määritelmiin ja arvostuksiin. Rikollisuus oli siis ihmisten määrittelemä ilmiö. Toisaalta kyseisessä ohjelmassa katsottiin, että aina jotkut ihmiset tekisivät rikoksia, oli siis olemassa niin sanottu pakollinen vähimmäisrikollisuus.[628]

Käsitys rikollisuuden välttämättömyydestä liittyi sosiologiseen rikollisuuskäsitykseen, jota esimerkiksi Anttila ja Törnudd esittelivät oppikirjassaan. Durkheimiin nojaten he huomauttivat, että rikollisuutta esiintyi kaikissa järjestäytyneissä yhteiskunnissa, sillä normit edellyttivät, että niitä joskus rikottiin. ”Sellaisella yhteiskuntaelämän aloilla, missä kaikki käyttäytyvät yhdenmukaisesti, ei näet mitään normeja niihin liittyvine sanktioineen tarvita; normit syntyvät kiistanalaisille raja-alueille.” Se, mikä oli rikollista, vaihteli siten jossakin määrin yhteiskunnasta toiseen, mutta yhteistä tämän sosiologisen käsityksen mukaan oli, että rikolliseksi määriteltyä käyttäytymistä esiintyi. Sosiologisessa rikollisuuskäsityksessä rikollisuus nähtiin siten yhteiskunnallisena välttämättömyytenä: rikollisuus yhdisti yhteiskunnan jäseniä, vahvisti normeja, loi uusia käyttäytymismalleja ja kanavoi yleistä aggressiivisuutta. Nils Christieen viitaten Anttila ja Törnudd totesivat oppikirjassaan: ”Rikoksentekijät antavat muille mahdollisuuden soveltaa sosiaalisia normeja, joita ilman yhteiskunta ei voisi pysyä pystyssä.”[629]

Anttila ja Törnudd korostivat samassa teoksessa, että koska rikollisuutta oli mahdotonta poistaa yhteiskunnasta, ei ollut hedelmällistä keskittää liikaa voimavaroja minkään määrätyn rikollisuuden syyn etsimiseen poikkeavien henkilöiden erikoispiirteistä. Sen sijaan kriminologien tehtävänä oli etsiä toisaalta yhteiskunnan kokonaisrikollisuuden tasoa ja rakennetta sääteleviä lainalaisuuksia ja toisaalta rikollisten henkilöiden ja rikollisten tekojen valikoitumista sääteleviä lainalaisuuksia.[630]

Kysymykseen siitä, oliko rikollisuus normaalia vai poikkeavaa käyttäytymistä, liittyi komiteassa jonkin verran ristiriitaisia näkemyksiä. Komitean mietinnössä rikollisuus haluttiin poikkeavan sijaan nähdä kielteisenä käyttäytymisenä, mutta paikoin (mahdollisesti vahingossa) tultiin kuitenkin kirjoittaneeksi rikollisuudesta poikkeavuutena. Sama ristiriita näkyi myös sosialidemokraattien

[628] Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa. Kriminaalipoliittinen ohjelma. SDP 1969. Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.
[629] Anttila – Törnudd 1970, s. 124–130.
[630] Anttila – Törnudd 1970, s. 5–6.

ohjelmassa: lähtökohtaisesti katsottiin, että rikollisuus oli normaalia, enemmistökäyttäytymiseen kuuluvaa toimintaa, jota harrastettiin kaikissa yhteiskuntaluokissa. Tästä huolimatta vangeista puhuttiin kuitenkin jossakin määrin poikkeavina: ”Tutkimuksissa on todettu, että sielulliset poikkeavuudet ja kuuluminen alempaan sosiaaliryhmään on yleisempää vankien kuin keskiväestön joukossa.”[631]

Komitean pidättäytyminen määrittelemästä rikollisuutta poikkeavaksi liittyi poikkeavuuden sosiologiaan ja hoitoideologiakritiikkiin, jotka olivat olleet Marraskuun liikkeen keskeisiä lähtökohtia. Kaisa Honkalan mukaan Marraskuun liikkeen vaatimukset liittyivät alusta asti laajempaan näkemykseen siitä, että kontrollipolitiikan epäkohdat olivat kytköksissä yhteiskunnallisen vallan jakautumiseen ja vallankäytön ongelmiin. Poikkeavuus oli määrittelykysymys, ei yksilön pysyvä asiaintila. Poikkeavuuden määrittely oli puolestaan sidoksissa yhteiskunnan valtarakenteisiin.[632]

Keskustelu rikollisuuden luonteesta poikkeavuutena kytkeytyi myös yhteispohjoismaisiin piilorikollisuustutkimuksiin, joiden mukaan rikollisuus oli hyvin yleistä nuorison parissa. Näin ollen rikollisuus ei ollutkaan poikkeavaa vaan valtavirtakäyttäytymistä. Jo aiemmin mainitun yhteispohjoismaisen piilorikollisuustutkimuksen mukaan keskiluokkaiset nuoret miehet tekivät yhtä paljon rikoksia kuin työväenluokkaiset mutta joutuivat huomattavasti harvemmin vastuuseen teoistaan. Marraskuun liikkeen julistuksessa katsottiin tämän todistavan, että yhteiskunnan valvontakoneisto toimi luokkadiskriminaation välineenä, sillä ankarimmat pakotteet kohdistuivat niihin rikkomuksiin, jotka olivat tyypillisiä alemmissa yhteiskuntaryhmissä. Piilorikollisuustutkimuksen suomalaisen version toteuttaja ja Marraskuun liikkeen aktiivi Risto Jaakkola määritteli eräässä radio-ohjelmassa kysymyksen poikkeavuudesta poliittiseksi ongelmaksi siinä mielessä, että yhteiskunnan vallassa oleva ryhmä voi asettaa poikkeavuuden määrittelemiä sääntöjä, ja tämä ryhmä määritteli poikkeaviksi lähinnä ne käyttäytymisen muodot, joita se joko paheksui tai piti itselleen vaarallisina.[633]

Huolimatta siitä, että mietinnössä keskityttiin rikosoikeudelliseen järjestelmään rikollisuuden tuottajana, pohdittiin siinä jonkin verran rikollisuuden syitä. Näissäkin löytyi ristivetoa: rikollisuus nähtiin samalla sekä jonkinlaisena yksilön käyttäytymishäiriönä että seurauksena yhteiskunnallisista epäkohdista. Hiukan vastaava ristiriita löytyi myös sosialidemokraattien ohjelmasta: samalla kun rikollisuus nähtiin määrittelyistä riippuvaisena ilmiönä, kirjoitettiin kuitenkin rikollisuuden syistä. Esimerkiksi nuorisorikollisuuden kasvua selitettiin

631 Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa. Kriminaalipoliittinen ohjelma. SDP 1969. Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.
632 Honkala 2010, s. 117, 136.
633 Honkala 2010, s. 40–41 ja Anttila 1981, s. 346.

yhteiskunnan rakennemuutoksilla ja kaupungistumisella, rikoksentekomahdollisuuksien lisääntymisellä, nuorison itsenäistymisellä ja liikkuvuuden kasvulla.[634] Toisaalta nämäkin määritelmät liittyivät yksilön patologioiden sijaan sosiologisiin tulkintoihin siitä, että rikollisuuden määrään ja yksilöiden valikoitumiseen vaikuttivat kunkin yhteiskunnan olosuhteet ja rakenteet sekä kyseisten yksilöiden asema yhteiskunnassa.[635]

3.3.1 Rikollisuus: yhteiskunnallisesti määrittynyt ilmiö vai ei?

Rikosoikeuskomitean mietinnön mukaan rikollisuutta oli se, minkä yhteiskunta rikosoikeudellisen järjestelmän kautta rikollisuudeksi määritti. Tämä tapahtui kahdella tasolla: lainsäädännössä kuvattiin rangaistava käyttäytyminen ja lainkäytössä sovellettiin lain määritelmiä yksittäisiin tekoihin. Tekstissä luonnehdittiin vielä, että rikosoikeudellinen järjestelmä oli osa valtion ”oikeudellispoliittista rakennetta”. Yhteiskunnan rakenne ja voimasuhteet vaikuttivat siihen, mitkä käyttäytymismuodot määriteltiin rikoksiksi. ”Rikosoikeudellinen järjestelmä vahvistaa toiminnallaan yhteiskuntarakennetta.”[636]

Hannu Takalan varhaisemmassa versiossa oli ilmaistu asia huomattavasti voimakkaammin. Rikollinen toiminta oli ”pahaa, haitallista ja tuomittavaa” käyttäytymistä – ja käsitykset siitä, mikä käyttäytyminen oli haitallista ja missä määrin, saattoivat vaihdella ”paitsi yhteiskunnasta ja aikakaudesta toiseen myös yhteiskuntaluokkien kesken tietyssä yhteiskunnassa”. Samalla tekstissä huomautettiin, että käyttäytymistä, jota vallassa olevat yhteiskuntaluokat pitivät hyödyllisenä ja toivottavana, ei ollut koskaan kriminalisoitu. ”Eri asia on, että yksityiset rikokset saattavat osoittautua myös vallassaolevien pitkäntähtäyksisten intressien kannalta hyödyllisiksi tai että rikollisuus voi lisätä yhteiskunnan kiinteyttä myös vallassaolevien eduksi tarjotessaan yhteiskunnan jäsenille yhteisen rikollisuudenvastustamistehtävän ja yhteiskunnan syntipukit.”[637]

Hannu Takalan ensimmäisen luonnoksen mukaan rikollisuus oli paitsi sosiaalisesti määrittynyttä myös historiallinen ilmiö, jonka muodot ja määrä vaihtelivat ”eri historiallisten ehtojen mukaan”. ”Yhteiskunnalliset olosuhteet määräävät rikollisuuden laadun ja tason.” Inhimillinen käyttäytyminen määräytyi pitkälti henkilön sosiaalisista lähtökohdista käsin. ”Tietyt käyttäytymismuodot ovat tyypillisiä tai tavallisia määrätyssä yhteiskunnallisessa asemassa

634 Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa. Kriminaalipoliittinen ohjelma. SDP 1969. Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.
635 Myös Anttila ja Törnudd käsittelivät näitä sosiologisia selityksiä 1900-luvun kriminologiassa, ks. Anttila – Törnudd 1970, s. 35–46, 131–180.
636 KM 72/1976, s. 38.
637 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 3–4. Ha 2. ROK, KA.

oleville rikoksentekijöille.” Siten määritellessään rikokset järjestelmä valikoi rikoksentekijät ja näin ollen määräsi, mihin yhteiskuntaryhmiin ”yhteiskunnan repressiivinen pakkovalta” pääasiallisesti kohdistui.[638] Myöhemmässä versiossa Takala ilmaisi suoraan: ”Yhteiskunnan valtarakenne vaikuttaa pitkälti siihen, mitkä käyttäytymismuodot määritellään rikoksiksi ja rikollisuuden määrittelyllä vahvistetaan tätä valtarakennetta.”[639]

Takalan tekstin keskeisiä avainkäsitteitä olivat siten määräytyminen ja määritteleminen. Voidaan tulkita, että yhteiskunnalliset olot ”määräsivät” yhtäältä sekä sen, miten ihmiset eri aikoina käyttäytyivät, ja toisaalta sen, mikä käyttäytyminen kriminalisotiin. Rikollisuuden määrittelyssä käytettiin siis valtaa, mutta tämä valta oli vahvasti yhteiskunnallisten olojen sanelemaa ja rajaamaa. Samalla nämä yhteiskunnalliset olot säätelivät myös sitä käyttäytymistä, johon määrittelyvaltaa käytettiin rikosoikeudellisen järjestelmän taholta.[640] Kiteytetysti: tietyissä yhteiskunnallisissa oloissa ilmeni tietynlaista käyttäytymistä, ja tietynlaisissa yhteiskunnallisissa oloissa se määriteltiin rikokseksi.

Takalan tekstiä voidaan luonnehtia strukturalistiseksi siinä mielessä, että rakenteet määrittivät vahvasti sekä rikollisuuden määrittelyä että esiintymistä – eli ”käyttäytymistä”. Käyttäytyminen, toisin kuin toiminta, ei ole samalla tavalla yksilön kontrolloitavissa. Takalan tekstissä oli marxilaisia vaikutteita, mistä rakenteiden vahva korostaminen oli yksi esimerkki, toinen oli oikeusjärjestelmän näkeminen luokkavallan välineenä. Käyttäytymisen korostamisen voi toisaalta myös tulkita merkiksi käyttäytymistieteiden noususta, joka näkyi esimerkiksi politiikan tutkimuksessa politiikan behavioraalisuutta korostavana suuntauksena.

Takalan versiossa selvä eksplisiittinen rajanveto tehtiin ”perinteiseen” kriminaalipoliittiseen suunnitteluun, jossa oli pitkään lähdetty muuttumattomasta rikollisuusmääritelmästä. Tähän liittyi myös ”valtaa pitävien” merkitys rikosoikeudelliselle järjestelmälle: heille yhteiskunnan jäsentäminen yhteiskuntaluokiksi oli ”vieras näkökulma”, ja sen takia he korostivat rikosten ehkäisemistä ”hyvin yksipuolisesti”.[641]

Sen sijaan ”viime vuosina” oli tapahtunut ”suhtautumismuutos”, mikä johtui tekstin mukaan kolmesta asiasta. Ensinnäkin kriminologinen tutkimus oli osoittanut rikollisuuden olevan yksilön ja kontrollijärjestelmän vuorovaikutuksen tulos, joka lisäksi toimi alempia yhteiskuntaryhmiä diskriminoiden. Tämä

---

638 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 1, 4. Ha 2. ROK, KA.

639 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot lyijykynällä, ilmeisesti komitean käsittelyn pohjana) / Takala 14.12.1973, s. 25. Ha 3. ROK, KA.

640 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 4. Ha 2. ROK, KA.

641 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 6. Ha 2. ROK, KA.

oli lisännyt ymmärrystä rikoksentekijöitä kohtaan ja kohdistanut huomiota yksilön käyttäytymisestä kontrollijärjestelmään. Toiseksi rikosoikeudellisen järjestelmän ”käyttäytymistä säätelevä vaikutus” ei ollut tuottanut toivottuja tuloksia. Ankarat rangaistukset olivat johtaneet rikoksentekijöiden epäinhimilliseen kohteluun ja aiheuttaneet muita kohtuuttomia haittoja. Tämän lisäksi rikosoikeudellisen järjestelmän keinot olivat kalliita tapoja puuttua rikoksiin. Kolmanneksi ”yhteiskunnan ylärakenteen ilmiöistä” käytävä poliittinen taistelu oli epäilemättä yhteiskuntakehityksen myötä voimistunut.[642]

Mietinnössä tunnustettiin Takalan tekstissään korostama rikosoikeudellisen järjestelmän eriarvoistava vaikutus, joskin maltillisemmassa muodossa. Mietinnön mukaan tietoisuus yhteiskunnallisen toiminnan seurauksista oli johtanut pohdintaan siitä, missä määrin rikosoikeudellinen järjestelmä oikeudenmukaisesti kohdensi ”velvoitteita ja rasitteita yhteiskunnan eri ryhmille”. Näiden muutosten seurauksena ”samat käyttäytymishäiriöt, jotka toisena ajanjaksona mielletään lähinnä ihmisen tahdosta riippuvaisiksi ja siten rangaistuksin torjuttaviksi, saatetaan toisena ajanjaksona ja toisenlaisen yhteiskuntapoliittisen ajatustavan vallitessa nähdä pääasiassa yhteiskuntarakenteen epäkohtien seurauksiksi, jolloin sääntelykeinona painotetaan yhteiskunnan rakenteellisia muutoksia”.[643]

Mietinnön lähestymistapa rikollisuuteen oli vahvan sosiologinen ja heijasti Anttilan ja Törnuddin esimerkiksi kriminologian oppikirjassaan esittämiä näkemyksiä. Mietinnön mukaan rikollisuuden ja siitä aiheutuvien haittojen vähentämiseksi kriminaalipolitiikan ja muun yhteiskuntapolitiikan voimavaroja oli kohdistettava entistä määrätietoisemmin rikollisuuden yleiseen tasoon vaikuttaviin tekijöihin. Myös rikollisuuden määrän ja rakenteen muutokset selittyivät laajemmalla yhteiskunnan muuttumisella, kuten kaupungistumisella ja elinkeinorakenteen muutoksella sekä samaan aikaan tapahtuneilla kontrollijärjestelmän muutoksilla. Yksilöominaisuuksilla oli vain rajallinen vaikutus rikollisuuden tasoon. Siten sellaisia havaintoja, kuten että sekä korkean että alhaisen rikollisuuden yhteiskunnassa muita herkemmin rikollisiksi valikoituivat esimerkiksi kielelliseltä suorituskyvyltään heikot, ihmissuhteiltaan häiriytyneet tai käyttäytymiseltään lyhytjänteiset yksilöt, oli mahdollista vain rajoitetusti käyttää pyrittäessä tehokkaasti vaikuttamaan rikollisuuden tasoon. Mikäli voitaisiin osoittaa edellä mainittuihin henkilöihin kohdistettujen toimenpiteiden tuntuvasti ja kohtuullisin sosiaalisin kustannuksin vähentävän heidän taipumustaan rikoksiin, voitaisiin näitä ”lainalaisuuksia” ottaa huomioon rikollisuustasonkin sääntelyssä. Senhetkisen tutkimustiedon valossa tällaisia vaikutusmahdollisuuksia oli kuitenkin mietinnön mukaan suhteellisen vähän.[644]

---

642 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 6. Ha 2. ROK, KA.
643 KM 72/1976, s. 39–40.
644 KM 72/1976, s. 64.

Komitean kokouksessa huhtikuussa 1974 keskusteltiin rikollisuuden määritelmästä: oliko kyse määrittelystä (eli sosiaalisesta konstruktiosta), oliko olemassa universaaleja ydinrikoksia, ja missä määrin valtasuhteet merkitsivät rikollisuuden määrittelyssä. Erik Svinhufvud kritisoi Hannu Takalan luonnoksessa esitettyä väittämää, jonka mukaan ainoastaan pieni osa rikoksista oli universaaleja. Se ei hänen mielestään pitänyt paikkaansa traditionaalisissa rikoksissa. Samoilla linjoilla oli K. J. Lång, jonka mukaan traditionaaliset rikokset olivat häiriöitä riippumatta yhteiskuntajärjestelmästä.[645]

Näin ollen samalla kun mietinnössä esitettiin, että eri käyttäytymismuotojen määrittyminen rikoksiksi riippui yhteiskunnassa eri aikoina vallitsevista arvoista, siinä katsottiin, että huomattava osa rikoksista vaaransi kuitenkin ”niin välittömästi järjestäytyneen yhteiselämän edellytyksiä”, että ne oli kielletty lähes samansisältöisin rangaistussäännöksin kaikissa ”kehittyneissä yhteiskunnissa”. Sosiaalisesti määrittyneen rikollisuuden lisäksi mietinnön mukaan oli siis olemassa jonkinlaisia ajasta ja paikasta riippumattomia ydinrikoksia, jotka ainakin riittävän kehittyneet yhteiskunnat tunnistaisivat. ”Joskin päätökset rangaistusjärjestelmän suuntaamisesta aina heijastavat kunkin yhteiskunnan valtasuhteita ja mielipide-eroja, ovat eri yhteiskuntaryhmätkin useimmiten – ainakin suhteellisen rauhallisina yhteiskuntakehityksen kausina – yksimielisiä rangaistusjärjestelmän peruslinjoista: sillä tuetaan eräitä perustavanlaatuisia kieltoja ja pyritään varmistamaan yhteiskuntaelämän riittävän kitkatonta toimintaa.”[646]

Erään nimeämättömän loppuvuonna 1973 laaditun version mukaan arveltiin perinteisten väkivalta- ja omaisuusrikosten muodostavan jatkossakin rikoslain rungon. Niillä oli ”vankat liittymäkohdat vallitseviin moraalisiin katsomuksiin”, ja ne ylläpitivät ja vahvistivat osaltaan ”ihmisten jokapäiväisessä kanssakäymisessä perustavaa laatua olevia normeja”. Tekstin mukaan suurin osa perinteisistä kriminalisoinneista oli sellaisia sosiaaliteknisiä normeja, jotka olivat välttämättömiä jokaisessa yhteiskunnassa, joka halusi välttyä anarkialta. Rikoslain kokonaisuudistuksessa ei voitu kuitenkaan tyytyä vain kirjaamaan lakiin ”vallitsevaa sosiaalista perusnormistoa”, vaan lakia voitiin ja tulikin tietoisesti käyttää yhteiskuntapolitiikan välineenä, ”keinona osoittaa uusia moraalisen paheksunnan arvoisia tekoja ja ohjata käyttäytymistä muilla kuin perinteisten arvojen alalla”.[647]

Vaikka rikollisuuden poikkeavuutta kyseenalaistettiin komiteassa ja aikakauden keskusteluissa, rikollisuudesta kirjoitettiin useissa kohdin myös käyttäytymishäiriönä. Patrik Törnuddin kesällä 1975 kirjoittaman version mukaan samat käyttäytymishäiriöt, jotka ”toisena ajanjaksona” miellettiin lähinnä ihmisten tahdosta riippuvaisiksi ja siten ensisijaisesti rangaistuksin torjuttaviksi,

[645] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist, s. 7–8. Ca 1. ROK, KA.
[646] KM 72/1976, s. 38–39.
[647] Rikoslain uudistustyön suuntaviivat / nimeämätön 29.11.1973, s. 8–9. Ha 4. ROK, KA.

saatettiin ”toisten yhteiskuntapoliittisten käsitysten vallitessa” nähdä pääasiassa yleisen yhteiskuntasuunnittelun keinoin torjuttavana ilmiönä.[648]

Mietinnössä esitettiin siis näkemys, jonka mukaan rikollisuus tai ”käyttäytymishäiriö” ei välttämättä ollut yksilön oma syy vaan rikolliseksi ajautuminen oli itsessään yhteiskunnallinen epäkohta, joka oli seurausta rikollisuuden voimakkaasta keskittymisestä ”suppeaan ja sosiaalisesti haavoittuvaan henkilöryhmään”. Tällaista kasautumista tuli mahdollisuuksien mukaan pyrkiä vähentämään suuntaamalla yleisten sosiaalipoliittisten toimenpiteiden lisäksi erityistoimenpiteitä heikossa sosiaalisessa asemassa oleviin ja rikolliseen elämäntapaan ”herkästi urautuviin ihmisryhmiin” huolimatta siitä, että mainituilla toimenpiteillä ei voitu sanottavasti vaikuttaa rikollisuuden yleiseen tasoon. ”Esimerkiksi pitkäaikaisia vapausrangaistuksia kärsiviin olisi kohdistettava sosiaalipoliittisia erityistoimenpiteitä jo siitä syystä, että tällaiset rangaistukset usein heikentävät rangaistun vastaisia menestymismahdollisuuksia. Koulutusta ja ammattiopetusta olisi erityisesti annettava näitä palveluja vaille jääneille vangeille.”[649]

3.3.2 Valkokaulusrikollisuus ongelmana

Yksi kriittisen kriminologian kritisoima yhteiskunnallisen vallankäytön vinoutumisen muoto oli 1960-luvulla niin sanottujen perinteisten rikosten kriminalisointi ja ankarammat rangaistukset alempien luokkien edun kustannuksella. Yleinen keskustelunaihe oli siten niin sanottujen perinteisten rikosten dekriminalisointi ja modernien rikosten kriminalisointi sekä oikean tasapainon löytäminen eri rikoksista annettavien rangaistusten välillä. Erityisesti talousrikoksiin ei puututtu riittävästi.[650]

Samassa hengessä SDP:n ohjelmassa pidettiin ongelmallisena etenkin valkokaulusrikollisuutta, johon viitattiin yhteiskunnallisen vallan, erityisesti taloudellisen vallan, väärinkäyttönä. Poliisin työvoimaa oli vapautettava vähämerkityksisen rikollisuuden selvittämisestä valkokaulusrikollisuuden selvittämiseen. Vähämerkityksisenä rikollisuutena pidettiin pieniä omaisuusrikoksia. Omaisuudensuojaa pidettiin rikoslainsäädännössä liian korkeana ja siitä annettavia rangaistuksia suhteettomina esimerkiksi verrattuna ”huomattavasti suurempia inhimillisiä kärsimyksiä aiheuttaviin väkivaltarikoksiin”.[651] Myös presidentti Kekkonen kiinnitti haastattelussaan huomiota siihen, että varkausrikoksista

[648] Rangaistusjärjestelmän tehtävät: kommentaareja / Törnudd 16.6.1975, s. 3. Ha 3. ROK, KA.
[649] KM 72/1976, s. 64.
[650] Salojärvi 2013, s. 203–205, 210.
[651] Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa. Kriminaalipoliittinen ohjelma. SDP 1969. Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.

annettiin kovempia tuomioita kuin esimerkiksi veronkavalluksesta.[652] SDP:n erilaisissa oikeuspoliittisissa työryhmissä oli käytetty erityisesti verorikoksista käsitettä ”yhteiskuntarikokset”, jolla ilmeisesti viitattiin siihen, että nämä olivat rikoksia koko yhteiskuntaa ja hyvinvoinnin tasaisen jakautumisen edellytyksiä kohtaan.[653]

Komiteassa esiintyi samantyyppistä ajattelua, joskaan tätä ei ilmaistu lopullisessa mietinnössä aivan niin suoraan. Mietinnön kolmannen luvun mukaan monet keskeiset asiat jäivät niukan rikosoikeudellisen suojan varaan vähemmän tärkeiden ollessa suojattu hyvinkin tehokkaasti.[654] Joissakin komitean muistioissa pohdittiin, että traditionaalisen omaisuusrikoksen kohteeksi joutuminen ei ollut enää yhtä vakava asia kuin esimerkiksi rikoslain säätämisen aikoihin, jolloin tavaroiden niukkuuden vuoksi esineen menettäminen saattoi merkitä omistajalle suuria haittoja ja vaikeuttaa huomattavasti tämän mahdollisuuksia hankkia toimeentulonsa.[655]

Kivivuori ilmaisi runkosuunnitelmaan jättämässään eriävässä mielipiteessä suoran moitteen siitä, että runkosuunnitelma oli rakentunut liiaksi perinteisten omaisuusrikossäännösten varaan ja että rangaistussääntelyn tulisi vastata ”taloudellisten suhteiden nykyistä laatua”. Rangaistavuus oli hänen mukaansa suunnattava etupäässä sellaisiin menettelyihin, jotka laajamittaisimmin loukkasivat ”kansalaisten taloudellista perusturvallisuutta”. Erityisesti markkinoinnin, sopimusehtojen ja tuoteturvallisuuden piirissä tapahtui rikoksia, joista koitui taloudellista vahinkoa laajoille väestöryhmille.[656]

3.4 YHTEENVETO: SORTOJÄRJESTELMÄSTÄ MUUTOKSEN MAHDOLLISTAJAKSI

Rikosoikeuskomiteassa esiintyi keskenään ristiriitaisia näkemyksiä sekä rikosoikeudellisesta järjestelmästä että rikollisuudesta. Käsittelyn alussa erityisesti Hannu Takalan laatimia luonnoksia leimasi skeptisyys rikosoikeudellista järjestelmää kohtaan, sillä järjestelmä nähtiin luokkaherruuden välineenä. Käsittelyn kuluessa kuitenkin erityisesti reformistisemmat komitean jäsenet huomauttivat, että komitean tehtävänä oli valmistella uudistuksia ja perustella niitä. Siten ei ollut uskottavaa, jos komitea ei itsekään nähnyt rikosoikeudellista järjestelmää jollakin tavalla myös positiivisessa valossa. Radikaalimmista uudis-

652 Aarnio – Savolainen – Ojanen 1970, s. IV–V.
653 Asialista: Oikeuspoliittinen keskusteluryhmä 18.5.1971 klo 19 Mikko Laaksosen kotona / nimeämätön ja päiväämätön. Oikeusturvapoliittiseen ohjelmaan liittyvää aineistoa 1968–1971 / HCC1. SDP, TA.
654 KM 72/1976, s. 43.
655 Keskeiset yksilöresurssit – taloudelliset resurssit / Törnqvist 22.9.1972. Ha 10. ROK, KA.
656 KM 72/1976, s. 328.

tajista sen sijaan Antti Kivivuori näki järjestelmän alusta asti osana yhteiskuntapoliittista kokonaissuunnittelua.

Sosiologisella lähestymistavalla oli suuri painoarvo rikosoikeuskomitean ajattelussa. Rikosoikeudellisen järjestelmän osalta tämä näkyi rikosoikeudellisen järjestelmän hahmottamisena osana muita yhteiskunnan systeemejä. Rikollisuuden osalta kyse oli sosiologisen rikollisuusnäkemyksen omaksumisesta: rikollisuus oli toisaalta ajasta ja paikasta riippuvainen ilmiö mutta samalla yhteiskuntien välttämätön osa. Oli tunnustettava, että rikollisuutta oli mahdotonta poistaa yhteiskunnasta. Tämä siirsi huomion rikollisuuden ehkäisystä rikollisuudesta ja sen kontrollista aiheutuvien kärsimysten minimointiin ja oikeudenmukaiseen jakamiseen.

1960-luvun keskusteluissa rikosoikeudellisen järjestelmän oikeutusta oli kyseenalaistettu monin tavoin. Komitea joutui pohtimaan, miten sen käyttöä kaikesta huolimatta voitaisiin oikeuttaa – olihan komitea nimenomaan perustettu uudistamaan tätä järjestelmää. Oikeutuksen lähteeksi tuli yleispreventio, jota perusteltiin sosiologisesti: koska rikollisuutta oli mahdotonta poistaa yhteiskunnasta, oli keskityttävä sen tason yleiseen säätelemiseen. Tähän tasoon puolestaan voitiin rikosoikeuden käytettävissä olevista keinoista tehokkaimmin vaikuttaa sillä yleisellä viestillä, joka rikoslainsäädännöllä lähetettiin kansalaisille eri rikosten moitittavuudesta, sekä niillä tuomitsemistapahtumilla, joilla osoitettiin rikosoikeudellisen järjestelmän käytännön toiminta ja paheksuntaa yksittäisen rikoksen tehnyttä henkilöä kohtaan. Komitea joutui myös varautumaan sellaiseen kritiikkiin, jossa esitettiin, että yleispreventio johtaisi rangaistusten ankaroitumiseen. Tässäkin sosiologinen rikollisuuskäsitys toimi apuvälineenä.

Keskeiseksi uudistamisen kohteeksi komiteassa määrittyi nimenomaan kriminalisoinnit sisältävä rikoslain erityinen osa. Erityinen osa asetettiin vastakkain suhteessa ”sosiaaliteknisempään” seuraamusjärjestelmään, jonka moitittiin saaneen kriminaalipolitiikan uudistamisessa liiallistakin huomiota ja voimavaroja. Erityisen osan uudistamisessa sovellettavien arvoperiaatteiden pohdinta oli komitean jaetussa todellisuudessa nimenomaan sitä arvokkainta ja tärkeintä työtä, jota varten koko komitea oli ylipäänsä perustettu. Erityistä osaa muokkaamalla oli mahdollista rikoslain kautta viestiä yhteiskunnan muuttuneista arvoista ja asioiden tärkeysjärjestyksestä ja sovittaa rikoslainsäädäntö osaksi yleistä yhteiskuntapolitiikkaa. Kyse oli siten myös sen hyväksymisestä, että niin ikään rikosoikeudellinen järjestelmä oli jossakin määrin välttämätön yhteiskuntajärjestelmän osa, ja näin ollen se oli paras valjastaa hyvien tarkoitusten palvelemiseen. Komitean suurimmat erimielisyydet liittyivät nimenomaan siihen, kuinka aktiivisesti tätä järjestelmää käytettäisiin: tehtäisiinkö sen avulla suurempaa yhteiskunnallista arvojen ja valtasuhteiden kumousta, olisiko se rationaalisen yhteiskuntapolitiikan saumaton osa, vai tulisiko sen olla

vain välttämätön paha. Eri asiayhteyksissä samatkin henkilöt saattoivat korostaa erilaisia näkemyksiä.

Rikollisuutta käsiteltäessä komiteassa keskusteltiin erityisesti siitä, oliko rikollisuus puhtaasti vallassa olevien ryhmien määrittelyn varassa oleva kontingentti ilmiö, joka toisaalta määräytyi varsin mekaanisesti yhteiskunnan luokkarakenteesta, vai oliko olemassa sellaisia rikoksia, jotka katsottaisiin rikoksiksi kaikkialla. Mietinnössä päädyttiin siihen, että vaikka rikollisuus ymmärrettiin määrittelynvaraiseksi ja muuttuvaksi, oli kuitenkin olemassa jonkinlaisia yhteiskunnasta riippumattomia ydinrikoksia. Samalla rikollisuus nähtiin vielä jonkinlaisena käyttäytymishäiriönä, joka johtui erilaisista sosiaalisista ongelmista. Näiden sosiaalisten ongelmien korjaaminen oli yhteiskuntapolitiikan tehtävä, sillä yhteiskunnallinen eriarvoisuus tuotti myös rikollisuutta.

4 Rikosoikeuskomitea rationaalisen yhteiskuntasuunnittelun paradigmassa

4.1 LUVUN TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tässä luvussa tarkastellaan rikosoikeuden suhdetta yhteiskuntapolitiikkaan, joka oli komitean muistioissa ja mietinnössä keskeinen rikosoikeutta määrittelevä käsite. Jo rikosoikeuskomitean alkuvaiheessa toimintaa suunniteltaessa lähdettiin siitä, että rikoslainsäädäntö oli osa laajempaa yhteiskuntapolitiikkaa ja että oikeus oli politiikan väline. Tällaista näkemystä oikeuden ja politiikan välisestä suhteesta voidaan kutsua instrumentaaliseksi.[657] Luvussa tarkastellaan, mitä tästä lähestymistavasta seurasi ja miten komitea pyrki sovittamaan yhteen yhteiskuntapoliittista ja rikosoikeudellista ajattelua.

Luvussa tarkastellaan myös sitä käytännön prosessia, jossa komitea pyrki soveltamaan rikosoikeudelliseen ajatteluun yhteiskuntapoliittista suunnittelua ensinnäkin systemaattisen tavoite–keino-lähestymistavan kautta ja toiseksi käyttämällä tämän lähestymistavan osana elämänalueiden hahmottamista ja niillä esiintyvien haitallisten ilmiöiden paikantamista.

Luvussa tarkasteltavat alakysymykset ovat seuraavat:

Miten rikosoikeuskomiteassa pyrittiin sovittamaan yhteen rikosoikeudellista ja yhteiskuntapoliittista ajattelua?

Miten komiteassa suhtauduttiin asiantuntemukseen, tietoon ja tutkimukseen? Mikä oli tiedon ja politiikan välinen suhde?

Miten poliittisuus määrittyi komiteassa suhteessa yhteiskuntapolitiikkaan?

Miten valtion ja yhteiskunnan välinen suhde hahmottui?

Rikosoikeuskomitean perustaminen voidaan nähdä osana 1960-lukulaista yhteiskunnan kokonaisvaltaisen uudistamisen eetosta. Pauli Kettusen ja Hannu Simolan mukaan ”kokonaisvaltaisuudesta” ja ”pitkästä tähtäyksestä” tuli 1960-luvulla hyvän politiikan suosittuja määreitä ja kokonaisvaltaisen uudistuksen eetos läpäisi esimerkiksi kasvatuksen ja koulutuksen kentän.[658] Kokonaisvaltaisuus tarkoitti sitä, että yhteiskunnan kaikkien osa-alueiden kehittämisen

[657] Ks. esim. Tala 2002, s. 97.
[658] Kettunen – Simola 2012, s. 15.

tuli palvella samoja päämääriä. Kettunen, Simola, Jalava ja Varjo huomauttavat, että pelkät ”teknisluonteiset” tavoitteet eivät riittäneet vaan että uudistajat korostivat suunnittelun väistämätöntä arvosidonnaisuutta – poliittisuutta.[659] Tässä kokonaisvaltaisessa ajattelussa rationaalisuus ymmärrettiin siis hyvin laajasti: sekä arvorationaalisuutena eli siten, että arvot itsessään olivat edistyksellisiä, päämäärärationaalisuutena eli siten, että keinot soveltuivat näihin arvoihin ja tavoitteisiin, ja lisäksi keinorationaalisuutena eli siten, että nämä keinot olivat itsessään tehokkaita ja käyttökelpoisia.

Yhteiskuntapoliittinen lähestymistapa ja ongelmien tunnistaminen liittyivät yhteiskunnan käsitteen kehittymiseen ja toisen maailmansodan jälkeiseen uuden isänmaallisuuden muotoiluun. Kyse oli siten poliittista kenttää laajemmin läpileikkaavista ajattelutavoista.[660] Pauli Kettusen mukaan yhteiskunta hahmottui 1900-luvulla Pohjoismaissa viittaamaan kansalliseen kokonaisuuteen, jossa valtio, talous ja kulttuuri lankesivat yhteen alueeltaan ja väestöltään. Yhteiskunta määrittyi samalla sekä toimijaksi että tiedon ja politiikan kohteeksi. Se oli samalla myös sekä normatiivinen että empiirinen käsite: siihen liitetyin mittapuin arvioitiin yhteiskunnallista todellisuutta, jossa tunnistettiin puutetta, köyhyyttä, luokkaeroja, tyytymättömyyttä ja kurittomuutta.[661]

Takala muistelee varsinkin TANDEM-tutkimushankkeella olleen merkitystä laajojen uudistushankkeiden käynnistämisen taustalla. Tutkimushankkeen raportista kävi Takalan mukaan ilmi, kuinka 1960-luvulle tultaessa suomalaisen yhteiskunnan ylärakenne oli muodostunut talouden kehityksen esteeksi ja kuinka tuolloin käynnistettiin laajat uudistushankkeet eri oikeusaloille, kuten valtiosääntö-, avioliitto-, sosiaaliturva- ja kuluttajansuojaoikeuteen. Tässä kokonaisuudessa oli luonnollista ottaa tarkasteluun muodollisesti myös yli satavuotias rikoslaki, varsinkin kun käsitykset lailla suojattavista arvoista ja rangaistusten vaikutuksista olivat muuttuneet.[662] On kuitenkin huomattava, että tutkimushankkeen raportti valmistui vasta vuonna 1977, kun rikosoikeuskomitea oli jo saanut työnsä päätökseen.

Johanna Rainio-Niemen mukaan komiteoista tuli Suomessa 1960-luvulta lähtien paikkoja, joissa modernin yhteiskuntatutkimuksen menetelmiä ja sen tuottamaa tietoa tuotettiin, jaettiin ja kytkettiin käytännön politiikkatoimiin.[663]

---

659 Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 44.

660 Esimerkiksi yhteiskunnan modernisaatiota ajavassa Ylioppilaiden Taloudellisessa Valistuskampanjassa (YTV) vuonna 1959 voimansa yhdistivät Laura Kolben mukaan yhteiskuntapoliittiseen suunnitteluun uskovat oikeistokonservatiivit, modernisaatiota tavoittelevat sosialidemokraatit ja aluepolitiikan nimeen vannovat keskustalaiset. Ks. Kolbe 1996, s. 22.

661 Kettunen 2015, s. 213.

662 Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

663 Rainio-Niemi 2010, s. 252.

Hannu Takala muistelee, että komitealaitosta hyödynnettiin erityisesti laajojen kokonaisuudistusten periaatteiden selvittämiseen.[664]

4.2 RIKOSOIKEUS YHTEISKUNTAPOLITIIKAN KOKONAISUUDESSA

Kuten edellä on tuotu ilmi, kriminaalipolitiikka otettiin 1960- ja 1970-luvuilla mukaan yhteiskuntapoliittiseen suunnitteluun.[665] Myös rikosoikeuskomitean ajattelua voidaan luonnehtia kokonaisvaltaisen yhteiskunnallisen tarkastelun ilmentymäksi, tai ehkä pikemminkin pyrkimykseksi siihen. Todellisuudessa perinteisen rikosoikeuden yhdistäminen sosiaali-indikaattoriajatteluun ei ollut aivan mutkatonta ja herätti komiteassa jonkin verran kitkaa. Näitä ristiriitaisuuksia tarkastellaan tässä ja seuraavassa alaluvussa.

Laaja näkökulma näkyi jo komitealle annetuissa tehtävissä: Rikosoikeuskomitea asetettiin valmistelemaan lainsäädännön ”kokonaisvaltaista perusuudistusta”. Tähän tehtävään kuului uuden rikoslainsäädännön luomisessa hyödynnettävien periaatteiden selvittäminen, rikoslainsäädännöllä edistettävien ja suojeltavien päämäärien, etuuksien ja arvojen määrittäminen sekä näiden suojaamiseksi käytettävien keinojen suunnittelu ja uudelleenarviointi sekä olennaisimpien rangaistussäännösten kokoaminen rikoslakiin.[666] Komitean näkökulmasta kokonaisvaltaisuuteen liittyviä tehtäviä olivat siten paitsi erilaisten suojeltavien arvojen määrittely ja asettaminen tärkeysjärjestykseen eli käytännössä rikoslain erityisen osan uudistaminen myös hajanaisen rikosoikeudellisen säännöstön systematisointi ja keskittäminen sekä yhtenäisten lainkirjoitusperiaatteiden omaksuminen. Komitean systematisointitehtävä soveltui hyvin tähän rationaalisen yhteiskuntasuunnittelun eetokseen, vaikka sitä voidaankin pitää pidempänä trendinä, joka alkoi jo vuoden 1889 rikoslaista, kun rikostunnusmerkistöjä yhdenmukaistettiin ja rangaistussäännöksiä keskitettiin rikoslakiin.

Kokonaisvaltaisuus näkyi myös siinä, että rikosoikeuskomitean tehtävänantoon sisältyi nykyisen oikeus–politiikka-jaottelun mukaan niin yhteiskuntapolitiikkaa kuin lainopillista säännösten systematisointiakin mutta myös niin sanottua oikeudenalan yleisten oppien muotoilua, joka on luonteeltaan periaatteellista ja arvosidonnaista mutta joka mielletään yleensä oikeuden, ei politiikan, alaan kuuluvaksi. Komitean asettamismuistiossa ei eroteltu näitä eri ulottuvuuksia politiikan ja oikeuden mukaan vaan kaikki nähtiin osana samaa

[664] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.
[665] Hannula 1981, s. 169–170.
[666] Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

tehtävänantoa. Kiinnostava ja kuvaava tästä näkökulmasta on myös komitean nimi: vaikka tehtävänä oli rikoslainsäädännön uudistus, nimessä ei ollut kyse ”pelkästään” lainsäädäntöön liittyvästä rikos*laki*komiteasta vaan laajempaan käsitteelliseen ulottuvuuteen – oikeuteen – liittyvästä rikos*oikeus*komiteasta. Komitealla oli jo siten nimensäkin puolesta mandaatti käsitellä myös rikosoikeustieteen alaan kuuluvia teemoja ja pohtia laajemmin lainsäätäjän, rikosoikeustieteen ja tuomioistuinten välistä työnjakoa.

Komitean näkemyksissä nimenomaan keskittyminen rikoslain erityisen osan uudistamiseen – eli rikostunnusmerkistöjen määrittelyyn, kriminalisointeihin, dekriminalisointeihin ja uusiin tunnusmerkistöihin – kytki sen työn osaksi kokonaisvaltaista yhteiskuntapolitiikkaa. Mietinnössä huomautettiin, että rangaistussäännökset olivat vielä kiinteämmin kuin seuraamuksia määrittävät säännökset sidoksissa ”vallitseviin arvoihin ja käsityksiin”. ”Ratkaistaessa, mistä rangaistaan ja kuinka ankarasti, päätetään eräässä mielessä myös rikosoikeudellisin keinoin suojattujen arvojen tärkeysjärjestyksestä.” Mietinnön mukaan rangaistussäännökset palvelivat yhteiskunnassa esiintyviä etuja ja arvoja eri tavoin ja vaikuttivat samalla siihen, mihin väestöryhmiin rangaistusjärjestelmä pääasiallisesti kohdistui. Kysymys rangaistussäännöksistä oli osa yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ongelmaa, ja kokonaisuudistuksessa painopisteenä tulikin olla suojeltavien arvojen punninta ja rangaistavuuden uudelleenarviointi.[667]

Mietinnössä todettiin, että rikosoikeudellista järjestelmää suunniteltaessa oli välttämätöntä tarkastella ”rikosoikeudellisen järjestelmän vaatimia voimavaroja kokonaisuutena” ja osana yhteiskunnan voimavarojen kokonaistarkastelua. Rikoslainsäädännön kokonaisuudistus soveltui erityisen hyvin tällaiseen ”voimavarojen kokonaisarviointiin”, jossa oli harkittava, miten rikosoikeudellinen järjestelmä kokonaisuutena suojasi eri yhteiskuntaryhmille tärkeitä arvoja ja etuuksia sekä miten rikosoikeudelliset seuraamukset ja haitat kohdistuivat eri yhteiskuntaryhmiin.[668] Mietinnössä todettiin: ”Poliisin, oikeuslaitoksen ja muun rikoslainsäädäntöä toteuttavan viranomaistoiminnan määrää ei ole mahdollista moninkertaistaa, ei yhteiskunnan taloudellisten voimavarojen riittämättömyyden takia eikä siitä aiheutuvien muiden haittojenkaan takia. Rangaistussäännökset, joita voimavarojen riittämättömyyden vuoksi toteutettaisiin sattumanvaraisesti, heikentäisivät luottamusta koko rikosoikeudellisen järjestelmän toimintaan ja alentaisivat rangaistussäännösten tehoa.”[669]

667 KM 72/1976, s. 44.
668 KM 72/1976, s. 46–47.
669 KM 72/1976, s. 46–47.

4.2.1 Yhteiskuntapolitiikka rikosoikeutta määrittelevänä käsitteenä

Rikosoikeuskomitean työn lähtökohtana oli siis rikoslaki yhteiskuntapolitiikan välineenä. Tätä korostettiin useassa muistiossa. Varsinkin Antti Kivivuori korosti rikoslainsäädännön ja yhteiskuntapolitiikan välistä yhteyttä. Hän esimerkiksi huomautti yhdessä ensimmäisistä muistioistaan, että kaikki lainsäädäntötyö oli yhteiskuntapoliittista suunnittelua, koska laeissa vahvistettiin yhteiskunnan rakenteita ja suhteita koskevat perusratkaisut. Siten yhteiskuntapoliittisen suunnittelun yleiset periaatteet soveltuivat noudatettaviksi myös rikoslainsäädännön uudistamistyössä. Kaikkien uudistusten ja yhteiskuntapoliittisen suunnittelun lähtökohtana tuli olla tavoitteiden valinta ja vahvistaminen. Tämän jälkeen valittaisiin keinot tavoitteiden toteuttamiseksi ja lopuksi luotaisiin suunnitelma lyhyen aikavälin tavoitteiden toteuttamiseksi. Kivivuori huomautti, että rikoslainsäädännön uudistamistyölle ei ollut valtioneuvostosta asetettu minkäänlaisia kriteereitä tavoitteiden asettamisen suhteen vaan että se oli jätetty kokonaan komitean tehtäväksi. Siten oli lähdettävä siitä oletuksesta, että ”rikoslainsäädännön uudistamisen etäistavoitteena tulevat kysymykseen kaikki yleisen yhteiskuntapolitiikan tavoitteet yhteiskunnan eri lohkoilla”.[670]

Tästä logiikasta seurasi, että rikoslainsäädäntö ja ehkä rikosoikeuskin asetettiin komitean tehtävää perustavissa muistioissa alisteiseksi yhteiskuntapolitiikalle sen sijaan, että sen olisi katsottu noudattavan ensisijaisesti esimerkiksi oikeuden sisäisiä tai moraalifilosofisia oppeja. Komitean työn lähtökohta oli siis aikakaudelle ominainen suunnittelurationalismi ja samalla oikeutta politiikan instrumenttina korostava näkökulma, kuten tämän luvun johdannossakin tuotiin esiin. Komitean tavoitesuuntautuneisuus heijasti myös sellaista esimerkiksi Carol Bacchin kritisoimaa näkemystä, jonka mukaan poliitikkojen tai päättäjien työ olisi asettaa tavoitteet ja virkamiesten olisi niin sanotusti neutraalisti ja rationaalisesti mahdollista saada aikaan politiikkauudistus, jossa vain toteutettaisiin näitä tavoitteita.[671]

Komitea jaotteli tarkastelunsa seuraaviin vaiheisiin:

1) yhteiskuntapolitiikan tavoitteiden määrittely
2) tavoitteiden toteutumista ehkäisevien käyttäytymisilmiöiden määrittely
3) rikosoikeudellisen järjestelmän käytettävyys yksittäisen käyttäytymisilmiön sääntelyssä
4) rikosoikeudellisen järjestelmän kokonaistarkastelu edellisistä vaiheista viriävien tarpeiden valossa.[672]

---

[670] Muistio rikosoikeuskomitean työryhmälle. A: Rikoslainsäädännön uudistaminen / Kivivuori 23.7.1972. Ha 10. ROK, KA.
[671] Ks. Bacchi 1999, s. 22–23.
[672] KM 72/1976, s. 47.

Rikosoikeuskomitean tavoitteenasettelu muistutti huomattavasti koulutuspoliittisesta niin sanotusta Italän komiteasta, joka antoi mietintönsä vuonna 1973. Itälän komitean tavoitteena oli ”[y]hteiskunnan jäsenten henkinen ja aineellinen hyvinvointi, vapaus, turvallisuus, viihtyvyys sekä heidän monipuolisen kehityksensä turvaaminen yleismaailmallisen Ihmisoikeuksien julistuksen sisältämien periaatteiden mukaisesti”. Tästä yhteiskuntapolitiikan ”peruspäämäärästä” johdettiin yleistavoitteet, jotka koskivat taloudellista kehitystä, etujen ja hyödykkeiden jakautumista, yhteiskunnan jäsenten vaikutusmahdollisuuksia, kulttuurin arvosisältöä ja kansainvälistä vuorovaikutusta.[673] Rikosoikeuskomitea puolestaan linjasi ensimmäisessä kokouksessaan, että yhteiskuntapolitiikan kokonaisuudessa etäisemmiksi tavoitteiksi oli asetettava ihmisten tasa-arvoisuus ja tarpeiden korkea tyydyttämisaste. Kivivuori ja Törnqvist tulkitsivat sen tarkoittavan, että ”nykyisessä yhteiskunnassa vaillinaisesti elävien ihmisten tulisi saada samanvertainen elämisen laatu kuin nyt etuoikeutettujen ihmisten”. Tämä oli ”komitean perusvalinta ja katsomus”. He huomauttivat myös, että lähtökohtana oli ihmisten tasa-arvoisuus valtioiden rajoista riippumatta.[674]

Kettunen on kuvannut Itälän komitean ajattelua ”lohkoteknokratian ja sektoridemokratian yhdistelmäksi”. Siinä yhdistettäisiin valtio ja yhteiskunta ohjaamalla kutakin yhteiskunnan lohkoa tarkoituksenmukaisella ja rationaalisella politiikalla. Lisäksi kullekin sektorille – työelämään, kouluihin, yliopistoihin ja niin edelleen – luotaisiin demokraattisen osallistumisen edustuksellisia järjestelmiä.[675] Rikosoikeuskomitea sovelsi tätä lohkoteknokraattista ajattelua rikosoikeudelliseen järjestelmään.

Voidaan katsoa, että kriminaalipolitiikka, vastaavasti kuin koulutuspolitiikka, hahmottui komiteassa yhteiskuntapolitiikan osalohkoksi, jossa paitsi edellisvuosien kohdennettujen uudistusprojektien tapaan dekriminalisoitiin erinäisiä käyttäytymisen osa-alueita[676] myös luotiin uutta sääntelyä laajentuvan julkisen valtiokoneiston tarpeisiin. Yhteiskuntasuunnittelu oli paitsi mahdollista myös erittäin tarpeellista. Kriminaalipolitiikka nähtiin yhteiskuntapolitiikan kokonaisuudessa viimesijaiseksi: työnjakona nähtiin, että muut politiikka-alueet, kuten sosiaalipolitiikka, tulisivat ensin, ja kriminaalipolitiikkaan turvauduttaisiin vasta, kun muilla aloilla oli epäonnistuttu.

Dekriminalisoimisen ja valtion sääntelytarpeeseen vastaamisen lisäksi tavoitteena oli yleisen yhteiskuntapolitiikan periaatteiden mukaisesti tasata jo olemassa olevan järjestelmän epäkohtia ja lieventää rikollisuudesta ja siihen reagoimisesta eri ryhmille aiheutuvia kustannuksia – kyse oli siis jonkinlaisesta

673 Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 44–45.
674 C: Uudistustyön suuntaviivat / Kivivuori – Törnqvist 24.7.1972. Ha 10. ROK, KA.
675 Kettunen 2015, s. 178.
676 Esimerkiksi julkijuopumus dekriminalisoitiin vuonna 1969 ja homoseksuaalisuus vuonna 1971.

sosiaalisesta tasoituksesta, joka sai komiteassa laajaa kannatusta, kuten edellisessä luvussa 3 tuotiin esiin.

Rikosoikeuskomitean kannalta merkittävältä julkaisulta näyttäisi Talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja niiden mittaamista tutkivan jaoston raportti runsaine liiteosineen. Myös Hannu Takala liittää koko ajatuksen kriminaalipolitiikasta osana yleistä yhteiskuntapolitiikkaa Talousneuvoston raporttiin, jonne se oli hänen mukaansa kirjattu.[677] Jaosto tarkasteli vuonna 1972 julkaistussa raportissaan laajasti sosiaali-indikaattorien käyttöä yhteiskuntasuunnittelussa. Raportissa viitattiin ongelmallisena yhdellä ”osalohkolla” tehtyjen toimenpiteiden ennakoimattomiin ja epätoivottuihin seurauksiin muilla lohkoilla ja ylipäänsä kaikkien ”teknillisten” ja ”sosiaalistenkin” uudistusten ennalta tietämättömiin ja odottamattomiin seurausvaikutuksiin väestön elinolosuhteisiin nähden. Huomiota kiinnitettiin myös lisäongelmiin, joita näiden ennakoimattomien seurauksien korjausliikkeet synnyttivät. ”Pääosa nykyongelmiemme koko kirjavasta kentästä lieneekin itse asiassa syntynyt niiden irrallisten ja erillisten korjauspyrkimysten tuloksena, joilla on yritetty muuttaa jo tapahtuneessa kehityksessä ilmenneitä tasapainottomuuksia ja epäsuhteita”, raportissa katsottiin. Ratkaisuna pirstaleisuuden ongelmaan nähtiin laajempi yhteiskunnan ja väestön elinolosuhteiden kehittämistä koskevien kokonaisuuksien tarkastelu sekä koko yhteiskuntapolitiikan tavoitteiden ja keinojen laaja-alainen selvittäminen. Sosiaali-indikaattorit merkitsivät ”askelta kohti kokonaisvaltaista eri hallinnonhaarojen ja tieteenalojen ylitse ulottuvaa lähestymistapaa yhteiskunnan tilan ja toimintojen kuvaamiseksi”.[678]

Rikosoikeus on ollut perinteisesti valtion ydintehtäviä ja sen suvereniteetin keskiössä. Rikosoikeuskomiteassa yhteiskunta oli toisaalta jotakin, johon sääntelyllä vaikutettiin, eli toiminnan kohde mutta toisaalta valtio ja yhteiskunta myös samastettiin toisiinsa toimijoina. Rikosoikeuskomitea asettui siten osaksi Kettusen edellä kuvailemaa pohjoismaista valtion ja yhteiskunnan samastavaa traditiota. Yhteiskuntapolitiikka ja kriminaalipolitiikka sen osana olivat valtion yhteiskuntaan suuntaamaa toimintaa. Rikosoikeudellinen järjestelmä kuvattiinkin eräässä Takalan laatimista ensimmäisistä muistioista ”valtiovallan haaraksi” ja osaksi valtion ”juridis-poliittista rakennetta”.[679]

Valtion ja yhteiskunnan välisestä suhteesta oli kuitenkin myös erimielisyyksiä komiteassa. Erityisesti Patrik Törnudd kritisoi yhteiskunnan ja valtion samastamista ja moitti Takalan muistiota liiallisesta valtiokeskeisyydestä. Hän huomautti, että kuten Ruotsin viimeaikainen keskustelu oli osoittanut, oli eri

[677] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

[678] Talousneuvosto 1972, Elämisen laatu: tavoitteet ja mittaaminen -raportti, s. 1–2, 13–14.

[679] Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 1–2. Ha 2. ROK, KA.

asia puhua voimakkaasta yhteiskunnasta kuin voimakkaasta valtiosta. ”Suuret poliittiset ryhmittymät voivat yhtyä vaatimaan edellistä mutta vain suhteellisen kapeat intressit haluavat nimenomaan voimakasta valtiota”, Törnudd huomautti. Oli käytettävä laajempaa poliittista hyväksyntää nauttivaa ilmausta. Luvun viittaukset valtion tehtäviin oli näin ollen korvattava viittauksilla yhteiskunnan tai julkisen vallan tehtäviin.[680] Tämä osoitti, että Törnuddkin piti valtion ja yhteiskunnan käsitteitä osin päällekkäisinä mutta että hän piti poliittisesti tarkoituksenmukaisempana viitata valtion sijaan yhteiskuntaan, joka oli ilmeisesti poliittisesti vähemmän latautunut käsite. Toisaalla hän kuitenkin katsoi, että termi ”yhteiskuntaryhmät” oli liian poliittisesti värittynyt ja että sen sijaan tuli käyttää ilmaisua ”väestöryhmät” (katso aiheesta tarkemmin edellinen luku 3).

Yhteiskunnan voimavarat ja valtion voimavarat nähtiin pitkälti päällekkäisinä. Mietinnössä esimerkiksi korostettiin, kuinka yhteiskunnan voimavaroja tuli tarkastella kokonaisuutena. ”Poliisin, oikeuslaitoksen ja muun rikoslainsäädäntöä toteuttavan viranomaistoiminnan määrää ei ole mahdollista moninkertaistaa, ei yhteiskunnan taloudellisten voimavarojen riittämättömyyden takia eikä siitä aiheutuvien muiden haittojenkaan takia. Rangaistussäännökset, joita voimavarojen riittämättömyyden vuoksi toteutettaisiin sattumanvaraisesti, heikentäisivät luottamusta koko rikosoikeudellisen järjestelmän toimintaan ja alentaisivat rangaistussäännösten tehoa.”[681]

Toisaalta yhteiskunta oli myös jotakin valtiosta selvästi erillistä. Elämänalueita tarkastelemalla lähdettiin nimenomaan ”tavallisen ihmisen” arjesta. Mietinnön mukaan elämänalueiden hahmottaminen oli yhteiskunnan toimintaa ja ”sen ilmiöitä laajalti peittävä” selvitystehtävä.[682] Tätä näkökulmaa käsitellään tarkemmin elämänaluetarkastelun esittelyn yhteydessä. Tarkastelussa havaitaan, että myös elämänaluetarkastelussa menivät osin päällekkäin ylhäältä alas suuntautuvan yhteiskuntapoliittisen päätöksenteon sektorit ja yksilön näkökulmasta ruohonjuuritasolta lähtevät arkiset elämän osa-alueet.

4.2.2 Yhteiskuntapolitiikka edistyksenä

Rikosoikeuskomiteassa vallitsi selvä edistyksellinen, voisi sanoa valistushenkinen, ilmapiiri. Usko edistykseen näkyi rikosoikeuskomitean mietinnössä erityisesti irtiottona voimassa olevasta rikoslainsäädännöstä. Voimassa oleva järjestelmä ei ollut ajan tasalla kahdesta näkökulmasta: yhtäältä sen suojaamat arvot oli määritelty 1800-luvun lopun yhteiskunnassa, toisaalta rikoslain ulkopuolisten säädösten kasvu oli tehnyt lainsäädäntökokonaisuudesta hajanaisen ja seka-

680 Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974. Ha 5. ROK, KA.
681 KM 72/1976, s. 46–47.
682 KM 72/1976.

van. Tätä ajatusta kuvaa hyvin mietinnön III luvussa oleva virke: ”Koska erilaisia rangaistavia käyttäytymismuotoja ja suojattavia arvoja ei ole sitten rikoslain säätämisen arvioitu yhtenäisten periaatteiden mukaan, arvojen suojan suhteellinen voimakkuus ei enää kaikilta osin vastaa nykyaikaisia käsityksiä.” Tärkein peruste rikoslain kokonaisuudistukselle oli siten tarve ”tarkastella ja arvioida yhtenäisesti suojeltavia arvoja ja rangaistavia käyttäytymismuotoja”.[683]

Komitean työssä asettuivat – uudistukselle tyypillisesti – eksplisiittisesti vastakkain komitean työskentely ja aikaisemman rikoslain kritiikki. Vanha rikoslaki edusti vanhentuneita sääty-yhteiskunnan ja eliitin intressejä, kun komitean työ taas pyrki erään Jan Törnqvistin laatiman muistion mukaan vähentämään sosiaalista eriarvoisuutta ja ottamaan huomioon ”työväenliikkeen edustamien väestöryhmien” intressit.[684]

Nimittämismuistiossa Kivivuori listasi silloisen lainsäädännön puutteita ja luonnosteli tarvetta uudelle. Rikoslainsäädäntö oli pääosin tuntuvasti *vanhentunutta*[685]. Merkittävin haitta vanhentuneisuudesta oli se, että rikoslainsäädännön suojaamat arvot ja etuudet eli oikeushyvät olivat valtaosin säätyvaltiopäivien aikaisten näkemysten mukaiset, ja se, että niissä ei näkynyt esimerkiksi työväenliikkeen edustamien väestöryhmien vaikutusta. Tämä rikoslain arvoperustan vanhentuminen näkyi Kivivuoren mukaan myös rikoslain rakenteessa eli jakautumisessa eri lukuihin, vaikka sitä olikin uudistettu kuluneella vuosisadalla.[686]

Toinen voimassa olleen rikoslainsäädännön puute oli nimittämismuistion mukaan hajanaisuus ja epäyhtenäisyys. Ensinnäkin ”yhteiskunnan kehityksen järkevän ohjaamisen” vaatimat kriminalisoinnit olivat suurelta osin rikoslain ulkopuolella kunkin alueen erityislainsäädännössä. Näin ollen tavallisen kansalaisen oli lähes mahdotonta muodostaa selkeä kokonaiskuva eri kriminalisoiduista käyttäytymismuodoista. Kokonaisuus oli siten laillisuusperiaatteen kannalta ongelmallinen. Erityislaeissa olevat rangaistussäännökset esimerkiksi työ- ja elinympäristörikosten osalta jäivät viranomaisten ja kansalaisten valvonnan ulottumattomiin, kun säännöksiä ei noudatettu, valvonta oli puutteellista ja syyttäjät ja tuomioistuimet eivät puuttuneet ongelmiin. Toiseksi rangaistavia käyttäytymismuotoja ja sitä kautta suojeltavia arvoja, eli ylipäänsä rikosoikeutta, ei ollut suunniteltu yhtenäisten periaatteiden mukaan. Samalla kun monet ”keskeiset arvot” jäivät hyvin niukan suojan varaan, ”vähemmän tärkeät” oli suojeltu hyvinkin ankarasti. Esimerkiksi yksityiselle kansalaiselle kaikkein tärkeimmät elämänalueet, kuten työ, terveys, asuminen, kulutus ja elinympäristön puhtaus sekä yksityiselämän loukkaamattomuus, jäivät joko täysin vaille

683 KM 72/1976, s. 43–44.
684 Elämänalueista ja hyvinvoinnista / Törnqvist 12.5.1972. Ha 10. ROK, KA.
685 ”Vanhentunutta”-sana oli muistion laatijan toimesta alleviivattu.
686 Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

rikosoikeudellista suojaa tai olivat puutteellisen sääntelyn varassa. Yksityisen omistusoikeuden ”ylivahva suoja” taas oli suoranainen vääristymä samalla, kun julkisten varojen verotuksen suoja oli ”suhteellisen lievä”.[687]

Osana historiakatsausta komitean asettamista edeltävinä vuosina tehtyjä uudistuksia esiteltiin valossa, jossa voitiin samalla kertoa myös komitean näkemyksistä ja tuoda niitä esiin positiivisella tavalla. Tämä osio ei missään vaiheessa perustunut historiantutkijoiden tekemään katsaukseen, vaan se oli jonkun yksittäisen tai useamman komitean jäsenen laatima. Osion alussa esitettiin, että 1960- ja 1970-lukujen kriminaalipolitiikalle olivat tyypillisiä toisaalta ”rangaistustasoa koskevat erimielisyydet” ja toisaalta ”yhä voimakkaammin esille noussut vaatimus yhteiskuntapoliittisten suunnittelumenetelmien soveltamisesta kriminaalipolitiikan ongelmiin”. Seuraamusjärjestelmän arviointi kokemusten ja tutkimusten valossa johti oikeusturvan painottumiseen hoitosuuntauksen kustannuksella, ja vilkastunut pohjoismainen yhteistyö heijastui lukuisiin uudistuksiin myös rikoslainsäädännön alalla.[688] Ajanjakson kuvaus voidaan siten ymmärtää jonkinlaisena komitean itseymmärryksenä, jossa kannatettiin ”järkiperäistä” ja inhimillistä yhteiskuntapoliittista suunnittelua sekä tutkimusta hyödyntävää päätöksentekoa. Eräässä varhaisemmassa versiossa oli korostettu vielä enemmän komitean edistyksellisyyttä ja järkevyyttä vastakohtana konservatiivisuudelle: versiossa oli kirjoitettu järkiperäisten yhteiskuntapoliittisten suunnittelumenetelmien soveltamisesta ja rangaistusjärjestelmän inhimillistämiseen pyrkivien sekä uudistuspyrkimyksiä vastustavien näkemysten välisestä köydenvedosta.[689]

”Järkiperäiseen” ja tutkimukseen perustuvaan kriminaalipolitiikkaan viitattiin useissa mietinnön kohdissa. Esimerkiksi juopumuksen rangaistavuuden poistuminen perustui tekstin mukaan pyrkimykseen ”tietoisesti punnita eri toimenpidevaihtoehtojen etuja ja haittoja”. Erään aikaisemman version mukaan käyttäytymistieteiden lisääntynyt merkitys lainsäätämisessä näkyi myös siinä, että uudistuksen perusteluissa viitattiin juopumusrangaistuksen yleis- ja erityisestävää vaikutusta selvittäneeseen tutkimukseen. Uudenlainen ajattelu näkyi tekstin mukaan myös komiteoiden työssä. Erityisesti nuorisorikollisuuskomitean, kriminaalihuoltokomitean ja järjestys- ja turvallisuusasiain toimikunnan mietinnöt heijastivat erityisen selväpiirteisesti ”ajanjakson kriminaalipoliittisia virtauksia”. Mietinnössä tuotiin esiin, kuinka nuorisorikollisuustoimikunnan mietinnössä korostettiin kriminaalipolitiikan liittymistä yleiseen yhteiskuntapolitiikkaan ja kuinka siinä oli nähtävissä ”sama etujen ja haittojen suunnitelmalliseen vertailuun pohjautuva ajattelu”, joka tuli myöhemmin ”syvennettynä

687 Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA.
688 KM 72/1976, s. 24.
689 Luonnos: Rikoslainsäädännön kehitys / nimeämätön 18.7.1975, s. 26. Ha 2. ROK, KA.

ja korostettuna esille" kriminaalihuoltokomitean mietinnössä. Tekstissä kuitenkin huomautettiin, että useimmat nuorisorikollisuustoimikunnan ja kriminaalihuoltokomitean ehdotuksista olivat jääneet toteuttamatta.[690]

Komitean materiaaleista voidaan siten hahmottaa rationaalisen suunnittelun diskurssi, jonka avainkäsite oli edistys. Edistys yhdisti toisiinsa kaksi muuta käsitettä: järjen ja tasa-arvon. Huolimatta valistusmielisyydestään rationaalisen suunnittelun diskurssi oli laclaulaisessa mielessä populistinen, sillä se perustui vastaavuuden logiikalle: diskurssilla oli yksi keskeinen yhdistävä ja sisäiset erot latistava elementti – edistys, ja se rakentui hyvin keskeisesti vastakohtaisessa suhteessa vanhentuneeseen, irrationaaliseen, hajanaiseen, eriarvoiseen ja epäoikeudenmukaiseen aikaisempaan rikoslainsäädäntöön sekä kriminaalipolitiikkaan.

Komiteassa vallitsi yksimielisyys siitä, että rikoslainsäädäntöä oli uudistettava. Komiteassa käytiin kiistoja lähinnä siitä, kuinka voimakkaasti kritiikki vanhaa järjestelmää kohtaan esitettäisiin ja kuinka paljon yhteiskunnan muuttuvia poliittisia voimasuhteita tuotaisiin menneisyyden analyysissa tai järjestelmää kohtaan esitetyssä kritiikissä esiin. Toisin sanoen kiistoja esiintyi siitä, valittaisiinko uudistusehdotusten esittämisen strategiaksi vastaavuuden logiikalla toimiva voimakkaaseen vastakkainasetteluun nojaava edistyksen diskurssi vai hämärrettäisiinkö tätä diskurssia Eric M. Eisenbergin käsittein strategisella monitulkintaisuudella.

Komitea teki mietintöä koskevan tietoisen strategisen valinnan olla liikaa korostamatta yhteiskuntaluokkien, poliittisten näkemysten tai sosioekonomisten ryhmien välisiä ristiriitoja. Sen sijaan mietinnössä korostettiin rikoslainsäädännön uudistustarvetta muuttuvassa maailmassa ja esitettiin komiteassa omaksuttu ajattelu rationaalisena ja edistyksellisenä. Mietinnössä perusteltiin lainsäädännön uudistustarvetta sillä, että voimassa olevan rikoslain valmistelusta oli kulunut yli sata vuotta ja että sitä valmisteltiin yhteiskunnassa, jossa "teollistuminen ja tuotantotavan muutoskausi" oli vasta alkamassa. Yhteiskunnan voimavarojen lisääntyminen, tekniset uudistukset ja toimintojen monimutkaistuminen olivat johtaneet siihen, että lainsäädännöllä oli "entistä voimaperäisemmin" jouduttu sääntelemään eri elämänalueita. Samalla tietoisuus erilaisten toimenpiteiden välittömistä ja välillisistä seurauksista oli monipuolistunut ja kasvanut, mikä johti pohdintaan siitä, missä määrin rikosoikeudellinen järjestelmä oikeudenmukaisesti kohdensi "velvoitteita ja rasitteita yhteiskunnan eri ryhmille".[691]

Sandra Taylorin käsittein voidaan puhua sosiaaliliberaalista hybridiidiskurssista, jossa liberaalia ja marxilaista ajattelua yhdistettiin. Luokkataistelusanaston elementtejä ei täysin poistettu diskurssista mutta niiden sanamuotoja

690 KM 72/1976, s. 25–27.
691 KM 72/1976, s. 39–40, 43.

pyrittiin laimentamaan ja muotoilemaan uudelleen. Voimakkaimmat luokkien vastakkaisuuteen viittaavat ilmaisut korvattiin ”neutraalimmalla” sanastolla. Tämän diskurssin hybridisyyttä ja sisäisiä ristiriitaisuuksia puolestaan pyrittiin peittämään strategisella monitulkintaisuudella. Tämä kaikki oli seurausta komitean sisällä käydyistä käsite- ja merkityskamppailuista.

Luvussa 2 on tuotu esiin, kuinka rikosoikeustieteessä tuli 1960-luvulla katkos Saksa-suuntaukseen ja Ruotsiin alettiin taas suhtautua positiivisemmin. Toisaalta rikosoikeuskomitean mietinnöstä ei käynyt mitenkään ilmi erityisesti ruotsalaisten kriminaalipoliittisten toimien ihailu, vaikka pohjoismaista yhteistyötä tuotiin kyllä esiin erityisesti Inkeri Anttilan vaatimuksesta.[692] Eräs syy siihen, miksei Ruotsia nähty erityisenä esimerkkinä tai Suomen ”tulevaisuudenkuvana”, saattaa piillä siinä, että Ruotsissa hoitoideologinen suuntaus oli mennyt paljon pidemmälle kuin Suomessa. Esimerkiksi Patrik Törnudd varoitteli vuonna 1970 ”Sosiologia”-lehdessä sokeasta Ruotsin ihannoimisesta: ”Toivottavasti se aika pian koittaa jolloin Suomessa lakataan sokeasti ihailemasta Ruotsin – hoito-ideologian luvatun maan – kriminaalipolitiikkaa. Ruotsin edistykselliset kriitikot ovat itse asiassa heränneet näkemään hoitoideologian vaarat vasta sen jälkeen kun asiasta on keskusteltu vuosikausia Norjassa ja Suomessa.” Muutenkaan Suomessa ei tullut Törnuddin mukaan ottaa liiaksi esikuvia Ruotsin kriminaalipoliittisista ratkaisuista. Törnudd moitti, että hallituksen esitys seksuaalirikoslainsäädännön uudistamiseksi oli tehty liiaksi Ruotsin ”huonosti oloihimme sopivaa lainatavaraa” olevaa rikoskaarta kopioiden sen sijaan, että olisi seurattu seksuaalirikoskomitean ”tiivistä ja hyvää” uudistusehdotusta. Seurauksena tästä esityksestä tuli epäselvä ja monitulkintainen.[693]

Historiaosiossa korostettiin sekä Saksaa että Ruotsia suomalaisen rikoslainsäädännön kehittymisen taustalla. Tekstissä kerrottiin, että vuoden 1889 rikoslain valmistelussa perehdyttiin pohjoismaisiin ja saksalaisen oikeusalueen 1800-luvulla säädettyihin rikoslakeihin, joita hyödynnettiin ”tarkoin säännösvertailuin ja monin kohdin sanamuotojakin lainaten”. Rikoslain jäsentelyä laadittaessa keskeinen merkitys oli mietinnön mukaan Ruotsin ja Saksan rikoslakien tarjoamilla malleilla. Tekstissä mainittiin myös, että uudistus myötäili Ruotsin 25 vuotta aiemmin tehtyä rikoslakiuudistusta.[694] Erityisestävä hoitoideologia, johon komitea suhtautui kielteisesti, oli puolestaan voimassa sekä saksalaisessa että ruotsalaisessa rikosoikeudessa: 1930-luvun uudistuksista, eli uusimissäännösten kokonaisuudistuksesta sekä nuorten rikoksentekijöiden seuraamusjärjestelmästä, kerrottaessa mainittiin, että molempien vaikutteet tulivat saksalaiselta ja pohjoismaiselta oikeusalueelta, ”jossa etenkin 1930-luku oli

[692] Anttilan näkemyksistä aiheesta ks. Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 27.5.1975 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.
[693] Törnudd 1970, s. 304.
[694] KM 72/1976, s. 11–13.

merkinnyt tekijäkeskeisen kriminaalipoliittisen ajattelun kukoistuskautta".[695] Myös Patrik Törnudd oli eräässä laatimassaan versiossa huomauttanut, että "Suomen kuuluminen germaanis-pohjoismaiseen oikeusalueeseen on vilkastuneista kontakteista huolimatta jonkin verran rajoittanut vuorovaikutusta esimerkiksi anglosaksisten oikeusjärjestelmien kanssa".[696] Ruotsin ja Saksan kriminaalipolitiikkaa esiteltiin siis historiaosiossa hyvin toisiinsa verrannollisina.

Mietinnön historiakatsauksessa tuotiin saksalaista ajattelua esiin myös positiivisessa valossa. Rikoslain voimaantuloa 1894 seuranneiden vuosikymmenten merkittävimpinä uudistuksina pidettiin sotaväen rikoslain ja kieltolain säätämistä sekä ehdollisen rangaistustuomion käyttöön ottamista. Ehdollisen rangaistustuomion lähtökohtana nähtiin "saksalaisessa kriminaalipoliittisessa kirjallisuudessa korostetusti esille tuotu satunnaisrikollisten erottaminen varsinaisista rikoksentekijöistä". Tekstissä todettiin myös, että ehdollisen tuomion käyttöönotto "helpotti suuresti kansalaissodan hävinneen osapuolen käsittelyä". Uudistusta perusteltiin ensi kädessä lyhytaikaisten vapausrangaistusten vahingollisuudella. Lisäksi todettiin, että ehdollisesti tuomittu säästyi vankilaan joutumisen häpeältä eikä hänen perheensä joutunut taloudellisiin vaikeuksiin.[697]

4.2.3 Demokratiaa vai sosiaalitekniikkaa?

Huolimatta komitean omaksumasta suunnittelurationalismista sen parissa haluttiin kuitenkin korostaa, että käsillä oli merkittävä arvojen murros. Korostettaessa suunnittelua negatiivisessa mielessä vastakohtana poliittiselle tai kiistanalaiselle käytettiin sanaa "sosiaalitekniikka". Esimerkiksi Hannu Takalan laatimassa luvun II (Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät) ensimmäisessä versiossa esitettiin, että kärjistyneissä poliittisissa oloissa järjestelmä saattoi toimia "välittömänä luokkaherruuden välineenä" mutta suhteellisen rauhallisen yhteiskuntakehityksen kausina järjestelmällä oli lähinnä sosiaalitekninen tehtävä. Sosiaalitekninenkin lainsäädäntö voi silti heijastaa yhteiskunnan luokkaristiriitoja ja -rakennetta.[698] Antti Kivivuori puolestaan kritisoi komitean kokouksessa Takalan kyseistä tekstiä liiankin sosiaalitekniseksi. Ilmeisesti tämä tarkoitti vastakohtaa yhteiskunnalliselle tai poliittiselle. Hän huomautti, että varkaussäännöskään ei ollut tulkittavissa pelkäksi sosiaalitekniikaksi, kun kerran puolet anastusrikoksista kohdistui liikkeisiin. "Kriminali-

695 KM 72/1976, s. 18–19.
696 Rikoslainsäädännön kehitys / Törnudd 30.5.1975, s. 4–6. Ha 2. ROK, KA.
697 KM 72/1976, s. 13–14.
698 Luonnos: II – Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (sivunumerot kirjoituskoneella, ilmeisesti varhaisempi) / Takala 14.12.1973, s. 2–3. Ha 2. ROK, KA.

sointi suojaa keskittyvän vähittäiskaupan myyntimenetelmiä ja intressejä."[699] Toisaalla niin sanottujen ydinrikosten kriminalisointeja kuvattiin eräässä versiossa "sosiaaliteknisiksi normeiksi", joilla ylläpidettiin järjestystä yhteiskunnassa.[700] Tällä viitattiin ilmeisesti ainakin henkirikoksiin.

Sosiaalitekniseksi katsottiin myös seuraamusjärjestelmän uudistaminen vastakohtana kriminalisoinnit sisältävän erityisen osan uudistamiselle, kuten edellä luvussa 3.2 on kuvattu. Mietinnössä arveltiin, että kriminaalipoliittinen keskustelu ja "uudistamisvoimavarat" oli kohdistettu seuraamusjärjestelmään sen takia, että useista siihen liittyvistä kysymyksistä oli mahdollista saavuttaa yksimielisyys "verraten yksiselitteisten arvosteluperusteiden ansiosta". Kun seuraamukset oli laissa määritelty, jouduttiin rangaistusta harkittaessa lähinnä valitsemaan sopivan lajinen ja määräinen seuraamus. Tekstissä huomautettiin vielä, että tällainen valinta voitiin nähdä lähinnä rangaistavuusasteen punnintana, joka ei välittömästi ollut riippuvaista seuraamusjärjestelmän sisällöstä. Tekstissä korostettiin, että rangaistussäännöksiin ja niiden tarkoituksenmukaisuuteen tuli kohdistaa vastaavaa huomiota kuin mitä seuraamusjärjestelmä oli saanut osakseen.[701]

Mietinnön III luvussa katsottiin, että rangaistussäännökset – toisin sanoen rikoslain erityinen osa – olivat vielä kiinteämmin kuin seuraamuksia määrittävät sidoksissa "vallitseviin arvoihin ja käsityksiin". "Ratkaistaessa, mistä rangaistaan ja kuinka ankarasti, päätetään eräässä mielessä myös rikosoikeudellisin keinoin suojattujen arvojen tärkeysjärjestyksestä." Tekstissä huomautettiin, että rangaistussäännökset palvelivat yhteiskunnassa esiintyviä etuja ja arvoja eri tavoin ja vaikuttivat samalla siihen, mihin väestöryhmiin rangaistusjärjestelmä pääasiallisesti kohdistui. Kysymys rangaistussäännöksistä oli osa yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ongelmaa, ja kokonaisuudistuksessa painopisteenä tulikin olla suojeltavien arvojen punninta ja rangaistavuuden uudelleenarviointi.[702] Tekstissä asetettiin siten vastakkain seuraamusjärjestelmän kehittäminen verrattain yksinkertaisena yhteiskuntasuunnitteluna ja rangaistussäännösten uudistaminen monimutkaisena – poliittisena ja mielekkäänä – arvopunnintana. Myös Patrik Törnudd korosti eräässä omassa versiossaan, kuinka valinta eri kriminalisointivaihtoehtojen välillä ei ollut suoritettavissa niillä yhteiskuntasuunnittelun menetelmillä, joilla verrattiin toisiinsa eri seuraamusten edullisuutta ja tehokkuutta.[703] Juha Vikatmaa oli sen sijaan eräässä kevään 1974 kokouksessa sitä mieltä, että seuraamusjärjestelmää ei saanut asettaa liian kärkevästi vastakkain kriminalisointien uudistamisen kanssa.[704]

---

699 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist, s. 7. Ca 1. ROK, KA.
700 Rikoslain uudistustyön suuntaviivat 29.11.1973, s. 8–9 / nimeämätön. Ha 4. ROK, KA.
701 KM 72/1976, s. 44.
702 KM 72/1976, s. 43–44.
703 Rikoslain uudistamistehtävä -muistio + saatekirje / Törnudd 5.7. & 7.7.1975, s. 3. Ha 4. ROK, KA.
704 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 14.5.1974 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.

Eräässä aikaisemmassa III lukua käsittelevässä, todennäköisesti Antti Kivivuoren laatimassa, versiossa kritisoitiin lopullista mietintöä kovasanaisemmin huomion kiinnittymisestä ”epäpoliittiseen” seuraamusjärjestelmään. Versiossa oltiin huolestuneita siitä, että seuraamusjärjestelmän kehittäminen saisi liiaksi huomiota myös rikosoikeuden kokonaisuudistuksessa ja ohjaisi huomion sivuun ”yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ja vallankäytön ongelmista”. Tämä riski tuli version mukaan siitä, että yhteiskuntasuunnittelun menetelmät soveltuivat suhteellisen helposti seuraamusjärjestelmän kehittämisvaihtoehtojen vertailuun. Samoin kriteerit, joilla seuraamusten tehokkuutta mitattiin, olivat varsin yksiselitteisiä.[705]

Tietyllä tavalla rikosoikeuden arvosidonnaisuus ja poliittisuuskin olivat siten koko komitean hyväksymä periaate, ja ”vanhentuneisiin” arvoihin haluttiin selvästi tehdä eroa. Kuten edellä tuotiin esiin, komiteassa haluttiin kuitenkin enemmän korostaa eroa akselilla uudistusmielinen/vanhanaikainen kuin vasemmistolainen/oikeistolainen, vaikka sen yleinen ajatusmaailma soveltuikin yhteen hyvinvointivaltiollisen vasemmistosuuntautuneen kriminaalipolitiikan kanssa.

Mitä tulee komitean ja poliittisuuden väliseen suhteeseen kansanvaltaisuuden näkökulmasta, komiteassa suhtauduttiin demokraattiseen päätöksentekoon jokseenkin ristiriitaisesti. Toisaalta mietinnössä korostettiin, kuinka yhteiskuntapoliittisista tavoitteista ja niiden tärkeysjärjestyksestä ei vallinnut yhteiskunnallista yksimielisyyttä ja tavoitteista päätettäessä oli noudatettava kansanvaltaisia periaatteita.[706] Eduskunnan merkitystä ylimmän valtiovallan käyttäjänä korostettiin laillisuusperiaatetta käsittelevässä osassa. Eräässä varhaisemmassa VI lukua käsittelevässä versiossa nostettiin vielä enemmän esiin kirjoitetun lain ja lainsäätäjän tahdon merkitystä eduskunnan valtiosääntöoikeudellisen aseman näkökulmasta viimekätisen vallan haltijana.[707] Mietinnössä esitettiin, että korostamalla rangaistavuuden ehdotonta pysyttämistä kirjoitetun lain puitteissa osoitettaisiin, että rangaistavuudesta päättäminen kuului eduskunnalle.[708]

Etenkin varhaisissa elämänaluemuistioissa demokratia nähtiin ratkaisuna useisiin ongelmiin ”sektoridemokratian” ajatuksen mukaisesti: ympäristödemokratia ympäristöpoliittisen päätöksenteon parantamisessa, asukasdemokratia asukkaan ja vuokranantajan välisen valtaepätasapainon tasaamisessa, kouludemokratia ja koulujen sisäiset riidanratkaisumenetelmät koulutuksen tehokkuuden varmistajina ja koulutuspolitiikan kansanvaltainen kontrolli koulutussisältöjen relevanssin takaajana sekä yritysdemokratia tuotannon järkevämmän kohdentamisen edistämisessä.[709]

---

[705] Kokonaisuudistus, sen painopiste ja ala / nimeämätön 26.3.1973, s. 32–33. Ha 4. ROK, KA.
[706] KM 72/1976, s. 48.
[707] III.5 – Rangaistussäännösten soveltamisen yleiset periaatteet ja saatekirje / Törnudd – Törnqvist 30.10.1974, s. 4. Ha 12. ROK, KA.
[708] KM 72/1976, s. 97.
[709] Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Koulutus / Törnqvist 26.10.1972. Ha 10. ROK, KA;

Hannu Takala kirjoitti eräässä muistiossaan, kuinka 60-luvulla esitetty julistus siitä, että kriminaalipolitiikan tavoitteet oli asetettava yhtäpitäviksi päämääriksi muiden yhteiskuntapolitiikan tavoitteiden kanssa, merkitsi sitä, että haluttiin tunnustaa, että kriminaalipolitiikan tavoitteista saattoi olla samalla tavalla erimielisyyksiä kuin muistakin yhteiskuntapolitiikan tavoitteista ja että niistä voi käydä yhteiskunnallista keskustelua.[710] Toisessa laatimassaan muistiossa hän korosti, että kriminaalipoliittinen päätöksenteko oli yleistä poliittista päätöksentekoa ja että yhteiskunnan kansanvaltaisesta perusajatuksesta seurasi, että päätettäessä näistä tavoitteista ja niiden tärkeysjärjestyksestä tuli entistä tasapuolisemmin ottaa huomioon eri yhteiskuntaryhmien näkemykset.[711] Kriminaalipoliittinen ja yleisemmin yhteiskuntapoliittinen asettuivat siten vastakkaiseksi sellaiselle lohkoteknokraattiselle politiikkakäsitykselle, jota Kettunen kuvaa epäpolitiikaksi ja joka oli asiantuntijoiden harjoittamaa rationaalista yhteiskuntasuunnittelua, ”-politiikkaa”.[712]

Kaikesta tästä demokratiamyönteisyydestä huolimatta komiteassa suhtauduttiin varsin nihkeästi itse komitean laajempaan vuorovaikutukseen muiden kanssa. Komiteassa asettuivat vastakkain ensinnäkin rikosoikeuskomitean sisällä niin sanottu ydinpiiri ja komitean laajempi joukko ja toisaalta komitea ja julkinen rikosoikeudellinen keskustelu. Mitä tulee ensimmäiseen rajanvetoon komitean ydinpiirin ja muun toimijajoukon välillä, eräässä Patrik Törnuddin komiteatyöskentelyn alussa laatimassa muistiossa esitettiin skeptisiä ajatuksia komitean laajan ja intressiryhmiä edustavan kokoonpanon mahdollisuuksista saada aikaan kovin konkreettisia esityksiä.[713] Erityisesti komiteatyöskentelyn alkupuolella työjaoston työskentely oli ilmeisesti melko irrallista laajemmasta komiteasta ja näiden ryhmien välillä vallitsi erään Hannu Takalan kirjoittaman muistion mukaan luottamuspula.[714]

Demokraattisen kansalaiskeskustelun näkökulmasta on kiinnostavaa, että vaikka sosiaalisesta eriarvoisuudesta puhuttiin muistioissa paljon ja eri yhteiskuntaryhmien intressit haluttiin nostaa esiin, ei demokratialle annettu valmistelutyössä kovinkaan paljon painoarvoa. Missään asiakirjoissa ei pohdittu kansalaisten osallistumista kriminaalipoliittisen uudistuksen valmisteluun. Keskusteltaessa siitä, tulisiko komitean ensimmäinen osamietintö julkaista ennen koko komitean työskentelyprosessin valmistumista, työjaosto ei antanut

---

Koulutuspolitiikka / nimeämätön 29.8.1972. Ha 4. ROK, KA ja Kuluttajapolitiikka / nimeämätön ja päiväämätön (oletettavasti 1972). Ha 4. ROK, KA.

710 Hyvinvoinnista ja tasa-arvosta yhteiskuntapolitiikan yleisinä tavoitteina / Takala 17.1.1974. Ha 12. ROK, KA.

711 Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 8.1.1974. Ha 12. ROK, KA.

712 Kettunen 1990, s. 196–197, 200–201.

713 Muistio rikosoikeuskomitean työryhmälle / Törnudd 17.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

714 Realistinen näkemys mahdollisuudesta saada aikaan rikoslain kokonaisuudistus kelvolliseksi viimeisteltynä vuoteen 1976 mennessä / Takala 24.5.1973. Ha 11. ROK, KA.

komitealle suositusta suuntaan tai toiseen ja Antti Kivivuori ei pitänyt julkaisemista edes suotavana, sillä se ei ollut ”kevään yleistä keskustelutilannetta ajatellen tarkoituksenmukaista”. Laajan maallikkoyleisön osallistamiseen rikosoikeusuudistuksesta käytävään keskusteluun suhtauduttiin siten nihkeästi. Kivivuoren mukaan rikosoikeudellisella keskustelulla tulisi kevään 1973 aikana muutoinkin olemaan ”keskustelun juureksia enemmän kuin milloinkaan ennen”.[715]

Mietinnön julkaisemista tai julkaisemattomuutta ei siis rikosoikeuskomiteassa perusteltu kansalaisten mahdollisuudella osallistua uudistuksen valmisteluun vaan taktisesti siitä näkökulmasta, miten se sopi yleiseen keskustelutilanteeseen. Kuten edellä tuotiin esiin, tämä johtui ilmeisesti suurelta osin tulehtuneesta yhteiskunnallisesta keskusteluilmapiiristä ja siitä pelosta, että erityisesti konservatiivisemmat tahot tyrmäisivät komitean työskentelyn tai pyrkisivät estämään uudistusten etenemisen. Tällaisessa tilanteessa jopa kriminaalipoliittisten kysymysten arvosidonnaisuutta korostavat ja suoraa keskustelua peräänkuuluttavat toimijat, kuten Hannu Takala, pitivät mahdollisimman vaivihkaista ja ”lakonista” tiedotuslinjaa parempana.

4.2.4 Tutkimuksen epäilyttävä poliittisuus ja tutkimukseen perustuva politiikka

1960-luvulta lähtien vaadittiin empiiriseen tutkimukseen perustuvaa kriminaalipolitiikkaa ja komitea oli vahvasti tämän eetoksen ilmentymä. Kaikkea tutkimusta ei kuitenkaan komiteassa nähty samanarvoisena. Nähtävästi 1960- ja 1970-lukujen tiedepoliittiset kiistat olivat vaikuttaneet siten, että sekä historiantutkimus että oikeusteoreettinen tutkimus nähtiin komiteassa liian poliittisina ainakaan suoraan mietinnössä hyödynnettäviksi. Sen sijaan käytännön empiirinen yhteiskunnallinen oikeustutkimus esimerkiksi rikollisuudesta ja rangaistusten vaikutuksesta rikollisuuteen nähtiin hyödyllisenä, varsinkin mikäli se tuki komitean tavoitteita.

Huolimatta siitä, että 1960-luvun henkenä oli vaatia tutkimukseen perustuvaa kriminaalipolitiikkaa, komiteassa koettiin hankalaksi viitata suoraan akateemisiin tutkimuksiin. Syynä oli se, että komiteassa pelättiin leimautumista – tutkimus katsottiin liian politisoituneeksi. Tämä kävi ilmi erityisesti komitean kokouksessa lokakuussa 1974, jolloin keskustelun aiheena oli seuraamusjärjestelmää käsittelevä luku. Kokouksessa Antti Kivivuori huomautti, että viittaaminen ”nykyään vaikuttaviin” tutkijoihin ei ollut toivottavaa, sillä se saattoi leimata komitean tietyn koulukunnan kannattajaksi. Hän pohti vaihtoehtona

[715] Muistiossa ei kerrottu tarkemmin, mikä aihe olisi keväällä 1973 keskustelun kohteena. Rikosoikeuskomitean työskentely syksyllä 1972 / Kivivuori, päiväämätön. Ha 10. ROK, KA.

anonyymia viittaamista. Patrik Törnudd puolestaan pohti, että ulkomaisiin kirjoittajiin voisi ehkä viitata nimellä, kotimaisiin anonyymisti. Joka tapauksessa olisi noudatettava tasapuolisuutta henkilöihin viitattaessa. Olavi Heinonen muistutti samassa keskustelussa, että kriminaalihuoltokomiteaa oli moitittu tieteelliseen tutkimukseen viittaamisesta. Parempaa olisi viitata ainoastaan virallisasiakirjoihin. Myöskään Per Lindholm ei kannattanut kirjallisuusviitteitä: ”Seuraamuskysymykset aiheuttavat usein tunnekuohua, kuten esim. RTA-uudistuksesta käyty keskustelu EK:ssa osoitti.”[716] Komitean mietinnössä tehtiin siten korkeasti koulutettujen asiantuntijoiden ja tutkijoiden kesken yhteistuumin tietoinen valinta olla viittaamatta suoraan maan korkeimpaan akateemiseen tutkimukseen; sen sijaan päätettiin viitata virallisten tahojen tekemiin selvityksiin, raportteihin ja mietintöihin, jotka koettiin ”neutraalimmiksi”.

Myös liian ”oikeusteoreettisena” pidetty kirjoitustapa nähtiin komiteassa mietintöön liian vaikeaselkoisena. Tämä näkyi Hannu Takalan laatiman rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnallisia tehtäviä koskevan osion luonnosta käsiteltäessä. Kokouksessa Mikko Kämäräinen, Inkeri Anttila ja Olavi Heinonen katsoivat, että jaksossa oli liian vaikeaa kieltä. Kämäräinen huomautti, että teksti menisi ”yli horisontin suurelta osalta mietinnön lukijakuntaa”. Kritiikki vaikeaselkoisuudesta keskittyi erityisesti rikosoikeudellisen järjestelmän luonnetta käsittelevään jaksoon.[717]

Erityisesti Patrik Törnuddin mielestä parasta tutkimusta oli sellainen käytännön empiirinen tutkimus, joka tuki päätöksentekoa. Tutkimus oli siten mietinnössä selvästi alisteista niille tarkoituksille ja tavoitteille, joita komiteassa tuli edistää. Hänen suhtautumisensa tiedonintresseihin oli siten Habermasin termein hyvin tekninen. Tämä suhtautuminen kävi ilmi esimerkiksi komitean kokouksessa keväällä 1974, kun käsiteltiin rikosoikeudellisen järjestelmän tehtäviä. Hänen mielestään mietintöön tarvittiin sinänsä ”toteamuksia rikosoikeudellisen järjestelmän luonteesta”, mutta esittämistavan tuli olla ”suunnitteluhakuinen” eikä ”oikeusteoreettinen”. Hänen mielestään osiot, joista ei ollut selvää hyötyä komitean ehdotusten edistämisen näkökulmasta, tuli poistaa. Samassa kokouksessa hän linjasi: ”Emme etsi totuutta tässä komiteassa vaan pyrimme perustelemaan ehdotuksiamme.”[718]

Erityisesti historiaosiossa tutkimuksen tehtäväksi jäi lähinnä tukea komitean argumentaatiota uudistuksen tarpeellisuudesta. Vastaava käsitteiden lieventämisen tai neutralisoimisen kehityskulku, joka tapahtui komitean korvatessa yhteiskuntaluokkiin viittaavan sanaston yhteiskunta- tai väestöryhmillä (katso luku 3.2), näkyi hyvin selvästi luvun I käsittelyssä. Historiantutkijoiden katsauksen tutkimuksellinen ja analyyttinen lähestymistapa hylättiin ja

[716] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 8.10.1974 / Törnqvist, s. 1–2. Ca 1. ROK, KA.
[717] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist, s. 5. Ca 1. ROK, KA.
[718] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist, s. 2. Ca 1. ROK, KA.

historiaosiosta tehtiin pikemminkin jonkinlainen pakollinen katsaus, välttämätön paha, joka täytyi mietinnössä olla mutta johon nähtiin sisältyvän niin huomattavasti riskejä, että se haluttiin pitää mahdollisimman lakonisena ja kuvailevana.

Historiaosion ensimmäisessä versiossa, kolmelta poliittisen historian tutkijalta (Eira Johansson, Jorma Kalela ja Osmo Jussila) tilatussa katsauksessa, käytettiin uusia analyyttisia historiantutkimuksellisia käsitteitä 1960-luvun hengessä ja hylättiin vanhempi nationalistinen ja patrioottinen historiantulkinta[719]. Ajanjaksojen periodisointi oli tehty poliittisten ja yhteiskunnallisten murrosten ja kehityskulkujen perusteella: katsauksessa kirjoitettiin esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan aikaisesta vallankumousvaiheesta sekä 1930-luvun oikeistoreaktion ajasta ja esitettiin, että sisällissodan jälkeen ”keskusta pyrki luokkaristiriitojen tasoittamiseen, oikeisto työväenluokan nujertamiseen”. Katsauksen mukaan sisällissodan jälkeisen porvarillisten puolueiden yhteistyön alkamisesta oli seurannut yhteiskunnallisten uudistusten pysähtyminen ja kommunistilakien säätämisessä valta oli tosiasiassa ollut laillisen hallituksen Lapualla toimivalla kilpailijalla. Isänmaallista Kansanliikettä kutsuttiin suoraan fasistiseksi puolueeksi. Vesileipärangaistuksen osalta esitettiin, että rintamajako oikeiston ja vasemmiston välillä oli (RKP:n muodostamaa ”omalaatuista poikkeusta” lukuun ottamatta) erittäin selvä koko kysymyksen käsittelyn ajan ja että ”[o]ikeistolle oli ominaista, että se ei pyrkinyt selittämään rikollisuuden leviämisen syitä, vaan yksinkertaisesti totesi sen lisääntyneeksi huliganismiksi, josta oli tuomittava koviin rangaistuksiin”, mutta vasemmisto sen sijaan ”selitti rikollisuuden lisääntymisen yhteiskunnan rakennetekijöillä kuten työttömyydellä”.[720]

Valmiista mietinnöstä kaikki maininnat sisällissodasta oli poistettu lukuun ottamatta sivumainintaa kansalaissodasta ehdollisen vapaustuomion käyttöönoton yhteydessä. 1930-luvun yhteydessä kirjoitettiin ”ajan poliittisista oloista” tai ”Lapuan liikkeestä ja sen myötäisestä poliittisesta kehityksestä”. Mietinnöstä poistettiin myös historiantutkijoiden katsauksessa olleet tulkinnat siitä, kuinka Venäjän maaliskuun vallankumouksen jälkeen pitkään tukahdutetut uudistumispyrkimykset pääsivät vihdoin valloilleen työväenliikkeen hallitsemassa eduskunnassa sekä ulkoparlamentaarisesti tai kuinka eduskunnan hajotus oli porvarillisten puolueiden vastaisku Venäjän väliaikaisen hallituksen avulla. Yhteiskunnallisten kehityskaarien mukaisesta periodisoinnista oli

719 Murroskauden suomalaisista historiakeskusteluista ks. esim. Haapala – Markkola 2017.

720 Rikoslain kehityspiirteitä itsenäisyyden aikana / Johansson – Jussila – Kalela, s. 1–16, 23, 24, 32, 36. Ha 2. ROK, KA. Tässä yhteydessä on huomautettava, että tulkinnat esimerkiksi Lapuanliikkeen tai IKL:n äärioikeistolaisuudesta ovat historiantutkimuksen parissa laajalti hyväksyttyjä, joten tarkoitukseni ei siten ole tässä kiistää historiakatsauksen laatineiden tutkijoiden tulkintoja vaan ainoastaan tarkastella näitä sanavalintoja suhteessa komiteanmietintöön. Aiheesta ks. esim. Silvennoinen – Tikka – Roselius 2016.

siirrytty vuosikymmenten perusteella tapahtuvaan periodisointiin lukuun ottamatta ajanjaksoa 1895–1919.[721] Syynä oli se, että komiteassa tutkimuksellinen yhteiskunnallisiin ja poliittisiin ilmiöihin pohjautuva periodisointi ja tutkijoiden aikakausista esittämät luonnehdinnat koettiin ”ylipolitisoivina” ja liian poliittisesti värittyneinä, minkä pelättiin vaikuttavan negatiivisesti mietinnön vastaanottoon.[722] Historiantutkimus ei ollut komitean päätehtävä, joten analyyttisyys ja historiantulkintojen perustelu saivat historiakatsauksessa toissijaisen roolin suhteessa mietinnön retorisiin ja viestinnällisiin tarkoitusperiin.

Komitean ajattelun esittämistä edistyksellisenä hankaloitti jossakin määrin se, että komiteassa koettiin vaikeaksi liian voimakkaan kritiikin esittäminen aikaisempaa kriminaalipolitiikkaa kohtaan. Komitealle historiakatsauksen laatineet tutkijat kirjoittivat esimerkiksi 1950-luvun yhteydessä ”kylmästä sodasta” ja luonnehtivat varsin suorasanaisesti vuosia 1948–1966 yhteiskunnallisen seisahtumisen ajaksi, jolloin rikoslainsäädäntö jäi jälkeen yhteiskunnan muuttumisesta. Aikakauden rikoslainsäädäntö oli ”passiivista reagointia yhteiskunnan muuttumiseen” ja ”vanhan rangaistusjärjestelmän paikkailua”.[723] Eräässä myöhemmässä versiossa saman jakson kriminaalipolitiikkaa moitittiin suunnittelemattomaksi ja lyhytjänteiseksi: yksittäisiä rangaistussäännöksiä muutettiin eri puolilla rikoslakia ilman mitään selvää linjaa.[724] Tällaista rikoslainsäädännön uudistustarvetta puolustavaa kritiikkiä ei kuitenkaan päädytty komitean mietinnössä esittämään, vaan 1950-lukua kuvattiin vain ”hiljaiseksi”. ”Koska rikollisuusluvut laskivat, ei rikosoikeudellisiin toimenpiteisiin ollut rikollisuuspaineen aiheuttamaa mielenkiintoakaan”, mietinnössä esitettiin.[725] Oli siis ”vanhentunutta” rikoslainsäädäntöä ja ”uudenaikaista” ajattelua, mutta tätä vanhentumista ja siihen johtanutta kehitystä ei haluttu kovin selkeästi kritisoida.

Poliittiseksi leimautumisen pelko ulottui myös niihin tapoihin, joilla rikoslainsäädännöllisiä muutoksia pyrittiin selittämään tai tulkitsemaan. Rakenteellisemmat tai yhteiskunnan poliittisia voimasuhteita liikaa korostavat tulkinnat jätettiin pois tekstistä, kun ensin komitean kokouksessa oli käyty kiivasta väittelyä siitä, olivatko oikeudellisen muutoksen takana edellä mainitut taloudelliset tai poliittiset tekijät, oikeudelliset aatevirtaukset, kansainväliset vaikutteet vai alan asiantuntijat. Tutkijoiden katsaukseen perustuvaa historiaosiota moitittiin kokouksissa tulkinnoiltaan liian yksipuoliseksi. Esimerkiksi Inkeri Anttila, Klaus Helminen ja Olavi Heinonen katsoivat, että osio oli sinänsä merkittävä,

[721] KM 72/1976, s. 13–28.
[722] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist. Ca 1. ROK, KA ja Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 27.5.1975 / Törnqvist, s. 1–2. Ca 1. ROK, KA.
[723] Rikoslain kehityspiirteitä itsenäisyyden aikana / Johansson – Jussila – Kalela, s. 67–82. Ha 2. ROK, KA.
[724] Luonnos 1: Rikosoikeuskomitean mietinnön 1. luku / useita kirjoittajia 20.3.1974, s. 13–16. Ha 2. ROK, KA.
[725] KM 72/1976, s. 22–23.

mutta heidän mukaansa periodisointi tuli tehdä rikoslainsäädännön kehityksen sisäisistä ehdoista käsin ja korostaa vähemmän ”etäisiä ja kiistanalaisia” tuotantotavan muutoksia. Anttila moitti tekstiä myös eurooppalaisten kriminaalipoliittisten aatevirtausten ja pohjoismaisen yhteistyön saamasta liian pienestä roolista. Klaus Helmisen mukaan jaksotus oli rikoslain kehityksen kannalta mielivaltainen, vaikka se saattoikin olla yleishistoriallisesti pätevä. Olavi Heinonen huomautti, että mikäli historiantutkijoiden poliittisiin ilmiöihin perustuva jaksottelu hyväksyttäisiin, olisi samalla todettava, että 1960-luku oli uusvasemmistolaisten ajatusten aikaa. Tämän korostaminen taas ei ollut ”taktisesti” järkevää, vaan ”teknisempi” lähestymistapa olisi huomattavasti viisaampi.[726]

Kivivuoren mukaan ei pitänyt paikkaansa, että tutkijoiden katsauksessa olisi viljelty vain yhtä selitysmallia, ja loppujen lopuksi hänestä viitattiin aika vähän yhteiskunnan poliittisiin ”voimavirtoihin”. Historiallinen jakso ei hänen mielestään saanut olla pelkkä kronologia, sillä olisi nähtävä, että rikoslain uudistusten lähtökohta oli yhteiskunnallisissa suhteissa eivätkä kriminaalipoliittiset aatteet olleet irrallisia laajemmista yhteiskunnallisista virtauksista. Esimerkiksi saksalainen kriminaalipolitiikka palveli 1930-luvulla kansallissosialismin valtaannousua. ”Rikosoikeuden selittäminen neutraloidaan, jos selitykset irroitetaan yhteiskunnallisista virtauksista”, moitti Kivivuori.[727]

Historiantutkimuksellinen lähestymistapa ja keskustelu eri oikeudellisten ilmiöiden taustalla olevista tulkinnoista ja selityksistä päädyttiin komitean sisäisten erimielisyyksien johdosta hylkäämään lopullisesta mietinnöstä. Komiteassa päädyttiin ratkaisuun, jossa historiaosion tehtävä oli katsausmaisesti esitellä rikoslainsäädännön taustaa ja toimia mahdollisesti argumentatiivisena perusteluna rikoslainsäädännön uudistustarpeelle. Kivivuori joutui taipumaan enemmistön edessä, joten rakenteellis-poliittisia selitysmalleja karsittiin ja periodisointi muutettiin vuosikymmenperustaiseksi. Mietinnössä asia ilmaistiin seuraavasti: ”Taustatekijöiden painottamista koskevien mielipiteiden hajonnan vuoksi komitea on seuraavassa pitäytynyt varsin kuvailevaan esitystapaan ja selostanut pääasiassa vain tapahtumien välittömimpiä syitä.”[728] Tutkimukseen perustuva kriminaalipolitiikka ei siten kattanut historiantutkimusta. Tämä lähestymistapa vastasi hyvin pitkälti Patrik Törnuddin näkemyksiä. Hän piti historiaosiota välttämättömänä pahana, jolla ei ollut arvoa edes uudistusten argumentoinnissa. Eräässä laatimassaan muistiossa hän korosti, kuinka uudistusten esittelyssä tulisi tyytyä ”ellei kuivasti luettelevaan niin ainakin reportaashimaiseen esitystapaan, jossa vain lyhyesti todettaisiin kunkin uudistuksen välittömät taustatekijät, puuttumatta mahdollisiin kontroversiaalisiin tulkintoihin etäisemmistä

[726] Ks. Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist. Ca 1. ROK, KA ja Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 27.5.1975 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.
[727] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 27.5.1975 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.
[728] KM 72/1976, s. 13–28.

taustatekijöistä". Törnuddin mielestä periaatemietinnön "arvokas aines" oli mietinnön muissa luvuissa eikä määrätyn historiantulkinnan esittäminen ollut kovin keskeinen periaatemietinnön tehtävä. Vastaavaa kantaa edusti myös Erik Svinhufvud.[729]

Toisaalta nekin toimijat, jotka toivoivat mietintöön enemmän sisältöä yhteiskunnallisista valtasuhteista ja rakenteellisista tekijöistä, perustelivat näkemyksiään myös mietinnön viestinnällisellä roolilla. Esimerkiksi Antti Kivivuoren mukaan historiallinen osio auttaisi näkemään rikoslain yhteiskunnallisena välineenä, jota ei voitaisi uudistaa sen sisäisistä ehdoista käsin. Myös Klaus Mäkelä katsoi, että rakenteellisten seikkojen korostaminen historiakatsauksessa palvelisi komitean myöhempää työtä, koska komitea voisi perustella uudistusehdotuksiaan viittaamalla yhteiskunnan rakennemuutoksiin. Oppihistoriallisista selityksistä ei puolestaan olisi mitään hyötyä, sillä "nykyvaiheessa muutosehdotuksia ei voida perustella tällaisilla seikoilla".[730]

Asiassa voidaan tulkita olleen kyse "policyn" ja "politicsin" välisestä erosta: Törnudd halusi, että komitean uudistukset nähtäisiin asiantuntijavetoiseksi kriminaalipolitiikaksi, ei poliittiseksi ja arvolatautuneeksi julistukseksi. Poliittisuus oli siis komiteaa rasittava leima, josta piti päästä eroon, mikäli komitean esitysten haluttiin etenevän. Retoriikka oli enemmän sen tyyppistä, että haluttiin vakuuttaa kaikki "järkevästi" ajattelevat uudistusmieliset piirit ja samalla olla antamatta vastustajille aseita väittää, että komitean ehdotukset olivat puolueellisia tai kumpusivat tietynlaisesta poliittisesta maailmankatsomuksesta. Voidaan siten tulkita, että Törnudd pyrki epäpolitisoimaan komitean esittämiä uudistuksia. Tämä ajattelu kävi ilmi Törnuddin itse laatimasta versiosta historiaosioksi: Siinä huomautettiin, että usein rikoslainsäädännön aineellinen sisältö oli saanut muotonsa asiantuntijapiireissä ja virkamiestasolla, ehkä kauankin jatkuneessa selvitys- ja valmistelutyössä. Oli myös todennäköistä, että mikäli asiantuntijat saavuttivat konsensuksen jostakin aiheesta, vaikuttivat poliittiset erot vähemmän kriminaalipolitiikan kehitykseen.[731]

Huoli komiteanmietinnön politisoitumisesta sai komiteassa kuitenkin laajempaa vastakaikua. Jopa yhteiskunnallisten valtasuhteiden ja rakenteiden analyysia mietintöön toivoneet Klaus Mäkelä ja Antti Kivivuori jakoivat huolen mietinnön vastaanotosta. Klaus Mäkelä esitti komitean kokouksessa, että analyysia ei saanut "ylipolitisoida", ja Antti Kivivuori katsoi, että oli vältettävä joidenkin ajanjaksojen kuvaamista hyviksi tai huonoiksi.[732] Tällä laajalla huolella

[729] Historiallisen katsauksen esittämistavasta / Törnudd 28.5.1975. Ha 2. ROK, KA. Ks. myös Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.
[730] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.
[731] Rikoslainsäädännön kehitys / Törnudd 30.5.1975, s. 4–6. Ha 2. ROK, KA.
[732] Kivivuoren ja Mäkelän näkemyksistä ks. esim. Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 16.4.1974 / Takala – Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.

oli mahdollisesti suuri merkitys sen kannalta, että Kivivuori ja Mäkelä taipuivat historiaosion osalta Törnuddin kannattamaan lakoniseen ja ympäripyöreään esitystyyliin.

4.3 YHTEISKUNTAPOLIITTISTEN TAVOITTEIDEN JA KEINOJEN MÄÄRITTELY

Tässä alaluvussa tarkastellaan, miten rikosoikeuskomiteassa hahmotettiin työskentelyprosessia suhteessa yleiseen yhteiskuntapolitiikkaan erityisesti tavoitteiden, keinojen ja elämänalueiden kannalta.

Ilkka Heiskanen on hahmottanut viisi 1960- ja 1970-luvuilla vallinnutta yhteiskunnan yleisen ohjauksen superideologiaa. Näitä olivat 1) taloudellisen kasvun ideologia, 2) julkisen sektorin hyvinvointitehtävien laajentamisen ja kehittämisen ideologia, joka voidaan jakaa edelleen a) yleiseen hyvinvointiteoriaa kehittelevään ja b) elämisen laatua ja sen mittaamista sekä mittaamiseen perustuvaa kehittämistä koskevaan ideologiaan, 3) alueellisesti tasaisen sosiaalisen ja taloudellisen kehityksen ideologia sekä 5) edustuksellisen ja osallistuvan demokratian kehittäminen.[733] Näistä superideologioista erityisesti taloudellisen kasvun ideologia sekä elämisen laatua ja sen mittaamista koskeva ideologia näkyivät komitean tavoitteenasettelussa.

Rikosoikeuskomitea linjasi ensimmäisessä kokouksessaan, että yhteiskuntapolitiikan kokonaisuudessa etäisemmiksi tavoitteiksi oli asetettava ihmisten tasa-arvoisuus ja tarpeiden korkea tyydyttämisaste. Kivivuori ja Törnqvist tulkitsivat sen tarkoittavan, että ”nykyisessä yhteiskunnassa vaillinaisesti elävien ihmisten tulisi saada samanvertainen elämisen laatu kuin nyt etuoikeutettujen ihmisten”. Tämä oli ”komitean perusvalinta ja katsomus”. He huomauttivat myös, että lähtökohtana oli ihmisten tasa-arvoisuus valtioiden rajoista riippumatta. Kivivuoren ja Törnqvistin mielestä tavoitteet olivat riittävän yleisiä ja nauttivat laajaa kannatusta olematta kuitenkaan mitäänsanomattomia.[734] Rikosoikeuskomitean tavoitteenmäärittelyssä näkyi siten hyvin selvästi se kohtalonyhteys, joka lisääntyvällä sosiaalisella tasa-arvolla, laajenevalla demokratialla ja talouskasvulla ajateltiin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä olevan.[735]

Demokratiaideologiaan suhtautuminen oli sen sijaan jokseenkin kaksijakoista. Mietinnössä huomautettiin, että yhteiskuntapoliittisista tavoitteista ja niiden tärkeysjärjestyksestä ei vallinnut yhteiskunnallista yksimielisyyttä. Tämän takia tavoitteista päätettäessä oli noudatettava kansanvaltaisia periaatteita. Tavoitteiden

[733] Heiskanen 1977, s. 46–47.
[734] C: Uudistustyön suuntaviivat / Kivivuori – Törnqvist 24.7.1972. Ha 10. ROK, KA.
[735] Aiheesta ks. Kettunen 2015, s. 219.

määrittelyn jälkeen niiden kannalta haitallisten käyttäytymisilmiöiden paikantaminen oli selvästi helpompaa.[736] Huolimatta tästä kansanvaltaisuuden korostamisesta komiteassa ei ollut noudatettu kansanvaltaisia menetelmiä laajan kansalaisvuorovaikutuksen mielessä vaan tavoitteet oli määritelty komiteassa korkeintaan asiantuntijalausuntojen tai erilaisten hallinnollisten materiaalien pohjalta.[737]

Muistioista ei käy suoranaisesti ilmi, mistä komitea johti nämä yhteiskuntapoliittiset tavoitteet. Mietinnön mukaan tällainen yhteiskunnan toimintaa ja ”sen ilmiöitä laajalti peittävä” selvitystehtävä oli tehtävissä lähtemällä yleispiirteisestä määrittelystä ja etenemällä ”monipuolisen vuorovaikutuksen avulla” kohti yksityiskohtaista päätöksentekoa. Mietinnön mukaan komitea oli asiantuntijalausuntojen pohjalta pyrkinyt hahmottamaan keskeisiä yhteiskuntapolitiikan tavoitteita eri aloilla sekä kirjaamaan niiden toteutumista estäviä ja haittaavia käyttäytymismuotoja.[738]

Eräässä Kivivuoren ja Törnqvistin varhaisessa muistiossa vuodelta 1972 valiteltiin, että yhteiskuntapoliittisiin tavoitteisiin kohdistuvaa tutkimusta oli kyllä harjoitettu etenkin yhteiskuntasosiologian ja -filosofian parissa mutta kiteytyneitä yleisiä ”etäistavoitteita” oli tuskin saatu määriteltyä. Komitea oli siten tavoitteenasettelussa ”tavattoman suurten vaikeuksien” edessä.[739] Vastaavien ongelmien edessä oli ollut myös Itälän koulutusta uudistava komitea, joka päätyi asettamaan yhteiskuntapoliittiset ylätavoitteet itse. Itälän komitea perusteli tätä sillä, että yhteiskuntapolitiikan yleistavoitteita ei ollut missään yleisesti määritelty. Näin ollen se tukeutui ”siihen hajanaiseen tavoitteenasetteluun, jota meillä on poliittisen toiminnan ja yhteiskuntasuunnittelun alalla suoritettu”.[740] Kivivuori itse muistelee, että yhteiskuntapolitiikan ylätavoitteita ei varsinaisesti johdettu mistään vaan että ne olivat jonkinlaisena ”ajan henkenä” ja vuoden 1968 perintönä valmiiksi osana uudistusmielisten ihmisten ajattelua, sisäistä paloa. Tämä tuli ilmi Kivivuoren mukaan esimerkiksi siinä, että samat teemat näkyivät useiden eri puolueiden ja järjestöjen ohjelmissa.[741]

Näiden lähteiden pohjalta voi tulkita, että rikosoikeuskomiteassa päädyttiin Itälän komitean tavoin ”uuttamaan” yhteiskuntapolitiikan ylätavoitteet erilaisista hajanaisista lähteistä. Kyse ei ollut siten puhtaasti komitean tavoitteista vaan siitä, minkä komitea tulkitsi senhetkisiksi vallitseviksi yhteiskuntapoliittisiksi yleistavoitteiksi tekemänsä kartoituksen ja keskuudessaan vallitsevien käsitysten pohjalta. Komitea oli siten myös aktiivinen toimija näiden ylätavoitteiden muotoilemisessa. Komiteatyöskentelyn alussa komitean piirissä toimivat

736 KM 72/1976, s. 48.
737 Komitean suhteesta demokratiaan ks. myös edelliset luvut 4.2.3 ja 4.2.4.
738 KM 72/1976, s. 46.
739 C: Uudistustyön suuntaviivat / Kivivuori – Törnqvist 24.7.1972. Ha 10. ROK, KA.
740 Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 44.
741 Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.

henkilöt – erityisesti Hannu Takala, Jan Törnqvist ja Antti Kivivuori – laativat itse muistioita eri yhteiskuntapolitiikan alueilta.[742] Vuonna 1972 tilattiin elämänalueista lausuntoja myös komitean ulkopuolisilta henkilöiltä.[743] Näitä lausuntoja ei kuitenkaan löytynyt komitean materiaaleista.

Erään Takalan IV luvusta laatiman luonnoksen mukaan komitea oli hyödyntänyt elämänaluetarkastelussaan talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja niiden mittaamista tutkivan jaoston selvityksiä.[744] Tätä tekstiä Patrik Törnudd kuitenkin kritisoi varsin pisteliäästi: ”Ei pidä paikkansa että komitea olisi hyväksikäyttänyt talousneuvoston (loppuunmyytyjä) selvityksiä, koska ko. sanonta edellyttää että kaikille komitean jäsenille olisi voitu hankkia ko. selvityksiä. Todellisuudessa ei edes työjaoston jäsenille.”[745] Antti Kivivuori totesi ilmeisesti vastauksena tähän erään kokouskutsun saatekirjeessä, että vaikka kaikkia aineistoja ei ollut käyttänyt jokainen komitean jäsen, niin kaikki aineisto oli kuitenkin sellaista, johon sihteeristö tai puheenjohtaja sekä osa jäsenistöäkin olivat tutustuneet.[746]

Myöhemmissä versioissa ja myös mietinnössä kutakin elämänaluetta koskevaan tekstiin oli merkitty, mitä kaikkea materiaalia oli käytetty elämänaluetarkastelun pohjana. Törnuddin kritiikistä huolimatta osioissa viitattiin edellä mainittuihin talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita käsittelevän jaoston mietintöihin asuntopolitiikasta, työsuhteiden sääntelystä sekä ympäristönsuojelun tavoitteista. Kulutuksen ja liikenteen osa-alueita lukuun ottamatta talousneuvoston selvityksiä oli siis hyödynnetty. Näiden lisäksi viitattiin useiden lakien valmistelumateriaaleihin ja erilaisiin komiteanmietintöihin.[747] Talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja mittaamista tutkivan jaoston pääraportissa ei kuitenkaan asetettu suoranaisia yhteiskunnallisia ylätavoitteita. Ne tulivat ilmi pikemminkin kiertotietä. Koko raporttisarja oli otsikoitu käsitteellä elämän laatu. Sosiaali-indikaattoreilla tarkoitettiin esipuheessa tilastollisia mittalukuja, joilla pyrittiin ilmaisemaan ihmisten hyvinvointiin olennaisesti vaikuttavien elinolosuhteiden tilaa ja muutoksia. Johdannossa viitattiin yhteiskunnan jäsenten olennaisten tarpeiden tyydyttämiseen, väestön elintason ja elinolosuhteiden parantumiseen sekä kasvun tulosten entistä tasaisempaan

[742] Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Keskeiset yksilöresurssit – taloudelliset resurssit / Törnqvist 22.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Keskeiset yksilöresurssit – yksityiselämä ja sen suoja / Törnqvist 3.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA ja Koulutus / Törnqvist 26.10.1972. Ha 10. ROK, KA.

[743] Luettelo pyydetyistä asiantuntijalausunnoista. Elämänalueet / nimeämätön 7.8.1972. Ha 10. ROK, KA.

[744] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 2. Ha 5. ROK, KA.

[745] Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974, s. 2. Ha 5. ROK, KA.

[746] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 10.11.1975 ja elämänaluetarkastelua käsittelevä jakso / Kivivuori, päiväämätön (marraskuu 1975). Ha 5. ROK, KA.

[747] KM 72/1976, s. 51–55.

jakautumiseen.[748] Nämä tavoitteet olivat hyvin samankaltaisia kuin komitean asettamat tavoitteet, ihmisten tasa-arvoisuus, tarpeiden korkea tyydyttämisaste ja elämän laatu, mikä puoltaisi sitä tulkintaa, että talousneuvoston raporteilla oli merkitystä komitean tavoitteenasettelussa.

4.3.1 Tavoitteista keinoihin

Komitean mietinnön mukaan yhteiskuntapolitiikan keskeisten tavoitteiden, arvojen ja etuuksien sekä näitä vahingoittavien tai haittaavien käyttäytymisilmiöiden määrittelyn jälkeen jouduttaisiin arvioimaan oikeudellisen sääntelyn ja erityisesti rikosoikeudellisen järjestelmän käytettävyyttä ”haitallisten käyttäytymisilmiöiden ehkäisemisessä”. Arvioinnissa voitiin hahmottaa seuraavat kriteerit: keinon käytettävyys ja soveltuvuus erityisesti edullisuuden ja tehokkuuden näkökulmasta, tarjolla olevat vaihtoehdot sekä kohteena olevan käyttäytymisen paheksuttavuus. Kunkin yksittäisen käyttäytymisilmiön tapauksessa oli harkittava, oliko rangaistusseuraamus sovelias keino vähentämään sen esiintymistä. Harkinnassa oli kysymys vaihtoehtojen punnitsemisesta: mikä keino oli yhteiskunnan kannalta edullisin tai tehokkain. Samoin oli kysymys käyttäytymisen paheksuttavuudesta: rikoksentekijään tuli voida kohdistaa paheksuntaa hänen syyllisyydestään.[749]

Uusien kriminalisointien määrittelyssä ja löytämisessä keskeisiä kriteereitä olivat tehokkuus sekä hyödyn ja haitan sekä paheksuttavuuden käsitteet, jotka kytkeytyivät toisiinsa. Paheksuttavaa oli nimenomaan haitallinen käyttäytyminen, ja siitä tuli kriminalisoida vain sellainen osa, jonka kriminalisointi oli tehokasta eli jonka kriminalisonnista oli enemmän hyötyä kuin haittaa. Rikosoikeus oli siis tässä kontekstissa yhteiskunnan järkevän ohjaamisen ja suunnittelun instrumentti, jota kuitenkin rajoitti syyllisyysperiaate.

Mietinnön mukaan kaikkia ilmiöitä ei voinut sanktioida rikosoikeudellisesti. Komitea asetti rangaistussäännöksille kolme kriteeriä, joissa sovellettaisiin aiemmin kuvattua vaiheittaista kysymyksenasettelua. Ensinnäkin oli pyrittävä havaitsemaan yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden kannalta haitallisimmat käyttäytymisilmiöt. Näistä tuli valita sellaiset kiistatta paheksuttavat ilmiöt, joiden rankaiseminen rikosoikeudellisesti tuotti selvästi enemmän yhteiskunta- ja oikeuspoliittista hyötyä kuin haittaa. Kriteereinä olivat siis käyttäytymisen haitallisuus erityisesti yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden näkökulmasta, paheksuttavuus sekä kriminalisoinnin hyöty–haitta-punninta.[750]

Komitean sisäisissä keskusteluissa pohdittiin huomattavasti kriittisemmin kuin julkaistussa mietinnössä yhteiskuntapolitiikan tavoitteiden yleisyyttä ja

[748] Talousneuvosto 1972, Elämisen laatu: tavoitteet ja mittaaminen -raportti, s. 1–9.
[749] KM 72/1976, s. 46.
[750] KM 72/1976, s. 48.

sitä, millaista sisältöä niille konkreettisesti oli mahdollista antaa. Laclau on määritellyt kelluvan merkitsijän siten, että merkitsijän sisällöstä eli merkityksestä käydään retorista kamppailua, ja se on siten ”tyhjä”, vailla yleistä jaettua merkitystä: sitä ei ole onnistuneesti kiinnitetty yhteen tiettyyn diskurssiin.[751] Voidaan tulkita, että yhteiskuntapolitiikan ylätavoitteet olivat tällaisia kelluvia merkitsijöitä. Komitean keskusteluissa tähän yleisyyteen suhtauduttiin toiveikkaasti, pragmaattisen kyynisesti tai huolestuneen kriittisesti. Patrik Törnudd edusti keskustelussa pragmaattista ja jopa kyynistä, Hannu Takala kriittistä ja Antti Kivivuori ja Jan Törnqvist varovaisen toiveikasta suhtautumista tavoitteiden ja osatavoitteiden väliseen suhteeseen.

Patrik Törnudd arveli vuonna 1972 juuri komitean asettamisen jälkeen kirjoittamassaan muistiossa, että useimmilla komitean jäsenillä oli jo olemassa vuosien mittaan kiteytynyt suhteellisen selkeä kuva siitä, mitkä olivat senhetkisen rikoslainsäädännön pahimmat puutteet ja mihin uudistamistyötä oli suunnattava. Vaikka yhteiskuntapoliittiset tavoitteet olikin määriteltävä, tehtäisiin konkreettiset ratkaisut lainsäädäntöpolitiikan tasolla, ja vaikka yhteys näiden ja yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden välillä olikin osoitettava, oli silti epätodennäköistä, että ylätavoitteiden pohdiskelu vaikuttaisi kovin ratkaisevasti siihen, minkä kannan jäsenet ottaisivat käytännön ratkaisuihin.[752]

”Käytännössä saattaa ylätavoitteiden muotoilemisen ja luetteloimisen merkitys olla suurin siinä, että tämä työvaihe auttaa löytämään sopivia argumentteja jäsenten jo ennestään omaksumien rikosoikeuspoliittisten näkemysten tueksi”, Törnudd totesi. Ylätavoitteiden muotoilu oli siis Törnuddin mukaan lähinnä juhlapuhetta, joka ei vaikuttaisi niihin konkreettisiin ratkaisuihin, joita uudistuksessa tehtäisiin. Siksi uudistukseen olikin mahdollista ottaa mukaan ”suhteellisen alhaisen abstraktiotason” rikosoikeuspoliittisia erillistavoitteita ja jopa konkreettisia uudistamisehdotuksia.[753]

Törnudd huomautti, että koska komitea joutuisi sovittamaan yhteen erilaisia poliittisia perusnäkemyksiä, oli todennäköistä, että jouduttaisiin käyttämään ”suhteellisen ylimalkaisia ja käsitteellisesti kiteytymättömiä ilmaisuja”. Hän ehdotti, että yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden ja keskinäissuhteiden täsmällinen erittely tehtäisiin vasta rikosoikeuspoliittisia periaatteita esiteltäessä ja alussa laadittaisiin suppea ja ylimalkainen tavoitehahmotelma.[754] Törnudd varasi siten komitean laajemmalle kokoonpanolle melko pienen roolin: komitea

[751] Rear 2013, s. 6.

[752] Muistio rikosoikeuskomitean työryhmälle / Törnudd 17.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

[753] Eräitä näkökohtia rikoslainsäädäntöuudistuksen yhteiskuntapoliittisten ylätavoitteiden ja niihin liitettävien rikosoikeuspoliittisten erillistavoitteiden keskinäisestä suhteesta ym. / Törnudd 17.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

[754] Eräitä näkökohtia rikoslainsäädäntöuudistuksen yhteiskuntapoliittisten ylätavoitteiden ja niihin liitettävien rikosoikeuspoliittisten erillistavoitteiden keskinäisestä suhteesta ym. / Törnudd 17.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

joutuisi pysyttelemään melko abstraktilla tasolla, mikä lisäisi valmistelevien virkamiesten ja työjaoston valtaa. Hankkeen suojissa pystyttäisiin edistämään komitean ydinhenkilöiden ajamaa kriminaalipolitiikkaa.

Hannu Takalakin suhtautui omassa muistiossaan epäilevästi siihen, kuinka hyvinvoinnin tai tasa-arvon kaltaisista yleistavoitteista oli mahdollista deduktiivisesti johtaa osatavoitteita. Hänen mielestään kaava, jossa hyvinvointi ja tasa-arvo todettiin yhteiskuntapolitiikan yleisiksi tavoitteiksi ja sitten näistä tavoitteista johdettiin eri politiikkalohkojen osatavoitteita ja toimintaohjeita, oli jo joutumassa kriisiin. Ensinnäkin oli olemassa yhteiskuntapolitiikan tavoitteita, joita ei voinut suoraan johtaa eikä ollut tarpeellistakaan oikeuttaa hyvinvoinnin kautta. Tällainen tavoite oli esimerkiksi eliniän pidentäminen lapsikuolleisuutta minimoimalla, ja se oli Takalan mielestä itsessään riittävän arvokas. Lisäksi hän huomautti, että tasa-arvon ja hyvinvoinnin kaltaiset tavoitteet olivat liian epämääräisiä sellaisinaan: oli mahdotonta sanoa, kuinka etäällä niistä oltiin. Sen takia konkreettiset tavoitteet tuli asettaa hyvinvoinnin tai tasa-arvon esteiden poistamisen tai vähentämisen näkökulmasta.[755]

Takala pohti muistiossaan, mitä tarkoitettiin sillä, että hyvinvointi oli yhteiskuntapolitiikan yleistavoite. Hänen mukaansa sillä voitiin tarkoittaa ensinnäkin sitä, että tavoitteesta johdettiin muita tavoitteita, toiseksi sitä, että kaikki muut tavoitteet viime kädessä suhteutettiin tähän yleistavoitteeseen, tai kolmanneksi sitä, että tavoite oli kaikille yhteinen eli jaettu. Takalan mielestä ensimmäinen vaihtoehto, deduktiivinen osatavoitteiden johtaminen, oli poissuljettua. Toinen näkökulma oli puolestaan mahdollinen, mutta se ei ollut siihen mennessä toteutunut, vaan hyvinvointi oli saanut väistyä muiden tavoitteiden tieltä. Kolmas näkökulma, hyvinvointitavoitteen yhteisyys tai jaettuus, oli puolestaan mahdoton: hyvinvointi ei ollut yhteiskuntaluokkien välisiä ristiriitoja poistava jaettu tavoite, vaan pikemminkin hyvinvoinnin lisääminen merkitsi niiden väestöryhmien hyvinvoinnin lisäämistä, jotka eivät voineet hyvin. Sitä vastoin yleisyys saattoi realistisesti tarkoittaa Takalan mielestä sitä, että tavoitteet määritettiin edustuksellisesti ja tunnustaen, että niistä ei ollut yksimielisyyttä. Muuten syyllistyttäisiin hämäävään ”hyvinvointi- ja tasa-arvohyminään”, joka oli jopa vaarallista. Tavoitteet tuli siksi täsmentää ja määritellä mahdollisimman konkreettisesti.[756]

Takala korosti, että tärkeitä olivat ”tavoitehierarkian keskivaiheilla sijaitsevat lainsäädäntöpoliittiset tavoitteet”, joiden kautta periaatemietinnössä tuli ilmaista uudelleenpainotukset ja -kohdentamiset. Tämän työn saamiseksi vakaalle pohjalle olisi kuitenkin tarvittu uuden rikoslain luonnosta. ”Ongelmahan palautuu mietinnön kirjoittamisen yleiseen pulmaan joka aina liittyy

[755] Hyvinvoinnista ja tasa-arvosta yhteiskuntapolitiikan yleisinä tavoitteina / Takala 17.1.1974. Ha 12. ROK, KA.
[756] Hyvinvoinnista ja tasa-arvosta yhteiskuntapolitiikan yleisinä tavoitteina / Takala 17.1.1974. Ha 12. ROK, KA.

periaatemietintöihin: sen mitä kirjataan periaatemietintöön tulee perustua näkemykseen siitä, mitä itse konkreettiset ehdotukset ovat."[757]

Myös Antti Kivivuori ja Jan Törnqvist myönsivät uudistustyön suuntaviivoja käsittelevässä muistiossaan, että hyvin yleisistä tavoitteista oli vaikeaa johtaa mitään kovin konkreettista. Mitä yleisemmin tavoitteet ilmaistiin, sitä helpompi oli saavuttaa yksimielisyys niiden hyväksyttävyydestä, ja esimerkiksi tasavertaisuus ja kansanvaltaisuus olivat tällaisia kaikkien hyväksymiä päämääriä. Yhteiskuntaryhmien väliset ristiriidat tulisivat esiin vasta "siirryttäessä tavoite-keino-portaikossa alhaisemmalle yleistystasolle". Toisaalta mitä kauaskantoisemmasta ja laajemmasta hankkeesta oli kyse, sitä yleisemmällä tasolla tavoitteet oli ilmaistava.[758]

Kyse oli siten erimielisyydestä suhteessa merkitsijöiden tyhjyyteen ja kelluvuuteen – tai komitean kielellä tavoitteiden yleisyyteen. Patrik Törnuddin näkökulmasta tyhjät merkitsijät olivat käteviä, koska niiden avulla voitiin liittää rikoslainsäädännön uudistamiseen positiivisia määreitä, jotka kuitenkin antoivat liikkumavaraa todellisten uudistusten toteuttamiseksi. Yleisten tavoitteiden tyhjyys ja kelluvuus mahdollistivat myös sen, että eri poliittisia näkökantoja edustavat tahot saattoivat hyväksyä ne. Merkitsijöiden tyhjyys mahdollisti siis tietynlaisen strategisen monitulkintaisuuden, joka helpotti uudistusten läpimenoa.

Vastakkaista näkökulmaa edustava Hannu Takala puolestaan suhtautui tähän tyhjyyteen kriittisesti: hänestä liian yleiselle tasolle jääminen loi riskin, että uudistuksen poliittisuus katoaisi ja että yleisten ja ylevänkuuloisten tavoitteiden suojissa saatettaisiin edistää huomattavasti vähemmän kunnianhimoisia uudistuksia kuin mitä esimerkiksi hän itse katsoi parhaaksi. Voidaan myös sanoa, että Takalan pelko kävi jossakin määrin toteen, sillä komitea ei päässyt konkreettisiin uudistusehdotuksiin kovinkaan syvällisesti käsiksi vaan jäi työskentelyssään pitkälti periaatetasolle. Uuden rikoslain runkosuunnitelman valmistelusta vastasi suurelta osin Takalan kanssa eri linjoilla oleva Patrik Törnudd, ja varsinaiset kriminalisoinnit konkreettisine muotoiluineen valmisteltiin vasta myöhemmin rikoslakiprojektissa.

4.3.2 Yhteiskunnan jakaminen osakokonaisuuksiin – tarkasteltavien elämänalueiden hahmottaminen

Jotta komiteassa voitaisiin tarkastella kielteisiä käyttäytymisilmiöitä, oli yhteiskunta ensin jaettava mielekkäisiin osakokonaisuuksiin. Keskustelua käytiin siitä, mitä osa-alueita otettaisiin mukaan ja millä perusteella. Jaottelussa painoarvoa annettiin kahdelle ulottuvuudelle: toisaalta lähettiin yhteiskuntapoli-

[757] Vastaus Patrikin paperiin 22.2.1974 (Kriminalisointien kohdentaminen) / Takala 25.2.1974. Ha 12. ROK, KA.
[758] C: Uudistustyön suuntaviivat / Kivivuori – Törnqvist 24.7.1972. Ha 10. ROK, KA.

tiikan lohkoista, toisaalta painotettiin tavallisen ihmisen arjelle merkityksellisiä elämänalueita.

Elämänalueperiaatetta puolustettiin positiivisella välillisellä yleispreventiolla: kansalaisille tuttuihin ilmiöihin pohjautuva jäsennys toi mietinnön mukaan uudistukselle ymmärrettävyyttä ja sitä kautta legitiimiyttä: ”On suotavaa, että rikoslain uudistamisesta ja tarvittavista rangaistussäännöksistä voidaan puhua ja keskustella tuttujen elämänyhteyksien pohjalta. Vaikka lopullisen rikoslain käsitteellisyyttä olisikin nostettava elämänaluetarkastelun yläpuolelle, itse rikoslain rakentamisperusteiden tulisi olla koettavissa keskeisten elämänalojen kautta. Niin kriittisyys kuin yhteiskunnallisten kannanottojen jäsentyminen riippuvat nekin rangaistusehdotusten perustana olevasta jäsentymisestä.”[759]

Elämänaluetarkastelu toi mietinnön mukaan myös konkreettisuutta uudistukseen: sen avulla oli mahdollista paikantaa haitallisen menettelyn vaikutuksia ja arvioida vaikkapa erilaisten vilpillisten menettelyjen haitallisuutta, kielteisyyttä ja paheksuttavuutta. ”Elämänaluetarkastelu saattaa osoittaa, että nykyiset rangaistussäännökset eivät painota oikein erilaisia vilpin muotoja tai kenties ollenkaan tavoita vilpillisiä menettelyjä.”[760]

On jokseenkin epäselvää, olivatko yhteiskuntapolitiikan lohkot ja elämänalueet yhteneväisiä vai vastakkaisia tarkastelutapoja. Eräässä Hannu Takalan tekemässä muistiossa korostettiin ihmisten arkielämän yleisesti koetuista epäkohdista käsin tehtävää kriminalisointien tarkastelua ”vastakohtana ja vaihtoehtona” yhteiskuntapolitiikan tavoitteista etenevälle suunnittelulle.[761] Kyse oli siten jonkinlaisesta alhaalta ylös -näkökulmasta yhteiskuntapoliittisen ylhäältä alas suuntautuvan suunnittelun vastapainoksi.

Toisaalta Kivivuori muistelee, että ajatus elämänalueista tuli yhteiskuntatieteellisestä sosiaali-indikaattoriajattelusta, jossa tarkasteltiin, millainen oli tilanne eri elämänalueilla.[762] Myös Hannu Takala liittää elämänalueajattelun siihen, että tuolloin oli tapana jäsentää yhteiskuntaa politiikkalohkoittain, mutta toisaalta taas hän liittää ne juuri ihmisten arkeen. ”Itse olen jossakin kärjistänyt, että elämänalueiden valita muistutti [Richard] Scarryn lastenkirjaa ’Mitä ihmiset tekevät?’. Tätä ei pidä käsittää pelkästään kielteiseksi arvioksi. Haluttiin näkökulma ihmisten arkiseen elämänpiiriin ja sen pahoihin asioihin – epäilemättä aika demokraattinen näkökulma”, Takala katsoo.[763]

Talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja mittaamista pohtiva jaosto jaotteli sosiaali-indikaattoreihin liittyvän tarkastelun seuraavasti: ensin

[759] KM 72/1976, s. 50.
[760] KM 72/1976, s. 50–51.
[761] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala14.5.1974. Ha 5. ROK, KA.
[762] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[763] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.

valittaisiin yhteiskuntapolitiikan kannalta keskeiset tavoitelohkot, tämän jälkeen määriteltäisiin kussakin tavoitelohkossa ilmenevät ongelma-alueet, seuraavaksi spesifioitaisiin ongelma-alueiden tilakuvauksen vaatimat indikaattorit, tämän jälkeen ne konstruoitaisiin, sitten niitä käytettäisiin vallitsevan tilanteen kuvaukseen ja lopuksi tilakuvausta käytettäisiin suunnittelun apuvälineinä.[764]

Kivivuoren ajatuksena oli siirtää sosiaali-indikaattoriajattelu myös rikosoikeuteen: tarkasteltaisiin elämänalueita yksi kerrallaan ja arvioitaisiin, mitkä olivat näitä elämänalueita pahimmin uhkaavia tekoja. Mikäli parempia keinoja ei löytyisi, käytettäisiin rikoslakia. Elämänalueet yhdistyivät myös kokonaisuudistusajatteluun, jossa ne toimivat työkaluna ihmiselämän osa-alueiden hahmottamisessa kokonaisvaltaisesti. Rikosoikeuskomitean yhteydessä asetetut toimikunnat olivat tämän elämänalueajattelun ilmentymiä.[765]

Rikosoikeuskomitean työskentely muistuttaa laajan ja tarkan sosiaali-indikaattoriajattelun sijaan kuitenkin enemmän yhteiskuntapolitiikan tavoitteita tutkineen jaoston erillisselvitysosiota, jossa tarkasteltiin eräitä kohdealueita yksilöiden resurssien näkökulmasta. Raportin johdannossa todettiin, että käytettävissä olevan ajan lyhyyden vuoksi tavoitteena näillä myöhemmin tarkasteluun otetuilla tavoitelohkoilla oli ongelmien luonteen yleinen hahmottelu, eräänlainen ”ongelmien anatomian” esittely.[766] Vastaavasti rikosoikeuskomiteassa tarkasteltuja alueita käytettiin yleisenä kehikkona ongelmien tunnistamisessa. Kyseessä oli siten jonkinlainen kevennetty versio sosiaali-indikaattoriajattelusta, josta omaksuttiin lähinnä elämänalueiden tai yhteiskuntapolitiikan lohkojen tunnistaminen sekä ongelmien hahmottaminen näillä lohkoilla.

Kivivuoren kesällä 1972 laatimassa muistiossa esiteltiin tavoite–keinoperiaatteen mukaista ajattelua: ensin määriteltäisiin yleiset tavoitteet ja sitten jaettaisiin yhteiskunta osalohkoihin, joille määriteltäisiin osatavoitteet. Nämä osatavoitteet olisivat samalla keinoja saavuttaa yleistavoitteet. ”Eri alueiden osalta joudutaan tällöin päättämään siitä, mikä tavoite toteuttaa tasa-arvoisuuden ja tarpeiden tyydyttämisen etäistavoitteita”, Kivivuori huomautti.[767]

Komitea päätti keväällä 1972 aloittaa työskentelynsä jakamalla yhteiskunnan elämänalueisiin, minkä jälkeen kutakin elämänaluetta käsiteltäessä pyrittäisiin asettamaan mahdollisimman selkeät yhteiskuntapoliittiset tavoitteet. Tavoitteenasettelun valossa määriteltäisiin kielteisinä pidettävät ilmiöt ja pyrittäisiin selvittämään, mikä oli rikoslain rooli näiden kielteisten ilmiöiden säätelyssä.[768] Komitean jäsenten ja sihteerien syksyllä 1972 laatimissa muistioissa olikin yleistä, että ensin määriteltiin kyseisen politiikkalohkon tai elämänalueen tai

[764] Talousneuvosto 1972, Elämisen laatu: tavoitteet ja mittaaminen -raportti, s. 33.
[765] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[766] Talousneuvosto 1972, Elämisen laatu: tavoitteet ja mittaaminen -raportti, s. V.
[767] C: Uudistustyön suuntaviivat / Kivivuori – Törnqvist 24.7.1972. Ha 10. ROK, KA.
[768] Elämänalueista ja hyvinvoinnista / Törnqvist 12.5.1972. Ha 10. ROK, KA.

-ulottuvuuden sisältö ja tavoitteet sekä ”tavoitelohkot”. Tämän jälkeen pohdittiin tavoitteiden toteutumisen häiriöitä näiden tavoitelohkojen näkökulmasta kohta kohdalta. Tämän jälkeen pohdittiin yhteiskuntapolitiikan keinoja yleisesti tällä alueella ja lopulta otettiin kantaa siihen, mitkä näistä olisi mahdollista kriminalisoida ja millaisin kriminalisoinnein.[769] Lopuksi Jan Törnqvist laati vielä elokuussa 1973 eri elämänalueista kokoavan muistion, jossa hän käsitteli näitä ulottuvuuksia puhtaasti kriminalisointien näkökulmasta.[770]

Jan Törnqvistin keväällä 1972 laatiman muistion mukaan tärkeimmät elämänalueet olivat suurin piirtein tärkeysjärjestyksessään työelämä, asuminen, perheelämä ja kotiolot, koulu, ympäristö, liikenne, kulutus ja yksityiselämä. Nämä elämänalueet eivät kuitenkaan peittäneet kaikkia ihmisen hyvinvoinnin kannalta keskeisiä tekijöitä. Tällaisia kokonaisuuksia olivat esimerkiksi terveys ja poliittinen toimintavapaus, jotka osin myös jakautuivat eri elämänalueille. Tämän takia muistiossa otettiin rinnakkaiseksi jaotteluperusteeksi elintaso ja sen jakaminen osakomponentteihin. Elintason jaottelussa lähdettiin yksilön hallinnassa olevista toimintaresursseista. Näin jaotteluun tulivat mukaan terveys, ravinto ja ravintotottumukset, asunto, kasvuolosuhteet ja perheolosuhteet, koulutus, työllisyys ja työolosuhteet, varallisuus eli taloudelliset resurssit sekä poliittiset resurssit. Vapaa-aikaa oli sen sijaan mahdotonta jäsentää järkeväksi ja konkreettiseksi kokonaisuudeksi, ja sen puuttumista perusteltiin myös sillä, että se tuli osin esille muiden elämänalueiden käsittelyn yhteydessä. Näistä lisäulottuvuuksista terveyttä käsiteltiin kriminalisointinäkökulmasta Törnqvistin elokuussa 1972 laatimassa muistiossa. Terveyteen katsottiin tässä muistiossa liittyvän myös ravintotottumusten.[771]

Vuoden 1972 aikana rikosoikeuden suhdetta yhteiskuntaelämän osalohkoihin tarkasteltiin eri elämänalueita käsittelevissä muistioissa. Näitä olivat kuluttaminen, terveys, ympäristöpolitiikka, koulutus, asumispolitiikka sekä ”keskeiset yksilöresurssit”, kuten yksityiselämä ja taloudelliset resurssit. Erikseen käsiteltiin myös suhteita ulkovaltoihin.[772] Komitean ulkopuolisilta henkilöiltä tilattujen elämänaluemuistioiden aihealueina olivat asuminen, kuluttaminen, koulutus, työ, yhdyskuntasuunnittelu, ympäristö, liikenne ja terveys.[773]

---

[769] Ks. esim. Koulutus / Törnqvist 26.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA ja Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA.

[770] Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA.

[771] Elämänalueista ja hyvinvoinnista / Törnqvist 12.5.1972. Ha 10. ROK, KA ja Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA.

[772] Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Keskeiset yksilöresurssit – taloudelliset resurssit / Törnqvist 22.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Keskeiset yksilöresurssit – yksityiselämä ja sen suoja / Törnqvist 3.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Koulutus / Törnqvist 26.10.1972. Ha 10. ROK, KA ja Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA.

[773] Luettelo pyydetyistä asiantuntijalausunnoista. Elämänalueet / nimeämätön 7.8.1972. Ha 10. ROK, KA.

Talousneuvoston yhteiskuntapoliittisia tavoitteita ja niiden mittaamista pohtiva jaosto julkaisi raporttinsa niin ikään vuonna 1972. Jaosto oli valinnut tarkastelemikseen yhteiskuntapolitiikan tavoitelohkoiksi taloudelliset voimavarat, väestön, työvoiman ja työllisyyden, terveyden, koulutuksen, elinympäristön jaettuna luonnonympäristöön, asuinympäristöön ja asumiseen sekä työpaikkaolosuhteisiin, eriarvoisuuden sekä vapaa-ajan.[774] Jaosto oli myös jakautunut alatyöryhmiin, jotka kukin valmistivat oman itsenäisen alaraportin varsinaisen raportin liitteeksi. Näissä käsiteltyjä alueita olivat terveyspolitiikka, taloudellinen eriarvoisuus, koulutuspolitiikka, ympäristönsuojelu sekä erillisselvityksiä koskevassa raportissa toimeentuloturva, asuntopolitiikka, työolosuhteet, ajankäyttö sekä kriminaalipolitiikka kontrollipolitiikan osana. Teknillinen työryhmä käsitteli tarkemmin sosiaali-indikaattoreiden kvantifiointiin ja tilastointiin liittyviä kysymyksiä sekä indikaattorien sovittamista yhdeksi kokonaisuudeksi.

Kun rikosoikeuskomitean tarkastelua verrataan yhteiskuntapolitiikan tavoitteita tutkineen jaoston raporttiin, havaitaan, että rikosoikeuskomiteassa jätettiin jaoston näkökulmista pois väestöllisten kysymysten tarkastelu kokonaisuutena. Samoin työn käsittelystä jätettiin pois työvoiman tai työllisyyden käsittely väestöllisestä näkökulmasta ja keskityttiin työntekijän ja työnantajan välisiin suhteisiin. Talousneuvostossa tarkastelematta jääneistä ulottuvuuksista rikosoikeuskomiteassa käsiteltiin liikennettä ja kuluttamista. Rikosoikeuskomitean työskentely perustui siis selvästi yhteiskuntapoliittisessa tarkastelussa käytettyyn logiikkaan, mutta se ei ollut täysin identtistä. Tarkastelu lähti siten, kuten rikosoikeuskomitean tavoitteena olikin, jossakin määrin enemmän ”ruohonjuuritasolta” yksilön elämästä käsin, kun taas yhteiskuntapoliittisessa jaostossa lähdettiin enemmän ylätasolta. Talousneuvoston jaoston raportissa sanottiin suoraan, että keskittyminen pelkästään yksilöiden elinolosuhteita kartoittavan indikaattorijärjestelmän luomiseen jättäisi kuvan elämisen laadusta yhteiskunnassa pahasti puutteelliseksi. Vähintään yhtä tärkeää oli selvittää yhteiskunnan instituutioiden yleistä luonnetta ja toimintatapaa.[775] Rikosoikeuskomitea lähti siten selvemmin yksilöiden olosuhteista.

Toisaalta yhteiskuntapoliittinen jaosto päätyi ensimmäisen laajemman tarkastelun jälkeen tekemään vielä toisen, suppeamman tarkastelun, jossa lähdettiin erityisesti yksilön käytettävissä olevista resursseista ja niiden jakautumien selvittämisestä, sillä se nähtiin käyttökelpoisimpana lähtökohtana väestön elinolosuhteiden tarkastelulle. Yhdyskunta- ja asuntopolitiikka, toimeentuloturva, ajankäyttö, työpaikkaolosuhteet sekä kriminaalipolitiikka oli valittu erillisselvityksessä tarkasteluun siksi, että ne olivat jaoston mielestä

[774] Talousneuvosto 1972, Elämisen laatu: tavoitteet ja mittaaminen -raportti, s. 36.
[775] Talousneuvosto 1972, Elämisen laatu: tavoitteet ja mittaaminen -raportti, s. 14.

yhteiskuntapoliittisesti keskeisiä ja niissä ilmeneviin epäkohtiin oli mahdollista vaikuttaa lähinnä kasvu-, tulonjako- ja tulonsiirtopoliittisin keinoin.[776]

Rikosoikeuskomitean lopullisessa mietinnössä alun perin tarkastellut lukuisat elämänalueet olivat supistuneet asumiseen, työsuhteisiin, liikenteeseen, ympäristöön ja kulutukseen. Inkeri Anttila moitti eriävässä mielipiteessään – johon Klaus Helminen yhtyi – että mietinnössä painotettiin liikaa valittua viittä erityistä elämänaluetta. Hän katsoi, että näihin elämänalueisiin liittyviä kielteisiä ilmiöitä ei olisi ollut mietinnön yleisosassa tarpeen luetella, koska niitä koskevat yksityiskohtaiset tunnusmerkistöhahmotelmat sisältyivät runkosuunnitelmaan. Inkeri Anttilan mielestä myös perinteisiä oikeushyväperusteisia säännöksiä olisi tullut tarkastella yksityiskohtaisemmin, sillä niihin esiteltiin runkosuunnitelmassa monia merkittäviä uudistuksia ja täydennyksiä.[777]

Rikosoikeuskomitean alkuvaiheen elämänaluemuistioille oli tyypillistä, että niiden alussa yleensä määriteltiin kyseinen ”politiikkalohko”, asetettiin sille tavoitteet ja hahmotettiin sen osalohkot. Seuraavassa käydään näitä lohkoja, tavoitteita ja osalohkoja lyhyesti lävitse.

Ympäristöpolitiikka hahmotettiin ihmisen fyysiseen ympäristöön kohdistuvan yhteiskunnallisen päätöksenteon kokonaisuudeksi. Tavoitteena oli hyvä ympäristö, joka tarjoaisi riittävät edellytykset ihmisten aineellisten tarpeiden tyydytykselle ja yhteiskunnan kehittämisen edellyttämälle aineelliselle tuotannolle, olisi vapaa ihmisen elintoimintoja, turvallisuutta ja hyvinvointia haittaavista tekijöistä ja säilyisi joiltakin elottoman ja elollisen luonnon muodostaman ympäristön osilta muuttumattomana tai kehittyisi ennalta määrätyllä tavalla. Ympäristöpolitiikassa tarkasteltuja osa-alueita olivat luonnonvarojen ottaminen luonnosta, tuotanto- ja käyttömenetelmät, tuotteet, jätteiden palauttaminen luontoon, rakentaminen ja väestö.[778]

Asumispolitiikka määriteltiin yhteiskunnalliseksi päätöksenteoksi, joka vaikutti ihmisten asumisen olosuhteisiin ja ehtoihin. Tavoitteena oli mahdollisimman hyvä ja yhdenvertainen asumistaso, jonka ehdot olisi asianmukaisesti järjestetty. Muistiossa linjattiin myös, että fyysisen asunnon tarve kuului ihmisen perustarpeisiin ja että asumispolitiikan tulisi olla sellaista, että jokaisella olisi asuttavanaan lajin, koon ja laadun puolesta hyvä fyysinen asunto. Asumispolitiikan osa-alueita olivat asumistaso, johon kuuluivat asuntoyksikön laji, koko ja laatu, asunnon sijainti ja asumisrauha sekä asumisehdot, jonka alla olivat asumiskustannukset ja asumispäätöksenteko. Näistä osa-alueista asuntojen lukumäärä, koko ja laatu sekä asumisympäristön laatu oli talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja mittaamista pohtivan jaoston liiteraportissa

[776] Talousneuvosto 1972, Elämisen laatu: tavoitteet ja mittaaminen -raportti, s. IV–V. Lainausmerkit alkuperäiset.
[777] Elämänalueista ks. KM 72/1976, s. 50–55, Inkeri Anttilan eriävä mielipide s. 60–61.
[778] Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA.

määritelty asumistasoon vaikuttaviksi asuntokannan ominaisuuksiksi. Tämän lisäksi muiksi asumispolitiikan ulottuvuuksiksi määriteltiin asumiskustannusten osuus tuloista sekä omistus- ja vuokra-asuntojen väliset erot sekä asuntotuotanto. Komitea kiinnitti talousneuvoston näkökulmien lisäksi huomiota myös asumisehtoihin ja epäsymmetriseen asemaan vuokralaisen ja vuokranantajan välillä.[779]

Koulutuspolitiikasta laadittiin kaksikin muistiota. Näiden mukaan koulutuspolitiikka oli yhteiskuntapolitiikan lohko, jossa päätettiin, mitä opetetaan, kenelle ja miten. Tosin muistion mukaan koulutuspolitiikan yleistavoitteita ei ollut siihen mennessä virallisesti vahvistettu eikä koulutusjärjestelmän kehittäminen ollut tapahtunut minkään kokonaisvaltaisen tavoiteohjelman puitteissa, vaan kehitykseen oli ratkaisevasti vaikuttanut yksityisen tuotannon tarve saada koulutettua työvoimaa. Muistioissa esitettiin, että koulutuspolitiikan tavoitteita ei tullut määritellä liian abstraktisesti vaan että niissä tuli lähteä yhteiskunnan kulloisestakin tilanteesta ja sen kehityssuunnasta. Tavoitteiden asettamisessa nähtiin keskeiseksi tieteellis-teknisen kumouksen asettamiin haasteisiin ja mahdollisuuksiin vastaaminen sekä yhteiskunnan demokratisoitumisen huomioiminen. Tavoitteena oli yhteiskunnan voimavarojen täysipainoinen hyväksikäyttäminen ja kehittäminen. Keskeisinä tekijöinä tässä kehityksessä nähtiin väestön yleisen koulutustason nostaminen ja jatkuvat uudelleenkoulutusmahdollisuudet sekä kokonaisvaltaisesti luovaan ja kriittiseen ajatteluun kannustaminen. Tämä tarkoitti, että koulutuspolitiikassa oli olemassa suotuisat mahdollisuudet toteuttaa komitean asettamia perustavoitteita, tasa-arvoa ja tarpeiden korkeaa tyydyttämisastetta. Koulutuksen yhteydessä tarkasteltuja osa-alueita olivat pääsy koulutuksen piiriin, koulutuksen relevanssi sekä koulutuksen tehokkuus.[780]

Ainakin toisen luonnoksista kirjoittanut Jan Törnqvist kuitenkin totesi jälkikäteen, että tehty koulutuspolitiikan jako tavoitelohkoihin ei ollut täysin onnistunut etsittäessä kielteisiä ilmiöitä kouluelämän alta, sillä sen ulkopuolelle jäivät esimerkiksi yhdistystoiminnan estäminen tai vaikeuttaminen ja ”mobbing”. Toisessa laadituista muistioista oli kylläkin käsitelty opettajien ja oppilaiden välisiä ja keskinäisiä suhteita koulutuksen tehokkuuden näkökulmasta. Erityistä huomiota kiinnitettiin erilaisiin kouluelämän häiriöihin, joita olivat esimerkiksi opetuksen häiritseminen ja muihin oppilaisiin kohdistuva väkivaltainen käytös.[781]

Kuluttajapolitiikasta laaditussa nimeämättömässä muistiossa annettiin politiikkalohkolle useita määritelmiä. Ensimmäisen mukaan kuluttajapolitiikka oli

[779] Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA.
[780] Koulutus / Törnqvist 26.10.1972. Ha 10. ROK, KA ja Koulutuspolitiikka / nimeämätön 29.8.1972. Ha 4. ROK, KA.
[781] Koulutus / Törnqvist 26.10.1972. Ha 10. ROK, KA ja Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA.

julkisen vallan johtamaa toimintaa ja yhteiskunnallista päätöksentekoa, jonka kohteena oli kuluttaja terveydellisessä, taloudellisessa ja sivistyksellisessä suhteessa. Lisäksi täsmennettiin, että kuluttajan asemaa oli perinteisesti käsitelty nimenomaan ostajana, ei esimerkiksi hyödykkeiden käyttäjänä työntekijän asemassa. Teemaa kehiteltiin edelleen huomauttamalla, että aikaisemmin kuluttajapolitiikan alue oli määritelty ahtaasti lähinnä kuluttajavalistuksena, sillä oli arveltu markkinavoimien toimintatavan turvanneen kuluttajan asemaa tehokkaasti. Uudemman näkemyksen mukaan kuluttajavalistus oli täysin riittämätön ja tehoton menetelmä kuluttajan suojaamiseksi. Kehittelyjen perusteella annettiin linjaus, että kuluttajapolitiikka oli päätöksentekoa, jossa tuotantoon, markkinointiin ja vaihdantaan vaikuttamalla säänneltiin kuluttajan asemaa hyödykkeen kuluttamisessa. Osa-alueelle ei määritelty varsinaista itsenäistä alatavoitetta, vaan sen tavoitteen nähtiin suoraan johtuvan komitean yleistavoitteesta: kuluttajapolitiikan perustavoitteena oli ihmisten tasa-arvoisuus ja tarpeiden riittävä tyydyttämisaste. Kuluttajapolitiikan tarkasteltavia osa-alueita olivat tuotanto, markkinointi ja vaihdanta.[782]

Terveyspolitiikan tavoitteeksi määriteltiin terveyden mahdollisimman täydellinen saavuttaminen ja tasainen jakautuminen väestössä. Osa-alueita olivat sairauksien ehkäisy, johon luettiin toisaalta varsinaisten sairauksien ja toisaalta tapaturmien ehkäisy, sekä sairauksien hoito, joka jaettiin edelleen piilevien sairauksien etsintään, sairauksien perushoitoon, sairauksien erikoishoitoon ja sairauksien vaatimien sosiaalisen osallistumisen muutosten mahdollistamiseen. Jaottelun pohjana viitattiin talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja niiden mittaamista tutkivan jaoston terveyspolitiikan tavoitteita tutkivan työryhmän raporttiin vuodelta 1972.[783]

Liikennepolitiikka määriteltiin liikenneväyliä, liikennevälineitä ja niiden käyttöä koskevan yhteiskunnallisen päätöksenteon kokonaisuudeksi ja toisaalta yhteiskuntapolitiikan lohkoksi, jossa päätettiin ihmisten, tavaroiden ja tiedon kuljetuksesta. Liikennepolitiikalle määriteltiin ristikkäisiä tavoitteita. Toisaalta kyse oli liikenteen edistämisestä ja tasaisesta jakautumisesta: tavoitteena oli, että liikenteen määrä ja jakaantuminen eri liikennemuotojen kesken tukisivat mahdollisimman hyvin yleisen henkisen ja aineellisen hyvinvoinnin kehitystä, minkä lisäksi tavoitteena oli tarjota nopeat, halvat, joustavat ja turvalliset liikkumis- ja kuljetusmahdollisuudet yhteiskunnan jäsenille. Toisaalta taas tavoitteena oli liikenteen kokonaissuoritteen jäädyttäminen, liikkumisen tarpeen vähentäminen, nykyisen liikenteen ohjaaminen muotoihin, jotka aiheuttavat vähemmän taloudellisia kustannuksia ja muita haittoja, yleisesti liikenteen välittömien kustannusten ja haittatekijöiden minimoiminen sekä

[782] Kuluttajapolitiikka / nimeämätön ja päiväämätön (oletettavasti 1972). Ha 4. ROK, KA.
[783] Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA.

liikenneturvallisuuden maksimoiminen. Huomiota kiinnitettiin myös ympäristöarvoihin: tavoitteena oli liikenteestä fyysiselle elinympäristölle saasteiden, melun tai kauneusarvojen pilaantumisen kautta aiheutuvan haitan minimoiminen. Muistiossa todettiin, että perimmäinen syy liikkumiseen oli maantieteellinen etäisyys siihen, mitä tarvittiin tai tavoiteltiin, ja että liikenne oli vain väline tämän välimatkan taittamiseksi. Siksi liikennettä ei voinut tarkastella pelkästään mahdollisuutena osallistua liikenteeseen; hyvinvointia oli pikemminkin mahdollisuus välttää sitä. Osiota ei selkeästi määritelty alalohkoihin, joilla olisi tarkasteltu kielteisiä ilmiöitä. Lohkoa voitiin kyllä jakaa henkilöliikenteeseen, tavaraliikenteeseen ja tietoliikenteeseen sekä maaliikenteeseen, vesiliikenteeseen ja ilmaliikenteeseen, mutta sääntelyä tai ongelmallisia käyttäytymismuotoja ei tarkasteltu näiden alalohkojen kautta. Sen sijaan ongelmia olivat eriarvoisuus liikenteessä, heikko liikenneturvallisuus, luonnon saastuminen, kauneusarvojen pilaantuminen ja epäviihtyisyys sekä liikenteeseen käytetty aika. Selkeä jakolinja tehtiin yksityisen henkilöautoliikenteen sekä joukkokuljetusvälineiden välille.[784]

Edellä mainittujen elämänalueiden lisäksi käsiteltiin ”keskeisiä yksilöresursseja”, joita ei voinut hahmottaa selkeiksi politiikkalohkoiksi. Yksityiselämän ulottuvuuksina nähtiin tunkeutuminen fyysisesti tai muulla tavoin toisen suojattuun piiriin, tietojen kerääminen, tallentaminen ja yhdistäminen sekä tietojen luvaton julkaiseminen tai muu käyttö. Lohko määrittyi siten muistiossa puhtaasti sitä haittaavien ilmiöiden eikä niinkään positiivisten tavoitteiden kautta.[785] Taloudellisia resursseja ei edes jaoteltu suoraan osa-alueisiin. Selkein jako tehtiin tuotantovälineiden omistuksen sekä henkilökohtaisen omaisuuden välillä. Selkein löydettävä tavoite siinä oli rikosoikeudellisen sääntelyn kustannusten tasainen jakautuminen.[786] Suhteita ulkovaltoihin käsiteltiin lyhyesti ja siinä tehtiin jako ulkopoliittisen päätöksentekojärjestelmän valvontaan ja kansalaistoiminnan valvontaan.[787]

Keväällä 1972 ilmeisesti pohdittiin myös perhe-elämän ja kotiolojen mukaan ottamista tarkasteluun. Jan Törnqvist kuitenkin huomautti muistiossaan, että tämän lohkon jäsentäminen oli osoittautunut vaikeaksi. Alkuun pääsemiseksi hän kuitenkin luetteli perheen perusfunktiot, joiksi hän mainitsi suvun jatkamisen, sukupuolifunktion ja kasvatusfunktion.[788]

Elämänalueet ja niihin liittyvät ilmiöt olivat usein päällekkäisiä, mikä tuotti komitealle jonkin verran päänvaivaa. Esimerkiksi taloudellisista resursseista

---

[784] Liikennepolitiikka / nimeämätön 29.8.1972. Ha 4. ROK, KA.
[785] Keskeiset yksilöresurssit – yksityiselämä ja sen suoja / Törnqvist 3.10.1972. Ha 10. ROK, KA.
[786] Keskeiset yksilöresurssit – taloudelliset resurssit / Törnqvist 22.9.1972. Ha 10. ROK, KA.
[787] Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA.
[788] Elämänalueista ja hyvinvoinnista / Törnqvist 12.5.1972. Ha 10. ROK, KA.

tuotantovälineiden käytön rikosoikeudellista sääntelyä oli Jan Törnqvistin muistion mukaan mielekästä käsitellä kuluttajapolitiikan ja terveyspolitiikan yhteydessä. Henkilökohtaisen omistuksen kohteeksi kelpaavien taloudellisten resurssien suojaaminen oli sen sijan perinteisesti ollut rikosoikeudellisen sääntelyn päätehtäviä.[789] Ympäristö voitiin taas jakaa (yhteiskuntapolitiikan tavoitteita tutkivan jaoston tavoin) luonnonympäristöön, asuinympäristöön ja työympäristöön, mutta näistä kahta jälkimmäistä oli luontevinta käsitellä asumis- ja työpolitiikkaa käsittelevissä kohdissa.[790] Terveys oli esimerkki läpileikkaavasta ilmiöstä, joka vaikutti ratkaisevasti muun muassa perhesuhteisiin, työvoimaan ja sitä kautta taloudellisiin resursseihin, mahdollisuuksiin osallistua poliittiseen toimintaan sekä vapaa-ajanviettomahdollisuuksiin. Muistiossa rajattiin terveyspolitiikan käsittelystä pois ympäristö sekä työ- ja asunto-olot, ilmeisesti siksi, koska ne kuuluivat muihin elämänalueisiin. Terveys näkyi näillä muilla elämänalueilla kuitenkin keskeisesti: erityisesti kuluttajien ja työvoiman suojelussa kiinnitettiin huomiota terveydelle vaarallisiin toimintatapoihin.[791] Liikennekuolemien ehkäisy oli puolestaan mahdollista nähdä väestön eliniän pidentämisen osatavoitteena ja vastaavasti liikennepolitiikka osana terveyspolitiikkaa.[792]

Kaikki elämänalueet ja niiden ulottuvuudet eivät kuitenkaan olleet samanarvoisia. Koulutusta ja terveyttä luonnehdittiin Jan Törnqvistin laatimassa muistiossa sekä itseis- että välinearvoiksi, kun taas varallisuus oli tyyppiesimerkki voimavarasta, jonka arvo oli ”yksin siinä, että sitä voidaan käyttää keinona saavuttaa muita päämääriä”.[793] Kuten edellä tuotiin esiin, myös liikenteellä nähtiin olevan vain välinearvo maantieteellisen etäisyyden ylittämiseksi. Terveyttä käsittelevässä muistiossa vielä korostettiin, kuinka terveyspolitiikkaa ei tulisi ensisijaisesti käsittää keinoksi edistää muiden yhteiskuntapolitiikan lohkojen tavoitteita vaan terveyden edistämistä oli pidettävä itseisarvona.[794]

Osa-alueiden päällekkäisyys ja liitännäisyys toisiinsa näkyivät myös siinä, että useassa muistiossa katsottiin, että yhteiskuntapolitiikan yhtä lohkoa ei voinut kehittää ottamatta huomioon kehitystä muilla lohkoilla. Näin ollen riskinä pidettiin erityisesti siiloutumista ja kapeakatseisuutta. Esimerkiksi yhdessä koulutuspolitiikkaa syksyllä 1972 käsitelleistä muistioista huomautettiin, että puhtaasti koulutusjärjestelmän sisäiset keinot koulutuksen eriarvoisuuden poistamiseen jäivät helposti puolitiehen, koska muodollisesti tasa-arvoisen koulujärjestelmän ulkopuolella vallitseva eriarvoisuus esimerkiksi perheen huonon taloudellisen aseman, puutteellisten asunto-olojen tai virikeköyhän ympäristön

789 Keskeiset yksilöresurssit – taloudelliset resurssit / Törnqvist 22.9.1972. Ha 10. ROK, KA.
790 Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA.
791 Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA.
792 Liikennepolitiikka / nimeämätön 29.8.1972. Ha 4. ROK, KA.
793 Keskeiset yksilöresurssit – taloudelliset resurssit / Törnqvist 22.9.1972. Ha 10. ROK, KA.
794 Terveyspolitiikka / nimeämätön 15.9.1972. Ha 4. ROK, KA.

muodossa helposti mitätöi koulutusjärjestelmän piiriin rajoittuvien ”kompensatooristen” keinojen vaikutukset. Tasa-arvoisuuden lisääminen koulutusjärjestelmän piirissä tuli siksi nähdä osana kokonaisuutta, joka tähtäsi yhteiskunnallisen eriarvoisuuden poistamiseen sinänsä.[795] Terveyspolitiikan yhteydessä puolestaan esitettiin, että alhainen toimeentulo, puutteellinen koulutus ja siihen liittyvä tietämättömyys, rasittavat työolosuhteet, huonot asunto-olot ja puutteellinen ympäristö, sosiaalinen eristyneisyys sekä kehnot vapaa-ajanviettomahdollisuudet kytkeytyivät väistämättä suuriin sairastavuuslukuihin. Ehkäisevän terveydenhoidon keinot olivat siten suurelta osin samat kuin yleisen hyvinvoinnin ja tasa-arvoisuuden lisäämiseen tähtäävät keinot.[796]

4.3.3 Elämänaluemenetelmän ajautuminen vaikeuksiin

Tavallisen kansalaisen arjen näkökulmasta lähtevä elämänaluetarkastelu oli selvästi uusi, aikaisemmasta kriminaalipoliittisesta tavasta poikkeava tapa hahmottaa kriminalisoitavia tekoja. Ilmeisesti elämänaluetarkastelun oli alun perin tarkoitus olla melko suuressa roolissa komitean mietinnössä. Antti Kivivuoren heinäkuussa 1972 laatimassa ehdotuksessa periaatemietinnön jäsentelyksi oli viisi kohtaa, joista ensimmäisessä aiheena oli tarkoitus olla rikoslainsäädännön uudistaminen ja jossa korostettiin, että kyse oli yhteiskuntapoliittisesta suunnittelusta. Toisessa osassa oli tarkoitus esitellä senhetkisiä rikosoikeudellisia seuraamuksia ja kolmannessa uudistustyön suuntaviivoja. Neljäs luku oli tarkoitus osoittaa yhteiskuntapolitiikan alueiden seuraamustarpeelle ja viides tarvittavien seuraamusten systematiikalle. Näin ollen neljäs luku käsittelisi uusia kriminalisointeja ja viides niiden sovittamista rikoslain ja erityislakien kokonaisuuteen.[797]

Elämänaluetarkasteluun liittyi kuitenkin komiteassa ristiriitoja ja käytännön hankaluuksia, jotka vaikuttivat siihen, että elämänalueajattelun rooli pieneni komitean käsittelyn kuluessa melkoisesti aiotusta. Erimielisyyksiä esiintyi erityisesti näkemyksissä siitä, kuinka suurta mullistusta elämänaluetarkastelu käytännössä merkitsi rikosoikeudellisessa ajattelussa ja mikä oli sen painoarvo rikosoikeuskomitean työskentelyssä. Näitä ristiriitoja käsitellään seuraavaksi.

Toisten komitean jäsenten mielestä elämänaluetarkastelu oli mullistava tapa löytää uusia kriminalisointeja yhteiskunnallisten epäkohtien kautta ja toisten mielestä lähinnä tapa esitellä ja ryhmitellä niitä. Erään Takalan muistion mukaan elämänaluetarkastelun valinta oli tietoinen arvoratkaisu kriminalisointien uudelleenpainotuksia etsittäessä ja esitettäessä. ”Yhteiskuntaelämän keskeisinä

[795] Koulutuspolitiikka / nimeämätön 29.8.1972. Ha 4. ROK, KA.
[796] Terveyspolitiikka / nimeämätön 15.9.1972. Ha 4. ROK, KA.
[797] Periaatemietinnön jäsentely / Kivivuori 23.7.1972. Ha 10. ROK, KA.

alueina painottuvat erityisesti ne osa-alueet, jotka ovat kaikkien kansalaisten arkipäiväisessä toiminnassa tärkeitä, koska ne liittyvät ihmisten fyysisten perustarpeiden tyydyttämiseen."[798]

Patrik Törnudd kritisoi tätä näkemystä kommenttimuistiossaan: "Ei elämänalue-tarkastelua voida pitää minään suurena arvoratkaisuna. Se on käytännöllinen apukeino, ei muuta. Koko kappale pois." Törnuddin mukaan tuli korostaa, että elämänaluetarkastelu oli pelkkä apukeino ja työkalu ja että varsinaisten kriminalisointien sisältöä määritettäessä lähtökohdaksi otettaisiin aina entiset kriminalisoinnit. Tämän vuoksi Törnuddin mukaan tuli, kuten edellä on kuvattu, esitellä mietinnössä ensin komitean työn sidonnaisuus olemassa olevaan rikosoikeuteen ja vasta tämän jälkeen tuoda ilmi elämänaluetarkastelu "vaihtoehtoisena menetelmänä". Törnudd epäili, että elämänaluetarkastelusta pyrittiin luomaan deduktiivinen päättelymalli, jossa johdettaisiin uusia kriminalisointeja yhteiskuntapolitiikan tavoitteista. Tällaisen kuvan antaminen komitean työskentelystä oli Törnuddin mielestä epähistoriallista.[799]

Myös Raimo Blom katsoi komitean aihetta käsittelevässä kokouksessa lokakuussa 1975, että elämänaluetarkastelua tuli käyttää vain niihin ilmiöihin, joihin se sopi luontevasti. "Jos kaikkia yhteiskunnallisia ilmiöitä pyritään kuvaamaan elämänaluetarkastelun avulla, välillisyysasteesta tulee niin suuri, että yhteydet ovat enemmän kuin keinotekoisia." Klaus Helminen puolestaan ihmetteli, soveltuiko elämänaluetarkastelu esimerkiksi valtiopetosrikosten läpikäyntiin. Törnudd huomautti, että asuminen oli sikäli "atyyppinen elämänalue", että sillä voitiin osoittaa yhteydet kriminalisointeihin. Muilla elämänalueilla tarkastelu ei toiminut Törnuddin mielestä yhtä hyvin.[800]

Klaus Mäkelä ja Hannu Takala puolustivat elämänaluetarkastelua kokouksessa. Mäkelän mukaan elämänaluetarkastelu oli "heuristinen keino", jolla voitaisiin havainnollistaa komitean työskentelyä kriminalisointien kohdentamisessa. Hän huomautti myös, että rikoslain ulkopuolisia kriminalisointeja ei voinut käsitellä nykyisen rikoslain pohjalta vaan ne oli jäsennettävä "yhteiskunnallisina kokonaisuuksina". "Elämänaluetarkastelu on kehikko, jossa kriminalisoinnit voidaan esittää, elämänaluetarkastelulla ei osoiteta miten ehdotuksiin on päädytty." Takala säesti: "Muistiossa käytetty metodi ei ole deduktiivinen. Siinä on ainoastaan esitetty se kehikko, jota komitea on työssään käyttänyt suunnitellessaan rangaistussäännöksiä." Klaus Mäkelän mielestä elämänaluetarkastelu puolsi paikkaansa myös siinä mielessä, että 1960- ja 1970-lukujen kriminalipoliittisessa keskustelussa kriminaalipolitiikka suhteutettiin yleiseen

[798] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974. Ha 5. ROK, KA.
[799] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.10.1975 / Törnqvist, s. 1–2. Ca 1. ROK, KA ja Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974. Ha 5. ROK, KA.
[800] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.10.1975 / Törnqvist, s. 8. Ca 1. ROK, KA.

yhteiskuntapolitiikkaan. ”Tätä taustaa vastaan ei voida pitää paisutteluna sitä, että tässä jaksossa elämänaluetarkastelua käytetään kehikkona esiteltäessä komitean ehdottamia rangaistussäännöksiä.”[801]

Rikosoikeuskomitea ei ollut kaikesta uudistusmielisyydestään huolimatta hylkäämässä vanhaa rikosoikeudellista ajattelua. Kivivuoren erään mietintöluonnoksen mukaan oli kaikesta huolimatta selvää, että aikaisemmalla rikosoikeudellisella kehityksellä oli suunnittelutyössä huomattava vaikutus. ”[S]uunnittelu ei voi irtautua kokonaan ajattelemasta useiden nykyisten rangaistussäännöstöjen kautta. Tässä mielessä komitean ehdotus on osaksi luonteeltaan nykyisten rangaistusseuraamusten tarkoituksenmukaisuutta mittaava, painotuksia tarkistava.”[802]

Erityisesti Patrik Törnudd halusi korostaa voimassa olevan rikosoikeuden merkitystä komitean työskentelylle. Elämänalueista komiteassa lokakuussa 1975 käydyssä keskustelussa Törnudd halusi painottaa vallitsevaa rikosoikeutta komitean työskentelyn lähtökohtana. Antti Kivivuori puolestaan huomautti, että jos haluttiin painottaa, mikä komitean ehdotuksessa oli uutta, oli elämänaluetarkastelu esitystapa tarkoituksenmukaisin keino. Klaus Mäkelä tuki kokouksessa Kivivuorta huomauttamalla, että rikoslain ulkopuolisia kriminalisointeja ei voinut käsitellä silloisen rikoslain pohjalta vaan nämä oli jäsennettävä yhteiskunnallisina kokonaisuuksina. Törnudd totesi, että elämänaluetarkastelua voitiin kyllä käyttää, mutta tällöin oli tehtävä selväksi, että menetelmällä ei päätetty kriminalisointien sisältöä. Lähtökohdaksi otettaisiin aina entiset kriminalisoinnit. Komiteassa oli ilmeisesti erimielisyyttä siitä, kuinka radikaalia uudistusta oltiin tekemässä: esimerkiksi Inkeri Anttila huomautti, että rikoslain ulkopuolisten rangaistussäännösten siirtäminen rikoslakiin oli ”yksinkertaisesti normaali kodifiointitehtävä”, joka liittyi rikoslain kokonaisuudistukseen.[803]

Loppujen lopuksi ehkä suurin syy elämänaluetarkastelun alun perin aiottua rajatummalle merkitykselle oli kuitenkin sen rajallinen käytännön soveltuvuus uudistuksen tarpeisiin. Elämänaluetarkastelun aikana tultiin monilla alueilla siihen tulokseen, että rikoslaki oli huono keino toteuttaa yhteiskuntapoliittisia tavoitteita. Esimerkiksi koulutuspolitiikkaa käsittelevässä muistiossa huomautettiin, että yksilöiden käyttäytymisen muuttamiseen tähtäävät repressiiviset keinot soveltuivat koulutuspolitiikan tavoitteiden toteuttamiseen huonosti ja saattoivat olla jopa haitallisia, sillä ne olisivat omiaan siirtämään huomiota peruskysymyksistä toisarvoisiin seikkoihin. Rikosoikeudellista kontrollijärjestelmää ei yleensä voinut käyttää yhteiskuntapoliittisen suunnittelun ohjaamisen välineenä. Vasta siinä vaiheessa, kun opetuksen yleisistä tavoitteista oli johdettu yksityiskohtaisia opetustoimintaa sääntteleviä normeja, saattoi

[801] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.10.1975 / Törnqvist, s. 2–3. Ca 1. ROK, KA.
[802] Rangaistavuuden perusteet / Kivivuori 21.9.1975, s. 2. Ha 5. ROK, KA.
[803] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.10.1975 / Törnqvist, s. 1–5. Ca 1. ROK, KA.

rikosoikeudellisen sääntelyn käyttö käyttäytymisen ohjaamisen välineenä tulla harkinnanalaiseksi. Tällöinkin kriminalisointi oli vain eräs mahdollinen keino muiden joukossa.[804] Toisen muistion mukaan suurin osa koulutuksen piirissä tapahtuvasta epäasiallisesta toiminnasta oli parempi hoitaa tavanomaisten työja virkasuhteen seuraamusmääräytymisperusteiden ja seuraamusten kautta.[805]

Muun yhteiskuntapolitiikan ensisijaisuus ja rikoslainsäädännön säästeliään käytön periaate rajoittivat siten huomattavasti elämänalueajattelun tuomia mahdollisuuksia löytää uusia kriminalisointeja. Lisäksi elämänalueilla olisi tarvittu ensin positiivista oikeudellista sääntelyä, jonka laiminlyöminen olisi sitten voitu kriminalisoida. Tämä hankaluus lienee yhtenä syynä siihen, että alun perin tarkastelluista elämänalueista vain työsuhteet, asumisturvallisuus, liikenne, ympäristö ja kulutus päätyivät lopullisen mietinnön varsinaiseen elämänalueosioon. Rikosoikeuskomiteassa oli halua yhdistää kriminaalipolitiikkaa yleiseen yhteiskuntapolitiikkaan, mutta paradoksaalisesti kriminaalipolitiikan osa viimesijaisena tässä järjestelmässä pienensi elämänaluemenetelmän ja samalla yleisen yhteiskuntapolitiikan painoarvoa sen mietinnössä, jolloin komiteassa keskityttiin ehkä alun perin kaavailtua enemmän sellaisiin kysymyksiin, jotka olivat ”perinteistä” rikosoikeuden aluetta ja erityisesti komitean rikosoikeustieteilijöille valmiiksi tuttuja.

Komitean sihteeri Jan Törnqvist kirjoitti elokuussa 1973 laatimassaan muistiossa seuraavasti: ”Elämänaluemuistiot laadittiin aikanaan lähinnä siinä toivossa, että niiden perusteella olisi mahdollista paikallistaa kriminalisointien tarve. Tarkastellessani muistioiden sisältöä minulle on syntynyt se vaikutelma, että muistiot eivät sittenkään ehkä ole niin hedelmällisiä tässä suhteessa kuin niitä laadittaessa kuviteltiin. Valtaosa muistioista ilmenevistä kriminalisointimahdollisuuksista ovat sellaisia, että päivälehtiä säännöllisesti lukeva kansalainen pystyy havaitsemaan ne ilman muistioiden apua. Muistioiden pääasiallinen merkitys onkin ehkä siinä, että ne toisaalta tarjoavat apuvälineen jäsentää yhteiskunnallisia ilmiöitä järkevällä tavalla ja toisaalta toimivat argumenttivarastona rikoslain erityistä osaa laadittaessa.”[806]

Myös Hannu Takala päätyi suhtautumaan elämänalueajatteluun melko skeptisesti. Tämä käy ilmi hänen tammikuussa 1973 laatimastaan muistiosta. Ensinnäkin hän huomautti, että sosiaali-indikaattoritarkastelun ongelmakenttä ei aina soveltunut rikosoikeudelliseen ajatteluun: esimerkiksi terveyspoliittinen ongelmakenttä ei ollut tarkoituksenmukainen ongelmakenttä kriminaalipoliittisessa päätöksessä, kun tarkasteltiin väkivaltarikollisuutta. Fyysisen turvallisuuden

[804] Koulutuspolitiikka / nimeämätön 29.8.1972. Ha 4. ROK, KA.
[805] Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA.
[806] Kriminalisointimahdollisuudet elämänaluemuistioiden valossa / Törnqvist 1.8.1973. Ha 11. ROK, KA.

ongelmakenttä olisi jo ratkaisevasti sopivampi. ”Kokonaisuudessaan esittämieni näkökohtien perusteella katson, että toistaisen elämänalue- ja tavoitetarkastelun perusteella ei ole teoreettisesti pitävällä tavalla mahdollista väittää, että olemme paikallistaneet kriminalisointien tarpeen”, Takala linjasi.[807]

Takala pohti, että elämänaluetarkastelun keskeinen hyöty oli se, että siinä voitiin jossakin määrin systematisoida mahdollisesti kriminalisoitavia tekoja, vaikka tähän olisi todennäköisesti päästy myös lukemalla Richard Scarryn lastenkirja ”Mitä ihmiset tekevät”. Toinen hyöty oli se, että elämänaluetarkastelun perusteella oli mahdollista määritellä lukuisia sellaisia yhteiskuntapolitiikan tavoitteita, jotka joka tapauksessa tulisi ottaa huomioon kriminalisoinneista päätettäessä. Kaikkein olennaisinta oli kuitenkin se, että elämänaluetarkastelun avulla oli voitu rajata tarkastelu yhteiskunnallisesti tärkeimpiin ilmiöihin; esimerkiksi Suomen lipun häpäiseminen ei vaikuttanut ratkaisevasti elämänlaatuun, Takala huomautti. Toinen olennainen merkitys liittyi siihen, että elämänaluetarkastelu oli auttanut hahmottamaan, miten marginaalinen rikoslaki oli yhteiskuntapolitiikan kokonaisuudessa. Laajoja yhteiskunnallisia muutoksia ei voitu saada aikaan rikoslakia muuttamalla, sillä kriminalisoitavat teot olivat eräänlaisia järjestelmän toimintahäiriöitä.

> Kokonaisuudessaan on ilmeistä, että ne käyttäytymisilmiöt, joiden kriminalisointi on mahdollista, ovat aina tietynlaista pikkuniljaa laajemmassa kokonaisuudessa. Ne ovat marginaalisia häiriöitä asetettujen tavoitteiden saavuttamisen kannalta. Vaikka kriminalisoinnein pyritäänkin edistämään tiettyjä yhteiskuntapolitiikan tavoitteita, tärkeämpää kuin tämä on niiden kohdistuminen siihen pieneen ja iljettävään, jota esiintyy ko. tavoitteen toteuttamisen laitamailla.[808]

Elämänaluetarkastelun suurimpia hyötyjä oli siis sen näkeminen, kuinka vähän kriminaalipolitiikkaa voi loppujen lopuksi käyttää yhteiskuntapolitiikan välineenä. Komitean alkuvaiheen materiaaleista heijastunut suuri into päästä integroimaan kriminaalipolitiikkaa yleiseen yhteiskuntapolitiikkaan ja näin päästä mukaan tekemään edistyksellistä yhteiskuntasuunnittelua kärsi komitean työskentelyprosessin aikana kovan kolauksen rikoslain negatiivisen luonteen takia.

Elämänaluetarkastelu rajautui siis pitkälti kriminalisointien hahmottamisen ja esittämisen apuvälineeksi sekä uuden rikoslain systematiikan rakentamisen työkaluksi. Systematiikassakin sen vaikutus jäi loppujen lopuksi rajalliseksi. Komitean työjaostossa käytiin loppuvuodesta 1974 keskustelua siitä, mille pohjalle uuden rikoslain rungosta tehtävä esitys tulisi rakentaa. Päävaihtoehtoina

[807] Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973, s. 189–190. Ha 9. ROK, KA.
[808] Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973. Ha 9. ROK, KA.

olivat perinteinen oikeushyvien pohjalle rakentuva rikoslain lukujen jaottelu, yhteiskuntapolitiikkaan ja elämänalueisiin nojaava jaottelu sekä tekotapaperusteinen jaottelu. Näyttää siltä, että komiteassa oltiin yksimielisiä siitä, että näitä kaikkia tapoja oli hyödynnettävä. Erimielisyys liittyi painotuksiin: Hannu Takalan ehdotuksessa painotettiin enemmän elämänalueita, kun taas Patrik Törnuddin versiossa korostettiin enemmän tekotapaperusteista lukujaottelua.[809]

Mietinnössä nojauduttiin lopulta paljolti vanhaan oikeushyväperusteiseen jaotteluun. Tämän lisäksi noudatettiin – niin ikään jo olemassa olevaa – rikoksen suorittamistapaan liittyvää jaottelua. Vanhassa rikoslaissa näitä olivat esimerkiksi varkausrikokset, ryhtyminen rikoksen kautta saatuun tavaraan ja vahingonteko, jotka kaikki suojasivat irtaimen omaisuuden omistusta ja hallintaa, mutta sijaitsivat eri luvuissa.[810] Näyttäisi siltä, että elämänaluejaottelu otettiin rikoslakiin uudeksi, vanhoja jäsentelytapoja täydentäväksi ratkaisuksi eikä niinkään kaiken mullistavaksi uudeksi kokonaisvaltaiseksi jaotteluksi, vaikka tämä jaottelu mainittiinkin luvussa VIII ensimmäisenä.[811]

Loppujen lopuksi elämänalueita ei runkosuunnitelman yleisessä esittelyosassa juuri sivuttu, joskin ne käytiin läpi kyllä niissä kohdissa, joissa esiteltiin kriminalisointiehdotuksia, mutta niitä ei tarkasteltu kovin systemaattisella ja kokonaisvaltaisella tasolla suhteessa muuhun rikoslainsäädäntöön. Klaus Mäkelä moitti tätä runkosuunnitelman yleisesittelyyn jättämässään eriävässä mielipiteessä. Hänen mielestään runkosuunnitelman päähuomio olisi tullut kohdistaa niiden elämänalueiden rangaistusmääräyksiin, jotka ehdotettiin otettavaksi uusina lukuina rikoslakiin. Sen sijaan suunnitelmassa pohdittiin seikkaperäisesti perinteisten rikoslakirikosten tunnusmerkistöjä ”osittain vähäpätöisiä yksityiskohtia myöten”, mutta esimerkiksi ympäristörikokset sivuutettiin suhteellisen ylimalkaisesti. Mäkelä huomautti, että runkosuunnitelman kriminaalipoliittisten painotusten vanhakantaisuus ilmeni siten, että perinteisiin omaisuusrikoksiin oli uhrattu 13 sivua, kun taas ympäristörikoksia käsiteltiin vain neljällä ja työsuhderikoksia viidellä sivulla.[812]

Komitean esittelemistä elämänalueista asumisen turvalle, ympäristölle, työsuhteille ja liikenteelle esitettiin omaa lukua uuteen rikoslakiin. Kuluttamiseen liittyvät kriminalisoinnit sen sijaan oli sijoitettu ympäriinsä rikoslain eri osiin ilman, että tätä muista elämänalueista poikkeavaa ratkaisua mitenkään perusteltiin.[813] Oman rikoslain luvun saivat siis asumisturvallisuuteen kohdistuvat rikokset, työrikokset, liikennerikokset ja ympäristörikokset. Kuluttajan asemaan

[809] Rangaistussäännösten systematiikkaratkaisu ja runkoluvun suunnittelu / Törnudd 14.11.1974. Ha 12. ROK, KA.
[810] IV – Uuden rikoslain runko / Törnudd 22.10.1974. Ha 12. ROK, KA.
[811] Ks. KM 72/1976, s. 186.
[812] KM 72/1976, s. 189.
[813] Runkosuunnitelmasta ks. KM 72/1976, s. 183–334.

liittyviä rikoksia ei koottu omaan lukuunsa. Keskusteltiin myös siitä, tuliko asumisen elämänalueelle antaa oma rikoslain lukunsa ja mitä rikoksia siihen tulisi sijoittaa.

Elämänalueille työ, ympäristö ja asuminen osoitettiin uudessa rikoslaissa peräkkäiset luvut 21–23. Terveys ja yksityiselämä nähtiin alkuperäisistä elämänaluepohdinnoista poiketen yksilöllisinä oikeushyvinä, jotka ehdotettiin ryhmitettäväksi yhdessä muiden oikeushyvien, kuten vapauden ja kunnian, kanssa lukuihin 24–29. Myös liikennerikokset sijoitettiin elämänalueiden sijaan yksilön oikeushyvien yhteyteen 29 lukuun, nähtävästi koska niiden kriminalisoinnilla haluttiin suojella henkeä ja terveyttä.[814] Liikennerikokset siis esitettiin ryhmiteltäväksi elämänalueperustaisesti omaan lukuunsa, mutta itse rikoslakiin niitä koskeva luku sijoitettiin oikeushyväperustaisesti eikä elämänalueperustaisesti.

Rikosoikeuskomitean muistioista ja itse mietinnöstä käy ilmi, että rikosten ryhmittelyllä oli usealle komitean jäsenelle kuitenkin keskeinen merkitys. Erään Patrik Törnuddin laatiman luonnoksen mukaan ryhmittelyratkaisut olivat oikeuspoliittisesti erittäin merkittäviä, pyrittiinhän niillä aktiivisesti ohjaamaan paheksuntaa ja siten vaikuttamaan oikeustajunnan sisältöön ja kansalaisten käyttäytymiseen. Rikosoikeudellisen lainsäädäntöpolitiikan tärkeänä tehtävänä oli laajentaa kansalaisten vastuuntuntoa opettamalla heidät näkemään yhä välillisempiä seurauksia tekemisestään ja tekemättä jättämisestään. Yhteiskunnan ”paheksumisvoimavarojen” uudelleensuuntaamiseksi olisi kiinnitettävä erityistä huomiota rikosnimikkeisiin, tunnusmerkistöihin ja rikoslain rangaistusäännösten ryhmittelyratkaisuihin. ”Jokin keskikansalaisen tällä hetkellä ehkä väheksymä rikkomus saa uuden moraalisen värityksen, jos se lainsäädännössä liitetään tuttujen ja vakavaksi luokiteltujen rikosten joukkoon”, muistiossa esitettiin.[815]

Elämänaluetarkastelun käsittelyn etenemistä analysoimalla voidaan sanoa, että komitealle asetettu tehtävä tarkastella kokonaisvaltaisesti erilaisia suojeltavia arvoja, vertailla toisiinsa uuden ja vanhan rikoslainsäädännön välistä suhdetta ja pohtia perusteellisesti erilaisia kriminalisointiperiaatteita ei mietinnössä täysin toteutunut. Näyttäisi siltä, että yksi syy piili komitean sisällä olevissa näkemyksellisissä ristiriidoissa ja teemojen poliittisuudessa, toinen komitean resursseissa ja aikataulupaineissa ja kolmas puolestaan elämänaluetarkastelun käytännön soveltamisen hankaluudessa. Kompromissina tehty ratkaisu oli elämänalueiden osalta jokseenkin sekava ja ylimalkainen.

Elämänaluetarkastelun käsittelyä jatketaan luvussa 5.2, jossa tarkastellaan erityisesti viittä mietintöön päätynyttä elämänaluetta suhteessa ”tavallisen kansalaisen” käsitteeseen.

[814] Lukujen sijoittelusta ks. KM 72/1976, s. 186.
[815] IV – Uuden rikoslain runko / Törnudd 22.10.1974. Ha 12. ROK, KA.

4.4 YHTEENVETO: POLIITTISUUDEN DISKURSSISTA EDISTYSDISKURSSIIN

Komitean alkuvaiheen muistioissa on havaittavissa innokkuutta ja optimismia rikoslainsäädännön uudistustyön sovittamisessa yleiseen yhteiskuntapolitiikkaan. Tämän sovittamistyön keskeinen väline oli elämänaluetarkastelu, jonka pohjana hyödynnettiin erityisesti Talousneuvoston piirissä laadittuja materiaaleja. Tässä ajattelussa yhteiskunta jaettiin osalohkoihin toisaalta hallinnon sektorien ja toisaalta kansalaisten arkisten elämänalueiden pohjalta. Näihin lohkoihin liittyi myös tavoite–keino-ajattelu, jossa yhteiskuntapolitiikan ylätavoitteista johdettaisiin kunkin sektorin alatavoitteet ja näille sektoreille puolestaan muodostettaisiin osalohkot, joiden avulla hahmotettaisiin vielä konkreettisemmat tavoitteet. Rikosoikeudellisen näkökulman kannalta oli keskeistä hahmottaa näitä yhteiskuntapolitiikan tavoitteita olennaisimmin uhkaava käyttäytyminen ja kriminalisoida sellaiset teot, jotka kiistatta osoittivat tekijässään syyllisyyttä ja joiden kriminalisoimisesta oli enemmän hyötyä kuin haittaa.

Elämänalueisiin pohjautuva työskentelymenetelmä osoittautui kuitenkin käytännössä ennakoitua hankalammaksi toteuttaa. Kaikkein hankalimmaksi osoittautui tavoite–keino-hierarkian deduktiivinen soveltaminen, jonka molemmat sihteerit, sekä Törnqvist että Takala, havaitsivat suorastaan mahdottomaksi ja johon myöhempi sihteeri Törnudd suhtautui jo lähtökohtaisesti epäillen. Rikoslain rooli yleisessä yhteiskuntapolitiikassa oli marginaalinen, eikä komitea päässyt siten osaksi sellaista edistyksellistä ja kokonaisvaltaista yhteiskuntapoliittista uudistamisaaltoa kuin alun perin oli ajateltu. Elämänaluetarkastelun rooli pieneni jatkuvasti komiteatyöskentelyn edetessä: alkuperäisen merkittävän arvoratkaisun sijaan siitä tuli jonkinlainen rikosten hahmottelemisen ja kriminalisointien keskeisimmän tarpeen paikantamisen apuväline ja rikoslain lukujaottelua rajallisesti muokkaava systematiikan täydennysperiaate. Kun komiteassa ei ehditty kovin syvällisesti perehtyä ”lainsäädäntöpoliittisen” tason käytännön kriminalisointeihin, jäi komitean työn alussa määriteltyjen yleisten periaatteiden ja käytännön kriminalisointiehdotusten väliin kuilu – koherenssia näiden välillä ei koskaan saavutettu.

Elämänaluemenetelmän hiipumisessa oli jossakin määrin kyse myös poliittisista erimielisyyksistä: rikoslain runkosuunnitelmasta päävastuussa oli liberaali Patrik Törnudd, joka sai kritiikkiä elämänaluekriminalisointien pienestä roolista ja esimerkiksi perinteisten omaisuusrikosten osakseen saamasta liiallisesta huomiosta. Törnudd suhtautui alusta asti melko skeptisesti myös yleisten tavoitteiden ja käytännön ratkaisujen väliseen yhteyteen – yleiset tavoitteet olivat hänelle historiakatsauksen tavoin jonkinlainen välttämätön mutteivät olennainen osa rikoslainsäädännön uudistamista. Voidaan siis esittää kysymys,

olisivatko elämänalueet olleet suuremmassa roolissa, jos runkosuunnitelman valmistelusta olisi pääosin vastannut esimerkiksi Hannu Takala.

Rikosoikeuskomiteassa yhteiskuntapolitiikan suhdetta niin tutkimukseen kuin demokratiaankin leimasi kaksijakoisuus. Yhtäältä katsottiin, että oli kyse merkittävistä yhteiskunnallisista arvovalinnoista, ja haluttiin rakentaa demokraattisempaa yhteiskuntaa. Samalla haluttiin rakentaa tietoon ja tutkimukseen pohjaavaa kriminaalipolitiikkaa. Toisaalta kuitenkin pelko erityisesti konservatiivisen oikeiston taholta tulevasta vastareaktiosta johti siihen, että tätä arvosidonnaisuutta haluttiin piilottaa ja ajankohtaisia keskusteluja tutkimuksen ja arvojen välisestä suhteesta jätettiin pois kuten myös tuoreempia historiantutkimuksellisia tulkintoja. Tutkimuksen tehtäväksi jäi instrumentaalisesti perustella komitean tekemiä esityksiä, ei niinkään tuoda esiin erilaisten ratkaisujen arvosidonnaisuutta ja herättää kysymyksiä tehtyjen ratkaisujen taustaideologioista. Samalla kyse oli myös kamppailusta eri linjoja edustavien komitean jäsenten kesken: kuinka voimakkaita uudistuksia haluttiin tehdä, kuinka selvästi haluttiin irrottautua vanhasta rikosoikeudellisesta ajattelusta ja kuinka voimakkaasti haluttiin sitoutua uusvasemmistolaiseen yhteiskunnallisen muutoksen projektiin.

Kamppailun tuloksena oli kompromissi, jossa komitean työ pyrittiin esittämään ei oikeistolaisena eikä vasemmistolaisena vaan edistyksellisenä. Tämä diskurssi oli hyvin valistushenkistä: kaiken ytimessä oli järki, ja järki tarkoitti arvo-, päämäärä- ja keinorationaalisuutta eli toisin sanoen kokonaisvaltaisuutta. Rationaalisuuden kokonaisvaltaisuuteen sisältyivät yhteiskunnallisen tasa-arvon tavoittelu, käsitykset oikeudenmukaisuudesta, yhteiskuntasuunnittelu ja rikosoikeusjärjestelmän näkeminen osana yleistä yhteiskuntapolitiikkaa. Tässä komitean mietinnössä ilmenevässä komitean julkidiskurssissa ei nähty ristiriitaa yhteiskunnan rationaalisen hallinnan sekä tasa-arvoon ja demokraattiseen arvopluralismiin pyrkivän ajattelun välillä. Siinä pyrittiin piilottamaan kaikki ne kamppailut, säröt ja ristiriidat, joita näihin kysymyksiin komitean sisällä liittyi. Tavoitteena oli paradigmanmuutos, jossa rationaalisesta ja humaanista kriminaalipolitiikasta tulisi itsestäänselvyys, koska se oli ainoa oikea lähestymistapa rikollisuuteen. Tätä rationaalisuuden ja koherenssin korostamisen taustaa vasten mietintöön jätetyt eriävät mielipiteet näyttäytyvät jälkikäteen tarkasteltuina jokseenkin irrallisina ja paikoin kryptisinäkin.

5 Subjektius ja luokka

5.1 LUVUN TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tässä luvussa paneudutaan vielä syvemmin rikosoikeuskomitean suhtautumista subjektiuden ja luokan kysymyksiin. Tarkoitus on hahmottaa niitä oletuksia, joita rikosoikeuskomiteassa oli toisaalta rikosten uhreista tai kriminalisoinneilla suojeltavista ihmisistä ja toisaalta rikoksentekijöistä. Elämänaluetarkastelunkin taustalla voidaan nähdä keskustelu muodollisen oikeuden (”law in books”) ja sen tosiasiallisten yhteiskunnallisten seurausten (”law in action”) välisestä ristiriidasta. 1960-luvulla kriittiset ja vaihtoehtoiset tutkijat alkoivat korostaa, että oikeudessa tuli ottaa huomioon ihmisten todelliset elämäntilanteet.[816]

1960-luvun keskusteluissa alettiin yhä enemmän korostaa sekä rikoksentekijöiden normaaliutta että ”tavallista ihmistä” rikoksen suojelukohteena. Vaikka komiteassa torjuttiin alkuperäiset luokkasanastoa sisältävät ilmaisut, myös sen parissa nähtiin kuitenkin tärkeäksi varmistaa, että rangaistusjärjestelmä kohdistuisi oikeudenmukaisesti eri ryhmiin. Kriminalisointien kannalta tämä tapahtui käyttämällä käsitettä ”tavallinen kansalainen”, joka oli komitean keskeinen avainkäsite muutenkin kautta linjan. Jo komitean ensimmäisissä muistioissa hahmoteltiin, kuinka uudet kriminalisoinnit tulisi kohdistaa siten, että ne vastaisivat ”tavallisten eli palkkatyön varassa tai vastaavissa oloissa elävien ihmisten etuja”.[817] ”Tavallisen kansalaisen” asemaa rikosoikeudellisesti säänneltyjen tekojen kohteena haluttiin parantaa, ”kansalaisten lakitietous” haluttiin taata ja ”kansalaisten asemaa” osapuolena rikosasiassa haluttiin kehittää.[818] Tietotekninen kehitys toi vuosittain uusia huumausaineita ”keskikansalaisen” ulottuville.[819]

Tässä luvussa tarkastellaan ensin lähemmin tätä tavallisen kansalaisen käsitettä ja siihen sisältyviä oletuksia. Samalla luvussa pohditaan myös, mikä oli yhteiskunnan ”epänormaalien” eli ei-tavallisten kansalaisten osa tässä asetelmassa. Tavallisuudessa piili kuitenkin sisäinen ristiriita: tavallisen ihmisen suojelussa uhkana nähtiin pitkälti hyväosaiset, ja tavallisuus määrittyi heikommuutena suhteessa eliittiin. Oliko ”tavallisuus” siis keskimääräisyyttä vai heikommuutta? Toiseksi luvussa tarkastellaan komitean käsitystä rikosvastuusta ja sen suhdetta

816 Ks. Salojärvi 2013, s. 165–168, 211–212, 284–285.
817 Elämänalueista ja hyvinvoinnista / Törnqvist 12.5.1972. Ha 10. ROK, KA.
818 Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA.
819 Muistio rikosoikeuskomitean työryhmälle / Törnudd 17.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

tavallisen kansalaisen käsitteeseen. Oliko rikollinen ”kuka tahansa” ja millaista tiedon ja ymmärryksen tasoa tältä voitiin odottaa?

Luvussa tarkastellaan seuraavia alakysymyksiä:

Millainen oli se oletettu ihminen, jota rikosoikeuskomiteassa haluttiin suojella ja keneltä?

Miten luokka näkyi rikosoikeuskomitean ajattelussa?

Millainen oli yksilön ja yhteiskunnan välinen suhde? Mikä oli yksilön vastuu teoistaan?

Millainen oli oletettu rikoksentekijä?

Carol Bacchi on huomauttanut, että erilaisia yhteiskuntapoliittisia uudistuksia on usein tehty hyvin työvoimapoliittisesta näkökulmasta, jossa normaalius ja hyvä elämä on vahvasti liitetty palkkatyöhön.[820] Palkkatyön merkityksen kasvu ja suhde normaalin ja kansalaisuuden määrittymiseen ovat näkyneet myös Suomessa. Esimerkiksi Kettusen ja Simolan mukaan vielä 1950-luvun alun Suomessa sosiaalisen rakenteen ja poliittisen kamppailun avainhahmo oli kansakoulun käynyt pienviljelijä-metsätyömies, kun taas 1970- ja 1980-luvuilla vastaavaan asemaan nousi hoito-, hoiva- tai opetustehtävissä työskentelevä, pitkälle koulutettu mutta matalapalkkainen toimihenkilönainen. Muutos hahmoissa heijasti maan yhteiskunnallisia rakennemuutoksia maatalous- ja maaseutuvaltaisesta kaupungistuneeksi ja palveluvaltaiseksi yhteiskunnaksi. Samalla Suomesta tuli leimallisesti palkkatyöläisten yhteiskunta. Kettusen ja Simolan mukaan tähän rakennemuutokseen liittyi kärkeviä eturistiriitoja ja poliittisia kamppailuja.[821] Rikosoikeuskomiteassa sekä työväenluokan asema että toisaalta tuotannollisen ja yhteiskunnallisen kehityksen myötä lisääntynyt palkkatyö uutena normaalina kietoutuivat yhteen.

5.2 ”TAVALLINEN KANSALAINEN” JA HÄNEN ELÄMÄNALUEENSA RIKOKSEN SUOJELUOBJEKTEINA

1970-luvun uudistusten keskeinen jaettu tavoite oli yhteiskunnan demokratisoituminen. Kuten Jaakko Itälä linjasi kirjassaan ”Kouludemokratia”, yhdistäviä tekijöitä useissa reformeissa olivat nimenomaan demokratian toteuttaminen ja sitä kautta yhteiskunnallisen tasa-arvon sekä yhteiskunnan jäsenten turvalli-

[820] Ks. esim. Bacchi 1999, s. 69, 147.
[821] Kettunen – Simola 2012, s. 13.

suuden ja hyvinvoinnin edistäminen.[822] Tasa-arvo ja hyvinvointi näkyivät myös rikosoikeuskomitean tavoitteenasettelussa, kuten edellä on tuotu esiin: yhteiskuntapolitiikan tavoitteiksi määriteltiin hyvinvoinnin lisääminen ja sen tasa-arvoinen jakautuminen.[823]

Tasa-arvoajattelussa yksi näkökulma oli heikomman osapuolen suojelu. Pauli Kettusen mukaan niin vasemmistoa kuin sosiaaliliberaaleja yhdisti jo 1800-luvun lopulta lähtien se, että työsuhteet nähtiin epäsymmetrisinä valtasuhteina, joissa työntekijä oli heikompi osapuoli.[824] 1960- ja 1970-luvuilla erilaisten valtasuhteiden epäsuhtaisuus oli keskeinen oikeus- ja yhteiskuntatieteellisten keskustelujen teema niin Suomessa kuin muissa Pohjoismaissa.

Keskustelut koskivat muun muassa työntekoa, asumista, kulutusta sekä vähemmistöjen ja naisten oikeuksia. Kritiikki alkoi ulottua myös lainopin pyhimmälle alueelle, sopimusoikeuteen, jossa kyseenalaistettiin niin sanotun vapaan tahdon teoria osapuolten välisissä sopimussuhteissa. Kun perinteisen käsitelainopin parissa nähtiin sopimus vapaaehtoisena, sitovana instrumenttina, jossa tasaveroisten osapuolten yksilölliset tahdot yhtyivät, vaihtoehtoiset tutkijat alkoivat nähdä sopimuksen sosiaalisena instrumenttina, jolla oli myös yhteiskunnallisia tarkoituksia. Sosiologiasta vaikutteita saaneet tutkijat pyrkivät analysoimaan sopimussuhteiden todellisia valtasuhteita ja edistämään tapoja, joilla heikomman osapuolen intressejä suojeltaisiin. Esimerkiksi Thomas Wilhelmsson katsoi, että yksittäisen kuluttajan tosiasiallinen sopimusvapaus ei toteutunut suuren instituution (tässä tapauksessa vakuutuslaitoksen) kanssa sopimusta solmittaessa. Osapuolten tosiasiallisen valtaepätasapainon vuoksi sopimusvapaus saattoi toimia Wilhelmssonin mukaan pikemminkin vallitsevien valtasuhteiden ylläpitäjänä. Kriitikot katsoivat tämän seurauksena usein, että oikeutta tuli tulkita lain kirjainta laajemmin esimerkiksi kuluttajien suojelemiseksi. 1970-luvulla annettiin myös paljon uudistusmielistä lainsäädäntöä sopimuksellisista suhteista erityisesti kuluttajaoikeudessa ja kuluttajansuojalaki säädettiin vuonna 1978. Suomessa virisi keskustelua myös omaisuudensuojan uudelleentulkinnasta erityisesti valtiosääntöoikeudessa.[825]

Antti Kivivuori muistelee, että heikomman suoja oli 1960- ja 1970-luvuilla sekä uusvasemmiston että laajemmin uudistusmielisten ihmisten jakama arvo.

> [– –] kun se tasa-arvoajattelu tuli ja pakkoajattelu tuli sen 60-luvun lopun keskustelun myötä ja sitten kaikissa Euroopan maissa tuli nää vuoden 68 mullistusvuodet. Siinä oli just se, et tavallaan nää oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo tulee, et se oli meissä kaikissa sisällä [– –] tämä porukka oli

[822] Kettunen – Jalava – Simola – Varjo 2012, s. 44.
[823] KM 72/1976, s. 48 ja C: Uudistustyön suuntaviivat / Kivivuori – Törnqvist 24.7.1972. Ha 10. ROK, KA.
[824] Kettunen 2012, s. 26.
[825] Salojärvi 2013, s. 223, 229–230, 286.

> sitten varmaan omissa puolueissaan valmistelemassa, niin kuin minäkin olin useammassakin sosiaalidemokraattien, sen puolueen työryhmässä. Tämmöisiä ohjelmia, joissa oli esimerkiksi, juuri nämä kuluttajansuojapuolet ja ympäristönsuojelupuolet, ne olivat kaikki samoissa ohjelmissa. Ja Demlallakin oli oma ohjelmansa ja sielläkin oli näitä kaikkia, kyllä sitä melkein haluttiin joka puolella, että heikomman suojaa.[826]

Voidaan sanoa, että oikeusvaltion käsite oli 1970-luvulla laajenemassa siitä, että valtio pidättäytyi loukkaamasta yksityisten kansalaisten oikeuksia, siihen, että valtion piti puuttua enenevästi yksityisten kansalaisten välisiin suhteisiin, mikäli näissä ilmeni väärinkäytöksiä, ja muutenkin edistää aktiivisesti hyvinvointia.[827] Ajatus ilmeni esimerkiksi eräästä Hannu Takalan kriminalisointien kohdentamista koskevasta luonnoksesta, jossa hän asetti vastakkain vanhemman ja uudemman näkemyksen yhteiskunnan ja yksilön hyvinvoinnin välisestä suhteesta. Aikaisemmin yhteiskuntapolitiikan oli katsottu olevan ristiriidassa yksilön hyvinvoinnin kanssa, sillä valtion väliin tuleminen oli epätoivottavaa ja rikosoikeudellisen järjestelmän pääasiallisena tehtävänä oli suojella yksilön oikeushyviä. Oikeusturva oli nähty yksipuolisesti kysymyksenä valtion taholta aiheettomasta puuttumisesta yksilönvapauksiin. Uudempi näkemys puolestaan lähti siitä, että hyvinvoinnin edellytysten luominen vaati yhteiskuntapolitiikan eri lohkoilla valtiovallan aktiivista toimintaa, joka turvaisi oikeudet hyvinvoinnin eri osatekijöiden saavuttamiseen. Tällaisessa järjestelmässä kriminaalipolitiikan tehtävä olisi kriminalisoinneilla tukea valtion harjoittamaa yhteiskuntapolitiikkaa tehostamalla sen suorittamaa valvontaa ja sääntelyä eri elämänalueilla.[828] Tämä kriminaalipolitiikan uusi tehtävä näkyi varsinkin rikoslain ulkopuolisessa erityislainsäädännössä.

Rikosoikeuskomitean puheenjohtaja Antti Kivivuori oli aikakauden keskeinen vaikuttaja heikomman osapuolen suojelun oikeudellisessa edistämisessä. Hän oli käynnistänyt kuluttajansuojalain valmistelun vuonna 1971 tultuaan oikeusministeriön lainvalmisteluosaston päälliköksi. Ministeriön ehdotus kuluttajansuojalainsäädännöksi oli julkaistu hänen nimissään. Hän myös julkaisi vuonna 1978 teoksen ”Kuluttajansuoja” yhdessä C. G. af Schulténinin, Leif Sevónin ja Jyrki Talan kanssa.[829] Kivivuori oli myös mukana asunto-oikeuksien perustamisessa ja huoneenvuokralainsäädännön uudistamisessa. Kivivuoren mukaan myös elämänaluejaottelun käyttäminen komiteassa oli hänen

[826] Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha tekijän hallussa / Kostiainen.
[827] Tätä kehityskulkua heijastaa esimerkiksi Robert Alexyn esittämä näkemys valtion tehtävistä suhteessa kansalaisten oikeuksiin: ensinnäkin valtion tulee kunnioittaa yksilöiden oikeuksia ja pidättäytyä loukkaamasta niitä, toiseksi valtion tulee suojella oikeuksia muilta tahoilta tulevia oikeudenloukkauksia vastaan ja kolmanneksi valtion tulee taata oikeuksien mahdollisimman täysimittainen toteutuminen. Jaottelusta ks. Nuutila 1996, s. 62–71 ja Nuotio 1998, s. 22.
[828] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 8.1.1974. Ha 12. ROK, KA.
[829] Kivivuori 1974 ja Kivivuori – Schultén – Sevón – Tala 1978.

ideansa.[830] Erityisesti puheenjohtajansa kautta rikosoikeuskomiteassa oli siten halua edistää heikomman osapuolen suojelua myös kriminalisoinnein ja tuoda sosiaalisessa siviilioikeudessa omaksuttua ajattelua rikosoikeuteen. Hannu Takala arvioi, että se seikka, että puheenjohtaja Antti Kivivuori ei ollut rikosoikeusoppinut, mahdollisti uuden tarkastelutavan. Hannu Takalan mukaan oli todennäköisesti Kivivuoren ansiota, että komitea ei heti juuttunut perinteisiin rikosoikeuden kysymyksiin vaan tarkasteli ilmiötä laajemmin elämänalueiden näkökulmasta.[831]

5.2.1 Tasa-arvon määrittelyä komiteassa

Rikosoikeuskomiteassa käytiin jonkin verran keskustelua tasa-arvon eri ulottuvuuksista ja suhteesta heikomman suojeluun. Etenkin varhaisemmissa luonnoksissa korostettiin hyvinvoinnin tasaisella jakautumisella tarkoitettavan huomion kiinnittämistä niihin ilmiöihin, jotka heikensivät ”väestön suuren enemmistön ja varsinkin heikoimmissa asemissa olevien väestöryhmien hyvinvointia”. Oikeutusta rikosoikeuskomitean työskentelylle haettiin siten tällaisten ”tavallisten kansalaisten” demografisesta osuudesta väestössä.[832] Patrik Törnudd ehdotti kuitenkin eräässä komitean kokouksessa, että tekstistä poistettaisiin viittaukset väestön suuren enemmistön etuihin ja että siihen jätettäisiin ainoastaan maininta heikoimmassa asemassa olevien väestöryhmien elämisen mahdollisuuksista ja edellytyksistä. Klaus Helminen oli samaa mieltä, sillä hänen mukaansa väestön enemmistön etujen edistäminen voi joutua ristiriitaan heikoimmassa asemassa olevien elämisen mahdollisuuksien parantamisen kanssa. [833] Tämä muotoilu muutettiin seuraavassa versiossa Törnuddin ehdottamaan muotoon, ja se päätyi myös mietintöön.[834] Törnudd ja Helminen eivät siten katsoneet väestön suuren enemmistön olevan sama asia kuin heikoimmassa asemassa olevat, mikä poikkesi varhaisempien versioiden kirjoittajien Takalan ja Kivivuoren näkemyksistä.

Törnudd problematisoi myös hyvinvoinnin tasaisen jakautumisen käsitettä. Hän jätti rangaistavuuden perusteita käsittelevään lukuun eriävän mielipiteen, jota Anttila, Helminen ja Kämäräinen kannattivat. Törnuddin moitti, että mietinnössä ei eritelty, mitä tarkoitti ilmaisu ”miten rikosoikeudelliset seuraamukset ja haitat

[830] Kivivuori 2003.
[831] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.
[832] Rangaistavuuden perusteet 21.9.1975 (tarkistettuna komitean 6.10. pidetyn kokouksen jälkeen) / Kivivuori, päiväämätön, s. 3. Ha 5. ROK, KA ja Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974. Ha 5. ROK, KA.
[833] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.10.1975 / Törnqvist, s. 7. Ca 1. ROK, KA.
[834] Rangaistavuuden perusteet 21.9.1975 (tarkistettuna komitean 6.10. pidetyn kokouksen jälkeen) / Kivivuori, päiväämätön. Ha 5. ROK, KA ja KM 72/1976, s. 48.

kohdistuvat yhteiskuntaryhmiin". Törnuddin mukaan jakaantumisongelmaa tuli tarkastella kokonaisuutena: oli arvioitava, miten rikosoikeudellisen suojan antaminen eri toiminnoille tai niiden epääminen rasitti eri väestöryhmiä, miten rikollisuuden ennalta ehkäisemisen kustannukset jaettiin ja miten voimakkaasti rikosoikeudellinen kontrolli rangaistussäännöstön ja kontrollikoneiston kautta kohdistui eri ryhmiin. Törnuddin mukaan oli esimerkiksi oikeudenmukaista, että kyvykkäiltä ja yhteiskunnallisesti voimakkailta henkilöiltä vaadittiin enemmän kuin muilta – oli kyse sitten heidän oman käyttäytymisensä säätelemisestä tai osallistumisesta yleisten kriminaalipoliittisten rasitusten kantamiseen. Sen sijaan komitean äänin 4–4 hyväksymä sanamuoto "liian ylimalkaisena ja jakaantumisproblematiikan yhteen osalohkoon rajoittuvana" saattoi antaa tukea "jakautumisperiaatteen vulgarisoiduille tulkinnoille", joiden mukaan vankirakenteen tulisi aritmeettisen tasaväkisesti heijastaa yhteiskunnan sosiaalista rakennetta.[835]

Törnudd avasi "jakautumisproblematiikkaa" enemmän eräässä kommenttimuistiossaan, jossa hän esitti, että hyvinvoinnin tasaisen jakautumisen sijaan olisi puhuttava oikeudenmukaisesta jakautumisesta. Sana "tasainen" oli Törnuddin mielestä liian epämääräinen: "Käytännössä ei kuitenkaan voida antaa sama määrä resursseja esimerkiksi eri ikäisille, eri ajanjaksona syntyneille. Vallitsee myös huomattavia erimielisyyksiä siitä tulisiko professorin saada kolme kertaa parempi korvaus työstään kuin kadunlakaisija, saman verran korvausta vai (Joachim Israelin tunnetun teesin mukaisesti) kolmasosa kadunlakaisijan korvauksesta, koska hänellä on mielenkiintoisempi työ. On näissä olosuhteissa harhaanjohtavaa puhua tasajaosta yleisesti hyväksyttynä periaatteena. Sana 'oikeudenmukainen' on parempi, koska sen puitteissa voidaan ottaa esille pyrkimys hyvinvointijakauman hajonnan minimoimiseen eräänä keskeisimpänä periaatteena, vaikka myönnetäänkin että sen rinnalla esiintyy eräitä muita eri intressien kannalta oikeudenmukaisiksi koettuja jakaumaperiaatteita." Törnudd esitti muotoiluksi: "Hyvinvoinnin oikeudenmukaisen jakautumisen tavoitteen keskeisenä osana on pyrkimys perusteettomien jakautumiserojen poistamiseen sekä, yleensä, pyrkimys hyvinvointijakauman hajonnan supistamiseksi mahdollisimman pieneksi."[836] Klaus Helminen kannatti tätä muutosta komitean kokouksessa 6.10.[837] Antti Kivivuori ei omassa versiossaan Törnuddin ehdotuksesta huolimatta muuttanut "tasa-arvoista" jakautumista "oikeudenmukaiseksi", mikä lienee vaikuttanut Törnuddin edellä mainitun eriävän mielipiteen jättämiseen.[838]

Hannu Takalakin vertaili eräässä muistiossaan toisiinsa suhteellista ja aritmeettista tasa-arvoa, mutta huomattavan erilaisesta näkökulmasta. Myös Takala

[835] KM 72/1976, s. 47.
[836] Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974, s. 1–2. Ha 5. ROK, KA. Kursiivit väitöskirjan tekijän.
[837] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.10.1975 / Törnqvist, s. 7. Ca 1. ROK, KA.
[838] Rangaistavuuden perusteet / Kivivuori 21.9.1975, s. 3. Ha 5. ROK, KA.

katsoi, että aritmeettinen tasa-arvo merkitsi jakamista tasan jonkin asian määrän suhteen, kun taas suhteellinen tasa-arvo merkitsi jonkin asian jakamista oikeudenmukaisesti jonkin kriteerin suhteen. Takalan kritiikin kohteena oli kuitenkin vanha rikoslainsäädäntö eikä uusi tasa-arvoajattelu. Nimenomaan vanha rikoslaki oli toistaiseksi pyrkinyt toteuttamaan lähinnä aritmeettisen tasa-arvon ideaa, kun ihanteena oli ollut tuomioiden määrän samanlaisuus ottamatta huomioon erilaisten ihmisten mahdollisuuksia välttää ristiriitoja lain kanssa. ”On selvää, että jos omaisuus on yhteiskunnassa hyvin epätasaisesti jakautunut, varkaussäännöksen aritmeettisen tasa-arvoisesti tarjoama rikosoikeudellinen suoja ei tarjoa suojaa suhteellisesti tasa-arvoisesti.”[839]

Sekä Törnudd että Takala siis kannattivat suhteellista tasa-arvoa aritmeettisen sijaan ja pitivät sitä oikeudenmukaisena, mutta lähestyivät sitä täysin eri lähtökohdista. Törnudd käytti jaottelua määritelläkseen hyvinvoinnin tasaisen jakautumisen tavoitetta, kun taas Takala puhui tuomioiden tasaisesta jakautumisesta tilanteessa, joissa ihmisten tosiasialliset elämäntilanteet olivat epätasaiset.

Takalan mukaan ei ollut sinänsä suhteellisen tasa-arvon vastaista, mikäli järjestelmä suojasi pienille vähemmistöryhmille tai hyväosaisille tärkeitä intressejä kriminalisoinnein, mutta se sen sijaan oli, mikäli niitä suojattiin yksinomaisesti suojaamatta muita intressejä. Tekstissään Takala viittasi näihin perinteisiin ”vapausoikeuksiin” erityisesti pienen vähemmistön ja hyväosaisten intressien turvaamisena. Takala kritisoi aritmeettista tasa-arvoa myös siitä näkökulmasta, että tasa-arvon tavoittelussa ei ollut mahdollista laskea keskiarvoa yhteiskunnan hyvinvoinnista. Toisen hyvinvointia ei voinut edistää toisen pahoinvoinnin kustannuksella. Hän otti esimerkiksi orjuuden: vaikka orjuus lisäisikin orjanomistajien hyvinvointia enemmän kuin orjien pahoinvointia, olisi se silti epäoikeudenmukaista.[840]

Heikomman osapuolen suojeleminen oli voimakas teema elämänalueita koskevissa muistioissa. Yleisesti elämänaluetarkastelun eri osioissa kiinnitettiin merkittävästi huomiota turvallisuuteen ja suojelemiseen. Turvallisuus oli hyvin erilaisessa asiayhteydessä kuin esimerkiksi yleisen järjestyksen ja turvallisuuden, suojeluskuntien ja maanpuolustuksen yhteydessä – nämä teemat olivat olleet keskeisiä erityisesti sotien ja niiden välisen ajan eduskuntakeskusteluissa.[841] Myös suojeleminen sai huomattavasti tällaisesta perinteisestä turvallisuuskäsitteestä poikkeavan merkityksen. Nyt puhuttiin turvallisuudesta ja suojelusta niin sanotun tavallisen ihmisen näkökulmasta tämän arjessa.

Myös kohde, jota vastaan tarvittiin suojelua, oli erilainen kuin sotien välisenä aikana. Enää ei suojeltu isänmaata kommunisteilta (kuten esimerkiksi tasavallan suojelulailla vuonna 1930) vaan pientä ihmistä sellaisten ihmisten

[839] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 8.1.1974. Ha 12. ROK, KA.
[840] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 8.1.1974. Ha 12. ROK, KA.
[841] Ks. esim. Kostiainen 2018b.

hyväksikäytöltä, joilla oli valtaa ja resursseja ja jotka näiden maksimoimiseksi olivat valmiita turvautumaan vahingollisiin tai haitallisiin menettelyihin. Mietinnön useassa kohdassa painotettiin, kuinka haitallisiin menettelyihin turvauduttiin taloudellisten kustannusten pienentämiseksi tai taloudellisen edun tavoittelemiseksi. Ajattelu merkitsi samalla selvää irtiottoa klassisesta liberalismista, jossa jokaisen ajateltiin olevan vastuussa itsestään ja vapaa toimimaan haluamallaan tavalla. Sääntely tunkeutui aiemmin yksityisenä pidetylle alueelle. Tästä yksityisen ja julkisen välisestä rajanvedosta käytiin komiteassa toisaalta myös kamppailua, mikä näkyy esimerkiksi Antti Kivivuoren rikoslain runkosuunnitelman varallisuusrikoksia käsitteleviin lukuihin jättämästä eriävästä mielipiteestä. Siinä korostettiin, kuinka markkinoinnin, sopimusehtojen ja tuoteturvallisuuden piirissä tehdyt rikokset aiheuttivat vahinkoa nimenomaan kansalaisten taloudelliselle perusturvallisuudelle.[842]

Erityisesti varhaisvaiheessa elämänalueista laadituista muistioista välittyi kuva, että senhetkistä lainsäädäntöä pidettiin tehottomana suojelemaan yksityisten sopimussuhteiden heikompaa osapuolta, ja sen takia tarvittiin tehokkaampia rikosoikeudellisia keinoja ja parempaa valvontaa turvaamaan heikomman osapuolen asema. Tämä käsitys näkyi myös sen korostamisessa, että heikompaa osapuolta suojelevat kriminalisoinnit oli sijoitettu varsinaisen rikoslain ulkopuolelle erityisrikoslainsäädäntöön, ja ne saivat siten tähän yleissäädökseen nähden toissijaisen aseman. Hannu Takala epäili, että osasyy joidenkin kriminalisointien sijoittamiseen erityisrikoslainsäädäntöön johtui siitä, että kriminalisointi koski vain rajoitettua henkilöryhmää eikä sitä ollut koettu kovin merkittäväksi. Takalan mukaan erityisrikoslainsäädännön toissijainen asema oli johtanut siihen, että liikennerikoksia lukuun ottamatta erityisrikosoikeudesta ei ollut laadittu yleisesityksiä ja että rikosoikeuden oppikirjat valitsivat yleisiä oppeja valaisevat esimerkit varsinaiseen rikoslakiin sisällytettyjen tekojen piiristä. Kaiken lisäksi näillä erityisrikosoikeuden aloilla oli syntynyt oppeja, jotka soveltuivat huonosti perinteisen rikosoikeuden ”käsiteaparatuuriin”. Näistä Takala mainitsi perinteisen tahallisuutta ja tuottamusta koskevan dogmatiikan sekä legaliteettiperiaatteen sellaisissa tapauksissa, joissa erityisrikoslainsäädännön kriminalisointi koski koko säädöstä ja kaikkia sen perusteella annettuja asetuksia tai muita määräyksiä. Tuomalla esimerkiksi tieliikennerikokset ja työrikokset varsinaiseen rikoslakiin haluttiin korostaa näiden moitittavuutta ja tehdä niistä ”varsinaista rikosoikeutta” ”erityisrikosoikeuden” sijaan.[843]

Alkuperäisissä Törnqvistin ja Takalan laatimissa muistioissa esitettiin usein laajempia näkemyksiä eri osapuolten asemasta, ja näytti siltä, että niissä oltiin valmiimpia menemään pidemmälle heikomman osapuolen vahvistamisessa kuin mitä lopullisessa mietinnössä esitettiin. Näyttäisi siltä, että alkuvaiheen

[842] KM 72/1976, s. 328–329.
[843] Rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit / Takala 24.7.1972, s. 29–30, 47–48. ROK, KA.

muistioissa esitettiin tai ainakin pohdittiin suoranaisia valtasuhteiden uudelleenjärjestelyjä, kun mietinnössä pyrittiin ennemmin estämään väärinkäytöksiä.

Varhaisissa elämänaluemuistioissa syy ongelmiin löytyi usein varallisuuden eriarvoisesta jakautumisesta ja laajemmin taloudellisesta järjestelmästä. Voidaan siten sanoa, että luokka oli keskeinen jakolinja näissä muistioissa. Ympäristöpolitiikan alalla ongelmien juurisyitä olivat kansantaloudellinen kirjanpito, bruttokustannusperiaatteen puuttuminen yritystaloudellisista kannattavuuslaskelmista sekä omistusoikeuden rajattomuus. Koulutuksen alalla ongelmien syitä olivat eriarvoisuus ja opetuksen asenteellisuus. Taloudellisissa resursseissa ratkaistava ongelma oli rikosoikeudellisen sääntelyn kustannusten jakautuminen: ne, jotka omistivat kalliita kulutushyödykkeitä, tuli myös vastuuttaa omaisuutensa suojelemisesta yhteiskunnan resurssein. Asuntopolitiikassa ongelmien syitä olivat asuntojen epätasainen jakautuminen sekä piilokonttoristuminen ja asuntojen pitäminen tyhjillään. Yksityiselämän suojassa ongelmana oli kaupallisen lehdistön kilpailun kiristyminen, joka johti sensaatiohakuisiin ja yksityiselämää loukkaaviin julkaisuihin. Kuluttajapolitiikassa ongelmana oli kuluttajien vähäinen valta päätöksenteossa, mihin syynä oli tuotannon keskittyminen ja kilpailun kaventuminen. Terveyspolitiikassa keskeisenä ongelmana oli terveyden epätasainen jakautuminen ja se, että toisten yhteiskuntaryhmien hyvinvointia edistettiin muiden kustannuksella. Liikennepolitiikassa eriarvoisuus näkyi vastakkainasetteluna yksityisen henkilöautoliikenteen sekä julkisen joukkokuljetuksen ja kevyen liikenteen välillä. Liikennepolitiikka ei ollut kyennyt tasoittamaan yhteiskuntaryhmien välisiä eroja vaan kärjistänyt niitä.[844]

Eriarvoisuudella oli kaksi ulottuvuutta: toisaalta kyse oli kahden osapuolen välisestä valtaepäsuhdasta ja toisaalta laajemmasta yhteiskunnallisesta ongelmasta. Osapuolina hahmottuivat vuokranantajat/vuokralaiset, tuottajat/kuluttajat, henkilöautojen omistajat / joukkoliikenteen ja kevyen liikenteen käyttäjät sekä työnantajat/työntekijät. Näiden edut olivat suoraan toisilleen vastakkaisia. Muistioissa otettiin tämän lisäksi kantaa laajempiin ongelmiin, joita ei suoraan ollut mahdollista hahmottaa osapuolten välisenä intressiristiriitana yksittäisessä tapauksessa. Syyllisiä näihin laajempiin ongelmiin olivat yksityiset yritykset ympäristön saastumisen, tuotannon keskittymisen ja yksityiselämän loukkaamisen näkökulmasta ja muutenkin varakas etuoikeutettu väestönosa, joka käytti suuren osan yhteiskunnallisista resursseista muiden kustannuksella. Vielä

[844] Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Koulutus / Törnqvist 26.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Keskeiset yksilöresurssit – taloudelliset resurssit / Törnqvist 22.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Keskeiset yksilöresurssit – yksityiselämä ja sen suoja / Törnqvist 3.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Kuluttajapolitiikka / nimeämätön ja päiväämätön (oletettavasti 1972). Ha 4. ROK, KA; Terveyspolitiikka / nimeämätön 15.9.1972. Ha 4. ROK, KA ja Liikennepolitiikka / nimeämätön 29.8.1972. Ha 4. ROK, KA.

laajempana ongelmana nähtiin hyväosaisia ja varakkaita suosiva politiikka ja tätäkin laajempana ongelmana koko talousjärjestelmä, jonka ehdoilla ja raameissa politiikkaa tehtiin.

Varhaisissa elämänaluemuistioissa luokkia jakavaksi moraaliseksi eronteoksi hahmottui tarve. ”Tavallinen ihminen” käytti resursseja tarpeeseensa, ”eliitti” hamusi rahaa ja statusta. Elämänalueissa oli siis kyse erilaisten resurssien käyttämisestä ja perustarpeiden tyydyttämisestä. Näitä perustarpeita olivat muistioiden perusteella ainakin fyysinen asunto, välttämätön henkilökohtainen omaisuus, tietyt kulutustuotteet sekä mahdollisuus ylittää maantieteellinen etäisyys tai välttää sellaisen muodostuminen. Myös ympäristöä tarkasteltiin siitä näkökulmasta, että se tarjosi riittävät edellytykset ihmisten aineellisten tarpeiden tyydytykselle. Muistioiden mukaan perustarpeiden tyydyttäminen oli hyväksyttävää mutta sen yli tapahtuva resurssien käyttäminen ja voiton tavoittelu toisten perustarpeiden kustannuksella oli paheksuttavaa. Resurssit nähtiin siis rajallisina, ja toisten tarpeen yli menevä kulutus ja suhteellinen etulyöntiasema olivat muilta pois. Näkemys ilmaistiin suorimmin kuluttajapolitiikkaa käsittelevässä muistiossa: ”Tuottajalle tuotanto on tärkeää, kuluttajalle tuotteen laatu ja tarpeiden kohtuullinen tyydytys.” Henkilökohtainen omaisuus oli taloudellisia resursseja käsittelevän muistion mukaan välittömien tarpeiden tyydyttäjä, yhteiskunnallisen aseman osoittaja ja turvallisuuden tunteen luoja. Taloudellisia resursseja käsittelevässä muistiossa pohdittiin – tosin ehkä teoreettisesti – mahdollisuutta osoittaa omaisuudensuojan heikentämisellä paheksuttavaa omistamista ja kuluttamista dekriminalisoimalla tarpeen ylittävien luksushyödykkeiden omistamiseen kohdistuvat varkaudet. Asuntopolitiikkaa käsittelevässä muistiossa tätä ei ilmaistu aivan näin suoraan, mutta rivien välistä voi lukea, että asuntojen pitäminen tyhjillään oli turhaa omistamista, joka johti siihen, että kaikki tarvitsevat eivät saaneet asuntoa.[845]

Vastakkainasettelu ”tavallisen ihmisen” ja ”eliitin” välillä näkyi myös keskustelussa oikeushyvistä intresseinä. Takalan eräässä kriminalisointien kohdentamisesta laatimassa versiossa pohdittiin, mitä tarkoitti, että oikeushyvä oli oikeudellisesti suojattu intressi. Versiossa huomautettiin, että eri yhteiskuntaryhmät eivät olleet yksimielisiä suojeltavien intressien tärkeysjärjestyksestä. Siksi oli välttämätöntä tarkastella rikosoikeudellisen järjestelmän suojelemia oikeushyviä ja rikosoikeudellisen järjestelmän uudelleenpainotuksia eri yhteiskuntaryhmien intresseistä käsin. Takala jaotteli ryhmät – varsin sosioekonomisesti ja demografisesti tarkastellen – tuottajiin ja kuluttajiin, työnantajiin ja työntekijöihin, maanomistajiin ja muuhun väestöön sekä autoilijoihin ja

[845] Kuluttajapolitiikka / nimeämätön ja päiväämätön (oletettavasti 1972). Ha 4. ROK, KA; Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA; Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA; Liikennepolitiikka / nimeämätön 29.8.1972. Ha 4. ROK, KA ja Keskeiset yksilöresurssit – taloudelliset resurssit / Törnqvist 22.9.1972. Ha 10. ROK, KA.

jalankulkijoihin. Nämä jäsentelyt olivat tekstin mukaan yhteiskuntapoliittisen keskustelun tuottamia.[846]

Takala myönsi, että suuri osa oikeushyvistä oli kyllä sellaisia, että niiden suojeltavuudesta kaikki yhteiskuntaryhmät olivat yksimielisiä. ”Ei ole yhteiskuntaryhmää, joka ei pitäisi esimerkiksi fyysistä turvallisuutta suojelemisen arvoisena.” Tämä ei kuitenkaan merkinnyt, että vallitsisi yksimielisyys siitä, millä tavoin fyysistä turvallisuutta olisi suojeltava ja miten tämä tapahtuisi rikosoikeudellisen järjestelmän kautta. Tekstissä esimerkiksi nostettiin liikenneturvallisuus: vaikka liikenneturvallisuutta pidettiin sinänsä tärkeänä, yhteiskuntaryhmien kesken vallitsi erimielisyyttä siitä, miten liikenneturvallisuutta tulisi edistää. ”Käyty keskustelu liikenneturvallisuudesta osoittaa, että yksityisautoilijoiden käsitykset tarkoituksenmukaisista toimista liikenneturvallisuuden parantamiseksi eroavat jalankulkijoiden ja joukkoliikenteen käyttäjien käsityksistä. Nämä käsityserot näkyvät myös suhtautumisessa liikennekriminalisointeihin.” Esimerkiksi suojatieonnettomuuksissa oli mahdollista nähdä kaksi ääriratkaisua: joko kiellettäisiin jalankulkijaa ylittämästä katua muutoin kuin tarkasti säädellyin edellytyksin tai asetettaisiin autoilijalle ehdoton pysähtymisvelvollisuus aina, kun jalankulkija aikoi ylittää kadun. ”Esimerkkitilanteessa ensiksimainitun vaihtoehdon puolesta puhuu autoliikenteen nopeus ja joustavuus, jälkimmäisen puolesta jalankulkijoiden intressit, joiden kannalta autoliikenne on ’vaaran lähde’ ja liikennepoliittiset ratkaisut maassamme ovat yksipuolisesti edistäneet yksityisautoliikennettä”, tekstissä linjattiin. Tekstin mukaan esimerkki osoitti, että tarkasteltaessa oikeushyvää intressinä tuli ottaa huomioon se konkreettinen kriminalisointi, jolla oikeushyvää suojattiin. Intressiryhmätarkastelu tuli näin tapahtumaan viimeistään uudistettaessa yksityisiä kriminalisointeja.[847]

Tekstissä huomautettiin, että osa oikeushyvistä oli jakautunut hyvin epätasaisesti ja siten niitä suojaavat kriminalisoinnit hyödyttivät mahdollisesti vain hyvin suppeaa ryhmää. Kriminalisointien uudelleenkohdentamisessa oli tuolloin syytä pohtia, missä määrin tällainen suppealle ryhmälle suotu rikosoikeudellinen suoja oli tarkoituksenmukaista. Ratkaisun tuli lähteä yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta. Esimerkkinä oikeudenmukaisesta suppeita ryhmiä suojaavasta kriminalisoinnista oli diskriminointikielto. Oli myös pohdinnan arvoista, miten tietyllä kriminalisoinnilla saavutetut välilliset ja välittömät hyödyt jakautuivat. Esimerkiksi myymälävarkauksien kriminalisoinnin välittömät hyödyt koituivat itsepalvelumyymälöille vähentyneinä hävikki- ja valvontakustannuksina sekä itsepalvelumyyntimenetelmän myötä saavutettuina liiketaloudellisina voittoina, välilliset hyödyt taas kuluttajille – kuitenkin vain siinä määrin kuin ostajille yleensä oli hyötyä itsepalvelumyynnin lisääntymisestä.[848]

---

[846] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974. Ha 5. ROK, KA.
[847] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 32–33. Ha 5. ROK, KA.
[848] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 33. Ha 5. ROK, KA.

Kaikesta huolimatta suurin osa kriminalisoinneista oli tekstin mukaan luonteeltaan ”sosiaaliteknisiä säädöksiä”, jotka lähinnä edistivät yhteiskunnan moitteetonta toimintaa. Näihin liittyviä intressiristiriitoja ei tullut liioitella. Sikäli kuin kysymys oli edellä liikenne-esimerkkitapauksessa esitetyn kaltaisesta ristiriitatilanteesta, kohtuullinen ratkaisu oli löydettävissä äärivaihtoehtojen välisestä kompromissista. ”On kuitenkin huomattava, että eräät ristiriita tilanteet ovat niin jyrkkiä arvokonflikteja, että rikosoikeudellisessa järjestelmässä tehty kompromissi ei ole oikea ratkaisu”, tekstissä linjattiin. Tyyppiesimerkkinä jyrkästä arvokonfliktista mainittiin alkuperäinen jumalanpilkkasäännös, jossa vaihtoehdot olivat joko ankara rangaistavuus tai rangaistuksettomuus. Vaikka intressitarkastelu olikin viime kädessä suoritettava konkreettisten kriminalisointien ja näiden vaihtoehtojen pohjalta, voitiin kriminalisointien uudelleenpainotusperiaatteeksi esittää, että yhteiskuntaryhmien intressit tuli kriminalisointeja kohdennettaessa ottaa mahdollisimman tasapuolisesti huomioon ja että niillä tuli ennen kaikkea pyrkiä suojaamaan väestön enemmistölle tärkeitä oikeushyviä.[849]

Patrik Törnudd moitti Takalan tekstiä intressien suppeasta ymmärtämisestä olemassa olevien, järjestäytyneiden yhteiskuntaryhmien välityksellä: ”Nimenomaan rikoslainsäädännön alalla voidaan puhua ja on syytäkin puhua intresseistä laajemmassa mielessä. Esimerkiksi ulottuvuus pitkäjänteisyys/lyhytjänteisyys perustaa ryhmittelyjä, joilla on ilmeisen vastakkaiset intressit valvottavanaan uuden rikoslain suunnittelussa. Samoin Etelä-Suomi ja Pohjois-Suomi, miehet ja naiset, introvertit ja extrovertit, seksuaalikielteiset ja seksuaalivapaamieliset, kansallismieliset ja kansainväliset jne. Vaikka päivänpoliittisessa keskustelussa identifioidaan intressit järjestäytyneisiin ryhmiin ei komiteassa ole syytä menetellä samoin. Yhdellä henkilöllä saattaa olla lukuisia intressejä siitä huolimatta ettei hän aja näitä intressejä ryhmässä. Näin on vaikka lähdettäisiinkin käsitteistöstä jossa korostetaan arvon ja intressin eroavaisuutta.” Törnudd kannatti siis tarkastelun laajentamista erilaisten risteävien identiteettien suuntaan, puhtaasti demografisesti tai järjestäytymisen perusteella rakentuneiden ryhmien lisäksi.

Törnudd huomautti, että kuten jaksossakin todettiin, intressien paremmuutta ei voinut ratkaista periaatetasolla, vaan ainoastaan konkreettisessa päätöksenteossa. Asian voisi sanoa vielä selvemmin lisäämällä tekstiin seuraavan virkkeen: ”Näin ollen ei voida periaatetasolla lausua että jokin em. intresseistä olisi vasta-intressiä painavampi.” Törnudd kritisoi tekstiä myös vastakkainasetteluista kahden intressin välillä liian yksiulotteisena: ”Esitetty kuvaus intressiristiriidasta tuntuu jonkin verran harhaanjohtavalta, sikäli kuin siinä esitetään tyyppitapauksena tapausta, jossa ainoastaan kaksi vastakkaista intressiä ovat

[849] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 34. Ha 5. ROK, KA.

köydenvetotilanteessa. Näinhän ei yleensä ole todellisuudessa. Ja mitä enemmän ’arvotietoisuus’ eli kyky eriyttää sekä arvoja että intressejä lisääntyy, sitä harvinaisemmaksi tulee sellainen kahden intressin välinen kaksintaistelu. Tällöin viittaus siihen ’ettei kompromissi ole oikea ratkaisu’ tuntuu oudolta.”[850] Mahdollisesti Törnuddin esittämän kritiikin seurauksena intressipohjainen tarkastelu poistui oikeushyviä käsittelevästä jaksosta, eikä siihen enää viitattu uudemmissa versioissa. Tämä oli sikäli ristiriitaista, että uudistustehtävää käsittelevässä luvussa III otettiin kantaa sellaisen uudistuksen puolesta, jossa kokonaisvaltaisesti pohdittaisiin suojeltavia arvoja ja intressejä.[851] Komitean mietinnössä tällaista pohdintaa pikemminkin supistettiin.

Elämänalueita käsittelevät osiot olivat mietinnön rangaistavuuden perusteita käsittelevässä osassa lopulta melko lyhyitä. Kukin niistä oli jaoteltu yleiseen perusteluosaan ja kriminalisoitaviin tekoihin, jotka ansaitsivat erityistä huomiota. Alkuperäiset elämänaluemuistiot ja niistä Hannu Takalan laatimat mietintöluonnokset olivat pidempiä, pohdiskelevampia ja perustelevampia, mutta Patrik Törnudd katsoi, että jaksoja oli lyhennettävä, pääosin oli yleisesti tyydyttävä vain esittelemään uusia kriminalisointilöydöksiä eikä tavoitteita tulisi käsitellä kovin perusteellisesti.[852] Törnuddin kritiikin jälkeen laadituissa uusissa versioissa nämä osiot säännönmukaisesti lyhenivät. Usein uusista teksteistä vastasi Antti Kivivuori. Kuten edellä kävi ilmi, elämänalueajattelua ei juuri käsitelty myöskään uuden rikoslain runkosuunnitelmassa.

5.2.2 Elämänalueet mietinnössä

Kuten edellä on tuotu esiin, uusia kriminalisointeja pyrittiin komiteassa paikantamaan sellaisilla elämänalueilla, joiden piirissä tavallinen ihminen joutui olemaan ”merkittäviä jaksoja elämänmenonsa aikana” tai joiden piirissä hän teki kannaltaan tärkeitä ratkaisuja.[853] Miltä tämä tavallisen ihmisen arki sitten näytti ja mitä ongelmia siinä oli? Tässä alaluvussa käsitellään tarkemmin näitä elämänalueita ja niiden komiteassa merkittävinä pidettyjä epäkohtia.

Elämänalueet esiteltiin varsinaisesti mietinnössä luvussa neljä, jossa käsiteltiin rangaistavuuden perusteita eli niitä periaatteita, joiden perusteella voitaisiin löytää ja laatia uusia kriminalisointeja. Varsinaiset ehdotukset elämänalueille ajatelluista kriminalisoinneista löytyivät mietinnön loppuun liitetystä runkosuunnitelmasta, vaikka itse elämänalueiden esittelyn yhteydessä käytiin

[850] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 10–11. Ha 5. ROK, KA.
[851] KM 72/1976, s. 45.
[852] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.10.1975 / Törnqvist, s. 8. Ca 1. ROK, KA ja Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974, s. 6. Ha 5. ROK, KA.
[853] KM 72/1976, s. 48, 50.

läpi joitakin komitean näkökulmasta moitittavia käyttäytymismuotoja. Elämänalueiden esittelykohdassa ei kuitenkaan viitattu suoraan runkosuunnitelmaan, mikä jonkin verran hankaloittaa näiden välisten yhteyksien selvittämistä.

Elämänalueet jaoteltiin mietinnön rangaistavuuden perusteita käsittelevässä osiossa asumiseen, työsuhteisiin, liikenteeseen, ympäristöön ja kulutukseen. ”Ihmiset asuvat, tekevät työtä, hankkivat hyödykkeitä, liikkuvat ympäristössään, hankkivat koulutusta, osallistuvat yhteiskunnallisten asioiden hoitamiseen. Tällaisissa elämänpiireissä muodostuvat ihmisten ja yhteiskuntaryhmien elinolot, heidän elämisensä laatu”, mietinnössä hahmoteltiin.[854]

Elämänalueissa voidaan nähdä tilallisia (asuminen, työpaikka, liikenne, ympäristö), vuorovaikutus- ja valtasuhteisiin liittyviä (työ, asuminen, liikenne, kulutus), ajallisia (vapaa-aika, työaika, matka-aika) ja terveyteen, turvallisuuteen ja hyvinvointiin liittyviä laadullisia ulottuvuuksia (kaikki alueet). Erityisesti viimeiseen ulottuvuuteen liittyvää laadun käsitettä painotettiin useissa kohdissa. ”Komitea on pitänyt asumisen laadun kehittämistä sekä asumisen turvallisuuden ja taloudellisuuden lisäämistä keskeisimpänä tavoitteena asumiseen vaikuttavassa yhteiskuntapolitiikassa.” ”Elämisen ja toimeentulon laadun määräävät ratkaisevalla tavalla ihmisen suhde työhön ja hänen asemansa työelämässä.” ”[Y]hteiskuntapolitiikassa ne toiminnot, joilla vaikutetaan kulutustavarain laatuun, hintaan ja kauppaan, ovat tulleet keskeisiksi.”[855]

Elämänaluetarkastelussa haluttiin ulottaa rikosoikeudellista sääntelyä aikaisemmin yksityisen sopimusoikeuden piiriin kuuluneisiin suhteisiin. Poikkeuksena yksityisen ja julkisen välisen rajan uudelleenmäärittelyssä toimi perhe, jonka sisäisistä valtasuhteista elämänalueosiossa ei puhuttu lainkaan – Takalan ensimmäisessä versiossa oli kyllä ollut osio ”Yksityiselämä ja ihmissuhteet”, mutta siitä ei ollut merkkejä tämän jälkeen tehdyissä luonnoksissa.

Yksityisen ja julkisen välistä suhdetta voitaneen länsimaisessa oikeusperinteessä hahmottaa kahdella tavalla: Toisaalta voidaan ajatella, että on olemassa ”yhteisiä asioita”, jotka kuuluvat ”julkisen vallan alaan”, ja ”yksityisiä asioita”, joissa kansalaiset (perinteisesti miehet) hoitavat liiketoimiaan, solmivat sopimussuhteitaan ja käyvät julkista keskustelua vapaassa kansalaisyhteiskunnassa. Toisaalta nämä ”yksityiset asiat” voidaan edelleen jakaa ”julkiseen puoleen”, joka viittaa yksityisen sopimusoikeuden piiriin kuuluviin asioihin, sekä ”yksityiseen puoleen”, joka viittaa perheen sisällä tapahtuviin asioihin ja joka ei kuulu lainkaan politiikan tai oikeuden alueelle. Näin ollen ihmisten välinen sosiaalinen kanssakäyminen voidaan jakaa ”julkiseen julkiseen” eli valtion ja julkisen vallan toimintaan, ”yksityiseen julkiseen” eli yksityiseen sopimusoikeuteen sekä ”yksityiseen yksityiseen” eli perhe-elämään. Tätä jaottelua käyttäen voidaan sanoa, että ”julkinen yksityisen alue” eli sopimusoikeus tuli

[854] KM 72/1976, s. 50.
[855] KM 72/1976, s. 50–56.

saattaa komitean mielestä sääntelyn piiriin yhä enenevässä määrin, mutta ”yksityinen yksityisen alue” eli perhe ei ollut komitean huomion keskipisteenä, vaikka sen parissa oltiinkin valmiita ulottamaan rikosoikeudellista sääntelyä perheen sisälle esimerkiksi kriminalisoimalla avioliiton sisällä tapahtuvat raiskaukset.

5.2.2.1 Asuminen – asukkaalle turvaa ja jatkuvuutta

Asumiskysymyksissä mietinnöstä välittyi vallitseva kaupunkien asuntopula. Elinkeinorakenteen murros näkyi 1960- ja 1970-luvuilla erityisesti yliopistokaupungeissa, joissa oli suuri pula asunnoista. Esimerkiksi vuonna 1961 tehdyn selvityksen mukaan opiskelija-asuntoihin oli päässyt vain 12,3 % opiskelijoista, Helsingissä vain 11 %. Koko Suomessa oli vuonna 1961 vain 3 300 ylioppilasasuntolapaikkaa. Suomen ylioppilaskuntien liiton asuntolakomitean selvityksessä vuonna 1960 katsottiin, että naimisissa olevien opiskelijoiden asuntotilanne oli melko vaikea ja tulisi yhä vaikeutumaan. Myös naimattomien asuntotilanne tulisi huononemaan opiskelijamäärien kasvun sekä keskustan boksiasuntojen vähenemisen johdosta. Murrosvuosina 1964–1965 opiskelijat alkoivat nostaa vaikeaa asuntotilannetta päättäjien ja yleisön tietoisuuteen esimerkiksi mielenosoituksin. Kritiikkiä kohdistettiin siihen, että Helsingistä poistui purkamisen ja konttoristumisen vuoksi joka vuosi monta sataa asuntoa ja kaupungistuminen taas lisäsi kysyntää. Siihen asti ylioppilaskunnat olivat huolehtineet opintososiaalisista kysymyksistä itse, mutta nyt alettiin vaatia valtiolta aktiivista toimintaa ja yhteistyötä asuntorakentamisen rahoittamiseksi. Hallitus antoi vuonna 1965 esityksen aravalainsäädännön uudistamisesta, ja siinä opiskelija-asuntoloiden rakentaminen liitettiin muuhun julkisin varoin tuettuun asuntotuotantoon.[856]

Pula erityisesti laadukkaista ja kohtuuhintaisista asunnoista näkyi rikosoikeuskomitean elämänaluetta käsittelevissä teksteissä. Mietinnön asumista käsittelevässä kohdassa linjattiin, että asumiseen liittyvän yhteiskuntapolitiikan keskeisin tavoite oli asumisen laadun kehittäminen sekä asumisen turvallisuuden ja taloudellisuuden lisääminen. Ensimmäisessä Jan Törnqvistin ja Antti Kivivuoren laatimassa muistiossa oli korostettu vielä enemmän tasa-arvonäkökulmaa – tavoitteena oli mahdollisimman hyvä ja yhdenvertainen asumistaso, jonka ehdot oli asianmukaisesti järjestetty. Kyseisessä muistiossa oli mainittu myös tavoite, jonka mukaan jokaisella olisi asuttavanaan lajiltaan, kooltaan ja laadultaan hyvä fyysinen asunto. Periaatteellinen tavoite oli siis lopulliseen mietintöön tultaessa jonkin verran liudentunut ensimmäisistä versioista.[857]

---

[856] Kolbe 1996, s. 190–198.

[857] KM 72/1976, s. 51 ja Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA.

Mietinnössä korostettiin, että rangaistusseuraamuksia säätämällä oli mahdollista ilmentää asumisturvallisuuden arvostusta ihmisten elämänolojen muotoajana osoittamalla asumisturvallisuuden loukkaamisen paheksuttavuus. Rangaistavuudesta päätettäessä tuli komitean mukaan kiinnittää erityistä huomiota asunnon ostajan tai vuokralle ottajan pettämiseen, kohtuuttoman vastikkeen perimiseen vaikean asuntotilanteen tai asunnon säilyttämistarpeen varjolla, kotirauhan rikkomiseen sekä asumissuhteen katkaisemiseen aiheettomasti ja vilpillisellä tavalla.[858]

Mietinnössä kiinnitettiin paheksuttavina tekoina huomiota erityisesti luottamuksen tai turvallisuuden tunteen pettämiseen, taloudellisiin menetyksiin tai sosiaalisiin vahinkoihin ja heikomman osapuolen hyväksikäyttöön. Esimerkiksi asunnon ostajan tai vuokralle ottajan pettäminen tai harhaan johtaminen särki asuntoa hankkivan oikeutetut odotukset. Asumisen ja kodin turvallisuutta rikottiin puolestaan paitsi fyysisellä tai teknisin välinein tapahtuvalla tunkeutumisella myös asumissuhteen katkaisulla vastoin asukkaan tahtoa ilman, että katkaisu perustui välttämättömään, hyväksyttävään syyhyn. Vuokrakotikin oli siten koti, jonka asukkaalla oli oikeus tiettyyn jatkuvuuteen ja luottamukseen. Omaisuudensuojaa merkittävämpää olikin oikeus kotiin, vaikka tätä ei suoraan mietinnössä sanottukaan. Asumissuhteen katkaisun sosiaalisia seurauksia saattoivat olla esimerkiksi vaikeudet työsuhteen hoitamisessa tai vauriot lasten turvallisuuden tunteelle. Tekstissä korostettiin myös taloudellisia seurauksia, joita aiheutettiin esimerkiksi perimällä vaikean asuntotilanteen tai asunnon säilyttämistarpeen perusteella asunnosta tai asumisesta kohtuutonta vastiketta.[859]

Runkosuunnitelmassa vuokralaista suojaaviksi rikosnimikkeiksi esitettiin vuokrakiskontaa, petollista irtisanomista, laitonta häätöä sekä omavaltaista häätöä. Asuntopolitiikkaan haluttiin vaikuttaa ottamalla käyttötarkoituksen muutoksen kriminalisointi rakennuslaista rikoslakiin, sillä yksin rakennuslaissa olevaa kriminalisointia ei katsottu tehokkaaksi. Asian paheksuttavuutta haluttiin siten ilmaista voimakkaammin, mitä korostettiin myös sillä, että rakennuslakiin otettaisiin maininta siitä, että asunnon käyttötarkoituksen luvattomasta muuttamisesta oli säädetty rangaistus rikoslaissa.[860]

Erään oletettavasti Takalan 1974 laatiman tekstin mukaan vuokralaisen asema tuli saattaa mahdollisimman samanlaiseksi omistusasunnossa asuvan aseman kanssa sekä asumissuhteen jatkumisen että vuokraoikeuden muiden ehtojen kannalta. Tekstissä huomautettiin, että kasvava sääntely johti myös sen rikkomiseen, minkä vuoksi tarvittiin rangaistussäännöksiä: mitä tiukemmin vuokralaisen asemaa pyrittiin parantamaan lainsäädännöllisin sopimusvapauden

858 KM 72/1976, s. 51.
859 KM 72/1976, s. 51.
860 KM 72/1976, s. 256–261.

rajoituksin, sitä suuremmiksi muodostuivat houkutukset rajoitusten kiertämiseen ja niiden omavaltaiseen syrjäyttämiseen. ”Laiton häätö on tyyppiesimerkki nykyisinkin esiintyvästä törkeästä omavaltaisuudesta, jonka osalta rikosoikeudellisia toimia on pidettävä nykyisellään liian lievinä ja tehottomina.”[861] Törnudd kritisoi osioon laatimassaan kommentaarissa näkemystä, jonka mukaan vuokralaisen asema tuli saattaa mahdollisimman samankaltaiseksi kuin omistusasujan: hänen mielestään tämä ei ollut realistista muuten kuin asumisturvan osalta.[862] Vertailu omistusasujan ja vuokralaisen välillä jäi todennäköisesti tämän kritiikin johdosta mietinnöstä pois.

Myös varsinaiset kriminalisointiehdotukset laimentuivat matkan varrella – toki on huomattava, että ensimmäisissä elämänaluemuistioissa vasta hahmoteltiin mahdollisia kriminalisointeja eikä vielä suoraan esitetty, että niitä pitäisi ehdottaa varsinaisessa mietinnössä. Ensimmäisessä elämänalueista laaditussa versiossa väläyteltiin kuitenkin esimerkiksi mahdollisuutta kriminalisoida asuntojen pitäminen tyhjillään ja pohdittiin sopimusvapauden rajoittamista ja rajoitusten tukemista kriminalisoinnein. ”Kun vuokrataso muodostuu niin korkeaksi, että asumistarpeen tyydyttäminen johtaa muiden perustarpeiden vajaatyydytykseen huomattavassa osassa väestöä on pakko valtion toimenpitein rajoittaa vuokranantajien voitontavoittelua sekä yleensäkin sopimusvapauden periaatetta vuokraoikeuden alalla”, Jan Törnqvistin ja Antti Kivivuoren 1972 kirjoittamassa muistiossa katsottiin.[863] Nämä näkemykset toistuivat myös (oletettavasti) Hannu Takalan 1974 laatimassa muistiossa.[864]

Patrik Törnudd vastusti kommentaareissaan erityisesti asuntojen tyhjinä pitämisen kriminalisointia ja asunnontarjoajien ja vuokraajien liiallista vastakkainasettelua. Törnudd huomautti keväällä 1974 laatimassaan kommentaarissa, että markkinamekanismit eivät aina johtaneet asumiskustannusten nousuun, jos esimerkiksi asunnoista oli ylitarjontaa. Kohdassa tuli pikemminkin esittää, että markkinamekanismit saattoivat johtaa asumiskustannusten nousuun asuntopulan aikana.[865] Antti Kivivuoren syyskuussa 1975 laatimassa versiossa aikaisempia voimakkaampia kantoja olikin laimennettu. Tämän version mukaan asumisen taloudellisuutta vähennettiin ja asumisesta maksavan ihmisen asemaa vaikeutettiin paheksuttavalla tavalla, jos vaikean asuntotilanteen tai asunnon säilyttämistarpeen perusteella asumisesta perittiin kohtuutonta vastiketta (kiskominen).[866]

---

[861] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 12–13. Ha 5. ROK, KA.
[862] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974, s. 5. Ha 5. ROK, KA.
[863] Asumispolitiikka / Kivivuori – Törnqvist 23.10.1972. Ha 10. ROK, KA.
[864] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 11–12. Ha 5. ROK, KA.
[865] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974, s. 5. Ha 5. ROK, KA.
[866] Rangaistavuuden perusteet / Kivivuori 21.9.1975, s. 7. Ha 5. ROK, KA.

Keväällä 1975 laatimassaan muistiossa Törnudd katsoi, että asuntojen tyhjillään pitämisen kriminalisointi olisi ongelmallista, ilmeisesti erityisesti *ultima ratio* -periaatteen, suhteellisuusperiaatteen, täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimuksen sekä hyötyjen ja haittojen punninnan näkökulmasta. Törnudd arveli, että pääosa tyhjillään olevista asunnoista oli todennäköisesti tyhjillään hyväksyttävistä syistä. Oli kyllä sinänsä olemassa muutamia ääritapauksia, jolloin asunnon tyhjillään pitäminen oli asuntopolitiikan kannalta selvästi moitittavaa, esimerkiksi kun joku mukavuussyistä piti suurehkoja asuntoja omassa käytössään sekä Helsingissä, Turussa että Kanariansaarilla. Selvää rajaa ei ollut kuitenkaan mahdollista määrittää sille, milloin asunnon tyhjillään pitäminen muuttuisi ilmeisen moitittavaksi. Tämä puhui rikosoikeudellista sääntelyä vastaan. Suotavampana keinona saattoi toimia esimerkiksi asunnon tyhjillään pitämisen ankara verotus, jolloin kaikenlainen salailu tai vilppi tulisi rangaistavaksi verorikoksena. Törnudd huomautti, että suurimmat ongelmat asuntoalalla olivat loppujen lopuksi sellaisia, että niihin ei voitu vaikuttaa rikosoikeuden keinoilla vaan ainoastaan yleisillä asuntopoliittisilla toimenpiteillä.[867]

Sopimusvapauden rajoittamisen ja asuntojen tyhjillään pitämisen kriminalisointien kaltaisia laajempia ja syvälle menevämpiä esityksiä mietinnössä ei siten tehty, vaan kohdassa keskityttiin enemmän asumisturvan loukkausten ja erilaisten räikeämpien vilpillisten menettelyjen käsittelyyn. Patrik Törnuddin ilmaisemilla kannoilla lienee ollut osuutensa tähän kehitykseen.

Ongelmana vuokralaisen ja vuokranantajan välisiä suhteita koskevissa rikoksissa oli myös se, että niitä pidettiin erityistapauksina sellaisista rikoksista, jotka olivat jo muualla yleissäännöksin kriminalisoituja: Törnudd huomautti kevään 1975 muistiossaan, että yleinen petossäännöstö soveltui vuokralaisen erehdyttämiseen, kiskontasäännös vuokrankiskontaan ja valvontapakoilu puolestaan lupaehtojen rikkomiseen ilmoitusvelvollisuus laiminlyömällä. Törkeimmät yksityisten henkilöiden suorittamat asuntoasioihin liittyvät rikokset, kuten olemattoman asunnon myymisen muodossa suoritettu petos, olivat siis Törnuddin mukaan sellaisia perinteisiä omaisuusrikoksia, joilla ei ollut omaperäistä ilmenemismuotoa asuntoalalla. Törnudd pohti, että ehkä rikoslakiin ei sittenkään tarvittaisi erillistä asumista koskevaa lukua.[868]

Asumista pidettiin kuitenkin niin keskeisenä elämänalueena, että sille haluttiin oma rikoslain lukunsa. Tällä haluttiin pedagogisista syistä korostaa asumisturvallisuutta loukkaavien tekojen paheksuttavuutta kansalaisten silmissä. Varsinaisia vuokralaisen asemaan liittyviä rikosnimikkeitä oltiin kuitenkin esittämässä vain muutama – keskeisimpänä laiton häätö ja omavaltainen häätö – ja yksinomaan

[867] Muistio eräiden asumiseen liittyvien moitittavien tekojen rangaistavuudesta / Törnudd 2.3.1975. Ha 13. ROK, KA.
[868] Muistio eräiden asumiseen liittyvien moitittavien tekojen rangaistavuudesta / Törnudd 2.3.1975. Ha 13. ROK, KA.

näistä muodostuva luku olisi jäänyt lyhyeksi. Mahdollisesti tästä syystä asumisturvallisuutta käsittelevään lukuun koottiin melko erityyppisiä rikoksia: mukaan otettiin sekä kotirauharikokset, salakuuntelua ja -katselua koskevat rikokset, vuokranantajan oikeudettomaan vuokrasuhteen päättämiseen liittyvät rikokset, vuokrakiskonnan ja petollisen irtisanomisen osalta kiskontaan ja petokseen liittyvät viittaussäännökset sekä luvaton asuntojen käyttötarkoituksen muutos. Olavi Heinonen kritisoi ratkaisua komitean kokouksessa huhtikuussa 1975. Se, että lukuun oli teennäisesti sijoitettu sellaisia kriminalisointeja, joiden yhteiskunnallinen luonne oli täysin erilainen, oli omiaan hämärtämään vuokralaisten ja vuokranantajien välistä ristiriitaa. Heinonen katsoikin, että vuokralaisen asemaan liittyvät rangaistussäännökset olisi tullut sijoittaa omaan lukuunsa.[869]

5.2.2.2 Työsuhteet – työntekijälle suojaa työnantajalta

Työtä käsittelevä elämänalueosio erosi asumista koskevasta osiosta sikäli, että perusteluosa jäi käsittelyn kuluessa tehdyistä muutoksista huolimatta edellistä huomattavasti pidemmäksi. Komitean mielestä työelämän yhteiskuntapolitiikan keskeisimpiä tavoitteita olivat työn saanti ja jatkuvuus, työolojen turvallisuus ja viihtyisyys, työn laadun mielekkyys sekä työpalkan hyväksyttävyys. Komitea katsoi, että työntekijän asemaa oli kehitettävä ja turvattava myös rikosoikeudellisen sääntelyn avulla, sillä ihmisen suhde työhön ja asema työelämässä määräsivät ratkaisevalla tavalla elämisen ja toimeentulon laadun. Perustelut oli siten, kuten asumisenkin osalta, kytketty elämisen laadun ja yhteiskuntapolitiikan käsitteisiin. Työoloja voitiin kehittää sekä viranomaistoiminnalla että työntekijöiden yhteistoiminnalla, ja rikosoikeudellisin keinoin oli mahdollista turvata ja tehostaa näiden toimintojen vaikutusta. Työsuhteissa kiinnitettiin siis huomiota työnantajan ja työntekijän väliseen valtasuhteeseen, ja rikosoikeudellisen sääntelyn avulla voitiin osoittaa paheksuntaa työntekijää vahingoittavia menettelyjä kohtaan. Erityisen paheksuttavaa oli työntekijän aseman heikentäminen taloudellisen hyödyn saamisen tarkoituksessa. Esimerkiksi syrjintään ja työntekijöiden terveyden tai hengen vaarantamiseen tuli puuttua ja työntekijöiden järjestäytymisvapautta ja työsuhteen jatkuvuutta oli turvattava.[870]

Varhaisemmissa luonnoksissa oli jälleen ollut työn merkityksestä ja sääntelystä pitkä pohdinta, joka ei päätynyt mietintöön. Sen mukaan työllä oli ihmiselle sekä itseisarvo että välinearvo. Yhtäältä ihminen valmisti ”tuotantoprosessissa perustarpeitaan tyydyttäviä ja yhteiskunnan kehitykselle välttämättömiä hyödykkeitä”, toisaalta hän toteutti itseään. Tekstin mukaan oikeusjärjestyksen keskeisin tehtävä oli legitimoida vallitseva tuotantotapa ja säännellä sen ristiriitoja.

---

869 Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 29.4.1975 / Törnqvist, s. 3. Ca 1. ROK, KA.
870 KM 72/1976, s. 52.

”Työoikeudellinen lainsäädäntömme onkin kasvanut varsin runsaaksi, minkä lisäksi työmarkkinajärjestöt ja näiden työehtosopimukset muodostavat yhteiskunnassamme oman, kuitenkin lainsäädännöllisiin toimiin monimutkaisesti liittyvän säätelyjärjestelmän.”[871]

Varhaisempien versioiden mukaan työelämän keskeisimpiä kysymyksiä olivat oikeus työhön, työn tulosten jakautuminen sekä työympäristö ja työolosuhteet. Kysymys työn tulosten jakautumisesta kytkeytyi tuotanto- ja yhteiskuntajärjestelmän perusrakenteisiin, mutta toisaalta se kuului ennen kaikkea työmarkkinajärjestöjen välisen säätelyjärjestelmän piiriin. Tämän takia sitä ei tarvinnut käsitellä mietinnössä. Sen sijaan huomautettiin, että tuotantojärjestelmä ei kyennyt toteuttamaan valtiosäännössä perusoikeudeksi todettua kansalaisten oikeutta työhön. Siksi valtio oli velvoitettu työllisyyttä edistävin toimin huolehtimaan tarvittaessa työn järjestämisestä. Tavoitteena tuli olla ”kaikkien kansalaisten oikeus kykyään ja koulutustaan vastaavaan, mielekkääseen (itsensä kehittämisen mahdollisuuksia tarjoavaan ja mahdollisimman suuressa määrin luovaa toimintaa merkitsevään) ja tarkoituksenmukaisen hyödykkeiden tuotannon mahdollistavaan työhön”.[872]

Kuten asumiskysymyksessä mietinnössä kiinnitettiin huomiota heikomman osapuolen turvallisuuteen ja suojeluun – niin hengen ja terveyden kuin toimeentulonkin osalta. Työnteon turvallisuutta oli lisättävä ilmentämällä rangaistuksilla paheksuntaa toisen hengen ja terveyden vaarantamisesta ja luomalla ”vastakkainen motivaatiotekijä sille menosäästölle, jonka turvallisuutta vaarantavat laiminlyönnit tarjoavat”. Myös vuosilomaa ja työaikaa koskevien säännösten tehostaminen liittyi turvallisuutta edistäviin toimenpiteisiin. Syrjintä työsuhteita perustettaessa loukkasi puolestaan kohteeksi joutuneen ja muiden hänen kanssaan samaan ryhmään kuuluvien henkilöiden toimeentuloturvaa. Komitea kiinnitti huomiota myös kiskomisluonteisten tapausten torjumiseen, palkanlaskennan oikeellisuuden turvaamiseen ja palkanmaksua vaarantavien menettelyjen ehkäisemiseen. Komitea piti erityisen tärkeänä työsuhteen jatkuvuuden turvaamista. Myös rangaistuksin oli pyrittävä varmistamaan, että työsuhdetta (kuten vuokrasuhdettakaan) ei vastoin työntekijän tahtoa lopetettaisi muilla kuin lainmukaisilla perusteilla.[873]

Lisäksi kiinnitettiin huomiota työntekijöiden tasa-arvoiseen kohteluun sekä työntekijöiden vapauteen toimia yhteiskunnassa ja järjestäytyä vailla työnantajan reaktion pelkoa. Ehkäistäviä menettelyjä olivat erityisesti syrjintä, yhdistymis- ja kokoontumismahdollisuuksien rajoittaminen sekä työntekijöiden edustajan toiminnan vaikeuttaminen. Syrjintä paitsi vaikeutti työntekijöiden järjestäytymisvapautta myös loukkasi ”muutoinkin välittömästi tasa-arvoisuutta”.

[871] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 13–14. Ha 5. ROK, KA.
[872] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 14. Ha 5. ROK, KA.
[873] KM 72/1976, s. 52–53.

Myös työsuhteiden jatkuvuuden turvaamisessa oli tähdennettävä syrjinnän ehkäisemistä ja työntekijäin edustajan työsuhteen suojaamista.[874]

Varhaisemmissa versioissa oli kiinnitetty vielä enemmän kuin mietinnössä huomiota työntekijän oikeuksien valvontaan. Niiden mukaan työsuojelulakeihin ja työsopimuslakiin sisältyi jo runsaasti kriminalisointeja, mutta niiden valvonta ei ollut riittävää ja sanktiosuoja kaipasi tehostamista. Ennen kaikkea sanktio- ja valvontasuojaa tuli tehostaa niiden käyttäytymismuotojen osalta, jotka loukkasivat työntekijöiden oikeutta ammatilliseen järjestäytymiseen tai joissa estettiin työntekijäin edustajan toiminta tai haitattiin sitä. ”Näiden loukkaamattomuuden on katsottava paljolti luovan perustaa muulle työolosuhteiden säätelylle”, tekstissä linjattiin. Myös työturvallisuusrikosten sanktio- ja valvontasuoja oli puutteellista.. Lisäksi ainakin työaika- ja vuosilomarikoksiin oli tekstin mukaan kiinnitettävä aikaisempaa enemmän kriminaalipoliittista huomiota.[875]

Eräässä osiosta laaditussa luonnoksessa linjattiin, että rikoslaissa tuli myös säännöskokonaisuuksien jäsentelyllä osoittaa työntekijän asemaa työelämässä heikentävien ja vaikeuttavien menettelyjen paheksuttavuus ja että työntekijöiden paheksuttavia menettelytapoja olisi säänneltävä muun muassa vahingontekoa koskevilla rangaistussäännöksillä.[876] Nämä linjaukset eivät kuitenkaan päätyneet mietintöön.

5.2.2.3 Liikenne – liikenneturvallisuus ja haittojen ja vahinkojen ehkäisy

Liikenteen määrän kasvu heijastui komitean näkemyksissä kasvavan sääntelyn tarpeena. Mietinnön mukaan liikenteen merkitys kansalaisten jokapäiväisessä elämässä oli kasvanut huomattavasti yhteiskunnan muuttumisen myötä. Liikenne tuotti siihen osallistuville vahinkoja ja haittoja, joiden määrä tuli pyrkiä pitämään alhaisena. Erityistä huomiota oli kiinnitettävä raskaita vahinkoja aiheuttavien liikenneonnettomuuksien ehkäisemiseen ja liikenneturvallisuutta vaarantavien menettelyjen kriminalisoimiseen. Raskaita vahinkoja olivat esimerkiksi kuolemantapaukset, vammautumiset, omaisuustappiot ja luonnonvauriot.[877]

Liikennettä käsittelevä osio oli jo varhaisemmassa versiossa ollut selvästi muita lyhyempi. Luonnoksen mukaan liikenne voitiin jäsentää osa-alueisiin liikenneväylien, välineiden ja niiden käytön mukaan. Keskeisimmät alueet

---

874 KM 72/1976, s. 52–53.

875 Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 15. Ha 5. ROK, KA.

876 b) Työ / nimeämätön ja päiväämätön, s. 10. Ha 5. ROK, KA ja Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 10.11.1975 ja elämänaluetarkastelua käsittelevä jakso / Kivivuori, päiväämätön (marraskuu 1975). Ha 5. ROK, KA.

877 KM 72/1976, s. 53.

olivat henkilö- ja tavaraliikenne sekä tietoliikenne. Takalan muistiossa keskityttiin maitse tapahtuvaan henkilöliikenteeseen, sillä se koski läheisimmin ”kansalaisten enemmistöä sen jokapäiväisissä toimissa”. Liikenneväyliä ja välineitä käytettiin pääasiallisesti toimeentulon, koulutuksen ja kulutuksen, sosiaalisen kanssakäymisen sekä vapaa-ajan ja virkistyksen tarpeisiin sekä tavaroiden kuljetukseen.[878]

Perimmäinen syy liikkumiseen olivat varhaisemmassa versiossa maantieteelliset etäisyydet, joita eri yhteiskuntapolitiikan ratkaisut olivat tekstin mukaan pikemminkin kasvattaneet kuin vähentäneet. ”Esimerkiksi asunnon ja työpaikan etäisyys on kasvanut, palvelukset keskittyneet liikenneväylien varsille jne.” Liikenteeseen osallistumisesta oli tullut suhteellisesti yhä välttämättömämpi hyvinvoinnin edellytys. Liikenteen ja erityisesti moottoriajoneuvoliikenteen kasvu oli aiheuttanut haittoja, joista keskeisimpiä olivat ”paitsi liikennepoliittisten ratkaisujen kerrannaisvaikutukset yhteiskunnan ei-toivottuihin rakennemuutoksiin, liikenteen turvattomuus ja fyysiselle elinympäristölle saasteiden, melun ja kauneusarvojen pilaantumisen muodossa aiheuttama haitta”. Tekstissä huomautettiin, että tärkeimmät liikennepoliittiset ratkaisut tehtiin julkisten ja yksityisten tahojen investoidessa liikenneväyliin ja -välineisiin.[879]

Varhaisemmissa teksteissä korostettiin tässäkin osiossa enemmän kuin lopullisessa mietinnössä valta- ja tasa-arvonäkökulmaa eri liikennemuotojen välillä. Erityisesti yksityinen moottoriajoneuvoliikenne haittasi muiden liikkujien turvallisuutta. Liikenneturvattomuus ja liikenteen muut haitat olivat tekstin mukaan pääasiallisesti seurausta yksityistä moottoriajoneuvoliikennettä muiden liikennemuotojen kustannuksella suosineesta liikennepolitiikasta. Haittojen ehkäisemiseksi tärkeimmät keinot olivat sellaisia, joilla muutettiin eri liikennemuotojen suhteellista asemaa. Liikenteen rakenteellisten edellytysten ja liikenneolosuhteiden säätelyn ohella tuli liikennekäyttäytymistä säädellä liikennesäännöin. ”Erityisesti tämä koskee moottoriajoneuvoliikennettä, joka määränsä, nopeutensa ja alhaisen automaattisuutensa vuoksi on ilmeisen vaarallista. Erityisesti tämä vaarallisuus ilmenee jalankulun ja muun kevyen liikenteen turvattomuutena.”[880]

Tarkasteltaessa osion kehittymistä havaitaan, että Antti Kivivuoren marraskuussa 1975 laatimassa pitkälti mietintöön päätyneessä versiossa eri liikennemuotoja ei asetettu yhtä selvästi vastakkain eikä yksityisen moottoriajoneuvoliikenteen suosimista paheksuttu enää avoimesti. Tekstissä kyllä ilmaistiin, että komitea katsoi perustavimmaksi keinoksi liikenneonnettomuuksien ehkäisemiseen ja liikenneturvallisuuden lisäämiseen ”sellaisen yhteiskuntasuunnittelun, joka pitää liikennetarpeen mahdollisimman vähäisenä, sekä sellaisen

878 Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 16. Ha 5. ROK, KA.
879 Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 16. Ha 5. ROK, KA.
880 Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 16–17. Ha 5. ROK, KA.

liikennepolitiikan, joka suosii turvallisimpia liikkumismuotoja”. Yhteiskuntasuunnittelun ja kulkutapajakautuman ohjaamisessa ei rikosoikeudellisilla toimilla ollut juuri käyttöä. Sen sijaan rikosoikeudellisin toimenpitein oli tarpeellista ehkäistä liikenneturvallisuutta vaarantavaa menettelyä.[881]

Lopullisen mietinnön mukaan kriminalisointeja laadittaessa tuli kiinnittää huomiota muun muassa väylien turvallisuuden vaarantamiseen – joka tapahtui sijoittamalla väylille vaarallisia esineitä ja vaurioittamalla väylämerkkejä – liikenneajoneuvojen ja liikennetarvikkeiden laatua, käyttökuntoa, luovuttamista ja valvontaa koskevien säännösten ja määräysten rikkomiseen, liikenneturvallisuutta vaarantavaan toimintaan esimerkiksi liikennejuopumuksella, ylittämällä sallittu liikennenopeus tai rikkomalla liikennesääntöjä vaaraa aiheuttavasti sekä liikennevahinkojen uhrien auttamisen laiminlyöntiin.[882]

Varsinaisten kriminalisointien osalta jo varhaisemmat luonnokset liikenteen elämänalueesta olivat varsin lyhyitä. Eräässä Takalan luonnoksessa huomautettiin, että vaarallisuutensa vuoksi tieliikenne edellytti yksityiskohtaisia ja selkeitä sääntöjä siitä, miten liikenteessä tuli käyttäytyä ja millä edellytyksillä liikenteeseen sai osallistua. Tekstissä moitittiin, että liikenteen vaaratekijöistä huomio oli toistaiseksi kiinnittynyt yksipuolisesti rattijuoppouteen. Rattijuoppouden ohella törkeiksi liikennerikoksiksi tuli katsoa sellaisten ”keskimääräisvaaratilanteiden ehkäisemiseksi annettujen määräysten rikkomiset”, kuten ohitus- ja väistämisvelvollisuuden laiminlyönti, tuntuvat ylinopeudet ja muut törkeät liikennesääntöjen rikkomiset. Nämä tuli törkeänä liikenteen vaarantamisena rinnastaa rangaistusten ja valvonnan suhteen rattijuoppouteen. Lisäksi tekstissä edellytettiin, että liikenteen muulle ympäristölle esimerkiksi melun ja saasteiden muodossa aiheuttamaa haittaa tuli säännellä nykyistä paremmin sekä rikosoikeudellisesti että muussa lainsäädännössä. Samalla kun liikennelainsäädäntöä täsmennettäisiin, oli myös rikosoikeudellisia toimia tehostettava.[883]

5.2.2.4 Ympäristö – elinympäristön suojelu

Ympäristöä käsittelevä osuus oli muita elämänalueita lyhyempi ja vähemmän yksityiskohtainen niin rangaistavan toiminnan kuin suojattavien kohteiden määrittelyn osalta. Myös ympäristöä lähestyttiin komiteassa ”tavallisen kansalaisen” hyvinvoinnin näkökulmasta. Tekstissä painotettiin, että ympäristön arvo ihmisen elinolojen ”perustekijänä” oli korostunut teollisen ja tuotannollisen kehityksen ja yhteiskuntarakenteen muutoksen johdosta. Luonnon ja sen ainesten kiihtyvä käyttäminen sekä tuotannon ja asumisen tuottaman jäteaineksen palauttaminen luontoon olivat tehneet ympäristön suojelemisesta merkittävän

[881] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 10.11.1975 ja elämänaluetarkastelua käsittelevä jakso / Kivivuori, päiväämätön (marraskuu 1975), s. 5. Ha 5. ROK, KA.
[882] KM 72/1976, s. 54.
[883] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 17. Ha 5. ROK, KA.

yhteiskunnallisen tehtävän. Ympäristöarvoja loukkaavasta toiminnasta oli säädetty tai valmisteilla lukuisia säännöstöjä, joilla pyrittiin sääntelemään muun muassa luonnon ainesten ottamista, luonnon rakentamista ja muuttamista sekä haitallisten ainesten päästöä luontoon. Teknisen ja valvonnallisen sääntelyn lisäksi oli tekstin mukaan välttämätöntä turvautua myös rangaistusten käyttämiseen, minkä lisäksi ympäristöarvojen loukkaamisen moitittavuutta tuli korostaa ankarammilla rangaistuksilla. Komitea katsoi niin ikään, että rangaistussäännöksin tulisi suojata myös ihmisten mahdollisuutta käyttää ympäristöään.[884] Leipätekstissä oli päädytty melko ympäripyöreisiin muotoiluihin, ja varsinaiset linjaukset löytyivät runkosuunnitelmasta. Aikaisemmat versiot olivat jälleen olleet hyvin paljon pidempiä ja pohdiskelevampia, mutta tekstimäärä lyhentyi huomattavasti Antti Kivivuoren käsissä.[885]

Lähtökohtana oli jo alusta alkaen ollut nimenomaan ympäristö ihmisen näkökulmasta. Luonnon itseisarvo mainittiin viimeisenä, vaikka Takala kyllä esitti vuonna 1972 laatimassaan ympäristöpolitiikan muistiossa, että ympäristöpolitiikan tavoitteena tuli korostaa nimenomaisesti ympäristönsuojelua, ”pyrkimystä säilyttää luonnon ekologinen tasapaino, moninaisuus, tuottokyky ja kauneus”. Takalan laatimien versioiden mukaan ihmisen elinympäristö muodostui lähinnä luonnonympäristöstä, asuinympäristöstä ja työympäristöstä, mutta näistä asuinympäristöä käsiteltäisiin asumispolitiikan ja työympäristöä työpolitiikan yhteydessä. Hyvä ympäristö tarjosi riittävät edellytykset ”ihmisten aineellisten tarpeiden tyydytykselle ja yhteiskunnan kehittämisen edellyttämälle aineelliselle tuotannolle”, oli vapaa ihmisen elintoimintoja, turvallisuutta ja hyvinvointia haittaavista tekijöistä ja säilyi joiltakin elottoman ja elollisen luonnon muodostamilta osiltaan muuttumattomana tai kehittyi ennalta määrätyllä tavalla. Hyvä ympäristö oli osa hyvinvointia. Ympäristön pilaantumisella tarkoitettiin kaikkia ihmisen ympäristössä tapahtuvia muutoksia, joista oli tai saattaisi olla haittaa hänen aineelliselle tuotannolleen, terveydelleen ja viihtyvyydelleen tai luonnonsuojelun itseisarvoille ja jotka täten vaikeuttivat hänen tarpeittensa tyydytystä tai vaikuttivat ympäristöön muulla epätoivotulla tavalla.[886]

Takalan vuonna 1972 laatiman muistion mukaan ympäristön pilaantuminen oli vääristymä ihmisen talouden ja luonnontalouden välisistä suhteista ja näitä epäkohtia oli edistänyt bruttokansantuotteeseen perustuva kansantaloudellinen tilinpitojärjestelmä, jossa menestystä mitattiin osittain raaka-ainevarastosta peräisin olevien materiaalivirtojen osittain saastevarastoon palaavalla määrällä. Tämä johti väistämättä tuhlaukseen ja saastumiseen, kun yritystaloudellisissa

884 KM 72/1976, s. 54–55.
885 Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 10.11.1975 ja elämänaluetarkastelua käsittelevä jakso / Kivivuori, päiväämätön (marraskuu 1975), s. 6. Ha 5. ROK, KA.
886 Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 21. Ha 5. ROK, KA ja Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA.

laskelmissa ympäristön pilaantumista ei laskettu mukaan tuotteiden hintoihin. Tekstissä kritisoitiin myös ”meillä” omaksuttua näkemystä, jonka mukaan yksityisen omistusoikeuden oli katsottu oikeuttavan lähes rajattomaan oikeuteen muuttaa fyysistä elinympäristöä. Tekstissä huomautettiin, että tärkeät raaka-aineet olisivat ehtymässä maapallolta muutaman sukupolven kuluessa ja että ympäristönsuojelun tavoitteen, kaikkien ihmisten aineellisten perustarpeiden tyydyttämisen saavuttaminen, edellytti maailmanlaajuista suunnittelua ja myös ”ihmisen oman lukumäärän kasvun täydellistä suunnittelua kaikkialla”.[887]

Edellä mainitussa ympäristöpolitiikkaa tarkastelevassa muistiossa korostettiin myös rajoituksia, jotka oli asetettava luonnon hyväksikäytölle ja sellaiselle fyysisen ympäristön muuttamiselle, joka saattoi ylittää ekologisten systeemien itsesäätöisyyden alueen. Rajoitusten kohdistuminen jaoteltiin luonnonvarojen ottamiseen luonnosta, tuotanto- ja käyttömenetelmiin, tuotteisiin, jätteiden luontoon palauttamiseen, rakentamiseen ja väestöön. Näistä kriminaalipolitiikan merkitys ympäristöpolitiikan keinona ilmeni ennen kaikkea rajoituksissa, jotka koskivat luonnonvarojen ottamista luonnosta, jätteiden palauttamista luontoon sekä rakentamista. Toisaalta samassa muistiossa esitettiin, että rikosoikeudellisin sanktioin vahvistetuilla normeilla tuskin oli ympäristösuunnittelussa merkittävää sijaa. Sen sijaan Takala korosti ympäristödemokratiaa ympäristönsuojelun keinona: ympäristön pilaaminen johtui osin liian vahvasta omistusoikeudesta. Toisaalta hän huomautti myös, että laajat yhteiskunta- ja yhdyskuntasuunnittelun ratkaisut vaikuttivat kaikista voimakkaimmin ympäristöä muovaavasti ja että niillä saatettiin pilata ympäristöä enemmän kuin yksityisten ihmisten yksittäisin ympäristöä saastuttavin toimin.[888]

Vuonna 1974 laatimassaan muistiossa Hannu Takala katsoi, että luonnon hyväksikäyttöä ja fyysisen elinympäristön muuttamista oli välttämätöntä säädellä yhteiskunnan toimin. Takala moitti ympäristönsuojeluun kohdistuvaa lainsäädäntöä sekä sen toteutumista valvovaa organisaatiota hajanaiseksi ja tehottomaksi. Ympäristönsuojelua koskeva lainsäädäntö oli ollut aukollista, eivätkä sen toteuttaminen ja noudattamisen valvonta riittäneet ehkäisemään luonnon pilaantumista. Hän huomautti myös, että oli yleistä, että sama viranomainen, joka käytti luonnonvaroja tai muutti olennaisesti ympäristöä, oli vastuussa myös oman toimintansa valvonnasta.[889]

Takala kritisoi erityisesti senhetkistä ympäristölainsäädäntöä riittämättömäksi: toistaiseksi luonnonvarojen ottamista luonnosta oli rajoitettu lähinnä eräiden harvinaislaatuisten kasvien ja eläinlajien säilyttämiseksi (luvaton metsästys, rauhoitussääntörikokset) sekä metsien haaskauksen kriminalisoinnilla.

---

887 Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972, s. 2–3. Ha 10. ROK, KA.
888 Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA.
889 Ympäristöpolitiikka / Takala 14.9.1972. Ha 10. ROK, KA ja Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974. Ha 5. ROK, KA.

Tekstissä ehdotettiin, että muu luonnonvarojen riisto, joka heikentää luonnon ekologisten systeemien toimintaa tai pilaa luonnon kauneusarvoja, sisällytettäisiin metsien haaskaukseen. Esimerkkinä tällaisesta toiminnasta oli ”maamme soraharjuston turmeleminen”. ”Sekä vesien että ilman laatu ovat inhimillisen hyvinvoinnin kannalta niin tärkeitä asioita, että niiden laadun tahallinen huonontaminen tulee johtaa rikosoikeudelliseen vastuuseen”, Takala linjasi. Vesien pilaaminen oli jo kriminalisoitu, mutta käytännössä huonosti toimivin säännöksin. Ilman pilaaminen oli puolestaan lähes kokonaan kriminalisoimatta. Tekstissä korostettiin myös, että ”rakennetun miljöön tietty jatkuvuus hyvinvointitekijänä” edellytti, että huomiota kiinnitettäisiin enemmän muunkin miljöön kuin ainoastaan kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten säilyttämiseen. Uuden rakentamista oli säädelty varsin pitkälle, mutta rakennetun purkaminen oli sen sijaan rajoitettua ainoastaan kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden rakennusten osalta. Purkaminen tuli rinnastaa oikeudellisesti uuden rakentamiseen ja luvaton purkaminen rikosoikeudellisesti luvattomaan rakentamiseen. Myös luonnon yleiskäyttöä koskeva lainsäädäntö oli tekstin mukaan puutteellista. ”Kuitenkin oikeusjärjestyksemme on perinteisesti tunnustanut jokaisen kansalaisen oikeuden kiinteistön omistajan tai haltijan sitä estämättä piha- ja tonttimaita ja puutarha- ja viljelysalueita lukuunottamatta, tällaiseen yleiskäyttöön”. Ympäristön yleiskäytön estäminen olikin kriminalisoitava.[890]

Patrik Törnudd esitti Takalan versiosta huomion, että uuden kaupungin perustaminen aikaisemmin asumattomalle seudulle johti epäilemättä ilmanlaadun huononemiseen. Teko oli tahallinen, mutta siitä ei kuitenkaan voinut rangaista. ”Olisi siis lisättävä sana ’luvaton’ tai ’säännösten vastainen’ tms. puhuttaessa ilman huonontamisesta. Tämä ei ole pikkupedanttisuutta vaan liittyy aikaisemmin esitettyyn kriminalisointikeinon toissijaisuudesta. Ei pidä ylläpitää harhaa että ratkaistaan ongelmaa kriminalisoinneilla kun tosiasiassa on kyse siitä että ongelma ratkaistaan uudella aineellisella lainsäädännöllä (johon rutiininomaisesti liittyy jokin kriminalisointi).”[891]

5.2.2.5 Kulutus – kuluttajien talouden turvaaminen ja suojelu vaaralliselta kulutukselta

Myös kulutuksen sääntelyssä painotettiin mietintötekstissä yhteiskunnan muuttumista: siirtyminen luontaistaloudesta teolliseen tuotantoon oli huomattavasti lisännyt kulutustavaroiden tuotannon ja vaihdannan merkitystä ihmisten toimeentulolle. Samalla ne toiminnot, joilla vaikutettiin kulutustavaroiden laatuun, hintaan ja kauppaan, olivat tulleet keskeisiksi, sillä kulutustavaroiden

[890] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 22–23. Ha 5. ROK, KA.
[891] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974, s. 7. Ha 5. ROK, KA.

käytön taloudellisuus vaikutti välittömästi toimeentuloon. Rangaistukset kuluttajien suojana olivat tällä elämänalueella tarpeen toisaalta, koska tuotanto-, markkinointi- ja myyntipisteiden lukuisuuden vuoksi useimmissa tapauksissa ei ollut mahdollista toteuttaa peittävää valvontaa, sekä toisaalta, koska turvallisuuden laiminlyönti yleensä johtui taloudellisen säästön tai edun tavoittelemisesta.[892] Ympäristönäkökulmaa ei kulutuksen osalta tuotu esiin, vaan fokus oli nimenomaan kuluttajien terveyden ja taloudellisen aseman suojelemisessa.

Takalan varhainen luonnos oli ollut jälleen kriittisesti talousjärjestelmään suhtautuva, eri osapuolten vastakkaisia intressejä korostava ja ilmiötä perusteellisesti tarkasteleva. Siinä aloitettiin määrittelemällä kulutus käsitteenä: ”Tarpeita tyydytetään pääasiallisesti kuluttamalla hyödykkeitä. Yleensä puhuttaessa kuluttamisesta tarkoitetaan kuluttajan asemaa vaihdannan toisena osapuolena hyödykkeiden ostajana. Ne hyödykkeet, jotka eivät sisälly vaihdantaan, jätetään tarkastelun ulkopuolelle.” Tekstin mukaan markkinavoimat eivät riittäneet turvaamaan kuluttajan asemaa. Talous- ja tuotantojärjestelmän kehitys oli monesti johtanut kuluttajan aseman suhteelliseen heikkenemiseen. Kuluttajapolitiikasta oli tämän kehityksen myötä tullut yhä tärkeämpi suodatin tuotannon ja kulutuksen välille.[893]

Tekstin mukaan tuottajien ja kuluttajien edut olivat ”yhteiskuntajärjestelmässämme” usein vastakkaiset. Tästä huolimatta tuotantojärjestelmä määräsi kulutuksen pääpiirteet, ja tuotannon keskittyminen oli vähentänyt kuluttajien mahdollisuutta vaikuttaa siihen, mitä tuotetaan ja mihin hintaan tuotetaan. ”Paitsi että perustarpeiden tyydytykseen välttämättömiä hyödykkeitä ei ole kohtuuhintaan saatavissa, järjestelmässämme tuotetaan tarpeettomia hyödykkeitä.” Valtio sääntéli tuotannon ja kulutuksen suhteita lähinnä luomalla tuotannon edellytyksiä, sääntelemällä ”eräitä markkinatalousjärjestelmän synnyttämiä ilmeisimpiä epäkohtia” ja osallistumalla itse joidenkin hyödykkeiden tuotantoon. ”Pääpiirteissään kuitenkin kysymys tuotannon ja kulutuksen välisestä suhteesta kytkeytyy siinä määrin yhteiskuntajärjestelmämme perusrakenteisiin, ettei siinä rikosoikeudellisilla keinoilla ole merkitystä”, tekstissä huomautettiin.[894]

Patrik Törnudd oli kritisoinut jälleen luonnostekstiä melko ankarasti. Hänen mukaansa ei voinut sanoa, että järjestelmän kehitys olisi vain heikentänyt kuluttajan asemaa, vaan se oli eräissä suhteissa johtanut huonompaan ja toisissa parempaan asemaan. Tuotannon keskittyminen oli esimerkiksi helpottanut kuluttajajärjestöjen tekemää valvontaa. Törnuddin mukaan ei myöskään voinut sanoa, että tuottajien ja kuluttajien edut olisivat yksinomaan vastakkaisia. ”Puheet etujen vastakkaisuudesta esitetään julkisessa keskustelussa usein liian fraseologisesti, täsmentämättä. [– –] olisi parempi sanoa ’– –edut ovat eräiltä osin

892 KM 72/1976, s. 55.
893 Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 17–18. Ha 5. ROK, KA.
894 Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 18. Ha 5. ROK, KA.

vastakkaiset'. Eräät perusedut ovat yhteiset, kun taas eräät lyhytjänteisemmät ovat vastakkaiset. Todettakoon, että lyhytjänteiset edut saattavat olla vastakkaiset myös esim. sosialistisessa järjestelemässä." Törnudd arvosteli myös kuluttajapolitiikan määrittelemistä suodattimeksi tuotannon ja kulutuksen välillä ja esitti ilmaisua poistettavaksi. Ylipäänsä hänen mielestään ei voinut väittää, että hyödykkeitä ei olisi kohtuuhintaan saatavissa. Lisäksi oli epäselvää, miten tämä jakso liittyi ehdotettuihin kriminalisointiratkaisuihin. "Pois", julisti Törnudd.[895]

Eräässä myöhemmässä tekstissä kiinnitettiin huomiota osapuolten taloudelliseen asemaan, mutta etujen vastakkaisuuden sijaan painotettiin pahimpia epäkohtia. Tekstissä pohdittiin, että kulutustavaroissa havaitut "rikkovat puutteellisuudet" johtuivat yleisimmin taloudellisen säästön tai edun tavoittelemisesta. Sellaisen menettelyn, joka taloudellisen hyödyn saavuttamiseksi vaaransi toisen turvallisuuden, moitittavuus oli osoitettava rangaistussäännöksin. Peittävää valvontaa ei kuitenkaan ollut useimmiten mahdollista toteuttaa tuotanto-, markkinointi- ja myyntipisteiden lukuisuuden vuoksi. Siispä tarvittiin rangaistuksia kuluttajien suojaamiseksi vaaralliselta kulutukselta.[896] Samaan tapaan mietinnön mukaan kulutukseen liittyvässä sääntelyssä keskeistä oli kuluttajien suojaaminen vaaralliselta kulutustavaralta. Lisäksi tuli kiinnittää huomiota kuluttajan vaikean aseman hyväksikäyttämiseen esimerkiksi kohtuutonta vastiketta vaatimalla.[897]

5.2.3 Pois jääneet osiot: koulutus, yksityiselämä ja ihmissuhteet

Mitä elämänaluetarkastelun "sivutuotteena" tehdystä kansalaisuuden ja tavallisuuden määrittelystä jätettiin pois? Eräs tapa on selvittää, mitä elämänaluetarkasteluun alun perin kaavailtiin otettavaksi mukaan ja mitkä osiot eivät päätyneet lopulliseen mietintöön. Tällaisia pois jääneitä osioita olivat koulutus, yksityiselämä ja ihmissuhteet.

Koulutusta käsittelevä osio löytyi eräästä Antti Kivivuoren tekemästä versiosta. Osio oli alun perinkin melko lyhyt eikä juuri sisältänyt konkreettisia ehdotuksia. Konkretian puute ja etäinen yhteys kriminalisointeihin saattoivat olla syynä sille, että teksti ei päätynyt mietintöön asti. Muistiossa osiota perusteltiin sillä, että koulutus eri muodoissaan kattoi huomattavan osan ihmisen elämänkulusta.[898] Koulutukseen liittyvistä ongelmista kiinnitettiin huomiota erityisesti työskentelyturvallisuuteen ja opintosuoritusten arvosteluun. Kun koulutuksen

[895] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974, s. 7. Ha 5. ROK, KA.
[896] e) Kulutus / nimeämätön ja päiväämätön. Ha 5.
[897] KM 72/1976, s. 51–56.
[898] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 10.11.1975 ja elämänaluetarkastelua käsittelevä jakso / Kivivuori, päiväämätön (marraskuu 1975), s. 63. Ha 5. ROK, KA.

sisältönä oli käytännöllinen opetus, oli koulutettavan kannalta olennaista koulutuksen laadun ohella ulkonainen työskentelyturvallisuus. Työskentelyturvallisuuden kannalta merkittäviä ja huolestuttavia ilmiöitä olivat tekstin mukaan olleet nuorisokoulutuksen piirissä todetut väkivaltaisuus ja omaisuusrikollisuus. Epäoikeudenmukaiset opintosuoritusten arvostelut saattoivat puolestaan yksittäistapauksissa merkitä pitkänkin koulutusjakson hukkaantumista. ”Lasten ja nuorison koulutuksen piirissä syrjintää ja epäoikeudenmukaista kohtelua on pidettävä varsin vakavana ilmiönä, jonka esiintyminen olisi soveltuvin keinoin ehkäistävä”, tekstissä linjattiin.[899]

Tekstin mukaan koulutettavien suojaaminen oli pyrittävä varmistamaan valvonnallisilla järjestelyillä sekä soveliailla oikeusturvakeinoilla. Koska näillä toimenpiteillä oli kuitenkin varsin vaikea saavuttaa riittävää suojan tasoa, näytti myös rangaistusten käyttäminen moitittavan menettelyn ehkäisemiseksi ja sen kielteisyyden osoittamiseksi tarpeelliselta. Muistiossa ei kuitenkaan esitetty konkreettisia kriminalisointeja.[900]

Osio ”Yksityiselämä ja ihmissuhteet” löytyi ainoastaan Hannu Takalan ensimmäisestä versiosta. Tähän tekstiin ei myöhemmin palattu, joten se jäi ilmeisesti jo varhaisessa vaiheessa pois elämänaluetarkastelusta. Jostakin syystä komitea ei siis katsonut aiheelliseksi nostaa esimerkiksi perhe-elämää elämänaluetarkastelun piiriin. Voi olla, että osan rikoksista katsottiin olevan niin sanottuja perinteisiä, jo kriminalisoituja rikoksia ja elämänalueen olevan jo tiedossa. Tähän viittaisi se, että esimerkiksi Kivivuoren elämänaluemuistiossa todettiin, että aihealuetta käsiteltäisiin perinteisen oikeushyvätarkastelun puitteissa yksityisyyden suojan näkökulmasta.[901]

Toinen mahdollinen selitys yksityiselämän pois jättämiselle oli, että komitea ei yksinkertaisesti nähnyt tarpeelliseksi kiinnittää huomiota esimerkiksi sukupuolten välisiin valtasuhteisiin ja heikomman osapuolen suojaamiseen parisuhteessa ja perheessä. Esimerkiksi Riikka Kotasen mukaan naisten ruumiinoikeudet eivät saaneet Suomessa 1960-luvun keskusteluissa vastaavaa painoarvoa kuin naisten oikeudet työelämässä.[902] Tätä tulkintaa puoltaisi myös esimerkiksi se, että komitean suostumusta rikosvastuun poistavana perusteena käsittelevässä jaksossa ei näkynyt lainkaan sitä muualla mietinnössä vaikuttanutta ajatusmaailmaa, jonka mukaan yhteiskunnalliset valtasuhteet tuli ottaa huomioon rikosoikeudessa. Esimerkiksi heikomman osapuolen suojelun periaatetta ei pohdittu mietintötekstissä suostumuksen osalta. Sittemmin keskustelu

[899] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 10.11.1975 ja elämänaluetarkastelua käsittelevä jakso / Kivivuori, päiväämätön (marraskuu 1975), s. 63. Ha 5. ROK, KA.
[900] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 10.11.1975 ja elämänaluetarkastelua käsittelevä jakso / Kivivuori, päiväämätön (marraskuu 1975), s. 63. Ha 5. ROK, KA.
[901] Kutsu rikosoikeuskomitean kokoukseen 10.11.1975 ja elämänaluetarkastelua käsittelevä jakso / Kivivuori, päiväämätön (marraskuu 1975), s. 63. Ha 5. ROK, KA.
[902] Cederberg 2020, s. 10 ja Kotanen 2013, s. 61.

suostumuksesta on saanut uutta pontta, kun anglosaksinen oppi suostumuksen puutteesta raiskausrikoksen tunnusmerkistön keskeisenä kriteerinä on saanut kannatusta myös Suomessa. Aikaisemmassa rikoslaissa keskiössä on ollut käytetty väkivalta tai sillä uhkaaminen.[903]

Takalan tekstissä käsiteltiin muun muassa luottotietoja, yksityisyyden suojaa ja itsemääräämisoikeutta ihmissuhteissa. Tekstin mukaan kotirauhan rikoksia ja kunnianloukkausrikoksia koskevat säännökset tarjosivat aiemmin riittävän suojan yksityiselämälle. ”Viimeaikainen teknis-taloudellinen kehitys” oli kuitenkin johtanut siihen, että näitä perinteisiä kriminalisointeja ei voinut enää pitää riittävinä. Ensinnäkin joukkotiedotusvälineissä käsiteltiin ihmisten yksityisasioita näitä loukkaavalla tavalla, jolloin toiminnan luonteesta seurasi asianomaisille ratkaisevasti suurempia kärsimyksiä kuin mitä perinteisten kunnianloukkaustekomuotojen kautta ymmärrettiin. Joukkotiedotusvälineissä tapahtuva yksityisyyden loukkaaminen oli kriminalisoitava. Toiseksi kaupallinen kehitys oli synnyttänyt luottotietojärjestelmiä, joita ei ollut toistaiseksi säädelty lainkaan. Muuallakin kerättiin ja kortistoitiin ihmisistä tietoja eri tarkoituksiin. Näiden teknisen kehityksen mahdollistamiin tietopankkeihin liittyi runsaasti monimutkaisia oikeudellisia ongelmia. ”Lähtökohtaisesti on selvää, että yhteiskunnan tulee säädellä tietoja, jotka tallennetaan, tietojen luovuttamista ja eri tiedostojen yhdistelyä sekä asianosaisen mahdollisuuksia tarkistaa häntä koskevien tietojen paikkansapitävyys. Eräiden henkilön yksityiselämää koskevien, häntä halventavien tietojen tallentaminen luvattomasti tulee kriminalisoida”, tekstissä linjattiin. Lisäksi tietojen luovuttaminen luvattomasti oli kriminalisoitava yleisenä salassapitovelvollisuuden rikkomuksena.[904]

Ihmissuhteiden osalta perinteiset rehtiyden vaatimus, fyysisen ja psyykkisen kärsimyksen aiheuttamisen kielto sekä toisen tahdonvapauden ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen olivat ne periaatteet, joiden varaan ihmisten välisiä suhteita koskevat kriminalisoinnit tuli Takalan tekstin mukaan edelleenkin rakentaa. Näiltä osin voimassa ollut rikoslainsäädäntö kaipasi lähinnä ”eräitä sääty-yhteiskuntaiseen ajatteluun ja sukupuolisyrjintään liittyvien säännösten puhdistuksia”. Seksuaalielämää koskevissa kriminalisoinneissa tuli tekstin mukaan kiteyttää periaatteet, kuten toisen seksuaalisen itsemääräämisoikeuden loukkaamattomuus, toisen seksuaalisen riiston kielto sekä alaikäisten suojelu vanhempien seksuaaliselta aktiivisuudelta.[905] Törnudd ei juuri kommentoinut yksityiselämää koskevaa luonnosta. Hän huomautti, että oli epäselvää, mi-

[903] Kansalaisaloite ”Suostumus2018” esitti raiskausrikoksen määritelmää muutettavaksi suostumusperustaiseksi. Raiskauksen määritelmä muuttui suostumusperustaiseksi vuoden 2023 alusta seksuaalirikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen yhteydessä. Ks. HE 13/2022 vp sekä laki rikoslain muuttamisesta (723/2022).

[904] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 20–21. Ha 5. ROK, KA.

[905] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974. Ha 5. ROK, KA.

tä tekstissä tarkoitettiin ”sääty-yhteiskuntaisella ajattelulla”. Lisäksi hän esitti ”seksuaalisen riiston” käsitteen poistamista tekstistä, sillä kyseessä ei ollut yleisesti hyväksytty termi.[906]

Seksuaalirikoskomitea oli antanut vuonna 1967 mietinnön, jossa se ehdotti seksuaalirikosten kokoamista yhteen, rikoslain 20 lukuun, itsemääräämisoikeuden ottamista pääasialliseksi suojeluobjektiksi sekä raiskauksen kriminalisoimista avioliitossa. Lisäksi se ehdotti siveellisyysrikosten nimen muuttamista ”seksuaalirikoksiksi”. Komitean esikuvana olivat olleet Ruotsin 1960-luvulla uudistetut seksuaalirikossäännökset. Ehdotus avioliitossa tapahtuvan väkisinmakaamisen kriminalisoinnista ei ollut kuitenkaan johtanut Suomessa muutokseen vuoden 1970 valtiopäivillä. Ehdotusta oli vastustettu muun muassa siitä syystä, että väkisinmakaaminen oli määritelty siveellisyysrikokseksi eikä avioliitossa tapahtuva väkisinmakaaminen loukannut yhteiskunnan sukupuolimoraalia, koska avioliiton solmimiseen liittyi ainakin hiljainen suostumus sukupuoliyhteydestä. Korkein oikeus ei ollut katsonut lausunnossaan tarpeelliseksi muuttaa rikostyypin nimikettä ”siveellisyysrikoksista” ”seksuaalirikoksiksi”, millä oli ilmeisesti merkitystä siihen, että nimike jäi ennalleen.[907]

Komitean mietinnössä ehdotettiin ”seksuaalirikosten” sijaan luvulle nimeä ”sukupuolirikokset”. ”Väkisinmakaamisen” rikosnimikkeeseen ei esitetty muutosta. Kyseessä oli edelleen naisen pakottaminen sukupuoliyhteyteen väkivallalla tai sen uhkauksella, ja ”pakottava vaara” oli vaihtoehtoinen ilmaus. ”Vapautta loukkaava haureus” ehdotettiin poistettavaksi. ”Vapautta loukkaava haureus” kattoi voimassa olevassa rikoslaissa muut tavat pakottaa henkilö avioliiton ulkopuoliseen sukupuoliyhteyteen tai haureuteen. Olemassa olevan rikoslain lieventäviä asianhaaroja sisältävä tapaus esitettiin omaksi rikoksekseen nimikkeellä ”pakottaminen sukupuoliyhteyteen”. Rikosoikeuskomitean mietinnössä kyse oli naisen pakottamisesta sukupuoliyhteyteen, jota tekijän ja uhrin välisen suhteen vuoksi tai muusta syystä oli pidettävä lievänä.[908]

Sukupuolinen kanssakäyminen tiedottoman henkilön kanssa ehdotettiin rangaistavaksi nimikkeellä ”seksuaalinen hyväksikäyttö”, kun se oli mietinnön kirjoitushetkellä vapautta loukkaavan haureuden erityistapaus. Mietinnössä esitettiin myös avioliitossa tapahtuvan seksuaalisen väkivallan muuttamista rangaistavaksi, oli kyse sitten väkisinmakaamisesta tai sukupuoliyhteyteen pakottamisesta.

Mietinnössä ehdotettiin uutta erillistä rikosnimikettä, ”pakottamista homoseksuaaliseen sukupuolikanssakäymiseen”, joka kattoi pakottamisen väkivallalla tai sillä uhkaamalla ja jossa ”pakottava vaara” oli tarjolla. Käytännössä

---

906 Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 1–23 / Törnudd 27.5.1974, s. 7. Ha 5. ROK, KA.

907 Cederberg 2020, s. 10–15 ja Utriainen 2013, s. 86–90.

908 KM 72/1976, s. 284–285.

”pakottaminen homoseksuaaliseen sukupuolikanssakäymiseen” vastasi ”väkisinmakaamista”. Mietinnössä tätä perusteltiin sillä, että vaikka periaatteessa oli ajateltavissa, että väkisinmakaaminen koskisi sekä hetero- että homoseksuaalisia tekoja, kuitenkin väkisinmakaamiseen rinnastettavat homoseksuaaliset teot olivat niin harvinaisia, että erityissuojan tarve oli pieni. Tämän takia haluttiin tehdä erillinen rangaistussäännös, jota ei porrastettaisi useaksi, toisin kuin naisiin kohdistuvia tekoja.[909]

Komitean ajattelua ei voi sanoa erityisen sukupuolitietoiseksi: vaikka raiskausta avioliitossa ehdotettiinkin kriminalisoitavaksi, muuten sukupuolten välisiin valtasuhteisiin ei juuri otettu mietinnössä kantaa. Sukupuoleen liittyviä teemoja oli sinänsä tuotu enenevässä määrin yhteiskunnalliseen keskusteluun 1960-luvulta lähtien esimerkiksi Yhdistys 9:n taholta, joskin teemat koskivat erityisesti lasten päivähoitoa ja tasa-arvoa työelämässä, eivät niinkään perheen sisäisiä valtasuhteita.[910] Suomessa naisten oikeuksia koskeva keskustelu oli kohdistunut pitkälti oikeuteen osallistua julkiseen elämään: politiikkaan ja työelämään. Yksityisissä suhteissa esiintyvät epäkohdat olivat nousseet keskusteluun muita maita ja erityisesti muita Pohjoismaita myöhemmin. 1960-luvulla alettiin omaksua sukupuolieroon perustuvan kaksijakoisen kansalaisuuden sijaan sukupuolten samanlaisuuteen perustuva palkkatyökansalaisuus. Naisten suojelu seksuaaliselta ja muulta väkivallalta oli hyvin heikkoa, koska väkivalta koettiin tuolloin yksityisasiaksi. Lainsäädännössä alettiin suosia sukupuolineutraaliutta, millä ajateltiin päästävän eroon sukupuolirooleista.[911] Aura Korppi-Tommolan mukaan 1960-luvun tasa-arvoliike lähti edelleen miehestä oletusihmisenä ja pyrki saamaan naisille samanlaiset oikeudet kuin miehillä oli:

> Tämä tasa-arvoliike loi tutkimusta, joka vielä todisteli että naisetkin ovat ihmisiä, mutta ihmisen määritelmä oli vielä miesten käsissä. Naisten piti olla työelämässä samanlaisia kuin miehet, jotta he menestyisivät. Toisaalta heidän piti hoitaa entiset naisten tehtävät perhepiirissä menestyäkseen avioliittomarkkinoilla, joita toki pidettiin kovin tärkeinä.[912]

Anu Pylkkänen puolestaan huomauttaa, että ”naiset on tunnustettu oikeuden henkilöiksi, kansalaisiksi ja työntekijöiksi silloin, kun kyseessä on ollut kollektiivinen, kansallinen etu, mutta heidän henkilökohtainen koskemattomuutensa on ollut toisella sijalla”.[913] Toisaalta komitean keskusteluissa ei otettu kantaa myöskään työelämän tai esimerkiksi liikenteen sukupuoleen liittyviin kysymyksiin.

[909] KM 72/1976, s. 284–286.
[910] Kolbe 1996, s. 203–205.
[911] Pylkkänen 2012, s. 62–65.
[912] Korppi-Tommola 2004, s. 18.
[913] Pylkkänen 2012, s. 58.

5.3 RIKOSVASTUU, PAHEKSUTTAVUUS JA NORMALISOIVAT TEKNIIKAT

Edellä on tarkasteltu rikosoikeudellisen suojan kohteita. Tässä alaluvussa subjektiuden käsittelyä jatketaan tarkastelemalla, millainen oli komitean käsitys potentiaalisista rikoksentekijöistä. Vaikka komitean piirissä oli eroja siinä, miten rikollisuus käsitettiin, ja nämä erilaiset käsitykset päätyivät myös mietintöön, koko komitean kielessä korostettiin rikollisuutta käyttäytymisenä. Tämä erotti komiteaa aikaisemmasta rikollisuuden ymmärryksestä, jossa nähtiin rikollisuus rationaalisten yksilöiden yksittäisinä tekoina.

Rikosoikeuskomitean ajattelussa näkyivät selvästi käyttäytymistieteiden nousu ja muuttuneet käsitykset ihmisestä toimijana, ja nämä ilmiöt olivat vaikuttaneet varsinkin Antti Kivivuoren ajatteluun. Käyttäytyminen on jotakin paljon laajempaa kuin teko, ja se on myös vähemmän tarkoituksellista tai rationaalista. Komiteassa haluttiin löytää ja kriminalisoida se osa yksilön käyttäytymisestä, johon hän voi itse vaikuttaa. Yksilön vastuussa haluttiin aiheutetun vahinkoseurauksen sijaan painottaa tämän laajempaa toimintaa, riskien huomioimista ja huolellisuutta. Hannu Takala esitti eräässä muistiossaan, että kyse oli rikosoikeudellisen syyllisyyden uudelleenmäärittelystä.[914]

Erityisesti Hannu Takala korosti muistioissaan, että rikosoikeudellisessa uudistustyössä ei ollut kyse pelkästään tehokkaasta yhteiskunnan sääntelystä ja hallinnasta. Kriminalisointeja ei voinut kohdentaa pelkästään käyttäytymisen haitallisuuden ja kriminalisoinnin tehokkuutta koskevien näkökohtien perusteella. Haitallisuus oli siten kriminalisoinnin välttämätön mutta riittämätön ehto. Takala otti esimerkeiksi murhan ja sokerin syömisen: sokerin syöminen vähensi huomattavasti enemmän kuin murhat ihmisten mahdollisuuksia saavuttaa lajityypillinen elinikä, mutta tästä huolimatta kukaan ei ollut kriminalisoimassa sokerin syömistä ja dekriminalisoimassa murhaa. Tarvittiin lisäksi kolmas joukko kriteerejä, joita Takala kutsui käyttäytymisen paheksuttavuudeksi. Takalalle rikosoikeusuudistuksessa oli siten kyse sen määrittämisestä uudelleen, mikä oli moitittavaa ja paheksuttavaa. Tähän kiteytyi rikosoikeuden muutospotentiaali: sillä oli mahdollista ohjata vihaisuutta ja paheksuntaa määrättyä käyttäytymistä kohtaan. ”[O]ikeudenmukainen vihaisuus väärin tehnyttä kohtaan on koko rikosoikeudellisen järjestelmän lähtökohta”, Takala linjasi.[915]

Paheksuttavuuden tai ”yhteiskunnallisen syyllisyyden” uudelleenmäärittelyssä Takalalle oli keskeisintä tuottamuksen ja vaarantamisen ympärille hahmottuva ongelmakenttä, jota hän korosti suhteessa komiteassa muuten runsaasti

[914] Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973. Ha 9. ROK, KA.
[915] Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973. Ha 9. ROK, KA.

huomiota saaneeseen oikeushenkilön rikosvastuuseen nähden.[916] Tässä alaluvussa käsitellään riskin, tahallisuuden, tuottamuksen, laiminlyönnin ja vaarantamisen käsitteitä ja niiden suhdetta rikoksen rakenneoppiin ja riskin käsitteeseen.

Komiteassa pyrittiin ”dissektoimaan” tai erottelemaan kananmunankeltuaisen tapaan se osa inhimillisestä käyttäytymisestä, josta yksilöä voi pitää vastuussa. Tämä tapahtui haitallisuuden, paheksuttavuuden, piittaamattomuuden, keskimääräisyyden, todennäköisyyden, vaaran sekä riskin käsitteiden avulla. Kyse oli rikosoikeuden entisten ”reuna-alueiden” tai ”periferioiden” tuomisesta keskiöön ja siten pyrkimyksestä muuttaa sitä ihmiskuvaa, joka rikosoikeuden perustana oli. Nämä reuna-alueet liittyvät sellaisiin käsitteisiin kuin tuottamuksen ja tahallisuuden raja, laiminlyönti, vaarantaminen ja erehdys. Kaikilla näillä käsitteillä pyritään hallitsemaan sellaista käyttäytymistä, jossa on kyse laajemmasta ilmiöstä kuin vapaalla tahdolla varustetun rationaalisen ihmisen tieten tahtoen tekemästä pistemäisestä rikosteosta. Kyse on siitä, miten suhtautua sellaiseen piittaamattomuuteen ja välinpitämättömyyteen kanssaihmisiä, ympäristöä tai yhteiskuntaa kohtaan, joka laajassa mitassa ja keskimäärin aiheuttaa haitallisia seurauksia. Saksalainen Gunnar Duttge on esittänyt, että niin rikos- kuin siviilioikeudessa on ollut käynnissä yleinen riskiorientoituminen, jonka myötä oikeudellisen vastuun painopiste on siirtynyt patriarkaalisesta henkilökohtaisesta syyksilukemisesta kohti objektiivista, normatiivista ja seurausorientoitunutta painotusta.[917]

Samalla kyse on myös siitä, millaista toimintaa modernissa yhteiskunnassa voidaan vaatia ihmiseltä ja miten tämän asema, koulutus tai osaaminen vaikuttaa näihin vaatimuksiin. Tosiasialliset yhteiskunnalliset valtasuhteet ja riskien hallinta ovat siten modernin rikosoikeuden kannalta merkittäviä yhteiskuntapoliittisia ulottuvuuksia, jotka ovat toisaalta osa utilitaristista suunnittelevaa järkeä mutta toisaalta myös osa sitä perustavanlaatuista kysymystä, millaista käytöstä rikosoikeudellinen järjestelmä voi yksilöltä kohtuudella vaatia. Tämä liittää teeman vahvasti moraaliin. Kimmo Nuotio puhuu perustavanlaatuisista syyksilukemisen rakenteista, joihin myös rikoksen rakenneopissa tukeudutaan: miten inhimillinen toiminta jäsennetään rikosvastuun näkökulmasta ja millaisiin piirteisiin rikosvastuu kytketään.[918] Teemat liittyvät siten kiinteästi Loaderin ja Sparksin muotoilemaan, johdannossa käsiteltyyn ”What is at stake?” -kysymykseen.[919]

---

[916] Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973. Ha 9. ROK, KA.

[917] Rankinen 2020, s. 245. Ilmauksen käännös Rankisen.

[918] Nuotio 1998, s. 3.

[919] Tällaista lähestymistapaa voidaan katsoa edustavan esimerkiksi François Ewaldin, joka tarkastellut, miten riskit on alettu ymmärtää yhteiskunnallisina ja kollektiivisina henkilökohtaisen yksilön vastuun sijaan. Tätä hän kuvaa siirtymäksi vahingonkorvausoikeuden piiristä sosiaalivakuutuksen piiriin. Ks. Ewald 2020. Melinda Cooperin sanoin Ewaldin tutkimuksessa on kyse siitä, miten riskejä ehkäistään, jaetaan uudelleen ja hyvitetään. Cooper 2020, s. xxiv.

Rikosoikeudellisesti merkityksellistä tekoa on suomalaisessa kirjallisuudessa lähestytty filosofisen teon teorian ja sosiaalisen teon teorian näkökulmasta. Filosofinen teon teoria erottaa toisistaan primääriteot eli perusteot ja varsinaiset rikosoikeudellisesti merkitykselliset teot. Tässä ajattelussa primääriteot ovat sellaisia tekoja, jotka ovat välttämättömiä rikosoikeudellisesti merkityksellisen teon suorittamiseksi mutta jotka eivät ole itsessään rangaistavia. Esimerkkinä voidaan käyttää veitsen nostamista pöydältä ja tämän iskemistä toisen rintaan. Moitearvostelu kohdistetaan vain tähän jälkimmäiseen tekoon. Werner Maihoferin kehittämä sosiaalinen teon teoria puolestaan on ollut suosittua funktionalistisessa saksalaisessa rikosoikeustieteessä. Rikosoikeudellisesti arvioitavaa toimintaa pyritään tällöin arvioimaan kokonaisuutena suhteessa sosiaaliseen ympäristöönsä. Kyse on siis sosiaalisesti merkityksellisestä inhimillisestä käyttäytymisestä. Tämän näkökulman mukaan toisiaan ajallisesti seuraavia tapahtumia ei ole mahdollista aina erottaa toisistaan vaan ne voivat olla osa laajempaa sosiaalisesti merkityksellistä tapahtumaketjua. Tällöin rikosoikeudellinen moitearvostelu voi ulottua laajemmalle kuin vain filosofisessa teon teoriassa rikosoikeudellisesti merkittävänä pidettyyn tekoon. Lähtökohtana on myös, että tilanteet vaihtelevat ja niitä täytyy arvioida eri tavoin. Toisinaan arvioitavana on ajallisesti ja paikallisesti keskitetty yksittäinen teko, toisinaan taas kyse on ajallisesti ja paikallisesti varsin laajasta toiminnasta.[920]

Komitean käyttäytymistä ja sosiaalisia suhteita korostava näkökulma soveltui pikemminkin sosiaaliseen teon teoriaan kuin filosofiseen teon teoriaan. Myös vaarantamiskriminalisointien korostamisesta voidaan päätellä, että komiteassa ei nähty merkityksellisenä vain teon loppuvaihetta tai sen seurauksia vaan että moitearvostelu kohdistui aikaisempaan vaiheeseen, teon riskipotentiaaliin. Tarkastelun aluksi on kuitenkin huomautettava, että on vaikeaa sanoa, oliko komitealla mitään johdonmukaista kokonaisajatusta taustalla tahallisuutta, tuottamusta ja laiminlyöntiä koskevissa ratkaisuesityksissään. Tästä on vaikeaa saada selkoa, koska komitean yleisiä periaatteita käsittelevissä kokouksissa marraskuussa 1974[921] aihetta ei tästä näkökulmasta juuri sivuttu eikä työjaoston kokouksista löydy pöytäkirjoja.

5.3.1 Edistys, tieto, riski ja yksilön vastuu

1960-lukua leimasi tieteen painoarvon kasvu ja tieteen näkeminen avaintekijänä yhteiskunnallisen kehityksen hallitsemisessa. Merkittäväksi olivat nousemassa sosiologian ja käyttäytymistieteiden lisäksi erityisesti luonnontieteet,

[920] Aiheesta ks. esim. Melander 2016, s. 112–113.
[921] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.11.1974 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA ja Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 13.11.1974 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.

tekniikka ja erilaiset laskennalliset mallit, joiden avulla voitiin arvioida erilaisten yhteiskuntapoliittisten ratkaisujen seurauksia. Tiedosta tuli tulevaisuuden hallinnan työkalu.[922]

Samalla ajanjakso oli myös laajenevien ja entistä tasa-arvoisempien koulutusmahdollisuuksien aikaa, ja yleinen koulutustason nousu nähtiin yhteiskuntaa muuttavana kehityskulkuna. Uskottiin vahvasti ihmisen kehityksen rajattomuuteen. Esimerkiksi Suomen ylioppilaskuntien liiton julkaisemassa teoksessa ”Korkeakoulukysymys” tärkeimpänä koulutuspoliittisena tavoitteena nähtiin kasvatus itsenäisyyteen, aloitteellisuuteen ja yhteistyökykyyn. Koulutustason kasvu mahdollisti samalla demokraattisemman yhteiskunnan ja kansalaisten aktiivisemman osallistumisen: alettiin keskustella koulutusyhteiskunnan sivistysdemokratiasta.[923]

Rikosoikeudellisessa kontekstissa tämä kehitystrendi – sekä yhteiskunnallisen suunnittelukoneiston että yksilön tiedollinen kehitys – mahdollisti yksilön vastuun uudelleenmäärittelyn: toisaalta tieteen keinoin oli mahdollista ymmärtää erilaisen käyttäytymisen seurauksia yhä paremmin ja ulottaa vastuuta entistä pidempiin kausaaliketjuihin, toisaalta yksilöiden tiedontason kasvaessa näiltä oli mahdollista odottaa enemmän kuin aikaisemmin. Samalla erityisesti sosiologisen ja kriminologisen tutkimuksen pohjalta oli kuitenkin otettava huomioon aikaisempaa oikeudenmukaisemmin eri yhteiskunnallisten ryhmien välillä vallitsevat erot ja sovitettava nämä rikosvastuun kehikkoon. Nämä muutokset nähtiin niin mullistavina, että komitean tutkimussihteeri Hannu Takala kirjoitti jopa ”yhteiskunnallisen syyllisyyden uudelleen määrittelemisestä”.

Rikosoikeuskomitean mietinnössä perusteluna rikosvastuun uudelleenarvioinnille oli edistys, johon viitattiin useissa kohdissa. Edistys velvoitti rikosoikeudellisen vastuun kehittämiseen kolmella tavalla. Ensinnäkin yhteiskunnan monimutkaistuminen edellytti myös sääntelyn uudistamista. Yhteiskunnan kehitys oli tehnyt syy- ja seuraussuhteista niin monimutkaisia, että myös rikosvastuuta oli arvioitava uudelleen. Mietinnön mukaan yhteiskunnan kehityksen myötä oli käynyt jatkuvasti tarpeellisemmaksi ottaa kaikessa käyttäytymisessä huomioon eri menettelytapojen vaikutuksia, niin myönteisiä kuin kielteisiä ja suorastaan vahingollisiakin. Lukuisia vahingon sattumisen todennäköisyyttä lisääviä menettelytapoja jouduttiin pitämään niin vaarantavina, että niiden torjumiseksi oli käytettävä myös rangaistusuhkaa. Mietinnön mukaan yhteiskunnallinen ja teknistaloudellinen kehitys vaati tuottamuksellisen vaarantamisvastuun käyttämistä.[924]

Toiseksi yhteiskunnan kehitys näkyi kansalaisten kasvaneena tiedon tasona, mikä mahdollisti sen, että kansalaisilta voitiin vaatia enemmän vastuun

[922] Luonnontieteiden merkityksestä suomalaisessa tiede- ja koulutuspoliittisessa keskustelussa ks. esim. Kolbe 1996, s. 123–126, 132–133, 201–202.
[923] Ks. esim. Kolbe 1996, s. 134–135.
[924] KM 72/1976, s. 60.

ottamista omasta toiminnastaan. Mietinnön mukaan kansalaisten lisääntynyt kyky havaita ja kokea ”entistä välillisempiä syyllisyyssuhteita” laajensi myös syyllisyyden alaa. ”Toimivan henkilön voidaan odottaa tajuavan toimintansa etäisemmätkin seuraukset ja ottavan ne lukuun käyttäytymisvalinnoissaan”, mietinnössä katsottiin.[925]

Kolmanneksi yhteiskunnan kehitys edellytti hienojakoisempaa ja tutkimukseen perustuvaa sääntelyä myös päätöksentekokoneistolta. Päätöksentekijöiden tiedon tason kasvaminen siis velvoitti parempaan sääntelyyn, ja entistä koulutetummat kansalaiset saattoivat sitä myös vaatia. Mietinnön mukaan lisääntynyt valmius ja kyky käsitteelliseen ajatteluun olivat omiaan laajentamaan haitalliseksi luettavan käyttäytymisen alaa: kun yhä etäisempiä vaikutus- ja syysuhteita oli mahdollista hahmottaa, saatettiin haitallisiksi mieltää yhä varhaisempia tekijöitä. Erään mietinnöstä laaditun version mukaan yhteiskunnan kehittymisaste asetti rajoja syyllisyyden arvioimisen tarkkuusasteelle: ”Alkukantaisessa yhteiskunnassa saatettiin toisen kuoleman tapaturmaisesti aiheuttanutta rangaista yhtä ankarasti kuin tahallista murhaajaa. Vaikka rankaiseminen tällaisessakin tapauksessa toimii yleisestävästi ylläpitämällä kammoksuntaa surmaamista kohtaan yleensä, syyllisyyden eri asteiden erottamiseen perustuva vastuu merkitsee kuitenkin sääntelyvoimavarojen tehokkaampaa käyttämistä. Ennen kaikkea johtaa syyllisyyden eri asteiden huomiotta jättäminen siihen, että tiedon tason kasvaessa yhä useammat kokevat järjestelmän epäoikeudenmukaisena, jopa syyttömien rankaisemisena. Yhteiskunnan kehittyminen tekee vähitellen mahdolliseksi asteittaisen irtaantumisen seurausvastuusta,” tekstissä todettiin. Keskittämällä rangaistusuhka sellaisiin tilanteisiin, joissa tekijällä oli tosiasiallinen mahdollisuus valita toisin, saataisiin niukat rikosoikeudelliset voimavarat tarkoituksenmukaisemmin ja samalla myös oikeudenmukaisemmin käytetyiksi.[926]

Samalla päätöksenteon tietopohjan kehittyminen mahdollisti myös rikosvastuun alan kaventamisen tietyissä tapauksissa: esimerkiksi jos jonkin haitallisen ilmiön olennaisena selityksenä nähtiin yhteiskunnan rakenteessa vallitsevat tekijät, johti se pidättyvyyteen ”haitallisen teon välittömään suorittajaan” kohdistetussa paheksunnassa.[927] Toisin sanoen koulutustason nousu mahdollisti yksilön vastuun ulottumisen aikaisempaa laajemmalle, mutta samalla tutkimuksen avulla kasautuva tieto yhteiskunnan rakenteellisista ongelmista heikensi yksilöllisen syyllisyyden merkitystä. Yhteiskunnan rakenteiden ja valtasuhteiden merkitys yksilön toimijuuden kannalta oli myös poliittinen kysymys, joka oli perinteisesti erottanut oikeistoa ja vasemmistoa.

925 KM 72/1976, s. 49.
926 Rangaistavuuden perusteet / mahdollisesti Kivivuori 16.3.1976, s. 65–66. Ha 5. ROK, KA.
927 KM 72/1976, s. 49.

5.3.2 Moiterikosoikeus ja syyllisyysperiaate: yksilön autonomian kunnioittaminen

Huolimatta pyrkimystään kasvattaa ulkoisten seikkojen merkitystä rikoksen arvioinnissa rikosoikeuskomitea korosti myös subjektiivista syyllisyyttä. Rikosoikeuskomitea huomautti mietinnössään, että jotta moite olisi mielekäs, sen kohteen tuli olla syyllinen siihen menettelyyn, josta häntä moitittiin. Syyllisyys muodosti rikosoikeuden perustan, ja samalla se määritteli rikosoikeudellisen järjestelmän soveltamisalan.[928]

Hannu Takala katsoi eräässä muistiossaan, että rikosoikeudellisen järjestelmän päätehtäviin kuului ”disponoida yhteiskunnallista syyllisyyttä”: ilman syyllisyyttä ei voinut olla myöskään rangaistusta.[929] Mietinnössä tehtiin ero puhtaasti utilitaristisen tarkoitusharkinnan ja oikeudenmukaisuuteen pyrkivän järjestelmän välillä: jako syyntakeisiin ja syyntakeettomiin oli tarpeellista vain järjestelmässä, joka perustui moitteen ilmaisemiseen. Järjestelmässä, jossa kaikkia seurauksia pidettiin moraalisesti värittöminä ja perustana oli vain joko yksilön hoidon tarve tai vaarallisuus, tämä jako oli tarpeeton. Mietinnössä sanottiin, että komitean käsityksen mukaan rikosoikeudellisen järjestelmän korvaaminen tällaisella järjestelmällä vaarantaisi yksilön oikeusturvaa ja heikentäisi ajan mittaan yhteiskuntamoraalia.[930] Mietinnön kanta liittyi siten syyllisyysperiaatteeseen ja kytki rikosoikeusjärjestelmän moraaliin ja oikeudenkäytön legitimiteettiin. Kannanotossa voi nähdä myös kritiikkiä hoitoon perustuvaa kriminaalipolitiikkaa kohtaan.

Rikosoikeuskomitean mietinnössä ilmaistiin, että syyllisyysvaatimus oli tärkeä oikeusturvan tae, sillä se lisäsi periaatteessa yksilön mahdollisuuksia vaikuttaa siihen, voiko valtion valvontakoneisto puuttua hänen käyttäytymiseensä ja voitiinko hänet leimata vastuulliseksi muiden silmissä. Toisaalta ilmeisesti syyttömän rankaiseminen olisi rikollisuuden ehkäisemisen eli preventiivisestä näkökulmasta epätarkoituksenmukaista.[931] Myös seuraamusjärjestelmää käsittelevässä kohdassa viitattiin rikosoikeudelliseen syyllisyysperiaatteeseen ”ilman syyllisyyttä ei rangaistuksia” (*Nulla poena sine culpa).* ”Pidetään oikeusmurhana tuomita syytön henkilö rangaistukseen.” Tästä huolimatta rangaistusten tosiasialliset vaikutukset säteilivät perhepiiriin, työyhteisöön ja muihin syyttömiin sivullisiin.[932]

Myös syyntakeettomuus liitettiin komitean mietinnössä vahvasti syyllisyysperiaatteeseen ja oikeudenmukaisuuteen. Vain täysivaltaista oikeussubjektia

928 KM 72/1976, s. 109.
929 Syyksiluettavuus: tahallisuus ja tuottamus / Takala 9.4.1973. Ha 9. ROK, KA.
930 KM 72/1976, s. 112.
931 KM 72/1976, s. 109.
932 KM 72/1976, s. 69–70.

voitiin mielekkäästi rangaista. Vaikeasti mielisairaan henkilön rankaiseminen olisi sekä epätarkoituksenmukaista että epäoikeudenmukaista, sillä moitteella ei olisi vaikutusta käytökseen. Yleisestävältä kannalta syyntakeettoman henkilön rankaiseminen saattoi kyllä olla edullista sellaisessa tapauksessa, jossa henkilöltä puuttui kyky säädellä omaa käyttäytymistään yhteiskunnan normien ja odotusten mukaisesti. Se olisi kuitenkin syyllisyysperiaatteen vastaista.[933]

Syyllisyysperiaatteen katsotaan rajoittavan merkittävästi oikeusvaltiollisen rikosoikeuden alaa asettamalla pidäkkeitä erityis- ja yleispreventiivisille ratkaisuille. Syyllisyysperiaate sulkee rikosoikeudessa pois esimerkiksi ankaran tai objektiivisen seurausvastuun, jossa yksilö olisi vastuussa sellaisistakin tapahtumista, joihin hän ei ole kyennyt omalla toiminnallaan vaikuttamaan. Tämä tarkoittaa, että tekijältä ei vaadittaisi edes tuottamuksellista syyllisyyttä ja että esimerkiksi vahingoista ja tapaturmista voitaisiin rangaista. Vahingonkorvausoikeudessa sen sijaan tunnetaan ankara vastuu tietyissä tapauksissa, joissa kyse on esimerkiksi hyvin riskialttiista toiminnasta.[934] Komiteassa suhtauduttiin alusta asti kielteisesti objektiiviseen rangaistusvastuuseen, kuten käy ilmi eräästä varhaisesta Hannu Takalan syyksiluettavuudesta laatimasta muistiosta sekä aiheesta tehdystä koontimuistiosta. Toisaalta Takala kuitenkin huomautti, että aito objektiivinen vastuu oli äärimmäisen harvinaista: useimmat objektiivisen vastuun tilanteet olivat hänen mukaansa konstruoitavissa vaarantamisäännösten tai kumulatiivisen syyllisyyden käsitteen avulla syyllisyyden perinteisiin raameihin.[935]

Mikäli preventiotavoitteille ei asetettaisi rajoja, mikä tahansa rikosoikeudellinen lainsäädäntö olisi hyväksyttävää, jos sillä vain olisi ennalta ehkäisevää vaikutusta. Voidaan siten puhua utilitaristisen tai instrumentaalisen oikeuskäsityksen rajoista, klassisen liberalismin ja utilitarismin rajoista tai *ration* ja *voluntaksen* rajoista. Rikosoikeuskomitea toisaalta näki oikeuden instrumenttina, yhteiskuntapolitiikan välineenä, mutta toisaalta korosti samalla laillisuusperiaatteen ja oikeusturvan asettamia rajoja.

---

933 KM 72/1976, s. 112. Myös esimerkiksi Melander huomauttaa, että mieleltään sairaan tai ”psyykkisestä poikkeustilasta” kärsivän rankaiseminen olisi epäoikeudenmukaista ja myös moraalisesti varsin ongelmallista eikä tällaista henkilöä voisi myöskään rikoslainopillisesti pitää vastuullisena teoistaan. Tarkoituksenmukaisuussyiden puolesta rikosoikeudellisella järjestelmällä ei ole sellaisia hoidollisia tavoitteita tai sellaista hoidollista kykyä, jolla voitaisiin puuttua mielenterveysongelmiin tai ”psyykkisesti poikkeavien” henkilöiden erityistarpeisiin. Tällaisten henkilöiden rankaisemisella ei myöskään olisi rikosoikeudelliseen järjestelmään tyypillisesti liitettäviä preventiivisiä vaikutuksia. Ks. Melander 2016, s. 208. Tällaisia henkilöitä toisaalta usein määrätään pakkohoitoon, jolloin heitä voidaan erityisestävällä perusteella eristää vaarallisina. Rikosoikeudellinen järjestelmä siis tavallaan ”pesee kätensä” ongelmasta: se, että rikosoikeudellinen järjestelmä ei rankaise, ei tarkoita, etteikö henkilöön kohdistettaisi virallisen kontrollijärjestelmän taholta toimenpiteitä.

934 Ankara vastuu tunnetaan kuitenkin tietyissä tapauksissa EU-rikosoikeudessa ja laajalti anglo-amerikkalaisessa rikosoikeudessa. Ks. esim. Melander 2016, s. 143–144.

935 Syyksiluettavuus: tahallisuus ja tuottamus / Takala 9.4.1973, s. 128. Ha 9. ROK, KA.

Mietinnössä esiteltiin syyllisyysperiaatteen historiallista kehitystä: käsitykset siitä, mitä yksittäisen henkilön syyksi voitiin lukea, olivat muuttuneet sekä vastuuta lisäävään että sitä rajoittavaan suuntaan. Toisaalta entistä epäsuorempien syysuhteiden tiedostaminen ja erityisvelvollisuuksia perustavien käyttäytymissääntöjen lisääntyminen olivat johtaneet siihen, että entistä etäisempiä ja välillisempiä seurauksia oli katsottu voitavan lukea tekijän syyksi. Toisaalta oli alettu vaatia entistä selvempää näyttöä syyllisyydestä, sitä, että tekijällä oli rikosta tehdessään ollut syyllisyyttä osoittava rikollisen asennoitumisen vähimmäismäärä. Näin pelkkä ulkonainen syysuhde inhimillisen toiminnan ja seurauksen välillä ei riittänyt leimaamaan ketään syypääksi tekoon: jos kyse oli pikemminkin tapaturmasta kuin tuottamuksesta, ei henkilön katsottu ansaitsevan rangaistusta.[936]

Hannu Takala katsoi eräässä muistiossaan, että syyllisyyden kriteerien täsmällisyydelle asetettavien vaatimusten kasvu legitimoi sekä kumulatiivisen syyllisyyskäsitteen luomisen yhteisöjä varten että kehityksen tuottamusvastuusta vaarantamisvastuuseen, toisin sanoen rangaistusvastuun laajentamisen.[937] Tällä tavalla esitettynä rangaistusvastuun laajeneminen ja sille asetettujen kriteerien tiukentuminen olivat osa samaa kehitystä, eivät niinkään toisilleen vastakkaisia prosesseja. Takalalle kyse ei siten ollut välttämättä niinkään ”hyvinvointivaltiollisen” ja ”liberaalin” rikosoikeuden välisestä köydenvedosta vaan pikemminkin edistyksestä tai modernisaatiosta, jossa nämä kaksi kehityskulkua johtivat samaan suuntaan.

Subjektiivisella syyllisyysvastuulla on paitsi rikosvastuun alaa supistava myös mahdollisesti sitä laajentava merkitys. Tämä näkyi erityisesti rikosoikeuskomitean rikoksen yritystä koskevissa linjauksissa. Mietinnössä kerrottiin komitean periaatteellisena kantana, että se oli johdonmukaisesti korostanut tekijän rikollisen asennoitumisen arvioimisen ensisijaisuutta rangaistuvastuuta rajattaessa. Kun kyse oli yrityksestä, tämä tarkoitti komitean mietinnön mukaan, että oli rangaistava niin sellaista tekijää, jonka yritys epäonnistuisi rikoksentekovälineen kelpaamattomuuden vuoksi, kuin sellaista tekijää, joka erehtyi rikoksen kohteesta. ”Yrityksestä on rangaistava sekä henkilöä, joka vahingossa antaa toiselle vaaratonta ainetta surmaamisvälineeksi tarkoittamansa myrkyn sijasta, samoin kuin sitäkin, joka luulee surmaavansa todellisuudessa jo kuolleen henkilön.” Mietinnössä arveltiin linjauksen tällaisissa tapauksissa johtavan senhetkistä jonkin verran ankarampaan suhtautumiseen.[938]

[936] KM 72/1976, s. 109–110.
[937] Syyksiluettavuus: tahallisuus ja tuottamus / Takala 9.4.1973, s. 127–128. Ha 9. ROK, KA.
[938] KM 72/1976, s. 120–121.

5.3.3 Tahallisuus, tuottamus ja laiminlyönti

Syyksiluettavuus on tapana jakaa tahallisuuteen ja tuottamukseen. Tätä jaottelua käytettiin myös rikosoikeuskomitean mietinnössä: sen mukaan tahallisuus oli ”moitittavampaa mielenlaatua” osoittava syyksiluettavuuden muoto ja tuottamus lievempi muoto. Mietinnön kirjoittamisaikaan tahalliseksi rikokseksi oli luettu kolmenlaista menettelyä. Ensinnäkin kyse oli tilanteista, joissa seuraus aiheutettiin tarkoituksellisesti, tieten tahtoen. Oikeuskirjallisuudessa tästä tahallisuuden muodosta käytetään nimitystä ”tarkoitustahallisuus”, *dolus determinatus*. Toisessa kohdassa tekijä oli ymmärtänyt seurauksen tavoittelemansa päämäärän välttämättömäksi lisäseuraukseksi tai edellytykseksi. Edellytyksen ollessa kyseessä oikeuskirjallisuudessa puhutaan pikemminkin tarkoitustahallisuudesta, lisäseurauksen ollessa kyseessä yleensä varmuustahallisuudesta, *dolus directuksesta*. Kolmannessa muodossa tekijä oli käsittänyt seurauksen vain menettelynsä mahdolliseksi seuraukseksi mutta ajatellut suorittavansa sen siinäkin tapauksessa, että seuraus liittyisi siihen. Oikeuskirjallisuudessa puhutaan niin sanotusta välinpitämättömyys- tai ehdollisesta tahallisuudesta, *dolus eventualiksesta*. Viimeisessä kohdassa oli mietinnön mukaan kyse niin sanotusta oletetusta tahallisuudesta.[939]

Oletettu tahallisuus liittyy positiiviseen tahtoteoriaan. Todennäköisyystahallisuutta koskevat teoriat voidaan jakaa mieltämisteorioihin ja tahtoteorioihin sen mukaan, painotetaanko niissä tiedollisia vai tahdollisia seikkoja. Mieltämisteorioissa kiinnitetään huomiota yksinomaan seurauksen todennäköisyyteen, jota arvioidaan tekijän teonhetkisestä näkökulmasta. Niitä on kritisoitu, koska moitteen tulisi olla suhteessa tekijän syyllisyyteen ja koska syyllisyys ei puolestaan voi perustua pelkkään mieltämiseen[940]. Tahtoteorioissa huomiota kiinnitetäänkin todennäköisyysarvioinnin lisäksi tekijän seurausta koskevaan tahdonmuodostukseen. Tahtoteoriat liitetään erityisesti saksalaiseen Reinhard Frankiin, joka on muotoillut kaksi kaavaa tahallisuuden muotojen määrittämiseksi. Positiivinen tahtoteoria määrittää teon tahalliseksi, jos tekijä suhtautuu teon mahdolliseen seuraukseen hyväksyvästi. Ratkaisevaa on tällöin tekijän myönteinen tai välinpitämätön suhtautuminen tekohetkellä mahdolliseksi mielletyn seurauksen syntymiseen. Tämä tarkoittaa juuri komitean mainitsemia tilanteita, joissa ajattelu kulkisi seuraavasti: ”Olkoonpa, että tekoni johtaa mieltämääni oikeudenloukkaukseen, ryhdyn siihen kuitenkin.”[941] Jos tekijän

[939] KM 72/1976, s. 110. Tahallisuuden muodoista rikosoikeudessa ks. esim. Melander 2016, s. 154–159 ja Frände – Wahlberg 2012, s. 112–122.

[940] Ks. esim. Honkasalo 1967, s. 85. Hän esittää: ”Yhteiskunnanvastaisuus ei esiinny mieltämisenä, vaan sosiaalisesti vahingollisen tahtomisena, toivomisena tai hyväksymisenä.”

[941] Tätä tapausta nimitetään ns. Frankin toiseksi kaavaksi. Frank määritteli kaavan teoksessaan „Das Strafgesetszbuch für das Deutsche Reich“ (1931).

suhtautuminen on ollut tekohetkellä kielteinen, tätä ei voida tuomita tahallisesta rikoksesta. Käytännössä päättely tekijän suhtautumisesta on yleensä johdettu siitä, että tekijä on jatkanut toimintaansa, vaikka hänen on täytynyt käsittää, että siitä voi seurata kielletty vahinkoseuraus. Toiminnan jatkaminen osoittaa siis hyväksyntää tai välinpitämättömyyttä.[942]

Komitean mietinnön mukaan oletustahallisuuden soveltaminen edellytti niin runsaasti päättelemistä ja olettamista siitä, mitä tekijä ajatteli tekohetkellä, että sen käyttäminen tahallisuuden määrittämistapana saattoi vaarantaa oikeusvarmuuden. Mietinnön mukaan voitiin myös pitää arveluttavana sellaista tilannetta, jossa henkilö voitaisiin tuomioistuimen päätöksellä leimata sellaisen seurauksen tahalliseksi aiheuttajaksi, jota hän ei tavoitellut ja jonka toteutumista hän piti erittäin epätodennäköisenä, melkeinpä mahdottomana. Komitea katsoi, että oletustahallisuudesta tuli luopua. Tämä tarkoitti, että tarkoituksellisesti aiheutettujen seurausten lisäksi tahallisuuden piiriin tuli sisällyttää vain ne seuraukset, joiden syntymistä tekijä piti käyttäytymisensä joko varmana tai varsin todennäköisenä seurauksena.[943] Komitea asettui siis kannattamaan todennäköisyystahallisuutta tahallisuuden alarajan määrittämisessä.

Komitean linjauksella on ollut suuri merkitys todennäköisyystahallisuuden omaksumiselle suomalaisessa rikosoikeudessa, vaikka onkin kritisoitu, että todennäköisyyskriteerin sisältö jää komitean ehdotuksessa hyvin epäselväksi ja että komitean oletustahallisuutta koskeva kritiikki ei vastannut käytännön oikeustilaa.[944] 1970-luvun lopulla korkein oikeus omaksui todennäköistahallisuutta korostavan mallin eräissä väkivaltarikostapauksissa (niin sanotuissa humalapuukkojutuissa), ja 1980-luvun jälkeen korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntö on vahvasti asettunut todennäköisyystahallisuutta painottavalle linjalle, vaikka myös positiivista tahtoteoriaa hyödyntäviä ratkaisuja on annettu.[945]

Todennäköisyystahallisuus asettaa tahallisuuden rajan korkeammalle kuin positiivinen tahtoteoria, sillä positiivisessa tahtoteoriassa riittää, että kielletty vahinkoseuraus, kuten toisen kuolema, mielletään mahdolliseksi ja tähän mahdollisuuteen suhtaudutaan hyväksyvästi tai ainakin välinpitämättömästi. Sen

---

[942] Aiheesta ks. esim. Melander 2016, s. 160 ja Honkasalo 1967, s. 80–90. Ks. myös KKO 1986 II 70.

[943] KM 72/1976, s. 110–111.

[944] Kokkoniemen mukaan ei käy ilmi, mitä komitea tarkoitti määreellä ”varsin” sanan ”todennäköinen” edessä: vaadittiinko ns. yksinkertaista todennäköisyyttä eli yli 50 %:n todennäköisyyttä vai tätä huomattavasti korkeampaa todennäköisyyttä. Mietinnön julkaisemisen jälkeen Pekka Koskinen huomautti, että komitean kritiikki koski pikemminkin hypoteettista tahtoteoriaa kuin positiivista tahtoteoriaa, jota tuomioistuimissa pääasiallisesti sovellettiin. Hypoteettisessa tahtoteoriassa sovelletaan ns. Frankin ensimmäistä kaavaa, jossa tehdään ajatuskoe: miten tekijä olisi suhtautunut seuraukseen, jos olisi vain todennäköisenä pitämisen sijaan tietänyt sen olevan varmasti käsillä. Jos tekijä olisi siitä huolimatta ryhtynyt tekoon, olisi kyseessä tahallinen teko. Ks. Kokkoniemi 2017, s. 3, 25–30, 34. Tahtoteorioista ks. myös Honkasalo 1967, s. 90–93.

[945] Matikkala 1998, s. 1334–1335; Kokkoniemi 2017, s. 32–45 ja Melander 2016, s. 160–161.

sijaan todennäköisyystahallisuudessa edellytetään, että kielletty vahinkoseuraus näyttäytyy tekijälle varsin todennäköisenä, mikä tarkoittaa vähintään 50 %:n todennäköisyyttä, mahdollisesti suurempaakin. Näin ollen, vaikka komitea halusi korostaa välinpitämättömän suhtautumisen merkitystä esimerkiksi vaarantamisrikosten ja tuottamuksen yhteydessä, sen parissa ei haluttu seurausrikosten osalta kuitenkaan alentaa tahallisuuden kynnystä. Tämä sopisi yhteen sen ajattelun kanssa, että komitea kiinnitti huomiota nimenomaan vaarantavaan käytökseen jo ennen vahinkoseurauksen tapahtumista. Toisaalta komitea kuitenkin halusi rinnastaa törkeän tuottamukselliset rikokset tahallisiin ja siten laskea tahallisuuden alarajaa. On myös huomattava, että komitea käsitteli tahallisuutta koskevassa kohdassa pitkälti seurausrikoksia, vaikka halusikin pienentää niiden painoarvoa suhteessa teko- ja vaarantamisrikoksiin. Tästä seikasta Hannu Takala huomautti komitean kokouksessa, ja Antti Kivivuori totesi, että vaarantamisvastuusta tulisi ottaa mietintöön jakso.[946]

Hannu Takala katsoi, että syyksiluettavuuden käsitettä oli muotoiltava uudelleen, jotta se soveltuisi paremmin vaarantamisrikoksiin. Hänen mukaansa Frankin tahtoteoriat eivät soveltuneet laisinkaan yhteen vaarantamisen kanssa.[947] Toisessa muistiossa samalta ajalta hän katsoi, ettei vaarantamisrikoksiin soveltunut myöskään tahallisuuden jako *dolus directukseen*, *dolus determinatukseen* ja *dolus eventualikseen*. Sitä mukaa kun seurausrikosrakenteen suhteellinen merkitys vähenisi, ei tällaiselle jaottelulle voisi antaa ”edes teoriaa muodostavaa arvoa”.[948] Takala halusi nimenomaan lisätä paheksuntaa piittaamattomuutta ja laiminlyöntiä kohtaan ja rinnastaa välinpitämättömän suhtautumisen pikemminkin tahallisuuteen kuin tuottamukseen. Tämän voisi tietyllä tavalla nähdä olevan linjassa positiivisen tahtoteorian kanssa, jossa välinpitämätön suhtautuminen mahdolliseen seuraukseen mahdollistaisi rangaistusvastuun. Erona positiivisesta tahtoteoriasta Takala halusi kuitenkin irrottautua seurausvastuusta ja kytkeä rangaistavuuden nimenomaan sääntöjen rikkomiseen. Eräässä muistiossaan Takala suoraan kirjoitti, että erityisesti presumoidun vaaran tilanteissa, joissa lainsäätäjä oli asettanut sääntöjen rikkomisen sellaisenaan rangaistavaksi, oli ”lainsäädäntöpoliittisesti järkevää” rinnastaa toisiinsa tahallinen sääntöjen rikkominen ja välinpitämätön suhtautuminen. Syyksiluettavuuskäsitteistö tuli kokonaan muotoilla uudelleen presumoitua vaaraa varten siten, että tahallisuus ja välinpitämätön suhtautuminen rinnastettaisiin toisiinsa.[949] Toisessa, syyksiluettavuutta käsittelevässä muistiossaan Takala esitti tahallisuuden määritelmäksi ensinnäkin tunnusmerkistön

[946] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 6.11.1974 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA. Aiheesta ks. myös Kokkoniemi 2017, s. 25, alaviite 117.
[947] Vaarantamisrikoksista / Takala 26.3.1973, s. 225. Ha 9. ROK, KA.
[948] Syyksiluettavuus: tahallisuus ja tuottamus / Takala 9.4.1973, s. 130. Ha 9. ROK, KA.
[949] Vaarantamisrikoksista / Takala 26.3.1973, s. 226. Ha 9. ROK, KA.

kuvaaman teon suorittamista tietoisesti. Tahallisuuteen liittyi siis pelkästään kognitiivinen elementti, josta tosin ilmeisesti saattoi päätellä myös suhtautumisen. Toiseksi tahallisesti toimi myös se, joka tietoisesti laiminlöi seurauksen ehkäisemiseksi tai vaaran välttämiseksi annettujen ohjeiden ja määräysten noudattamisen tai suhtautui niihin välinpitämättömästi. Vaarantamisrikokset olivat Takalan mielestä niin sanottuja tehostekriminalisointeja sääntöjen rikkomisesta ja rangaistavissa vain tahallisina rikoksina, mutta samalla Takala halusi laajentaa tahallisuuden määritelmää. Tuottamusrikokset oli taas syytä määritellä ainoastaan seurausrikoksia varten. Takalan ehdotuksessa tuottamuksellisesti toimi se, joka ajattelemattomuuttaan tai huolimattomuudellaan aiheutti tunnusmerkistössä mainitun seurauksen.[950] Tämä kanta ei kuitenkaan välittynyt mietinnöstä, jossa nimenomaan painotettiin tuottamuksellisista vaarantamisrikoksista rankaisemista.

Mietintö noudatteli Takalan versioita enemmän Patrik Törnuddin ja Jan Törnqvistin laatimaa ehdotusta mietinnön syyksiluettavuutta koskevaksi jaksoksi. Siinä esitettiin mietintöönkin päätynyttä kritiikkiä *dolus eventualiksesta*, johon tosin viitattiin vain nimityksellä ”tahallisuuden kolmas muoto”. Tämä ”kolmas muoto” oli tekstin mukaan pulmallinen, sillä siihen kuuluivat sellaiset tapaukset, joissa tekijä ei ollut tavoitellut rikoksen tunnusmerkistössä mainitun seurauksen tai tilanteen syntymistä eikä se myöskään ollut liittynyt välttämättömästi, joskin liittynyt todennäköisesti, tekoon. Törnuddin ja Törnqvistin mukaan oli ongelmallista, jos henkilö voitiin leimata syypääksi sellaisen seurauksen tahalliseen aiheuttamiseen, jonka tapahtumista hän piti äärettömän epätodennäköisenä, melkeinpä poissuljettuna. Törnudd ja Törnqvist näyttäisivät liittäneen, toisin kuin Takala, välinpitämättömyyden nimenomaan tuottamukseen. ”Toisin voidaan väittää, että henkilö, joka tietoisena tekoonsa liittyvistä etäisistäkin riskeistä osoittaa välinpitämättömyyttä (= oletetun tahallisuuden tapaukset), ansaitsee vakavamman rangaistuksen kuin henkilö, joka tosin tiedostaa riskitekijät, mutta suorittaa teon vain sillä edellytyksellä että mitään ei tapahtuisi.” Törnuddin ja Törnqvistin tekstissä suurin ongelma tällaisessa ajattelussa oli, että se mahdollistaisi siirtymisen tekorikosoikeudesta tekijärikosoikeuteen. ”Oletetun tahallisuuden käsitteen käyttäminen merkitsee, että tekijästä yleisesti tiedossa olevien seikkojen perusteella (menneisyys, luonne, taipumukset, sosiaalinen asema jne) joudutaan arvioimaan, miten hän ehkä nopeasti kehittyvässä tilanteessa mahdollisesti on ajatellut. [– –] Oletetun tahallisuuden hyväksyminen merkitsee vielä, että henkilön luonteenlaadulle annetaan suhteettoman suuri merkitys ja useimmiten tämä tapahtuu hänen vahingoksi”, Törnudd ja Takala kirjoittivat.[951]

[950] Syyksiluettavuus: tahallisuus ja tuottamus / Takala 9.4.1973, s. 129. Ha 9. ROK, KA.
[951] III.5 Rangaistussäännösten soveltamisen yleiset periaatteet ja saatekirje / Törnudd – Törnqvist 30.10.1974, s. 21–22. Ha 12. ROK, KA.

Tahallisuuden alarajan määrittäminen on rikosoikeudessa keskeinen kysymys, sillä se merkitsee samalla usein myös rangaistavan käyttäytymisen alarajan määrittämistä. Ennen rikoslain uudistusta rikoslaissa ei ollut erillistä säännöstä siitä, milloin rikosvastuun täyttyminen edellytti tahallisuutta ja milloin pelkkä tuottamus riitti. Rikosoikeuskomitean mietinnössä tätä pidettiin ongelmana ja katsottiin, että syyksiluettavuuden eri muodot olisi määriteltävä rikoslaissa. Mikäli rikos olisi rangaistava myös tuottamuksellisena, tämän tulisi nimenomaisesti käydä ilmi rikoksen määritelmästä. Tuottamuksesta tulisi myös säätää omassa erillisessä rangaistussäännöksessään lieviä rikoksia mahdollisesti lukuun ottamatta.[952] Nykyisessä rikoslaissa on omaksuttu komitean kannattama linja, jonka mukaan teko on rangaistava vain tahallisena, mikäli tuottamuksesta ei ole erikseen säädetty (RL 3:5.2).[953]

Näyttäisi, että Hannu Takala suhtautui Törnuddia ja Törnqvistiä huomattavasti positiivisemmin tahallisuuden alarajan laskemiseen määrittelemällä aikaisemmat tuottamukselliset seurausrikokset tahallisiksi vaarantamisrikoksiksi ja samastamalla toisiinsa välinpitämättömän ja tahallisen sääntöjen rikkomisen. Hän halusi käyttää vaarantamisrikoksia instrumenttina yhteiskunnallisen paheksunnan ohjaamiseksi uusille urille. Rikosoikeudellisen järjestelmän ideologinen tehtävä oli osoittaa, mikä käyttäytyminen oli paheksuttavaa ja missä määrin, ja tämä tapahtui hyödyntämällä ja suuntaamalla uudelleen sitä vihaisuutta, joka syntyi, kun oikeudentuntoa loukattiin. Päämääränä oli yhteiskunnallisen vastuun ja yhteiskunnallisen syyllisyyden jakaminen uudelleen.[954]

Törnuddin ja Törnqvistin versiossa puolestaan esitettiin mietintöönkin päätynyt kanta tahallisuuden alarajan asettamisesta todennäköisyystahallisuuden mukaiseksi. ”Varsin todennäköinen” määriteltiin siten, että tekijä piti seurauksen toteutumista ”olennaisesti todennäköisempänä” kuin sen toteutumatta jäämistä. Positiivista tahtoteoriaa sai soveltaa vain käänteisesti syytetyn eduksi: mikäli tekijä ilman muuta olisi jättänyt teon tekemättä, jos hän varmuudella olisi tiennyt seurauksen syntyvän, ei teko olisi tahallinen, vaikka tekijä olisikin arvioinut sen todennäköisyyden varsin korkeaksi. Tätä ratkaisua perusteltiin sillä, että vilkas mielikuvitus ja luonteen pessimistisyys ulottaisivat puhtaasti todennäköisyyteen perustuvassa mallissa tahallisuuden kohtuuttoman laajaksi.[955]

Törnuddin ja Törnqvistin versiossa kuitenkin myönnettiin, että todennäköisyystahallisuus saattoi aiheuttaa ongelmia tietyissä ankarasti rangaistavissa

[952] KM 72/1976, s. 11.

[953] Tätä periaatetta kutsutaan yleiseksi ja poikkeuksettomaksi tahallisuusvastuuksi. Ks. HE 44/2002 vp, s. 70–71. Ks. myös Melander 2016, s. 145–146, 159 ja Kokkoniemi 2017, s. 1, alaviite 2.

[954] Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973, s. 195–196. Ha 9. ROK, KA.

[955] III.5 Rangaistussäännösten soveltamisen yleiset periaatteet ja saatekirje / Törnudd – Törnqvist 30.10.1974, s. 22–22a. Ha 12. ROK, KA.

rikostyypeissä, joissa tahallisen ja tuottamuksellisen rikoksen rangaistustason ero oli huomattava. Tämän vuoksi olisi aiheellista ottaa rikoslakiin uusia vaarantamissäännöksiä, jotka osittain korvaisivat senhetkiset tuottamusrangaistussäännöt. Tällainen voisi olla esimerkiksi toisen hengen tahallinen vaarantaminen, joka sijoittuisi tahallisen henkirikoksen ja kuolemantuottamuksen väliin ja jonka avulla vältyttäisiin oletetun tahallisuuden sovellutuksilta.[956]

Komitean valmiiseen mietintöön lisättiin syyksiluettavuuteen ilmeisesti Antti Kivivuoren aloitteesta vaarantamista koskeva jakso, jossa esitettiin, että olisi harkittava saman rangaistavuustason asettamista sekä tietyn seurauksen tahalliselle aiheuttamiselle että vastaavan seurauksen sattumistodennäköisyyden lisäämiselle piittaamattomuudella eli vaarantamisella. Samassa yhteydessä huomautettiin, että ainakin vakavaa vaaraa aiheuttavien menettelyjen yhteydessä olisi puollettava törkeän tuottamuksen eli piittaamattomuuden rinnastamista rangaistavuudeltaan tahallisuuteen.[957] Piittaamattomuus samastettiin tässä jaksossa sekä vaarantamiseen että tuottamukseen ja vaarantaminen esitettiin pikemmin tuottamuksellisena kuin tahallisena toimintana. Tässäkään ei siten noudatettu Takalan kantaa.

Komitean mietinnössä ei viitata lainkaan niin sanottuun olosuhdetahallisuuteen, jossa tahallisuus liittyy tietoon siitä, että kyseessä ovat rikostunnusmerkistössä tarkoitetut olosuhteet. Ne voivat koskea esimerkiksi lapsen ikää kuten nykyisessä rikoslaissa kriminalisoidussa lapsen seksuaalisessa hyväksikäytössä.[958] Tahallisuutta rajaa tällaisissa tapauksissa tunnusmerkistöerehdys. Uudistettuun rikoslakiin tätä tahallisuuden muotoa ei kirjattu, sillä sen määrittelemistä pidettiin eduskunnan lakivaliokunnassa liian hankalana ja se jätettiin tietoisesti lainkäytön varaan siten, että huomioon on otettava tunnusmerkistöerehdystä[959] koskeva säännös. Tahallisuus kattaa rikoslaissa siis ainoastaan seuraustahallisuuden. Tätä ratkaisua on kritisoitu laillisuusperiaatteen näkökulmasta.[960]

---

[956] III.5 Rangaistussäännösten soveltamisen yleiset periaatteet ja saatekirje / Törnudd – Törnqvist 30.10.1974, s. 22a. Ha 12. ROK, KA.

[957] KM 72/1976, s. 111.

[958] Aiheesta ks. esim. Melander 2016, s. 169–170.

[959] Tunnusmerkistöerehdys (RL 4:1) kattaa tilanteet, joissa tekijä joko ei ole selvillä kaikkien niiden seikkojen käsilläolosta, joita rikoksen tunnusmerkistön toteutuminen edellyttää, tai hän erehtyy sellaisesta seikasta. Tällöin teko ei ole tahallinen, mutta vastuu tuottamuksellisesta rikoksesta voi kuitenkin tulla kyseeseen tuottamuksen rangaistavuutta koskevien säännösten mukaan.

[960] Kyse oli tuolloin siitä, että lakivaliokunnan mukaan olosuhdetahallisuuden alarajan määrittely todennäköisyystahallisuuden kautta soveltui erityisen huonosti talousrikoksiin. Seurauksena olisi saattanut olla tahallisuuskynnyksen nouseminen talousrikoksissa. Olosuhdetahallisuus jätettiin siten tunnusmerkistöerehdystä koskevan säännöksen perusteella oikeuskäytännössä arvioitavaksi. Ks. Melander 2016, s. 170–172. Vaikka valiokunnan mietintö mahdollistaisi useita tulkintavaihtoehtoja, on korkein oikeus kuitenkin soveltanut olosuhdetahallisuuden alarajalla johdonmukaisesti todennäköisyystahallisuutta. Ks. Frände – Wahlberg 2012, s. 122–128. Ks. myös Kokkoniemi 2017, s. 5.

5.3.3.1 Laiminlyönti

Rikos voidaan toteuttaa joko aktiivisella tekemisellä tai laiminlyönnillä. Perinteisesti aktiivinen tekeminen on ollut pääsääntö ja laiminlyönti poikkeus. Rikosoikeudellisesti sanktioidut käyttäytymisnormit ovat siten ensisijaisesti kieltonormeja ja vain poikkeuksellisesti käskynormeja. Tämä liittyy modernin rikosoikeuden liberalistisiin juuriin: kansalaisten velvollisuutena on nähty lähinnä pidättäytyä käyttämästä vapauttaan sellaisella tavalla, joka loukkaisi toisten vapautta.[961]

Laiminlyönnillä ei tarkoiteta pelkkää yleistä passiivisuutta, vaan kyseessä tulee olla tilanteen, jossa tekijällä olisi ollut velvollisuus, kyky ja tilaisuus toimia toisin. Laiminlyöntirikokset on tapana jakaa niin sanottuihin varsinaisiin ja epävarsinaisiin: varsinaisissa laiminlyöntirikoksissa jokaisella on tietyssä tilanteessa velvollisuus estää vahinkoseuraus tai ainakin pyrkiä estämään se. Näissä varsinaisissa laiminlyöntirikoksissa ei välttämättä edellytetä vahinkoseurauksen syntymistä, vaan jo pelkkä laiminlyönti on kriminalisoitu. Esimerkkinä voi olla vaikka kenen tahansa paikalla olijan velvollisuus huolehtia pelastustoimista toisen henkilön ollessa hengenvaarassa. Epävarsinaisissa laiminlyöntirikoksissa on sen sijaan jo tapahtunut vahinkoseuraus. Kyse on oikeastaan loukkaamisrikoksesta, joka toteutetaan laiminlyömällä. Tällaisissa tapauksissa on kyse siitä, että tekijä on sellaisessa erityisessä vastuuasemassa, että hänen olisi pitänyt estää vahinkoseurauksen tapahtuminen. Kyse voi olla esimerkiksi opettajan vastuusta valvonnassaan olevista oppilaista.[962]

Epävarsinaisia laiminlyöntirikoksia on pidetty merkkinä yhteiskunnallisista pyrkimyksistä reagoida modernisaatiokehitykseen ja vastuukysymysten monimutkaistumiseen. Laiminlyöntirikokset eivät sinänsä ole uusi ilmiö, vaan niistä löytyy esimerkiksi työturvallisuutta koskevia korkeimman oikeuden ratkaisuja itsenäisyyden ensimmäisiltä vuosikymmeniltä. KKO linjasi esimerkiksi vuosina 1937 ja 1940, että työnantajalla tai tämän edustajalla on vastuu työntekijöiden turvallisuudesta: ensimmäisessä tapauksessa rakennustyömaan vastaava rakennusmestari tuomittiin työturvallisuusmääräysten rikkomisesta ja ruumiinvamman tuottamuksesta, jälkimmäisessä tapauksessa toimitusjohtaja tuomittiin työturvallisuuslaitteiden järjestämisen laiminlyönnistä ja kuolemantuottamuksesta.[963]

Rikosoikeuskomitea ei yleisiä oppeja koskevassa osiossa käsitellyt juuri teon ja laiminlyönnin välistä suhdetta, vaikka se muuten korosti vahvemman osapuolen vastuuta heikommasta ja vaati vaarantamisvastuun merkityksen

[961] Nuotio 1998, s. 26–27. Kuten Ewald asian ilmaisee: klassinen liberaali oikeusajattelu ei tunnista mitään muita oikeudellisesti sitovia velvoitteita kuin velvollisuuden pitää kiinni tekemistään sopimuksista ja välttää toisten vahingoittamista. Oikeudellisen liberalismin keskeinen tunnusmerkki on toisia ihmisiä kohtaan suuntautuvien positiivisten velvoitteiden täydellinen kiistäminen. Ks. Ewald 2020, s. 8, 15–16.

[962] Laiminlyöntirikoksista ks. esim. Nuutila 1996, s. 230–249 ja Melander 2016, s. 116–124.

[963] Ks. esim. Nuutila 1996, s. 240.

kasvattamista. Tämä liittyy mahdollisesti siihen, että komiteassa kannatettiin seurausrikosten merkityksen pienentämistä: niin sanotuissa epävarsinaisissa laiminlyöntirikoksissa, joista edellä on kyse, on jo syntynyt vahinkoseuraus, jonka synnyttyä arvioidaan tekijän vastuuta. Komiteassa puolestaan haluttiin siirtää moitittavuuden painopistettä seurauksesta riippumattomaan vahinkopotentiaalia kasvattavaan toimintaan. Tällöin toiminta sinänsä synnyttää rikosvastuun seurauksesta riippumatta. Näyttääkin siltä, että komitea halusi viedä jo tapahtunutta kehitystä pidemmälle: epävarsinaisten laiminlyöntirikosten tyyppisten seurausrikosten mukanaan tuoma vastuu ei ollut riittävää.

Toisaalta elämänaluesääntely puoltaisi kuitenkin sellaista ajattelua, jossa rangaistaisiin myös laiminlyönnistä. Useat vaarantamisrikokset voidaan toteuttaa myös laiminlyönnillä, ja ne ovat rangaistavissa myös tuottamuksellisina. Kuten edellä on tuotu esiin, elämänalueiden sääntelyssä nimenomaan katsottiin tärkeäksi suojella heikompaa osapuolta ja ongelmana nähtiin erityisesti erilaiset taloudellisen edun tavoittelusta johtuvat laiminlyönnit sekä toimijoihin kohdistuvan valvonnan puute. Mietinnössä korostettiinkin tuottamuksellisen vaarantamisen rangaistavuuden merkitystä komitean tarkastelemilla elämänalueilla. Komitea linjasi, että teon tai laiminlyönnin todennäköisen seurauksen sattumanvarainen toteutumatta jääminen ei saanut johtaa rangaistusvastuusta vapautumiseen.[964] Komitean suhtautuminen laiminlyöntiin jäi kuitenkin materiaalien perusteella jokseenkin epäselväksi.

5.3.3.2 Tuottamus

Komitea käsitteli laiminlyöntiä syyksiluettavuuden osana etenkin tuottamuksen käsitettä hyödyntäen – tällöin kyse ei kuitenkaan ollut välttämättä laiminlyöntirikoksista. Mietinnön mukaan tuottamuksella oli yleensä viitattu tahallisuutta lievempää moitittavuutta osoittavaan syyksiluettavuuden muotoon, jolla yleensä tarkoitettiin tunnusmerkistön toteutumisen aiheuttamista määrätynlaisella huolimattomalla tai varomattomalla suhtautumisella. Tekijän käyttäytymistä verrattiin tällöin tiettyyn hyvänä tai huolellisena pidettävään menettelyyn ottaen samalla huomioon sekä tilanteen vaatimukset että yksilön henkilökohtaiset kyvyt ja edellytykset. Syyllisyyteen ei siten riittänyt, että tekijä oli poikennut asetetuista yleisistä huolellisuusvaatimuksista, vaan lisäksi oli edellytettävä, että hän ei tosiasiallisesti olisi pystynyt käyttäytymään vaadittavalla tavalla juuri esillä olleessa tilanteessa. Komitea puolsi tällaisen perinteisen arviointitavan säilyttämistä tuottamuksen yhteydessä, ja erityisen tarpeellista tämä oli laiminlyönti- ja vaarantamistekojen rangaistavuutta säänneltäessä.[965]

---

[964] KM 72/1976, s. 60.

[965] KM 72/1976, s. 111. Nämä arviointiperusteet ovat edelleenkin käytössä rikosoikeudessa, ja niitä nimitetään teon objektiiviseksi ja subjektiiviseksi huolimattomuudeksi. Objektiivinen huo-

Vaikka komitea pitikin tuottamuksen rangaistavuutta tärkeänä, ei se esittänyt tuottamuskäsitteestä kovin dramaattista uudelleentulkintaa. Mietinnössä esitettiin kuitenkin myös uudistuksia. Ensinnäkin törkeä tuottamus tuli erottaa lievemmän laatuisesta varomattomuudesta ja huolimattomuudesta. Tätä törkeämpää muotoa varten oli harkittava, voitaisiinko ”vaikeatulkintainen ja arkikielestä etäinen käsite” korvata tavanomaisemmilla ilmaisuilla. Lievempää tuottamusta komitea ehdotti kutsuttavan ”huolimattomuudeksi” ja vakavampaa, erityisesti harkittua riskin ottamista sisältävää muotoa ”piittaamattomuudeksi”.[966] Tämä ilmaisu oli linjassa myös sen kanssa, että komitea halusi lisätä paheksuntaa tietoista riskinottoa kohtaan. Nykyisessä rikoslaissa tuottamus on kuitenkin käsitteenä edelleen käytössä, ja sen lisäksi rikoslain 3 luvun 7.2 §:ssä säädetään törkeästä tuottamuksesta. Kuten edellä tuotiin esiin, mietinnössä katsottiin myös, että törkeä tuottamus tulisi rinnastaa rangaistavuudeltaan tahallisuuteen ainakin vakavaa vaaraa aiheuttavien menettelyjen yhteydessä. Tällaisia olivat ainakin ympäristörikokset ja muut yleisvaaralliset rikokset.[967] Nykyisessä rikoslaissa on melko yleinen ratkaisu, että törkeä tuottamus rinnastetaan tahalliseen käyttäytymiseen. Näin on tehty esimerkiksi ympäristö-, liikenneturvallisuus- sekä terveysrikosten yhteydessä.[968]

Tuottamusvastuuta on perusteltu sekä moraalissävytteisin että preventiivisin argumentein. On ensinnäkin voitu ajatella, että yksilö osoittaa huolimattomalla toiminnallaan riittävää huolellisuuden puutetta, mikä merkitsee epäkunnioittavaa käyttäytymistä järjestäytynyttä yhteiskuntaa ja sen sääntöjä kohtaan. Moraalissävytteisessä perustelussa on katsottu huolimattomasti käyttäytyvän ansaitsevan rikosoikeudellisen rangaistuksen. Preventiivisessä lähestymistavassa taas katsotaan, että tärkeää oikeushyvää suojataan laajemmin kuin yksinomaan tahallisilta teoilta.[969] Rikosoikeuskomitean vaarantamisvastuuta puoltavassa argumentoinnissa korostui sekä moraalissävytteinen että preventiivinen lähestymistapa. Ensinnäkin tuli ilmaista paheksuntaa sellaista menettelyä kohtaan, joka ilmensi välinpitämättömyyttä tai piittaamattomuutta toisten turvallisuudesta tai suojattavista eduista. Toisaalta kriminalisointeja perusteltiin nimenomaan käyttäytymisen vaaraa aiheuttavalla luonteella, minkä lisäksi katsottiin, että muutenkin yhteiskunnallinen ja teknistaloudellinen kehitys vaati tuottamuksen kriminalisointia.[970]

---

limattomuus viittaa siihen, mitä tietyssä tilanteessa pitää tehdä, ja subjektiivinen siihen, mitä tekijä on voinut tilanteessa tehdä. Ks. esim. Melander 2016, s. 183.

966 KM 72/1976, s. 111. Samantyyppisen kannan omaksui myös esimerkiksi Nuutila, joka käytti tuottamuksen sijaan käsitteitä teon ja tekijän huolimattomuus. Tuottamuksellisesta rikoksesta voidaan hänen mukaansa puhua vain, mikäli on käsillä teko, jossa toteutuvat sekä teon että tekijän huolimattomuus. Ks. Nuutila 1996, s. 195, alaviite 184.

967 KM 72/1976, s. 111.

968 Melander 2016, s. 146.

969 Ks. esim. Melander 2016, s. 182.

970 KM 72/1976, s. 60.

Tuottamus ja vaarantamisvastuu eroavat toisistaan siten, että tuottamus tulee usein voida kytkeä seuraukseen. Tietty rikostunnusmerkistö toteutetaan rikkomalla huolellisuusvelvoitetta. Kyse on tällöin usein tuottamuksellisista loukkausrikoksista, jotka edellyttävät tietyn seurauksen aiheutumista mutta joiden tekotapoja ei ole määritelty. Tällöin teon huolimattomuuden on oltava yhteydessä vahinkoseuraukseen siten, että huolellisuusvelvoitteen rikkominen realisoituu vahinkoseurauksessa.[971] Vaarantamisrikoksissa puolestaan jo tietty piittaamaton menettely sinänsä on paikoin säädetty rangaistavaksi, toisinaan kyseessä tulee kuitenkin olla konkreettisen vaaran.

5.3.4 Vaarantaminen ja sääntöjen rikkominen

Varsinaisesti uutta ajattelua rikosoikeuskomiteassa edusti vaarantamisen kriminalisoiminen. Rikosoikeuskomitean mietinnössä pidettiin ongelmana, että menettelyä, joka oli omiaan johtamaan vahinkoon mutta ei siihen johtanut, oli pidetty joko rankaisemattomana tai vain lievähkön rangaistuksen ansaitsevana. Komitea katsoi perustelluksi siirtää rangaistavuuden perusteiden painopistettä vaarantamisvastuun suuntaan, samalla kun seurausvastuun merkitystä supistettaisiin olennaisesti. Yhteiskunnan kehityksen myötä oli käynyt jatkuvasti tarpeellisemmaksi ottaa kaikessa käyttäytymisessä huomioon eri ”menettelytapojen” vaikutuksia, niin myönteisiä kuin kielteisiä ja suorastaan vahingollisiakin. Lukuisia vahingon sattumisen todennäköisyyttä lisääviä menettelytapoja jouduttiin pitämään niin vaaraa aiheuttavina, että niiden torjumiseksi oli käytettävä myös rangaistusuhkaa.[972]

Vaarantamiskriminalisointien hahmottuminen omaksi ryhmäkseen on esimerkiksi Nuotion mielestä merkki edellä mainitusta perustavien syyksilukemisen ehtojen ja rakenteiden muutoksesta. Vaarantamisrikokset ovat ”yhteiskunnallistuneen rikosoikeuden” ilmentymää.[973] Tähän muutokseen Takala kaiketi viittasi ”yhteiskunnallisen syyllisyyden” uudelleenmäärittelyllä. Kysymys kytkeytyi hänen näkökulmastaan osaksi ”yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ongelmaa”.

Nuotio on luonnehtinut kehitystä kohti vaarantamisen rangaistavuutta siten, että ”modernin elämän eri aloilla normitetaan inhimillistä käyttäytymistä kytkemällä norminrikkomuksiin sanktionuhka”. Näin käyttäytyminen johtaa rikosvastuuseen, vaikka suoranaisia vahinkoseurauksia ei aiheudukaan. Tämä on vähentänyt teon ja sen seurauksen välisen kausaalisuhteen merkitystä rikosoikeudessa. Eräänä tyyppiesimerkkinä tällaisesta sääntelytekniikasta Nuotio

971 Melander 2016, s. 192.
972 KM 72/1976, s. 58, 60.
973 Nuotio 1998, s. 3, 18.

käsittelee rattijuopumusrikosta, jossa rikosvastuu liitetään veren alkoholipitoisuuden tietyn kiinteän tason saavuttamiseen ja ylittämiseen.[974]

Mietinnössä pidettiin ongelmana, että seurausvastuussa painotettiin tapahtumien jälkikäteistä arviointia. Tällöin menettely, joka lisäsi vahingon sattumisen todennäköisyyttä mutta ei muiden kausaalisten ehtojen puuttumisen takia johtanut vahinkoon, ei ollutkaan paheksuttavaa. Kuitenkin konkreettiseen vahinkotapahtumaan johtivat lukemattomat kausaaliset tekijät. Inhimillinen käyttäytyminen ei yleensä ollut seurauksen ainoa aiheuttaja vaan useat tekijät aiheuttivat seurauksen eli vahingon vain ”määrätynlaisena syysuhteiden kokonaisuutena”. Käyttäytyvän ihmisen kannalta nämä ”sivullistekijät” olivat enemmän tai vähemmän sattumanvaraisia, enemmän tai vähemmän todennäköisiä. Sen takia komitea katsoi, että rangaistavuuden arvioinnin peruslähtökohtana ei tullut olla konkreettinen vahinkoseuraus vaan inhimillisen käyttäytymisen vahinkotodennäköisyyttä lisäävä luonne: mitä todennäköisemmin käyttäytymisen voitiin olettaa johtavan vahingon syntymiseen, sitä moitittavampaa se oli – ääritapauksissa oli vahingon tahallinen aiheuttaminen. Toisaalta pelkkä seurauksen satunnaisista syistä johtunut toteutumatta jääminen ei saisi vapauttaa vaaran aiheuttajaa vastuusta. Komitean mukaan tätä rangaistavuuden lähtökohdan muuttamista voitiin luonnehtia siirtymiseksi seurausvastuusta kohti vaarantamisvastuuta ja samalla moitittavuusvastuuta.[975] Eräässä Kivivuoren muistiossa oli käytetty ”vaarantamisvastuun” sijaan nimitystä ”syyllisyysvastuu”.[976] Nuotio on tulkinnut rikosoikeuskomitean näkemystä siirtymisestä seurausvastuusta moitittavuusvastuuseen siten, että vaarantava käyttäytyminen haluttiin komiteassa yhä selvemmin mieltää paheksuttavaksi ja moitittavaksi sellaisenaan, ilman, että täytyisi pohtia käyttäytymisestä aiheutunutta seurausta.[977]

Rattijuopumusrikoksen sitomista kiinteään promillerajaan perusteltiin hallituksen esityksessä vuoden 1975 toisilla valtiopäivillä juuri komiteassa esitetyillä argumenteilla: niiden katsottiin soveltuvan hyvin rikosoikeudessa omaksuttuun vaarantamisajatteluun, sillä ne ratkaisivat ongelman, jossa suuri osa liikenneturvallisuutta vaarantavasta juopumuksesta jäi rikosoikeudellisen järjestelmän ulkopuolelle ja samalla rangaistuksetta. Niiden säätämistä

[974] Pohjoismaat ovat olleet edelläkävijöitä kiinteän promillerajan asettamisessa: Norjassa rattijuopumus sidottiin kiinteään veren alkoholipitoisuuden rajaan vuonna 1936, Ruotsissa 1957 ja Tanskassa vuonna 1976. Suomessa liikennerikoksia koskevaa sääntelyä uudistettiin vuonna 1976, jolloin rattijuopumusrikokset liitettiin rikoslakiin. Tällöin otettiin käyttöön 0,5 promillen raja moottorikäyttöisen ajoneuvon kuljettamisessa, mikä oli muutos aikaisempaan: ennen rangaistavaa oli moottoriajoneuvon kuljettaminen alkoholin vaikutuksen alaisena. Käytännössä rangaistavuuden raja edellytti ennen uudistusta vähintään 1,0 promillen, joissakin tapauksissa jopa 1,5 promillen humalaa. Ks. Nuotio 1998, s. 2, 339, pohjoismaisesta sääntelystä tarkemmin 341–348.

[975] KM 72/1976, s. 58–59.

[976] Rangaistavuuden perusteet / mahdollisesti Kivivuori 16.3.1976, s. 63–64. Ha 5. ROK, KA.

[977] Nuotio 1998, s. 13–14.

perusteltiin ilmiön keskimääräisellä haitallisuudella. Lisäksi promillerajojen katsottiin luovan tieliikenteeseen selkeät säännöt. Hallituksen esityksessä katsottiin, että rattijuopumusta tarkasteltaessa tuli siirtyä yksilöllisen syyllisyyden tarkastelusta yleisempään liikenneonnettomuuden riskin lisääntymisen paheksumiseen riippumatta siitä, oliko kuljettaja esimerkiksi henkilökohtaisten ominaisuuksiensa vuoksi välttänyt vahingon tai vaaratilanteen. Esittelevänä oikeusministerinä oli rikosoikeuskomitean jäsen Inkeri Anttila.[978]

Rikosoikeuskomitean mietinnön mukaan seurauksen huomioon ottaminen rangaistussäännöksiä laadittaessa ja sovellettaessa riippui siitä, missä määrin käyttäytymisen vaarallisuus voitiin muilla perusteilla näyttää toteen. Syntynyttä vahinkoa tuli käyttää tekijän osoittaman moitittavan suhtautumisen mittaamisessa vain toissijaisesti, mikäli sitä ei voinut arvioida luotettavasti muilla perusteilla. Silloin kun tekijä oli tahallaan tai piittaamattomuudesta rikkonut vaaran torjumiseksi annettuja yksityiskohtaisia käyttäytymisohjeita, voitiin moitittavuuden aste kuitenkin eritellä suhteellisen tarkasti. Tällöinkin oli otettava huomioon, että tekijään ei saanut kohdistaa pelkkien seurausten perusteella ankarampaa moitetta, mikäli ilmeisen sattumanvaraiset seikat olivat johtaneet vahinkoseurakseen. Kokonaisuutena tuottamuksellisten seurausrikosten ala supistuisi samalla, kun eri elämänalueilla luotaisiin yhä eriytyneempiä käyttäytymistä ohjaavia normeja vaarallisia menettelyjä koskevine rangaistusseuraamuksineen. Tämä oli komitean mielestä suotavaa, sillä tuottamuksellisesti aiheutetun seurauksen laajuus ja vakavuus riippuivat usein satunnaisista seikoista.[979]

Mietinnön mukaan tuottamuksellisista seurauksista tuli siirtyä tuottamuksellisen vaarantamisen paheksuntaan. Näin ollen myös tuottamuksellisen vaarantamisen oli usein oltava rangaistavaa eikä pelkkä tahallinen vaarantaminen riittänyt. Tulkinta oli siten toisenlainen kuin mitä Hannu Takala oli muistioissaan esittänyt. Komitean mukaan tuottamuksellisen vaarantamisen merkitys oli erityisen ilmeinen useilla niistä elämänalueista, joita komitea oli tarkastellut.[980]

Hannu Takala pohti eräässä muistiossaan, että tahallisuuden ja tuottamuksen problematiikka ja vaarantamisrikoksia koskevat kysymykset kytkeytyivät rikosoikeudellisen syyllisyyden uudelleenmäärittelyyn. Hän katsoi, että tuottamusrikoksia koskeva vallitseva moraaliteoria salli ankaran rankaisemisen.

---

978 Hallituksen esityksen perusteluista ks. Nuotio 1998, s. 354 ja HE 110/1975 II vp. Rattijuopumuksesta oli valmisteltu oikeusministeriössä ehdotus kiinteään promillerajaan siirtymisestä jo vuonna 1971, mutta hallitus ei ollut antanut siitä esitystä eduskunnalle. Ehdotuksessa promillerajoja perusteltiin onnettomuusriskin eksponentiaalisella kasvulla, joka oli henkilövahinkoon johtavissa onnettomuuksissa suurempi kuin ainoastaan esinevahinkoihin johtavissa onnettomuuksissa. Mietinnössä katsottiin, että promillerajojen yhtenä tarkoituksena oli pyrkiä vähentämään liikenteessä huomattavan päihtyneinä ajavien määrää, kun lievemmätkin rattijuoppoustapaukset tulisivat ”todellisen rangaistusuhan alaisiksi”. Esityksen pääasialliseksi tarkoitukseksi nähtiin kuitenkin tuomitsemiskäytännön yhdenmukaistaminen. Ks. KM 2/1973, s. 114–118.

979 KM 72/1976, s. 59.

980 KM 72/1976, s. 60.

Vaarantamisrikosten ankara rankaiseminen taas tuntui edellyttävän Takalan mukaan tuekseen moraaliteorian kehittämistä siten, että yksilö kantoi moraalisen vastuun ”striktisti” rikottuaan tiettyjä sääntöjä, ei pelkästään aiheutettuaan tietyn seurauksen tai laiminlyötyään huolellisuus- tai varovaisuusvelvollisuutensa. Tämä kytkeytyi Takalan muistioissa jakoon niin sanottuihin *mala in se*- ja *mala prohibita* -rikoksiin, joista ensimmäiset olivat itsessään paheksuttavia ja jälkimmäisissä oli kyse pelisääntöjen rikkomisesta.[981]

Jako *mala in se*- ja *mala prohibita* -rikoksiin muistutti komitean käymää keskustelua niin sanotuista ydinrikoksista. Tässä ajattelussa viitataan siihen, että ydinrikokset olisivat itsessään paheksuttavia mutta pelisääntöjen rikkominen olisi paheksuttavaa vain välillisesti, koska se johtaisi laajamittaisesti tai tyypillisesti kielteisiin tai haitallisiin tilanteisiin. Toisaalta komiteassa oli aitoa halua ohjata paheksuntaa uudelleen siirtämällä vaarantamiskriminalisointeja erityisrikoslainsäädännöstä varsinaiseen rikoslakiin ja säätämällä uusia vaarantamiskriminalisointeja. Voi siis sanoa, että komiteassa vaarantamisrikokset nähtiin itsessään paheksuttavina.

Komiteassa erityisesti Hannu Takala katsoi, että vaarantamissäännöstöiltä tuli pyrkiä poistamaan niiden ”neutraalinen” pelisääntöjen luonne. Eräässä muistiossa hän harmitteli asiantuntijaoikeuskäsityksen ja yleisen oikeustajun välillä olevaa ”diskrepanssia”, jonka takia vaarantamisrikoksia oli vaikeaa varustaa samanlaisin rangaistusuhkin kuin tuottamuksellisia seurausrikoksia. Hän ilmaisi asian hyvin voimakkaaseen sävyyn: ”Ylinopeusautoilijat ovat liikenteen rikollisia, poliisin tehtävä on ottaa liikenteen rikolliset kiinni jne. Vaarantamissäännöstöihin tulee pyrkiä liittämään moraalinen paheksuttavuus.” Takala esitti, että vaarantamisajattelun hyväksyttävyyttä tuli edistää argumentoimalla, että ei olisi oikein, mikäli henkilö pääsisi rangaistuksetta, jos sattuman kauppaa käyttäytymisestä ei olisikaan aiheutunut vahinkoa. Tämä ajattelu toimi vastakohtana seuraushakuisille perusteluille, joilla vaadittiin vahinkoa aiheuttaneiden tapausten ankaraa rankaisemista.[982]

Tahallisuuden, tuottamuksen, laiminlyönnin ja vaarantamisen välinen suhde jäi komitean mietinnöstä ja myös arkistoaineistoista jossakin määrin epäselväksi. Keskustelua aiheesta oli myös hankalaa löytää. Kimmo Nuotio on arvellut, että komitea näyttäisi pitäneen seuraushakuisuutta ja vaarantamishakuisuutta toisilleen vaihtoehtoisina rikosvastuun ja kriminalisointitekniikan valinnan perusteina, mutta huomauttaa, että tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että komiteassa olisi vastapainoksi ryhdytty dekriminalisoimaan tuottamuksellisia seurausrikoksia.[983] Komitean ajattelussa näyttäisikin olevan kyse pikemmin

[981] Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973. Ha 9. ROK, KA.
[982] Vaarantamisrikoksista / Takala 26.3.1973, s. 225–226. Ha 9. ROK, KA.
[983] Nuotio 1998, s. 14.

painopisteen siirrosta kuin yhden kriminalisointitavan korvaamisesta toisella. Samalla kyse näyttäisi olleen osin myös rangaistusvastuun laajentamisesta nimenomaan elämänalueiden tapauksessa. Rangaistusvastuun laajentamisesta ei kuitenkaan ollut komiteassa kaikilta osin täyttä yksimielisyyttä. Näyttäisi siltä, että erityisesti Hannu Takala halusi ohjata paheksuntaa vaarantamisrikoksissa nimenomaan siihen suuntaan, että piittaamattomuus rinnastettaisiin tahallisuuteen. Erityisesti Patrik Törnudd taas piti kiinni siitä, että tekijällä täytyi olla jonkinlainen käsitys toimintansa vahinkoseurauksen todennäköisyydestä, joten pelkkä välinpitämättömyys tai piittaamaton käytös ei riittänyt. Erot näyttäytyvät jossakin määrin poliittisina: Takala edusti vasemmistolaisempaa suuntausta, jossa haluttiin ohjata paheksuntaa nimenomaan eliitin ja hyväosaisten muista, erityisesti heikompiosaisista yhteiskunnan jäsenistä tai ”suuresta enemmistöstä”, piittaamatonta toimintaa kohtaan, kun taas Törnudd ei keskustaliberaalina nähnyt vastakkainasettelua näin perustavanlaatuisena.

Eräs Patrik Törnuddin aiheesta laatima muistio havainnollistaa komiteassa tahallisuudesta, tuottamuksesta, laiminlyönnistä ja vaarantamisesta mahdollisesti vallinneita erimielisyyksiä, joita komiteassa esiintyi ainakin vuonna 1976. Tältä ajalta ei ole valitettavasti saatavilla kokouspöytäkirjoja komitean arkistossa.

Patrik Törnudd toi muistiossaan esiin, että komiteassa esiintyi useita erimielisyyksiä tahallisuuden ja tuottamuksen välisestä suhteesta. Hän arveli näiden erimielisyyksien johtuvan siitä, että komitean jäsenet ajattelivat aiheesta keskustellessaan eri esimerkkitapausten kautta. Törnudd havainnollisti ajatusta uudella kouluelämään liittyvällä kriminalisoinnilla virheellisten todistusten antamisesta. Tällöin voitaisiin ajatella kuutta eri tapaa kriminalisoida teko. Ensinnäkin oli mahdollista kytkeä rikos vahinkoseurauksen eli virheellisen todistuksen aiheuttamiseen tarkoituksellisesti (A) tai muuten tahallisesti (B). Toiseksi oli mahdollista aiheuttaa vahinkoseuraus tuottamuksellisesti (C). Kolmanneksi oli mahdollista aiheuttaa vahinkoseuraus tuottamuksellisesti siten, että tahallisesti laiminlyötäisiin kouluhallituksen ohjeiden edellyttämien säännöllisten kokeiden suorittaminen tai laiminlyötäisiin koetulosten asianmukainen kokoaminen yhteen keskiarvon laskemisineen oikean lopputodistuksen antamista varten (D). Neljänneksi oli mahdollista aiheuttaa vaara vahinkoseurauksen syntymisestä edellisessä kohdassa mainitulla tahallisella toiminnalla (E) ja vielä viimeiseksi oli mahdollista aiheuttaa vahinko tai vaara sen syntymisestä tuottamuksellisesti laiminlyömällä kohdassa D mainittuja tarkistustoimenpiteitä.[984]

Törnuddin esimerkki osoittaa, kuinka monikerroksisesta ja monimutkaisesta ilmiöstä on kyse ja kuinka samaa asiaa voidaan ajatella usean eri tahallisuus- ja tuottamusmääritelmän avulla. Voidaan tulkita, että ensimmäisessä ja toisessa kohdassa oli kyse perinteisestä seurausvastuusta ja tarkoitustahallisuudesta

[984] Ollaanko komiteassa eri mieltä tahallisuuden ensisijaisuudesta? / Törnudd 23.7.1976. Ha 14. ROK, KA.

(A), sitten perinteisestä seurausvastuusta ja muista tahallisuusmuodoista (B) ja vielä perinteisestä seurausvastuusta ja tuottamuksellisuudesta (C). Kolmannessa kohdassa oli kyse nimenomaisesti säädetyn velvollisuuden vastaisesta toiminnasta tahallisesti laiminlyömällä (D), neljännessä tahallisesta vaarantamisrikoksesta laiminlyömällä (E) ja viidennessä tuottamuksellisesta laiminlyönti- tai vaarantamisrikoksesta (F).[985] Ottamalla käyttöön vaarantamisen ja laiminlyönnin käsitteet saadaan siten lukuisia erilaisia tahallisuuden ja tuottamuksen kombinaatioita.

Törnudd korosti muistiossaan, että tahallisuuden tuli olla ensisijaista. Tällä hän viittasi siiten, että haluttiin olla säästäväisiä rangaistusuhan käyttämisessä, ja kyseisessä esimerkissä se tarkoitti, että aloitettaisiin kriminalisoiminen alkupäässä mainituista keskimäärin loppupään toimintaa voimakkaampaa rikollista tahtoa ja tahallisuutta ilmentävistä säännöksistä ja katsottaisiin, mihin asti se riittää. Vakavimmissa ongelmissa saatettaisiin kriminalisoida kaikki tapaukset.[986]

Samalla Törnudd katsoi, että hänen esimerkkinsä kuitenkin osoitti, että tahallisuuden ja tuottamuksen välinen suhde oli toisinaan haastavaa määrittää. Näin ollen edellä mainittu logiikka ei pätenyt kaikkiin tapauksiin. Mikäli oli käsillä tilanne, jossa kouluhallituksen antamat ohjeet olivat hyvin selkeitä ja jossa laiminlyöntirikkeistä jäi selvät asiakirjatodisteet, oli ohjeiden noudattamisen laiminlyönti eli D-rikos mahdollista saada toteennäytetyksi yhtä usein kuin C-rikos, jossa oli kyse tuottamuksesta. Silloin oli oikeuspoliittisesti suotavampaa valita D-kriminalisointi, sillä opettaja tulisi tällöin tuomituksi selkeämpien kriteerien kuin C-vaihtoehdon ylimalkaisen ”huolimattomuusarvostelun” pohjalta, vaikka D olikin taksonomiassa alempi rikos. Lisäksi kyse oli *de facto* tahallisesta rikoksesta. Näin ollen D-vaihtoehto oli sekä lakisidonnaisuusperiaatteen että tahallisuuskriteerin kannalta suotavampi vaihtoehto. Mikäli D-vaihtoehto yhdistettäisiin E-vaihtoehtoon, syntyisi tahallinen vaarantamisrikos, mitä Törnudd piti myös ratkaisun ansiona.[987]

Törnudd piti siten tietyissä tapauksissa tahallista vaarantamisrikosta suotavampana vaihtoehtoa kuin tuottamuksellista seurausrikosta. Tässä hänen ajattelunsa läheni Takalan ajattelua. Jako *mala in se*- ja *mala prohibita* -rikosten välillä

[985] Ollaanko komiteassa eri mieltä tahallisuuden ensisijaisuudesta? / Törnudd 23.7.1976. Ha 14. ROK, KA.

[986] Ollaanko komiteassa eri mieltä tahallisuuden ensisijaisuudesta? / Törnudd 23.7.1976. Ha 14. ROK, KA.

[987] Ollaanko komiteassa eri mieltä tahallisuuden ensisijaisuudesta? / Törnudd 23.7.1976. Ha 14. ROK, KA. Samanlainen ajattelu näkyi vuonna 1975 eduskunnalle annetussa hallituksen esityksessä laiksi rikoslain täydentämisestä liikennejuopumusta koskevilla säännöksillä. Esityksessä kiinteitä promillerajoja perusteltiin muun muassa sillä, että rangaistukset oli mahdollista porrastaa oikeudenmukaisesti. Myös Nuotio katsoo, että kiinteä promilleraja on legaliteettiperiaatteen kannalta tyydyttävä ratkaisu, koska rangaistavuuden kriteeri on hyvin täsmällinen. Ks. Nuotio 1998, s. 354.

ei näin ollen ollut Törnuddinkaan mielestä moraalisesti väritöntä, sillä säännöillä oli yleensä jokin tarkoitus. Toisaalta Törnuddin esimerkissä ei pohdittu rikoksena sellaista vaihtoehtoa, jossa olisi puhtaasti tekorikoksena kriminalisoitu kouluhallituksen asettamien velvollisuuksien laiminlyönti seurauksesta riippumatta. Siten Törnuddin muistio kytkeytyi aiheutettuun seuraukseen, vaarantaminen oli siis ehdollista eikä kyse ollut täydellisestä presumoidun vaaran tilanteesta. Tässä esimerkissä tosin kouluhallituksen asettamat säännölliset kokeet olisivat välittömässä yhteydessä seuraukseen, sillä kokeiden laiminlyönti tekisi suorastaan mahdottomaksi antaa oikeellista koetulosta, joten seuraus ja itse laiminlyönti kytkeytyvät erottamattomasti yhteen. Joka tapauksessa Törnudd näyttäisi suhtautuneen jossakin määrin varauksellisemmin vaarantamisrikoksiin kuin Takala.

5.3.5 Normaalit, poikkeavat ja sallittu riski

Komitean lähestymistapaa rikosvastuuseen tarkastellaan seuraavaksi Foucault'n normalisoivan tekniikan käsitteen avulla. Johdannossa on esitetty, että normalisoiva tekniikka viittaa tapaan muodostaa normaaliutta väestön kautta. Tällaisessa tekniikassa tarkastellaan ensin väestöstä muodostettua normaalijakaumaa jonkin tietyn ominaisuuden mukaan ja tämän jälkeen verrataan tietyn yksilön tai ryhmän suhdetta tähän väestöllisen jakauman avulla muodostettuun normaaliin. Väestön avulla muodostettu normaali kääntää ylösalaisin normaalin legaalimääritelmän, jossa ensin oikeudellisesti määritellään, mikä on normi, ja sitten yksilöä verrataan tähän oikeudelliseen normaaliin.[988]

Normalisoiva tekniikka toimii tällaisessa ajattelussa kahteen suuntaan, sekä vaadittavaan käyttäytymisen perustasoon että paheksuttaviin, kriminalisoitaviin tekoihin nähden. Ensinnäkin kriminalisointien tasolla kyse on keskimäärin haitallisten tekojen kriminalisoinnista vaarantamisen kautta. Keskimääräinen haitallisuus tekee käyttäytymisestä paheksuttavaa, ja kriminalisoinneissa nojataan empiirisiin tilastollisiin yhteiskunta- ja käyttäytymistieteellisiin tutkimuksiin käyttäytymisen aiheuttamien haittojen yleisyydestä ja vaarallisuudesta suhteessa yhteiskunnallisiin hyviin ja intresseihin. Lainsoveltamisen tasolla normaali luodaan puolestaan suhteessa ”tavalliseen ihmiseen”, jonka käyttäytymisestä tulee minimistandardi, johon syytteessä olevaa ihmistä peilataan[989]. Käytännössä tämän standardin määrittelemisessä nojataan usein pikemmin tuomarin kokemusperäiseen tietoon kuin empiiriseen tutkimukseen.

Poikkeuksen normaalista muodostavat tässä ajattelussa toisaalta sellaiset henkilöt, joilta ei voi odottaa toimimista normaalin henkilön tavoin, ja toisaalta

[988] Normalisoivasta tekniikasta ks. Foucault 2007, s. 62–63.
[989] Esimerkiksi Kimmo Nuotio kirjoittaa tekijän sijaan ajatellusta ”standardihenkilöstä”. Ks. Nuotio 1998, s. 2.

sellaiset henkilöt, joilta vaaditaan ”keskimääräiskansalaista” enemmän. Anteeksiantoperusteiden voidaan siten ajatella muodostavan sallitut poikkeukset tällaisesta ”keskimääräiskansalaisen” tietotasosta, kun taas erityisen huolellisuusvelvoitteen voidaan ajatella nostavan vaadittavaa tietotasoa sellaisilla ihmisillä, jotka ovat vastuunalaisessa tai valta-asemassa. Erityisasemaan liittyvät sosiaaliset roolit voivat siten ainoastaan kasvattaa yksilöltä vaadittavaa huolellisuuden tasoa. Tämä tarkoittaa sitä, että henkilön keskimääräistä alhaisemmat tiedot ja taidot eivät yleensä laske objektiivisesti vaadittavaa huolellisuuden tasoa tavanomaisesta[990]. Kyse on samalla siitä, missä määrin henkilön yksilölliset kyvyt tulisi ottaa hänen huolimattomuuttaan arvioitaessa huomioon. Rankinen kysyykin: ”Missä määrin itse kullekin rikosoikeudellisen moitteen ja vastuun muodossa asetettavat huolellisuusvelvoitteet voidaan yksilöllistää arvioinnin kohteena olevan henkilön mukaan?” Edellä mainitusta logiikasta seuraa esimerkiksi Nuutilan ajattelussa se, että huolellisuusvelvoite määritellään ”heikkokykyisten” osalta yleistävällä ja ”kyvykkäiden” osalta yksilöllistävällä tavalla, jossa ”alaspäin” ajateltaessa huolellisuusvelvoitetta ei lasketa anteeksiantoperusteita lukuun ottamatta mutta jossa ”ylöspäin” ajateltaessa esimerkiksi senioritasolla työskentelevältä huippukirurgilta odotetaan enemmän huolellisuutta kuin tämän nuoremmalta ja heikkolahjaisemmalta kollegalta.[991] Näitä perusteita tarkastellaan tässä tarkemmin.

Vaikka komitean ajatteluun vaikutti 1960-luvun poikkeavuuden marginalisointia kritisoiva liikehdintä ja vaikka rikos katsottiin poikkeavan sijaan kielteiseksi teoksi, koska poikkeavuuden määritelmä vaatisi lain määritelmää, käytettiin poikkeavuuden käsitettä silti syyntakeettomuutta arvioitaessa.[992] Kyse ei siten ollut niinkään siitä, että poikkeavan ja normaalin käsitteistä olisi kokonaan luovuttu. Pikemminkin kyse oli näiden käsitteiden määrittelemisestä uudelleen: rikollisuus oli kielteistä, syyntakeettomuus poikkeavaa. Kuten tämän väitöskirjan luvun 3.3 rikoksen määritelmistä käytyä keskustelua koskevasta osiosta tulee ilmi, rikollisuus ei ollut komitealle poikkeavuutta, joka nähtiin hoidettavana, vaan kielteinen ilmiö, jota piti ehkäistä yhteiskunnallisin toimenpitein. Rikollisuus oli näin ollen seurausta ympäristöstä, ei patologinen yksilön synnynnäinen tila.[993]

---

990 Nuutila 1996, s. 49, alaviite 35.

991 Rankinen 2020, s. 247 ja Nuutila 1996, s. 553–554.

992 Myös hallituksen esityksessä yleisiksi opeiksi huomautettiin, että syyntakeisuus on määritelty negatiivisesti: kaikki ihmiset oletetaan lähtökohtaisesti syyntakeisiksi. ”Syyntakeettomuus on siten poikkeuksellinen tila”, hallituksen esityksessä katsottiin. Ks. HE 44/2002 vp, s. 46.

993 Toisenlaista ajattelua löytyy laitosvaltakritiikin kauden jälkeenkin esimerkiksi Ruotsista, jossa vuonna 1994 törkeän rattijuopumuksen promillerajaa alennettiin 1,0 promilleen nimenomaan hoitoideologisin perustein: Rajan valintaa perusteltiin sillä, että näin korkeat veren alkoholipitoisuudet viittasivat henkilön alkoholiongelmaan ja että raja mahdollisti hoidon sekä erilaisten seuraamusjärjestelmään kuuluvien apu- ja tukitoimien tarjoamisen. Ruotsissa törkeä rattijuopumus on siten rinnastettu nimenomaan poikkeavaan käyttäytymiseen. Nuotio tulkitsee, että alkoholi-

Komitean mietinnön mukaan syyntakeisuuden käsitettä rajattaessa olisi otettava kantaa siihen, mitkä psyykkiset tilat olivat luonteeltaan sellaisia, että moitteen esittäminen olisi epäasianmukaista tai jopa paheksuttavaa. Lähtökohtana oli näin tilanteen arvostelu oikeudenmukaisuuden kannalta. Tosin arviointi perustui olennaisesti siihen, missä määrin mahdollisten moitteiden uskottiin vaikuttavan vastaavanlaisiin yksilöihin vastaavanlaisissa tilanteissa.[994] Oikeudenmukaisuudella oli siten yhteys moitteen tosiasialliseen vaikutukseen, joka pohjattiin jonkinlaisen oletus- tai yleistilanteen, ”tyyppisyyntakeettomuuden”, käsitteeseen kyseisen yksilön tapauksessa.

Syyntakeettomuutta oli mietinnön mukaan kahta lajia: ensin mainittu koski henkilön ”älyllisiä toimintoja” eli tämän kykyä käsittää asioita. Toinen kategoria koski henkilön kykyä säädellä käyttäytymistään valintatilanteissa. Ensimmäisessä, kognitiivisia kykyjä korostavassa syyntakeettomuudessa oli kyse esimerkiksi siitä, kun henkilö ei ymmärtänyt tekonsa todellista luonnetta vaan toimi esimerkiksi vainoharhojen vallassa. Vastuusta vapauttavana seikkana ei ollut tällöin tahallisuuden puute vaan syyntakeettomuus. Myöskään sellaista syvästi vajaamielistä henkilöä ei voinut pitää vastuunalaisena, joka oli oikein tiedostanut tekonsa tosiasiallisen luonteen mutta joka oli ollut osittain tai kokonaan kykenemätön tajuamaan sen moraalista merkitystä. Käyttäytymisen sääntelyn ongelmissa taas huomautettiin, että kysymys siitä, olisiko henkilö voinut valintatilanteessa käyttäytyä toisin, ei edellyttänyt kannanottoa tahdonvapauden ongelmaan. ”Kun tietyllä tavalla käyttäytyneestä henkilöstä sanotaan, ettei hän olisi voinut käyttäytyä toisin, tällä itse asiassa tarkoitetaan sitä, ettei häneltä yleisen elämänkokemuksen mukaan kyseisissä oloissa kohtuudella olisi voitu vaatia toisenlaista käyttäytymistä.”[995] Tässäkin siis päästiin arvioimasta henkilön subjektiivisia mielenliikkeitä muuttamalla kysymys objektiivisemmaksi: mitä ”yleisen elämänkokemuksen” perusteella muodostettu tyyppitapaus tekisi ja millaista käyttäytymistä häneltä voitaisiin odottaa. Muodostettiin siis eräänlaisia kategorioita ja niiden keskimääräisiä, normaaleja, tapauksia.

Normaalia muodostettaessa tehtiin kuitenkin selvä rajanveto lääketieteeseen. Komitean mietinnössä huomautettiin, että syyntakeettomuus oli nimenomaan ”moraalinen ja juridinen eikä lääketieteellinen käsite”. Mietinnössä huomautettiin vielä, että rikoslainsäädännön tavoitteiden kannalta ei ollut

---

ongelmaiset pyritään valikoimaan törkeän rattijuopumuksen rajan avulla hoitotoimenpiteiden kohteiksi ja että tällöin hoito yhdistetään ehdottomaan rangaistukseen tai suojeluvalvonta-seuraamukseen. Ajattelu eroaa siis hyvin radikaalisti komitean näkemyksestä, jossa suhtauduttiin piilorangaistuksiin sekä rangaistuksen ja hoidon yhdistämiseen äärimmäisen karsaasti. Suomessakin on kuitenkin mahdollistettu 1990-luvulta lähtien rattijuopumuksesta tuomittujen terveydentilan valvonta ja hoitoonohjaus ajo-oikeuden säilyttämisen ehtona. Em. aiheista ks. Nuotio 1998, s. 342–346.

994 KM 72/1976, s. 112.

995 KM 72/1976, s. 112–113.

tarkoituksenmukaista määritellä syyntakeisuutta lainsäädännöllisin perustein. Näin ollen syyntakeettomuus ei ollut sama asia kuin mielisairaus tai vajaamielisyys eikä mielisairautta voinut sellaisenaan pitää syyntakeisuutta poistavana seikkana. Ratkaisevaa oli, missä määrin sairaus ilmeni henkilön vähentyneenä kykynä käsittää ja ymmärtää asioiden tosiasiallinen ja moraalinen luonne sekä säädellä käyttäytymistään. Syyntakeeton oli sellainen henkilö, jolta siinä määrin oli puuttunut kyky tajuta tekonsa tosiasiallinen tai moraalinen luonne tai käyttäytymisen vapaus, että olisi kohtuutonta kohdistaa häneen moitetta.[996]

Tämän lisäksi vaadittiin, että oli olemassa syy-yhteys juuri kyseisen teon ja mielisairauden välillä. Mielisairauden tuli siten olla teon kannalta merkityksellinen. Mietinnössä huomautettiin, että psykiatriassa luokiteltiin mielisairauksiksi myös sellaisia tiloja, jotka vaikuttivat henkilön käyttäytymiseen vain osa-alueille. Tärkeintä arvioinnissa oli erityisesti henkilön tila tekohetkellä. Mikäli syyntakeettomaksi tulo oli tapahtunut vasta teon jälkeen, ei tekijää voitu pitää syyntakeettomana arvioitaessa asiaa kyseisen teon kannalta. Tilanne oli verrattavissa esimerkiksi siihen, että henkilö tulisi mielisairaaksi vapausrangaistusta suorittaessaan. Tällöin mielisairaus ei voinut vapauttaa tekijää vastuusta tai rangaistuksen täytäntöönpanosta mutta se saattoi kuitenkin muodostaa esteen oikeudenkäynnille, rangaistuksen täytäntöönpanolle tai täytäntöönpanon jatkamiselle.[997]

Rajanvetoa lääketieteeseen piirrettiin myös siinä, että tuomioistuimen tehtävänä ei ollut päättää syyntakeettomaksi todettuun kohdistettavista seuraamuksista. Tosin huomautettiin, että syytetyn oikeusturvan kannalta saattaisi kieltämättä olla eduksi, mikäli tuomioistuin syyntakeettomaksi toteamisen yhteydessä päättäisi myös, voitiinko syytetty eristää mielisairaalaan, ja myönteisessä tapauksessa määräisi enimmäisajan. Komitea katsoi mietinnössä kuitenkin, että rikokseen syyllistyneiden mielisairaalapotilaiden säilyttämisaikaa olisi yhtenäiseen ja potilaan oikeusturvaa takaavaan menettelyyn ensi sijassa pyrittävä rajoittamaan lääkintäoikeudellisin lainsäädäntötoimin.[998] On epäselvää, halusiko komitea asian lähinnä pois omalta tontiltaan vai halusiko se aidosti kehittää lääkintäoikeutta. Lääkintäoikeudessa lääkärillä oli kuitenkin huomattavan vahva asema ja potilaan oikeusturva oli huomattavasti rikosoikeudellista suojaa heikompi. Niin sanotun laitosvallan käsitteeseen sisältyi ajatus erityisestä vallanalaisuussuhteesta, jossa instituutiossa olevan perusoikeuksia voitiin rajoittaa puhtaasti laitoksessa olon perusteella.[999]

Normaalia käyttäytymistä vaadittiin rikosoikeuskomiteassa kuitenkin esimerkiksi päihtyneeltä. Rikosoikeuskomitean mietinnön mukaan humalatilaa

[996] KM 72/1976, s. 113.
[997] KM 72/1976, s. 113.
[998] KM 72/1976, s. 113.
[999] Laitosvallasta ks. esim. Tuori 1990, s. 142–146 ja Kannala 2014, s. 9–14.

ei tullut katsoa anteeksiantoperusteeksi, paitsi mikäli se ei ollut itse aiheutettu. Tietyissä tapauksissa humalatila saatettiin katsoa moitittavuuden perustavaksi tai sitä lisääväksi seikaksi. Mietinnön mukaan myös muiden huumausaineiden aiheuttamat tietoisuushäiriöt oli rinnastettava humalatilaan.[1000]

Komiteassa katsottiin, että lievähkö humalatila ei siinä määrin vaikuttanut henkilön tajuntaan tai kykyyn säädellä käyttäytymistään, että sen perusteella voisi katsoa henkilön olevan syyntakeeton tai alentuneesti syyntakeinen. Voimakas humalatila sen sijaan voitiin rinnastaa tällaiseen tilaan, mutta sen katsominen syyntakeisuuden poistavaksi tai sitä vähentäväksi seikaksi ei taas ollut perusteltua yleisestävistä syistä tai väärinkäytösten estämiseksi, ellei kyse ollut joko riidattomasti arvaamattomasta humalakäyttäytymisestä tai niin sanotusta patologisesta humalasta. Näissä tapauksissa tulisi harkinnanvaraisesti voida soveltaa syyntakeettomuutta tai vähentynyttä syyntakeisuutta koskevia säännöksiä.[1001]

Lisäksi katsottiin, että humalatilassa tapahtuneeseen ilmiselvään tosiasiaerehdykseen tuli suhtautua kuten muuhunkin tosiasiaerehdykseen ja että tuottamusvastuuta arvioitaessa humalatila voitaisiin ottaa huomioon jopa moitittavuuden perustavana tai sitä lisäävänä seikkana.[1002]

Jos taas humalatila ei ollut seurausta henkilön omista valinnoista eli asianomaisen tahallisesta tai tuottamuksellisesta alkoholin nauttimisesta vaan johtui esimerkiksi erehdyksestä, olisi tapaukseen sovellettava tavanomaisia syyntakeettomuutta ja vähentynyttä syyntakeisuutta koskevia säännöksiä.[1003]

Komitean mietinnössä ilmaistu näkemys noudatti esimerkiksi Honkasalon esittämää kantaa, ja se omaksuttiin myös myöhemmin rikoslakiuudistukseen. Rikosoikeuskirjallisuudessa itse hankittu päihtymystila oli katsottu tekijälle syyksi, sillä se oli yksilölle mutkatonta. Humalan syyksiluettavuus viittasi yleisiä oppeja uudistavan hallituksen esityksen mukaan siihen, että tekijä on tietoinen tai hänen olisi tullut olla tietoinen humaltumisen riskistä. Esityksessä katsottiin, että syyllisyysperiaatetta ei ollut mahdollista täysin noudattaa päihtymystilanteissa. Yleisestävät syyt ja käytännön näkökohdat edellyttivät melko ankaraa vastuuta.[1004]

[1000] KM 72/1976, s. 115.

[1001] KM 72/1976, s. 115.

[1002] KM 72/1976, s. 115. Honkasalo esittää Wetteriin vedoten, että kysymys humalassa tapahtuneesta tosiasiaerehdyksestä tulee ratkaista sen mukaan, olisiko tekijä erehtynyt siinäkin tapauksessa, että olisi ollut selvä. Ks. Honkasalo 1967, s. 46.

[1003] KM 72/1976, s. 115.

[1004] ”Syyttäjän olisi jokseenkin mahdoton osoittaa rikoksen vaatimaa tahallisuutta, mikäli syytetyn sallittaisiin ilman erityisehtoja vedota juopumuksen aiheuttamiin tajunnan häiriöihin ja motivointivaikeuksiin”, hallituksen esityksessä katsottiin. Ks. HE 44/2002 vp, s. 67–68 ja Melander 2016, s. 216. Honkasalo huomauttaa: ”Kun humalan hankkiminen on jokaiselle mitä mutkattomin asia, muodostuisi päihtymistilasta [– –] helposti tekosyy, jonka avulla yleisesti pyrittäisiin vapautumaan rikoksesta johtuvasta vastuusta.” Ks. Honkasalo 1967, s. 42.

Tarkasteltaessa poikkeuksia ankarampaan suuntaan huomataan, että komitean ajattelussa painoi erityisesti tekijän ammattiasema. Komitea katsoi, että varsinkin niin sanotussa oikeuserehdyksessä (nykyisin kieltoerehdys), jossa erehdys koskee teon oikeudellista arviointia, oli asetettava erityisrikoslainsäädännön osalta suhteellisen ankarat vaatimukset selonotto- ja huolellisuusvelvoitteelle. Erehdystä ei siten saanut pitää yleisesti perusteltuna esimerkiksi tilanteessa, jossa tekijä oli laiminlyönyt tutustumisen omaa ammattiaan tai erityisalaansa koskeviin säännöksiin.[1005] Kanta selonotto- ja huolellisuusvelvollisuudesta oli yhteydessä komitean näkemykseen muun muassa kuluttajansuojaan liittyvästä heikomman suojan periaatteesta: esimerkiksi elinkeinonharjoittajan tuli olla vastuussa myymänsä tuotteen laadusta. Aiheen lähestymistapa heijasti myös modernisoituvaa yhteiskuntaa, jossa koulutuksen taso kasvoi ja ammatillinen osaaminen korostui.

Komitean näkemys siitä, että tahallisuutta olisi arvioitava todennäköisyystahallisuuden eikä positiivisen tahtoteorian mukaisesti, oli ristiriidassa sen kanssa, että komitea painotti talousrikosten rangaistusvastuun alan kasvattamista sekä selonotto- ja huolellisuusvelvoitteen merkitystä. Kriitikoiden mukaan vaatimus vähintään 50 %:n todennäköisyydestä jättää näet rankaisemattomaksi tilanteet, joissa yritystoiminnassa ei oteta selvää esimerkiksi kirjanpitoon liittyvistä ongelmista tai niistä jopa pysytellään tarkoituksellisen tietämättöminä rangaistusvastuun välttämiseksi.[1006] Tosin on huomautettava, että komitean mietinnössä ei otettu kantaa olosuhdetahallisuuteen.

5.4 YHTEENVETO: TAVALLINEN KANSALAINEN KOMITEAN AVAINKÄSITTEENÄ

Jan Ifversenin mukaan yhteiskunnallisissa murroskohdissa tietyt sanat saavat avainroolin vanhan haastamisessa ja uuden keksimisessä.[1007] Tällaiset keskeiset sanat ovat myös diskurssien avainkäsitteitä. Ernesto Laclaun mukaan populistisessa diskurssissa yksi merkitsijä tulee koko diskurssin edustajaksi ja yhdistää sen erilaiset osat toisiinsa. Näin tapahtuu, kun useat ryhmät yhdistyvät yhteistä vihollista vastaan ja yksi johtaja tai ryhmittymä ottaa johtavan symbolisen roolin tässä kamppailussa. Tällöin tyhjä merkitsijä ei edusta enää vain itseään vaan kaikkia diskurssin sisäisiä ryhmiä ja siten koko diskurssia. Sen tyhjyys tarkoittaa nimenomaan sitä, että se toimii heijastuspintana diskurssin erilaisille merkityksille ja toiveille. Esimerkkinä tällaisesta logiikasta voidaan nostaa Puolan

[1005] KM 72/1976, s. 109.
[1006] Kritiikistä ks. esim. Vihriälä 2012, s. 155 ja Koponen 2002, s. 274–281.
[1007] Ifversen 2011, s. 74–75.

80-luvun ”Solidaarisuus”-liike ja sen symboli ”Solidarność”, jossa ammattiliitosta ja sen symbolista tuli koko vapautusliikkeen edustaja ja yhdistäjä.[1008]

Rikosoikeuskomiteassa tällainen keskeinen käsite ja tyhjä merkitsijä oli tavallisen kansalaisen tai tavallisen palkansaajan käsite. Se edusti koko tavallisen kansalaisen luokkaperusteista diskurssia. Käsitteen alle ryhmittyvät käsitteet ”vuokralainen”, ”kuluttaja” ja ”kevyen liikenteen ja joukkoliikenteen käyttäjä”, jotka olivat ekvivalenttisessa eli vastaavassa suhteessa toisiinsa. Luokkataistelun diskurssi oli siten laclaulaisessa mielessä populistinen diskurssi, jossa keskeiseksi nousi ero eliittiin, jota edustivat työnantajat, vuokranantajat, palveluita ja tavaroita myyvät yritykset ja autoilijat. Suhteessa tähän olennaiseen eroon kaikki muut eliitin ja ”tavallisten kansalaisten” ryhmien sisäiset erot latistuivat.

Komiteatyöskentelyn aikana ”tavallinen palkansaaja” omaksuttiin kuitenkin luokkataistelun diskurssista osaksi rationaalisen suunnittelun diskurssia, jolloin sen vastakohtaisuus hälveni eikä se ollut enää diskurssin keskiössä vaan pikemminkin tärkeä osa sitä: Avainkäsitteeksi tässä diskurssissa muodostui edistys, joka tarkoitti rationaalisuuden ja tasa-arvon yhdistämistä. Tällöin tavallisen palkansaajan näkökulman huomioiminen oli itsestään selvää järjenkäyttöä. Laclaun käsittein rationaalisen suunnittelun diskurssi muodosti luokkataistelun diskurssille kilpailevan vastaavuuksien ketjun, jossa tavallinen palkansaaja muodostui ketjun osaksi sen sijaan, että se olisi tyhjänä merkitsijänä edustanut koko ketjua. Tällöin myös diskurssin vastakkainasettelun pääasiallinen kohde vaihtui.

Rationaalisen suunnittelun diskurssikin oli kuitenkin laclaulaisessa mielessä populistinen diskurssi, sillä se asettui vasten vanhentunutta ja irrationaalista rikoslainsäädäntöä. Näin ollen edistys latisti alleen järjen ja tasa-arvon välillä mahdollisesti vallitsevat erot ja asetti ne vastakkain taantumuksen eli irrationaalisen ja epäoikeudenmukaisen ”vanhan” rikoslainsäädännön ja kriminaalipolitiikan kanssa. Voidaan siten sanoa, että ”tavallinen palkansaaja” oli kelluva merkitsijä, jonka merkityksestä komitean sisällä käytiin kamppailua. Kamppailussa oli kyse siitä, kuuluiko tavallinen palkansaaja osaksi luokkadiskurssia vai rationaalisen suunnittelun diskurssia.

Tavallinen kansalainen hahmottui palkkatyön kautta. Hän asui vuokra-asunnossa, käytti joukkoliikennettä ja kulutti tarpeeseensa. Häntä piti suojella yhteiskunnan etuoikeutetummilta tahoilta, erityisesti heikomman kustannuksella voittoa tavoittelevilta työnantajilta, vuokranantajilta ja tuottajilta tai jälleenmyyjiltä sekä varakkaiden autoilun aiheuttamilta terveys- ja ympäristöhaitoilta. Tämä tapahtuisi luomalla sääntelyä eri elämänaloille ja sitten kriminalisoimalla tämän sääntelyn rikkominen tai noudattamisen laiminlyöminen. Tämä lähtökohta oli sinänsä tavoitteena komiteassa jaettu, erimielisyyksiä oli pikemminkin

[1008] Laclau 2005, s. 70–71; Laclau 2007, s. 36–46, 55–56 ja Szkudlarek 2011, s. 119–122.

siitä, kuinka paljon ja kuinka velvoittavaa sääntelyä haluttiin antaa: korjattiinko lähinnä valtasuhteen asymmetrian pahimpia epäkohtia ja sanktioitiinko erityisesti terveyteen ja turvallisuuteen kohdistuvia riskejä vai pyrittiinkö laajempaan muutokseen esimerkiksi omistusoikeuden suhteen. Kamppailussa voidaan sanoa olleen kyse sosiaaliliberaalin ja uusvasemmistolaisen tulkinnan eroista sen suhteen, kuinka paljon rikosoikeudella tuli edistää hyvinvointivaltioon liittyviä yhteiskuntapoliittisia päämääriä.

Rikosoikeuskomitean keskusteluja leimasi kaksijakoisuus: tavallisuus oli samalla sekä heikommuutta että keskimääräisyyttä. Yhtäältä tavallisia olivat kaikki muut paitsi eliitti, ja tavallisuus viittasi siis väestön ”suureen enemmistöön”, johon kuuluivat myös heikoimmassa asemassa olevat. Normaalijakaumalla voidaan havainnollistaa tätä ajattelua siten, että ”suuri enemmistö” kattoi sekä normaalijakauman keskiosan että sen vasemman ”alalaidan”. Tavallisella kansalaisella viitattiin silloin heikompaan osapuoleen, ja tätä heikkoutta korostettiin nimenomaan elämänalueilla suhteessa vahvempaan osapuoleen. Monet komitean työskentelyn alkuvaiheessa tehdyistä elämänaluemuistioista nojasivat näiden välisten voimasuhteiden vertailuun. Toisaalta tavallinen kansalainen viittasi kuitenkin keskimääräisyyteen ja jonkinlaiseen ”uuteen normaaliin”: tavalliseen palkkatyöläiseen, joka vietti tavallista arkea, kulutti, asui, kävi töissä ja käytti joukkoliikennettä.

Tätä kaksijakoisuutta voidaan mahdollisesti ajatella siten, että sen hetken yhteiskuntatodellisuuden ja ihmisten elinolojen katsottiin vastaavan normaalijakauman koko alempaa osaa siten, että vain eliitti jäi ulos. Ihanteena oli kuitenkin nostaa normaalijakauman alaosat keskikohtaan ja mahdollisesti myös tasoittaa eliitin etuoikeuksia niin, että se tulisi lähemmäs tätä keskikohtaa.

Vaikka tasa-arvoajattelun ytimessä oli pyrkimys taata yhä useammalle pääsy tällaiseen ”tavallisen ihmisen” elämään, siinä samalla rakennettiin normaalia tapaa elää ja olla. Tavallisen kansalaisen käsite sulki siten – ei tosin välttämättä tietoisesti – ulkopuolelle asunnottomat, kouluttamattomat ja työelämän ulkopuolella olevat. Nämä olivat osoituksia yhteiskunnan toimintahäiriöistä ja sosiaalisista ongelmista, jotka tuli yhteiskuntapolitiikalla ratkaista. Pyrkimyksenä oli siten yhteiskuntapolitiikan avulla standardisoida ihmisten erilaiset elämänpolut määritellyn ”tavallisen kansalaisen” elämänpolkua vastaavaksi. Jokaisen tulisi päästä nauttimaan tavallisen palkansaajan hyvästä arjesta.

Riskiajattelussa oli kyse vastaamisesta modernisoituvan ja monimutkaistuvan yhteiskunnan asettamiin haasteisiin, joissa perinteinen seurausvastuuta ja yksinkertaisia kausaalisia syy-seuraussuhteita korostava rikosoikeudellinen lähestymistapa ei enää riittänyt. François Ewald on kuvannut vastaavaa modernisaatiota vahingonkorvausoikeuden ja sosiaalioikeuden puolella. Ewaldin tarkastelemassa prosessissa voidaan katsoa olleen kyse riskien näkemisestä yhteiskunnallisesti hallittavina ja kollektiivisina sekä niiden uudelleenjakamisesta

sen jäsenten sekä julkisen vallan kesken.[1009] Rikosoikeuskomiteassa voidaan sanoa olleen kyse rikosoikeudellisen järjestelmän päivittämisestä vastaamaan tätä yhteiskunnassa tapahtuvaa riskien uudelleenjakamista. Lähestymistavassa oli yhtäältä kyse siitä, että rikoslainsäädännön avulla täydennettiin ja tehostettiin sitä sääntelyapparaattia, joka oli luotu riskien hallitsemiseksi erilaisella työnteon, tuotteiden valmistusta koskevalla ja liikenteen turvallisuuden sääntelyllä. Toisaalta kyse oli rikosvastuun uudelleenjakamisesta yhteiskunnan jäsenten kesken. Erona sosiaalioikeuteen oli kuitenkin se, että siinä missä sosiaalivakuutuksessa siirryttiin poispäin yksilön vastuusta kohti kollektiivista vastuuta, rikosoikeus jo lähtökohtaisesti rakentuu sille, mistä yksilöä nimenomaisesti voidaan pitää vastuullisena. Joka tapauksessa kyse oli siitä samasta laajemmasta ajattelusta, jota mietinnössä ja SDP:n kriminaalipoliittisessa ohjelmassa kuvattiin rikollisuudesta ja sen sääntelystä koituvien haittojen rasitusten oikeudenmukaisena jakamisena eri tahojen kesken[1010].

Myös vaaran ja riskin käsitteiden rikosoikeudellisessa määrittelyssä tukeuduttiin komiteassa hyvin vahvasti normaalin, tyypillisen ja keskimääräisen käsitteisiin. Voidaan ehkä jopa sanoa, että riskiajattelun merkitys uutena rikosoikeusfilosofisena ja kriminaalipoliittisena avauksena korostui komiteassa, kun elämänaluetarkastelulla ei päästykään toivottuihin päämääriin.

Lopuksi on vielä kysyttävä, kuka ja millainen oli tämä ”tavallinen” tai ”keskimääräinen” kansalainen potentiaalisena rikoksentekijänä. Oliko hän sama hahmo kuin edellä mainittu ”tavallinen palkansaaja”, jota tuli suojella elämänalueajattelulla? Vastaus on ristiriitainen ja kaksijakoinen.

Yhtäältä ”keskikansalainen” oli komitean ajattelun keskiössä paitsi suojelukohteena myös potentiaalisena rikoksentekijänä. Rikoslaista haluttiin tehdä väline, jolla tavallisille ihmisille viestittäisiin toivottavasta ja ei-toivottavasta tavasta toimia yhteiskunnassa. Rikoslain välityksellä haluttiin laajentaa kansalaisten vastuuntuntoa ja opettaa heitä näkemään yhä välillisempiä seurauksia tekemisistään ja tekemättä jättämisistään. Tämä vaikutti myös lainkirjoittamistapaan: ”Rikoslain rangaistussäännösten tulee olla sellaisia, että niiden oikeutus ja mielekkyys ovat ilman erityisiä lisäperusteluja kansalaisten suurelle enemmistölle ilmeisiä”, luki eräässä Patrik Törnuddin runkosuunnitelmaa koskevassa muistiossa.[1011]

Vastaavasti keskimääräinen kansalaisuus näkyi myös siten, että komitea kiinnitti huomiota kansalaisten puutteelliseen oikeustietoon, josta oli tehty tuoreita tutkimuksia. Niiden mukaan kansalaisten tieto keskeisiäkin oikeudellisia asioita koskevista laeista oli huomattavan puutteellista, ja muun muassa

[1009] Ks. esim. Ewald 2020, s. 100–102, 189–191, 218–221. Ks. myös Cooper 2020, s. xvi–xvii.
[1010] KM 72/1976, s. 39–40, 47. Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa. Kriminaalipoliittinen ohjelma. SDP 1969. Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.
[1011] IV – Uuden rikoslain runko / Törnudd 22.10.1974, s. 2. Ha 12. ROK, KA.

oikeuserehdysten välttämiseksi oli merkittävästi lisättävä tiedottamista oikeusjärjestyksestä.[1012] Mietinnössä linjattiin, että rikoslain tulisi olla mahdollisimman helposti käytettävissä ja ymmärrettävissä. Rikoslain tiedotusarvoa voitiin lisätä käyttämällä yksinkertaista kieltä, ytimekkäitä ja kuvaavia rikosnimikkeitä sekä liittämällä rangaistussäännösten yleisluonteisiin käsitteisiin ja sääntöihin niiden merkitystä valaisevia esimerkkejä.[1013]

Toisaalta samalla rikosoikeuskomiteassa eräs keskeinen kysymys oli, kuka oli se ”heikompi” taho tai osapuoli, jota tuli suojella. Laitosvallan kriitikot korostivat rikoksentekijää järjestelmän uhrina. Tähän ajatteluun yhtyivät jossakin määrin myös uusklassisen rikosoikeuden kannattajat, ja ajatus sai vastakaikua myös rikosoikeusjärjestelmään luokkavallan välineenä suhtautuvilta vasemmistolaisilta tahoilta, jotka yhdistivät rikosoikeuden pakkovaltaisen luonteen sisällissodan jälkeiseen poliittiseen rikosoikeudenkäyttöön. Elämänalueajattelussa puolestaan korostui heikompana osapuolena tavallinen kansalainen, jota tuli elämänalue- ja vaarantamiskriminalisoinnein suojella hyväosaisten vastuuttomalta ja piittaamattomalta käytökseltä. Näiden ajatusten välillä piili ristiriita: Oliko rikoksentekijä hyväosainen vai huono-osainen? Suojeltaisiinko uudistuksessa heikko-osaista rikoksentekijää eliittiä suosivalta rikosoikeusjärjestelmältä vai yksityisten sopimussuhteiden heikompaa osapuolta hyväosaisten tekemiltä väärinkäytöksiltä?

Laitosvallan kriitikoiden huoli kiinnittyi erityisesti huono-osaisempiin laitosvallan uhreihin, ja sisällissotaa verrokkinaan pitävät muistelivat vasemmistoon kohdistuvaa repressiota, kun taas elämänalueajattelussa haluttiin saattaa nimenomaan hyväosaisemmat vastuuseen teoistaan. Uusklassisessa ajattelussa kyse oli taas jossakin määrin yleisemmästä oikeusturvasta rikoksentekijälle yhteiskunnallisesta asemasta riippumatta. Suojelukohde ei siten ollut näissä eri ajattelutavoissa perimmältään sama, vaikka se näennäisesti sitä olikin.

Tässäkin ero voidaan löytää senhetkisen todellisuuden ja komitean tulevaisuuden tavoitteiden väliltä: sillä hetkellä rikoksentekijät olivat keskimäärin huonompiosaisia kuin muut ihmiset, mutta tavoitteena oli, että tulevaisuudessa rikosvastuun painopistettä siirrettäisiin niin, että kriminalisoitaisiin hyväosaisten tekemiä tekoja. Myös vaarantamiskriminalisoinnit tähtäsivät ainakin osin samaan päämäärään kuin elämänaluekriminalisoinnit: erityisesti tieliikenteessä ja liike-elämässä kyse oli hyväosaisista toimijoista, joilla oli keinoja oman mukavuutensa, aikataulujensa tai taloudellisen etunsa edistämiseksi aiheuttaa muille kanssaihmisille tai ympäristölle vaaraa tai haittaa. Rikosvastuuta haluttiin suunnata uudelleen erityisesti näihin ryhmiin. Tällöin rikosvastuun kohde (eliitti) ei ollut sama kuin kriminalisointien suojeluobjekti (heikompi osapuoli).

[1012] KM 72/1976, s. 109.
[1013] KM 72/1976, s. 159–160.

Rikosvastuun tiedollisena lähtökohtana oli kuitenkin tietynlainen ”keskimääräisihminen”, joka näyttäytyisi jossakin määrin kyvykkäämpänä ja vähemmän haavoittuvaisena hahmona kuin esimerkiksi rikosoikeudellisen suojelun tarpeessa olevat vuokralainen, jalankulkija, työntekijä ja kuluttaja. Komiteassa ei siten näyttäisi olleen erityistä halua asettaa joillekin ryhmille keskimääräistä lievempiä rikosvastuun subjektiivisia edellytyksiä syyntakeettomia lukuun ottamatta. Kenellekään ei siten oltu esittämässä lievempää rikosvastuuta esimerkiksi yhteiskunnallisen aseman perusteella. Ankarammin velvoittavaa rikosvastuun asettamista sen sijaan kannatettiin ammattiaseman tai vastaavan yhteiskunnallisen aseman perusteella.

Toisinaan sallittua riskinottoa on tarkasteltu vertaamalla tekijän toimintaa ”normaalilla tavalla huolelliseen henkilöön”, *bonus pater familiakseen*, jonka kääntyy suomeksi kirjaimellisesti ”hyväksi perheenpääksi”. Tällaiseen mittapuuhun on usein oikeudessa turvauduttu, jos käytettävissä ei ole ollut mitään täsmällisempiä kriteerejä teon huolimattomuudelle. Tätä hahmoa ei ole kuitenkaan suomalaisessa lainkäytössä juuri sovellettu. Nuutilan mukaan syynä on se, että mittapuu on varsin epämääräinen. Useat tutkijat ovat kritisoineet hahmoa tuomarin tai tuomioistuimen subjektiiviseksi kuvitelmaksi siitä, miten he itse toimisivat parhaimpina hetkinään, mikä puolestaan heijastaa tuomarin omia tai tämän sosiaaliluokan moraalisia käsityksiä.[1014] Voidaan tulkita, että komitean katsannossa tavallinen kansalainen potentiaalisena rikoksentekijänä oli jossakin määrin vähemmän etuoikeutettu ja keskimääräisempi hahmo kuin *bonus pater familias*, vaikka hän olikin etuoikeutetumpi kuin tavallinen kansalainen rikoksen suojelukohteena.

[1014] Aiheesta ks. esim. Nuutila 1996, s. 334–336.

6 Rationaalisuus, reformit ja ristiriidat

6.1 LUVUN TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tässä väitöskirjan viimeisessä aineistoluvussa tarkastellaan vielä syvemmin erinäisiä ristiriitoja suhteessa erityisesti komiteassa esiintyneisiin ajatuksiin systeemin uudistamisesta. Taustalla olevia aatevirtauksia tarkastellen komiteassa piilleitä haasteita voidaan luonnehtia (sosiaali-)liberalismin ja erilaisten uusvasemmistolaisten näkemysten yhteensovittamiseksi. Osassa teemoista ja ratkaistavista kysymyksistä nämä aatevirtaukset olivat keskenään hyvinkin yhteensopivia, osassa taas esiintyi enemmän hankaluuksia. Erityisesti laillisuusperiaatteen, suhteellisuusperiaatteen sekä yhdenvertaisuusperiaatteen korostaminen nautti koko komiteassa vahvaa kannatusta samoin kuin pyrkimys lainsäädännön rationalisointiin. Elämänalueiden ja oikeushyvien yhteensovittamisessa esiintyi sen sijaan ristiriitaisia näkemyksiä. Elämänalueajattelu törmäsi jossakin määrin yhteen myös rationalisointiajattelun kanssa: elämänalueilla painotettiin kunkin elämänalueen erityisyyttä, kun taas lainsäädännön systematisoinnissa painotettiin yleispätevyyttä. Elämänalueajattelu koettiin jossakin määrin ongelmalliseksi myös laillisuusperiaatteen kannalta. Näiden erilaisten periaatteiden yhteensovittamista on uudemmissa rikosoikeudellisissa keskusteluissa kuvattu oikeusvaltiollisen ja hyvinvointivaltiollisen rikosoikeuden väliseksi jännitteeksi.[1015]

Luvussa tarkastellaan seuraavia alakysymyksiä:

Miten rationaalisuus ilmeni komiteassa?

Miten oikeushyvät, elämänalueet, laillisuusperiaate, yhdenvertaisuusperiaate, suhteellisuusperiaate sekä lainsäädännön rationalisointi pyrittiin sovittamaan yhteen ja millaisia ristiriitoja tässä ilmeni?

Miten uusklassista rikosoikeutta ja yhteiskuntapoliittista suunnittelua pyrittiin sovittamaan yhteen?

Pauli Kettusen ja Hannu Simolan mukaan koulutuspolitiikan muutoksen käännekohdat eivät ole määritettävissä yksiselitteisin vuosiluvuin, sillä muutoksessa yhdistyivät hitaat, pitkäkestoiset juonteet ja nopeat murrokset. Kasvatuksen ja koulutuksen kenttää muovanneet uudet ongelman- ja tavoitteenasettelut suh-

[1015] Ks. esim. Lahti 2013b, s. 63.

teutuivat vaihtelevin tavoin vanhoihin historiallisiin kerrostumiin.[1016] Vastaavalla tavalla rikosoikeuskomitean ajattelussa rakennettiin osin vanhan päälle ja osin tehtiin selvää pesäeroa vanhaan. Rajalinjat menivät paikoin rikosoikeuskomitean sisällä. Rikosoikeuskomiteassa jouduttiin jatkuvasti tasapainoilemaan ”taantumuksen” ja ”edistyksen”, ”tradition” ja ”murroksen” tai ”neutraalin asiantuntijuuden” ja ”poliittisen uudistamisen” välillä. Samalla kun kriminaalipolitiikkaa uudistettiin ja uusi sääntely perustettiin elämänalueiden varaan, oli edelleen olemassa joukko melko erilaisella logiikalla tehtyjä kriminalisointeja. Vanha oikeushyväajattelu ei poistunut mihinkään, vaikka elämänalueajattelu tuli kerrostumaksi sen päälle. Paikoin kyse oli suoranaisesta paluusta klassisille juurille, kun kriminaalipolitiikassa korostettiin yleisestävyyttä ja rikosoikeuden toimimista ”viimesijaisena keinona” eli pidättyvästi ja oikeusturvaa korostaen sekä rikosoikeudellista laillisuusperiaatetta painottaen. Klassinen liberalismi piti pintansa hyvinvointivaltion rikosoikeuden rinnalla. Mahdollisesti tämän takia 1960-luvun jälkeistä kriminaalipolitiikkaa onkin luonnehdittu ”uusklassiseksi”.

Tässä tarkastellaan ensin niitä uusklassisia piirteitä, joista komiteassa vallitsi järjestelmän kehittämisen suhteen konsensus: erityisesti laillisuusperiaatetta, suhteellisuusperiaatetta ja yhdenvertaisuusperiaatetta. Lähtökohtaisesta samanhenkisyydestä huolimatta suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteiden yhteensovittaminen tuotti paikoin päänvaivaa. Tämän jälkeen tarkastellaan keskusteluja oikeushyvien, elämänalueiden ja perusoikeuksien välisistä suhteista. Lopuksi tutkitaan vielä, millaisia ristiriitoja komitean parissa sinänsä yleisesti hyväksyttyyn rationalisoimistavoitteeseen sisältyi.

6.2 LAILLISUUSPERIAATTEEN KOROSTAMINEN JA SISÄLLISSODAN NÄKYMÄTÖN VARJO

Vaikka sisällissotaa ja sen jälkeistä oikeistolaista repressiota esimerkiksi oikeuslaitoksessa koettiin nähtävästi kiusalliseksi suoraan mainita, tämän ajanjakson merkitys näkyi kuitenkin erityisesti oikeusturvan ja rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen korostamisessa. Näihin ilmaisuihin vaikutti mitä todennäköisimmin myös vankeinhoitoon 1960-luvulla kohdistunut oikeusvaltiollinen kritiikki. Lukuun II, jossa käsiteltiin rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnallisia tehtäviä, otettiin prosessin kuluessa mukaan sisältöä, jossa korostettiin oikeusturvatakeiden huolellista suunnittelua ja järjestelmän kestävyyttä myös kriisiaikoina.[1017] Oikeusturvan korostaminen osoitti, kuinka lähihistoria ja erityi-

[1016] Kettunen – Simola 2012, s. 13–14.
[1017] KM 72/1976, s. 38–39.

sesti vuoden 1918 trauma jälkiseurauksineen olivat läsnä rikosoikeuskomitean työskentelyssä, samalla tavalla kuten esimerkiksi valtiosääntökomiteassa.[1018]

Laillisuusperiaate nähtiin rikosoikeuskomiteassa hyvin tärkeänä periaatteena. Esimerkiksi koko yleisiä oppeja käsittelevä luku VI aloitettiin lakisidonnaisuusperiaatteen esittelyllä, mikä korostaa sen merkitystä rikosoikeuskomitean ajattelussa. Yhtenä pontimena rikosoikeuskomitean legalismissa näkyivät selvästi vuoden 1918 sisällissota ja sen jälkeinen oikeudellinen ja poliittinen kehitys sotien välisenä aikana. Mietinnön mukaan lakisidonnaisuusperiaatteen historiallisena taustana oli pyrkimys rajoittaa hallitsijan ja hänestä riippuvaisten tuomioistuinten mielivaltaa. Toinen taustatekijä oli eri säätyjen ja yhteiskuntaryhmien välinen valtataistelu.[1019]

Uusklassisia ja oikeusvaltiollisia elementtejä otettiin mietintöön mukaan mahdollisesti jopa tasapainottamaan luokkasanaston poistumista: nämä molemmat muutokset tekstissä nimittäin tapahtuivat samaan aikaan. Samalla kun esimerkiksi Kivivuoren kesäkuussa 1975 laatimassa versiossa rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnallisia tehtäviä käsittelevästä luvusta häivytettiin luokkakonfliktia, siinä alettiin korostaa ”toiminnallisten oikeusturvajärjestelyjen” huolellista suunnittelua. Samassa versiossa Kivivuori esitti linjausta, että järjestelmän käytön hyväksyttävyys oli kriisiaikoina arvosteltava samojen perusteiden mukaisesti kuin muulloinkin. Version mukaan kansalaisten oikeusturva oli huolellisesti varmistettava rangaistusjärjestelmän toimintaa järjestettäessä.[1020] Takalan ja Törnuddin myöhemmässä versiossa kehiteltiin edelleen Kivivuoren aloittamia muotoiluja järjestelmään liittyvistä oikeusturvatakeista. Tekstissä esitettiin, että yhteiskunnan oli jokaisessa yksittäistapauksessa kyettävä osoittamaan rikosoikeudellisen järjestelmän kautta käyttämänsä pakon ja osoittamansa moitteen oikeutus. Siihen puolestaan tarvittiin määrämuotoista menettelyä ja oikeusturvasäännöstöä. ”Mitä ankarammasta seuraamuksesta on kysymys, sitä ankarampien vaatimusten mukaan joudutaan osoittamaan moitteen oikeutus.”[1021] Tämän jälkeen laaditussa ”lopullisessa versiossa” mietintöön lisättiin vielä linjaus, jonka mukaan rikosoikeudellista järjestelmää oli pyrittävä kehittämään sellaiseksi, että oikeusturvatakeet ja ”yleensäkin toiminnan laadullinen taso” kestivät poikkeuksellistenkin tilanteiden aiheuttamat rasitukset.[1022]

[1018] Okkosen mukaan valtiosääntöuudistushankkeessa poliittinen vasemmisto pyrki pois vuonna 1919 sinetöidystä valtiosääntöpoliittisesta tilanteesta, kun taas oikeiston mielestä tähän sisältyi ”dramaattinen sosialistinen uhkakuva”. Ks. Okkonen 2019, s. 307.

[1019] KM 72/1976, s. 96.

[1020] Rangaistusjärjestelmän tehtävät / Kivivuori 15.6.1975. Ha 3. ROK, KA.

[1021] Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät / Törnudd – Takala 29.7.1975, s. 2. Ha 3. ROK, KA.

[1022] Rikosoikeudellisen järjestelmän yhteiskunnalliset tehtävät (lyijykynällä teksti ”lopullinen versio”) / nimeämätön 13.8.1975, s. 2. Ha 3. ROK, KA.

Mietinnön yleisiä oppeja käsittelevän luvun VI mukaan lakisidonnaisuusperiaate voitiin käsittää kahdella tavalla. Suppeassa muodossa legaliteettiperiaate tarkoitti kahta asiaa: ensinnäkin tuomioistuin sai tuomita rangaistuksen vain laissa rikoksiksi nimenomaan määritellyistä teoista ja toiseksi rikoksesta sai tuomita vain sellaisia rangaistuksia, jotka laissa oli juuri kyseisestä rikoksesta säädetty. Laajassa mielessä periaatetta tarkasteltiin ennustettavuuden, rangaistusten yleisestävyyden ja valtioelinten toimivaltasuhteiden näkökulmasta.[1023]

Tahallisuuden alimman asteen formuloinnista gradun tehnyt Kokkoniemi huomauttaa, että rikosoikeuskomitean ja ylipäänsä kokonaisuudistuksen aikana suhtautuminen laillisuusperiaatteeseen oli hyvin toisenlainen kuin vuoden 1889 rikoslain valmistelijoiden keskuudessa. 1800-luvun lopussa oli katsottu lainsäätäjän tehtäväksi lähinnä antaa kansalaisille ohjeita siitä, mitä sai tehdä ja mitä ei, kun taas yleisten, kaikille rikoksille yhteisten periaatteiden ja käsitteiden kehittäminen katsottiin rikosoikeustieteen tehtäväksi. Tämän takia harkinnassa ollut esitys esimerkiksi tahallisuuden määrittelystä rikoslaissa oli jätetty pois lopullisesta lakiehdotuksesta. Komitean katsannossa taas lainsäätäjän kompetenssi ei enää rajoittunut puhtaasti käyttäytymisnormien antamiseen vaan lakiin voitiin sisällyttää myös lainkäyttöä ohjaavaa sääntelyä.[1024] Mietinnössä ilmaistiin suoraan, että rangaistavuudesta päättäminen kuului eduskunnalle.[1025]

Patrik Törnuddin ja Jan Törnqvistin lokakuussa 1974 yleisiä oppeja koskevaksi komiteanmietinnön luvuksi laatimassa versiossa tarkasteltiin laillisuusperiaatetta vielä tarkemmin kuin lopullisessa mietinnössä. Siinä korostettiin toimielinten välisiä toimivaltasuhteita huomauttamalla, että laillisuusperiaate rajasi lainsäätäjän ja tuomioistuinten välisen tehtävänjaon: sen, mistä rangaistiin ja millainen rangaistustason tuli olla, päätti eduskunta. Tuomioistuimet taas vastasivat rangaistussääntöjen soveltamisesta yksittäistapauksiin. Kirjoitetun lain ja lainsäätäjän tahdon merkityksen korostaminen lisäsi pitkän aikavälin suunnitelmallisuutta kriminaalipolitiikassa, ja samalla korostui eduskunnan valtiosääntöoikeudellinen asema viimekätisen vallan haltijana.[1026]

Versiossa katsottiin, että ”nyky-yhteiskunnassa” laillisuusperiaatteen tehtävänä oli ensisijaisesti korostaa yksilön oikeusturvaa mielivaltaista rikosoikeudellista lainkäyttöä vastaan, koska se edellytti lainkäytöltä nimenomaan kirjoitettuun lakiin kytkeytyvää ennustettavuutta. Erityisesti syytetyn oikeusturvan kannalta oli tärkeää, että lainkäyttäjän harkintavallalle asetettiin täsmälliset ja suhteellisen suppeat rajat. Kansalaisten tuli voida saada selville kirjoitetun lain

[1023] KM 72/1976, s. 96.
[1024] Kokkoniemi 2017, s. 8.
[1025] KM 72/1976, s. 97.
[1026] III.5 Rangaistussäännösten soveltamisen yleiset periaatteet ja saatekirje / Törnudd – Törnqvist 30.10.1974, s. 3–4. Ha 12. ROK, KA.

perusteella, mikä oli rangaistavaa ja millaiseksi yhteiskunnan kontrollikoneiston reaktio erilaisiin rikoksiin muodostui.[1027]

6.2.1 Rikoslain ajallinen soveltuvuus

Rikoslain ajallinen soveltuvuus liittyy hyvin kiinteästi laillisuusperiaatteeseen ja taannehtivan rangaistavuuden kieltoon. Mietinnössä huomautettiinkin, että rikoslain kannalta ongelmallisia olivat sellaiset tilanteet, joissa laki oli muuttunut rikoksen tekohetkestä siihen ajankohtaan, jolloin asia oli tuomioistuimen ratkaistavana. Lakisidonnaisuusperiaatetta loukkaisi uuden, ankaramman lain soveltaminen ennen lain antamista tehtyyn tekoon. Samalla huomautettiin, että uusien, ankarampien seuraamusten kohdentaminen menneisyydessä tapahtuneisiin tekoihin olisi myös suhteellisen tehotonta rikollisuuden ehkäisyn näkökulmasta. Sen sijaan jos laki taas oli muuttunut lievemmäksi, oli tämä seurausta oikeustajunnan muutoksesta: tekoa ei pidetty enää niin ankaran rangaistuksen arvoisena kuin aiemmin. Mietinnön mukaan tällaisissa tapauksissa oli noudatettava lievemmän lain periaatetta eli sovellettava sitä lakia, joka johtaisi syytetyn kannalta lievempään lopputulokseen. Mietinnössä linjattiin myös, että rikoslakiin olisi otettava sen ajallista ulottuvuutta koskeva säännös, sillä se oli osaltaan lakisidonnaisuusperiaatteen ilmentymä ja edellyttämä.[1028]

Mietinnössä otettiin kantaa myös oikeuskäytännön muuttumiseen kahdessa tapauksessa: ensimmäisessä oli kyse tuomioistuimen mahdollisuudesta ankaroittaa lain soveltamista aiemmasta käytännöstä ja toisessa vanhentuneen, pitkään soveltamatta olleen säännöksen soveltamisesta. Ensin mainitussa oli kyse siitä, että vaikka rangaistusasteikot antoivat tuomioistuimelle laajan harkintavallan rangaistuksen määräämisessä, tavallisille rikoksille muodostui kuitenkin tietty suhteellisen suppea normaalirangaistusvyöhyke, josta tuomioistuimet eivät keskimääräistapauksissa poikenneet. Tämä vyöhyke sijoittui säännönmukaisesti rangaistusasteikon alapäähän. Taannehtivan rikoslainsäädännön kiellon ja lievemmän lain periaatteen näkökulmasta oli mietinnön mukaan ongelmallista, mikäli tuomioistuin alkaisi esimerkiksi yleisestävistä syistä tuomita aiempaa rangaistuskäytäntöä huomattavasti ankarampia rangaistuksia. Tätä perusteltiin sillä, että rikoksen tekohetkellä oli ollut tavanomaisoikeudellisesti voimassa tietty rangaistusmäärää koskeva tapasääntö, josta tuomioistuin jälkikäteen poikkesi. Ne henkilöt, jotka olivat tehneet rikoksensa ennen rangaistuskäytännön muuttumista, eivät olleet voineet ennakoida ankarampaa rangaistustasoa. Mietinnön mukaan rangaistuskäytännön äkillinen tiukentaminen

[1027] III.5 Rangaistussäännösten soveltamisen yleiset periaatteet ja saatekirje / Törnudd – Törnqvist 30.10.1974, s. 3–4. Ha 12. ROK, KA.
[1028] KM 72/1976, s. 100.

loukkasi myös yhdenvertaisuusperiaatetta.[1029] Mietinnössä sovellettiin siten tässäkin kohdin Foucault'n normalisoivaa tekniikkaa: empiirisestä keskimääräisestä normaalista muodostettiin sääntö, jota tuli noudattaa. Normalisoinnissa nimenomaan verrattiin yksittäistä tapausta aineistosta muodostuneeseen keskimääräiseen normaaliin ja tämän perusteella päätettiin, oliko kyse niin sanotusta normaalirikoksesta vai tästä poikkeavasta rikoksesta.

Toinen mietinnössä mainittu lainkäytön muuttumiseen liittyvä tapaus oli sellainen, jossa muodollisesti voimassa olevaa rangaistussäännöstä oli lakattu soveltamasta joko siksi, että "sen tarkoittamat yhteiskunnalliset laitokset tai toiminnot" olivat täysin muuttuneet, tai siksi, että käsitykset teon paheksuttavuudesta olivat perinpohjaisesti muuttuneet joko ankarampaan tai lievempään suuntaan. Latinalaisin termein puhuttiin *desuetudosta*. Mietinnössä todettiin, että tavanomaisen oikeuden mukaan tuomioistuimella oli katsottu olevan oikeus olla soveltamatta ilmivanhentunutta rangaistussäännöstä, ainakin mikäli sitä pidettiin vähämerkityksellisenä. Epäselvissä tilanteissa jotkin tuomioistuimet saattoivat kuitenkin satunnaisesti soveltaa pitkäänkin käyttämättä olleita säännöksiä, mikäli virallinen syyttäjä tai asianomistaja vetosivat niihin. Mietinnön mukaan tällaista satunnaista soveltamista voitiin pitää mielivaltaisena, sillä se loukkasi yhdenvertaisuusperiaatetta. Mietinnössä ei kuitenkaan kannatettu nimenomaisen, vanhentuneen säännöksen soveltamista kieltävän säännöksen ottamista rikoslakiin, sillä käyttämättömyyden toteaminen olisi vaikeaa ja saattaisi johtaa ristiriitaisiin ratkaisuihin eri tuomioistuimissa. Mietinnössä pidettiin parempana, että lakien uudistamisesta vastaavat viranomaiset seuraisivat aiempaa tiiviimmin rangaistussäännösten käyttöä ja esittäisivät käyttämättä jääneiden rangaistussäännösten kumoamista tai uudistamista eduskunnalle. Mahdolliset kohtuuttomat tilanteet voitaisiin välttää tuomitsematta jättämisellä tai armahtamisella.[1030]

6.2.2 Ennustettavuus rikoksentekijän näkökulmasta

Oikeusturvaa korostettiin erityisesti rikoksentekijän kannalta. Esimerkiksi ennustettavuuden vaatimusta perusteltiin sillä, että rangaistuksen myötä järjestelmä ilmaisi virallista paheksuntaa rikoksentekijän käyttäytymistä kohtaan, sekä sillä, että rangaistus saattoi merkitä syvällistä puuttumista rangaistun normaaliin elämänkulkuun. Oikeusturvan vaatimus edellytti, että tällainen yhteiskunnan reaktio ei ollut mielivaltainen vaan että se perustui ja sen myös voitiin osoittaa perustuvan rikosten määrittelyä ja rangaistusmenettelyä koskeviin oikeudellisiin säännöksiin. Jokaisen oli voitava tietää ja päätellä, millaisesta

[1029] KM 72/1976, s. 100.
[1030] KM 72/1976, s. 100–101.

käyttäytymisestä saattoi seurata yhteiskunnan virallinen paheksunta ja haitallisia oikeusseuraamuksia. Mitä vakavammasta seuraamuksesta oli kysymys, sitä suurempi tämä vaatimus oli. Tässä kohdassa viitattiin taannehtivien rangaistussäännösten kieltoon, joka alusta alkaen oli ollut lakisidonnaisuuden ydinkohtia. Kohdassa huomautettiin myös, että ennustettavuus liittyi kiinteästi rangaistusten yleisestävään tavoitteeseen, sillä seuraamusten sattumanvaraisuus rajoitti rangaistusseuraamusten tehoa.[1031] Lakisidonnaisuusperiaatteella oli siten komitealle sekä klassisen liberalismin mukaisia yksilönvapautta koskevia merkityksiä että preventiivistä tarkoitussidonnaista eli utilitaristista merkitystä. Legaliteettiperiaate näkyi myös siinä, että kansalaisille haluttiin rikoslain avulla viestiä siitä, mikä oli kiellettyä ja mikä sallittua.

Mietinnön mukaan lakia säädettäessä voitiin yleensä ottaa huomioon lukuisia periaatteita ja pohtia eri ratkaisuvaihtoehtojen välillisiä vaikutuksia lainkäyttötasoa paremmin, kun taas tuomioistuintasolla saattoi tulla ilmi juuri kyseistä tapausta koskevia seikkoja, joita ei ollut voitu ottaa huomioon lakia säädettäessä. Nämä yksittäistapauksissa esille tulevat seikat edellyttivät rikoslainsäädännön luonteesta johtuen useammin säännönmukaista lievempää kuin ankarampaa suhtautumista. Siitä seurasi suositus, että kun lainkäyttäjän harkintavaltaa pyrittiin rajaamaan suppeaksi, oli tämä rajaus tehtävä ainoastaan kirjoitettua lakia ankarampaan suuntaan. Sen sijaan oli aina säilytettävä suhteellisen laajat valtuudet soveltaa ”tavallista lievempiä reaktioita”. Lakisidonnaisuusperiaatteen hengen mukaista oli suojata yksilöä erityisesti sellaiselta arvaamattomuudelta, joka johtaisi tavallista huomattavasti ankarampaan seuraamukseen.[1032]

6.2.3 Valtioelinten toimivaltasuhteet

Kun tarkastellaan komitean keskustelua valtioelinten toimivaltasuhteista, on otettava huomioon se konteksti, jossa keskustelua käytiin. 1960-luvulle sijoittui kolme tästä näkökulmasta merkittävää keskustelua. Ensinnäkin Raimo Blomin tutkimus tuomioistuimia kohtaan tunnetusta luottamuksesta sekä Urho Kekkosen haastattelu olivat johtaneet kritiikkiin siitä, että tuomioistuimet eivät kohdelleet eri taustoista tulevia ihmisiä tasapuolisesti. Toiseksi alettiin vaatia yhteiskunnan demokratisoitumista ja puolueiden rooli alkoi korostua. Nämä molemmat keskustelut veivät kehitystä siihen suuntaan, että valtaa tuli siirtää tuomioistuimilta eduskunnalle. Kolmanneksi pakkohoidosta käydyssä keskustelussa oli kuitenkin tultu siihen tulokseen, että piilorangaistuksia tulisi välttää ja erilaisille hallintoviranomaisille tuli antaa aikaisempaa vähemmän harkintavaltaa. Tämä johti siihen ajatukseen, että vaikka tuomioistuinlaitoksessa

[1031] KM 72/1976, s. 96–97.
[1032] KM 72/1976, s. 97.

oli lukuisia ongelmia, oli kuitenkin parempi määrätä rangaistukset virallisesti oikeusistuimissa kuin epävirallisesti erilaisissa hoitolaitoksissa.

Näiden eri suuntiin vetävien lähtökohtien yhteensovittaminen johti rikosoikeuskomiteassa toisinaan melko pitkälle meneviin tulkintoihin ja ristiriitaisiin esityksiin. Mietinnössä esimerkiksi pohdittiin mahdollista rikosoikeudellisen vastuuikärajan laskemista 15 vuodesta 12 vuoteen sillä perusteella, että rikosoikeudellisen vastuuikärajan alentaminen merkitsisi ”tietyn ikäryhmän siirtämistä piilorangaistuksia sisältävän lastensuojelujärjestelmän piiristä avoimesti rankaisulliseen järjestelmään”. Hoidon ja rangaistuksen erottaminen toisistaan oli tässä suhteessa perusteltua, mietinnössä katsottiin.[1033] Sen sijaan varsinaisessa seuraamusvalinnassa komitea katsoi, että vankeusrangaistusta tulisi välttää. [1034] Komitea halusi siis, että nuoriin rikoksentekijöihin kohdistettaisiin virallista moitetta ja että heitä rankaistaisiin virallisen rikosoikeudellisen järjestelmän, ei piilorankaisevan hoidon, nimissä, mutta silti käytännössä haluttiin välttää laitostumista.[1035]

Ajattelu rikosoikeuden paremmuudesta hallinto-oikeuteen nähden oli myös vastakkaista niin sanotulle *ultima ratio* -periaatteelle, jossa rikosoikeusjärjestelmän tulisi olla viimesijainen keino. Ajatukset *ultima ratio* -periaatteesta ja ”sosiaalipolitiikka on parasta kriminaalipolitiikka” -lähestymistavasta törmäsivät komitean hyvin epäluuloisiin sosiaalihuollollisia tai lääkinnällisiä pakkotoimia koskeviin näkemyksiin. Syy löytynee siitä, että näissä keskusteluissa oli kyse kahdesta erilaisesta valtiosta: distributiivisesta turvaajasta ja retributiivisesta rankaisijasta. Komiteassa ei luotettu siihen, että valtio pysyttelisi ensimmäisessä roolissaan.

Rikosoikeuskomitean mietinnössä katsottiin, että lakisidonnaisuusperiaatteella voitiin vaikuttaa myös valtioelinten tehtäväpiiriin ja päätösvaltasuhteisiin. Korostamalla rangaistavuuden ehdotonta pitäytymistä kirjoitetun lain raameissa osoitettiin, että rangaistavuudesta päättäminen kuului nimenomaan eduskunnalle. Tämän lisäksi komitea esitti, että itse lakisidonnaisuuden periaate ilmaistaisiin laissa. Sääntö olisi laadittava tavalla, joka ilmentäisi erityisesti kirjoitettuun lakiin kytketyn ennustettavuuden vaatimusta oikeusturvan takeena. Komitea esitti myös harkittavaksi lakisidonnaisuusperiaatteen kirjaamista

[1033] KM 72/1976, s. 116.
[1034] KM 72/1976, s. 115–117.
[1035] Esimerkiksi yleisiä oppeja koskevassa hallituksen esityksessä todettiin, että vastuuikäraja on yleensä alhaisempi sellaisissa maissa, joissa rikosoikeusjärjestelmälle kuului myös jossakin määrin lastensuojelullisia tehtäviä. Korkeampaa, 15 vuoden vastuuikärajaa perusteltiin siis viranomaisten tehtävien ja roolien erillisyydellä ja *ultima ratio* -ajattelulla: ”Ikärajan alentaminen ei ole vastaus nuorten sosiaalistumisprosessin häiriöihin, koska rikosoikeudella ei ole tarjottavana korostetusti lastensuojelullisia tavoitteita toteuttavia keinoja. Mahdollisuudet lapsen ja nuoren sosiaalistamiseksi eivät myöskään paranisi rikosoikeudellista vastuuikärajaa alentamalla”, esityksessä katsottiin. Ks. HE 44/2002 vp, s. 47.

perustuslakiin. Komitea katsoi mietinnössä myös, että lakisidonnaisuutta olisi tulkittava kirjaimellisesti ja muodollisesti niin, ettei eduskuntalakia alemman asteisin säännöksin, tai ainakaan ilman lain selvää valtuutusta, voinut säätää rangaistavuudesta. ”Suomessa on toisinaan sijoitettu asetuksiin rangaistussäännöksiä, jotka eivät muodollisesti perustu lakiin. Tämä käytäntö on kuitenkin antanut aihetta arvosteluun; onhan kysymys sellaisesti kansalaisten henkilökohtaiseen vapauteen, omaisuuteen tai kunniaan puuttumisesta, josta vain eduskunnan tulisi saada määrätä.”[1036]

Myös yleisten oppien kodifiointia perusteltiin laillisuusperiaatteella. Komitea katsoi, että yleisten periaatteiden sijoittaminen lakiin oli eduskunnan ja tuomioistuinten päätösvaltaa sekä ennustettavuutta ja oikeusvarmuutta koskeva kysymys. Koska rikoslain yleiset säännökset vaikuttivat ratkaisevasti rangaistavan käyttäytymisen alaan, puolsivat samat näkökohdat, jotka voitiin esittää mahdollisimman yksityiskohtaisten tunnusmerkistöjen ja ylipäänsä tuomioistuimia mahdollisimman sitovasti ohjaavan sääntelyn puolesta, periaatteessa myös yleisen osan normien mahdollisimman täydellistä ja täsmällistä kirjoittamista lakiin. Yhteiskunnan nopea muutos ei mietinnön mukaan ollut esteenä kodifioimiselle: jos jonkin yleisen periaatteen ilmaiseminen laissa oli tärkeää lain oikealle ymmärtämiselle ja soveltamiselle, oli se syytä sijoittaa lakiin, vaikka säännöstä jouduttaisiinkin myöhemmin tarkistamaan. Mietinnön mukaan periaatteiden ilmaiseminen kirjoitetussa laissa oli säännösten jatkuvalle kehittämiselle vain eduksi.[1037]

Laillisuusperiaate korostui myös komitean suhtautumisessa viranomaisten toimivaltuuksiin. Komitean lakisidonnaisuutta ja oikeusturvaa korostava linja näkyi siinä, että mietinnössä suhtauduttiin kielteisesti siihen, että jonkin virkatoimen tai lakisääteisen tehtävän hyväksyttävä tarkoitus tai tärkeys sinänsä oikeuttaisi rikoslaissa rangaistavaksi määrättyyn tekoon. Lainvastaisesti ei voinut menetellä mietinnön mukaan myöskään pelkkään tavanomaisoikeuteen vetoamalla. Epäselvyydet oli sen vuoksi poistettava tällaisia virkatoimia tai tehtäviä koskevien säännösten täsmentämisellä. Rikosoikeuskomitea linjasi myös, että voimakeinojen käytöstä oli annettava virkatehtävien edellytyksiä ja merkitystä koskeva yleissäännöstö. Perussäännös oikeudesta käyttää voimakeinoja voitaisiin ottaa kyseistä viranomaista koskevaan erillislakiin, kun taas rikoslakiin sijoitettaisiin voimakeinojen edellytyksiä ja merkitystä koskeva yleissäännöstö.[1038]

Viranomaisten toimivaltuuksien osalta mietinnössä katsottiin myös, että pakkotilan tuli koskea nimenomaan yksilöitä eikä sitä saanut laajentaa koskemaan viranomaisia. Viranomaiset eivät pakkotilaan vedoten saisi ylittää laillisia

[1036] KM 72/1976, s. 97–98.
[1037] KM 72/1976, s. 95–96.
[1038] KM 72/1976, s. 105–106.

valtuutuksiaan julkisen edun vuoksi, sillä se laajentaisi epämääräisellä tavalla valtion laissa säädettyjä valtuuksia puuttua kansalaisten perusoikeuksiin. ”Viranomaisten mahdollisuudet puuttua kansalaisten oikeuksiin on säänneltävä täsmällisesti eri tilanteita varten tarkoitetuissa erityislaeissa tai säädöksissä”, mietinnössä linjattiin.[1039]

Komitean mietinnössään ottama linja muodosti loogisen jatkumon professorien Inkeri Anttilan ja Bo Palmgrenin poliisilain eduskuntakäsittelyn aikana antamille lausunnoille, joissa he korostivat lakisidonnaisuuden merkitystä poliisin toiminnan rajoittamisessa. Tavanomaisen oikeuden merkitys näkyi Suomessa poliisin toimivaltaperustassa varsin myöhään. Politiaoikeuden perintöön liitetyssä opissa poliisin yleisvaltuudesta katsottiin, että poliisilla oli puhtaasti tehtävänsä nojalla valtuus yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitoon. Kenenkään oikeudet tai vapaudet eivät voineet sivuuttaa esivallalle kuuluvaa oikeutta järjestyksenpitoon. Vuonna 1966 annetulla poliisilailla luotiin ensimmäistä kertaa lakisääteinen pohja poliisin toimivaltuuksille, mutta näitä säännöksiä pidettiin riittämättöminä. Lakikäsittelyssä kuultavana olleet professorit kritisoivat, että lakiesitys oli väljästi muotoiltu ja käytännössä laajensi poliisin toimivaltuuksia entisestään.[1040] Myöskään yleisvaltuuden katoaminen poliisilain säätämisen myötä ei ollut aivan selvää. Poliisilain toimivaltasäännöksiä tarkennettiin vasta 1990-luvulla ja vihdoin 90 vuoden yritysten jälkeen lakitasolle asti saadussa esitutkintalaissa sekä pakkokeinolaissa.[1041]

Mietinnön kannanotto liittyi myös laitosvallan käsitteeseen. Kuten edellä on tuotu ilmi, aikaisemmin oli katsottu, että pelkkä laitoksessa olo oli oikeuttanut puuttumaan henkilöiden kansalaisoikeuksiin, toisin sanoen laitoksiin sijoitetuilla ihmisillä ei ollut samaa suojaa oikeuksilleen kuin muilla ihmisillä.[1042] Tätä oli huomattavasti kritisoitu ”Pakkoauttajat”-teoksessa ja sen käynnistämässä keskustelussa.

6.3 SUHTEELLISUUSPERIAATE JA YHDENVERTAISUUSPERIAATE

Mietinnön V luvun jaksossa ”Seuraamuksille asetettavia vaatimuksia” linjattiin reunaehtoja sille, mitä seuraamuksilta tuli voida odottaa ja millaisia seuraamuksia ei ainakaan saisi käyttää. Tässä keskitytään erityisesti suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteeseen ja niiden yhteensovittamiseen, sillä ne herättivät komiteassa runsaasti keskustelua. Keskustelua käytiin erityisesti kahdesta

[1039] KM 72/1976, s. 103.
[1040] Poliisilain säätämisprosessista ks. Kostiainen 2018a, s. 348–351. Ks. myös Kokko 1983.
[1041] Kostiainen 2018c, s. 376–378; Ylijärvi 2006 ja Fredman 2016.
[1042] Laitosvallasta ks. esim. Tuori 1990, s. 142–146.

kysymyksestä. Ensimmäinen kysymys oli, miten perusteltaisiin sitä, ettei vapausrangaistuksesta eri tavalla kärsiville tuomittu eripituisia rangaistuksia. Toiseksi pohdittiin, miten erityisestävät näkökohdat yhdistettäisiin seuraamusvalintaan.

Kuten luvusta 2.4.3 käy ilmi, suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteiden painoarvo mietinnössä kasvoi komitean käsittelyprosessin kuluessa. Teksti muotoutui erilaisten versioiden myötä useampaan kertaan, eivätkä ensimmäinen versio ja mietintö juuri lainkaan vastanneet toisiaan. Tämä kaikki kertoo siitä, kuinka merkittäväksi osio koettiin komiteassa. ”Y-periaatteen tulkitseminen on antanut aihetta keskusteluun komiteassa. Onkin syytä käyttää suhteellisen paljon aikaa ja vaivaa tämän jakson selkeyttämiseksi, koska hoitosuuntauksen hylkäämisen jälkeen joudumme entistä seikkaperäisemmin perustelemaan erilaisia menettelytapoja yleisiin oikeudellisiin periaatteisiin viitaten. Tällaisen perustelun tulee olla loogisesti moitteeton ja aukoton”, Patrik Törnudd kirjoitti eräässä kommenttimuistiossaan.[1043]

Mietinnön mukaan rangaistuksen käyttöä rajoitti syyllisyysperiaate: yksilöä saatiin rangaista vain sellaisesta käyttäytymisestä, josta häntä voitiin moittia. Lisäksi rikoksen moitittavuuden ja rangaistuksen ankaruuden välillä tuli vallita tietty suhteellisuus. Mitä moitittavampaa rikollinen käyttäytyminen oli, sitä ankarampi rangaistuksen tuli olla. Tämän lisäksi suhteellisuusperiaate edellytti, että eriasteista moitittavuutta osoittavista rikoksista tuomittavat rangaistukset olivat oikeudenmukaisessa suhteessa toisiinsa ja että yhtäläistä moitittavuutta ilmentävistä rikoksista tuomittiin yhtä ankarat rangaistukset. Tekstissä huomautettiin, että poikkeaminen suhteellisuusperiaatteesta koettiin käytännössä usein yhdenvertaisuusperiaatteen ja oikeudellisen ennustettavuuden syrjäyttämisenä.[1044]

Tämä teksti ei ollut mukana alkuperäisissä versioissa. Suhteellisuusperiaate mainittiin ensimmäisissä luonnoksissa varsin myöhään, kuten Klaus Helminen kritiikissään esitti. Helmisen mukaan suhteellisuuden korostamista vaati yleinen oikeustajunta, joka myös rajoitti ”seuraamusten yksilöllistämistä ja seuraamusten lieventämistendenssiäkin”. Helminen esitti kohdan alkuun kappaletta, jossa esitettiin, että rangaistuksen tuli olla yleisen oikeustajun hyväksymässä suhteessa rikokseen. ”Komitea katsoo, että rikosoikeudellisessa järjestelmässä rangaistus on suhteutettava rikokseen syyllistyneen henkilön teossa ilmenevään moitittavuuteen, jota ratkaistaessa on otettava huomioon sekä teon ulkonainen törkeysaste että tekijän teossaan osoittaman syyllisyyden määrä.”[1045] Seuraavat

[1043] Yhdenvertaisuusperiaate seuraamusjärjestelmässä / Törnudd 21.4.1976, s. 1. Ha 6. ROK, KA.
[1044] KM 72/1976, s. 67.
[1045] K. H:n muutosehdotuksia jaksoon V – Seuraamusjärjestelmä / Helminen, päiväämätön, s. 1. Ha 6. ROK, KA.

versiot alkoivatkin syyllisyysperiaatteen ja suhteellisuusperiaatteen korostamisella kuten myös varsinainen mietintöluku.[1046]

Mietinnössä linjattiin, että tuomioistuimelle tuli suhteellisuusperiaatteen toteuttamiseksi seuraamusvalikoimassa ensisijaisesti tarjota mahdollisuus mitoittaa rangaistus teon törkeyden mukaan. Tekstissä pohdittiin myös sitä, mitä erilaiset seuraamukset tosiasiallisesti merkitsivät rangaistulle: yhtä moitittaviin rikoksentekijöihin saatettiin joutua kohdistamaan ulkonaisesti erilaisia seuraamuksia esimerkiksi tapauksissa, joissa rikoksentekijöiden varallisuus erosi toisistaan huomattavasti. ”Esimerkiksi varallisuusrangaistuksella aiheutetun varallisuusmenetyksen tulee olla suhteessa rikoksentekijän varallisuusmäärään, jotta rangaistus olisi yhtä tuntuva yhtä moitittavasti käyttäytyneille rikoksentekijöille”, tekstissä linjattiin. Mietinnön mukaan muissakin seuraamuslajeissa ja rangaistuksen täytäntöönpanossa oli tapana ottaa jossakin määrin huomioon ulkonaisesti samanlaisten rangaistusten merkitys eri tekijöille. Tällaisia ratkaisuja rajoitti kuitenkin tarve säilyttää luottamus rangaistusjärjestelmän oikeudenmukaisuuteen. Esimerkiksi vankeusrangaistusten pituus ei siten voinut määräytyä sen perusteella, miten paljon kärsimystä niiden oletettiin aiheuttavan eri henkilöille.[1047]

Mietinnössä katsottiin, että seuraamusvalikoiman tulisi olla suhteellisen suppea nimenomaan yhdenvertaisuuden turvaamiseksi ja että uuden rikoslain seuraamusjärjestelmä tuli siten porrastaa rajattuun määrään ankaruutensa perusteella eriasteisia seuraamuslajeja. Erityisryhmien, kuten nuorten tai rikoksenuusijoiden, omia seuraamuslajeja komitea ei katsonut aiheelliseksi, vaikka heihin voitiinkin suhteellisuusperiaatetta perusteluna käyttäen soveltaa erilaisia asteikkoja kuin muihin rikoksentekijöihin. Perusteluna esitettiin, että useisiin merkitykseltään ja sisällöltään vaihteleviin seuraamuslajeihin perustuva järjestelmä johti helposti tilanteeseen, jossa yhtä moitittaviin rikoksiin syyllistyneet tuomittaisiin ankaruudeltaan erilaisiin seuraamuksiin tai että kansalaiset epäilisivät rangaistusten olevan epäoikeudenmukaisia. Komitean ajattelun mukaan yksinkertaisuus piti siis järjestelmän selkeänä ja helposti hallittavana, mikä lisäsi yhdenvertaista kohtelua. Tekstissä huomautettiin kuitenkin, että normaalin rangaistusajan kestäessä koulutusta vaille jääneille tarjottava mahdollisuus yleis- ja ammattikoulutukseen ei loukannut suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta.[1048]

[1046] Rangaistukset eivät saa loukata suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta / nimeämätön 10.4.1976, s. 81. Ha 6. ROK, KA; Rangaistukset eivät saa loukata suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta / Kivivuori, päiväämätön, s. 78. Ha 6. ROK, KA; Rangaistukset eivät saa loukata suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta / Törnudd 21.4.1975, s. 1. Ha 6. ROK, KA ja KM 72/1976, s. 67.

[1047] KM 72/1976, s. 67–68.

[1048] KM 72/1976, s. 68–69.

6.3.1 Eri rangaistus samasta teosta?

Kuten edellä tuotiin ilmi, komiteassa keskusteltiin, missä määrin yhtä moitittavasta teosta voitiin tuomita erilaisia rangaistuksia. Jan Törnqvist kritisoi erityisesti erilaisen rangaistuskärsimyksen aiheuttamista tuomitun yhteiskunnallisen aseman perusteella (katso myös osio seurauksista ja seuraamuksista luvussa 3.2.3) ja piti sitä ominaisena feodaali- ja orjayhteiskunnille. Törnqvistin mukaan periaate, jonka mukaan vapausrangaistuksen rangaistusarvo yksilölle olisi otettava huomioon rangaistusta määrättäessä, johtaisi käytännössä siihen, että hyvin toimeentuleville tuomittaisiin lievempiä rangaistuksia kuin huonossa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa oleville syyllisyyden ollessa sama. ”Tällainen rangaistuskäytäntö olisi siinä määrin ristiriidassa nykyisessä yhteiskunnassa yleisesti omaksutun tasa-arvoisuusideologian ja henkilökohtaisen vapauden periaatteen kanssa, ettei sitä voida hyväksyä”, Törnqvist huomautti.[1049]

Erilaiset rangaistukset yhtä moitittavasta teosta olivat muutenkin komitean periaatteita vastaan, sillä komiteassa haluttiin päästä eroon yksilöidystä seuraamusvalinnasta ja liiallisesta täytäntöönpanoviranomaisten harkinnasta ja tarkentaa periaatteet lakiin. Samalla komiteassa kuitenkin nähtiin, että esimerkiksi varallisuusrangaistukset tuli tuomita erisuuruisina, jotta niillä olisi yhtä tuntuva merkitys varallisuudeltaan eri asemassa oleville ihmisille. Sen sijaan nähtiin ongelmana, miten perustella se komitean keskuudessa sinänsä jaettu näkemys, että vankeusrangaistuksia ei tullut samalla tavalla mitoittaa tuomitun aseman perusteella. Kuten Patrik Törnudd ilmaisi, subjektiivinen kärsimys ei voinut olla perusteena vankeusrangaistuksen pituuden määrittämiselle[1050].

Kysymys liittyi siis siihen, mikä teki vankeusrangaistuksista niin erilaisia kuin sakkorangaistuksista, että niihin piti suhtautua eri tavalla. Sakkorangaistuksissa nimenomaan eri määrä teki niistä samanarvoisia eri ihmisille, eli pyrittiin tasaamaan rangaistuskärsimystä. Miksi niin ei sitten saanut tehdä vapausrangaistuksen ollessa kyseessä?

Osa komiteasta esitti ihmisoikeusperustaisen argumentin, jonka olennainen sisältö oli, että vapaus oli kaikille samanarvoinen. Tähän argumenttiin vetosivat Antti Kivivuori ja Jan Törnqvist. Kivivuori esitti, että vapausrangaistusten tuomitseminen eripituisina oletetun kärsimyksen mukaan johtaisi sellaiseen ajatteluun, että toisen vapaus nähtäisiin vähemmän arvokkaana kuin toisen. Tämä ei olisi yhteensopivaa ihmisarvoa korostavan ajattelun kanssa.

> Jos rangaistus kohdistetaan arvoon, joka ihmisarvon käsitysten pohjalta on kaikille samanarvoinen, on seuraamus määrättävissä suhteelliseksi vain teon

[1049] Suhteellisuus ja yhdenvertaisuus (kommenttimuistio Patrik Törnuddin periaatemuistioon 9.4.) / Törnqvist 11.4.1976. Ha 6. ROK, KA.
[1050] Yhdenvertaisuusperiaate seuraamusjärjestelmässä / Törnudd 21.4.1976. Ha 6. ROK, KA.

> moitittavuuteen mutta ei tuollaisen arvon erilaiseen merkitykseen. Niinpä vapauteen kohdistuvaa rangaistusseuraamusta ei voida määrätä erilaatuiseksi sen mukaan, miten raskaana kokemuksena eri ihmiset vapaudenmenetystä pitävät. Vapauden on katsottava olevan jokaiselle yhtä merkittävä ja arvokas. Eri pituisen vapaudenmenetyksen tuomitseminen rangaistuksena sillä perusteella, että toinen kokee sen vakavampana kuin toinen, merkitsisi myös virallista leimaamista: toisen vapaus ei ole yhtä tärkeää ja arvokasta kuun toisen.[1051]

Patrik Törnudd kritisoi tätä argumentointitapaa kestämättömäksi. Hänen mukaansa teesi, että vapaus oli kaikille sama, kuulosti hyvältä periaatetasolla mutta ei toiminut käytännössä. Koska käytännössä vapaus ei ollut kaikille sama ja niin tuomiota annettaessa kuin täytäntöönpanossa jouduttaisiin ottamaan huomioon yksilöllisiä eroja, jotka eivät palautuneet erityisestävyyteen, jouduttaisiin keksimään lukuisia selityksiä näiden poikkeusten hyväksymiseksi.

> Totuushan on se, ettei vapaus ole lainkaan kaikille sama. Vapausrangaistusta suorittavalle sillä on eri merkitys kuin vapaassa yhteiskunnassa olevalle, sotilas antaa sillä eri merkityksen kuin siviili. Myös täytäntöönpanoa järjesteltäessä tai vaikkapa iäkkään vangin armahtamista harkittaessa otetaan käytännössä huomioon yksilölliset erot. [– –] Voidaan luetella lukuisia tapauksia joissa oikeusjärjestelmä ja oikeustajunta hyväksyy yksilöerojen huomioonottamista, silloin kun moitittavuus on sama (eikä ole kyse puhtaasta erityisestävyydestä kuten edellä mainitussa esimerkissä). Jos yritetään rakentaa selittelykonstruktio vapausrangaistuksen laadullisen poikkeusluonteen periaatteelle, jouduttaisiin siis sitä täydentämään periaatteilla tyydyttävän selityksen saamiseksi, tuloksena olisi varsin monimutkainen konstruktio.[1052]

Törnudd esitti, että kestävämpi tapa perustella vankeusrangaistuksen erilainen kohtelu oli esittää se käytännöllisenä ongelmana. ”[T]ällainen eriyttäminen olisi käytännössä mahdoton koska tällaisista kärsimyseroista ei ole ensinnäkään juuri mitään tietoa eikä juuri kukaan luottaisi sellaisiin luokittelumenettelyihin joilla tällaista yritettäisiin mitata. Tämä on mielestäni realistinen tapa perustella asiaa ja tällöin voitaisiin säilyttää yhtenäinen näkemys eri seuraamuslajeihin.” Toisin sanoen vankeusrangaistusta ei voinut mitoittaa oletetun kärsimyksen perusteella, koska se oli liian vaikeaa. ”Jos vetoaa käytännön seikkoihin, ei ole moraalista velvoitusta käsitellä kaikkia poikkeus- ja erityistapauksia, joita on pakko ottaa esille jos vedotaan yleisiin periaatteisiin”, Törnudd totesi.[1053]

[1051] Antti Kivivuoren poikkeava esitys. Seuraamusjärjestelmä, huhtikuu -76 käsitelty / nimeämätön ja päiväämätön, s. 81 (b). Ha 6. ROK, KA.

[1052] Yhdenvertaisuusperiaate seuraamusjärjestelmässä / Törnudd 21.4.1976, s. 2. Ha 6. ROK, KA.

[1053] Yhdenvertaisuusperiaate seuraamusjärjestelmässä / Törnudd 21.4.1976, s. 2. Ha 6. ROK, KA.

Törnuddin laatimassa tekstiehdotuksessa esitettiin tuloksena näistä kahdesta keskustelusta, että yhtä moitittaviin rikoksentekijöihin tulisi kohdistaa ulkonaisesti erilaisia seuraamuksia vain siinä tapauksessa, että tämä oli välttämätöntä suhteellisuusperiaatteen toteutumiseksi. Esimerkiksi varallisuusrangaistuksia tuomittaessa tämä oli hyväksyttävää. Muissakin seuraamuslajeissa sekä rangaistusten täytäntöönpanossa oli tapana jossakin määrin ottaa huomioon ulkonaisesti samanlaisten rangaistusten eri merkitys eri henkilöille. Tätä rajoitti kuitenkin se, että oli säilytettävä luottamus rangaistusjärjestelmän oikeudenmukaisuuteen. Käytännössä vapausrangaistusta ei siksi yleensä voinut määrätä sen mukaan, miten paljon kärsimystä sen odotettiin tuottavan eri rikoksentekijöille.[1054] Tämä Törnuddin tekstiehdotus päätyi myös mietintöön, tosin sanat ”käytännössä” ja ”yleensä” poistuivat. Tekstissä ei siis suoraan sanottu, että vankeusrangaistuksen mitoittaminen oletetun kärsimyksen mukaan olisi liian vaikeaa, mutta esitettiin, että jos näin yritettäisiin tehdä, vaarantuisi luottamus järjestelmän oikeudenmukaisuuteen.

6.3.2 Yksilöllinen seuraamusvalinta ja erityisestävyys

Vaikka komitea painottikin yleispreventiota, se joutui luopumaan liian ehdottomista kannoista suhteessa erityisestävyyteen. Sinänsä mietinnössä kyllä huomautettiin, että komitea suhtautui torjuvasti käsittelytarpeeseen perustuvaan yksilölliseen seuraamusvalintaan, sillä pääasiassa rangaistavan arvioituun uusimisalttiuteen nojautuva seuraamuskäytäntö johtaisi tosiasiassa ”sellaiseen yhteiskunnassa yleisesti hyvin sopeutuneiden suosimiseen, joka loukkaisi suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta”. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt, etteikö erityisestävyyden vaatimuksia voitu ottaa huomioon ”eräiden selväpiirteisesti määriteltyjen rikoksentekijäryhmien osalta”. Tämä toimi mietinnössä erityisesti lieventävään suuntaan: ”Kohtuussyistä ja yhteiskunnan suojaamiseksi uusintarikollisuudesta on esimerkiksi syytä suhtautua pidättyväisesti ehdottomien vankeusrangaistusten käyttöön juuri syyntakeisuusiän saavuttaneisiin nuoriin, silloinkin kun heidän käyttäytymisensä on arvioitava varsin moitittavaksi.” Tekstin mukaan vankilaan tai muuhun suljettuun laitokseen joutuminen kyseisessä iässä lisäsi ”kokemuksen mukaan” olennaisesti riskiä urautumisesta rikolliseen elämäntapaan. Mietinnössä huomautettiin myös, että vankeusrangaistuksen käytöstä pidättymistä erityisestävyyssyistä voitiin pitää laajasti käsitetyn suhteellisuusperiaatteen sovellutuksena: ”Ei pidetä oikeana tuomita rangaistukseen, joka määrätyssä tapauksessa kaikkine seurannaisvaikutuksineen muodostuisi ilmeisen kohtuuttomaksi.”[1055]

[1054] Rangaistukset eivät saa loukata suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta / Törnudd 21.4.1975, s. 78. Ha 6. ROK, KA.
[1055] KM 72/1976, s. 68.

Nuorten osalta keskustelua käytiin erityisesti siitä, tuliko heille tuomita lievempiä rangaistuksia siksi, että heidän toimintansa kypsymättömyyden vuoksi osoitti vähäisempää moitittavuutta, vai pikemminkin siksi, että tuomio juuri siinä iässä johtaisi korkeampaan uusimisalttiuteen. Valittavana oli siis syyllisyyspohjainen tai preventiivinen perustelu.

Antti Kivivuori esitti erityisesti ensimmäiseen mutta myös toiseen perusteluun liittyviä näkökohtia omassa versiossaan. Hänen mukaansa oli suhteellisuusperiaatteen mukaista ja yhdenvertaisuutta loukkaamatonta, jos tietyn ryhmän, kuten nuorten tai ensikertalaisten, moitittavuus katsottiin vähäisemmäksi kuin muiden. ”Nuorten rikoksentekijöiden erityisasemaa voidaan perustella syyllisyysnäkökohdilla. Yleisesti katsotaan, ettei nuorille kohtuudella voida asettaa yhtä ankaria vaatimuksia kuin aikuisille”, Kivivuoren versiossa esitettiin. Lisäksi tekstissä huomautettiin, että nuoren henkilön tuomitseminen esimerkiksi ehdottomaan vapausrangaistukseen oli yleensä kohtalokkaampaa tämän tulevaisuudelle kuin aikuisen tuomitseminen tällaiseen rangaistukseen olisi aikuiselle.[1056] Jan Törnqvist esitti samankaltaisia argumentteja. Nuorten rikoksentekijöiden erityisasemaa voitiin osaksi perustella syyllisyysnäkökohdilla, sillä heille ei voinut asettaa yhtä ankaria vaatimuksia kuin aikuisille. Samalla oli kohtuullista ottaa huomioon, että nuoren tuomitseminen rangaistukseen oli yleensä kohtalokkaampaa hänen tulevaisuudelleen kuin aikuisen.[1057]

Patrik Törnudd esitti, että moitittavuusarvostelu erotettaisiin erityisestävyystarkastelusta, käytännössä niin, että nuorilla olisi oma asteikko. Ensin suoritettaisiin moitittavuusarvostelu esimerkiksi antamalla tapauksille arvo yhdestä sataan moitittavuuden perusteella (korkeamman luvun edustaessa korkeampaa moitittavuutta). ”Moitittavuutta arvosteltaessa on luonnollisesti otettu huomioon tekijän ikä, syyntakeisuus, uusiminen, suunnitelmallisuus yms.”, Törnudd huomautti. Tämän jälkeen tarkasteltiin ratkaisua erityisestävyyden kannalta. ”Asian yksinkertaistamiseksi voidaan yleisestävyysnäkökohdat tässä jättää sivuun”, Törnudd esitti. Nuorten erityisasema toimi yhtenä esimerkkinä: mikäli 15-vuotiaan moitittavuus ylsi sadan paikkeille, hän ei todennäköisesti säästynyt vankilalta, jos rikos oli törkeä, mutta pisteluvun 51 saavuttanut sai takuulla avoseuraamuksen, vaikka 50 oli yleisenä rajana ehdottoman vankeusrangaistuksen tuomitsemiselle. Näin ollen oli myönnettävä, että moitittavuuden ohella oli rangaistusta mitattaessa otettava huomioon muitakin seikkoja, kuten erityisestävyys.

[1056] Rangaistukset eivät saa loukata suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta / Kivivuori, päiväämätön, s. 79. Ha 6. ROK, KA.

[1057] Suhteellisuus ja yhdenvertaisuus (kommenttimuistio Patrik Törnuddin periaatemuistioon 9.4.) / Törnqvist 11.4.1976, s. 2. Ha 6. ROK, KA.

> Huom: nyt ei enää saa sormeilla moitittavuusluokittelua, se on suoritettu loppuun. Olisi älyllistä epärehellisyyttä tässä vaiheessa väittää että syyllisyys asiaa tarkemmin tutkittaessa ei edellyttäisikään niin ankaraa seuraamusta. Ei maailma niin ystävällinen ole että se järjestäisi asiat komitean selittelyvaivojen helpottamiseksi. Meidän täytyy löytää perustelu seuraamusvalinnalle silloin kuin moitittavuus ja erityisestävyys menevät ristiin.[1058]

Tämä tulkinta tuotti kuitenkin ongelmia, sillä komiteassa ei haluttu painottaa erityisestävyysnäkökohtia, varsinkaan sen yksilökohtaista punnintaa. Näin ollen Törnudd piti parempana, että erityisestävyys otettaisiin huomioon suhteellisuusperiaatteen sovellutuksena itsenäisen seuraamusvalintaperiaatteen sijaan. ”Otamme huomioon seuraamuskokonaisuuden ja sovelletaan suhteellisuusperiaate siihen”, Törnudd esitti. 15-vuotiasta nuorta ei siis moitittavuusarvostelusta huolimatta tuomittaisi ehdottomaan vankeusrangaistukseen, sillä se olisi kohtuuton tuomio, kun otetaan huomioon, että juuri tässä iässä vankilaan lähettäminen varmistaisi rikollisen elämänuran.[1059]

Törnuddin tekemässä tekstiesityksessä ilmaistiin asia siis niin, että erityisestävyysnäkökohtien huomioiminen voitiin nähdä eräissä tapauksissa suhteellisuusperiaatteen sovellutuksena ja että nuorten tuomitsemiseen ehdottomiin vankeusrangaistuksiin tuli suhtautua pidättyvästi. Näin paitsi sen vuoksi, että heidän moitittavuutensa oli keskimäärin alhaisempi, erityisesti siksi, koska seuraamuksesta muodostuisi kohtuuton.[1060] Tässä logiikassa näytti ajateltavan, että mikäli nuori tuomittaisiin ehdottomaan vankeusrangaistukseen ja tämä ajautuisi rikolliselle uralle, järjestelmä olisi vastuussa paitsi tämän vastaisesta rikollisuudesta myös tämän tulevista tuomioista. Toisin sanoen järjestelmä olisi liian nuorelle antamallaan tuomiolla aiheuttanut nuoren elämän epäonnistumisen. Myös Jan Törnqvist huomautti, että uusijoiden tuomitsemista muita ankarampaan rangaistukseen oli perusteltu sillä, että heidän toimintansa osoitti suurempaa syyllisyyttä kuin muiden, mutta tämä ei oikeastaan pitänyt paikkaansa, sillä vapausrangaistus heikensi säännönmukaisesti rangaistun mahdollisuuksia selviytyä yhteiskunnassa ja aiheutti siten rikollisuutta.[1061] Rikoksesta oli siten vastuussa järjestelmä, ei – ainakaan yksin – rikoksen tekijä.

[1058] Yhdenvertaisuusperiaate seuraamusjärjestelmässä / Törnudd 21.4.1976, s. 1. Ha 6. ROK, KA.

[1059] Yhdenvertaisuusperiaate seuraamusjärjestelmässä / Törnudd 21.4.1976, s. 1–2. Ha 6. ROK, KA.

[1060] Rangaistukset eivät saa loukata suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatetta / Törnudd 21.4.1975, s. 78–79. Ha 6. ROK, KA.

[1061] Suhteellisuus ja yhdenvertaisuus (kommenttimuistio Patrik Törnuddin periaatemuistioon 9.4.) / Törnqvist 11.4.1976, s. 2. Ha 6. ROK, KA.

6.3.3 Eroon epämääräisistä ja julmista seuraamuksista

Mietinnön mukaan kestoltaan määräämättömät seuraamukset johtivat helposti yhdenvertaisuusperiaatteen loukkaamiseen. Tätä perusteltiin rangaistujen kokemalla ahdistuksella sekä mielivallalla, jota arveltiin aiheutuvan, mikäli rangaistusaika ei määräytynyt selkeän periaatteen mukaan. Mietinnössä ilmaistiin, että komitean käsityksen mukaan oli yhdenvertaisuustavoitteen kannalta perusteltua poistaa kaikki kestoltaan epämääräiset seuraamukset. Tämä koski kuitenkin lähinnä pakkolaitosta ja nuorisovankilaa. Tekstissä linjattiin myös, että ehdonalaista vapauttamista olisi kehitettävä määräytyväksi selkein lakisidonnaisin perustein, jottei täytäntöönpanoviranomaisten harkinta vaikuttaisi vapauttamispäätöksiin yhtä paljon kuin kirjoitushetkellä.[1062] Aikaisemmissa versioissa ilmaistiin epäluottamus täytäntöönpanoviranomaisia kohtaan vielä suoremmin: Seuraamusten täytäntöönpano olisi järjestettävä siten, etteivät hallinnolliset viranomaiset päässeet saattamaan erityisryhmiä aiheettomasti erityiseen asemaan.[1063] Jan Törnqvist esitti tekstiin virkettä, että täytäntöönpanovaiheessa viranomaisille voitaisiin antaa suuremmat mahdollisuudet kohtuullisuusnäkökohtien huomioon ottamiseen kuin tuomitsemisvaiheessa.[1064] Hän oli siis valmis täytäntöönpanoviranomaisten suurempaan harkintavaltaan, kunhan se toimisi lieventävään suuntaan. Tätä virkettä ei kuitenkaan otettu mietintöön.

Yhdenvertaisuusperiaate antoi aiheen suhtautua torjuvasti myös erilaisiin häpeärangaistuksiin. Mietinnössä katsottiin niiden heikkoudeksi se, että varallisuus- ja vapausrangaistuksiin verrattuna ne olivat vaikeammin suhteutettavissa rikoksentekijän syyllisyyteen. Esimerkiksi rikoksentekijän nimen levittäminen julkisuudessa saattaisi laukaista lisäseuraamuksia tai -seurauksia, ja joissakin tapauksissa nimenomaan julkinen rikolliseksi leimautuminen saattaisi johtaa rikollisen elämäntavan urautumiseen. Lisäksi erilaiset vaihtelevat tiedottamiseen ja muihin olosuhteisiin liittyvät sattumanvaraiset tekijät käytännössä estivät yhdenvertaisen seuraamuskokonaisuuden muodostumisen häpeärangaistuksia annettaessa.[1065] Häpeärangaistuksia koskeva osio lisättiin joulukuussa 1975 osaksi sääntelemätöntä kasautumista käsittelevää osiota. Tällöin korostettiin vielä enemmän, kuinka painavin peruste häpeärangaistuksia vastaan oli niiden rangaistusarvon vaihtelevuus, jolloin tosiasiallinen kärsimys saattaisi muodostua erilaiseksi eri henkilöille.[1066] Tässä otettiin siten huomioon tosiasiallisen

[1062] KM 72/1976, s. 69.
[1063] Seuraamusjärjestelmä / Takala – Törnudd 24.9.1974, s. 13. Ha 12. ROK, KA.
[1064] Suhteellisuus ja yhdenvertaisuus (kommenttimuistio Patrik Törnuddin periaatemuistioon 9.4.) / Törnqvist 11.4.1976, s. 3. Ha 6. ROK, KA.
[1065] KM 72/1976, s. 69.
[1066] Saatekirje ja lisäjaksot häpeärangaistuksista, vankeusrangaistuksen enimmäis- ja vähimmäismäärästä sekä ilmoittautumispakosta ja ote kriminologi Göran Skogin kriminaalipolitiikkaa koskevasta käsikirjoituksesta / Törnudd 14.12.1975, s. 14 a. Ha 6. ROK, KA.

kärsimyksen merkitys, vaikka vapausrangaistusten ollessa kyseessä niin ei haluttukaan tehdä.

Törnuddin eräässä muistiossa häpeärangaistusten yhteydessä oli myös mainita virkamiehiin kohdistuvista rikoksista: heitä koskevan rangaistusuhan vaikutus perustui huomattavalta osaltaan henkilön julkiseen tai puolijulkiseen norminrikkojaksi leimaamiseen. Näidenkään seuraamusten tarkoituksena ei kuitenkaan ollut yleisön paheksunnan suuntaaminen rikkojaan, vaikka seuraamus ilmensikin yhteiskunnan paheksumista tämän tekoa kohtaan.[1067] Tämä osio oli kuitenkin poistettu mietintötekstistä.

Mietinnössä linjattiin, että vaikka rangaistuksella voitaisiin vaikuttaa rikollisuuteen tuntuvastikin, sitä ei silti voitaisi hyväksyä, jos se olisi keskeisten eettisten periaatteiden vastainen. Tällaisia tuhoavia ja epäinhimillisiä rangaistuksia olivat kuolemanrangaistus[1068], kiduttaminen, ruumiinsilpomiset sekä pitkäaikainen täydellinen eristäminen. Lisäksi oli epäinhimillistä puuttua lääketieteen keinoin väkivaltarikollisen hermojärjestelmään siten, että tämä ei kykenisi uusiin rikoksiin. Yleisesti jokaiselta seuraamukselta voitiin vaatia, ettei se saanut ratkaisevasti heikentää tai tehdä tyhjäksi rikoksentekijän mahdollisuuksia henkisesti ja fyysisesti täysipainoiseen elämään.[1069]

Mietinnössä huomautettiin vielä, että käsitykset eri rangaistusten hyväksyttävyydestä vaihtelivat eri yhteiskuntaryhmissä ja eri aikakausina. Tekstissä viitattiin arvioihin, joiden mukaan tulevaisuudessa vapausrangaistuksiin suhtauduttaisiin yhtä kielteisesti kuin kirjoitushetkellä suhtauduttiin ruumiinrangaistuksiin.[1070] Aikaisemmin kohdassa oli puhuttu ”elämisen laadun ehdottomia vähimmäisvaatimuksia koskevista käsityksistä” rangaistusten hyväksyttävyyttä koskevien käsitysten sijaan. Kohdassa oli myös huomautettu, että tuomitut ja rangaistuksista päättävät henkilöt kuuluivat tavallisesti eri yhteiskuntaryhmiin ja siten heillä saattoi olla hyvin erilaiset käsitykset esimerkiksi vapaudenriiston ja erilaisten taloudellisten seuraamusten keskinäisestä suhteesta. Koska pohjimmiltaan on kysymys siitä, ettei kenellekään saisi aiheuttaa kohtuuttomia kärsimyksiä, olisi seuraamusten kohtuullisuutta ensisijaisesti tarkasteltava toimenpiteiden kohteiden kannalta, kohdassa oli linjattu.[1071] Nämä

[1067] Saatekirje ja lisäjaksot häpeärangaistuksista, vankeusrangaistuksen enimmäis- ja vähimmäismäärästä sekä ilmoittautumispakosta ja ote kriminologi Göran Skogin kriminaalipolitiikkaa koskevasta käsikirjoituksesta / Törnudd 14.12.1975, s. 14 a. Ha 6. ROK, KA.

[1068] Kuolemanrangaistus oli lakkautettu lopullisesti Suomen rikosoikeusjärjestelmästä verrattain myöhään, vuonna 1972, rauhanaikainen kuolemanrangaistus toisen maailmansodan jälkeen vuonna 1949. SMP halusi säilyttää mahdollisuuden sisällyttää kuolemanrangaistus edelleen sotaväen rikoslakiin, mutta hävisi äänestyksen 140–29. Ks. Valtiopäivät 1972, pöytäkirjat 459–460.

[1069] KM 72/1976, s. 67.

[1070] KM 72/1976, s. 67.

[1071] 1.2 Rangaistukset ja muut rikoksentekijään kohdistetut seuraamukset / nimeämätön ja päiväämätön, s. 12–13. Ha 11. ROK, KA ja Seuraamusjärjestelmä, välivedos helmikuu 1976, s. 1–16 / nimeämätön ja päiväämätön, s. 9. Ha 6. ROK, KA.

lauseet oli kuitenkin poistettu tekstistä, osin ilmeisesti Antti Kivivuoren vaatimuksesta, sillä hän moitti kohtaa liian laajaksi komitean kokouksessa marraskuussa 1975. Patrik Törnudd puolusti mainintaa rangaistujen ja päätöksentekijöiden eri yhteiskuntaryhmiin kuulumisesta, mutta lopullisessa tekstissä mainittiin vain yleisesti käsitysten vaihtelevan.[1072]

6.4 OIKEUSHYVÄT, ELÄMÄNALUEET JA PERUSOIKEUDET RIKOSLAIN SYSTEMATIIKASSA

Tässä alaluvussa tarkastellaan rikosoikeuskomiteassa käytyjä keskusteluja yksilöllisistä ja yhteisöllisistä oikeushyvistä, oikeuksista, vapauksista, perusoikeuksista ja elämänalueista. Kyse oli samalla perinteisen oikeushyväajattelun sekä yhteiskuntapoliittisen elämänalueajattelun välisen suhteen tarkistamisesta.

Rikosoikeudessa on perinteisesti nähty suojelukohteena niin sanotut oikeushyvät, joilla on perustansa saksalaisessa rikosoikeustieteessä[1073]. Oikeushyväkäsitteellä viitataan niihin intresseihin, joita erilaisilla sääntelyillä on katsottu tarkoitettavan suojata. Tällä käsitteellä on esimerkiksi Nuotion mukaan vältetty oikeuksista puhuminen, minkä etuna on ollut se, että rikosoikeuden käskyjä kieltonormeja ei ole tarvinnut määritellä suhteessa yksilöiden oikeuksiin.[1074]

Perusoikeudet on taas varhaisemmassa suomalaisessa keskustelussa hahmotettu lähinnä valtiosääntöoikeudellisiksi periaatteiksi, joilla lainsäätäjä rajoittaa omaa vallankäyttöään. Niitä ei ole aikaisemmin nähty mahdolliseksi soveltaa kansalaisten keskinäissuhteiden sääntelyssä, vaan kyse on ollut ensisijaisesti valtion toimivallan rajoittamisesta. Myöskään vapaudenriistoa ei ole hahmotettu juuri perusoikeuskysymyksenä. Rikosoikeudessa painoarvoa ovat saaneet pikemminkin rikosoikeuden omat yleiset periaatteet, kuten laillisuusperiaate sekä rikosoikeudellisessa keskustelussa muotoillut kriminalisointiperiaatteet. Rikosoikeuskomitean työskentelyn aikana valtiosääntökomitea oli kylläkin tuottanut mietinnön, jossa se esitti perusoikeuksien perusteellista uudelleen arvioimista, mutta varsinainen perusoikeusuudistus toteutui vasta 1995.[1075]

Oikeushyväajattelun erillisyys perusoikeudellisesta keskustelusta ei silti tarkoita, etteikö perus- ja ihmisoikeuksilla sekä rikosoikeudellisilla periaatteilla

---

[1072] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 17.11.1975 / Törnqvist, s. 6–7. Ca 1. ROK, KA.

[1073] Käsitteen Rechtsgut kehitti Johann Michael Franz Birnbaum artikkelissaan „Über das Erfordernis einer Rechtsverletzung zum Begriffe des Verbrechens, mit besonderer Rücksicht af den Begriff der Ehrenkränkung“ vuodelta 1834. Aiheesta ks. esim. Dubber 2005. Raymond Young ja Markus Dirk Dubber ovat kääntäneet kyseisen Birnbaumin artikkelin englanniksi.

[1074] Nuotio 1998, s. 30.

[1075] Perusoikeusuudistuksesta ja rikosoikeudesta ks. esim. Nuutila 1996, s. 62–71 ja Melander 2008, s. 73–74, 94–97. Valtiosääntökomiteasta ks. Okkonen 2019.

olisi historiallisia yhtymäkohtia. Esimerkiksi ihmisarvon kunnioittaminen ja oikeus elämään, kidutuksen ja muun epäinhimillisen kohtelun kielto sekä oikeudenmukaisuuden periaatteet ovat olleet keskeinen osa rikosoikeudellisia keskusteluja jo ennen ihmisoikeusdiskurssin valtavirtaistumista. Molemmilla on myös juurensa valistuksessa.[1076]

Rikosoikeuskomitean keskustelussa pidettiin ongelmallisena, että ihmisten elämänlaadun kannalta tärkeät ulottuvuudet oli rikosoikeudessa puutteellisesti suojattu. Usein niitä uhkaava käyttäytyminen oli sellaista, joka ei kohdistunut yksilöön suoraan vaan pikemminkin välillisesti. Tätä kokonaisuutta yritettiin hahmottaa useilla käsitteillä: puhuttiin elämänalueista, yhteisöllisistä oikeushyvistä, taloudellisista, sosiaalisista ja sivistyksellisistä oikeuksista, erityisrikosoikeudesta, tehostekriminalisoinneista sekä jaosta *mala in se*- ja *mala prohibita* -tekoihin. Eräässä varhaisemmassa muistiossa todettiin, että komitea oli tarkastellessaan jaottelua henkilöllisiin ja yhteisöllisiin oikeushyviin todennut rikoslainsäädännön kehityksen johtaneen rangaistussäännösten painopisteen siirtymiseen. Rangaistussäännöksiä, jotka kohdistuivat yksityisen henkilön etuuksia välillisesti vahingoittaviin käyttäytymistapoihin, oli säädetty varsin runsaasti, mutta säännökset olivat sijoittuneet hajanaisesti rikoslain eri osiin sekä etenkin muihin lakeihin kuin rikoslakiin. ”Komitea katsoo, että yksityiselle kansalaiselle tärkeitä arvoja voidaan suojata nykyistä tehokkaammin kohdistamalla rangaistussäännöstö painokkaammin sellaisia käyttäytymistapoja vastaan, jotka välillisesti vaarantavat tai vahingoittavat noita arvoja”, tekstissä linjattiin. Ottamalla huomioon teon välilliset vaikutukset ja vaarallisuus rangaistusuhka pyrittiin suuntaamaan inhimillisessä toiminnassa erottuvan tapahtumaketjun niihin vaiheisiin, joissa käyttäytymiseen voitaisiin tehokkaasti vaikuttaa ja joissa rankaiseminen koettaisiin kiistatta oikeudenmukaisena.[1077]

Oikeushyväajattelu ja elämänalueajattelu on mahdollista nähdä toisilleen vastakkaisina tai ainakin jollakin tapaa toisistaan eroavina periaatteina. Rikosoikeuskomiteassa etenkin vasemmistolaisemmat toimijat peräänkuuluttivat tavallisen kansalaisen elämänalueita ja näkivät elämänalueajattelun uudistavana, kun taas perinteinen oikeushyväajattelu koettiin paikoin jopa vanhentuneeksi ja konservatiiviseksi, vähintäänkin omaisuudensuojan osalta.[1078] Reformistisemmat ja oikeistolaisemmat edustajat taas korostivat oikeushyväajattelun merkitystä.[1079] Loppujen lopuksi elämänalueiden vaikutus oli varsinaisessa runko-

[1076] Ks. esim. Koivukari 2020, s. 9–10, erit. alaviite 22.

[1077] Rangaistavuuden perusteet / mahdollisesti Kivivuori 16.3.1976, s. 63–64. Ha 5. ROK, KA.

[1078] Esimerkiksi Antti Kivivuori kritisoi eräässä varhaisessa muistiossaan, kuinka siihenastisessa oikeushyväajattelussa ei näkynyt työväenliikkeen edustamien väestöryhmien vaikutusta. Ks. Rikosoikeuskomitean asettaminen: kirje Patrik Törnuddille ja muistio / Kivivuori 6.4.1972. Ha 10. ROK, KA.

[1079] Ks. esim. Inkeri Anttilan elämänalueista jättämä eriävä mielipide (KM 72/1976, s. 60–61) ja Patrik Törnuddin luonnos, jossa hän korosti oikeushyväajattelun merkitystä runkosuunnitelmassa.

suunnitelmassa kuitenkin melko suppea, mistä myös Hannu Takala huomautti haastattelussa.[1080]

Toisaalta kaikissa muistioissa ei niinkään nähty oikeushyviä ja elämänalueita vastakkaisina toisilleen vaan korostettiin enemmän yhteisöllisten ja yksilöllisten oikeushyvien välistä suhdetta tai sitten oikeushyvien sisällä näkökulman siirtämistä vapausoikeuksista taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin oikeuksiin. Kyse oli siten pikemmin siitä, mitä kaikkea tulisi sisällyttää oikeushyvä-käsitteistön sisälle, kuin siitä, että käsite kokonaan korvattaisiin toisella. Tällaisessa ajattelussa oikeushyvä-käsitteeseen voi sisällyttää hyvin monenlaisia arvoja, etuuksia ja intressejä. Elämänalueajattelua voidaan tällöin ajatella tapana löytää uusia oikeushyviä ja ryhmitellä niitä uudella tavalla.

Erityisesti Hannu Takala pohti muistioissaan oikeushyvien merkitystä. Marraskuussa 1975 laatimassaan muistiossa Takala korosti yhteisöllisiä oikeushyviä. Ensinnäkin Takala määritteli, että oikeushyvillä tarkoitettiin niitä arvoja ja etuuksia, joita kriminalisoinnit suojasivat. Oikeushyvä oli kriminalisoinnin suojeluobjekti. Perinteisen määritelmän mukaan oikeushyvä oli ”oikeudellisesti suojattu intressi”. Takala jaotteli oikeushyvät siten, että henkilöllisillä oikeushyvillä tarkoitettiin yksilöllisiä oikeuksia. Rikoksia, jotka loukkasivat näitä oikeuksia, oli ollut tapana kutsua yksilöön kohdistuviksi rikoksiksi. Näiden rikosten osalta voitiin osoittaa nimenomainen yksityinen asianomistaja, jota oli loukattu. Yhteisöllisiin oikeushyviin kohdistuvat rikokset eivät sen sijaan loukanneet ketään nimenomaista yksilöä, vaan ne kohdistuvat johonkin ”tahoon”: yhteisöön, yhteiskuntaan tai julkisiin toimielimiin. ”Ratkaisevaksi tässä jaottelussa muodostuu se, voidaanko luontevasti katsoa jonkin tai joidenkin rikoksen kautta vahinkoa kärsineiden henkilöiden olevan asianomistajia ’loukatun tai vaarannetun oikeushyvän haltijoina’”, tekstissä todettiin. Henki ja ruumiillinen koskemattomuus sekä kunnia olivat tyyppiesimerkkejä henkilöllisistä oikeushyvistä, kun taas liikenneturvallisuus tai julkisten asiakirjojen luotettavuus olivat esimerkkejä yhteisöllisistä oikeushyvistä. Henkilöllisiä oikeushyviä suojaavat kriminalisoinnit suojasivat jotakin, jonka katsottiin kuuluvan yksilölle oikeutena. Ruumiillinen koskemattomuus ja kunnia olivat siten asioita, joihin yksilöllä katsottiin olevan oikeus, kun taas liikenneturvallisuutta liikennekriminalisointien suojeluobjektina ei voinut katsoa asiaksi, jonka ”haltijoita” liikenteeseen osallistuvat olisivat olleet samassa merkityksessä kuin ruumiinsa, kunniansa tai omaisuutensa.[1081]

Jaottelun voi Takalan tekstin mukaan katsoa kuvastavan ensinnäkin sitä, kuinka välittömästi yksilöille tarjottiin rikosoikeudellista suojaa, ja toiseksi sitä, minkä ajanjakson kuluessa yksilöllisten oikeushyvien suojaa tarkasteltiin. Yksilöllisiä oikeushyviä suojaavat kriminalisoinnit tarjosivat yksilölle suojaa

[1080] Hannu Takalan kirjallinen haastattelu ja tämän jälkeinen sähköpostien vaihto kesäkuu 2022 – marraskuu 2022. Tekstitiedostot tekijän hallussa / Kostiainen.
[1081] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 23–24. Ha 5. ROK, KA.

välittömiä ja ”tuotapikaisia” oikeudenloukkauksia vastaan, kun taas yhteisöllisten oikeushyvien suoja merkitsi yksilöiden välillisempää ja ajallisesti kauaskantoisempaa suojaa. Toki myös henkilöllisiä oikeushyviä suojattiin julkisesta intressistä: valtion intressissä oli esimerkiksi suojata henkeä ja ruumiillista koskemattomuutta pahoinpitelyiltä. Myös se yhteiskuntapoliittinen ylätavoite, jota niin henkilöllisten kuin yhteisöllisten oikeushyvien suojaamisella pyrittiin edistämään, saattoi olla sama: niin pahoinpitely- kuin liikennekriminalisoinnein pyrittiin edistämään kansalaisten fyysistä turvallisuutta.[1082]

Takala katsoi, että yhteisöllisiä oikeushyviä suojaavien kriminalisointien painoarvoa tuli rikoslaissa kasvattaa. ”Yksilöön kohdistuvat rikokset painottuvat suhteettomasti rikosoikeutemme kokonaisuudessa”, tekstissä moitittiin. Tekstin mukaan rikosoikeudellinen systematiikka oli vieläpä hyvin epäyhtenäinen yhteisöllisiä oikeushyviä suojaavien kriminalisointien osalta, sillä kriminalisoinnit sijoittuivat hajanaisesti rikoslain eri lukuihin ja rikoslain ulkopuolisiin lakeihin. Kaiken lisäksi yhteisöllisten oikeushyvien rangaistustaso oli yleisesti ottaen alhainen ja kontrolli lievä. ”Tästä syystä yksilöön välittömästi kohdistuviin rikoksiin yleisesti suhtaudutaan ikäänkuin ne olisivat varsinaisia rikoksia vastakohtana yhteiskunnan pelisääntöjä tehostaville moraalisesti värittömille yhteisiä oikeushyviä suojaavilla kriminalisoinneille. Tätä on pidettävä epäkohtana”, tekstissä huomautettiin.[1083]

Takala kritisoi sitä logiikkaa, jossa yksilöön kohdistuvissa rikoksissa rangaistavuuden perusteena oli aiheutettu yksittäistapauksittainen vahinko tai sen konkreettinen syntymahdollisuus. Tästä nimittäin seurasi, että sellaiset käyttäytymismuodot, jotka ”yleisen elämänkokemuksen mukaan” olivat omiaan aiheuttamaan vahinkoa yksilöllisillekin oikeushyville tai edistivät tällaisten vahinkojen syntymahdollisuutta tai joiden aiheuttamat vahingot lankesivat yksilöille vasta hyvin välillisesti tai pitkän ajanjakson kuluessa, jäivät kontrolloimatta tai niitä kontrolloitiin lievästi ja tehottomasti. Toiseksi ne oikeushyvät, joiden suhteen ketään ei pidetty ”haltijana”, jäivät yleensä ilman tehokasta rikosoikeudellista suojaa. Tekstissä kritisoitiin myös ”yhteisöjen personoitumista”, jota tapahtui, kun organisaatiot oli alettu nähdä yksityiseen henkilöön nähden samanarvoisiksi oikeushyvän haltijoiksi. Näin henkilölliset oikeushyvät olivat osoittaneet taipumusta laajentua yli niiden luonnollisen ja alkuperäisen merkityksen. Esimerkiksi liikkeiden tavaravarastot oli rinnastettu henkilölliseen omaisuuteen niiden nauttiman rikosoikeudellisen suojan suhteen. ”Kuitenkin on täysin selvää, että omaisuus kriminalisoinnin suojeluobjektina on täysin erimerkityksinen, jos kysymys on yksityisen henkilön henkilökohtaisesta omaisuudesta tai jos kysymys on liikkeiden tavaravarastoista: varkauskriminalisoinnin itsepalvelumyymälöille tarjoama

[1082] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 25. Ha 5. ROK, KA.
[1083] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 25. Ha 5. ROK, KA.

suoja on lähinnä tietyn myyntimenetelmän rikosoikeudellista suojaa", tekstissä huomautettiin.[1084]

Takala esitti luonnoksessaan neljän kohdan vaatimuslistan, joka kriminalisointeja uudelleen kohdennettaessa tuli ottaa huomioon. Ensinnäkin tuli eriyttää senhetkisen lainsäädännön kriminalisointeja siten, että ne selväpiirteisesti suojaisivat joko henkilöllisiä tai yhteisöllisiä oikeushyviä, ja harkita, missä määrin rikosoikeudellista suojaa oli syytä suoda kummallekin erikseen. Toiseksi tuli nähdä, että henkilöllisiä oikeushyviä suojaavien kriminalisointien suhteellisen merkityksen vähentyminen (rikoslain säätämisestä senhetkiseen) oli "luonnollinen seuraus yhteiskuntakehityksestä ja valtion tehtäväkenteen muuttumisesta ja että yhteisöllisiä oikeushyviä suojaavat kriminalisoinnit ovat nyt keskeisintä rikosoikeutta". Siksi rikoslain systematiikassa tuli panna erityistä painoa yhteiskuntaan kohdistuviin rikoksiin. Kolmanneksi yhteisöllisiä oikeushyviä tuli eritellä ja niiden systematiikkaa kehittää. "On pyrittävä korottamaan nykyisin hajanaisesti eri lakeihin sisältyvien kriminalisointien abstraktiotasoa niitä koskevan kieltonormin sisäistymisen edistämiseksi", tekstissä vaadittiin. Neljänneksi kriminalisointeja ja rikosoikeudellisia voimavaroja kohdennettaessa tuli erityisesti painottaa niitä oikeushyviä, joita voitiin nimittää "inhimillisen hyvinvoinnin perustekijöiksi".[1085]

Törnudd moitti laatimassaan kommentaarissa Takalan ajattelua useissa kohdissa. Hänen mukaansa tämän esittämä logiikka oli monin tavoin puutteellista. Esimerkiksi Takalan toinen vaatimus oli Törnuddin mielestä varsin oudosti muotoiltu. "Sen jälkeen kun on todettu että yhteiskuntakehitys johtaa välillisten vaikutusten parempaan huomioonottamiseen (viittaus valtion tehtäväkenteeseen on tässä epäadekvaatti koska ko. tehtäväkenteen muuttuminen on nimenomaan tässä seuraus eikä syy) ja että 'yhteisöllisiä oikeushyviä suojaavat kriminalisoinnit ovat nyt keskeisintä rikosoikeutta' (??) esitetään erityistä painoa yhteiskuntaan kohdistuviin rikoksiin. Tämähän on varsinainen ajatusliukuma." Törnudd huomautti, että yhteisö ja yhteiskunta eivät olleet sama asia: "Yhteisöllisiin oikeushyviin kohdistuvat teot (niin kuin ne tässä on määritelty) on yksi asia, yhteiskuntaan kohdistuvat rikokset taas toinen asia." Vaatimus tulikin muotoilla uudelleen seuraavaan muotoon: " – – nähdä, että yhteiskunnan kehityksen, siihen sisältyvine yhä välillisimpine ja pitkävaikutteisine syy/seuraus-ketjujen oivaltamisineen, on heijastauduttava myös rikoslainsäädäntöön. Tämä merkitsee käytännössä mm. sitä, että yksilön intressejä lähinnä välillisesti koskettelevia, ns. yhteisöllisiä oikeushyviä joudutaan erityisesti korostamaan."[1086] Liberaali Törnudd suhtautui siten hyvin kriittisesti sellaiseen

[1084] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 25. Ha 5. ROK, KA.
[1085] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 26. Ha 5. ROK, KA.
[1086] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 23–35 / Törnudd 28.5.1974, s. 8–9. Ha 5. ROK, KA. Alleviivaus alkuperäisessä tekstissä.

Suomessa ja muissakin Pohjoismaissa ominaiseen ajatteluun, jonka mukaan yhteisö, yhteiskunta ja valtio olisivat sama asia.[1087]

Hannu Takala puolestaan moitti Törnuddin ajattelua liian yksilökeskeiseksi ja ”johdonmukaisen benthamilaiseksi”: kukin kriminalisointi pyrittiin palauttamaan *yksilöllisiin* kärsimyksiin ja mielipahaan. Takala piti tärkeänä, että tällaista ajattelua vältettäisiin, sillä muutoin se yhteiskuntamoraali, jota rikosoikeudellinen järjestelmä tuolloin uusintaisi, olisi ”liberaalis-individualistinen utilitaristisen filosofian yhteiskuntamoraali”. Takalan mielestä oikeushyväajattelu oli yksilöllisillä kärsimyksillä ja mielipahalla argumentointia parempi tarkastelutapa, sillä se johti tarkastelun intresseihin ja intressiryhmiin. ”Ikävä kyllä tältä tasolta etenevää suunnittelua varten ei ole erityistä ’suunnittelukieltä’”, Takala harmitteli.[1088]

Komitean kokouksessa kritisoitiin yksilöllisten ja yhteisöllisten oikeushyvien vastakkainasettelua. Antti Kivivuori huomautti, että oli epäselvää, mitä ylipäänsä tarkoitettiin yhteisöllisillä oikeushyvillä. Hän katsoi, että niillä oli luontevaa viitata sellaisiin asioihin, joihin kohdistui yhteiskunnallista sääntelyä. Patrik Törnuddin mukaan jakson lähtökohtana ei voinut olla aksiomaattinen yksilöllisten ja yhteisöllisten oikeushyvien vastakkainasettelu, vaan oli parempi ilmaista asia siten, että rangaistuksissa tuli pyrkiä huomioimaan yhä pidempiä kausaaliketjuja.[1089]

Mietinnössä yhteisöllisiä ja yksilöllisiä oikeushyviä ei asetettu yhtä voimakkaasti vastakkain vaan pikemminkin ne esitettiin toisiaan täydentävinä periaatteina. Komitean mukaan rangaistuksilla suojattavia arvoja ja etuuksia, rikosoikeuden kielellä oikeushyviä, voitiin jaotella toisaalta henkilöllisiin sekä yhteisöllisiin oikeushyviin, toisaalta vapausoikeuksiin sekä taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin oikeuksiin (niin sanotut TSS-oikeudet). Komitean mietinnössä todettiin myös, että oikeushyvät oli ”eräiden muiden maiden” rikoslaeissa jaoteltu yksityiseen, yhteiskuntaan (sosiaaliseen yhteiselämään) ja valtiovaltaan (julkisyhteisöjen toimintaan) kohdistuviin rikoksiin. Suomen rikoslaissa ei kuitenkaan ollut johdonmukaisesti seurattu tätä ryhmittelyä. Mietinnössä kyllä otettiin selvästi kanta painopisteen siirtämisestä yhteisöllisiin oikeushyviin: mietinnön mukaan yksityiselle kansalaiselle tärkeitä arvoja voitaisiin suojata entistä tehokkaammin kohdistamalla rangaistussäännöstö painokkaammin sellaisia käyttäytymistapoja vastaan, jotka vaaransivat tai välillisesti vahingoittivat niitä. Samoin mietinnössä nähtiin ongelmana, että juuri yhteisöllisiä oikeushyviä suojaavat rangaistussäännökset oli sijoitettu hajanaisesti rikoslain eri osiin sekä rikoslain ulkopuoliseen lainsäädäntöön.[1090]

[1087] Aiheesta ks. esim. Kettunen 2015, s. 213. Kettunen huomauttaa, että valtiota kutsutaan usein yhteiskunnaksi, kun siihen liitetään eettisiä ja moraalisia ulottuvuuksia.

[1088] Vastaus Patrikin paperiin 22.2.1974 (Kriminalisointien kohdentaminen) / Takala 25.2.1974. Ha 12. ROK, KA.

[1089] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 10.11.1975 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.

[1090] KM 72/1976, s. 56–57.

6.4.1 Rikosten ryhmittelyperusteet runkosuunnitelmassa ”paheksuntaa ohjaamassa”

Kuten tässä väitöskirjassa on useamman kerran tuotu esiin, komitean näkemyksessä rikoslain jäsentelyllä oli erityisen tärkeä viestinnällinen rooli sekä rikoslain sisällön omaksumisen helpottamisen että paheksunnan viestimisen kannalta. Ryhmittelemällä luvut selkeästi ja johdonmukaisesti helpotettiin lain käyttämistä ja ymmärrettävyyttä. Mietinnön mukaan rangaistussäännökset oli jäsennettävä helposti omaksuttaviksi lukukokonaisuuksiksi ja luvut oli sijoitettava suhteessa toisiinsa luontevia kokonaisuuksia muodostavalla tavalla. Jäsentely lukuihin ja ehkä myös lukujen järjestys saattoivat vaikuttaa jossain määrin yleisiin oikeuskäsityksiin. Näistä syistä oli hyödyksi käyttää hyväksi oikeustajuntaan juurtuneita ja arkielämästä tuttuja käsitteitä. Tämä puolsi elämänalueisiin tai yhteiskuntapolitiikan lohkoihin perustuvaa rikoslain lukujen ryhmittelyä. Toisaalta kaikkia rikoksia ei ollut mahdollista ryhmitellä samalla tavalla, vaan oikeushyväjaottelu tarjosi niin sanotun perinteisen rikollisuuden alueella luontevan ja helposti ymmärrettävän ryhmittelyperusteen. Näiden lisäksi oli mietinnön mukaan tarpeen käyttää kolmantena periaatteena rikoksen tekotapaan liittyvää jaottelutapaa, jotta löydettäisiin tasapaino liian yleiselle tasolle jäävien, käsitteellisesti hankalien ja toisaalta liian alhaisella yleistystasolla ilmaistujen, hajanaisuuteen johtavien oikeushyvien välillä.[1091]

Vaikka elämänaluetarkastelussa jouduttiin pettymään siinä, missä määrin rikosoikeutta voitaisiin käyttää yhteiskuntapolitiikan välineenä, nähtiin elämänalueilla merkitystä kuitenkin rikoksia ryhmiteltäessä.[1092] Rangaistusten kohdentamista käsittelevän luvun IV ja runkosuunnitelman väliset yhteydet jäivät mietinnössä kuitenkin melko pitkälti epäselviksi, sillä runkosuunnitelmassa tehtyjä konkreettisia ehdotuksia ei mietinnössä yksityiskohtaisesti perusteltu luvun IV periaatteilla tai viittaamalla kyseisen luvun kohtiin. Luvussa IV tyydyttiin toteamaan, että rangaistavuuden kohdentamisperiaatteita koskevassa luvussa ei ollut mahdollista tyhjentävästi selvittää uuden rikoslain rangaistussäännösten laatimisessa huomioon otettavia seikkoja. Tältä osin viitattiin mietinnön lopussa olevaan runkosuunnitelmaan, joka sisälsi uuden rikoslain rangaistussäännösten luonnehdintoja.[1093] Näin ollen voidaan sanoa, että osio kriminalisointien kohdentamisesta ja varsinaiset kriminalisointiehdotukset sisältävä runkosuunnitelma jäivät jossakin määrin toisistaan irrallisiksi.

[1091] KM 72/1976, s. 160.
[1092] Ks. esim. Haitallisuudesta, paheksuttavuudesta ja kriminalisointien kohdentamisesta / Takala 9.1.1973, s. 190. Ha 9. ROK, KA.
[1093] KM 72/1976, s. 58.

Komiteassa käytiin jonkin verran keskustelua siitä, minkä periaatteiden varaan uuden rikoslain runkosuunnitelma tulisi rakentaa, ja tässä keskustelussa näkyi jossakin määrin oikeushyvien ja elämänaluetarkastelun välinen jännitteisyys. Rikoslain lukujen jaottelua ja rikosten ryhmittelyä pidettiin periaatteellisesti hyvin merkittävänä, sillä ryhmittelyllä haluttiin Patrik Törnuddin mukaan lähettää kansalaisille viesti: ”Oikeuspoliittisesti erittäin merkittäviä ovat ne ryhmittelyratkaisut, joilla pyritään aktiivisesti ohjaamaan paheksuntaa ja siten vaikuttamaan oikeustajunnan sisältöön ja kansalaisten käyttäytymiseen.”[1094] Keskustelussa vastakkain olivat erityisesti Hannu Takalan ja Patrik Törnuddin esitykset rikosten ryhmittelystä eli rikoslain erityisestä osasta. Valitettavasti varsinaista Hannu Takalan esitystä ei ole säilynyt, ainoastaan muistio, jossa esiteltiin rinnakkain Takalan ja Törnuddin esityksiä rikoslain rungoksi otsikkotasolla.[1095]

Törnuddin suunnitelma oli jaettu kahdeksaan osaan, joista kukin sisälsi useita lukuja: valtiorikoksiin, viranomaisia ja julkista järjestystä vastaan tehtyihin rikoksiin, eräisiin erityisaloihin, yleisiin yksilörikoksiin, hädänalaiseen asemaan saattaviin rikoksiin, anastus- ja vahingontekorikoksiin, epärehellisyysrikoksiin sekä yleisvaarallisiin rikoksiin jaettuja lukuja. Komitean mietinnössä käsitellyistä elämänalueista ympäristö- ja työrikokset oli sijoitettu omiksi luvuikseen eräisiin erityisaloihin, asumisturvallisuutta ja toimeentuloturvallisuutta vaarantavat rikokset omiksi luvuikseen hädänalaiseen asemaan saattaviin rikoksiin ja liikennerikokset omaksi luvukseen yleisvaarallisiin rikoksiin. Hannu Takalan esitystä ei ollut samalla tavalla jaoteltu osioihin, ja se oli hajanaisempi verrattuna Törnuddin tekemään jaotteluun. Selkeänä periaatteena Takalan esityksessä oli kuitenkin se, että elämänalueet oli ryhmitelty lähelle toisiaan: ympäristörikokset, työrikokset, asumiseen kohdistuvat rikokset ja liikennerikokset olivat numerosta 12 lähtien peräkkäin omina lukuinaan. Tämän jälkeen tuli vielä elinkeinorikoksia käsittelevä luku, jonka sisällöstä ei ole tietoa mutta joka käsitteli mahdollisesti myös kuluttajiin kohdistuvia rikoksia. Vaikka Takalan esityksen luvut eivät olleet osioittain ryhmiteltyjä, Takalakin pyrki ryhmittelemään vanhasta rikoslaista rikoksia uudella tavalla ja esimerkiksi yhdistämään vanhan rikoslain lukuja.[1096]

Jaottelujen eroista huolimatta Törnudd kuitenkin katsoi, että varsinaiset runkolukuehdotukset eivät olleet loppujen lopuksi kovin kaukana toisistaan: molemmat perustuivat oikeushyvä-, elämänala- ja tekotapaperusteiden rinnakkaiseen soveltamiseen, vaikka perusteluosioissa Takalan versiossa korostettiinkin erityisesti elämänaluejaottelua lukujaottelun perustana ja vaikka Törnuddin tekemässä ehdotuksessa korostettiin ”käyttäytymisnormien kehittämisen ja tukemisen tärkeyttä” ja suosittiin tekotapaperusteista lukujaottelua. Törnudd

[1094] IV – Uuden rikoslain runko / Törnudd 22.10.1974. Ha 12. ROK, KA.
[1095] Uuden rikoslain lukujaotus / Takala – Törnudd. Ha 12. ROK, KA.
[1096] Uuden rikoslain lukujaotus / Takala – Törnudd. Ha 12. ROK, KA.

ehdotti kompromissina, että runkosuunnitelmaan otettaisiin lisää lukuja, jotta elämänalueille saataisiin lisää tilaa.[1097]

Antti Kivivuori tuntuisi nähneen Törnuddin tavoin elämänaluejaottelun ja oikeushyväperusteisen jaottelun rinnakkaisina rikoslain ryhmittelyperusteina. Hän esimerkiksi esitti rikosoikeuskomitean kokouksessa marraskuussa 1975, että kriminalisointien kohdentamisen tarkastelussa voitiin käyttää kolmea eri tarkastelutapaa: elämänaluetarkastelua, oikeushyvätarkastelua sekä sellaisten alueiden korostamista, joihin valtion sääntely tehostuneesti kohdistui. Viimeisellä hän ilmeisesti viittasi ”yhteisöllisiin oikeushyviin”, joista hän itse mainitsi komitean kokouksessa liikenneturvallisuuden.[1098] Liikennettä toisaalta tarkasteltiin mietinnössä myös elämänalueena. Ei siten ollut komiteassakaan aina selvää, olisiko jokin arvo tai intressi käsitettävissä yhteisölliseksi oikeushyväksi vai elämänalueeksi vai tuliko se ”yksilöllistää” sosiaaliseksi, sivistykselliseksi tai taloudelliseksi oikeudeksi.

Elämänaluetarkastelu ja oikeushyvätarkastelu osoittivat, kuinka uutta ja vanhaa rikosoikeutta oli toisinaan vaikeaa liittää saumattomasti yhteen. Yksityis- ja perhe-elämä oli esimerkki tällaisesta kokonaisuudesta, jota yritettiin ensin tarkastella elämänaluetarkastelun puitteissa mutta joka päädyttiin sitten pitämään oikeushyväajattelussa. Ottamalla tiettyjä aihealueita lähempään tarkasteluun komitea tuli siten painottaneeksi niiden merkitystä ja häivyttäneeksi muita. Kuten edellä on tuotu esiin, Inkeri Anttila huomautti Klaus Mäkelän tukemana eriävässä mielipiteessään, että mietinnössä painotettiin liikaa viittä erityistä elämänaluetta.[1099]

Elämänalueajattelua ja ”yhteisöllisiä oikeushyviä” on yritetty oikeudellistaa käsitteellistämällä niitä yksilöiden oikeuksiksi juuri taloudellisten, sivistyksellisten ja sosiaalisten oikeuksien käsitteiden avulla. Esimerkiksi Sakari Melander katsoo, että komitean tekemä TSS-oikeuksiin liittyvä rangaistavuustarkastelu voidaan nähdä elämänalueajattelun kanssa loogisesti yhteensopivana ja sitä seuraavana ja täydentävänä ajatteluna. Elämänalueajattelu liittyi TSS-oikeuksien toteuttamisen turvaksi luotujen oikeudellisten rakenteiden ja yhteiskunnallisten laitosten suojelutarpeeseen. Samalla olennaisesti TSS-oikeuksiin liittyvien elämänalueiden, kuten asumisen ja työn, katsottiin tarvitsevan myös rikosoikeudellista suojaa erityisesti näiden tavoitteiden kannalta haitallisimpien ja paheksuttavimpien tekojen osalta.[1100]

Melanderin mukaan voidaan ajatella, että erityisesti komitean esittämä elämänalueajattelu olisi ilmaus nimenomaan TSS-oikeuksien rikosoikeudellisen

---

[1097] Rangaistussäännösten systematiikkaratkaisu ja runkoluvun suunnittelu / Törnudd 14.11.1974. Ha 12. ROK, KA.
[1098] Rikosoikeuskomitean pöytäkirja 10.11.1975 / Törnqvist. Ca 1. ROK, KA.
[1099] KM 72/1976, s. 60–61.
[1100] Melander 2008, s. 88–89.

suojan tarpeen suuntaan. Hänen mukaansa tämä ei kuitenkaan näkynyt varsinaisessa runkosuunnitelmaehdotuksessa. Komitea päätyi kyllä esittämään erilaisia elämänaluekriminalisointeja, mutta runkosuunnitelman perusteluissa ei kuitenkaan nimenomaisesti viitattu perus- tai ihmisoikeuksiin. TSS-oikeuksien näkyvyys runkosuunnitelmassa jäi siten Melanderin mukaan implisiittiselle tasolle.[1101]

6.4.2 Vapausoikeudet ja ”oikeus johonkin”

Toukokuussa 1975 laatimassaan muistiossa Takala asetti vastakkain myös perinteiset vapausoikeudet sekä taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet ”oikeutena johonkin”. Takalan ajattelussa voi nähdä eronteon Isaiah Berlinin käsittein vasemmistolaisen positiivisen ja oikeistolaisen negatiivisen vapauskäsityksen välillä: oliko kyse vapautumisesta valtion asettamista rajoitteista vai oliko valtio nimenomaan se taho, joka antoi ihmisille resursseja toteuttaa itseään ja siten mahdollisuuden vapautua.[1102]

Takala katsoi, että kun rikosoikeudellinen järjestelmä nähtiin yhdeksi yhteiskuntapolitiikan keinoksi asetettujen tavoitteiden edistämisessä, oli luonnollista, että keskustelu kansalaisten perusoikeuksista ja niiden toteuttamisesta ja turvaamisesta heijastui myös rikosoikeuteen. Kriminalisointien suojaamat perinteiset henkilölliset oikeushyvät olivat olleet niin sanottuja vapausoikeuksia, oikeuksia puuttumattomuuteen valtiovallan tai toisten henkilöiden taholta. Suurin osa rikoslain kriminalisoinneista suojasi niitä vapausoikeuksia, jotka oli hallitusmuodossa määritelty kansalaisten perusoikeuksiksi.[1103]

Kansalaisten perusoikeuksista edellisinä vuosina käydyssä keskustelussa oli kuitenkin korostettu, että hallitusmuodon tulisi rinnan näiden vapausoikeuksien kanssa suojata myös taloudellisia, sosiaalisia, sivistyksellisiä ja poliittisia oikeuksia. Nämä oikeudet merkitsivät ”oikeutta johonkin”, eivät ainoastaan oikeutta puuttumattomuuteen. ”Ne eivät ainoastaan suojaa olemassaolevaa tilaa, vaan edellyttävät yhteiskunnan toimia kansalaisten aseman edistämiseksi näissä suhteissa. Siksi niiden painottaminen perinteisten kansalaisvapauksien rinnalla on sopusoinnussa tasa-arvopoliittisen tavoitteenasettelun kanssa”, tekstissä linjattiin.[1104]

Takalan tekstissä esitettiin vertailu, jossa tarkasteltiin rinnakkain samaa ulottuvuutta toisaalta perinteisenä vapausoikeutena ja toisaalta oikeutena johonkin. Tällä tavoin tarkasteltuna oikeudet väkisinkin asettuivat vastakkain

[1101] Melander 2008, s. 89.
[1102] Berlinin jaottelusta ks. Berlin – Sihvola – Soukola 2001, s. 47–60.
[1103] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 26–27. Ha 5. ROK, KA.
[1104] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 27. Ha 5. ROK, KA.

”vanhanaikainen–edistyksellinen”-linjalle. Tekstissä tarkasteltuja oikeushyviä olivat omaisuus, kotirauha, kunnia, yksityisyys, henki ja ruumiillinen koskemattomuus, seksuaalinen puuttumattomuus sekä uskonnonvapaus. Omaisuus vapausoikeutena tarkoitti, että toiset eivät saaneet puuttua henkilön laillisesti omistamaan omaisuuteen tai muuten loukata hänen asemaansa omistajana. Oikeutena johonkin se puolestaan tarkoitti oikeutta tyydyttävään aineelliseen elintasoon ja kohtuulliseen henkilökohtaiseen omaisuuteen. Kotirauha vapausoikeutena tarkoitti, että toiset eivät saaneet tai yhteiskunta ei saanut tunkeutua henkilön kotipiiriin. Oikeutena johonkin se puolestaan merkitsi oikeutta asumiseen, johon kuului myös mahdollisuus riittävän häiriöttömään yksityiselämään. Yksityisyys merkitsi vapausoikeutena, että toiset eivät saaneet tai valtio ei saanut hankkia, tallentaa tai julkaista tietoja henkilön yksityisinä pidettävistä asioista. Tämä oikeushyvä oli senhetkisessä lainsäädännössä tekstin mukaan poikkeuksellisen huonosti suojattu. Oikeutena johonkin se merkitsi oikeutta yksilöllisyyteen, yksilöllisten kykyjen, taipumusten ja harrastusten kehittämiseen.[1105]

Henki ja ruumiillinen koskemattomuus merkitsivät vapausoikeuksien näkökulmasta, että toiset eivät saaneet pahoinpidellä henkilöä fyysisesti, puuttua väkivaltaisesti hänen ruumiiseensa tai riistää hänen henkeään. Oikeudessa johonkin oli kyse oikeudesta terveyteen, fyysiseen turvallisuuteen ja lajityypilliseen elinikään: ”Esim. henkilöllä on oikeus elinolosuhteisiin, jotka edistävät terveyttä ja joihin liittyy mahdollisimman vähän fyysisen turvallisuuden riskitekijöitä, sekä oikeus saada asianmukaista terveydenhoitoa. Loukkaavana pidetään, että henkilöt tahtomattaan joutuvat alttiiksi fyysisen turvallisuuden uhkatekijöille esimerkiksi työssä ja liikenteessä”, tekstissä linjattiin. Seksuaalinen puuttumattomuus vapausoikeutena merkitsi, että henkilöllä oli seksuaalinen vapauspiiri, johon toiset eivät saaneet tunkeutua. Positiivisena oikeutena se merkitsi oikeutta tyydyttävään sukupuolielämään. Uskonvapaus vapausoikeutena tarkoitti, että toiset eivät saaneet pakottaa tai yhteiskunta ei saanut pakottaa henkilöä kuulumaan mihinkään uskontokuntaan tai estää häntä harjoittamasta uskontoaan. Positiivisena oikeutena kyse oli oikeudesta uskonnolliseen elämään ja uskonnollisiin tunteisiin sekä monipuolisiin virikkeisiin perustuvaan uskonnolliseen vakaumukseen. Lisäksi tekstissä katsottiin, että senhetkinen lainsäädäntö suojasi kokoontumisvapauden, yhdistymisvapauden ja mielipiteenvapauden varsin puutteellisesti.[1106]

Tekstissä huomautettiin, että taloudellisiksi, sosiaalisiksi, sivistyksellisiksi ja poliittisiksi oikeuksiksi luonnehdittavat oikeudet edellyttivät ensisijaisesti muita kuin rikosoikeudellisia keinoja, kun taas vapausoikeuksien suojaamisessa rikosoikeudelliset keinot olivat hyvin keskeisiä. ”Vapausoikeudellahan on

[1105] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 28. Ha 5. ROK, KA.
[1106] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 28–29. Ha 5. ROK, KA.

selvä kieltosisältö, jolloin rangaistusjärjestelmä on luonnollinen keino kiellon tehostamisessa", tekstissä todettiin. Tästä huolimatta jaottelu vapausoikeuksiin ja "oikeuksiin johonkin" tarjosi tekstin mukaan käyttökelpoisen kehyksen pohtia rikosoikeudellisen järjestelmän painotusongelmia. "Jälkimmäisiin liittyvät kriminalisoinnit ilmentävät yhteiskuntapolitiikassamme tapahtunutta ja tapahtuvaa kehitystä. Rikosoikeudellinen järjestelmä nähdään yhdeksi aktiivisen yhteiskuntapolitiikan keinoksi, jolla tuetaan niitä pyrkimyksiä, joita eri politiikkalohkoilla on näin määriteltyjen perusoikeuksien toteuttamiseen." Lisäksi rinnastusten avulla voi tarkastella, mikä oli perinteisten vapausoikeuksiin kohdistuvien loukkausten suhteellinen merkitys "näin laajemmin määritellyssä ongelmakokonaisuudessa". Näin oli mahdollista eritellä sekä määritellä uudelleen oikeushyviä. Tekstin mukaan vapausoikeuksien korostus merkitsi yksilön olemassa olevan ja saavuttaman aseman suojaamista. Yksipuolisesti vapausoikeuksia suojaava rikosoikeudellinen järjestelmä vahvisti siten yhteiskunnallista eriarvoisuutta. Siten voitiin ajatella, että vaikka taloudellisia, sosiaalisia, sivistyksellisiä ja poliittisia oikeuksia tukevilla kriminalisoinneilla oli liitännäinen asema, oli "pidettävä tärkeänä ideologisena ratkaisuna korostaa", että rikosoikeudellisen suojan tuli laajentua yli perinteisten vapausoikeuksien. Kriminalisoinnit edellyttivät myös muun kuin rikosoikeudellisen lainsäädännön kehittymistä, mutta tätä voitaisiin kuitenkin pitkälti ennakoida rikoslain uudistuksen yhteydessä.[1107]

Patrik Törnudd suomi jälleen Takalan tekstiä kovin sanoin. Hänen mukaansa jakso oli teoreettisesti epäkypsä ja argumenteiltaan osittain virheellinen tai epätäydellinen. Vapausoikeuksien ja positiivisten oikeuksien välinen suhde oli klassinen ongelma, jonka ajallisessa paikallistamisessa voitiin mennä "aika lailla enemmän taaksepäin historiassa kuin viime vuosien valtiosääntökeskusteluun". Asiaa ei siten ollut syytä esittää mitenkään uutena oivalluksena: vastakkainasettelusta löytyi kyllä riittävästi tekstiä alan oppikirjoista. Jaksosta tuli ottaa mukaan vain se, mikä oli välttämätöntä komitean osioon pohjautuvien uusien rikoslainsäädännöllisten ratkaisujen perustelemiseksi. Käytännössä tämä tarkoitti koko vertailujakson poistamista, sillä jaksossa ei päädytty mihinkään konkreettiseen lopputulokseen vaan se jäi roikkumaan ilmaan "jonkinlaisena yleisenä ongelman hahmottamistapana". Sellaisia jaksoja tuli Törnuddin mielestä välttää, koska periaatemietintö näytti muutenkin muodostuvan liian akateemiseksi ja "huonolla tavalla teorisoivaksi" suhteessa siinä esitettyihin käyttökelpoisiin uudistusehdotuksiin.[1108]

Törnuddin kritisoi vielä, että pienen "lähtökohtavarauksen" jälkeen puhuttiin vapausoikeuksiin ja positiivisiin oikeuksiin liittyvistä yhteiskunnan

[1107] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 29–30. Ha 5. ROK, KA.
[1108] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 23–35 / Törnudd 28.5.1974, s. 9. Ha 5. ROK, KA.

toimenpiteistä aivan kuin ne olisivat olleet luonteeltaan ja merkitykseltään suunnilleen samanveroisia sillä erotuksella, että edelliset suojasivat olemassa olevaa asemaa, kun taas jälkimmäiset tähtäsivät tulevaisuuteen. Tämän perusteella päädyttiin suositukseen ennakoivien kriminalisointien käyttämisestä, positiiviset oikeudet takaavien toimenpiteiden varmistamiseksi. Tässä ei kuitenkaan ollut otettu huomioon aikaisemmin esillä ollutta rikosoikeuden resurssien rajallisuuteen sekä normien sisäistämiseen liittyvää problematiikkaa. Kriminalisointien käytössä jouduttaisiin olemaan sekä säästeliäitä että varmoja kohdentamisratkaisun järkevyydestä. Tällä seikalla oli ratkaiseva merkitys uudistuksen ajallisessa porrastamisessa.[1109]

Törnudd jatkoi, että sosiaalipolitiikassa pyrittiin yhteiskunnan muuttamiseen esimerkiksi asuntopoliittisella lainsäädännöllä. Lisäksi oli mahdollista käyttää laajaspektristä toimenpidepakettia ja kokeilla erilaisia ratkaisuja, joista toiset osoittautuisivat hyviksi ja toiset huonoiksi. Ratkaisu, joka osoittautui hyväksi viiden vuoden sisällä, saattoi kuitenkin olla huono kymmenen vuoden perspektiivillä. Tämä oli ominaista juuri sosiaalipoliittiselle lainsäädännölle. Rikoslainsäädäntöä ei kuitenkaan voinut käyttää tällä tavalla. Varsinkin pyrittäessä sisäistettäviin normeihin ei ollut varaa kovin lyhytjänteisiin kokeiluihin. Säästeliäisyysperiaate merkitsi lisäksi, että rikosoikeudellisen kontrollin piiriin otettaisiin vain kaikkein törkeimmät rikkeet säädeltävältä alalta. ”Miten olisi tällainen normi luonnehdittavissa, jonka rikkominen koetaan erityisen törkeänä ko. alalla? Vastaus: uusi normi koetaan itsestäänselvää oikeutta suojaavana, on vähitellen syntynyt uusi vapausoikeus.”[1110]

Törnuddin mukaan koko tämän (ilmeisesti säästeliäisyys- ja varmuus)problematiikan käsittely oli Takalan luonnoksessa jäänyt vaillinaiseksi ja kysymyksenasettelu oli suhteellisen hedelmätön, minkä vuoksi koko jakso olisi poistettava. Mikäli yksittäisiä uusia kriminalisointeja perusteltaessa myöhemmin keksittäisiin käyttöä jaksossa esitellyille argumenteille, tämä olisi luonnollisesti hyvä asia. Jako vapausoikeuksiin ja positiivisiin oikeuksiin oli Törnuddin mukaan sinänsä mielenkiintoinen ja erityisesti valtio-opillisissa keskusteluissa käyttökelpoinen.[1111]

Myöhäisemmissä versioissa ja itse mietinnössä tekstiä oli muutettu Törnuddin näkemyksen suuntaan. Eräässä, mahdollisesti Antti Kivivuoren laatimassa, versiossa[1112] huomautettiin Takalan version tavoin, että vapausoikeuksien suoja

[1109] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 23–35 / Törnudd 28.5.1974, s. 9. Ha 5. ROK, KA.
[1110] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 23–35 / Törnudd 28.5.1974, s. 9–10. Ha 5. ROK, KA.
[1111] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 23–35 / Törnudd 28.5.1974, s. 10. Ha 5. ROK, KA.
[1112] Versiota ei ole nimetty eikä päivätty. Erään sivun yläreunassa on kuitenkin teksti ”Rikosoikeuskomitea 16.3.1976 AK”, joka on yliviivattu.

turvasi lähinnä erilaisia jo olemassa olevia tai saavutettuja arvoja. Suhtautuminen tähän oli kuitenkin suopeampaa: edellä mainitun vuoksi oli ”luonnollista”, että suojaa oli annettu myös rangaistussäännöksillä. Rangaistavuus tuli määrätä siten, että kansalaisten perustavimpia arvoja ja perustoimeentulon tekijöitä suojattaisiin. Rikosoikeudellisten voimavarojen rajallisuuden takia ne oli pyrittävä kohdentamaan kansalaisia tasavertaisesti turvaavalla tavalla ja siten erityisesti kaikille kuuluvien yhtäläisten arvojen suojaamiseksi. Vaikka vapausoikeuksien rikosoikeudellista suojaa ei esitetty olennaisesti muutettavaksi, katsottiin perustelluksi painottaa entistä enemmän ”rikosoikeudellisten sääntelymahdollisuuksien käyttämistä niin sanottujen taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien toteuttamisessa. Nämä oikeudethan tarkoittavat lähinnä tiettyjen arvojen (kuten koulutus ja sosiaaliturva) saamisen turvaamista.” Tekstin mukaan komitea oli elämänalueiden tarkastelun yhteydessä puoltanut useiden sellaisten rangaistussäännösten käyttämistä, jotka pääasiassa turvasivat taloudellisia, sivistyksellisiä ja sosiaalisia oikeuksia. Puolletuilla säännöksillä turvattaisiin muun muassa oikeutta asuntoon, työhön ja ympäristöön eli tuettaisiin rangaistussäännösten avulla taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia sekä näiden myötä tasa-arvotavoitetta.[1113]

Edellä mainittuja ilmaisuja oli mietintöön vielä jonkin verran muokattu. Ilmaisusta, jonka mukaan vapausoikeudet turvasivat jo olemassa olevia tai saavutettuja arvoja, oli poistettu sanat ”tai saavutettuja”. Teksti rangaistusten ja voimavarojen tasavertaisesta kohdentamisesta oli jätetty pois, ja tilalle oli tullut muotoilu, jossa korostettiin TSS-oikeuksien kehittymättömämmän suojan johtuneen siitä, että niitä oli yhteiskuntapolitiikassa ryhdytty ottamaan huomioon vasta myöhemmin. Tämän lisäksi mietintöön oli tuotu kappale, jonka mukaan taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin oikeuksiin ei luonteensa vuoksi yleensä voinut suoraan liittää rangaistussäännöksiä. Sen sijaan näiden oikeuksien toteuttamiseksi luotuja oikeudellisia rakenteita ja yhteiskunnallisia laitoksia voitiin rangaistussäännöksin suojata loukkauksilta.[1114] Vastakkainasettelua ”saavutettujen” ja ”tulevien” oikeuksien välillä oli siten lievennetty.

Takalan tekstissä tarkasteltiin myös oikeuksien väärinkäytön rajoittamista. Siinä moitiskeltiin, että ”eräät perinteiset oikeushyvät ovat absolutisoineet ko. oikeudet”. Esimerkiksi omistusoikeuden loukkaamattomuutta sukupolvesta toiseen korostaneet kriminalisoinnit olivat painottaneet omistusoikeutta muihin oikeuksiin verrattuna. Samalla omistusoikeuden rajoituksia tehostavat kriminalisoinnit olivat hajanaisesti eri laeissa ja yleistystasoltaan alhaisia, mikä vahvisti käsitystä, että omistusoikeus oli oikeutena alkuperäinen ja sen rajoitukset hetkellisiä ja väliaikaisia. Tekstin mukaan omistusoikeuteen oli kuitenkin aina liittynyt rajoituksia, joiden voitiin katsoa kuvastavan omistusoikeuden

[1113] Rangaistavuuden perusteet / mahdollisesti Kivivuori 16.3.1976 , s. 67–68. Ha 5. ROK, KA.
[1114] KM 72/1976, s. 57–58.

väärinkäytön kieltoa. Oikeuksien absolutisoitumisen välttämiseksi tulikin normi oikeuden väärinkäytön kiellosta pyrkiä muotoilemaan samanarvoiseksi kuin normi kyseisen oikeuden loukkaamattomuudesta. Muita tarkastelun arvoisia kohteita voisivat Takalan mukaan olla esimerkiksi käsiteparit sopimusvapaus–sopimusvapauden väärinkäyttö, sananvapaus–sananvapauden väärinkäyttö sekä kokoontumisvapaus–kokoontumisvapauden väärinkäyttö. Osassa tapauksia saattoi olla jopa niin, että tietyn oikeuden väärinkäytön kielto oli ehkä saanut rikosoikeudellisesti liian korostuneen aseman.[1115]

Tekstissä huomautettiin myös, että oikeuksiin kriminalisointien suojeluobjekteina liittyi eräs huomionarvoinen niiden käyttökelpoisuutta heikentävä näkökohta. Oikeudet olivat juridisia rakennelmia, joilla saattoi olla hyvin erilainen merkitys eri yhteyksissä. Esimerkiksi myyjän oikeus osamaksukaupalla myytyyn maksamattomaan esineeseen oli määritelty omistusoikeudeksi. Kavallussäännöksen soveltaminen osamaksukaupan kohteeseen oli näin todennäköisesti tarkoituksettomasti ”omistusoikeusrakennelman kautta” tullut tarjoamaan tälle myyntimenetelmälle rikosoikeudellista suojaa.[1116]

Tätä Takalan pohdintaa Törnudd ei vaivautunut juuri edes kommentoimaan. Hän yksinkertaisesti esitti koko ”Oikeuksien väärinkäyttö” -jakson poistoa.[1117] Tästä pohdinnasta ei tämän ensimmäisen version jälkeen näkynyt jälkeäkään mietintöversioissa, eikä siitä ollut mainintaa myöskään lopullisessa mietinnössä.

6.5 RATIONAALISUUS JA SYSTEMATISOINTI

Rikosoikeuskomiteasta teki ”uusklassisen” myös sen pyrkimys järkiperäistää ja järjestää uudelleen rikosoikeudellinen aines lainsäädännössä. Tällaiseen rationalisointiin liittyi esimerkiksi pyrkimys syntetisoida eli nostaa rikosten tunnusmerkistöjen yleisyystasoja kattamaan useampia rikoksia ja toisaalta keskittää loogisesti kaikki vankeusuhkaiset rikokset rikoslakiin ja siten selkeyttää rikoslainsäädännön kokonaisuutta. Tällaisessa ”järkiperäistämisessä” uusklassinen ajattelu sulautui hyvin yhteen ”järkiperäisen” yhteiskuntapolitiikan kanssa.

Komitean mietinnön mukaan seuraamuksia ja rangaistussäännösten soveltamista koskevien yleisten säännösten avulla rikoslain sisältö saatiin yhdenmukaiseksi ja säännösten luettavuus parani. Ilman niitä tunnusmerkistöt muodostuisivat toisteisiksi ja monimutkaisiksi (siis kasuistisiksi), kun jokaisessa tunnusmerkistössä olisi pakko erikseen luetella suuri joukko täsmentäviä tai

[1115] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 30–31. Ha 5. ROK, KA.
[1116] Kriminalisointien kohdentaminen / Takala 14.5.1974, s. 31. Ha 5. ROK, KA.
[1117] Kriminalisointien kohdentaminen – Kommentaareja jaksosta III.2, s. 23–35 / Törnudd 28.5.1974, s. 10. Ha 5. ROK, KA.

soveltamisalaa rajaavia normeja. Komitean mukaan oli tavoiteltavaa, että rikoslainsäädännön yleiset periaatteet ilmaistaisiin entistä avoimemmin ja täsmällisemmin laissa eli kodifioitaisiin.[1118]

Mietinnössä linjattiin myös, että uuden rikoslain yleisiä säännöksiä tulisi soveltaa johdonmukaisesti koko rikosoikeudelliseen järjestelmään ja myös rikoslain ulkopuoliseen rangaistusjärjestelmään. Mietinnön kirjoittamishetkellä esimerkiksi järjestystä koskevien niin sanottujen politiarikosten sekä alkoholi- ja painovapausrikosten osalta oli joko tulkinnalla tai nimenomaisilla säännöksillä otettu käyttöön jonkin verran poikkeavia periaatteita. Mikäli poikkeuksia olisi välttämätöntä tehdä, oli ne osoitettava nimenomaisin säännöksin.[1119]

Komitean pyrkimys syntetisointiin törmäsi kuitenkin ongelmiin, jotka liittyivät erityisrikoslainsäädännön kaksoisluonteeseen toisaalta rikosoikeudellisena ja toisaalta yksityisoikeudellisena sääntelynä. Nuotio on ilmaissut asian siten, että rikosoikeuden erityisen osan normisto kehittyy heijastaen niitä tarpeita, joita ”sääntelyn kohdealueelta” nousee. Samalla tämä rikosoikeuden erityinen osa vaikuttaa rikosvastuun yleisten edellytysten eli niin sanottujen yleisten oppien muotoiluun erityisesti sillä tavalla, että yleiset opit eriytyvät. Koska sääntelyn kohteena olevat toiminnot, kuten liikenneturvallisuus, työturvallisuus, ympäristönsuojelu tai taloudellinen toiminta, ovat keskenään erilaisia, eivät rikosoikeuden yleiset opit enää olekaan ”yleisiä” siinä mielessä, että ne olisivat kaikille rikoksille yhteisiä. Esimerkkinä ”erityisrikoslainsäädännöstä” voidaan ottaa tieliikenne: sen perustavat käyttäytymismallit pohjaavat liikennesääntöihin. Rikosoikeudessa ne saavat merkitystä, koska liikennesääntöjen asemaa on haluttu vahvistaa muiden oikeudellisten sanktioiden lisäksi rikosoikeudellisilla sanktioilla.[1120]

Komiteassa tultiin tässäkin kohdassa tärkeisiin keskusteluihin, jotka koskivat sitä, mikä oli yksityisen ja julkisen välinen suhde, ja toisaalta sitä, mikä oli elämänalueiden, valtionhallinnon ”sektoreiden” ja erilaisten oikeudenalojen välinen suhde toisiinsa. Eräs ongelma oli se, että vaikka komitea halusi laajentaa julkisen vallan sääntelyä aikaisemmin yksityisinä pidetyille alueille, yksityisoikeuden ja julkisoikeuden välinen raja oli vanha eikä sitä ollut mahdollista pelkästään komitean tahdosta muuttaa. Olemassa olevat oikeudenalat ja valtionhallinnon rakenteet ja toisaalta myös olemassa olevan rikoslain rakenne asettivat siten rajoja sille, kuinka pitkälle meneviä uudistuksia komitean oli mahdollista esittää.

Komitean ajattelussa rikoslailla oli erityinen asema ”varsinaisena rikosoikeutena”, koska siihen sisällytetyt kriminalisoinnit koettiin erityisen paheksuttavina. Tätä rikoslain erityisluonnetta oli järkevää käyttää hyödyksi ja koota rikoslakiin selvästi paheksuttavimmat teot. Komitean työskentelyn aikaan

[1118] KM 72/1976, s. 95.
[1119] KM 72/1976, s. 96.
[1120] Nuotio 1998, s. 9–10.

ongelmana oli kuitenkin esimerkiksi Takalan mielestä se, että rikoslakiin sisältyi säännöksiä sellaisista teoista, joita ei enää paheksuttu, kun taas rikoslain ulkopuolella oli rangaistussäännöksiä sellaisista teoista, joihin odotettiin kohdistuvan entistä voimakkaampaa paheksuntaa. Erityisen ongelmallisina Takala piti sellaisia rikoslain ulkopuolisia kriminalisointeja, joiden rangaistustaso ei vastannut tekojen vahingollisuutta ja joihin suhtauduttiin yleisesti välinpitämättömästi.[1121]

Varsinkin elämänalueita koskeva rikoslainsäädäntö sijaitsi valtaosaltaan varsinaisen rikoslain ulkopuolella niin sanotussa erityisrikoslainsäädännössä. Mietinnön kolmannessa luvussa esitettiin epäkohtana, että voimassa olevan rikoslain rakenteet olivat estäneet sen uudistamisen osittaisuudistuksilla. Tästä oli seurannut, että rikoslain ulkopuolelle oli syntynyt paljon uutta rikosoikeudellista lainsäädäntöä. ”Yhteiskunnan kehittymisen ja erityisesti valtion sääntelytehtävien lisääntymisen myötä syntyneet rangaistussäännökset on lähes yksinomaan sijoitettu rikoslain ulkopuolella oleviin erityislakeihin.”[1122]

Mietinnössä huomautettiin, että sillä hetkellä voimassa ollutta rikoslakia alun perin valmisteltaessa oli ollut nimenomaisena tarkoituksena ottaa rikoslakiin tärkeimmät rangaistussäännökset. ”Varsinaisten rikosten sekä uskonto- ja siveellisyysrikosten lisäksi rikoslain tuli sisältää vaarallisimmat ja yleisimmät politiarikokset.” Vaikka tullessaan voimaan rikoslaki ei ollut kumonnut kaikkia ulkopuolisia rangaistussäännöksiä, niiden lukumäärä ja merkitys eivät olleet tällöin kovin suuria. ”Tänään tilanne on täysin toinen. Enin osa rangaistussäännöksistä on rikoslain ulkopuolella”, mietinnössä todettiin. Valtaosa rangaistuksista tuomittiin muiden kuin rikoslain nojalla.[1123]

Mietinnön mukaan rikoslain ulkopuoliset rangaistussäännökset muodostivat erittäin ”epäyhtenäisen ja vaikeasti jäsentyvän joukon” rangaistussäännöksiä. Jotkin lait kattoivat ainoastaan yksittäisen rangaistussäännöksen, toiset taas kokonaisen elämänalueen, kuten liikenteen. Selvästi havaittavia ryhmiä olivat kuitenkin luvan hankkimisvelvollisuuden tai ilmoitusvelvollisuuden, eräiden ”yksityiskohtaisesti säädeltyjen elämänalueiden normiston” (Hannu Takalan versiossa ”elämänalueiden ’pelisääntöjen’ vastaisten tekojen kriminalisoinnit”) sekä vaitiolovelvollisuuden rikkomista koskevat rangaistussäännökset. Rikoslain ulkopuolisilla rangaistussäännöksillä oli siten huomattava ”periaatteellinen ja käytännön merkitys”, ja tämän takia kokonaisuudistus oli ulotettava myös näihin säännöksiin. Tällöin jouduttaisiin harkitsemaan, mitkä säännökset oli mahdollisesti aiheellista siirtää rikoslakiin.[1124]

1121 Rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit / Takala 24.7.1972, s. 53. ROK, KA.
1122 KM 72/1976, s. 43–45.
1123 KM 72/1976, s. 45.
1124 KM 72/1976, s. 45 ja Rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit / Takala 24.7.1972, s. 44. ROK, KA.

Mietinnössä esitetty näkemys hajanaisuudesta perustui ilmeisesti Hannu Takalan vuonna 1972 tekemään tarkasteluun aineistosta, jonka oli Takalan mukaan koonnut Juha Vikatmaa tai joku toinen tämän toimeksiannosta. Takala laati listauksen Suomen laki I- ja Suomen laki II -kokoelmiin sisältyvistä laeista, joihin sisältyi vähintään yksi rangaistussäännös muodossa ”rangaistakoon”. Nämä lait oli ryhmitelty lakikirjojen järjestyksen ja systematiikan perusteella siviilioikeuteen, kauppaoikeuteen, talousoikeuteen, työoikeuteen, rikosoikeuteen, prosessioikeuteen, yleiseen hallintoon, valtio-oikeuteen, yleishallinto-oikeuteen, kunnallisoikeuteen, ulkoasiainhallintoon, sisäasiainhallintoon, terveyden- ja sairaanhoitoon, puolustuslaitokseen, valtiovarainhoitoon, verolakeihin, opetustoimeen, maa- ja metsätalouteen, kulkulaitoksiin, työasioihin ja tietoliikenteeseen, kauppaan, teollisuuteen ja merenkulkuun, sosiaalioikeuteen sekä poikkeuslainsäädäntöön. Takala huomautti, että rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit olivat pääasiassa julkisoikeudellisia säännöksiä yksityisoikeudellisissa laeissa: kriminalisoinnit kasautuivat lakikirjan I osaan, kun taas julkisoikeudelliseksi luonnehdittava lakikirjan II osa muodosti tunnusmerkistön rikoslaissa virkarikoksina rangaistaville teoille.[1125] Erityisrikoslainsäädäntö oli siis jonkinlaista hybridilainsäädäntöä tietyn yksityisoikeudellisen oikeudenalan ja rikosoikeuden välissä, mikä teki siitä hankalasti lähestyttävää ja johti eräänlaiseen väliinputoajan asemaan.

Ongelmana erityisrikoslainsäädännössä oli sen kaksoisluonne toisaalta osana oman oikeudenalansa lainsäädäntöä ja toisaalta osana rikoslainsäädäntöä. Näin sama säännös saattoi olla oikeudenalansa näkökulmasta yleislaissa ja rikoslain näkökulmasta erityislaissa. Voimassa oleva erikoisrikoslainsäädäntö oli myös hyvin moninaista ja hajanaista, eikä sen integroiminen osaksi rikoslakia ollut helppo tehtävä. Hannu Takala pohti kesällä 1972, että rikoslain systematiikka oli niin tiivis, että se ei sallinut teknisesti yksinkertaisia ratkaisuja uuskriminalisointien liittämiseksi siihen. Kriminalisoinnit saattoi myös olla hankalaa sovittaa oikeushyväperustaiseen rikoslain lukujen systematiikkaan. Kaiken lisäksi rikoslaissa oli myös pyritty mahdollisimman korkeaan abstraktiotasoon, jolloin samantyyppisiä tekoja yhdistettiin yhden rikostunnusmerkistön alle, kun taas erityisrikoslainsäädännössä oli otettu huomioon myös varsinaisen oikeudenalan erityisluonne. Valtionhallinnon tehtävänjaon mukaisesti oli myös usein kätevintä sijoittaa rangaistussäännökset siihen lakiin, jolla muutenkin säänneltiin kyseistä oikeudenalaa.[1126]

Rikoslainsäädännön ulkopuolisten rangaistussäännösten tehtävä on usein ollut tehostaa kriminalisoinneilla erilaisille elämänalueille asetettujen tavoitteiden toteutumista. Tällaisella ”tehostekriminalisoinnilla” on säädetty rangaistavaksi toisessa, hallinto-oikeudellisessa säädöksessä viranomaista kohtaan

[1125] Rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit / Takala 24.7.1972. ROK, KA.
[1126] Rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit / Takala 24.7.1972, s. 47–48. ROK, KA.

asetetun velvollisuuden rikkominen tai laiminlyönti. Velvollisuus on puolestaan asetettu jonkin elämänalueen tai ”yhteisöllisen oikeushyvän” suojelemiseksi. Tehostekriminalisointi on voitu liittää esimerkiksi velvollisuuteen hakea lupaa tai noudattaa lupaehtoja, toimittaa jokin laite katsastettavaksi tai antaa erilaisia ilmoituksia tai tietoja viranomaisille tai noudattaa näiden käskyjä.[1127] Välillisen tehosteluonteen vuoksi näitä kriminalisointeja pidettiin moraalisesti värittömämpänä ”pelisääntöjen rikkomisena”, mikä oli asiaintila, jota erityisesti Hannu Takala halusi muuttaa.

Jaottelu *mala in se*- ja *mala prohibita* -rikoksiin on tyypillistä angloamerikkalaiselle rikosoikeudelle. Ensimmäisellä viitataan sellaisiin rikoksiin, jotka periaatteessa katsotaan haitallisiksi tai moraalittomiksi riippumatta siitä, oliko ne säädetty rangaistaviksi. Näihin on viitattu myös ”luonnollisina rikoksina”. *Mala prohibita* -rikoksilla puolestaan viitataan tekoihin, jotka eivät sinänsä ole välttämättä haitallisia tai moraalisia mutta jotka on säädetty laissa rangaistaviksi. Melanderin mukaan oppi ”luonnollisista rikoksista” ei ole saanut juuri kannatusta Suomessa ja esimerkiksi Jaakko Forsman ja Allan Serlachius suhtautuivat ajatukseen kielteisesti.[1128]

Hannu Takala pohti heinäkuussa 1972 laatimassaan muistiossa laajemmin, mitä kaikkia rikossäännöksiä tulisi vähintäänkin keskittää rikoslakiin ja millä perusteella. Pohdintoja jatkettiin myös loppuvuodesta 1973 laaditussa nimeämättömässä versiossa, joka oli osin hyvin Takalan laatiman aikaisemman muistion kaltainen. Takala katsoi, että rikoslain kokonaisuudistuksen yhteydessä ei mitenkään voinut ottaa kantaa läheskään kaikkiin kriminalisointeihin ja niiden sijoittamiseen. Jo tästäkin syystä myös vastaisuudessa säilyisi ero rikoslakirikosten ja ulkopuolisten rikosten välillä. Erottelua voitiin kuitenkin perustella myös tärkeillä kriminaalipoliittisilla tarkoituksenmukaisuusnäkökohdilla, joista keskeisin oli rikoslain tarjoama moraalinen sävy: rikoksen sijoittaminen rikoslakiin korosti sen ”moraalista erikoisluonnetta” vakavana rikoksena. Tämä liittyi tekstin mukaan perinteisten rikosten jaotteluun niin sanottuihin *mala in se* -tyyppisiin sinänsä paheksuttaviin tekoihin ja niin sanottuihin *mala prohibita* -tyyppisiin ”moraalisesti värittömiin rikoksiin”. Rikoslain keskeiset perinteiset kriminalisoinnit olivat juuri tällaisia *mala in se* -rikoksia. Jaolla oli edelleen paikkansa, vaikka se ei ollutkaan enää yhtä tarkkarajainen kuin rikoslain säätämisen aikoihin. Kriminaalipoliittisesti merkittävää oli se, että sijoittamalla uusia kriminalisointeja rikoslakiin voitiin olettaa niiden ”lainaavan” perinteisiltä kriminalisoinneilta näiden moraalisen sävyn. Näin saattoi jopa olla tarkoituksenmukaista kärjistää rikoslaissa olevien ja sen ulkopuolisten rikosten välistä eroa.[1129]

[1127] Aiheesta ks. esim. Nuutila 1999, osio 2.7.

[1128] Melander 2008, s. 145–146.

[1129] Rikoslain uudistustyön suuntaviivat / nimeämätön 29.11.1973, s. 7–8. Ha 4. ROK, KA ja Rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit / Takala 24.7.1972, s. 52–54. ROK, KA.

Komiteassa nähtiin erityisrikoslainsäädännön toisinaan hyvin hämärä ja epämääräinen lainkirjoitustapa ongelmallisena laillisuusperiaatteen näkökulmasta. Huomattava osa rikoslain ulkopuolisista kriminalisoinneista oli niin sanottuja blanco-säännöksiä, jolloin lain lopussa oli kaikkia lain tai sen perusteella annettujen määräysten rikkomista koskeva rangaistussäännös. Hannu Takala piti hyvänä sellaista kaksoiskirjoitusteniikkaa, jossa viitattiin esimerkiksi rikoslaissa oleviin rangaistussäännöksiin. Joissakin laeissa viittaaminen oli kuitenkin hoidettu hyvin epämääräisesti toteamalla, että ”muutoin on soveltuvin osin voimassa, mitä – – laissa on säädetty”, ja tämä viittaus koski myös kyseisen lain rangaistussäännöksiä.[1130]

Mietinnössä linjattiin pääsääntönä, että kaikki vankeusuhkaiset rangaistussäännökset tulisi siirtää rikoslakiin. Sen sijaan lievempiä rangaistussäännöksiä ei ollut usein syytäkään siirtää rikoslakiin, jos haluttiin erityisesti korostaa rikoslakirikosten paheksuttavuutta ja toisaalta pitää rikoslaki luettavana. Huomattava osa rangaistavista teoista jäisi siten edelleen erityisrikoslainsäädäntöön. Mitä tuli rikoslakiin sijoitettavaan erityisrikoslainsäädäntöön, luettavuuden kannalta pidettiin parhaana tuplasääntelyä, jossa maininta käyttäytymisen rangaistavuudesta olisi sekä erityislaissa että varsinaisessa rikoslaissa. Tällöin erityislaissa ilmoitettaisiin viittaussäännöksellä, että rikoksesta oli säädetty rangaistus rikoslaissa.[1131]

6.6 YHTEENVETO: KOMITEAN RISTIKKÄISET TAVOITTEET JA PERIAATTEET

Komitean suhtautuminen laillisuusperiaatteeseen, yhdenvertaisuusperiaatteeseen ja suhteellisuusperiaatteeseen oli oikeusvaltiota korostava. Komitean sisäisissä keskusteluissa näkyi myös epäluottamus erityisesti rangaistuksen täytäntöönpanoviranomaisia ja jonkin verran myös tuomioistuimia kohtaan. Näille ei haluttu antaa liikaa harkintavaltaa. Komitea joutui kuitenkin työskentelyssään tasapainoilemaan erilaisten tavoitteiden ja periaatteiden välillä silloinkin, kun näistä periaatteista oltiin suhteellisen yksimielisiä. Esimerkiksi erityisestävyysajattelua ei ollut mahdollista täysin välttää ja suhteellisuus- ja yhdenvertaisuusperiaatteiden välillä esiintyi paikoin jännitteitä. Komiteassa otettiin vakavasti velvollisuus rakentaa esitykset loogisella ja kritiikinkestävällä tavalla ja pyrittiin välttämään tilanteita, jotka johtaisivat kohtuuttomiin lopputuloksiin. Tämä tarkoitti, että kaikkia periaatteita ei ollut mahdollista

[1130] Rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit / Takala 24.7.1972, s. 45–46. ROK, KA.
[1131] KM 72/1976, s. 157–159. Ks. myös Rikoslain uudistustyön suuntaviivat / nimeämätön 29.11.1973, s. 9–10. Ha 4. ROK, KA ja Rikoslain ulkopuoliset kriminalisoinnit / Takala 24.7.1972, s. 52–54. ROK, KA.

noudattaa ehdottomasti. Komiteassa päädyttiin myöntymään siihen, että tuomioistuimille ja täytäntöönpanoviranomaisille voitaisiin antaa harkintavaltaa kohdella rikoksentekijää vähemmän ankarasti kuin mitä tapauksessa yleisesti edellytettiin. Sen sijaan rangaistun kannalta epäedulliseen suuntaan joustoa ei saanut olla.

Komiteassa näkyi ajatus siitä, että myös rikoksentekijällä oli ”normaali elämänkulku”, johon puuttuminen oli ongelmallista. Tälle puuttumiselle haluttiin asettaa rajat. Vapaus mahdollisti komitean näkökulmasta erityisesti mahdollisuuden elää ”normaalia elämää”, ja sen täydellinen tuhoaminen riistämällä rikoksentekijältä toivo vapautumisesta, tekemällä hänet fyysisesti tai medikaalisesti käsittelemällä toimintakyvyttömäksi tai tuomitsemalla hänet kuolemaan oli julmaa ja epäinhimillistä. Tässä mielessä rikoksentekijäkin oli ”tavallinen palkansaaja”.

Rikosoikeuskomiteassa törmäsivät toisiinsa useat ajattelulliset lähtökohdat: klassinen, valistuksen liberaaleihin arvoihin pohjautunut ”porvarillisen yhteiskunnan rikosoikeus”, modernin ”suunnitteluvaltion” instrumentaalinen tai utilitaristinen rikosoikeus sekä erityisesti vasemmiston mutta laajemmin myös sosiaaliliberaalien ajama heikomman osapuolen suojelu sekä hyvinvointivaltiollisen positiivisen vapauskäsityksen edistäminen rikosoikeuden keinoin. Vastakkain asettuivat oikeushyvät ja elämänalueet, yksilölliset ja yhteisölliset oikeushyvät, klassiset vapausoikeudet sekä taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet, negatiivinen vapaus jostakin ja positiivinen vapaus johonkin.

Rationaalinen yhteiskuntapoliittinen suunnittelu ja rationaalinen rikosoikeudellinen ajattelu olivat lähtökohtaisesti yhteensopivia valistushenkisiä lähestymistapoja. Kuitenkin pyrkimyksessään rationalisoida ja syntetisoida rikoslainsäädäntöä ja samalla korostaa elämänaluekriminalisointien moraalista sävyä komitea joutui tasapainoilemaan sen kanssa, että näiden elämänalueiden ja niihin liittyvien oikeudenalojen oma logiikka poikkesi rikosoikeuden yleisistä opeista. Näin ollen tarve tuoda elämänalueajattelua osaksi rikoslainsäädäntöä asetti suoranaisia haasteita rikoslainsäädännön rationalisoimiselle.

Rikosoikeus on luonteeltaan negatiivista: se pohjautuu kieltonormeille. Komiteassa osoittautui hankalaksi sovittaa yhteiskuntapoliittista, positiivista vapautta edistävää elämänalueajattelua yhteen kieltoihin perustuvan sääntelyn kanssa. Ongelmaa pahensi vielä se, että sellaista ensisijaista sääntelyä, jonka rikkominen olisi ollut mahdollista kriminalisoida, ei ollut kaikilla elämänalueilla vielä kovin pitkälle kehitetty.

Tämän kaiken lisäksi komitean oli otettava huomioon vielä keskustelu laitosvallasta ja pakkohoidosta, mikä taas johti jonkinlaiseen hyvinvointivaltiota kohtaan tunnettuun epäluuloon. Loïc Wacquantin käsittein voidaan ilmaista, että komiteassa pelättiin valtion distributiivisen ”vasemman” ja retributiivisen

”oikean käden” toimintaperiaatteiden sekoittuvan ja näiden välisen työnjaon hämärtyvän.[1132]

Kaiken kaikkiaan lukuisat erilaisten aateperinteiden ja lähtökohtien ristiriitaisuudet asettivat haasteita komitean alkuperäiselle tavoitteelle yhtenäisen, rationaalisen kokonaisnäkemyksen omaksumiselle.

[1132] Ks. Wacquant 2009, s. 6.

7 Johtopäätökset

7.1 YHTEENVETO TUTKIMUSTULOKSISTA

Rikosoikeuskomitean perustamiseen johtaneita keskeisiä tapahtumakulkuja, ilmiöitä ja keskusteluja olivat rikosoikeuden politisoituminen ja tuomioistuinlaitokseen kohdistunut kritiikki, pakkohoidosta käyty keskustelu, keskustelu lainvalmistelun demokraattisuudesta ja edustavuudesta sekä erilaiset foorumit, liikkeet ja tapahtumat, joissa edistysmieliset 1960-lukulaiset kokoontuivat vaihtamaan ajatuksia ja ajamaan muutosta. Merkitystä oli myös presidentti Urho Kekkosen nimityspolitiikalla. Hänen yhteistyönsä keskeisten sosialidemokraattisten oikeustieteen ja kriminaalipolitiikan vaikuttajien kanssa johti siihen, että sosialidemokraattisen ohjelmatyön parissa kehitetyt ajatukset voitiin toteuttaa, kun lainvalmisteluelimiin oli ensin saatu nimitetyksi näitä uudistuksia ajavia ihmisiä. Kekkosen nimityspolitiikka mahdollisti nähdäkseni siten myös rikosoikeuskomitean perustamisen ja komitean (maailmankuvallisesti) edustavan meritokratian ihannetta heijastavan kokoonpanon asettamisen.

Komitea oli edistyshenkinen, ja sen ajattelussa näkyivät aikakauden kriminologiset ja sosiologiset virtaukset. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, että rikollisuutta ei haluttu määritellä poikkeavaksi vaan kielteiseksi käyttäytymiseksi ja että rikollisuuden tiedostettiin olevan yhteiskunnallisesti muuttuva ilmiö. Rikosoikeusjärjestelmä nähtiin osana yhteiskunnan virallista kontrollijärjestelmää, ja tämän järjestelmän luonteesta käytiin runsaasti keskustelua.

Komitean työskentelyä leimasi jännite kolmen suunnan kesken: vasemmistossa oli ensinnäkin sisäinen jännite niiden välillä, jotka pitivät koko järjestelmää niin epäoikeudenmukaisena, että se oli lähtökohtaisesti paha ja käyttökelvoton, ja niiden välillä, jotka halusivat ottaa rikosoikeudellisen järjestelmän työkaluksi sosiaalisen hyvän edistämiseen. Tässä välissä olivat maltillista tai sosiaaliliberaalia keskustaa edustavat tahot, jotka halusivat tehdä rikosoikeudesta rationaalista sekä utilitaristisessa että arvorationaalisessa mielessä: järjestelmä oli mahdollista kehittää toimivaksi ja tehokkaaksi samalla kun tiettyjä oikeusturvan takeita vahvistettaisiin. Järjestelmän oikeutus oli yleispreventiossa, ja kuntoutusta sai antaa vain koska vangit joka tapauksessa olivat jo vankilassa. Yleisestävyydestä oli kuitenkin paikoin pakko joustaa esimerkiksi suhteellisuusperiaatteen toteuttamiseksi.

Vasemmiston ensimmäiseen, skeptikoiden ryhmään kuuluvat ihmiset eivät juuri osallistuneet yksityiskohtien määrittelemiseen, joten kamppailut käytiin

pääosin järjestelmän voimakkaamman ja maltillisemman uudistamisen välillä. Voimakkaille uudistajille kyse ei ollut kuitenkaan vain utilitarismista, siitä, että järjestelmä kalibroitaisiin mahdollisimman tehokkaaksi, vaan kyse oli oikeudenmukaisuuden uudelleen määrittelemistä yhteiskunnan valta- ja varallisuussuhteiden uudelleen jakamiseksi. Reformistisemmat henkilöt taas suhtautuivat järjestelmään teknokraattisemmin ja pyrkivät vähättelemään työskentelyn poliittista luonnetta, mutta he toisaalta samalla kantoivat huolta oikeusturvan takeista. Toisaalta vasemmistossakin oli toisaalta halua oikeusturvan vahvistamiseen, koska sisällissodan ja sen jälkeisen ajan epäkohdat olivat jättäneet kollektiivisen epäoikeudenmukaisuuden kokemuksen ja epäluottamuksen järjestelmää kohtaan vasemmiston keskuuteen.

Ville Okkosen mukaan 1970-luvun oikeudellis-poliittisissa kiistoissa oli kyse yhteiskuntaa säilyttävien ja muuttavien voimien välisistä kamppailuista: oikeusvaltioargumentaatiolla oli pyritty säilyttämään voimassa olevia yhteiskunnallisia järjestelyjä säätyprivilegioista aina yksityisten oppikoulujen valtionapuun. Kyse oli siten osin pyrkimyksestä säilyttää tietynlaisissa poliittisissa voimasuhteissa syntyneet instituutiot, jotka sosiaali- ja verovaltion kehitys sekä tasa-arvoideologia haastoivat. Konservatiivien näkemys oli, että yhteiskuntajärjestys oli alituisesti lainsäädäntövallan uhkaama ja oikeuslaitosta tarvittiin eduskunnan suitsemiseksi.[1133] Rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka ovat siten myös oikeudenmukaisuuskäsityksistä käytävien poliittisten kamppailujen kohteena. Vasemmistolle oikeusvaltio oli ristiriitainen käsite. Toiset näkivät, että oikeusvaltiollisten periaatteiden ottaminen osaksi rikosoikeutta oli mahdollista ja tärkeää. Toiset taas näkivät oikeusvaltion pikemmin sumuverhona luokkavallan rakenteiden ylläpitämiseksi. Sisällissodan ja sen jälkeisten vuosikymmenten oikeusvaltiollisia epäkohtia oli poliittisessa vasemmistossa vaikeaa ohittaa.

Vaikka 1960-luvun lopun kritiikki johti useisiin dekriminalisointeihin ja vankiluvun tietoiseen alentamiseen (esimerkiksi julkijuopumuksen dekriminalisoinnilla ja sakon muuntorangaistuksesta luopumisella oli merkittävä vaikutus vankilukuun), ehdotti komitea useita uusia kriminalisointeja. Tässä törmäsivät yhteen kaksi erilaista trendiä: pyrkimys tietoisesti pois moralistiseksi ja ankaraksi katsotusta ”vanhasta” rikosoikeudesta sekä valtion laajeneminen. Tässä voidaan sanoa törmänneen yhteen kaksi näkemystä rikosoikeuspolitiikasta, Jareborgin sanoin offensiivinen ja defensiivinen näkemys. Näiden kahden lähestymistavan välisessä köydenvedossa esimerkiksi Melander on katsonut

[1133] Okkonen 2019, s. 298, 305–307. Oikeiston suhtautuminen ”kansanvaltaan” muuttui rajusti sisällissodan seurauksena. Tästä on kirjoittanut esimerkiksi Viljanen 1988, s. 140–159.

vaa'an kallistuneen rikosoikeuskomiteassa offensiivisen rikosoikeuspolitiikan puolelle.[1134]

Rikosoikeuskomitean arkistoaineiston perusteella offensiivisuus ja defensiivisyys olivat painotuksia, joista komiteassa käytiin kamppailua. Offensiivisuus näkyi esimerkiksi puheenjohtaja Antti Kivivuoren ajattelussa mahdollisuutena säännellä rikosoikeudellisesti sellaisia tilanteita, joissa suuret yritykset saivat aiheuttaa haittaa muille ja joissa valvonta oli siihen asti ollut tehotonta. Samalla rikosoikeudellisen järjestelmän aktiivista käyttöä kohtaan esiintyi paljon epäluuloa. Niin sanottua uusklassisismisuuntausta edustavat painottivat *ultima ratio* -periaatetta, ja nekin, jotka näkivät rikosoikeuden yhteiskuntapolitiikan välineenä, korostivat punnintaa hyötyjen ja haittojen välillä. Myös osa uusvasemmistosta suhtautui kriittisesti rikosoikeuden käyttämiseen yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseen, ja järjestelmäkriittisimmät olivat jopa sitä mieltä, että rikosoikeusjärjestelmän repressiivistä luokkaluonnetta oli mahdotonta muuttaa. Kyse oli siten ainakin osin pikemmin rangaistusvastuun painopisteen *siirtämisestä* kuin sen *laajentamisesta*: painopistettä haluttiin siirtää pienten omaisuusrikosten ja seurausrikosten rankaisemisesta haitallisen käyttäytymisen ja vaarantamisen rankaisemiseen.

Rikosoikeuskomitean ajattelussa ei toisaalta ollut missään nimessä kyse abolitionistisesta rikosoikeudesta vaan siitä, että rikosoikeus miellettiin välineeksi, joka haluttiin valjastaa uuteen, parempaan käyttöön samalla, kun sille asetettiin keskeisiä, uusklassisiksi miellettäviä reunaehtoja. Komitea huomautti esimerkiksi, että valtion sääntelytehtävien lisääntyminen näkyi erityisesti rikoslain ulkopuolelle sijoitetuissa erityislaeissa. Sitä mukaa kuin oikeudellinen sääntely oli ulottunut jollekin elämänalueelle, oli myös rangaistussäännöksiä käytetty tämän sääntelyn tehosteena.[1135] Nyt oli aika siirtää näitä säännöksiä itse rikoslakiin ja samalla ”tavallisen kansalaisen” elämänalueiden myötä jäsentää uusia kriminalisoitavia käyttäytymismuotoja.[1136]

Komitean mietinnön mukaan uusilla elämänalueilla pyrittiin suojaamaan erityisesti taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia. Näiden oikeuksien rikosoikeudellinen suoja oli kehittymättömämpi kuin vapausoikeuksien, joilla

[1134] Melanderin mukaan elämänalueajattelu osoittaa, että rikosoikeuskomitea pitää rikosoikeudellista järjestelmää varsin keskeisenä yhteiskuntapolitiikan sääntelymekanismina. Ks. Melander 2008, s. 86–88.

[1135] Esimerkkejä näistä olivat luvan hankkimisvelvollisuuden tai ilmoitusvelvollisuuden laiminlyönnit, liikenne, luonnonvarat ja ympäristönsuojelu sekä työelämä. Ks. KM 72/1976, s. 28–36, 45.

[1136] Melander katsoo, että vaikka yleispohdinnoissaan rikosoikeuskomitea tunnustaakin rikosoikeudellisen järjestelmän käyttömahdollisuuksien rajat, näyttäisi se runkosuunnitelmassa hyvin pitkälti omaksuneen lähestymistavan, jossa rikosoikeudellinen järjestelmä nähdään ennen muuta keinona tyydyttää yhteiskunnan kasvavaa sääntelytarvetta. Melander on huomauttanut, että elämänalueajattelu sisältää jo lähtökohtaisen ja implisiittisen ilmaisun rikosoikeudellisen järjestelmän käytöstä. Hän kritisoi, että näistä lähtökohdista rikosoikeudelle vaihtoehtoisten keinojen tarkastelu voi jäädä käytännössä vähäiseksi. Ks. Melander 2008, s. 86–87.

oli suojattu yksilön oikeutta nauttia suojaa puuttumiselta esimerkiksi henkeen, terveyteen ja kunniaan. Syynä oli komitean mukaan se, että näitä oikeuksia oli yhteiskuntapolitiikassa alettu suojella vasta myöhemmin. Komitean mukaan taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien luonteesta johtui, ettei niihin voinut suoraan liittää rangaistussäännöksiä. Sen sijaan rangaistussäännöksillä voitiin suojella näitä oikeuksia toteuttavia ja turvaavia ”oikeudellisia rakenteita ja yhteiskunnallisia laitoksia” loukkauksilta. Erityisen paheksuttavana oli pidettävä ”yhteiskunnan suorituskyvyn heikentämistä” taloudellisten voimavarojen hankkimista ja käyttämistä koskevia sääntöjä rikkomalla. [1137]

Komitea joutui jonkin verran pettymään kunnianhimoisissa tavoitteissaan. Sen aikataulu oli ensinnäkin alusta alkaen hyvin tiukka, ja jossakin vaiheessa kävi ilmi, että jo periaatemietinnön antaminen olisi työn takana. Kokonaan uuden rikoslain kirjoittaminen komitean voimin ei tullut kuuloonkaan. Niinpä päädyttiin ratkaisuun, jossa komitean mietintö painottuisi uudistamisen yleisiin periaatteisiin ja siihen sisällytettäisiin liitteeksi karkeahko hahmotelma uuden rikoslain runkosuunnitelmaksi. Tämä runkosuunnitelma jäi kuitenkin jokseenkin irralliseksi niistä periaatteista, joita varsinaisessa mietinnössä haluttiin edistää. Eräs syy tähän lienee se, että runkosuunnitelman valmistelu tehtiin melko kiireellä yhden tai kahden ihmisen voimin. Toinen mahdollinen syy on se, että yksi runkosuunnitelman keskeisistä valmistelijoista, Patrik Törnudd, ei ollut periaatemietinnössä keskeisen elämänalueajattelun varaukseton ihailija.

Myös itse elämänalueajattelu oli kokonaisuus, joka tuotti pettymyksen ainakin osalle komitean jäsenistä. Varsinkin alussa komiteassa oli pyrkimyksenä liittää rikoslainsäädännön kokonaisuudistus yksilön, yhteisön, yhteiskunnan ja valtion välisten valtasuhteiden ja vastuiden uudelleenmäärittelyyn elämänalueajattelun ja riskiajattelun avulla. Samalla kriminaalipolitiikka kytkettäisiin osaksi yleistä yhteiskuntapoliittista suunnittelua, jossa hyödynnettäisiin tieteellistä tutkimusta yhteiskunnan rationaalisen ja tulevaisuuteen katsovan kehittämisen pohjana.

Elämänaluetarkastelun käyttökelpoisuus rikoslain uudistamisessa osoittautui kuitenkin rajalliseksi, kun havahduttiin siihen, että komitean tehtävänä ei ollut positiivinen, eteenpäin katsova yhteiskuntapoliittinen suunnittelu vaan viimesijaisen ja ikävän kontrollikoneiston järjestäminen. Elämänaluetarkastelun rooli pieneni uudistuksen kuluessa kokonaisvaltaisesta arvoratkaisusta ja uudistuksen lähtökohdasta kriminalisointien paikantamisen ja jäsentämisen

[1137] KM 72/1976, s. 57–58.

apuvälineeksi. Elämänalueajattelu näkyi kuitenkin siten, että komiteassa oli selvää halua suojella erilaisten yksityisoikeudellisten valtasuhteiden heikompaa osapuolta myös rikosoikeudellisin keinoin.

Kriminaalipolitiikan käsitteeseen sisältyy monia jännitteitä ja paradokseja. Nämä paradoksit konkretisoituivat rikosoikeuskomiteassa käydyissä keskusteluissa. Kriminaalipolitiikka nähtiin yhtäältä erittäin poliittisena kysymyksenä: kyse oli yhteiskunnan perustavanlaatuisista arvoista ja niiden päivittämisestä rikoslakiin, ja tässä keskustelussa oli olennaista ottaa huomioon eri yhteiskuntaryhmien arvostukset ja niissä tapahtunut muutos. Kyse oli siis rikoslainsäädännön demokratisoimisesta, ja erityisesti siihen asti yhteiskunnallisessa vallanjaossa paitsioon jääneiden ryhmien, kuten työväestön, asema ja arvot olivat tässä päivitystyössä keskeiset. Vastakohtaisena poliittiselle suhtauduttiin hieman vähätellen sellaisiin asiakysymyksiin, jotka nähtiin puhtaana ”sosiaalitekniikkana”. Useassa kohdassa korostettiin myös eduskunnan merkitystä: eduskuntaan liitettiin erityisesti laillisuusperiaate kirjallisen lain vaatimuksena, vallan kolmijaon korostaminen sekä demokratiaperiaate.

Samalla kriminaalipolitiikka nähtiin toisaalta kuitenkin myös yhteiskuntapolitiikan lohkona, rationaalisena suunnitteluna, joka oli jossakin määrin ”väistämätöntä” tai ”järkevää”, siis epäpoliittista. Keskustelu tästä lohkosta haluttiin pitää asiantuntijoiden hallussa, vaikka sinänsä asiantuntijuutta haluttiin laajentaa puhtaasta rikosoikeustieteestä siviilioikeustieteen ja yhteiskuntatieteiden suuntaan ja vaikka lainvalmisteluun vaikuttavia yhteiskunnallisia näkemyksiä haluttiin laajentaa erityisesti vasemmistolaiseen ja liberaaliin suuntaan. *Lainvalmistelun* ideana oli siis jonkinlainen maailmankuvallisesti edustava valistunut meritokratia, kun taas lakien *viimesijaisen päätöksenteon* tai hyväksymisprosessin ideana ja lainsäädännön virallisen legitimiteetin takeena oli edustuksellinen demokratia.

Suhtautuminen poliittisuuteen ja sitä myötä demokratiaan oli näin ollen rikosoikeuskomiteassa kaksijakoista. Politisoinnin ja epäpolitisoinnin välillä vallitsi selvä ristiriita: samalla kun poliittisuutta pidettiin olennaisena osana rikosoikeuskomitean työtä, siihen suhtauduttiin hyvin kielteisesti.

Kun tarkastellaan poliittisuuden hahmottumista rikosoikeuskomiteassa, on tärkeää havaita, että komitean sisäisissä keskusteluissa liikuttiin pitkälti argumentoinnin tasolla, kun taas mietinnössä on kyse retorisista valinnoista, pyrkimyksestä esittää asiat itsestäänselvyyksinä ja painaa ne diskursiiviselle tasolle. Tällä tarkoitan sitä, että komitean sisällä asioista puhuttiin suoraan mutta että sisäisissä keskusteluissa esitettiin usein, että sanavalintoja tuli lieventää, jotta komitea saisi tavoitteensa läpi. Kyse oli siis tietoisesta epäpolitisoinnista.

Samalla tämä epäpolitisoiminen tapahtui keskusteluympäristössä, jossa nimenomaan vaadittiin arvojen ja arvovalintojen tuomista näkyväksi.

Tulkitsen komitean työskentelyn epäpolitisoinnin tietoiseksi retoriseksi puolustusreaktioksi: erityisesti Patrik Törnuddin kirjoituksista paistoi huoli siitä, että komitean asiantuntijuus kyseenalaistettaisiin ja leimattaisiin poliittiseksi sanan negatiivisessa merkityksessä – eli vasemmistolaiseksi. 1970-luku oli fragmentoituneen ja polarisoituneen politisoitumisen aikaa. Tällöin poliittisuudesta tuli nimenomaan puolueisiin tai aatteisiin liitettyä leirimäistä poliittisuutta, joka erosi 1960-luvun yleisedistyksellisestä yhteiskuntakriittisestä asioiden poliittisuudesta. Rikosoikeuskomitea voidaan nähdä yrityksenä pitää kiinni 1960-luvun yleisedistyksellisestä rintamasta ja ajaa läpi reformeja niiden tarpeellisuuteen vedoten.

Rikosoikeuskomiteassa voidaan hahmottaa ainakin kolme päädiskurssia, jotka ammensivat erityyppisistä aatteellisista suuntauksista. Komiteassa on siis havaittavissa diskurssien hybridisyyttä. Ensimmäinen komitean materiaaleista löydettävä diskurssi oli *rationaalisen suunnittelun diskurssi*, joka rakentui edistyksen oletukselle. Edistys merkitsi rationaalisuutta, jolla tarkoitettiin ensinnäkin sitä, että uudistuksen arvot ja päämäärät olivat valistuksen mielessä rationaalisia, toisaalta sitä, että valitut keinot soveltuivat määriteltyihin tavoitteisiin, arvoihin ja päämääriin, ja kolmanneksi sitä, että keinot olivat tehokkaita ja järkeviä. Kyse oli siis weberiläisessä mielessä päämäärärationaalisuudesta, arvorationaalisuudesta ja keinorationaalisuudesta. Tässä diskurssissa se, mikä oli oikein, oli myös rationaalista: toisin sanoen se, että korostettiin oikeuden arvosidonnaisuutta, ei vielä tehnyt siitä poliittista, koska edistetyt arvot olivat rationaalisia.

Vastakkaiseksi tälle diskurssille muodostui vanhentunut rikoslainsäädäntö, joka oli epärationaalista ensinnäkin siinä mielessä, että sen edistämät arvot olivat vanhentuneita ja epäoikeudenmukaisia, ja toiseksi siinä mielessä, että logiikka oli hajanaista: periaatteet, joiden pohjalle vanha järjestelmä oli rakennettu, eivät olleet yhtenäiset. Kolmanneksi itse rikoslainsäädäntö oli sekalaisesti järjestetty ja hankalasti löydettävissä.

Toinen rikosoikeuskomiteassa havaittava diskurssi oli *luokkataistelun diskurssi*. Siinä rikosoikeusjärjestelmä nähtiin valtaa pitävien yhteiskuntaluokkien sorron välineenä ja vastakkain asetettiin tavallinen palkansaaja ja eliitti. Palkkatyöntekijä muodostui tavallisuutta määrittelevän diskurssin ”tyhjäksi merkitsijäksi”, joka edusti kaikkia muita rooleja: vuokralaisia, joukkoliikenteen käyttäjiä ja kävelijöitä, kuluttajia ja heikommasta asemasta kärsiviä. Vastakkaiseksi ryhmäksi tälle hahmolle muodostui eliitti, jota edustivat työnantajat, vuokranantajat tai asuntojen omistajat, autoilijat, tuottajat ja yleensäkin hyväosaiset. Tavallista kansalaista määrittävä tekijä oli tarve, kun taas eliittiä määrittivät status ja taloudellisen edun tavoittelu. Tavallisen kansalaisen suhdetta rikoslakiin

määritti suojelu, kun taas eliitin suhdetta rikoslakiin määritti valta. Rikoslain tehtävä oli siten tarjota suojelua tälle tavalliselle, heikommalle osapuolelle eliitin valta-aseman väärinkäyttöä vastaan.

Rikosoikeuskomitean työskentelyn aikana kävi kuitenkin niin, että tavallisen palkansaajan diskurssi omaksuttiin rationaalisen suunnittelun diskurssin osaksi eikä luokkataistelun diskurssi saanut komitean lopullisessa mietinnössä samanlaista painoarvoa kuin sisäisissä keskusteluissa. Tavallinen palkansaaja oli rationaalista suunnittelua määrittelevä lähtökohta, josta käsin rationaalista tasa-arvoa edistettiin. Tavallisen palkansaajan elämänalueet otettiin siis suunnittelun lähtökohdaksi. Samalla luokkasanastoa häivytettiin ja yhteiskuntaluokkien sijaan ryhdyttiin puhumaan yhteiskuntaryhmistä tai jopa väestöryhmistä. Tavallisen palkansaajan ja eliitin välistä vastakkainasettelua pyrittiin elämänalueilla hälventämään. Samalla kriminalisoinneissa haluttiin keskittyä tarjoamaan suojaa kaikkein räikeimpiä väärinkäytöksiä vastaan sen sijaan, että heikomman ja vahvemman osapuolen välisiä suhteita olisi radikaalisti järjestelty uudelleen.

Tavallinen kansalainen oli siten kelluva merkitsijä, jonka sisällöstä käytiin kamppailua: oliko kyseessä luokkataistelun vastakkainasettelun merkitsemä hahmo vai sittenkin hahmo, jonka asemaa tuli rationaalisen yhteiskuntasuunnittelun avulla parantaa, koska se oli oikein ja järkevää? Rationaalisen suunnittelun diskurssista muodostui jonkinlainen hybridididiskurssi, jossa oli sekä sosialistisia että liberalistisia elementtejä. Tämä hybridididiskurssi pyrittiin kuitenkin esittämään ristiriidattomana, minkä sen yleisyys ja sekä sosialistiseen että liberalistiseen arvotraditioon liittyvä edistyksen eetos mahdollistivat. Kamppailua käytiin oikeastaan siitä, mitä rationaalisuus, edistys ja tasa-arvo tarkoittivat. Käsitteet olivat sinänsä kaikkien hyväksymiä, mutta ne olivat kelluvia eli niiden merkitystä ei ollut tarkasti kiinnitetty.

Rikosvastuuseen liittyvä diskurssi rakentui puolestaan riskin ja vaaran ympärille, joten sitä voidaan nimittää *kielletyn riskin diskurssiksi*. Keskeinen tätä diskurssia määrittelevä periaate oli keskimääräisyys tai tyypillisyys, johon vastaan tulevia tilanteita verrattaisiin. Periaate näkyi sekä objektiiviseksi tulkittavien, tekijän ulkoisten seikkojen että subjektiiviseksi tulkittavien, tekijän päänsisäisten seikkojen määrittelyssä. Ulkoisista seikoista keskeisiä olivat tekojen keskimääräiset ja tyypilliset seuraukset sekä tyypilliset tilanteet, joihin ihmiset joutuivat. Subjektiivisista näkökohdista keskeistä oli yksilön suhtautuminen tekoonsa tekohetkellä: se saattoi ilmetä piittaamattomuutena tai välinpitämättömyytenä suhteessa vaaraan. Tekijän suhtautumista verrattiin siihen, mitä keskimääräiskansalaisen tulisi ajatella tekonsa keskimääräisistä seurauksista. Kyse oli siten siirtymästä kohti todennäköisyystahallisuutta. Samalla huomiota kiinnitettiin tekijän tiedon tasoon ja yhteiskunnalliseen asemaan, jota verrattiin niin ikään ”keskimääräiskansalaiseen”. Erityisesti huomattavan vastuullisessa asemassa olevien tai huomattavan asiantuntevien henkilöiden tuli kantaa enemmän

vastuuta teoistaan. Kyse oli siten Michel Foucault'n käsittein normalisoivasta tekniikasta, jossa normaali määriteltiin käyttäen lähtökohtana väestöstä tai tilanteista muodostettua keskimääräistapausta.

Keskimääräisyys, tavallisuus ja normaalius olivat rikosoikeuskomitean ajaman kriminaalipolitiikan ja rikosoikeuden näkökulmasta keskeisiä käsitteitä. Rikosoikeuskomitea pyrki muuttamaan normaalin legaalimääritelmää ja siihen sisältyviä taustaoletuksia tekemällä uuden normaalin ”tavallisesta ihmisestä”, jonka merkitystä perusteltiin demografisilla seikoilla. Puhuttiin esimerkiksi väestön ”suuresta enemmistöstä”. Tavoitteena oli aikaisemman ihanteellisen normaalin sijaan siirtyä ”tavalliseen normaaliin”, joka oli palkansaaja, vuokralainen ja kuluttaja.[1138]

Samalla kun rikosoikeuskomitea pyrki tietoisesti laajentamaan ja rakentamaan uutta normaaliuden käsitettä erityisesti työväenluokan suuntaan, se ei kuitenkaan muuttanut vanhoja käsityksiä kahdessa suhteessa: ensinnäkään ”psyykkisesti” poikkeavan käsitteestä ei luovuttu ja toiseksi sukupuolen käsitettä ei juuri komiteassa problematisoitu. ”Keskimääräinen” normaalius korvasi ”ihanteellisen” normaaliuden, mutta tämä ”tavallinen normaalius” jätti silti edelleen suuren joukon ihmisiä ulkopuolelle. Palkansaajana uusi normaalihahmo oli esimerkiksi sidottu työnteon käsitteeseen. Tämä oli sikäli kiinnostavaa, että pakkohoitokritiikki lähti nimenomaan tarpeesta kyseenalaistaa normaalin ja poikkeavan välinen raja. Näyttäisi siltä, että rikosoikeuskomiteassa pikemminkin määriteltiin tämä raja uudelleen ja asetettiin se uudenlaiseen moraaliseen valoon eikä niinkään häivytetty sitä. Päinvastoin normaalista tuli keskimääräisen myötä erittäin tärkeä rikosoikeudellinen instrumentti.

Rikosoikeuskomiteassa oli hyvin eri lähtökohdista tulevia ihmisiä, joiden työskentelyn tulos oli paikoin hyvinkin ristiriitainen kompromissi erilaisista arvostuksista. Samat henkilöt saattoivat myös eri asiayhteyksissä painottaa erilaisia teemoja. Näin ollen liberalismi, sosialismi ja sosiaaliliberalismi saattoivat olla samankin yksilön sisällä kulkevia jakolinjoja. Komitean erilaisten, ristiriitaistenkin piirteiden vuoksi olen päätynyt antamaan väitöskirjalleni nimen ”Rationaalisuuden vallankumous”.

Otsikon valinta viittaa siihen, että komiteassa tiedostettiin, kuinka merkittävästä uudistuksesta oli kysymys, ja suhtauduttiin siihen erittäin vakavasti. Vanhentuneeksi katsotusta rikosoikeudesta haluttiin tehdä selvä irtiotto, ja komiteaa voi siinä mielessä nimittää radikaaliksi. Samalla uudistaminen nähtiin nimenomaan rationaalisena arvo-, päämäärä- ja tavoiterationaalisessa mielessä.

[1138] Ihanteellisesta ja tavallisesta normaaliudesta ks. Kostiainen 2018a, s. 339, 369–381.

Kyse oli ainoasta oikeasta tavasta edetä, lyhyesti sanottuna edistyksestä, joka ei siten ollutkaan poliittista, vaikka olikin arvosidonnaista. Rationaalisuuden vallankumouksella viitataan kuitenkin pikemmin komitean jaettuun sisäiseen eetokseen kuin itse lopputulokseen: komiteassa oli varsinkin alussa vallalla henki, että oltiin tekemässä jotain merkittävästi uutta. Tämä jaettu mielenmaisema sai kuitenkin säröjä komitean työskentelyn aikana, ja käytännössä huomattiin, että koko järjestelmän käsitteellinen mullistaminen oli hyvin hankalaa ja uudistaminen huomattavasti hitaampaa kuin alun innostuksessa oli arveltu. Näiden erilaisten ongelmien sekä sisäisten ristiriitojen peittelyyn komiteassa käytettiin runsaasti aikaa ja voimavaroja.

Rikosoikeuskomiteaa voidaan tarkastella pienenä organisaationa, jossa oli sekä sisäistä että ulkoista viestintää. Organisaatioiden viestintää tutkineen Eric M. Eisenbergin mukaan strateginen monitulkintaisuus mahdollistaa ja edistää yhtenäisyyttä moninaisen ja heterogeenisen ihmisjoukon parissa. Ilmaisemalla tavoitteet riittävän epämääräisesti ja yleisesti tehdään mahdolliseksi se, että ihmisillä on kokemus yhteisistä arvoista ja päämääristä samalla kun annetaan tilaa näiden symbolien yksilölliselle tulkinnalle. Strategisen monitulkintaisuuden avulla annetaan myös ulospäin vaikutelma siitä, että ryhmä viestii yhdellä äänellä, samalla kun säilytetään projektin legitimiteetti erilaisia sisäisiä näkökulmia edustaviin tahoihin nähden.[1139]

Rikosoikeuskomitean voidaan sanoa edustaneen sekä yhtenäisyyttä että heterogeenisyyttä. Ylivoimainen enemmistö komiteasta oli sitoutunut edistyksen projektiin, mutta erimielisyyttä ilmeni siitä, mitä edistyksellä, rationaalisuudella ja tasa-arvolla tarkoitettiin. Strategiseen monitulkintaisuuteen soveltuvat kelluvat merkitsijät mahdollistivat näiden erilaisten tulkintojen olemassaolon samassa komiteassa, samalla kun komitea saattoi esiintyä vakuuttavasti yhtenäisenä asiantuntijaelimenä.

Eisenbergin mukaan strateginen monitulkintaisuus hyödyttää erityisesti vallassa olevia, kun taas haastajat hyötyvät selkeämmästä viestinnästä, jolla kyseenalaistetaan valta-asemia.[1140] Rikosoikeuskomiteassa lähempänä status quota olevilla reformisteilla oli ulkoisen viestinnän suhteen etulyöntiasema radikaalimpiin vasemmistolaisiin nähden. Erityisesti Patrik Törnudd peräänkuulutti strategista monitulkintaisuutta kelluvien merkitsijöiden avulla. Tästä oli esimerkkinä myös se, että Törnudd kannatti yleisten tavoitteiden ja konkreettisten muotoilujen pitämistä erillään. Toisenlaista linjaa edustivat Antti Kivivuori ja Hannu Takala, joista varsinkin jälkimmäinen olisi halunnut nähdä komitean määrittelemien yleisten tavoitteiden muotoutuvan suoraan konkreettisiksi ja selkeiksi toimenpide-ehdotuksiksi ja rikoslain muotoiluiksi.

[1139] Eisenberg nimittää tätä ulottuvuutta ”yhdistyneeksi moninaisuudeksi” (unified diversity). Ks. Eisenberg 1984, s. 230–232.

[1140] Eisenberg 1984, s. 234–236, 238–239.

Eisenbergin mukaan ulospäin suuntautuvassa viestinnässä on tärkeää, että on mahdollista kiistää erilaisia tulkintoja esitetystä kommunikaatiosta: mikäli vastaan tulee hankala tilanne, on tärkeää voida olla joustava ja peruuttaa aiotuista suunnitelmista ilman kasvojen menetystä. Strateginen monitulkintaisuus mahdollistaa viestin sävyjen välittämisen ilman, että viestinnästä joutuu kuitenkaan vastuuseen. Kommunikoija voi siten samalla paljastaa tärkeää informaatiota mutta suojella samalla itseään. Eisenbergin mukaan strateginen monitulkintaisuus on erityisen käyttökelpoista epävakaissa, turbulenteissa ympäristöissä.[1141] Näin ollen samalla, kun komitean työskentelyn lopputuloksena oli kompromissi (sosiaali-)liberalismin ja uusvasemmistolaisen marxilaisvaikutteisen ajattelun välillä (edelliseen painottuen), riittävän epämääräiset ja maltilliset sanavalinnat mahdollistivat komitean toimijoiden silmissä sen, että voitaisiin kiistää komitean (liika) vasemmistolaisuus, jos (ja kun) komitean mietintö herättäisi närää erityisesti konservatiivisessa oikeistossa.

Eisenbergin mukaan strateginen monitulkintaisuus mahdollistaa myös organisaatioiden pitkäikäisyyden. Riittävän yleiset symbolit ja metaforat avaavat tilaa uudenlaisille tulkinnoille organisaation ydinarvoista ja tehtävistä toimintaympäristön muuttuessa.[1142] Voidaankin ajatella, että rikosoikeuskomitean mietinnössä kelluvien merkitsijöiden avulla saavutettu monitulkintaisuus on mahdollistanut sen, että mietintö on säilynyt pitkään ajankohtaisena suomalaisessa rikosoikeudellisessa keskustelussa ja että siihen viitataan yhä vieläkin.

7.2 LOPUKSI: RIKOSOIKEUSKOMITEA JA SUOMALAISEN KRIMINAALIPOLITIIKAN PARADIGMA

Usein esitetään, että toisen maailmansodan jälkeen tapahtui katkos saksalaisperäisiin rikosoikeustieteellisiin vaikutteisiin.[1143] Tämä katkos kesti arviolta 1980-luvulle, jonka jälkeisen ”pragmaattis-rationaalisen” rikosoikeuden voidaan nähdä ottaneen vaikutteita niin saksalaisesta kuin pohjoismaisestakin rikosoikeustieteestä.[1144] Samalla rikosoikeuskomitean ajattelua voidaan kuitenkin kuvata monin tavoin samantyyppiseksi kuin Claus Roxinin 1970-luvulta kehittämää saksalaista funktionalistista tai tavoiterationaalia rikosoikeusajattelua. Roxinin mukaan rikosoikeuden käsitteen- ja systeeminmuodostuksen tulee perustua kriminaalipoliittiseen harkintaan. Ajattelussa painottuvat riskin,

[1141] Eisenberg 1984, s. 234–236, 238–239.
[1142] Eisenberg 1984, s. 232–234.
[1143] Ks. esim. Nuotio 1998, s. 7.
[1144] Lappi-Seppälän pragmaattis-rationaalisesta kriminalisointimallista ks. esim. Lappi-Seppälä 1994.

vaaran ja keskimääräisyyden käsitteet.[1145] Komitean ajattelussa näkyivät samat kriminaalipolitiikan, riskin ja kokonaisvaltaisen sosiaalisen toiminnan painotukset kuin funktionalismissakin, vaikka tämä ajattelu oli saksalaisessa rikosoikeustieteessä vasta kehittymässä. Rikosoikeuskomitean voidaan siten katsoa pyrkineen muodostamaan uudenlaista ajatteluaan melko itsenäisesti mutta ”aikakauden hengessä”.

Suomessa oikeusturvanäkökohtien korostuminen ja hoitoajattelusta luopuminen osuivat samaan aikaan hyvinvointivaltion rakentamisen kanssa. Tämä poikkeaa kehityksestä esimerkiksi Yhdysvalloissa tai Isossa-Britanniassa. Suomessa hyvinvointivaltion rikosoikeus teki pesäeron hoitoajatteluun ja otti sen sijaan kumppanikseen klassisen liberalismin. Hoitoajattelu sen sijaan osui Suomessa yksiin varhaisemman oikeistolaisen, moralistisen ja kamppailujen täyttämän sotien välisen aikakauden kanssa, johon haluttiin ottaa etäisyyttä.[1146] Voidaan siis sanoa, että myös kriminaalipolitiikassa Suomi pääsi ”perässätulijana” nauttimaan konvergenssista ja yhdistämään oikeusvaltiollisen liberalismin aineksia sosiaalisen suunnittelun politiikkaan. Hyvinvointivaltio oli Suomessa mahdollista nähdä osana ratkaisua sen sijaan, että se olisi kehystetty osaksi ongelmaa. Voidaan sanoa, että suomalainen rikosoikeus muodostui sosiaaliliberaaliksi.

Suomalaisen hyvinvointivaltion myöhäinen kehitys johti siihen, että hyvinvointivaltiollinen ajattelu näkyi uudessa rikosoikeusajattelussa pikemminkin sosiaalipolitiikan eli niin sanottujen muiden keinojen ja ennaltaehkäisyn korostamisena vangin yksilöllisen hoidon ja parantamisajatuksen sijaan. Komiteassa suhtauduttiin nihkeästi sellaiseen ajatukseen, että rangaistus ei olisi määräytynyt itse teon vaan yksilöllisen hoidontarpeen mukaan, jolloin valtaa rangaistuksesta olisi siirtynyt muille viranomaisille kuin tuomioistuimille. Myös sisällissodan perintö näkyi siinä, että vasemmistossa koettiin tarvetta vahvistaa oikeusturvan oikeusvaltiollisia takeita ja kiinnittää huomiota yhdenvertaisuus- ja suhteellisuusperiaatteisiin.

Rikosoikeudessa on keskusteltu runsaasti niin sanotusta hyvinvointivaltion ja oikeusvaltion – tai utilitaristisen ja deontologisen eli velvollisuuseettisen logiikan – välisestä jännitteestä. Nuutilan mukaan näiden kahden välinen jännite kiteytyy yksilön toisintoimimismahdollisuudesta eli konformiteettiperiaatteesta käytävässä keskustelussa, joka palautuu lopulta tekijän syyllisyyteen.[1147] Lahden mukaan liberalistisen ja hyvinvointivaltiollisen oikeusajattelun ja

[1145] Ks. esim. Roxin 1989. Funktionalismista ks. myös esim. Lahti 2013b, s. 59–62 ja Nuutila 1996, s. 192–194, 272–273.

[1146] Suomen tilannetta voidaan pitää jossakin määrin verrattavissa Länsi-Saksaan, jossa vasta toisen maailmansodan jälkeen sosialidemokraattinen liike pääsi uudelleen mukaan politiikkaan natsi-Saksan kukistuttua maailmansodassa.

[1147] Deontologisesta ja utilitaristisesta logiikasta ks. Nuutila 1996, s. 532–536.

-kehityksen ristiriidassa korostuvat erityisesti vaarantamis- ja tuottamuksellisten rikosten määrän ja merkityksen kasvu ja niiden sovittaminen perinteisempään rikosoikeudelliseen ajatteluun.[1148] Keskustelussa on pohjimmiltaan kyse siitä, saako rikosoikeusjärjestelmää käyttää yhteiskuntapolitiikan välineenä vain tarkoituksenmukaisuusnäkökulmasta: puhtaan utilitarismin lähtökohdista politiikkatoimi otetaan käyttöön, mikäli se vain on tehokas. Velvollisuusetiikassa puolestaan lähdetään siitä, että tekijällä tulee olla kyky ja tilaisuus toimia toisin. Syyllisyysperiaate siis rajaa rikosvastuun utilitaristista käyttöä puhtaaseen preventiotarkoitukseen.

Oikeuden pitkälle viety instrumentaalinen tulkinta on herättänyt huolta rikosoikeustieteen parissa. Kriitikot ovat esittäneet, että rikosoikeus on kehittynyt konfliktien ratkaisumekanismista yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisukoneistoksi. Pelkona on tällöin, että puhdas instrumentalismi periaatteessa mahdollistaa lainsäädännön käytön ilman siihen kohdistuvia rajoitteita. Kritiikki on kohdistunut erityisesti vaarantamisvastuun ja tuottamuksen lisääntyneeseen merkitykseen sekä niin sanotun riskiyhteiskunnan rikosoikeuteen. Oikeuden tehtävänä nähdään tällöin tradition ylläpito, sillä se tuo oikeusjärjestelmään ennakoitavuutta ja oikeusvarmuutta ja takaa sen perustuslaillisen oikeusvaltiollisuuden.[1149] Esimerkiksi Kimmo Nuotion väitöskirjan tehtävänä on esittää, miten vaarantamisrikokset voidaan integroida osaksi modernia rikosoikeutta ilman, että joudutaan perustavanlaatuisesti tinkimään sellaisista oikeusturvavaatimuksista, jotka seurausrikoksissa turvaavat rikoksentekijää valtiovallan puuttumiselta. Keskeiseen asemaan nousevat yleiset opit eli rikosoikeuden traditio.[1150]

Kimmo Nuotio on arvioinut puhtaan funktionalistisen systeemin voivan muuttua ”kurinpitomalliksi”, jossa vain hallinnoidaan erilaisia riskejä ja jossa ainoastaan oikeushyvien suojelun optimointi perustelee rangaistusten käyttöä. Itse hän on pyrkinyt hakemaan tällaiselle niin sanotulle pragmaattis-rationaaliselle ajattelutavalle rajoja Kaarlo Tuorin kriittisestä oikeuspositivismista. Pragmaattis-rationaalisen suuntauksen ankarimpia kriitikoita ovat olleet kriittistä rikosoikeusoppia eli abolitionismia edustavat Panu Minkkinen ja Ari Hirvonen. Raimo Lahti kuvaa keskustelun asetelmaa rikosoikeudessa jatkuvasti vallinneeksi jännitteeksi toisaalta (utilitaristisen) tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien ja toisaalta oikeudenmukaisuus- ja humaaniusnäkökohtien välillä.[1151]

Riskiyhteiskunta-kritiikissä on ollut kyse siitä, että rikosoikeudelle annetaan teknologian kehittymisen ja tämän aiheuttamien uusien ongelmien myötä uudenlaisia tehtäviä merkittävien yhteiskunnallisten riskien ehkäisyssä ja

[1148] Lahti 2013b, s. 63.
[1149] Melander 2008, s. 45–54, 154–157 ja Nuutila 1996, s. 52. Ks. myös Winfried Hassemer, Rikosoikeustiede Saksan liittotasavallassa. Oikeustiede–Jurisprudentia 1993:XXVI.
[1150] Nuotio 1998, s. 10–11.
[1151] Lahti 2013b, s. 59–61.

yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisuissa. Samalla rikosoikeus on tiedon paradoksaalisesti lisäämän epävarmuuden kasvaessa alettu nähdä symbolisen turvajärjestelmän välittäjänä. Tämä lisää huolta siitä, että rikosoikeutta käytetään viestimään kansalaisille, että ongelmille tehdään edes jotakin, vaikka vain näennäisesti reagoitaisiin ongelmiin puuttumatta niiden juurisyihin. Rikosoikeuden preventiopainotus on myös laajentanut rangaistavan käyttäytymisen alaa oikeushyvien suojelusta niiden loukkaamisen ennalta ehkäisemiseen.[1152]

Oikeusperiaatteiden kehittäminen uudemmassa oikeustieteessä voidaan nähdä jonkinlaisena pyrkimyksenä ”pelastaa” oikeus. Useat oikeustieteilijät ovat kokeneet oikeuden materiaalistumisen uhkana oikeuden systemaattisuudelle, joka on taas koettu systeemin rationaalisuuden ja oikeusvaltiollisuuden kannalta tärkeäksi. Yleisiä oppeja kehittämällä on pyritty ottamaan oikeuden joustavuus järjestelmän sisäiseksi oletetuksi ominaisuudeksi sen sijaan, että se kiellettäisiin. Näin on pyritty hallitsemaan muutosta laajentamalla ymmärrystä oikeudesta. Joustavampi ja yhteiskunnallisempi oikeuskäsitys näyttäytyy tällöin pyrkimyksenä säilyttää oikeuden relevanssi ja mahdollistaa se, että periaatepunninta voidaan nähdä edelleen *oikeudellisena* eikä *poliittisena* harkintana. Usean 1980- ja 1990-luvuilla julkaistun väitöskirjan nimenomaisena tehtävänä onkin ollut sopeuttaa uudenlainen aines osaksi oikeuden traditiota, luoda koherenssia ja rationaalisuutta ja silottaa uudenlaisen ajattelun mukanaan tuomia ristiriitoja.[1153]

Ari-Matti Nuutila kuitenkin näkee, että utilitarismin ja deontologian välisessä jännitteessä on vanhan järjestelmän kumoamisen sijaan kyse hyvinvointivaltiollisen rikosoikeuden mukanaan tuomasta *lisäyksestä* perustaltaan liberalistiseen rikosoikeuden järjestelmään, joka ei noudata mitään yksinkertaista kaavaa. Hänen mukaansa modernille rikosoikeudelle ei ole annettavissa vahvaa justifikatorista perustaa vaan sen hyväksyttävyys nojaa useisiin tasavahvoihin lähtökohtiin.[1154] Suomalaista rikosoikeutta voi Nuutilan lailla nähdäkseni ajatella jonkinlaiseksi historiallisten kerrostumien lopputulokseksi, jossa uudet kerrostumat muuttavat kokonaisuutta mutta eivät kokonaan kumoa vanhaa.

Nuutilan näkemys vastaa sitä kuvaa, joka rikosoikeuskomitean materiaaleista välittyy. Komiteassa oli kyllä selvästi halukkuutta voimakkaisiin uudistuksiin ja kamppailua käytiin siitä, kuinka dramaattisesti vanhaan rikosoikeuteen haluttiin tehdä eroa. Käytännössä komitean uudistusresurssit olivat kuitenkin rajalliset, ja sen olisi jo käytännön syistä ollut mahdotonta täysin hylätä jo

[1152] Nuutila 1996, s. 53–54.

[1153] Esimerkiksi Pöyhösen, Lappi-Seppälän ja Nuotion voidaan tulkita pyrkivän tähän samaan päämäärään. Ks. esim. Nuotio 1998, s. 30–38.

[1154] Nuutila 1996, s. 10–11. Rankinen kritisoi Nuutilaa siitä, että vaikka tämä kiinnittää huomiota näihin ristiriitaisiin aineksiin, hän kuitenkin ohittaa deontologiset näkökohdat ja keskittyy lähes puhtaasti utilitaristisiin. Rankisen mukaan tämä johtuu jo Nuutilan kysymyksenasettelusta: pyrkimyksenä on etsiä konformiteettiperiaatteen *tavoitetta*, mikä on jo lähtökohtaisesti utilitaristinen, ei deontologinen lähestymistapa. Ks. Rankinen 2020, s. 246–247.

voimassa olevaa rikosoikeudellista perustaa. Runkosuunnitelman käytännön uudistusehdotusten muotoilussa keskeinen rooli oli komitean liberaalilla jäsenellä, Patrik Törnuddilla. Lisäksi komiteassa oli myös huomattava uusklassisen suuntauksen kannatus, joka yhdisti lähes kaikkia komitean jäseniä: sekä liberaaleja maltillisia keskustaoikeistolaisia että progressiivista vasemmistoa, jolla oli muistissaan sisällissodan jälkeensä jättämä perintö suomalaiseen oikeudenkäyttöön. Näin ollen komiteassa oltiin kyllä muuttamassa rankaisemisen logiikkaa ja pohtimassa uudelleen ”yhteiskunnallista syyllisyyttä” ja tällä oli suuri merkitys, mutta samanaikaisesti ei kuitenkaan oltu hylkäämässä kaikkia vanhoja periaatteita: jo sisällissodan jälkeensä jättämä varjo asetti rajoja sille, miten voimakkaana instrumenttina rikosoikeutta voitiin pitää.

Nähdäkseni myös hyvinvointivaltiollisen paradigman samastaminen puhtaasti sellaiseen lähestymistapaan, jossa rikosoikeus suoraan alistetaan yhteiskuntapoliittiselle suunnittelulle, ovat turhan yksinkertaistavia. Tätä voidaan perustella seuraavasti. Ensiksi myös vasemmistolaisesta traditiosta katsottuna rikoslainsäädännön uudistamisessa oli kyse arvoista, etiikasta ja oikeudenmukaisuudesta eikä vain puhtaasta utilitarismista. Tavoitteena oli nimenomaan yhteiskunnallisten valta- ja vastuusuhteiden uudelleenmäärittely aikaisempaa oikeudenmukaisemmalla tavalla – Ewaldin käsittein riskien ja kustannusten uudelleenjakaminen. Toiseksi 1960-lukulaiseen sosiologisvaikutteiseen yhteiskuntarauhan ajatteluun kuului ajatus arvoristiriitojen sääntelystä ne esiin tuomalla ja tunnustamalla. Toisin sanoen samanaikaisesti pyrittiin edistämään Kettusen käsittein paitsi ”lohkoteknokratiaa” myös ”sektoridemokratiaa” eli avointa arvokeskustelua. Kolmanneksi voidaan myös esittää, että rationaalinen yhteiskuntasuunnittelu ja hyvinvointivaltioparadigma eivät ole täysin päällekkäisiä vaan että pyrkimystä yhteiskunnan rationaaliseen hallintaan on esiintynyt modernisoituvien valtioiden piirissä valtioideologiaan katsomatta. Suomessa yhteiskuntasuunnitteluun suhtauduttiin 1970-luvulla myönteisesti hyvin laajalla poliittisella rintamalla, ja yhteiskuntasuunnittelua voi luonnehtia Heiskasen tavoin aikakauden superideologiaksi. Neljänneksi hyvinvointivaltioajatteluun liitetty moderni sosiaalidemokratia voidaan Randall Lesafferin tavoin nähdä paitsi liberalismista erillisenä ja sille vastakkaisena aateperinteenä myös laajassa mielessä liberalismin tai ainakin valistuksen perillisenä: sen parissa hyväksytään lähtökohtaisesti vallan kolmijako, demokraattiset vaalit ja oikeusvaltioperiaate ja sitoudutaan kamppailemaan demokraattisen järjestelmän sisällä sen muodollisia reunaehtoja sinänsä kyseenalaistamatta.[1155]

[1155] Lesaffer 2009, s. 496–497.

Tämän tutkimuksen verrokkialalla, koulutuspolitiikan lohkolla, tapahtui 1970- ja 1980-luvuilla huomattavaa epäpolitisoitumista. Vastaavaa ”kesyyntymistä” tapahtui myös oikeustieteessä, kun kriittisen oikeustieteen esiin nostamat teemat otettiin osaksi oikeustieteen valtavirtaa. [1156] Saman ajanjakson kuluessa kriminaalipolitiikka muuttui julkisesta puheenaiheesta asiantuntijoiden aihealueeksi, jossa ”rationaalisesta ja humaanista” linjasta tuli valtavirtaa ja lähtöoletus. Kriminaalipolitiikassa uuden asiantuntijaeliitin valta vahvistui ja politiikkalohko epäpolitisoitui jälleen. Alue jäi siten hyvin pitkälti asiantuntijoiden kentäksi.

Samalla kun oikeus on materiaalistunut ja oikeus on alettu nähdä politiikan instrumenttina, on jaottelu politiikkaan ja oikeuteen kuitenkin pitänyt edelleen pintansa. Sakari Melander on huomauttanut, että 1960- ja 1970-luvuilla korostunut instrumentalistinen näkemys lainsäädännöllä vaikuttamisesta on – päinvastoin kuin ensi näkemältä voisi luulla – ylläpitänyt oikeustieteen parissa näkemystä, että kriminalisointikysymykset ovat poliittisia eivätkä kuulu oikeustieteen kohdealueeseen.[1157] Oikeustieteellisissä näkemyksissä yhteiskuntapoliittinen suunnittelu näyttäytyy usein nimenomaan *poliittisena* ilmiönä, kun taas rikosoikeuskomiteassa haluttiin korostaa sitä rationaalisena ja epäpoliittisena, jopa tieteellisenä suunnitteluna eli *policyna.*

Kaikesta huolimatta samalla kun oikeustieteellisessä keskustelussa korostetaan lainsäätämisen tai kriminaalipolitiikan poliittisuutta, sitä ajatellaan kuitenkin ikään kuin yksikkönä, yhtenä ohjelmakokonaisuutena, joka muodostaa jokseenkin koherentin kokonaisuuden. Voidaan keskustella esimerkiksi ”suomalaisesta kriminaalipolitiikasta”, jota harjoittaa ”lainsäätäjä” tutkimatta kuitenkaan empiirisesti sitä, mitä poliittisessa prosessissa todella tapahtuu ja mitä ristiriitoja siellä esiintyy. Tähän samaan kehitykseen liittyy se, että kriminaalipolitiikkaa pidetään jonkinlaisena standardina lainsäätäjälle. Tulkintani mukaan asiantuntijoiden kriminaalipolitiikasta on tullut Tuorin käsitteitä käyttäen *ration* osa, jonka avulla erityisesti rikosoikeustieteen piirissä on pyritty rajoittamaan irrationaalista ”lainsäätäjää” ja tämän *voluntasta*.

Tällaisesta ajattelusta on oivallinen esimerkki Inkeri Anttilaan liitetty ajatus humaanista ja rationaalisesta kriminaalipolitiikasta. Lähtökohtana on, että valistunut asiantuntijoiden joukko hallitsee rikoslainsäädännön kehitystä. Osana tätä asiantuntijoiden joukkoa kriminaalipolitiikasta käytävään keskusteluun osallistuvat samat rikosoikeustutkijat, jotka samoissa kirjoituksissaan suhtautuvat kriittisesti rikosoikeuden asettamiseen kriminaalipolitiikan työkaluksi. Tämä näyttää jokseenkin ristiriitaiselta.

[1156] Kettunen – Simola 2012, s. 17 ja Salojärvi 2013, s. 5, 21, 23, 347.

[1157] Melander moittii, että kriminalisointikysymyksen määrittely poliittiseksi ja siten oikeustieteen alaan kuulumattomaksi kysymykseksi pyrkii vain todellisen kysymyksen eli rikosoikeudellisen järjestelmän ja yksittäisten kriminalisointien oikeutuksen väistämiseen. Ks. Melander 2008, s. 146–149.

Nähdäkseni tämä ristiriitaisuus johtuu siitä, että edellä mainituissa kahdessa keskustelussa viitataan *eri kriminaalipolitiikkoihin*. Sekaannus liittynee suomen kielen sanaan ”politiikka”, jossa ei tehdä eroa policyn ja politicsin välille. Kun puhutaan kriminaalipolitiikasta uhkana rikosoikeudelle, puhutaan ”lainsäätäjästä” eli maallikoista koostuvasta eduskunnasta ja maallikkojen käymästä julkisesta keskustelusta. Tällöin pelätään rangaistuspopulismia ja politikointia (politicking) rikollisuudella. Kun taas puhutaan kriminaalipolitiikasta standardina, puhutaan eri alojen ”asiantuntijoiden” konsensuksesta ja ”humaanista ja rationaalisesta kriminaalipolitiikasta”. Tällöin ymmärretään politiikka pitkäjänteisenä, harkittuna, suunnitelmallisena ja kokonaisvaltaisena eteenpäin katsovana kokonaisuutena (policy). Ongelmana tässä keskustelussa on se, että kolmas käsitys politiikasta perustavanlaatuisten arvojen määrittelijänä, näkökulmien avaajana ja vaihtoehtojen esiintuojana jää pois ja että keskustelu näistä tärkeistä yhteiskunnan ydinteemoista rajautuu puhtaasti asiantuntijoiden alueeksi.

Kristiina Koivukari tulkitsee, että kansallisvaltion kriminaalipolitiikka on jonkinlainen rajoiltaan epämääräinen (asiantuntijoiden keskuudessa) jaettu näkemys rikoslain toiminnasta tai jonkinlainen viitekehys, jonka puitteissa rikolliseen käyttäytymiseen reagoidaan tietyllä tavalla ja jossa käydään jatkuvaa dialogia eri toimijoiden välillä siitä, miten kriminalisoinneista päätetään ja kuka nämä päätökset tekee. Aihealueeltaan kriminaalipolitiikka on hyvin laaja ja antaa siten keskustelijoille paljon valtaa ottaa kantaa mitä erityyppisimpiin kysymyksiin. Koivukari huomauttaa myös, että kriminaalipolitiikasta tekee hämärän myös se, että keskustelussa harvemmin otetaan kantaa siihen, kuinka sitovana valittua kriminaalipoliittista linjaa pidetään.[1158] Tämä liittynee nähdäkseni siihen, että lopullinen päätösvalta aiheesta on kuitenkin eduskunnalla ja eduskunnassa toimivilla poliittisilla puolueilla. Jos jokin asia politisoituu niin, että sillä aletaan politikoida ja eri tahot alkavat kilpailla ongelman ratkaisemisesta, on asiantuntijoilla vain rajallinen mahdollisuus hallita tätä vallankäyttöä.

Kriminaalipolitiikka on tieteellisyytensä ja asiantuntijapainotteisuutensa lisäksi jonkinlaista valistus- tai myyntityötä: sen kannattajat näkevät tärkeäksi perustella, miksi rationaalinen ja humaani kriminaalipolitiikka on tarpeellista ja arvokasta, jotta mahdollisimman moni keskustelua seuraava sitoutuisi siihen. Esimerkiksi Inkeri Anttila esitti 80-vuotisjuhlahaastattelussaan, että rikosoikeuden ja kriminologian tutkijoilla oli ”aikamoinen valistusvastuu”: ”Heiltä [– –] on edellytettävä tiedotusmyönteisyyttä – sitä, että jaksaa kertoa ihmisille yhä uudelleen ja mitä moninaisimmissa yhteyksissä itsestään selviltäkin tuntuvista asioista. Samoin esimerkiksi asiantuntijana toimiminen eduskunnan valiokunnassa on tavattoman tärkeää.”[1159] Juuri tämä valistus- tai myyntityön

[1158] Koivukari 2020, s. 185–186.
[1159] Lahti – Koskinen – Törnudd 1996, s. 19.

velvollisuus on nähdäkseni johtanut tarpeeseen esittää kriminaalipolitiikka mahdollisimman rationaalisena, epäpoliittisena ja ristiriidattomana: pelätään, että mikäli käsitteen ja aihealueen ristiriitaisuudet ja ideologiset yhteydet paljastuisivat, menisi valitulta politiikkalinjalta uskottavuus kansalaisten ja erityisesti siihen karsaasti suhtautuvien tahojen silmissä.

Kriminaalipolitiikan käsitteeseen kiteytyy rikosoikeustieteen ja kriminologien kaksijakoinen suhde demokratiaan. Yhtäältä demokratiaa ja oikeusvaltiota pidetään arvokkaina ja niitä halutaan puolustaa. Toisaalta samalla kuitenkin katsotaan, että rikosoikeustieteen ja ylipäänsä kriminaalipolitiikan asiantuntijoiden tulee pitää kriminaalipolitiikka omana asianaan, sillä kriminaalipolitiikka on liian arvokasta annettavaksi päivänpolitiikan pelinappulaksi sellaisille ihmisille, jotka eivät ymmärrä, miten perustavanlaatuisista asioista on kyse. Toisin sanoen pelätään, että rikosoikeudella aletaan politikoida ja että demokraattinen järjestelmä ei ole riittävän kypsä säilyttämään oikeusvaltiota.

Suurin ongelma tässä ajattelussa liittyy nähdäkseni kriminaalipolitiikan legitiimiyteen laajemman yleisön edessä. Mikäli kriminaalipolitiikka halutaan pitää vain asiantuntijoiden hallussa, eivät kansalaiset välttämättä koe enää jakavansa samoja arvoja näiden asiantuntijoiden kanssa ja he saattavat kokea asiantuntijoiden vallankäytön oikeudettomaksi. Koska elämme kuitenkin demokratiassa, jossa lainsäädännöstä päättää viime kädessä eduskunta, eivät asiantuntijat voi eristäytyä kansalaisista ja tehdä jyrkkää erottelua ”meihin” ja ”heihin”.

Samaan aikaan on kuitenkin myönnettävä, että asiantuntijoiden ”maallikkoja” kohtaan tuntema pelko saattaa olla myös aiheellista. Connie Ozawan mukaan asiantuntijatiedon käyttöä poliittisen päätöksenteon taustana legitimoi populaari hyvin mustavalkoinen ja jäykkä käsitys tieteen puolueettomuudesta ja neutraaliudesta, jolloin tutkimus nähdään persoonattomana ja epäitsekkäänä totuuden tavoitteluna yhteisen hyvän puolesta.[1160] Tällainen asiantuntijakäsitys asettaa asiantuntijoille niin mahdottomat vaatimukset, että näiden uskottavuudelta putoaa pohja hyvin nopeasti, mikäli teemojen ja näkemysten arvosidonnaisuus paljastuu. Kriminaalipolitiikan ”siilipuolustus” ja pitäytyminen valistuneiden asiantuntijoiden keskinäisessä keskustelussa näyttäytyy ymmärrettävänä.

Asiantuntijuuden käsite kaipaisi päivittämistä suuntaan, joka olisi dialogisemmassa ja tasavertaisemmassa suhteessa kansalaisiin ja joka sallisi asiantuntijoille enemmän inhimillisyyttä. Asiantuntijuuden käsitteen laajempi ymmärrys mahdollistaisi sen, että asiantuntijoiden vuosien saatossa kerryttämää taitotietoa ja näkemystä arvostettaisiin mutta että heille sallittaisiin myös omien arvosidonnaisuuksiensa tunnistaminen ja tunnustaminen.

[1160] Ozawa 2019.

Tekemäni tutkimus on herättänyt minut pohtimaan lainvalmistelun edustuksellisuutta ja komitealaitoksen mahdollisia hyviä puolia nyky-yhteiskunnassa. Komitealaitosta voi ajatella mahdollisuutena osallistaa kansalaisyhteiskuntaa laajemmin lainvalmisteluun. Tällaista näkökulmaa on pitänyt esillä esimerkiksi Johanna Rainio-Niemi, joka katsoo, että suomalaisten ja ruotsalaisten valtionkomiteoiden avoimuus suhteessa kansalaisyhteiskuntaan on nimenomaan pohjoismainen piirre, joka erottaa täkäläisen lainvalmisteluperinteen muusta eurooppalaisesta traditiosta. Rainio-Niemen mukaan kansalaisten ryhmittymillä ja yhteisöillä on ollut vaikutusvaltaa paitsi komitean työskentelyyn osallistumisen kautta myös siinä, että ne ovat onnistuneet käynnistämään prosesseja, joiden myötä tärkeistä aiheista on asetettu komiteoita käynnistämään lainvalmistelua.[1161]

Kansanvallan ja asiantuntijavallan, tai asiantuntijuuden ja asianosaisuuden, väliseen tasapainoon olisi hyvin tärkeää kiinnittää entistä enemmän huomiota, jotta lainvalmistelu koettaisiin kansalaisten keskuudessa mahdollisimman läpinäkyväksi ja legitiimiksi mutta jotta samalla otettaisiin huomioon laaja-alaisesti erilaisten asiantuntijoiden tieto ja syvällinen ymmärrys erilaisista ilmiöistä. Lainvalmistelun osallistujapohjaa olisikin syytä laajentaa tärkeimmissä uudistushankkeissa parlamentaarisesti edustavammaksi, asiantuntija-aloiltaan ja instituutioiltaan laajapohjaisemmaksi sekä kansalaisyhteiskuntaa aidosti osallistavammaksi. Uudistustyöskentelyssä edustuksen tulisi olla myös sellaisilla tahoilla, jotka eivät saa ääntään kuuluviin vakiintuneiden institutionaalisten väylien kautta mutta joiden oikeuksia ja velvollisuuksia uudistukset keskeisesti koskevat.

[1161] Rainio-Niemi 2010, s. 241.

The Revolution of Rationality

Law, Politics, and Expertise in the Finnish Criminal Law Committee (1972–1977)

This dissertation focuses on the Finnish Criminal Law Committee (1972–1977), whose appointment marked the beginning of a comprehensive and enduring reform of the Finnish criminal code, lasting for four decades. The committee can be characterized as the organization that formulated, or at least distilled and transmitted a new paradigm in Finnish crime policy and criminal law during the ensuing decades.

The dissertation has a two-fold research interest. It aims first to generate new knowledge about the purposes and contents of the reform, and second to shed light on the development of societal planning in relation to crime policy. In the first perspective, the relationship between law, politics, and policy is essential, while in the second perspective, the key theme is the relationship between expertise, politics, and democracy.

The committee is studied in three ways. Firstly, the dissertation examines the societal processes and legal-political discussions that led to the launch of the reform and the appointment of the committee. Secondly, it studies the processes, agents, and most important discussions. Thirdly, it analyzes the key concepts and discourses that formed around them. Thus, it scrutinizes the conceptual basis upon which the committee laid the foundation for Finnish crime policy and criminal law – a system that still persists in many respects.

Key events, phenomena, and discussions leading to the appointment of the committee included the politicization of criminal law, criticism and mistrust towards the judicial system, discussions on coercive treatment, debates about the democratic and representative nature of drafting laws, as well as various forums, movements, and events that congregated like-minded progressive thinkers and activists in the 1960s, fostering the exchange of ideas and catalyzing change. Also important were the appointment policy of President Urho Kekkonen and the programme work of the Finnish Social Democratic Party (SDP).

The Criminal Law Committee may be characterized as reflecting the idea of a representative meritocracy. However, the composition was heavily progressive, with little representation for conservatives. Despite the committee's political nature, or perhaps due to it, the committee strove to present its work as "rational", that is reasonable and apolitical. This is why I have titled this dissertation "The Revolution of Rationality." Nevertheless, the committee had to

face disappointment regarding its ambitious goals due to the overly optimistic schedule and limited resources compared to the massive task at hand, as well as challenges in finding new ways of defining criminal conduct by examining the life areas of the "ordinary citizen."

The key discourses found in the committee's materials were those of rational planning, the ordinary wage earner, class struggle, as well as the discourse of prohibited risk. For the committee, progress meant rationality, which required three things: firstly, that values and goals were legitimate and rational within the framework of Enlightenment values; secondly, that the means were suitable for the goals; and thirdly, that the means were effective and reasonable. In the class struggle discourse, the criminal justice system was understood as a tool of power and domination of the upper classes, with the average person pitted against the elite. The wage earner symbolized the ordinary person, encompassing all characteristics of an average individual, including tenants, public transport users, pedestrians, consumers, and any weaker party in society. The opposing group was represented by employers, landlords, motorists, manufacturers, and the well-off in general.

Interestingly, the discourse of the average wage earner was later adapted from the discourse of class struggle and incorporated into the discourse of rational planning. The average wage earner became the focal point for rational planning, through which rational equality was to be pursued. Concurrently, the class vocabulary was toned down, and the committee began using the concepts of "societal groups" or even "population groups" instead. The wage earner shifted from being seen as the weaker party to becoming the average person representing all citizens.

On the other hand, the discourse relating to criminal liability revolved around the concepts of risk and danger, and thus it may be called as the discourse of prohibited risk. A central principle defining this discourse was "the average" or "the typical". This logic could be considered a normalizing technique, as described by Michel Foucault, where normality was defined by looking at the average or typical individual or situation.

Lähteet

ALKUPERÄISLÄHTEET

Rikosoikeuskomitean arkisto, Kansallisarkisto (KA)

C Pöytäkirjat
Ca 1: Rikosoikeuskomitean pöytäkirjat 1972–1976

H Sisällön mukaan arkistoidut asiakirjat
Ha 1: Yleiset periaatteet 1974–1976 (sis. koteloon Ca: 1)
Ha 2: Komitean mietinnön I lukuun liittyvää aineistoa 1972–1975
Ha 3: Komitean mietinnön II lukuun liittyvää aineistoa 1973–1975 (sis. koteloon Ha: 2)
Ha 4: Komitean mietinnön III lukuun liittyvää aineistoa 1972–1975
Ha 5: Komitean mietinnön IV lukuun liittyvää aineistoa 1974–1976 (sis. koteloon Ha: 4)
Ha 6: Komitean mietinnön V ja VI lukuihin liittyvää aineistoa 1975–1977
Ha 7: Komitean mietinnön VII lukuun liittyvää aineistoa 1973–1976 (sis. koteloon Ha: 6)
Ha 8: Komitean mietinnön VIII lukuun liittyvää aineistoa 1974–1976 (sis. koteloon Ha: 4)
Ha 9: Rikosoikeuskomitean muistioiden kokoelma 1972–1973
Ha 10: Rikosoikeuskomitean muistiot 1972 (sis. koteloon Ha: 9)
Ha 11: Rikosoikeuskomitean muistiot 1973
Ha 12: Rikosoikeuskomitean muistiot 1974
Ha 13: Rikosoikeuskomitean muistiot 1975 (sis. koteloon Ha: 11)
Ha 14: Rikosoikeuskomitean muistiot 1976 (sis. koteloon Ha: 11)
Ha 15: Rikosoikeuskomitean mietinnöstä annetut lausunnot 15.6.1977–13.12.1977
Ha 16: Rikosoikeuskomitean mietinnöstä annetut lausunnot 14.12.1977–10.5.1978

Suomen Sosialidemokraattinen puolue, Työväen Arkisto (TA)

H Sisällön mukaan arkistoidut asiakirjat
HC Poliittinen osasto / Suunnittelusihteeristö
HCC Oikeuspolitiikka
HCC1
Kriminaalipoliittisen/oikeusturvapoliittisen työryhmän pöytäkirjoja 1969–1971
Kriminaalipoliittisen/oikeusturvapoliittisen työryhmän kirjeenvaihtoa 1968–1971
Kriminaalipoliittisen/oikeusturvapoliittisen työryhmän aineistoa 1968–1971
Oikeusturvapoliittiseen ohjelmaan liittyvää aineistoa 1968–1971
Kriminaalipoliittisen/oikeusturvapoliittisen työryhmän kokoonpanoja

Työväen Sivistysliitto, Työväen Arkisto (TA)

H Sisällön mukaan järjestetty
HM Seminaarit 1961–1999
Raportti Työväen Sivistysliiton kriminaalipoliittisesta seminaarista 19.–20.10.1968

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Anttila, Inkeri, Konservativ och radikal kriminalpolitik i Norden. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 3/1967, s. 237–251.

Anttila, Inkeri, Kansainväliset vaikutteet Suomen vankeinhoidon kehityksessä, s. 325–354 teoksessa Elina Suominen (toim.), Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 1. Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Valtion painatuskeskus 1981.

Anttila, Inkeri – Törnudd, Patrik, Kriminologia. Suomalainen Lakimiesyhdistys / WSOY 1970.

Aromaa, Kauko, Kriminologia, s. 337–351 teoksessa Urpo Kangas (toim.), Oikeustiede Suomessa 1900–2000. Werner Söderström Lakitieto 1998.

Backman, Eero – Takala, Hannu, Rikosoikeus, yhteiskunta ja rikosoikeuskomitean yhteiskuntakäsitys. Oikeus 2/1977, s. 85–93.

Benhabib, Seyla, Critique, Norm, and Utopia. A Study of the Foundations of Critical Theory. Columbia University Press 1986.

Bergenheim, Sophy, Yhteiskunnan, kansakunnan ja kansan asialla. Järjestöt, yhteiskuntapolitiikka ja asiantuntijuus Suomessa 1930–60-luvuilla. Helsingin yliopisto 2020.

Berlin, Isaiah – Sihvola, Juha – Soukola, Timo, Vapaus, ihmisyys ja historia. Valikoima esseitä. Gaudeamus 2001.

Björne, Lars, Syihin ja lakiin eikä mielivaltaan. Tutkimus Turun hovioikeuden poliittisista oikeudenkäynneistä vuosina 1918–1939. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1977.

Björne, Lars, ”Valkoinen” korkein oikeus 1918–1939, s. 33–69 teoksessa Heikki Pihlajamäki (toim.), Lainkäyttöä läpi vuosisadan. Näkökulmia Korkeimman oikeuden historiaan 1918–2018. Edita 2018.

Blom, Raimo, Luottamus oikeuslaitokseen. Tampereen yliopisto 1970.

Borch, Christian, Niklas Luhmann. Routledge 2011.

Brangan, Louise, Civilizing Imprisonment: The Limits of Scottish Penal Exceptionalism. British Journal of Criminology 2019.

Cederberg, Nina, Raiskaussäänteln muutokset 1960-luvulta nykypäivään. Oikeushistorian pro gradu -tutkielma (julkaisematon). Helsingin yliopisto 2020.

Cooke, Maeve, Re-presenting the Good Society. MIT Press 2006.

Cooper, Melinda, Risk, Insurance, Security. Ewald’s History of the Welfare State, s. xii–xxvii teoksessa François Ewald, The Birth of Solidarity. The History of the French Welfare State. Duke University Press 2020 (ed Melinda Cooper).

Dubber, Markus Dirk, Theories of Crime and Punishment in German Criminal Law. The American Journal of Comparative Law 53(3) 2005, s. 679–707.

Eisenberg, Eric M., Ambiguity as Strategy in Organizational Communication. Communication Monographs 51(3) 1984, s. 227–242.

Eriksson, Lars David, Straffrättskommitténs anatomi. Oikeus 2/1977, s. 72–80.

Ewald, François,The Birth of Solidarity. The History of the French Welfare State. Duke University Press 2020 (ed Melinda Cooper).

Foucault, Michel, The Archaeology of Knowledge. Tavistock 1972.

Foucault, Michel, Discipline and Punish. The Birth of the Prison. Penguin Books 1977.

Foucault, Michel, Tiedon arkeologia. Vastapaino 2005.

Foucault, Michel, Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977–1978. Palgrave Macmillan 2007.

Fredman, Markku, Demla r.y. – vähän yli 50 vuotta. Oikeus 4/2005 (päivitetty 2008 Demla ry:n verkkosivuilla), s. 436–455.

Fredman, Markku, Esitutkinnan ja pakkokeinojen sääntelyn historiaa, s. 13–42 teoksessa Altti Mieho (toim.), Oikeustieteiden moniottelija. Matti Tolvanen 60 vuotta. Edita 2016.

Frände, Dan – Wahlberg, Markus, Yleinen rikosoikeus. Edita 2012.
Garland, David, The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society. Oxford University Press 2001.
Garland, David, What is a "History of the Present"? On Foucault's Genealogies and Their Critical Preconditions. Punishment & Society 16(4) 2014, s. 365–384.
Glynos, Jason, The Grip of Ideology: A Lacanian Approach to the Theory of Ideology. Journal of Political Ideologies 6(2) 2001, s. 191–214.
Greenberg, David, Punishment, Division of Labor, and Social Solidarity, s. 283–361 teoksessa Freda Adler – William S. Laufer (eds), The Criminology of Criminal Law. Transaction 1999.
Haapala, Pertti – Markkola, Pirjo, Se toinen (ja toisten) historia. Historiallinen Aikakauskirja 4/2017, s. 403–416.
Hannula, Ilari, Vankeinhoitoon liittyvän lainsäädännön historiaa 1881–1975, s. 85–177 teoksessa Elina Suominen (toim.), Suomen vankeinhoidon historiaa, osa 1. Katsauksia vankeinhoidon kehitykseen. Valtion painatuskeskus 1981.
Heiskanen, Ilkka, Valtioneuvoston asema Suomen poliittisessa järjestelmässä, s. 1–118 teoksessa Ilkka Heiskanen – Seppo Laakso – Jaakko Nousiainen – Risto Sänkiaho – Klaus Törnudd – Martti Vaarnas (toim.), Valtioneuvoston historia 1917–1966, osa 3. Valtioneuvosto instituutiona. Valtioneuvosto 1975.
Heiskanen, Ilkka, Julkinen, kollektiivinen ja markkinaperusteinen. Suomalaisen yhteiskunnan hallintajärjestelmien ja julkisen päätöksenteon ja hallinnon kehitys ja kehittäminen 1960- ja 1970-luvuilla. Helsingin yliopisto 1977.
Heller, Agnes, The Concept of the Political Revisited, s. 330–343 teoksessa David Held (ed), Political Theory Today. Stanford University Press 1991.
Hietala, Marjatta, From Race Hygiene to Sterilization: The Eugenics Movement in Finland, s. 195–258 teoksessa Gunnar Broberg – Nils Roll-Hansen (eds), Eugenics and the Welfare State. Sterilization Policy in Denmark, Sweden, Norway, and Finland. Michigan State University Press 2005.
Honkala, Kaisa, "YK:n ihmisoikeudet vankiloihin!" Marraskuun liikkeen suomalaisen kontrollipolitiikan kritiikki 1967–1972. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma (julkaisematon). Helsingin yliopisto 2010.
Honkasalo, Brynolf, Suomen rikosoikeus: yleiset opit. Toinen osa. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1967.
Howarth, David, Introduction. Discourse, Hegemony and Populism - Ernesto Laclau's Political Theory, s. 1–20 teoksessa David Howarth (ed), Ernesto Laclau: Post-Marxism, Populism, and Critique. Routledge 2015.
Hyrkkänen, Markku, Aatehistorian mieli. Vastapaino 2002.
Hyvärinen, Matti – Kurunmäki, Jussi – Palonen, Kari – Pulkkinen, Tuija – Stenius, Henrik (toim.), Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Vastapaino 2003.
Häkkinen, Esko, Institutionalistinen kriminaalipolitiikan teoria ja suomalaisen rikosoikeuden muotoutuminen 1910-luvulta 2010-luvulle. Helsingin yliopisto 2020.
Häkkinen, Esko, Ekspressiivinen rangaistusteoria. Rangaistus moitteena tai kommunikaationa, s. 37–51 teoksessa Esko Yli-Hemminki – Sakari Melander – Kimmo Nuotio (toim.), Rikoksen ja rangaistuksen filosofia. Gaudeamus 2022.
Ifversen, Jan, About Key Concepts and How to Study Them. Contributions to the History of Concepts 1/2011, s. 65–88.
Iivari, Ulpu, Kansanvallan puolustajat. Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä 100 vuotta. Otava 2007.
Ives, Peter, Language, Agency and Hegemony: A Gramscian Response to Post-Marxism. Critical Review of International Social and Political Philosophy 8(4) 2005, s. 455–468.

Jalava, Marja – Simola, Hannu – Varjo, Janne, Hallinnosta hallintaan. Koulutuksen hallinnon muutos 1960-luvulta 2000-luvulle, s. 70–101 teoksessa Pauli Kettunen – Hannu Simola (toim.), Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2012.

Jareborg, Nils, Essays in Criminal Law. Iustus 1988.

Jareborg, Nils, Defensiv och offensiv straffrättspolitik. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1/1994, s. 41–53.

Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero, Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö. Vastapaino 2016.

Jyränki, Antero, Kuka valmistelee lait? Oikeus 2/1977, s. 71.

Jyränki, Antero, Oikeusvaltio ja demokratia, s. 13–38 teoksessa Aulis Aarnio – Timo Uusitupa (toim.), Oikeusvaltio. Lakimiesliiton Kustannus 2002.

Kalela, Jorma, Historiantutkimus ja historia. Gaudeamus 2002.

Kangas, Olli, Politiikka ja sosiaaliturva Suomessa, s. 189–366 teoksessa Olli Kangas – Tapani Paavonen (toim.), Suomen eduskunta 100 vuotta, osa 8. Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana. Edita 2006.

Kannala, Pieti, Laitosvallasta lapsen perusoikeuksien ja oikeusturvan toteuttamiseen lastensuojelulaitoksissa. Oikeustieteen pro gradu -tutkielma (julkaisematon). Helsingin yliopisto 2014.

Kekkonen, Jukka, Oikeudellisen muutoksen tutkimisesta – minun metodini, s. 131–150 teoksessa Juha Häyhä (toim.), Minun metodini. Werner Söderström Lakitieto 1997.

Kekkonen, Jukka, Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria? Helsingin yliopisto 2013.

Kekkonen, Jukka, Korkein oikeus radikaalin oikeuspolitiikan kaudella 1960–1990, s. 179–211 teoksessa Heikki Pihlajamäki (toim.), Lainkäyttöä läpi vuosisadan. Näkökulmia Korkeimman oikeuden historiaan 1918–2018. Edita 2018.

Kettunen, Pauli, Poliittisen historia poliittisessa historiassa. Virkaanastujaisluento Helsingin yliopistossa. Ennen ja nyt. Historian tietosanomat 3/2003. (Kettunen 2003a)

Kettunen, Pauli, Yhteiskunta, s. 167–212 teoksessa Matti Hyvärinen – Jussi Kurunmäki – Kari Palonen – Tuija Pulkkinen – Henrik Stenius (toim.), Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Vastapaino 2003. (Kettunen 2003b)

Kettunen, Pauli, Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki. Vastapaino 2008.

Kettunen, Pauli, Reinterpreting the Historicity of the Nordic Model. Nordic Journal of Working Life Studies 4/2012, s. 21–43.

Kettunen, Pauli, Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2015.

Kettunen, Pauli, The Conceptual History of the Welfare State in Finland, s. 225–275 teoksessa Nils Edling (ed.), The Changing Meanings of the Welfare State. Histories of a Key Concept in the Nordic Countries. Berghahn Books 2018.

Kettunen, Pauli – Jalava, Marja – Simola, Hannu – Varjo, Janne, Tasa-arvon ihanteesta erinomaisuuden eetokseen, s. 25–62 teoksessa Pauli Kettunen – Hannu Simola (toim.), Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2012.

Kettunen, Pauli – Simola, Hannu, Johdanto, s. 13–21 teoksessa Pauli Kettunen – Hannu Simola (toim.), Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2012.

Kivivuori, Antti, Suomen vahingonkorvauslainsäädännön kehitys 1. Rikoslainsäädäntö 1809–1875. Helsingin yliopisto 1969.

Kivivuori, Antti, Ehdotus kuluttajansuojalainsäädännöksi. Oikeusministeriön lainsäädäntöosasto 1974.

Kivivuori, Antti – Schultén, C. G. af – Sevón, Leif – Tala, Jyrki, Kuluttajansuoja. Tammi / Suomalainen Lakimiesyhdistys 1978.
Koivukari, Kristiina, The Crumbling Narrative of Modern European Criminal Justice. Helsingin yliopisto 2020.
Kokko, Hannu, Poliisilain eduskuntakäsittely. Oikeushistorian pro gradu -tutkielma (julkaisematon). Helsingin yliopisto 1983.
Kokkoniemi, Mari, Tahallisuuden alimman asteen formulointi Suomessa rikoslainsäädännöllisenä ongelmana. Rikosoikeuden pro gradu -tutkielma (julkaisematon). Lapin yliopisto 2017.
Kolbe, Laura, Eliitti, traditio, murros. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1960–1990 (osa 6). Otava 1996.
Koponen, Pekka, Tahallisuudesta talousrikoksissa. Oikeustiede – Jurisprudentia. XXXV:2002, s. 235–342.
Korppi-Tommola, Aura, Naisliikkeen ja naishistorian vuorovaikutus. Tieteessä tapahtuu 2/2004.
Kortti, Jukka, Ylioppilaslehden vuosisata. Gaudeamus 2013.
Koselleck, Reinhart, Futures Past. On the Semantics of Historical Time. The MIT Press 1985.
Koselleck, Reinhart, Introduction and prefaces to the Geschichtliche Grundbegriffe (transl. Michaela Richter). Contributions to the History of Concepts 1/2011, s. 1–37.
Koskinen, Pekka, Rikos- ja prosessioikeus, s. 184–190 teoksessa Urpo Kangas (toim.), Oikeustiede Suomessa 1900–2000. Werner Söderström Lakitieto 1998.
Kostiainen, Aura, Kohti inhimillistä väkivallan monopolia? Poliisikoulutus ja yhteiskunnallinen murros sodanjälkeisessä Suomessa, s. 334–407 teoksessa Julia Jansson – Markus Kari – Ilja Kokkonen – Aura Kostiainen (toim.), Muodollisesti pätevä? Poliisikoulutus itsenäisessä Suomessa. Poliisiammattikorkeakoulu 2018. (Kostiainen 2018a)
Kostiainen, Aura, Oikeusvaltiokamppailua laillisuuden tuuliajolla. Tasavallan suojelulaista vuonna 1930 käydyn eduskuntakeskustelun oikeudellis-poliittista tarkastelua. Oikeus 3/2018, s. 215–246. (Kostiainen 2018b)
Kostiainen, Aura, Kontrolli, konsensus ja kritiikki – oikeushistoriallinen tarkastelu poliisin ja kansalaisten välisestä suhteesta Suomessa. Oikeus 4/2018, s. 358–390. (Kostiainen 2018c)
Kotanen, Riikka, Näkymättömästä näkökulmaksi. Parisuhdeväkivallan uhrit ja oikeudellisen sääntelyn muutos Suomessa. Helsingin yliopisto 2013.
Kotkas, Toomas, Kolme näkökulmaa oikeushistorian tutkimukseen – rakenteita, aatteita vai molempia? Oikeus 4/1999, s. 337–352.
Kurki, Visa A. J., A Theory of Legal Personhood. Oxford University Press 2019.
Kärrylä, Ilkka, The Contested Relationship of Democracy and the Economy. Debates on economic and industrial democracy in Finland and Sweden, 1960s–1990s. Helsingin yliopisto 2019.
Lacey, Nicola, The Prisoners' Dilemma. Political Economy and Punishment in Contemporary Democracies. Cambridge University Press 2008.
Lacey, Nicola, Political Systems and Criminal Justice. The Prisoners' Dilemma after the Coalition. Current Legal Problems 65(1) 2012, s. 203–239.
Laclau, Ernesto, On Populist Reason. Verso 2005.
Laclau, Ernesto, Emancipation(s). Verso 2007.
Lahti, Raimo (toim.), Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996. Helsingin yliopisto 1996.
Lahti, Raimo (toim.), Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010-luvulle. Pekka Koskisen (1943–2011) muistojulkaisu. Helsingin yliopisto 2013.
Lahti, Raimo, Rikosoikeustiede ja rikosoikeuden yleiset opit – kehityssuuntia 1960-luvulta 2010-luvulle, s. 53–68 teoksessa Raimo Lahti (toim.), Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010-luvulle. Pekka Koskisen (1943–2011) muistojulkaisu. Helsingin yliopisto 2013. (Lahti 2013b)

Lahti, Raimo, Alkulause, s. IX–X teoksessa Inkeri Anttila (1916–2013). Rikosoikeuden uudistajan ammatillinen ura ja vaikutus. Helsingin yliopisto 2016.

Lahti, Raimo (toim.), Inkeri Anttila (1916–2013). Rikosoikeuden uudistajan ammatillinen ura ja vaikutus. Helsingin yliopisto 2016.

Lahti, Raimo, Inkeri Anttila rikostieteiden ja kriminaalipolitiikan uudistajana, s. 3–18 teoksessa Inkeri Anttila (1916–2013). Rikosoikeuden uudistajan ammatillinen ura ja vaikutus. Helsingin yliopisto 2016.

Lappi-Seppälä, Tapio, Miksi rikosoikeus?, s. 19–82 teoksessa Ari Hirvonen (toim.), Kohti 2000-luvun rikosoikeutta. Helsingin yliopisto 1994.

Lappi-Seppälä, Tapio, Penal Policy and Prisoner Rates in Scandinavia. Cross-comparative Perspectives on Penal Severity, s. 265–306 teoksessa Kimmo Nuotio (ed.), Festschrift in honour of Raimo Lahti. University of Helsinki 2007.

Lappi-Seppälä, Tapio, Kriminaalipolitiikan muutostrendejä, s. 17–52 teoksessa Raimo Lahti (toim.), Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010-luvulle. Pekka Koskisen (1943–2011) muistojulkaisu. Helsingin yliopisto 2013.

Lappi-Seppälä, Tapio, Rikoslaki ja sen uudistustyö, s. 43–47 teoksessa Tapio Lappi-Seppälä – Kaarlo Hakamies – Dan Helenius – Sakari Melander – Kimmo Nuotio – Timo Ojala – Ilkka Rautio (toim.), Rikosoikeus. Oikeuden perusteokset. Alma Talent 2022.

Lappi-Seppälä, Tapio – Hakamies, Kaarlo – Helenius, Dan – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka, Rikosoikeus. Alma Talent 2022.

Lesaffer, Randall, European Legal History: A Cultural and Political Perspective. Cambridge University Press 2009.

Loader, Ian – Sparks, Richard, For an Historical Sociology of Crime policy in England and Wales since 1968. Critical Review of International Social and Political Philosophy 7(2) 2004, s. 5–32.

Loader, Ian – Sparks, Richard, Ideologies and Crime. Political Ideas and the Dynamics of Crime Control. Global Crime 17(3–4) 2016, s. 314–330.

Matikkala, Jussi, Rikosoikeuskomitea ja rikosoikeuden kehitys. Lakimies 8/1998, s. 1325–1340.

Matikkala, Jussi, Rikoslain kokonaisuudistuksesta, s. 89–99 teoksessa Raimo Lahti (toim.), Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010-luvulle. Pekka Koskisen (1943–2011) muistojulkaisu. Helsingin yliopisto 2013.

Melander, Sakari, Kriminalisointiteoria: rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2008.

Melander, Sakari, Rikosvastuun yleiset edellytykset. Tietosanoma 2016.

Nieminen, Kati, The Law, the Subject, and Disobedience. Inquiries into Legal Meaning Making. University of Helsinki 2017.

Norval, Aletta J., Trajectories of Future Research in Discourse Theory, s. 219–236 teoksessa David Howarth – Aletta J. Norval – Yannis Stavrakakis (eds), Discourse Theory and Political Analysis: Identities, Hegemonies, and Social Change. Manchester University Press 2000.

Nuotio, Kimmo, Teko, vaara, seuraus. Rikosvastuun filosofisista, kriminaalipoliittisista ja lainopillisista perusteista. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1998.

Nuutila, Ari-Matti, Rikosoikeudellinen huolimattomuus. Lakimiesliiton Kustannus 1996.

Nuutila, Ari-Matti, Rikosoikeus, s. 1–113 teoksessa Johdatus Suomen oikeusjärjestelmään. Nide II: Rikos- ja prosessioikeus sekä julkisoikeus. Lakimiesliiton Kustannus 1999.

Okkonen, Ville, 1970-luvun valtiosääntöuudistushankkeen historiallinen perusta. Oikeus 3/2019, s. 291–311.

Oksala, Johanna, How to Read Foucault. Granta Books 2007.

Ozawa, Connie P., Recasting Science. Consensual Procedures in Public Policy Making. Routledge 2019.

Paavonen, Tapani, Talouden kehitys ja talouspolitiikka hyvinvointivaltion kaudella, s. 9–187 teoksessa Olli Kangas – Tapani Paavonen (toim.), Suomen eduskunta 100 vuotta, osa 8. Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana. Edita 2006.

Paloheimo, Heikki, Eduskuntavaalit 1907–2003, s. 174–369 teoksessa Anne Ollila – Heikki Paloheimo (toim.), Suomen eduskunta 100 vuotta, osa 5. Kansanedustajan työ ja arki. Edita 2007.

Palonen, Emilia (Palonen E.), Ernesto Laclau & Chantal Mouffe. Diskurssiteoriaa ja radikaalia demokratiaa, s. 209–232 teoksessa Kia Lindroos – Suvi Soininen (toim.), Politiikan nykyteoreetikkoja. Gaudeamus 2008.

Palonen, Kari (Palonen K.), Four Times of Politics: Policy, Polity, Politicking, and Politicization. Alternatives: Global, Local, Political 28(2) 2003, s. 171–186. (Palonen K. 2003a)

Palonen, Kari (Palonen K.), Politiikka, s. 467–518 teoksessa Matti Hyvärinen – Jussi Kurunmäki – Kari Palonen – Tuija Pulkkinen – Henrik Stenius (toim.), Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Vastapaino 2003. (Palonen K. 2003b)

Pere, Tuula, Suojattu, suvaittu vai sanktioitu sananvapaus? Oikeushistoriallinen tutkimus 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunnallisen ja kulttuurisen murroksen vaikutuksesta suomalaisen sananvapauden rajoihin joukkoviestinnässä. Fourth Life Publishing & WickWick 2015.

Pylkkänen, Anu, Trapped in Equality. Women as Legal Persons in the Modernisation of Finnish Law. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.

Pylkkänen, Anu, Muodollisen tasa-arvon pitkä historia ja sen sisäänrakennetut erot, s. 57–72 teoksessa Johanna Kantola – Kevät Nousiainen – Milja Saari (toim.), Tasa-arvo toisin nähtynä. Oikeuden ja politiikan näkökulmia tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen. Gaudeamus 2012.

Rainio-Niemi, Johanna, Small State Cultures of Consensus. State Traditions and Consensus-Seeking in the Neo-Corporatist and Neutrality Policies in post-1945 Austria and Finland. Helsingin yliopisto 2008.

Rainio-Niemi, Johanna, State Committees in Finland in Historical Comparative Perspective, s. 241–268 teoksessa Risto Alapuro – Henrik Stenius (eds), Nordic Associations in a European Perspective. Nomos 2010.

Raitio, Juha, Oikeusvaltion ääriviivat. Alma Talent 2017.

Rankinen, Juho, Rikosoikeudellisesta huolimattomuudesta ja huolesta rikosoikeuteen. Helsingin yliopisto 2020.

Rear, David, Laclau and Mouffe's Discourse Theory and Fairclough's Critical Discourse Analysis: An Introduction and Comparison. Unpublished paper 2013.

Roxin, Claus, Rikoslainopin kriminaalipoliittisesta merkityksestä. Lakimies 3/1989, s. 319–340.

Salojärvi, Juhana Mikael, A Menace to Society. Radicalism and Legal Scholarship in the United States, Scandinavia, and Finland, 1965–1980. Helsingin yliopisto 2013.

Savelsberg, Joachim J., Knowledge, Domination, and Criminal Punishment. American Journal of Sociology 99(4) 1994, s. 911–943.

Silvennoinen, Oula – Tikka, Marko – Roselius, Aapo, Suomalaiset fasistit: mustan sarastuksen airuet. WSOY 2016.

Skinner, Quentin, Visions of Politics. Vol 1: Regarding Method. Cambridge University Press 2002.

Soukola, Timo, Jotain sellaista radikaalia aikoinaan. Suomalaisen kontrollipolitiikan arviointia marraskuun liikkeen täyttäessä 30 vuotta. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 1997:10. Tietosanoma 1997.

Strang, Johan, Scandinavian Legal Realism and Human Rights: Axel Hägerström, Alf Ross and the Persistent Attack on Natural Law. Nordic Journal of Human Rights 36(3) 2018, s. 202–218.

Sutherland, Claire, Nation-Building through Discourse Theory. Nations and Nationalism 11(2) 2005, s. 185–202.
Szkudlarek, Tomasz, Semiotics of Identity: Politics and Education. Studies in Philosophy and Education 30(2) 2011, s. 113–125.
Tala, Jyrki, Oikeus ja politiikka – ottaako oikeus ylivallan politiikasta vai politisoituuko oikeus?, s. 95–118 teoksessa Kaijus Ervasti – Nina Meincke (toim.), Oikeuden tuolla puolen. Kauppakaari 2002.
Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Hyttinen, Tatu, Rikosoikeuden yleinen osa: Vastuuoppi. Alma Talent 2019.
Taylor, Sandra, Researching Educational Policy and Change in 'New Times': Using Critical Discourse Analysis. Journal of Education Policy 19(4) 2004, s. 433–451.
Tuori, Kaarlo, Oikeusvaltiokäsitteestä ja sen historiasta. Oikeus 3/1981, s. 194–206.
Tuori, Kaarlo, Valtionhallinnon sivuelinorganisaatiosta 1. Julkisoikeudellinen tutkimus komiteatyyppisten elinten asemasta Suomen valtio-organisaatiossa. 1. nide, Teoreettinen ja historiallinen tausta. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1983. (Tuori 1983a)
Tuori, Kaarlo, Valtionhallinnon sivuelinorganisaatiosta 2. Julkisoikeudellinen tutkimus komiteatyyppisten elinten asemasta Suomen valtio-organisaatiossa. 2. nide, Positiivisoikeudelliset tarkastelut. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1983. (Tuori 1983b)
Tuori, Kaarlo, Oikeus, valta ja demokratia. Lakimiesliiton Kustannus 1990.
Tuori, Kaarlo, Four Models of the Rechtsstaat, s. 451–464 teoksessa Öffentliche oder private Moral? Vom Geltungsgrunde und der Legitimität des Rechts. Duncker & Humblot 1992.
Tuori, Kaarlo, Kriittinen oikeuspositivismi. Werner Söderström lakitieto 2000.
Tuori, Kaarlo, Oikeuden ratio ja voluntas. Talentum Media 2007.
Tyynilä, Markku, Lainvalmistelukunta 1884–1964. Tutkimus lainvalmistelukunnan aseman ja organisaation kehitysvaiheista lainvalmistelukunnan perustamisesta 1884 vuoteen 1964. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1984.
Törnudd, Patrik, Syytutkimus – kriminologian umpikuja. Sosiologia 3/1969, s. 119–129.
Törnudd, Patrik, Kriminaalipoliittisia mietteitä. Sosiologia 5/1970, s. 303–304.
Törnudd, Patrik, Facts, Values and Visions. Essays in Criminology and Crime Policy. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 1996. (Törnudd 1996b)
Utriainen, Terttu, Raiskaus rikosoikeudellisena ongelmana. Lapin yliopistokustannus 2013.
Vares, Vesa, Suomalaiskansallinen Kokoomus IV. Korpivaellukselta vallan kahvaan. Suomen Kansallismedia & Docendo 2017.
Vihriälä, Helena, Tahallisuuden näyttäminen. Helsingin yliopisto 2012.
Viljanen, Veli-Pekka, Kansalaisten yleiset oikeudet. Tutkimus suomalaisen perusoikeuskäsityksen muotoutumisesta autonomiakaudella ja itsenäisyyden ensi vuosina. Lakimiesliiton Kustannus 1988.
Wacquant, Loïc, Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity. Duke University Press 2009.
Warren, Mark E., What is Political? Journal of Theoretical Politics 11(2) 1999, s. 207–231.
Weber, Max, Economy and Society. A New Translation. Harvard University Press 2019.
Weingart, Peter, Scientific Expertise and Political Accountability: Paradoxes of Science in Politics. Science and Public Policy 26(3) 1999, s. 151–161.
Yli-Hemminki, Esko, Humaaniuden ja rationaalisuuden murros 2020-luvun Suomessa – teoria kriminaalipolitiikan muutoksesta. Oikeustieteen pro gradu -tutkielma (julkaisematon). Helsingin yliopisto 2020.
Yli-Hemminki, Esko – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo, Johdatus rangaistusteorioihin. Miksi rangaista ja millä perusteella?, s. 21–36 teoksessa Esko Yli-Hemminki – Sakari Melander – Kimmo Nuotio (toim.), Rikoksen ja rangaistuksen filosofia. Gaudeamus 2022.

Ylijärvi, Janne, Poliisin toimivaltuudet Suomessa 1966–2006. Oikeushistoriallinen tutkimus suomalaisen poliisin toimivaltuuksien kehityksestä. Oikeushistorian pro gradu -tutkielma (julkaisematon). Helsingin yliopisto 2006.

Ylikangas, Heikki – Kekkonen, Jukka, Vapausrangaistuksen yleistymisen ja sen ankaruusasteen vaihteluiden selittämisestä. Lakimies 1982.

MUUT JULKAISTUT LÄHTEET

Aarnio, Aulis – Savolainen, Matti – Ojanen, Ilmari (toim.), Kansanvallasta ja sen toteutumisesta lainkäytöstä. 70-vuotiaan Urho Kekkosen ajatuksia ajankohtaisista kysymyksistä. Lakimies 6/1970.

Anttila, Inkeri – Andersson, Lena, Professori Inkeri Anttilan kirjallinen tuotanto 1944–1986, s. 405–423 teoksessa Pekka Koskinen – Raimo Lahti – Martti Majanen – P. O. Träskman (toim.), Rikosoikeudellisia kirjoitelmia V. Sylvi Inkeri Anttilalle 29.11.1986 omistettu. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1986.

Hallikainen, Pertti, Ihminen Inkeri, s. 31–33 teoksessa Raimo Lahti (toim.), Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996. Helsingin yliopisto 1996.

Kivivuori, Antti, Tälle ajalle (Antti Kivivuoren jäähyväisluento Helsingin yliopistossa 27.1.2003). Lakimies 2/2003, s. 285–294.

Kriminaalipolitiikka muuttuvassa yhteiskunnassa. Kriminaalipoliittinen ohjelma. Suomen sosialidemokraattinen puolue SDP (1969). Pohtiva – Poliittisten ohjelmien tietovaranto.

Lahti, Raimo – Koskinen, Pekka – Törnudd, Patrik, Inkeri Anttila haastateltavana, s. 3–20 teoksessa Raimo Lahti (toim.), Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996. Helsingin yliopisto 1996.

Lahti, Raimo, Pekka Koskinen in memoriam, s. IX–XIII teoksessa Raimo Lahti (toim.), Rikosoikeuden muutos 1960-luvulta 2010-luvulle. Pekka Koskisen (1943–2011) muistojulkaisu. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 2013. (Lahti 2013a)

Modéer, Kjell Å, ”Åt helvete med harmonin!”. Den nordiska rättsvetenskapens transformering från konsensus till konflikt, s. 9–26 teoksessa Kjell Å Modéer – Martin Sunnqvist (red.), 1968 och därefter. De kritiska rättsteoriernas betydelse för nordisk rättsvetenskap. Museum Tusculanum 2010.

Mueller, Gerhard O. W., ”Thank you, Madame President”. For Professor Inkeri Anttila on her 80th birthday, s. 21–23 teoksessa Raimo Lahti (toim.), Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996. Helsingin yliopisto 1996.

Pesonen, Pertti, Vuosikymmenten Nainen, s. 24–26 teoksessa Raimo Lahti (toim.), Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996. Helsingin yliopisto 1996.

Rahkonen, Keijo, Klaus Mäkelä – 60-lukulainen. Tieteessä tapahtuu 5/2021, s. 62–63.

Tiisala, Seija, Inkerin monet kasvot, s. 27–30 teoksessa Raimo Lahti (toim.), Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996. Helsingin yliopisto 1996.

Törnudd, Patrik, 1960-luvun kontrollipolitiikkaa: pienryhmät virikkeitä välittämässä, s. 34–37 teoksessa Raimo Lahti (toim.), Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa. Omistettu Inkeri Anttilalle 29.11.1996. Helsingin yliopisto 1996. (Törnudd 1996a)

SANOMALEHTIKIRJOITUKSET

”Kuritushuonerangaistus esitetään poistettavaksi”. Uusi Suomi 27.7.1972.
”Tärkeä ja vaikea uudistus”. Helsingin Sanomat 31.3.1972.
”Rikos ei saa kannattaa”. Helsingin Sanomat 14.11.1974.
”Rikoslaki uusitaan. Etuudet ja arvot arvioidaan uudelleen”. Helsingin Sanomat 30.3.1972.
”Miehensä itsemurhan jälkeen Eeva Kuuskoski päätti, ettei mene koskaan naimisiin – 44-vuotiaana hän sai vihdoin perheen.” Ilta-Sanomat 19.10.2019.
”Lars D. Eriksson oli ensimmäisiä 60-luvun uusvasemmistolaisia, ja hän uskoo radikalismiin yhä – ”Miten yhteiskunta muuttuisi, ellei olisi aktivismia”, hän kysyy.” Helsingin Sanomat 9.11.2018.

Jaakkola, Risto – Sulkunen, Pekka, Muistokirjoitus: Klaus Mäkelä (1939–2013). Helsingin Sanomat 14.1.2014.
Lahti, Raimo – Lappi-Seppälä, Tapio, Muistokirjoitus: Patrik Törnudd (1935–2015). Helsingin Sanomat 14.12.2015.

VIRALLISLÄHTEET

Hallituksen esitykset (HE)

HE 110/1975 II vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rikoslain täydentämisestä liikennejuopumusta koskevilla säännöksillä sekä eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.
HE 125/1975 II vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslain 6 luvun ja siihen liittyvien säännösten muuttamisesta.
HE 66/1988 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen ensimmäisen vaiheen käsittäväksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi.
HE 94/1993 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen toisen vaiheen käsittäviksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi.
HE 95/1993 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeushenkilön rangaistusvastuuta koskevaksi lainsäädännöksi.
HE 44/2002 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

Komiteanmietinnöt (KM)

Liikennerikostoimikunnan mietintö. Komiteanmietinnöt 2/1973.
Työrikostoimikunnan mietintö. Komiteanmietinnöt 70/1973.
Verorikostoimikunnan mietintö. Komiteanmietinnöt 31/1973.
Ympäristörikostoimikunnan mietintö. Komiteanmietinnöt 49/1973.
Rikosoikeuskomitean mietintö. Komiteanmietinnöt 72/1976.

Muut virallislähteet

Anttila, Inkeri – Jaakkola, Risto, Nuorten miesten rikollisuuskysely 1962 (tunniste FSD2345). Kriminologinen tutkimuslaitos, Kansalaiskasvatuksen keskus 1962.

Euroopan unioni, Violence against women: an EU-wide survey. Main results report. FRA – European Union Agency for Fundamental Rights 2014.
Kivivuori, Antti, Ehdotus kuluttajansuojalainsäädännöksi. Oikeusministeriön lainsäädäntöosasto 1974.
Talousneuvosto, Elämisen laatu: tavoitteet ja mittaaminen -raportti. Talousneuvoston yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja mittaamista tutkiva jaosto 1972.

HAASTATTELUT

Antti Kivivuoren haastattelu 2.11.2018. Haastattelunauha ja litteroitu tekstitiedosto tekijän hallussa.
Antti Kivivuoren haastattelu 31.10.2022. Haastattelunauha tekijän hallussa.
Puhelinkeskustelu Jan Törnqvistin kanssa 1.6.2022. Ei tallennetta.
Hannu Takalan kirjallinen haastattelu kesäkuussa 2022 sekä tätä seurannut sähköpostien vaihto. Tekstitiedostot tekijän hallussa.
Lars D. Erikssonin haastattelu 11.10.2022. Haastattelunauha ja litteroitu tekstitiedosto tekijän hallussa.
Raimo Lahden haastattelu 12.12.2022. Haastattelunauha ja litteroitu tekstitiedosto tekijän hallussa.
Olavi Heinosen haastattelu 11.1.2023. Haastattelunauha ja litteroitu tekstitiedosto tekijän hallussa.

INTERNET-LÄHTEET

Suomen kansallisbiografia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. kansallisbiografia.fi (22.9.2022).
Kansanedustajat. Eduskunnan hakupalvelu. eduskunta.fi/FI/kansanedustajat (26.6.2023).
Tietoa valtioneuvostosta: Hallitukset ja ministerit. valtioneuvosto.fi/hallitukset-ja-ministerit (17.8.2022).

Lyhenteet

DDR	Saksan demokraattinen tasavalta (Itä-Saksa)
ETYK	Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi
HE	Hallituksen esitys
HEUNI	Euroopan kriminaalipolitiikan instituutti
HYY	Helsingin yliopiston ylioppilaskunta
KA	Kansallisarkisto
KKO	Korkein oikeus
KM	Komiteanmietintö
NSfK	Pohjoismainen kriminologinen yhteistyöneuvosto (Nordiska Samarbetsrådet för Kriminologi)
RKP	Ruotsalainen kansanpuolue
ROK	Rikosoikeuskomitea
RTA	Asetus rangaistusten täytäntöönpanosta
SDP	Suomen Sosialidemokraattinen Puolue
SKDL	Suomen Kansan Demokraattinen Liitto
SKL	Suomen Kristillinen Liitto
SKYP	Suomen Kansan Yhtenäisyyden Puolue
SMP	Suomen Maaseudun Puolue
TA	Työväen Arkisto
TANDEM	Tasa-arvon ja demokratian tutkimushanke
TSL	Työväen Sivistysliitto
TSS-oikeudet	Taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet
VAL	Vapauden Akateeminen Liitto
YK	Yhdistyneet Kansakunnat

Asiahakemisto

abolitionismi, 102–103, 159–160, 353, 362
demokratia, 21–25, 31, 36–39, 55–56, 80, 82–83, 85, 105, 113, 151–152, 155–156, 200, 207–211, 217–218, 229, 241, 267, 278, 315–316, 351, 355–356, 364, 367–368
diskurssi, diskursiivisuus, diskurssiteoria, 31, 33, 39–46, 76–77, 107–108, 205–206, 220–221, 241, 304–305, 356–358
elämänalueajattelu, elämänaluemenetelmä, 6, 8, 62, 64, 135, 145, 149, 152–153, 164, 195, 217–241, 243–274, 290, 296, 303–305, 307, 309, 328–342, 344–346, 348, 353–357
erityisestävyys, 101–102, 116–118, 172, 204, 206–207, 323–325, 347–348
erityisrikoslainsäädäntö, erityisrikosoikeus, 165, 177, 250, 329, 343–347
eron logiikka, 44
genealogia, 3, 26, 32–34
haitallinen käyttäytyminen, 186, 218, 220, 223–224, 249–250, 275–276, 279, 293–295, 298, 336, 353
hoitoajattelu, 18–19, 40, 101–103, 116–118, 120–121, 154, 156, 172, 185, 206, 280, 299, 315–316, 358, 361
huolimattomuus, 285–286, 290–292, 295–299, 308
hybrididiskurssi, 44–45, 205–206, 356–357
hyöty–haitta-punninta, 220, 240, 260, 353
kelluva merkitsijä, 43–44, 220–223, 304, 357, 359–360
kriittinen yhteiskuntateoria, 30–31
käsitehistoria, 27, 42–45
laillisuusperiaate, 12, 17, 116–117, 153, 178, 203, 209, 281, 288, 309–318, 328, 347–348, 355
laitosvalta, 301, 318
luokkataistelun diskurssi, 304, 356–357
mala in se / mala prohibita, 294–298, 329, 346
normaalius, 46–48, 184–185, 243–244, 298–303, 305–306, 313–314, 348, 357–358
normalisoiva tekniikka, 47–48, 298–299, 313–314, 357–358
oikeushyvä, 133, 145, 149–150, 152–153, 164, 178, 203, 228, 238, 246, 252–255, 271, 291, 309–310, 328–342, 345, 348, 362
oikeussubjekti, 46–48, 280–281
paheksunta, paheksuttavuus, 171, 174–177, 192, 220, 224, 239, 252, 257–274–276, 279, 285, 287, 291, 293–296, 298, 314–315, 327, 334–337, 343–347, 353–354
penal welfare, 18–19
piittaamattomuus, 276, 285, 288, 291–292, 294, 296, 307, 357
poikkeavuus, 46–47, 97, 118–120, 122–124, 162–164, 171, 184–186, 189–190, 298–303, 358
politiikan käsite, 13–14, 20, 27–30, 39–42, 108, 195, 210, 216–217, 355–356, 365–367
politisoiminen, epäpolitisoiminen, 20, 27–30, 39–42, 216–217, 355–356, 365
populistinen diskurssi, 44, 205, 303–304
positiivinen ja negatiivinen vapauskäsitys, 337–340, 348
pragmaattis-rationaalinen rikosoikeus, 360–364
rationaalisen suunnittelun diskurssi, 205–206, 303–304, 356–357
riski, 15, 76, 275–277, 291–292, 294, 302, 305–308, 354, 357–358, 360–364
seurausvastuu, 65, 145, 279, 281, 285, 292–298, 305–306
sosiologia, 4, 59, 65, 68–71, 82, 85–86, 97–103, 106, 108, 112, 118–120, 123, 129, 139, 151, 161, 164, 184–186, 188, 192, 218, 245, 277–278, 351, 364
strateginen monitulkintaisuus, 44–45, 205–206, 220–223, 359–360
subjekti, subjektiviteetti, 40–41, 46–47, 48, 243–244, 275

suhteellisuusperiaate, 10, 12, 17, 102, 146–147, 181–182, 260, 309–310, 318–325, 347–348, 351, 361
sukupuoli, 46–47, 245, 271–274, 358
systeemiajattelu, systeemiteoria, 161–163
systematiikka, 15, 140–141, 148–150, 152, 197, 233, 237–239, 240, 309, 328–347
syyllisyys, syyllisyysperiaate, syyllisyysvastuu, 12, 174, 220, 240, 275–276, 278–283, 287, 290, 292–294, 302, 319–321, 324–326, 361–362, 364
syyntakeisuus, syyntakeettomuus, 47, 280–281, 299–302, 308, 323–325
taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet, 229–230, 329–330, 333, 336–342, 348, 353–354
tyhjä merkitsijä, 43–44, 80, 221, 223, 303–304, 356
ultima ratio -periaate, 160, 200, 236, 260, 310, 316, 353–355
Urho Kekkosen syntymäpäivähaastattelu, 5, 56, 72, 104–115, 123, 154–155, 190–191, 315
vaarantaminen, vaarantamisvastuu, 15, 65, 67, 145, 153, 261–265, 275–278, 281–282, 284–288, 289–298, 307, 329, 335, 353, 361–362
vapausoikeudet, 152–153, 249, 330–331, 333, 337–342, 348, 353–354
vastaavuuden logiikka, 44, 205
yhdenvertaisuusperiaate, 10, 12, 17, 102, 117, 146–147, 153, 181–182, 309–310, 313–314, 318–320, 323–324, 326, 347–348, 361
yleisestävyys, 99, 101–102, 117–118, 166, 172–179, 308–309, 312, 351

SUOMALAISEN LAKIMIESYHDISTYKSEN JULKAISUJA
A-sarja N:o 351

Tämän väitöskirjan tutkimuskohteena on vuosina 1972–1977 työskennellyt rikosoikeuskomitea, jonka asettamisen myötä käynnistettiin neljä vuosikymmentä kestänyt rikoslain kokonaisuudistus. Rikosoikeuskomiteaa voidaan luonnehtia uuden paradigman muotoilijaksi tai vähintäänkin kiteyttäjäksi ja välittäjäksi suomalaiselle kriminaalipolitiikalle ja rikosoikeudelle.

Väitöskirjassa on kahtalainen tutkimusintressi: rikosoikeuskomitean työtä analysoimalla ja kontekstualisoimalla tuotetaan ensinnäkin uutta tietoa rikosoikeusuudistuksen tavoitteista ja sisällöistä sekä toiseksi valotetaan yhteiskuntapoliittisen suunnittelun kehitystä erityisesti kriminaalipolitiikan yhteydessä. Ensimmäisessä näkökulmassa olennaiseksi ulottuvuudeksi tulee oikeuden ja politiikan välinen suhde, jälkimmäisessä näkökulmassa puolestaan asiantuntijuuden ja politiikan, tai asiantuntijuuden ja demokratian välinen suhde.

Komiteatyön tarkastelu jäsentyy kolmella tasolla. Ensinnäkin tutkitaan niitä yhteiskunnallisia prosesseja, ja oikeudellis-yhteiskunnallisia keskusteluja, jotka johtivat rikosoikeusuudistuksen käynnistämiseen ja komitean perustamiseen. Toiseksi tarkastellaan rikosoikeuskomitean prosesseja, toimijoita ja keskeisiä keskusteluja. Kolmanneksi väitöskirjassa tutkitaan rikosoikeuskomiteassa ilmenneitä keskeisiä käsitteitä sekä näiden muodostamia diskursseja. Siten tutkittavana on se käsitteellinen perusta, jota rikosoikeuskomitea oli asettamassa suomalaiselle rikosoikeudelle ja kriminaalipolitiikalle – järjestelmälle, joka yhä edelleenkin on monilta osin voimassa.

Tutkimus valaisee nykyisen kriminaalipolitiikkamme perustaa ja avaa mahdollisuuksia yhteiskunnalliselle keskustelulle suomalaisen yhteiskunnan arvoista ja aatteellisista kytköksistä. Teoksesta on siten hyötyä niin kriminaalipolitiikasta kiinnostuneelle rikosoikeustutkijalle kuin käsitteistä ja niiden taustoista kiinnostuneelle oikeusfilosofille ja historiantutkijalle, mutta myös aivan kenelle tahansa, joka haluaa ymmärtää paremmin kriminaalipolitiikkamme rakentuneisuutta.

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS 1898–2023 125

www.lakimiesyhdistys.fi

ISSN 0356-7206 (painettu)
ISSN 2814-8053 (verkkojulkaisu)
ISBN 978-951-855-711-4 (kovakantinen)
ISBN 978-951-855 712-1 (PDF)

9 789518 557114